

14-5-28
M. N. S.

શ્રીકૃતપ્રબોધકદ્વપક્રમાલય ગ્રંથાવલિ.
પુસ્તક નંબર ૮.

(ભાગ પહેલો.)

શ્રીદત્તપ્રબોધકલ્પદ્રુમ.

(પ્રથમ દ્વિતીય અને તૃતીય સ્કંધમાંના થાણક વિષયો.)

પ્રથમ ગુચ્છ-પુષ્પ ૧. સદ્ગુરુદ્વારા સમ્બોધા સ્વામી ૨. સદ્ગુરુનું લક્ષણ તથા શરણાગતીની. ૩. સંસાર વ્યથિનાશક સદ્ગુરુ ધન્યવંતરીની આવશ્યકતા. ૪. આત્મારામને વિષે સદ્ગુરુદ્વારા પ્રવેશ. ૫. સદ્ગુરુવચનનો વિશ્વાસજ મોખનો ઉપાય. ૬. સદ્ગુરુ કૃપાંજનથી નિર્મલ દૃષ્ટિ. ૭. જ્ઞાનગંગા સમૂહપાપનાશિકા. ૮. મોક્ષાર્થિને સમતાની આવશ્યકતા. દ્વિતીય ગુચ્છ. ૧. દુઃખનું મૂળ ચિત્તજ. ૨. બંધ મોક્ષનું કારણ મનજ. ૩. મને નિયત યુક્તિ. ૪. વૈરાગ્યસ્વરૂપ અને તેના પ્રકાર ૫ અભ્યાસ સ્વરૂપ ૬. મલિન વાસનાના સ્વરૂપ અને ભેદ ૭. શુભ વાસના સ્વરૂપ અને પ્રકાર. ૮ વિષય વિચાર. દ્વિતીયસ્કંધ-પ્રથમ ગુચ્છ પુષ્પ ૧ ભેદશૂન્ય ભક્તિદ્વારા યોગ અને જ્ઞાન સિદ્ધિ. ૨. ભક્તિમાં ત્રિદોષ ૩. ભક્તિવગર ક્રાંતિપાંડિત્યાદિ ગુણ વ્યર્થ છે. ૪. ભગવદ્દેવ મનુષ્યની શતતુલ્યતા. ૫. સગુણ અને નિગુણ ભક્ત લક્ષણ અને તેના પ્રકાર. ૬. ભક્તિશૂન્ય જ્ઞાન શ્રમદાયક છે. ૭. સર્વ સાધનોમાં ભક્તિનું પ્રાધાન્ય. ૮. ભક્તિના ઉત્પાદક નવ સાધન દ્વિતીય ગુચ્છ. ૧. શ્રદ્ધાયુક્ત શ્રવણ અને તેમાં વિદ્ય કથન. ૨. હરિઃશ્રી શ્રવણથી જ્ઞાનલાભ અને સંકટ વિમોચન. ૩. કેવા પ્રકારનું શ્રવણ ફલદાયી થાય છે. ૪. ભગવદ્વતારનું મુખ્ય પ્રયોજન. ૫. ભગવત્કીર્તનથી છન્દાની શુદ્ધિ. ૬. ભગવત્નામરસિત વાણી અમંગળ છે. ૭. છન્દાનો સ્વભાવ. ૮. પાપને લીધે ભગ્નમાં અપ્રવૃત્તિ. તૃતીયસ્કંધ. પ્રથમ ગુચ્છ પુષ્પ. ૧. નામ મોહાન્મય અને કલિપ્રભાવ વર્ણન. ૨. નામજ મુખ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત અને તેના શ્રદ્ધાનો વિધિ. ૩. નામઅલ્પની ઉપાસના કરનારને યાત્રાદિક્ષેત્રી ફલ પ્રાપ્તિ ૪. જપ તપ યજ્ઞનું સ્વરૂપ તથા ફલજ્ઞતા. ૫. હરિસ્મરણથી અપિવાદિ કલેશોનો નાશ. ૬ સાકાર સ્મરણ પછી નિરાકારને વિષે મનનો પ્રવેશ. ૭. નારાયણ સ્મરણવડે તેનો સાક્ષાત્કાર. ૮. શ્રીરામ અને કૃષ્ણનો ઐક્ય ભાવ. દ્વિતીય ગુચ્છ. ૧. રામ એ તત્ત્વમસિ મહાવાક્ય સર્વને સુલભ તથા સુખદ છે. ૨. શ્રી રામ કરનાયે ત્હેમના નામની શ્રાવતા. ૩. હરિહર અભેદ. ૪. શંકરનું અત્રૈલોકિક દત્ત. ૫. અદ્વૈત શિવ વિષ્ણુને વિષે માયા ગુણજૂત દ્વૈતાભાસ. ૬. શ્રી ભગવતી જગદંબા અલારૂપ છે. ૭ જગન્માતાનું ભક્તવાત્સલ્ય. ૮. જગન્માતાનું સ્મરણ અખિત પાપનાશક છે (પ્રથમ અને દ્વિતીય સ્કંધની કિં. ૪-૦-૦ તથા તૃતીય સ્કંધની કિં. ૨-૦-૦ ૮. ખ. જુદો.)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌશીરાખિટ્ટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૦૪૯ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ દુષલાલીલા ભાવચર્ચા
દીપિકા

વિષય પૃ ૨૨ : ૨૨૨ : ૯

(જાણીતી પ્રકાશન)

કર્તા અને પ્રકાશક

કીર્તનાચાર્ય મહારાજ શ્રી દત્તાત્રેયબુવા તાંબે સાતરકર.

(સર્વ પ્રકારના હક પ્રકાશકે સ્વાધીન રાખ્યા છે)

સુરત.

મિતિ માધ શુકલ ૧૫ સંવત ૧૯૮૪ અને ૧૯૨૮.

કિંમત રૂ. ૨૦ અઢી.

ॐ
तत्सत्परमात्मने नमः

(श्रीमद्भागवत दशमस्कंध पूर्वार्धभांजी)

श्रीकृष्णलीलाभावार्यदीपिका

(भाग. पहलो.)

कर्ता अने प्रकाशक

कीर्तनाचार्य भट्टाराज श्री हनुमत्प्रियभुवा तांभे सातारकर.

(सर्व प्रकरणा लुप्त प्रकाशके स्वाधीन राज्या छे.)

सुरत.

मिति भाष शुक्ल १५ संवत् १९८४ अत १९२८.

किंमत ३०. २॥ अक्षी.

ગ્રંથગત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમરાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈર સંગ્રહ
૧૪૦૪૧

વિશેષ સૂચના:—

અમારા કાર્યાલયદ્વારા પ્રગટ થએલાં પુસ્તકોમાંથી કેટલાક લોકો અમેને પૂછ્યા વગર કેટલાક ઉતારા લઈ પોતાના પુસ્તકો છાપે છે. માટે આ સૂચનાથી તેઓને અને બીજાઓને પણ ખબર આપવામાં આવે છે કે અમારી રજા સિવાય કોઈએ કંઈપણ ભાગ છાપવો નહિ.

આ પહેલો ભાગ સુરત બાલાજીરોડ ઉપર આવેલા “ન્યુ સોદાગર”
પ્રેસમાં શાં ચુનીલાલ ભાઈદાસે છાપ્યો.

અર્પણ પત્રિકા.

શ્રીમંત સકલગુણાલંકરણ અખંડિત રાજપ્રિયા વિરાજીત
ગોઆદ્યણુપ્રતિપાલક ક્ષાત્રકુલાવતંસ નામદાર
મહારાણા શ્રી દોસતસિંહજી સાહેબ બહાદુર
કે. સી. આઈ. ઇ. રાજ્યસ્થાન સિમડીના
હોકાર સાહેબ એમને, તેમની ધર્મ-
નિષ્ઠતા તથા ઔદાર્ય અને ભક્તિ-
જ્ઞાનાદિ સર્વાવધાની અભિરૂચી
જેમને અંથકર્તાએ આ પુસ્તક
પરમ આદરપૂર્વક પ્રીતિ-
યુક્ત અર્પણ કરણથી
અર્પણ કરેલું

છે.

અંથકર્તા

દત્તાત્રેયબુવા.

H. H The Maharaja Daulatsinhjee K. C. I. E.
Thakore Saheb of Limbdi.

મહારાજા દાલતસિંહજી ઠાકોર સાહેબ કે. સી. આઈ. ઇ.
રાજ્યસ્થાન-લિમ્બડી.

નામદાર મહારાણાશ્રી દૌલતસિંહજી સાહેબ બહાદુર. કે.

સી. આઈ. ઈ. રાજ્યસ્થાન લીંબડીના ઠાકેર

સાહેબના જીવનની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા.

સદાનુરક્તપ્રકૃતિઃ પ્રજાપાલનતત્પરઃ ।

વિનીતાત્મા હિ નૃપતિર્ભૂયર્સી શ્રિયમશ્નુતે ॥

પ્રજાપાલનમાં તત્પર અને અત્યેવ જેના ઉપર પ્રજા નિરંતર સંતુષ્ટ રહે છે, તથા નિરંતર જેનો સ્વભાવ પરમાત્માની નિષ્ઠાવાળો હોય છે અને જેની બુદ્ધિ વિદ્યાવિનયાદિ ઉત્તમ ગુણોવડે શિક્ષિત છે, તે રાજા ચિરકાલ પૂર્ણ રાજ્યલક્ષ્મીનો ઉપભોગ કરે છે.

ભાઈઓ ! આ જગતમાં કેટલાક પુરૂષો મહત્તા લઈને જન્મે છે, કેટલાક સ્વયંજ અને પુરૂષાર્થથી તે પ્રાપ્ત કરે છે, અન કેટલાકની સાથે તે બિગાડકારે જોડવામાં આવે છે. લીંબડી નરેશ મહારાણા શ્રી દૌલતસિંહજી, આ ત્રણ કાઠી પૈકી બીજી કાઠીમાં બીરાજે છે. લીંબડી રાજ્યના એક નાના ભાગાત તરીકે સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં જન્મ મળ્યું કરી બુદ્ધિ અને હૃદયના અસાધારણ ગુણોના પ્રભાવથી, તેઓ શ્રી એક વિશાળ રાજ્ય લક્ષ્મીના અધીશ્વર થયા છે. ‘ગુણલુબ્ધાઃ સ્વયમેવ સંપદઃ’ આ ભારતી ઠવીના વચનાનુસાર રાજ્ય લક્ષ્મીએ મહારાણાશ્રીના ગુણોપર આસક્ત થઈને તેમને કેમ વર્ષા ન હોય ? એમ લાગે છે. ગુણજ સર્વત્ર પૂજ્ય હોય છે, વંશ નિરર્થક છે. એનું ઉદાહરણ એ છે કે, વસુદેવને છોડીને ભગવાનશ્રી વાસુદેવનેજ ભોક્તા નમસ્કાર કરે છે. બીજું પણ જુઓ ! રેશમની ઉત્પત્તિ કૃમિઓથી થાય છે પરંતુ તે પીતાંબર થઈને પરમાત્માના શરીરપર નિવાસ કરે છે. સોનું, પાપાણ તથા રેતી, માટીમાંથી નીકળે છે પરંતુ તે દેવ તથા રાજાઓના મુગુટ રૂપથી તેમના મસ્તકપર વિરાજે છે. નીલકમલ ગોમયથી અને રક્ત કમલ કાદવથી ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ તે કેવું સુંદર હોય છે ? તથા જે પૂજામાં દેવના મસ્તકપર સમર્પણ કરાય છે. જલધી એટલે સમુદ્ર તે જડ-ધોળ હોય છે. સંસ્કૃતમાં ડ અને લ નો ભેદ નથી. માટે જલધી તથા જડધી એકજ સમજવો. જડપુદ્ધિવાળો જેમ નીચે નીચે ગમન કરે છે તેમ જલનો સ્વભાવ પણ નીચે ગમન કરવાવાળો હોય છે; એક કદી ઉચે સ્થાન પર ચઢતા નથી. એવા જડધી (સમુદ્ર)થી ચંદ્રની ઉત્પત્તિ થઈ છે પણ તેને શંકર માથે ધરે છે. જડ કાષ્ઠમાંથી અગ્નિની ઉત્પત્તિ પરંતુ સર્વત્ર તેની

પૂજા થાય છે. ગાયોના રોમથી દુર્વાની ઉત્પત્તિ, પરંતુ ગણપતિ તેમને પ્રીતિથી પોતાના માથાપર ધારણ કરે છે. સારાંશ, ‘પ્રાકાશં સ્વગુણોદયેન ગુણિનો યાસ્યંતિ કિં જન્મના’ અસાધારણ ગુણોવાળા પોતાના ગુણો વડે જ જગતમાં પ્રકાશિત થાય છે; નહિ કે કેવલ જન્મથી. કૃમિઓની ઉત્પત્તિ ક્યાં સુગંધી પુષ્પોમાં હોતી નથી ? કહેવાની મતલબ એ છે કે, શિક્ષાઓના સમૂહ વચ્ચે દયાઈ ગયેલું મહાન વૃક્ષનું ખીજ, પોતાની અંતર્નિહિત શક્તિ વડે પથ્થરોને ભેદીને પર્વતના શિખર ઉપર પ્રકાંડ વૃક્ષ રૂપે જેમ વિરાજમાન થાય છે, તેમ પ્રતિકુળ સંયોગોના અસંખ્ય થરોને પોતાના આત્મપ્રભાવથી ભેદીને, મહારાણાશ્રી દૌલતસિંહજી તેઓશ્રીની વર્તમાન મહત્તાનો પ્રકાશ કરી રહેલા છે.

તેઓ નામદારનો જન્મ સંવત ૧૯૨૪ના અશાઠ વદી ૬ એટલે તારીખ ૧૧-૦૭-૧૮૯૮ને શનિવારના રોજ થયો હતો. આદ્ય કાલથીજ તેઓશ્રીમાં કાંઈક એવું અનિર્દેશ્ય દીવ્ય તત્વ હતું કે જેને લઈ, તેઓ જાણે કે સામાન્ય જનતાથી કાંઈક ઉચ્ચતર ભૂમિકા ઉપર હોય તેવો ભાસ થતો હતો. અસાધારણ બુદ્ધિ પ્રકાશને સુચવતું તેમનું વિશાળ ઉન્નત લલાટ, અદ્ભુત શક્તિ, સાહસ અને મહત્વાકાંક્ષાનો પરિચય આપનાર તેમના તેજસ્વી ચશ્મો, સ્થિર, ધીર, ગંભીર મુખાકૃતિ, અને સુદૃઢ બળવાન શરીર, એ સર્વ આદ્ય કાળથીજ તેઓશ્રીના ભાવિ પદ અને અધિકારની આગાહી આપતા હતા.

તેઓશ્રીએ પોતાના જીવનની શરૂઆત જામનગરમાં કરી હતી. તેમની પ્રતિભાએ તે વખતના જામનગર નરેશ મહારાજ જામસાહેબ શ્રી વિભાજના મનનું આકર્ષણ કર્યું, અને તેમને ઇન્સ્પીરીઅલ સરવીસ ટ્રસ્ટની વ્યવસ્થા કરવાનું કાર્ય સુપ્રત કરી તે પોતાના અધિકારી નીમ્યા. તેમની કાર્ય દક્ષતા, રાજદ્વારી કૌશલ, અને નિપૂણ વ્યવહાર-બુદ્ધિથી તેઓશ્રી જામ સાહેબની અત્યંત પ્રીતિ સંપાદન કરી શક્યા હતા. જામશ્રી વિભાજ સાહેબના સ્વર્ગવાસ પછી સરકારી એડમીનીસ્ટ્રેશનમાં લગભગ દશ વર્ષ સુધી જામનગરની સેવા બજાવી, મહારાજ જામ સાહેબ શ્રી જસાજના ગાદીનશીન થયા પછી તેઓશ્રી પોરબંદર રાજ્યના સહયત્ મહારાજ શ્રી ભાવસિંહજીના આગ્રહથી તે રાજ્યમાં સેનાપતિના પદ ઉપર આવ્યા હતા.

લીંબડીના સહયત્ પ્રાતઃસ્મરણીય મહારાણા શ્રી જસવંતસિંહજી સાહેબને કાંઈ સંતાન ન હતું. તેથી લીંબડીના ભાવી રાજ્યકર્તા તરીકે તેમનું અંતઃકરણ ધણા સમયથી આ પ્રતિભાશાળી ભાયાત-યુવક ઉપર ફરેલું

હતું. સને ૧૯૦૭ના એપ્રિલ માસની ૧૪મી તારીખે, મહાત્મજેશ્વરમાં, સદગત મહારાણાશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો તે વખતે તેઓશ્રીએ પોતાની ધણા કાળની એ ઈચ્છા નામદાર બ્રીટીશ સરકારને જાહેર કરી. તે અનુસાર લીંબડીની પ્રજાના ભાગ્યોદયે, નામદાર સરકારે સને ૧૯૦૮ના એપ્રિલ માસની તા. ૧૪ના રોજ મહારાણા શ્રી દાલતસિંહજીને લીંબડીની રાજ્યગાદી સ્વાધીન કરી.

રાજ્યપદ ઉપર આવતા પહેલાં તેઓશ્રીએ જગતનો, જગતના કાર્યોનો અને માનવ-સ્વભાવનો, વિશાલ અને મર્મ-ગ્રાહી અનુભવ મેળવેલો હતો, જે અન્ય રાજ્ય-કર્તાઓ સંખ્યા ભાગ્યેજ અને છે. રાજ્ય તરીકેની તેઓશ્રીની સવિશેષ સફળતાનું કારણ પણ તેજ છે. રાજ્યપદે આવ્યા પછી તેઓશ્રીએ લીંબડી રાજ્યની અનેક-દેશીય પ્રગતિ અને ઉન્નતિ કરેલી છે, તેમાં ખાસ ઉલ્લેખ કરવા યોગ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

૧. લીંબડી અને લખતર રાજ્યની પ્રજા માટે, આખા રાજ્યમાં બંધી પ્રજારની કેળવણી તદ્દન મફત આપવામાં આવે છે અને પ્રાથમિક કેળવણી રાજ્યના મોટા ભાગમાં ફરજિયાત કરવામાં આવેલી છે. શીક્ષણ અને જ્ઞાન-વિસ્તાર માટે નામદાર ડોક્ટર સાહેબ અસાધારણ પ્રીતિ ધરાવે છે. તેઓશ્રીની એ પ્રત્યેની સવિશેષ અભિરુચિથી, લીંબડીમાં એ જૈન બોર્ડિંગો, એક બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થી-લુવન અને એક ગીરાશીઆ બોર્ડિંગ છે. એ ચારે સંસ્થાઓ ધણા સારા પાયા ઉપર ચાલે છે, અને તેમાં લગભગ ૩૫૦ વિદ્યાર્થીઓ લાભ લે છે. આ સંસ્થાઓના અભ્યુદયમાં નામદારશ્રી અતિ ઉત્કંઠાપૂર્વક રસ લે છે, અને તે બંધી તેઓશ્રીની સહાય અને સહાનુભૂતિથીજ ચાલે છે, એમ કહેવામાં લેશ પણ અતિશયોક્તિ નથી.

૨. તેઓશ્રી ગાદીએ આવ્યા ત્યારે લીંબડી એક મોટા ગામડા જેવી સ્થિતિમાં હતું. વાંકા ચુકા, સાંકડા, હવા પ્રકાશ વીનાના રસ્તા અને શેરીઓમાં અવ્યવસ્થિત રીતે ચણાએલા ધરોના સમુદત્તું દરેક સ્થળે દિગ્દર્શન થતું. આજે ૨૦ વર્ષના તેઓશ્રીના અખંડ પ્રયત્નથી, લીંબડીએ એક નવીનજ ૩૫ ધારણ કરેલું છે. સુંદર, વિશાળ, મુક્ત હવાવાળા રસ્તાઓ, પાકા પથરની રમણીય એક સરખી દુકાનોની હારો, સંખ્યાબંધ મહાલયો, મનોહર યોગાનો, સ્વર્ગસ્થ મહારાણા શ્રી જસવંતસિંહજીની કળા પૂર્ણ પ્રતિમા, અને જાહેર રસ્તાઓ ઉપર વિજળીક રોશનીથી, આજે લીંબડી શહેર અલંકૃત થયેલું છે. ધીરે ગતિએ થયેલા આ રૂપાંતર અને પુનર્ધર્ટનાનું એક સૌથી સુંદર પરિણામ એ આવ્યું છે, કે છેલ્લા દશ વર્ષથી

પ્લેગ, કોલેરા કે એવો એપી ઉપદ્રવ આ શહેરને સ્પર્શી શક્યો નથી.

૩. જળાશયો સુધારવા વધારવા તરફ નામદાર મહારાણા સાહેબ અસાધારણ પ્રેમ ધરાવે છે. છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી આખા કાઠીઆવાડમાં પાણીની તંગીનો મોટો ત્રાસ હતો, તે વખતે લીંઝડી શહેરમાં પાણીનો કાંઈ પણ અભાવ અનુભવાયો ન હતો. આંહીના તળાવને સારી રીતે ઉંડું ખોદાવી તેના ફરતી પાકી દીવાલ બંધાવેલી છે, અને આખા શહેરને ત્રણ વરસ સુધી ચાલે તેટલો જળ-સંચય થઈ શકે તેટલા પ્રમાણુ વાળું સરોવર તૈયાર કરેલું છે. તે ઉપરાંત ઠેર ઠેર કુવાઓ, પકી ટાંકીઓ, અને મોટું વોટર વર્ક્સ છે અને ગામડામાં પણ દર સાત દરેક ગામના તળાવો સમારવા તરફ નામદાર શ્રી સવિશેષ કાળજી રાખે છે. રાજનીતિમાં કહ્યું છે કે:—

રાજાસ્ય જગતો વૃધ્દેર્હેતુર્વૃધ્ધાભિસંમતઃ ।

નયનાનંદજનનઃ ગણાંક દ્વ વારિધેઃ ॥

રાજા (ચંદ્ર) જેવી રીતે પોતાના ઉદયથી ઓખમ્મતુવડે થનારો સંતાપ દૂર કરી લોકોને આનંદિત કરે છે, તથા સમુદ્રના રક્ષ (જલ)ની વૃદ્ધિનો હેતુ હોય છે તેજ પ્રમાણે, **રાજા** (ભૂપતિ) પણ આપણા ઉદયથી યાને રાજ્ય સિંહાસનપર આરૂઠ થયા પછી, દુષ્ટ ચોર વગેરે લોકોથી થનારો તાપ તથા દારિદ્ર્યદાવાનલથી થનારો સંતાપ દૂર કરી પ્રજાને શાંત કરે છે અને દર્શનથી આનંદ આપે છે. તેમજ જગદ્ગ્રંથી સમુદ્રની રક્ષ (સુખ) વૃદ્ધિનું કારણ થાય છે; એટલે કલાકૌશલ્યાદિ નાના પ્રકારની વિદ્યા અને ઇષ્ટાપૂર્ત કર્માદિ અભિવૃદ્ધિનો હેતુ હોઈ લોકોને તદ્દ્વારા સુખ આપે છે. આ વાત શાસ્ત્રને તથા જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરૂષોને સંમત છે. આ વર્ણન નામદારશ્રીને બરાબર લાગુ પડે છે.

રાજાને શોભારૂપદ આ સર્વ સદ્ગુણો ઉપરાંત તેઓશ્રી એક પરમ ધર્મ-પરાયણ ભક્ત પુરૂષ છે. તેમની સાદાઈ, સરળતા, પરાંપકાર વૃત્તિ, દયાભાવ, ક્ષમા, ઔદાર્ય, આદિ દૈવી ગુણોનો પરિચય, તેઓશ્રીના એકવાર પણ પરિચયમાં આવનાર હરકોઇને થયા વિના રહેતો નથી. રાજ્ય વૈભવની મધ્યમાં રહેવા છતાં તેઓશ્રીની ઇશ્વરપ્રીતિ, કર્તવ્યનિષ્ઠા, આત્મસંયમ અને અનાસક્તિ, એક યોગી પુરૂષમાંજ હોઈ શકે તેવા જ્વલાંત છે. તેઓશ્રી હમેશા રાત્રે અઢી બજે શય્યા ત્યાગ કરીને સવાર સુધી ઇશ્વર-સ્મરણ કરે છે. તે પછી પ્રાતઃકાળમાં શહેરમાં દેવ દર્શનાદિ કરી, પુજામાં જોડાય છે. તેઓશ્રી સત્પુરૂષો અને સાધુઓના સમાગમ માટે બહુ ઉત્કંઠા ધરાવે છે. આ પ્રમાણે તેઓશ્રી પોતાના સમયનો મોટો ભાગ ઇશ્વર-કાર્યમાં વ્યતિત કરે છે. આ

પ્રકારના તેઓશ્રીના સતત ધૈર્ય-ભાવયુક્ત જીવનથી સમસ્ત રાજદરબારનું વાતાવરણ પણ એજ પ્રકારના ઉચ્ચ ભાવોથી રંગાએલું રહે છે. દરેક સ્થળે વિશુદ્ધ, પવિત્ર, નિષ્કલંક આચાર વિચાર અને કર્મ અનુભવાય છે અને નાના મોટા સર્વ પ્રસંગો અને ઘટનાઓ ઉપર નામદાર ઠાકોર સાહેબના દીવ્ય-જીવનની છાંય પડેલી હોય છે.

આર્ય-શાસ્ત્રોએ રાજાને કાલનો સ્પર્શ માનેલો છે. કેમકે રાજાની પ્રધાન ભાવનાઓ અનુસાર પ્રજાનું માનસિક અંધારણુ સ્વતઃ રચાઈ જાય છે.

રાજ્ઞિ ધર્મિણિ ધર્મિષ્ઠા પાપે પાપાઃ સમે સમાઃ ।

રાજાનમનુવર્તેતે યથા રાજા તથા પ્રજાઃ ॥

રાજા ધર્મશાલી તો પ્રજા પણ ધર્મિષ્ઠ થાય છે અને તે જો પાપકર્મ નિરત હોય તો પ્રજા પણ પાપી નિપજે છે. તેમ સમાનવૃત્તિવાળા હોય તો પ્રજા પણ પુણ્યપાપાત્મકસમાન વૃત્તિવાળી હોય છે. સારાંશ, રાજાના આચાર વિચાર પ્રમાણેજ પ્રજા તેનું અનુકરણ કરે છે. દરેક ધરની પ્રજા તે ધરના રાજા (ધણી) મુજબજ ચાલે છે એમ કયાં જોવામાં આવતું નથી ? હવે એને પણ અપવાદ નિકળશે એ વાત જાણી. પણ તેથી થોડીજ સામાન્ય નિયમની હાની થવાની છે ? અસ્તુ !

એ ઉપર કથિત નિયમને અનુસરીને લીંબડીનું પ્રજા જીવન પણ લીંબડી નરેશની ઉચ્ચ ભાવનાઓને અનુરૂપ અંધાઈ ગયેલું છે. પ્રજાવર્ગમાં પણ પરોપકાર, દાનદયા, સેવાભાવ આદિ ગુણો દૃશ્યમાન થાય છે. શહેરીઓ પોતાના રાજા તરફ અસંત લક્ષિતભાવ રાખે છે, અને લીંબડી નરેશ પ્રજાને પોતાના પુત્રવત્ ગણી તેમના સુખદુખમાં ભાગ લે છે. આવા પ્રકારના પિતા પુત્ર સંબંધથી લીંબડી એક રામરાજ્ય જેવું સ્થળ બનેલું છે. પ્રજાવર્ગનો ગમે તે માણસ, ગમે તે વખતે નામદાર ઠાકોર સાહેબને રૂબરૂ મળીને દાદ મેળવી શકે છે. હુંકામાં લીંબડીનું રાજ્ય, રાજા અને પ્રજા એક ધર્મ-રાજ્યના આદર્શને સર્વાંશે અનુસરતી સરથ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

નૃપે નૃપત્વં યસ્મિન્ સ્યાત્સર્વદેવમયો હિ સઃ ।

ઓતવ્યમન્યથા તત્તુ કેવલં દેશતોઽધુના ॥

જે રાજામાં યથાર્થ નૃપત્વ (નૃપાતીતિ નૃપઃ તસ્ય ભાવો નૃપત્વં) હોય. એટલે દર્શાવેલી વ્યુત્પત્તિ મુજબ પ્રજાજનોનું પ્રજા-(સંતતિ)વત્ પાલન કરવાપણું હોય તો, તે સર્વ દેવમય છે એમ જાણવું. પરંતુ આનાથી વિપરીતપણું હોય તો તેને કેવલ દેશનો અધિકારી થયેલો છે માટે રાજા કહેવાય છે; અને હાલ કલિકાલમાં આહુલ્યથી આવાજ પ્રકારના જોવામાં આવે છે અને આવવાના. રાજાને યથાર્થ પ્રભુત્વ અને સમદૃષ્ટિપણું 'રાજવિદ્યા'થી

એટલે રાજનીતિજ્ઞાન તથા ગીતામાં કહેલી જે સકલ વિદ્યામાં શ્રેષ્ઠ એવી મહારાણી જે જ્ઞમહાવિદ્યા તેના વ્યાસંગથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. અને એટલા માટેજ રામરાજ્ય તથા ધર્મ રાજ્યની ઉપમા લીંબડી રાજ્યને શોભે છે. કેમકે, ઉપર દર્શાવેલા ગુણો લીંબડી નરેશમાં વિદ્યમાન છે.

નામદાર મહારાણાશ્રી દૌલતસિંહજીના જીવનની ઇમારતનો પાયો ધર્મ અને ઇશ્વર છે. તેઓશ્રીના નાના મોટા સર્વ કાર્યોનો પ્રેરક હેતુ ધર્મ છે. ઇશ્વરની પ્રસન્નતા એજ તેઓશ્રીનું લક્ષ્ય છે. રાજ્ય, વૈભવ અને લક્ષ્મી યથેષ્ટ પ્રમાણમાં હોવા છતાં તેમના હૃદયનો વિરામ તે ઉપર નથી. પરંતુ ધર્મ અને ઇશ્વર એજ તેમના આત્માનો સ્થિર નિવાસ છે. તેઓશ્રીના સંબંધે ખરેખર એમ કહી શકાય કે રાજના શરીરના ભીતરમાં એક પરમ યોગી અને ઋષિનો આત્મા ખીરાજી રહ્યો છે. ગીતાપનિપદમાં કહેલું છે કે:—

પ્રાપ્ય પુણ્યકૃતાં લોકાનુષિત્વા શાશ્વતીઃ સમાઃ ।

શુચીનાં શ્રીમતાં ગૌરે યોગભ્રષ્ટોઽભિજાયતે ॥

યોગભ્રષ્ટ પુરૂષ, અશ્વમેધાદિ પુણ્યકર્મ કરવાવાળાઓને જે લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યાં અનેક સંવત્સર નિવાસ કરી ત્યાંના ભોગો ભોગવ્યા બાદ આ લોકમાં ધર્મરાજન, જનક ઇત્યાદિ સદાચાર સંપન્ન એવા રાજકુલમાં જન્મ ધારણ કરે છે. આ વચનાનુસાર નામદાર ઠાકોર સાહેબની સ્થિતિ અવશ્ય હોવી જોઈએ એમ હમે સમજીએ છીએ. કેમકે સન ૧૯૦૫ની સાલમાં આ લેખકની સ્થિતિ લિંબડીમાં દોઢ માસ સુધી હતી; અને તે વખતે, જ્યારે રાજગાદીપર ‘મહાદેવના અનન્ય ભક્ત, સંતપ્રેમી, સદાચાર વિરત એવા’ કેલાસવાસી શ્રી જશવંતસિંહજી ચિરાજતા હતા ત્યારે, તેમની આગળ હમારી નિત્ય કથા ચાલતી હતી. તેથી પ્રત્યક્ષ તેમનો આચાર તથા ઇશભક્તિ જોવામાં આવી હતી. તે મહારાણાશ્રીના કુલમાં તથા ગાદી પર હાલ જે નામદાર દૌલતસિંહજી વિરાજે છે, તે ઉપર કયેલા ગુણ યુક્ત હોવાથી યોગભ્રષ્ટ કેમ ન કહી શકાય ?

પરમાત્મા તેમને ચિરકાલ આયુરારોગ્ય વૃદ્ધિંગત કરી સુખી રાખે, કે જેથી તેઓ પ્રજાપાલન કરી સહુને આનંદ આપે, એવી હમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. હવે આખરે તેમને આશીર્વાચન આપી તેમનું આ સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર પરિસમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

સ્વસ્ત્યસ્તુ તે કુશલમસ્તુ ચિરાયુરસ્તુ ।

ગોવાજિદંતિ ધનધાન્યસમૃદ્ધિરસ્તુ ।

ऐश्वर्यमस्तु विजयोस्तु रिपुक्षयोऽस्तु ।

नित्यं हि दुर्लभतरा हरिभक्तिरस्તુ ॥

॥ इति शिवम् ॥

કીર્તનાચાર્ય મહારાજ

શ્રી દત્તાત્રેયબુવા તાંબે સાતારકર.

પ્રસ્તાવના.

સદા સેવ્યા સદા સેવ્યા શ્રીમદ્ભાગવતી કથા ।

યસ્યાઃ શ્રવણમાત્રેણ હરિશ્ચિત્તં સમાશ્રયેત્ ॥ ૫૦ પુ૦ ॥

હે પ્રિય સન્નનવંદ ! આ વાત તો સુપ્રસિદ્ધ હોવાથી આપ સર્વને વિદિત હશેજ કે, કોઇપણ વ્યક્તિ, સમાજ અથવા રાષ્ટ્રની ઉત્તતી થવા માટે, અચૂન ધર્મશ્રદ્ધા, તત્વનિષ્ઠા, તથા ગમે તેટલી આપત્તિ પ્રાપ્ત થાય તથાપિ નીતીનો લાગ ન કરવો, ઈશ્વરવિષયક આસ્તિકયુદ્ધિ અને સર્વ પ્રકારના વ્યવહારમાં કુશલત્વ ઇત્યાદિ ગુણો અવશ્ય હોવા જોઈએ; તે વિના ઉત્કર્ષતા પ્રાપ્ત થવાની નથી એમ જ્ઞાતી પુરૂષો માને છે અને તે શાસ્ત્રસમંત પણ છે. આપણા સંસ્કૃત ભાષામાં જે અનેક રત્નો છે તેમાં ‘શ્રીમન્મહાભારત, શ્રીમદ્ભાગવત, તથા શ્રીમદ્ભાગવત’ એ ત્રણે અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે, કે જેના પરિશીલનથી દરેક મનુષ્યને ઉપરોક્ત ગુણોની પ્રાપ્તિ થઇને તે સિવાય, કાંઇને કાંઇ વિશેષ મહત્વની આપત્તિ પછી જ્ઞાન મળે છે. આજકાલ આપણી જે નિકૃષ્ટતા થઇ છે તેનું કારણ, ઉપર દર્શાવેલા મહત્ત્વપૂર્ણ ગ્રંથોનું પઠણ તથા શ્રવણ મનન ઇત્યાદિ યથાર્થ ન હોવાથી, ઉપરોક્ત ગુણોનો અભાવજ જાણવો. આજકાલ ત્રણ લોકો તો, એકવાર જ ભાગવત તથા રામાયણાદિ પુસ્તક, અને તે પણ ગાપાંતર કરેલુંજ, વાંચી અથવા શ્રવણ કરીનેજ આપણને કૃતાર્થ માને છે. એટલુંજ નહીપણ બકે છે ખરા ! કે, ‘ભારતમાં શું છે ? રામાયણમાં શું છે ? ભાગવતમાં શું છે ?’ અમે તો બધું વાંચીને સાંભળી ગયા. આપણે તો નવીન નવીન જોઈએ.’ પરંતુ એવા કહેવાવાળાને કદાચ કોઇ પૂછે તો તે ગ્રંથની સાદી અને સરસ કથા પણ કહેતાં આવડતી નથી, તો ખરું રહસ્ય ક્યાંથીજ સમજે ? અસ્તુ !

યદપિ રામાયણ, ભારત તથા બીજાપણ અષ્ટાદશપુરાણ, ઉપપુરાણ, કાવ્ય, ઇતિહાસ, માહાત્મ્ય ઇત્યાદિ પુરાણ પ્રયોગ ઉત્તમ પ્રસિદ્ધ છે તથાપિ તેમના શિરપર ચૂકામણી તુલ્ય ‘ભાગવત’ મહાપુરાણ સુશોભિત થઇને રહ્યું છે. જે અનેકવિધ દુઃખાદિકોથી ભરપૂર એવા આ સંસારસમુદ્રને ઉત્તીર્ણ થવાની ઇચ્છા કરનારા પુરૂષોને અચ્છિદ્ર અને દૃઢ નૌકા જેવુંજ છે. તેમજ અખિલ કલ્યાણોત્થાન જે ‘તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદં’ આ શ્રુતિમાં કહેલું વૈષ્ણવ (શ્રમ્ભ) પદ તેનાપર આરૂઢ થવાની ઇચ્છા કરતાગને એ નિસરણીના પગથિયારૂપ આ જગતને વિષે અત્યુચ્ચનાથી વિરાજીત થએલું છે.

અર્થોઽયં બ્રમ્હસૂત્રાણાં ભારતાર્થવિનિર્ણયઃ ।

ગાયત્રીભાષ્યરૂપાઽસૌ વેદાર્થપરિબૃંહિતઃ ॥

‘જન્માદ્યસ્ય યતો’ ઇત્યાદિ જે બ્રમ્હસૂત્રો તેમનોજ એ અર્થરૂપ છે. ભારતાર્થનો જેમાં વિશેષ નિર્ણય કરેલો છે. સકલમંત્રોની માતા જે ગાયત્રી તેના ઉપરનું એ ભાષ્યજ છે અને અખિત્ર વેદાર્થ જેમાં વૃદ્ધિ પામેલો છે તે ભાગવતનું ચર્ચન કાણુ કરી શકે તેમ છે. ?

સારાંશ, ભગવત સંબંધી કથા વેદોપનિષદોનું તાત્પર્ય ગ્રહણ કરીને અનેલી છે અને તે તેમનાથી ભિન્ન તથા ફલરૂપ હોવાથી અત્યુત્તમ છે. જેમ ફલમાંનો રસ, વૃક્ષના અખિત્ર શરીરમાં હોય છે તથાપિ તે સ્વાદ લેવાને માટે યેગ્ય હોતો નથી; પરંતુ તે જ્યારે વૃક્ષથી ભિન્ન થઈને ફલમાં આવે ત્યારે તે સર્વ પ્રાણિયોનો મનોહર લાગે છે. કિંવા ઘૃત, દૂધમાં વ્યક્ત હોય છે તથાપિ ત્યાંજ તેનો સ્વાદ લેવાતો નથી, પરંતુ તે જ્યારે દહીરૂપ થાય અને તેનું મથન કરવામાં આવે ત્યારે તે તેનાથી ભિન્ન થઈને ખાવામાં તથા સ્વાદમાં આનંદદારક હોય છે અથવા સાકર, ધસુદંડ (શેરડી)માં રસ રૂપથી વ્યાપ્ત થઈને રહે છે તોપણ તે જ્યારે તેનાથી ભિન્ન રૂપથી નિકળે છે ત્યારેજ વિશેષ મિષ્ટ લાગે છે; તદનુસાર વેદોપનિષદ્ બ્રમ્હસૂત્રમાંથી સારભૂત નિકળેલી ફલરૂપ ભાગવતની કથા મધુર લાગે છે. અન્યેવ અખિત્ર વેદતુલ્ય ભાગવત નામક મહાપુરાણ, ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય સ્થાપન કરવને માટે શ્રી વેદવ્યાસજીએ પ્રગટ કર્યું છે. વેદાંત શાસ્ત્ર તથા વેદમાં પારંગત અને સાક્ષાત્ ભગવદ્ગીતાના કર્તા જે વ્યાસમુની તેઓ જ્યારે દુઃખીન થયા ત્યારે મહર્ષિ નારદજીએ એમને ચતુઃશ્લોકી ભાગવત કહ્યું હતું અને તેનાથી તેમને શાંતી થઈ. મહાત્મા યોગદેવે કહ્યું છે, કે,

વેદઃ પુરાણં કાવ્યં ચ પ્રભુમિત્રં પ્રિયાવચઃ ।

બોધયંતીતિહ પ્રાહુસ્ત્રિવદ્ભાગવતં પુનઃ ॥

વેદ, પુરાણ તથા કાવ્યાદિ ગ્રંથોના વચનો ક્રમથી પ્રભુ, મિત્ર અને સ્ત્રી વચનવત્ છે. પરંતુ આ ભાગવતમાં તો તે ત્રણે ગુણ વિદ્યમાન હોવાથી એ વિશેષ શ્રેષ્ઠતાને પ્રાપ્ત થયેલું છે. એટલે વેદ જેમ પ્રભુતા (અધિકાર)થી પ્રાણિયોને હિનોપદેશ કરીને સાવધ કરે છે, તેમ આ પણ પ્રભુત્વથી બોધ કરે છે. તથા પુરાણ સમાન મિત્ર થઈને ઉપદેશ રૂપી સલાહ આપીને કલ્યાણ કરે છે; અને કાવ્ય ગ્રંથ સમાન સ્ત્રી વચનવત્ હોઈને મનને સતોષ તથા આનંદ દે છે. ધાર્મિક વૃત્તિ, ઈશ્વરભક્તિ આસ્તિકપુણ્ય શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણ પઠણથી જેવી રીતે ઉત્તમ પ્રકારની જાગૃત રહે છે, તેવી અન્ય કોઈ

પણ પુરાણુ દિ અગર વેદાંતાદિ ગ્રંથોના શ્રવણુ પઠણુદિથી થતી નથી એમ અમે નિઃસંશય સ્વાનુભવથી કહિયે છીએ. અતઃએવ પદ્મ પુરાણુમાં કહ્યું છે કે, શ્રીમદ્ભાગવતની કથા નિરતર સેવન કરતા હેતે ધ, જેથી સકલદુઃખ-હર્તા પરમાત્મા તમારા ચિત્તમાં સદા આનંદરૂપથી સ્થિત થઇ રહેશે. અને પ્રાચીન નારદાદિ જ્ઞાની ભક્તો તથા અર્વાચીન નામદેવ, જ્ઞાનદેવ, સુરદાસ, એકનાથ ઇત્યાદિ સંતભક્તો આ ભાગવતમાં જેટલા નિરત થતા હતા તેટલા અન્ય ગ્રંથો વિષે નહિં જાણુકયે કહ્યું છે કે જ્ઞાનીઓનો કાલક્ષેપ કેવી રીતે થાય છે? તો, જેવી રીતે મૃદુ વિપ્પી લોકો ઘૂતકીડા, સ્ત્રીપ્રસંગ અને ચૈત્યકર્મ કરીને કાલ વિતીત કરે છે તેવી રીતેજ મહાત્મા જ્ઞાનીભક્ત પણ ઘૂન (ઘૂતની કીડા જેમાં કયેલી છે તે ભારત શ્રવણુ) કરીને, તથા સ્ત્રીનો પ્રસંગ (સ્ત્રીનું-સીતાનું હરણુ જેમાં વર્ણન કરેલું છે તે રામાયણનું શ્રવણુ, પઠણુ) કરીને, અને ચૈત્યકર્મ (ચોરીની કથા જેમાં કહેલી છે તે ભાગવતનું શ્રવણુ મનન) કરીને આનંદથી કાલક્રમણુ કરે છે કહેવાની મતઃજય એ છે કે ભાગવત મહાપુરાણુની ખરાબરી ખ્યાનથી થઇ શકે તેમ નથી. સ્કંદ પુરાણુમાં કહ્યું છે કે,—

શતશોઽથ સહસ્રૈશ્ચ કિમન્યૈઃ શાસ્ત્રમંગ્રહૈઃ ॥

ન તસ્ય વિચિતં ગંહે શાસ્ત્રં ભાગવતં કલૌ ॥

કથં સ વૈષ્ણવો જ્ઞયઃ શાસ્ત્રં ભાગવતં કલૌ ॥

ગૃહે ન તિષ્ઠતે યસ્ય સ વિપ્રઃ શ્વપચાગ્રમઃ ॥

શતાવધિ સહસ્રાવધિ અન્ય શાસ્ત્રોનો સંગ્રહ ઘરમાં અગર જ્ઞાનમાં કરવા છતાં જેના ધર્મમાં (જ્ઞાનમાં) આ કવિકાવ્યમાં ભાગવત ગ્રંથ નથી, તેને ભાગવત તથા વૈષ્ણવ કેવી રીતે જાણુવો? તથા જે આગ્રહણુના ઘરમાં ભાગવત ન હોય તેને ચાંડાલાદિકોથી પણ અધમ જાણુવો આ વચન પરથી ભાગવતનું માહાત્મ્ય કેવું છે તે સ્પષ્ટ થાય છે.

એ ભાગવતના દશમસ્કન્ધના પૂર્વાર્ધમાં શ્રીકૃષ્ણની બાલલીલા શ્રી શુક-દેવગુણે વર્ણવેલી છે. જેના તાત્વિક શ્રવણુથી આપણે પણ આ સંસારને વિષે જે બાલ (અજ્ઞાત) લીલા (કીડા) કરી રહ્યા છીએ, તે સર્વ છુટીને જ્ઞાની પુરુષની પેઠે આપણી વૃત્તિ પરમાત્મસ્વરૂપમાં સાર્વકાલ લીલા કરતી રહેશે. દશમની લીલાનું નિત્ય શ્રવણુ થતાં દશેન્દ્રિય સ્વામીન થાય છે, અને ત્યાર બાદ એકાદશના શ્રવણુથી એકાદશમી (અગ્નીયારમી) દ્વિન્દ્રિય જે મન છે, તે સાર્વકાલ નિર્ગુણ પરમાત્માને વિષે વિલીન થઈને રહે છે; એજ જીવન્મુક્તિ જાણુવી સચ્ચણુના જ્ઞાન ભગવાન પૂજનવડેજ નિર્ગુણને વિષે સુલ-

ભતાર્થી મનનો પ્રવેશ થઈ શકે છે, એવો આશય વેદશાસ્ત્રાદિને સંમત છે. એથી કરીને પ્રત્યેક મનુષ્યે અને તેમાં ખાસ કરીને વૈષ્ણવોએ તો આ પાત્રલીલાનું શ્રવણ કરવું આવશ્યક છે. અખિલ ભાગવતના શ્રવણ ત્રિપે અભિશ્યં ના થાય, તોપણ ભાગવતના હૃદયસ્થાવીય જે કશમસ્કંધ તેમાંથી શ્રીકૃષ્ણની લીલા તો ભાવાર્થ-રહસ્યયુક્ત અને મનનયુક્ત શ્રવણ મહત્ત્વ કરવામાં શ્રદ્ધા ભક્તિ રાખવી અત્યંત ઉચિત છે. કે, એથી પોતાનો ભાવાર્થ પરમાત્મા સંપૂર્ણ કરશે.

श्रीकृष्णमाप नियतं दशमस्य पाठात् ।

ગોકર્ણના પિતા જે આત્મદેવ તે નિત્ય દશમસ્કંધના પાઠથી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની સંનિધાનતાને યાને વંકુઠસૌકવિષે પ્રાપ્ત થયા, એમ મહા પુરાણમાં કહ્યું છે.

ગીતામાં જે પ્રકારે અર્જુનને શબ્દબોધ કરેલો છે, તેજ પ્રમાણે પરમાત્માએ પ્રથમતઃ બાહ્યાવસ્થામાં પ્રત્યક્ષ લીલા કરી બતાવીને એ સાધન દ્વારા લોકોને અનેક પ્રકારનો જ્ઞાનોપદેશ તથા ભક્તિનું પ્રાચુર્ય બતાવ્યું છે. પરંતુ એ લીલાનું રહસ્ય હરકોઇ જાણી શકે તેમ નથી. પહેલાં અવતારનો હેતુજ યુગો !

સત્યજ્ઞાન, અનંતાદિ સ્વરૂપવાન, અવિદ્યાકલેશ અને કુર્માદિ સંબંધ રહિત, અમ્હેંદ્રાદિ દેવોતે વંદ્ય, વેદાંતવેદ્ય, જગજ્જન્માદિતો હેતુ જે પરમપુરૂષ પરમાત્મા તે, ભૂભારહરણ કરવા માટે દેવાદિકાની પ્રાર્થનાપરથી યાદવકુલમાં અવતીર્ણ થયા, એ પ્રમાણે તેમના અવતારાનું પ્રયોજન સર્વ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે; પરંતુ આ કારણ મુખ્ય હોય એમ લાગતું નથી. કેમકે તેઓશ્રી વરાહ, પૃથુરાગ્ન તથા પરશુરામાદિ અંશાવતાર મુજબ ભૂભારહરણ કરવાને સમર્થ હતા. પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, સ્વર્ગ ઇત્યાદિ લોકોની પ્રવૃત્તિ જેમની લીલાથી ચાલે છે, કાલમૃત્યુ તથા રથાવરજંગમાત્મક વિશ્વના જે નિયંત્રતા તે અબદુત પ્રભાવવાળા ઇશ્વરને કેવલ ભારભૂત થયેલા દુષ્ટ અસુરોનો નાશ કરવા માટે અવતીર્ણ થવું પડે એ વાત અસંભવિત લાગે છે. કદાચ કોઈ કહે કે, અક્ષપદ, (ગૌતમમુનિ જેમણે પોડશ પદાર્થબોધક ન્યાયસૂત્રો રચેલા છે) કણ્ઠાદમુની, (સપ્તપદાર્થબોધક સૂત્રના કર્તા) તથા સાંખ્યજૈમિન્યાદિ શાસ્ત્રકારો અને હિરણ્યગર્ભ, પાશુપત, સૌર, ગાણપત મતવાદિઓ, એઓએ રચેલા શાસ્ત્રમાં પરતત્વનું ખાંડણ કરી અન્યજ વિષયોનું પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી આપણા સત્યસ્વરૂપનું જ્ઞાનરહિત થયેલા જીવોને અવલોકી, પરમાત્માએ તેનો બોધ કરવા માટે અવતાર લીધો. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ દ્વૈપાયન રૂપથી હૃદયે

પરનાત્વ (અમૃતત્વ) પ્રકાશક શારીરિક મીમાંસાદિ સચ્ચાત્મ નિરૂપણ કરી ઉપરોક્ત મતઘટિયોનું મત નિરાસ કરી દીધું છે; તો તેને માટે અવતાર ધારણ કરેલો હોય એમ પણ લાગતું નથી. તો પછી શા કાળે અવતીર્ણ થયા? તો સાંભળો.

૫૬૫ ઉપરોક્તમતાદિનું ખંડણ થયું હતું તથાપિ ભાગવત ધર્મનો અભાવ જોઈને અને ભવસમુદ્રમાં ડુબી ગયેલી જનતાને તેમાંથી નિકળવાને સ્વભક્તિજ અસાધારણ ઉપાય છે એમ જાણી, તથા આનંદવત્ સ્વદર્શન માટે અતીવ ઉત્કંઠિત થયેલા જે આપણા અનન્ય ભક્ત નંદ, યશોદા, ગોપી, ગોપાલ, ઉદ્ધવ, અકૂર ઇત્યાદિ તેમને, સકલ લાવણ્યાદિગુણ-નિધિ એવી જે આપણી સુંદર મૂર્તિ તેનું દર્શન કરાવી અને મધુર ભાષણ, તથા કલ્પિપાપનાશક એવી મનોહર અમાનુષ લીલાદિકોથી આનંદ ઇતેમનો અભિલાપ પૂરણ કરવાને કાળે, ભૂભારઉદ્ધરણનું નિમિત્ત કરીને, વસુદેવ દેવકીના ભક્તિથી વશીભૂત થયેલા પરમાત્મા પૂર્ણાનંદરૂપથી તેમને પેટે પુત્ર રૂપથી અવતીર્ણ થયા, એજ મુખ્ય કારણ સમજવું; અને એને માટે કુંતીનું વચન પણ પ્રમાણભૂત છે.

મથેઽસ્મિન્ ક્લિષ્ટમાનાનામવિદ્યાકામકર્મભિઃ ।

શ્રવણસ્મરણાર્હાણિ કરિષ્યન્નિતિ કેચન ॥

કુંતી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણજીને કહે છે કે, હે ભગવન! કેટલાક પુરૂષ તમારા અવતારનું પ્રયોજન આ કહે છે કે, મત્સ્યપર્વની વિખ્યાતિ થવા માટે જેમ ચંદન તેનાપર ઉગે છે તેમ તમે જન્મરહિત છો તથાપિ ધર્મ-રાજા, યદુરાજા એમની કીર્તિ વૃદ્ધિગત કરવા સાર ચાલ્ય વંશમાં ઉત્પન્ન થયા છો. ખીજા કહે છે કે, વસુદેવે દેવકીએ પૂર્વજન્મમાં તમારી પાસે એવું વરદાન માંગ્યું હતું કે, તમે અમારા પુત્ર થાઓ તે વચન પૂર્ણ કરવા કાળે તથા દેવવિરોધી અસુરનો નાશ કરી જગતનું કલ્યાણ કરવાના હેતુથી તમે અજા છો, તથાપિ દેવકીના પેટે ઉત્પન્ન થયા છો. કેટલાક તો એમજ કહે છે કે, અત્યંત યોગ્યથી ભરેલી નૌકા જેમ સમુદ્રમાં દબાઈ જાય છે તેમ પૃથ્વી દુષ્ટ પાપીજનોના ભારથી પીડિત થયેલી જોઈને અમૃતદેવાદિ દેવોની પ્રાર્થનાપરથી તમે ભૂભાર દૂર કરવા માટે અવતર્યા છો. પરંતુ, જ્ઞાની મહા-ત્મા પુરૂષ તો એમજ કહે છે કે, સ્વરૂપ (આત્મા) ના અજ્ઞાનથી લોકોને દેહાદિપર અહંમમ અભિમાન ઉત્પન્ન થાય છે અને તત્પ્રીત્યર્થ તેઓ કામ્ય-કર્મ કરી આ સંસારમાં કલેશ પામે છે. તે લોકોને શ્રવણ, સ્મરણ અને ધ્યાન કરવા યોગ્ય ઉપયોગી એવી લીલા અને નામ પ્રસિદ્ધ કરી રાખવા

માટે પરમેશ્વરનો (તમારો) અવતાર થયેલો છે. અને એને માટેજ હું પણ એમ કહું છું કે, તમારા ચરિત્રોનું વારંવાર શ્રવણ, ગાયન, કીર્તન તથા સ્મરણ કરવાવાળા જનોને સંસાર સમુદ્રમાંથી કાઢનારા તમારા ચરણકમલનું દર્શન શીઘ્ર થાય છે. એ ઉપરથી જણાશે કે પરમાત્માએ શા માટે અવતાર લીધો. અસ્તુ !

એ ભાગવતના ઉપર ગીતાની પહેલું પૂર્વકાલથી અત્યાર લગીમાં અનેક વ્યાખ્યાકાર થઈ ગયા છે. તેમાં કેટલાક ભગવદ્ભક્ત મહાત્મા કવિઓએ તે લીલાનો ભાવ અધિકારીજનોને માટે, મૂળ ગ્રન્થના પ્રતિ અધ્યાયના કેટલાક શ્લોકોપરથી તથા પદ ઉપરથી વ્યક્ત કર્યો છે. ભાવ એટલે અભિપ્રાય, આશય. અંતરનો ભાવ જનનુવા અથવા કહેવા સાથે પાત્રતા (યોગ્યતા)ની અપેક્ષા રહે છે. જે એ મનુષ્યોના અન્તર એક થઈ જાય છે, તેઓજ પરસ્પરનો ભાવ જાણી શકે છે, અગર પરસ્પરને કહે છે પણ ખરા, એવો વ્યવહારમા અનુભવ છે. તેજ પ્રમાણે પરમાત્માનાં અન્તરનો ભાવ પરમાત્મમય બનેલા ભક્તોનેજ પ્રતીત થાય, એ સ્પષ્ટ છે કેમકે, પરમાત્માની સાથે તેઓનાં અન્તર મળી ગયલાં હોવાથી, તેઓને વિષે તદ્ભાવ (પરમાત્માનો ભાવ-અભિપ્રાય) સ્ફુરત થાય છે.

આ પ્રકારની ભાવાથ પ્રકાશક લીલા થોડાં વર્ષ ઉપર આતુર્ભાસિક કીર્તન વ્યાખ્યાન પ્રસંગે કાલિયાવાડ તથા ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ શહેરોમાં વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી અને સર્વ શ્રેષ્ઠ ગેત ત અત્યંત પ્રિય તથા અપૂર્વ થઈ પડી હતી. તે વખતથી અતક લોકોની એવી ઇચ્છા હતી કે, આવી લીલા જે ભાવસહિત પ્રકાશન કરવામાં આવે, તે અત્યંત ઉત્તમ થઈ પડે અને કેટલાક બાલ (ગાન) જન પરમાત્માની આજ લીલા ઉપર જે કાંઈ આક્ષેપ કરે છે, તેનું પણ નિરસન થઈ શકે પરંતુ પ્રકૃતિના અસ્વાસ્થ્યથી અને બીજાં પુસ્તક પ્રકાશન કરવાનું કામ ચાલી રહ્યું હતું તેથી, એ કાર્ય પાછળ પડી ગયું હતું, તે હાલ પ્રકાશિત કર્યું છે.

એની રચના એવી સખી છે કે, પ્રથમ દશમસ્કંધના પ્રત્યેક અધ્યાયનો સારાંશ આપે છે, અને પછી તેની નીચેજ ‘ભાવાથ દીપિકા’ આપવામાં આવી છે. અધ્યાયના કથાભાગમાં ત્યાંને ત્યાંજ જે કદાચ એ પ્રકાશિત કરવામાં આવી હત, તે વચકર્તન સમજવામાં અડચણ પડત. એટલા માટે પૃથક્ આપેલી છે કે, જેથી અધ્યાય વાંચી રહ્યા બાદ તે કાર્યનો શો ભાવ હતો, તે જટ ધ્યાનમાં આવે. શબ્દાલંકાર, અર્થાલંકાર લૌકિક નીતિ અને આધ્યાત્મિકાદિ અનેક ભાવોને કેકાણે કેકાણે, નહિ અને સંક્ષેપથી કે નહિ અતિ

વિસ્તારપણે એવી રીતે, દર્શાવેલા છે. દ્વિઅર્થાત્મિકપદોના અર્થ કંસમાં દીધેલા છે તે ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. વાંચકે પ્રથમ અધ્યાયનો સારાંશ જો લખેલો છે તે વાંચીને પછી ભાવાર્થ દીપિકા વાંચવી. ભાવાર્થ દીપિકાની શરૂઆતમાં જે વાક્ય ‘ ‘ આ ચિન્હમાં રાખેલું છે, તે અધ્યાયના સારાંશમાંથીજ લઇને રાખેલું છે; કે, જેથી વારંવાર અધ્યાયના કથાભાગ જોવા ન પડે. પરંતુ પહેલાં વાંચ્યા વગર ભાવાર્થ ની ખબર ન પડે માટે, તે અત્યંત વાંચી ધ્યાનમાં રાખવું. યદ્યપિ ભાગવતનું ગુજરાતી ભાષાંતર થયેલું છે અને તેમાં દશમસ્કંધમાંની લીલા પણ વાંચવામાં આવી દશે તથાપિ મૂળ ગ્રંથમાં ખીજ પણ કેટલાએક વિષય વચ્ચે આવ્યથી સામાન્ય લોકોને વાંચતા કંટાળો આવી જાય છે. પરંતુ આમાં તો દરેક અધ્યાયનો સારાર્થ મહણ કરેલો હોવાથી સ્ત્રીઓ તથા કદાચકોને પણ વાંચતા એક સરખો ઉત્સાહ રહેશે. જે કે ભાવાર્થ દીપિકા કેટલાએક રથને કહણ લાગશે, તથાપિ સાધારણ કથા ભાગમાં તો ખિન્નકુલ કંટાળો કે ન સમજે એવું થવાનું નથી. કોઈપણ કાર્યનું રહસ્ય સમજવું કહણ જ પડે છે તો, પરમાત્મલીલાનું સૂક્ષ્મ રહસ્ય સમજવામાં કાદિન્ય લાગે એમાં શી નવાઈ? અસ્તુ!

આ પુસ્તકની રચનામાં ભાગવત, પદ્મપુરાણ, નારદ પુરાણ, ભક્તિ રસાયન, હરિવિજય, હરિવંશ, હરિવિજ્ઞાસ, ભાગવત ચમ્પૂ, બેઘસાર છત્યાદિ અનેકગ્રંથોનો આશ્રય લીધેલો છે. એટલા માટે ભાગવતના અધ્યાયના સારમાં ભાગવતની બહારની પણ વાંતા આવે, તો તે ઉપરથી સાશંક થવું નહિ કે, આ તો ભાગવતમાં છે નહિ, અને આંદિ કેમ આવ્યું! સુંદરતાને ખાતર તથા નૂતન માહિતીને કાળે કેટલાક પ્રમંથ આપેલા છે.

આ પ્રથમ ભાગમાં, પૂર્વાર્ધના ત્રેવીસ અધ્યાયમાંની લીલા વર્ણિત થયેલી છે. ખીજા ભાગમાં, ગોવર્ધનાદ્ધારથી પૂર્વાર્ધમાંની સંપૂર્ણ લીલા આવશે અને તેમાંજ અત્યુત્તમ બોધવર્ણીરાસ પંચાધ્યાયી પ્રકાશિત થશે. તે ભાગ આ ભાગ કરતાં થોડો મોટો પણ થશે એમ અનુમાન છે. એકંદરે લીલા એકજ પુસ્તકમાં પ્રગટ થત તો અતીવ રમણીય લાગત; પરંતુ તેમ કરવામાં અર્થ મોટો લાગવાનો સંભવ હોવાથી, અને પ્રકાશકની તેવી સ્થિતિ ન હોવાને લીધે બે ભાગમાં પ્રગટ કરવાનો નિશ્ચય થયો. નાટક, ચેટક, કાદંબરી છત્યાદિ આસુરી સંપત્તી વૃદ્ધી પમાડનારા એટલે વિપગેત્તેજક પુસ્તકોને જેવી રીતે લોકો આશ્રય આપે છે, તેવી રીતે આવા જ્ઞાનેષોદ્ધાધક પુસ્તકોને આપતા નથી એવું કહી કહેવું પડે છે. અસ્તુ!

આ પ્રસ્તુત કાર્ય (પ્રથમ ભાગ) છાપવાના કાર્યમાં પણ નામદાર જિંબડી

ઢકોર સમુદ્ધે ‘દૈક્ષિનસિંહ’ બહાદુર’ તરફથી મદદ મળી તેથી, પ્રકાશકને અત્યંત આનંદ સાથે આ કૃતિ, જે ત્રણ વરસથી અંધારામાં પડી રહી હતી તેને, પ્રકાશમાં લાવીને પ્રગટ કરવાની સંધી મળી; તે માટે તેમનું અભિનંદન કરી તથા આયુરારોગ્યની વૃદ્ધી કરવા માટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીએ છીએ. તથા વાચક વર્ગને પણ આવા અપૂર્વ ગ્રંથનું વાચન તથા સંગ્રહ કરવાની તક મળી છે તો, તે પણ બરાબર ધ્યાનમાં લેશે એમ ધૃષ્ટિછીએ છીએ. આવી લીલા હજી સુધી કોઈ પણ કેદાણે પ્રગટ થઈ નથી; જે વાંચ્છાથી જ ખાતરી થશે.

છપામણીમાં તેમજ બીજા પણ જે જે દોષ રહ્યા હોય તેમને, હંસ ક્ષીર ન્યાયથી એટલે હંસ પક્ષી જેમ ક્ષીર (દુધ)માં મિશ્રિત થએલું જલ મિશ્રિત કરી કેવળ ક્ષીરનું પાન કરે છે, કિંવા પરમહંસ જેવી રીતે જહ (સંસાર)માં મિશ્રિત થએલું ક્ષીર (શુદ્ધ બ્રહ્મ) મિશ્રિત કરીને તદ્રસનું પાન કરે છે તેવી રીતે, દૂર કરી ગુણોનું સેવન કરવું. કદાચ કોઈના તરફથી યોગ્ય સૂચના કરવામાં આવશે તો તેનો અનાદર થશે નહિ અને તે મુજબ બીજી અપ્વૃત્તિ તથા બીજા ભાગમાં ફેરફાર કરવામાં આવશે. આખરે એટલું જ કહી વિરમીએ છીએ કે:—

यदत्र सौष्ठवं किञ्चित्तद्गुरोरेव मे न हि ।

यद्वासौष्ठवं किञ्चित्तन्ममैव गुरोर्न हि ॥

આ ગ્રંથમાં જે કંઈ ઉત્તમતા હોય તે શ્રીગુરૂનીજ સમજવી અમારી નથી; અને જે કંઈ પુરાણ હોય તે અમારી છે, શ્રીગુરૂની નથી એવું જાણી લેવું.

“इत्यलं पल्लवितेन”

મુકામ—સુરત.
મિતિ માધ શુક્લ ૧૫
રવીવાર શકે ૧૮૪૯
પ્રબવનામસંવત્સરે
સંવત્ ૧૯૮૪

શ્રીગુરૂત્તાત્રેયપાદપદ્મમિલિંદ

દત્ત'મુવા.

અનુક્રમણિકા.

અધ્યાય.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

મંગલાચરણ.

૧

૧. ક્ષીરસમુદ્રપર દેવતાઓનું આગમન, વસુદેવદેવકીનો લગ્ન સમારંભ અને તેમાં આકાશવાણી શ્રવણ, તેમનો કારાગૃહ નિવાસ તથા છ પુત્રોનો નાશ. ૩
૨. રોહિણીના ઉદરમાં માયાવડે દેવકીનો ગર્ભસ્થાપન, દેવકીના ગર્ભમાં વિષ્ણુપ્રવેશ અને ગર્ભસ્તુતિ. ૧૧
૩. શ્રીકૃષ્ણજન્મ અને ગોકુળમાં ગમન તથા માયારૂપી કન્યાને લઇ વસુદેવનું મથુરામાં આગમન. ૧૮
૪. માયારૂપી કન્યાનું મારણ અને આકાશમાં ગમન, વસુદેવની કારાગૃહમાંથી મુક્તતા. ૩૨
૫. નંદગૃહમાં પુત્રનો જન્મોત્સવ, મહાબલમટ્ટની કથા, નંદનું મથુરામાં જવું અને વસુદેવ સાથે મુલાકાત. ૩૮
૬. પૂતનાનું સુંદર સ્ત્રીરૂપથી ગોકુળમાં ગમન અને કૃષ્ણહસ્તે તેનું પ્રાણહરણ. ૪૯
૭. શકટાસુર અને તૃણાવર્તનો નાશ, પરમાત્મા અષ્ટસિદ્ધિયુક્ત છે એમ વર્ણન. ૬૦
૮. ગર્ગમુનિકૃત નામ કરણવિધિ અને શ્રીકૃષ્ણ મુખમાં યશોદાને વિશ્વરૂપ દર્શન, તથા અનેક પ્રકારની યુક્તિઓ વડે દહીદુધ ધૂત નવનીતાદિ-કોની ચોરી. દહીવેણીની ગાંઠ, નોળિયાનું વૃત્ત, ગોપિઓની જસોદા પાસે ચોરીની અનેકવિધ ફરિયાદ, જસોદાનું સંકષ્ટી-ચોથનું વ્રત ઇત્યાદિ. ૬૪
૯. જસોદાકૃત ઉખલ સાથે શ્રીકૃષ્ણનું દોરડાથી બંધન. ૧૦૧
૧૦. કુબેરપુત્રોને નારદનો શાપ અને તેમનો વૃક્ષયોનિમાંથી ઉદ્ધાર. ૧૧૬
૧૧. ગવાક્ષમાર્ગે ગોપાલ બાલકોની સાથે ચોરીને માટે જવું, અનેક પતિના રૂપો દેખાડીને એક ગોપીનું ગર્વ ખંડણ, નંદના પૂજનમાંના શાળિગ્રામ ગળી ગયાનું વૃત્ત, ઇંદાવનમાં નિવાસ તથા વત્સાસુર અને બકાસુરનો વધ. ૧૨૫
૧૨. ગોપાલબાલકોની સાથે શ્રીકૃષ્ણનો વનવિહાર તથા ભેજન વગેરે લીલા અને અધાસુર વધ. ૧૪૬

૧૩. અમ્હદેવકૃત ગોપાલચાત્રકે અને વત્સોનું હરણ, એક વરસ
સુધી તેમના રૂપથી શ્રીકૃષ્ણનો વ્યવહાર ૧૫૭
૧૪. અમ્હસ્તુતિ અને વત્સ તથા વત્સપાત્રોનું દાન. ૧૬૭
૧૫. ધેનુકાસુર વધ, કાલિયાના ત્રિપથી મરેલા ગોપો અને ગાયોને
સંજીવન કરવું. ૧૭૭
૧૬. કાન્નિયામર્દન, નાગપત્નીસ્તવન અને તેમનું રમણકદ્વીપમાં ગમન ૧૮૬
૧૭. જમુનામાં કાલિયાના આગમનનું કારણ અને શ્રીકૃષ્ણકૃત
દાવાગ્નિ પાન ૨૦૦
૧૮. બલરામકૃત પ્રલંબાસુરનો વધ. ૨૦૯
૧૯. મુંગરણ્યમાં દાવાગ્નીમાંથી ગોપ અને ગાયોનું રક્ષણ. ૨૧૯
૨૦. વૃંદારણ્ય સંબંધી વર્ષા અને શરદઋતુનું વર્ણન ૨૨૮
૨૧. ગોપીઓએ કરેલું શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ અને માહાત્મ્યનું વર્ણન. ૨૩૯
૨૨. ગોપીઓએ કરેલું કાત્યાયની દેવીનું વ્રત અને તેમને શ્રીકૃષ્ણથી
મનોરથ પ્રતિષ્ઠા માટે મળેલું વરદાન તથા એક નગ્ન વિરકત
સાધુની વાર્તા. ૨૫૦
૨૩. યજ્ઞ પતિઓનું શ્રીકૃષ્ણને અન્નપ્રદાન અને ઋષિયોને પશ્ચાત્તાપ,
એક ગૃહસ્થનું નાગપંચમીને દિવસે નાગપૂજન કરવાનું વ્રત. ૨૭૦

તૈયાર છે ! હરિદાસ કથા પદ્ધતિ. તૈયાર છે !
નવીન થનારા હરિદાસને આ માર્ગદર્શિકા છે. કિં. ૦-૮-૦

દત્તત્રયોધામૃતશતપદી.

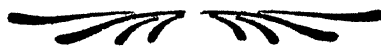
આમાં રાગતાલસહિત ઉપદેશાત્મક ૧૦૦ ગાયનો છે. કિં. ૦-૪-૦

આ બધાનો ટ. વી. પી. બી. જી. હોદ્દો પડશે.

પુરતકો મળવાનું ઠેકાણું:—

શ્રી દત્તત્રયોધકલ્પદ્રુમાલય

બાલાજી ચક્રા—સુરત.

श्री आदिनथा दत्तात्रेय.

॥ कर्पूरकांतिदेहाय ब्रह्ममूर्तिधराय ॥
॥ वेदशास्त्रपरिज्ञाय दत्तात्रेय नमोऽस्तुते ॥

। ॐ तत्सत्परमात्मने नमः ।

(શ્રીમદ્ભાગવત દશમસ્કંધ પૂર્વાર્ધમાંની)

શ્રીકૃષ્ણલીલાભાવાર્થદીપિકા.

મંગલાચરણમ્

શ્રીગણેશાયનમઃ । શ્રીસરસ્વત્યૈનમઃ ।

શ્રીકુલદેવતાયૈનમઃ । શ્રીગુરુભ્યોનમઃ ।

વંશીવિભૂષિતકરાન્નવનીરદ્વાભાત

પીતાંબરાદૃશુભિંબકૃષ્ણાધરોષ્ઠાત ।

પૂર્ણેન્દુસુંદરમુખાદરવિદનેત્રાત

કૃષ્ણાત્પરં કિમપિ તત્ત્વમહં ન જાને ॥

અર્થ:-વાંસળીથી જેમના હાથ સુશોભિત છે, નૂતન મેઘસમાન જેમની કાંતિ છે, પીતાંબર જેમણે પરિધાન કરેલું છે, ત્યાં લાલ ટીડોળા જેવા જેમના અધરોષ્ઠ છે, પૂર્ણ ચંદ્રમા સમાન જેમનું મુખ સુંદર છે, અને કમલ સરખાં જેમના નેત્રો છે, એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કરતાં કોઈપણ તત્ત્વ શ્રેષ્ઠ છે એમ હું જાણતો નથી.

અદ્વૈતબોધાળજસહસ્રરશ્મિઃ શાન્તેર્લતાયાઃ કિલ કલ્પવૃક્ષઃ ।

સંસારસંતાપવિનાશચન્દ્રઃ કૃષ્ણઃ સદાહ્વાહકરો મમાસ્તુ ॥

અર્થ:-અદૈનજ્ઞાનરૂપી કમલના સૂર્ય, શાન્તિરૂપ લતાના કલ્પવૃક્ષ, આધ્યાત્મિકાદિ સાંસારિક ત્રિતાપના નાશક ચંદ્ર, એવા જે કૃષ્ણ તે નિરંતર મને અપ્પનદહારક થાઓ.

પ્રણમ્ય ભક્ત્યા શ્રીવ્યાસં શુકંદત્તં ચ સદ્ગુરુમ્
શ્રીમદ્ભાગવતે કૃષ્ણલીલાભાવાર્થદીપિકામ્ ॥
પ્રજ્વાલયામિ સદ્ભક્તમુક્તિમાર્ગે કદર્શિકામ્
યાં દૈવા સ્યાત્સદ્ધાનંદી રસિકો ભક્તિમાન નરઃ ॥

અર્થ:-ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ દ્વેપાયન વ્યાસ, શ્રીમત્ પરમહંસ શુકાચાર્ય, સદ્ગુરુ દત્તાત્રેય અને નિજગુરુ શ્રીસહજ્ઞાનંદસરસ્વતી સ્વામી એમના ચરણ કમલને ભક્તિથી નમન કરીને, શ્રીમદ્ભાગવત દશમસ્કંધપૂર્વાર્ધમાં શ્રી શુકદેવજીએ વર્ણવેલી બાલકૃષ્ણલીલાની તત્વાર્થરૂપી દીપિકા, જે તેમના સદ્ભક્તોને મુક્તિમાર્ગ દેખાડનારી છે, તે હું ઉત્તમ રીતે પ્રકાશિત કરું છું; જેના અવલોકનથી રસિક તથા પ્રેમીજન હરહમેશ આનંદયુક્ત થશે.

અધ્યાય પહેલો

તત્ર તુ પ્રથમે કંસઃ સ્વમૃત્યું દેવકીસુતાત્ ।

મૃત્વા મીતોઽવધીક્ષસ્યા ષડ્ગર્ભાનિતિ વર્ણ્યતે ॥

અર્થ:-આ પહેલા અધ્યાયમાં દેવકીના આઠમા ગર્ભથી આપણને મરણ પ્રાપ્ત થશે એવું આકાશવાણીથી સાંભળી કંસ બયભીત થયો અને તહેણે દેવકીના છ પુત્રોને મારી નાખ્યા એવી કથા વર્ણવેલી છે.

શુકાચાર્યના મુખે સોમસૂર્યવંશનો વિસ્તાર તથા તેને વિષે ઉત્પન્ન થએલા રાગ્નએતું અદ્ભુત ચરિત્ર શ્રવણ કરીને રાગ્ન પરિક્ષિતીએ તેઓશ્રીને ‘પરમાત્માએ યદુવંશમાં ઉત્પન્ન થઇને શું શું કર્મ કર્યા,’ તે વિસ્તાર-પૂર્વક કથન કરવાની પ્રાર્થના કીધી. રાગ્નનો આ પ્રકારનો પ્રશ્ન સાંભળીને શુકાચાર્ય તહેતું સન્માન કરીને કહેવા લાગ્યા કે, હે રાગ્ન ! ત્હારી બુદ્ધિનો ઉત્તમ નિશ્ચય થએલો જણાય છે. તે વિના પરમાત્મકથા શ્રવણને વિષે ત્હને અત્યંત રૂચિ અને દૃઢતા થાય નહિ. ગંગા જે પ્રકારે ત્રણે કોકોને પવિત્ર કરે છે, તેજ પ્રકારે ભગવાનના ચરિત્ર સંબધી કરેલો પ્રશ્ન પણ પુછનાર અને શ્રવણ કરનાર તથા બોલનાર એ ત્રણેને પાવન કરે છે. અસ્તુ ! હવે પહેલાં ભગવાનને અવતાર ધારણ કરવાનું શું કારણ હતું તે કહું છું.

પૃથ્વીપર મદોન્મત્ત થએલા દેત્યોના પાપાચરણથી પૃથ્વીનો ભાર વધ્યો વધી જવાથી તે અત્યંત દુઃખિત થઇ, ત્યારે તહેણે ગોરૂપ ધારણ કરી બ્રહ્મદેવની પાસે જઇ, પોતાનું સકલ દુઃખ તહેમને નિવેદન કયું. એતું બાપણુ શ્રવણ કરીને બ્રહ્મદેવ, સર્વ દેવોને તથા શંકરને સાથે લઇને પૃથ્વી સમેત ક્ષીરસમુદ્રના કિનારાપર આવ્યા અને પરમાત્મા શ્રીવિષ્ણુની પુરુષ સૂક્તના મંત્રોવડે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ત્યારપછી સમાધિમાં બ્રહ્મદેવને આકાશવાણી શ્રવણગોચર થવાથી, તહેમણે દેવોને કહ્યું કે, હે દેવો ! પૃથ્વીને જે દુઃખ થયું છે તે પ્રથમથીજ પરમાત્માના જણવામાં આવ્યું છે, અને એતું એ દુઃખ દૂર કરવાને કાળે પૃથ્વીપર યાદુવંશમાં એઓશ્રી અવતાર ધારણ કરવાના છે. એટલા માટે ત્હમારે અંશાવનાર લઇને પૃથ્વીપર જ્યાં સુધી પરમાત્મા રહે ત્યાં સુધી યાદવોમાં નિવાસ કરવો અને એમને સન્નિવૃત્ત કરવા ખાતર દેવલોકની ઓઓએ પણ પૃથ્વીપર જન્મ લેવો. પરમેશ્વરની કલા સહઅમુખી શેષ પણ એમની અગાઉ ઉત્પન્ન થશે, અને જગન્મોહિની માયા પણ પરમેશ્વરની આજ્ઞાથી યશોદાના ઉદરમાં પોતાના અંશથી જન્મ

ધારણ કરશે. આ પ્રકારે બ્રહ્મદેવે દેવોને કથન કર્યું તથા પૃથ્વીને આશ્વાસન દઇને પોતાના સ્થાનપર સીધાવ્યા.

હે રાજા ! એક સમયે યાદવોની રાજધાની મથુરાનગરીમાં વસુદેવ અને દેવકીનો વિવાહ પ્રસંગ ચાલી રહ્યો હતો, અને તે વખતે ઉગ્રસેનનો પુત્ર દેવકીનો ભાઇ કંસ આનંદભેર તહેના રથપર સારથી ચઢીને બેઠો હતો. એટલામાં આકાશવાણી થઇ કે, 'હે કંસ ! ત્હારી બહેન દેવકીના આઠમા ગર્ભ વડે ત્હારો નાશ થવાનો છે'. સાંભળતાવારને કંસ લયલીત થઈ ગયો, અને પોતાનું મૃત્યુ હઠાવવા ખાતર હાથી જે પ્રકારે કેળને પોતાની શૂંઢથી આકર્ષે છે, તેજ પ્રમાણે તહેણે દેવકીના કેશ ખેંચીને તહેને રથમાંથી જમીન પર ગમડાવી દીધી, અને હાથમાં ખડ્ગ લઈને તહેનો શિરચ્છેદ કરવા તૈયાર થયો. દૂધમાં સિંધવ પડી જાય અથવા પકવાનમાં વિપત્તિ મિત્રણ થાય, કિંવા મહેલમાં પલંગપર સૂતાંવારને તે કડડ બૂસ થઇ જાય, અગર દ્રવ્યનો કળશ મળ્યો હોય અને તેમાં હાથ ધાલતાંવારને સર્પદંશ થાય તેજ પ્રમાણે લગ્નનો સમારંભ ઉજવાઈ રહ્યો હતો અને સધળાને જે આનંદ થઇ રહ્યો હતો, તેમાં કંસની આ કૃતિથી વિરસભાવ ઉત્પન્ન થયો.

વસુદેવે એને સંબોધીને કહ્યું કે, હે કંસ ! તું શૂર છે, એથી કરીને એક તો સ્ત્રીનો અને તેમાં ખાસ કરીને બહેનનો ધાત કરવો અત્યંત નિન્ધ છે, અને એમ ક્યાંથી કુળને કલંક લાગ્યા વિના રહેશે નહિ. મૃત્યુના ભયથી જે એનો વધ કરવા પ્રવૃત્ત થતો હોય તો અખિલ પ્રાણીએને જન્મતી વખતે દેહની સાથેજ મૃત્યુ ઉત્પન્ન થાય છે, એથી તે કદી કોઈનાથીયે ટાળી શકાતું નથી; પછી ભલે તે આજે અગર સો વર્ષ વીત્યા બાદ પ્રાપ્ત થાય, તેનો કોઈ નિયમ નથી. જીવને કદાચ બીજે દેહ પ્રાપ્ત થવાનો ન હોત તો આવું ભયંકર કૃત્ય કરીને આ દેહનું સંરક્ષણ કરવું ઉચિત ગણાત; પરંતુ અત્યાર સુધીમાં જીવને અનેક દેહ મળ્યા છે, અને આગળ ઉપર પણ કર્મનુસાર મળવાના છે, માટે તું સ્ત્રીહત્યા કરીશ નહિ. સ્ત્રી-વધનું પાપ કેટલું બધું છે, તેનો ખ્યાલ કર ! એક રથ ભરીને અલ્પ કૃમિ કીટકાદિ જીવનો વધ થાય, ત્યારે એક બકરાની હત્યાનું પાપ લાગે છે. સો બકરાને માર્યાથી એક બળદની હત્યા જેટલું પાપ થાય છે. સો બળદની બરાબર એક ગૌહત્યા, અને સો ગાય બરાબર એક બ્રહ્મહત્યા છે. એવી સો બ્રહ્મહત્યા કરવાથી જે પાપ થાય છે, તે એક સ્ત્રી વધના સમાન છે, એવું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. એટલા માટે હે કંસ ! ત્હારી મતિ આવા નિન્ધ પાપ કર્મમાં પ્રેરાય નહિ તો સાહે. વસુદેવે આ પ્રમાણે એને બહુ

બહુ ઉપદેશ કર્યો, પરંતુ તેનું પરિણામ તે દુષ્ટતા અંતરમાં કાંઈ પણ ન થયું. આખરે તહેલે કહ્યું કે, હે કંસ ! આકાશવાણીથી એ વાત તો નિશ્ચિત થઈ કે દેવકીને હાથે ત્હારું મરણ નથી, પરંતુ એના ગર્ભવડે છે; એથી એના સવળા ગર્ભ લાવીને ત્હને સ્વાધીન કરવાને હું બંધાઉં છું; તો પછી આનો વિનાશકરણ વધ કરી કુળને કલંક લગાડી નકામો પાપ શું કરવા સંગ્રહે છે ? વસુદેવનું આવું ભાવણ કંસને માન્ય થઈ પડ્યું અને તહેલે દેવકીને મારી નાંખવાનો નિશ્ચય બંધ રાખ્યો. ત્યારબદ્ધ બધી મંડળી પોતપોતાને સ્થાને ચાલી ગઈ.

આને કેટલાક દિવસ વીત્યા બાદ દેવકી ગર્ભિણી થઈ, અને નવ માસ પછી એને કીર્તિમાન નામનો એક પુત્ર થયો. વસુદેવ અસત્યથી બહુ ડરતા હતા, તેથી કમુદાન પ્રમાણે કંસને જઈને પુત્ર સોંપવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો. પુત્રને લઈને નીકળ્યા ત્યારે તહેનું મુખ કદંબલિપ્ત મોતી સમાન, યા કેતુઘ્નસ્ત સૂર્યની પેઠે, કિંવા રાહુથી ઘેરાએલા ચન્દ્રમા જેવું નિસ્તેજ જણાતું હતું. સભામાં આવીને એમણે કંસને કહ્યું કે હે કંસ ! મહારા વચનને અનુસરીને હું આ પ્રથમ પુત્રને લઈ આવ્યો છું, તો હવે ત્હારે જેમ કરવા ઇચ્છા હોય તેમ કર. એમની આવી દૃઢ સત્યનિષ્ઠા જોઈને કંસ સન્તુષ્ટ થયો અને કહેવા લાગ્યો, હે વસુદેવ ! આ પુત્રથી મ્હને કશોય ભય નથી, માટે એલાશક ત્હમે એને લઈ જાઓ, પરંતુ આઠમો બાળક મ્હને આપી જાજો. તે સાંભળીને વસુદેવ 'બહુસાર' એમ કહી પાછા ચાલ્યા ગયા, તોપણ એના ભાવણનો ત્હેમને વિશ્વાસ એટલો નહિ. કેમકે, દુષ્ટ પુરુષોનું અન્તઃકરણ ક્યારે સ્વાધીન હોય છે ? અગર જો કે આ દુષ્ટ હમણાં તો પાછા લઈ જવા કહ્યું છે, તેમ છતાં ધડીબર પછી એ નહિ મારે તેની શી ખાતરી ? પાપાણને આર્દ્રતા ઉત્પન્ન થાય, કિંવા કૃપણ સર્વસ્વનું દાન કરે, તેજ પ્રમાણે આ હિંસરને આ પુત્રની દયા ઉત્પન્ન થઈ છે. અસ્તુ ! દૈવાનુસાર જો કાંઈ થાય તે ખરું.

ત્યારપછી એક વખત નારદને મ્હોંડેથી કંસના જાણવામાં આવ્યું કે, ગોકુળમાં નંદ વગેરે ગોપ અને ત્હેમની સ્ત્રીઓ તથા વસુદેવાદિ યાદવ અને એમની દેવકી આદિ જે સ્ત્રીઓ છે, તે સર્વ દેવો છે, અને એમણે દૈત્યોનો વધ કરવાનો ઉઘમ આરંભ્યો છે. ત્યારે તો એનો એ લોકો પ્રત્યેનો દ્વેષ ધણોજ વધી ગયો, અને એ નિશ્ચયપૂર્વક સમજી ગયો કે મ્હારો વધ કરવાને વિષ્ણુ દેવકીના પેટે જન્મ ધારણ કરશે. તેથી એણે વસુદેવ દેવકીના હાથ પગમાં બેડી નાંખીને તેમને બન્નેને કારાગૃહમાં પૂરી દીધાં અને

તહેમના પ્રથમ પુત્રને અને તહેના પછી જેટલા થયા તે સધળાને એ સર્વ વિષ્ણુજ હશે એવી સમજ અને ખઠીકથી મારી નાંખ્યા. દુષ્ટ અને દોષી પુરુષ પોતાના સુખને ખાતર માતા, પિતા, ભાઈ, મિત્ર વગેરેનો ધાતપાત કરતાં કીદાડે આચકો ખાય છે? કંસ એ પણ જાણતો હતો કે આગલા જન્મમાં હું કાલનેમિ નામનો દૈત્ય હતો, અને તે વખતે મ્હારો ધાત વિષ્ણુએજ કર્યો હતો. એણે યદ્વાદિકોની સંગાથે ઉત્તરોત્તર વેર વધાર્યું, અને પોતાના પિતા ઉગ્રસેનને રાજ્ય ઉપરથી પદ્મપટ કરીને પોતે જને રાજ્ય કરવા લાગ્યો. સારાંશ, કંસે દેવકીના છ બાળકોને પોતાનું મૃત્યુ અટકાવવા ખાતર મારી નાંખ્યા અને બાલકતાનું પાપ સંગ્રહીને પુણ્યનો નાશ કરી નાંખ્યો. એટલા માટે કદી કોઈએ આવું ભયંકર નિન્ધ કર્મ કરીને પોતાના પુણ્યનો નાશ કરી નાંખવો નહિ અને પોતાનું મોત હાથે કરીને માંગી ના લેવું.

ભાવાર્થ દીપિકા

ક્ષીરસમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું કલ્પવૃક્ષ અખિલ વિષ્ણુઓ (દેવો)ને તાપશાન્તિપૂર્વક આનંદ આપે છે; તેજ પ્રમાણે જે વિદ્યામહોદધિથી, દ્વાદશસ્કંધાત્મક તથા ત્રણસો બીજી શાખા (અધ્યાય) રૂપ, અને અદ્વાર હજાર પર્ણાત્મક, તેમજ આનંદામૃત ફલ આપીને અખિલ વિષ્ણુઓ (પંડિતો) ને તાપત્રયનું નિર્મૂલન કરી સુખી કરનાર એવું ભાગવત નામનું કલ્પવૃક્ષ ઉત્પન્ન થયું છે, તે મહર્ષિ, વ્યાસ ભગવાનને હમારા પ્રણામ હજો. તથા ગૃહસ્થાશ્રમીઓને ઘેર એક ગાયને દોહવામાં જેટલો વખત લાગે છે, તેટલો સમયજ જેની નિર્દોષ સ્થિતિ હોય છે, અને એ કારણને લઈને પરમાત્માએ જેને ગોસંદોહ (ઉપનિષદરૂપ વેદવાણી સમૂહ)નું નિવાસસ્થાન બનાવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે જેના મુખની અમૃતતુલ્ય વાણી એકવાર પણ કાને પડતાં શ્રાતાને મોક્ષાર્પણ કરે છે, અને જેણે જન્મ થતાંવારને પોતાના પિતાને ધણા વૃક્ષો પાસેથી જવાબ દેવડાવીને અનેક પુત્રસંપન્ન કર્યા હતા, તથા નગ્ન અવસ્થામાં સ્થિત સુંદર સ્વર્ગાગનાઓને જોઈને તહેમને વિષે યત કિંચિત્ પણ જેની વૃત્તિ સંલગ્ન થઈ ન હતી, એવા સર્વાંતરમાં સ્થિત વ્યાસ મહર્ષિના પુત્ર મુનિશ્રેષ્ઠ શ્રી શુક્રાચાર્યને હમે ધ્યાનપૂર્વક પ્રણામ કરીએ છીએ, અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની બાલલીલાને ભાવે એમના પ્રસાદથી જે વિદિત થયો છે, તે પ્રકાશિત કરીએ છીએ.

જેના નામની શ્રુતિ (શ્રવણ) થાય, તો અત્યંતગૂઢ એવી અખિલ શ્રુતિ (વેદ)ના અર્થનું આકલન થાય છે, તથા જેની સ્મૃતિ (સ્મરણ) કરતાં સકલ સ્મૃતિ (મન્વાદિ ધર્મ શાસ્ત્ર)નું અર્થજ્ઞાન ઉદ્ભવસિત થાય છે, અને જેનો પૂજનવિધિ નિખિલ વેદવિધિનું ફલ આપવાને સમર્થ છે, તેજ પ્રમાણે જેના સંકલ્પમાં અર્થાત્ વેદપ્રતિપાદ્ય સત્સ્વરૂપની ઉત્તમ કલ્પના-ધ્યાનમાં અખિલ જનોના ત્રિકાલિક સદાચાર નિમજ્જ થએલા છે, તે પરમાત્માનું ચરિત્ર અભિપ્રાય શૂન્ય કેમ હોઈ શકે ! કેમકે વ્યવહારમાં કોઈ અજ્ઞ પુરૂષ પણ કોઈ જગ્યાએ યત્ કિંચિત્ ક્ષુદ્ર કાર્ય સરખુંયે હેતુ વગર કરતો નથી એવું જોવામાં આવે છે, તો પછી પરમાત્માની તે શી વાત કરવી ! એમની અખિલ લીલા જે અચકત બીજવડે ભરપૂર ભરેલી છે, તે સદ્-ગુરૂપસાદ્ધારા ઉદ્ભવસિત થએલા ચિત્તથી હમે વ્યક્ત કરવા ઇચ્છીએ છીએ. હમને શ્રદ્ધા છે કે એ આલોચનાથી નિખિલ પીડાઓનું પ્રશમન થઈને સકલ મનોરથોની સંપૂર્તિ થશે. એ વિવેચનમાં કેટલીક જગોએ સ્વાભાવિક કેટલેક સ્થળે તર્ક અને કેટલાક સ્થાનપર રૂપકાદિથી બીજને સુવ્યક્ત કરેલું છે એમ સમજવું.

અગર જે કે પરમાત્માનું સકલ ચરિત્ર ગ્રહણ કરવું અશક્ય છે, એમ સમજીને વચમાંનો કેટલોક ભાગ પડતો મૂકવામાં આવ્યો હોય, તોપણ તેના લેશથી પણ અતુલ અને પૂર્ણ સુખ પ્રાપ્ત થશે. ગંગાત્રીથી સમુદ્ર પર્યંત ગંગાનો અખંડ પ્રવાહ વહે છે, તેના સકલ જળને ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય અને કિંચિત્ પણ લેવામાં આવે, તો તેથી શું પાપ નાશ અને તૃપ્તિશાન્તિસુખ નહિ થાય ? અવશ્ય થશેજ.

પરમાત્માના અખિલ ગુણોનું વર્ણન સહસ્રમુખી શેષ પણ કરી શકે તેમ નથી; ત્હેમના રૂપનું વિવેચન સહસ્રનેત્રયુક્ત ઇન્દ્ર પણ કરવાને સમર્થ નથી; સેવા કરતાં સહસ્ર હાથવાળો અગ્નિ પણ થાકી જાય, તો પછી એક મુખયુક્ત તથા દ્વિનેત્ર અને દ્વિઆહવાળો મનુષ્ય તેમ કરવાની શક્તિ શી રીતે ધરાવી શકે ? એટલા માટે સ્વવાણી તથા હસ્ત પાવન કરવાના હેતુથી પરમાત્માના ચરિત્રનું શક્યતુસાર વર્ણન અને લેખન કરવાની યુક્તિ જનોની પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવે છે અને તેમ કર્યાથી પરમાત્મા પણ સન્તુષ્ટ થાય છે. નાનું બાળક કદી પોતાના પિતાને વક્ર (વાંકું) કહે છે, કદી મધુર હાસ્યયુક્ત બોલે છે અને કદી ક્રોધથી તો કદી સ્પષ્ટ અને કદી બોખડું તેમજ કેટલીકવાર નિન્દાત્મક અને કોઈ કોઈ વાર અર્થયુક્ત પણ બોલણ બોલે છે. આ પ્રકારનું અનેક ભાવાત્મક ત્હેનું વચન જેમ પિતાને આનંદનુંજ

કારણ થઇ પડે છે, તેજ પ્રમાણે અમે પણ વિશ્વપિતાની સાથે જે જે ભાષણ કરીશું યા લખીશું તે તે એમના આદેશનોજ હેતુ થશે. કેમકે અમે પણ અદ્વૈતમતિ શિશુ જેવાજ છીએ. હવે રાજ્ય પરિક્ષિતિનું અભિનંદન કરીને, પ્રથમાધ્યાયનો ભાવાર્થ પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે.

યુક્ત આહારવિહાર કરનારા તથા જેમની દુર્વાસના સમૂળગી નહ થએલી છે, અને યોગમાં પણ જેમની નિપુણતા હોય છે, તેમજ વેદાન્તમાં પણ જેમની સર્વદા સ્થિતિ થએલી છે, એવા શાન્તદાન્ત પુરૂષોને સુદ્ધાં પરમાત્માનું દર્શન જે દુર્લભ છે, તે જે રાજ્યને માતાના ગર્ભમાં થયું હતું, તે વામદેવ મુનિસમો સદાવન્દનીય કેમ ના હોય ? કેમકે, જે સકલ દુઃખ દેવામાં પ્રધાન છે, તથા જે અખિલ કાર્યના આરંભનો નાશ કરનારી છે અને સકલજન જેના નિરન્તર કિંકર છે, એવી જે ક્ષુધા તથા તૃષ્ણા તેપણુ જેની નિવૃત્ત થઇ હતી, અને જે શુક્રમુખોદ્ગત અમૃતમયી હરિકથાનું શ્રવણ-મુખવડે પાન કરી રહ્યો હતો, ત્હેના ભાગ્યનું વર્ણન કોનાથી થઇ શકે તેમ છે ? તત્ત્વસ્વરૂપથી પણ પરમાત્મા પોતાના અવતાર ચરિત્રવડે સાધુ પુરૂષોને પૂર્ણ કૃતાર્થ કરે છે, એ પ્રમાણે રાજ્યની બુદ્ધિનો નિશ્ચય થઇ જવાથી ત્હેની સત્ (સાધુ) પદને વિષે વિશેષ રતિ થઈ, અને ત્હેણે વારંવાર કૃષ્ણચરિત્ર સંબંધી શુક્રાચાર્યને પ્રશ્ન કર્યા.

રાજ્ય કહે છે, હે મુનિવર ! સમ્યક્દાનંદરૂપ તથા જ્ઞાની પુરૂષોને અતનુ (મોક્ષ) સુખ દેનારા, સર્વના અન્તર્યામી અને સ્વરૂપથી ચ્યુત નહિ થનારા એવા પરમાત્માએ મદન કરતાંયે વધારે સુંદર તનુ ધારણુ કરીને અતનુ (પુષ્કળ) લીલા કીધી, એને માટે મ્હને ઘણુંજ આશ્ચર્ય ઉપજે છે. આપ જ્ઞાનસંપન્ન છો અને આપના ભાષણને વિષે મ્હને શ્રદ્ધા છે. એટલા માટે એનું બીજ શું છે તે મ્હને કહો.

રાજ્યની આવી શંકા સાંભળીને શુક્રાચાર્ય બોલ્યા, હે રાજ્ય ! ઇચ્છા માત્રથીજ સમ્યક્દાનંદરૂપ ભગવાન પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરીને, તેને આનંદિત કરવાને સમર્થ છે. તેમ છતાં એમણે લોકરમ્યમૂર્તિ ધારણુ કીધી તેનું બીજ એ સમજવું કે, જેમણે પોતાનોજ આશ્રય કર્યો છે, જેમને ઉપનિષદાદિકેનું જ્ઞાન નથી, તથા જેઓ મલિન વાસનાથી ગ્રસ્ત થએલા છે, તે સઘળાએને પોતાના સ્વરૂપનો લાભ સુલભતાથી થઇ શકે અને એજ કારણને લીધે એમના ચરિત્રનું શ્રવણ કરવામાં ત્હમને અને કથન કરવામાં હમને પોતાને આનંદ થાય છે તે યોગ્ય છે. કેમકે, આપણને જન્મેને ભક્તિ સૌખ્યને વિષે અભિલાષ ઉત્પન્ન થયો છે. અસ્તુ ! હવે લૌકિક, આધ્યાત્મિક, અલંકારિક અર્થ પદ્યગત ભાવોને પ્રશ્ન-પ્રત્યુત્તર કરીશું.

‘પૃથ્વી ભારાકાન્ત થઈ, પોતાના પતિ વિષ્ણુની પાસે ન જતાં બ્રહ્મદેવની પાસે ગઈ’ એનો હેતુ એ સમજવો કે, પતિ પોતાના ઉપર અત્યંત પ્રેમ કરતો હોય, તથા તે હંમેશાં પોતાને વશીભૂત હોય, શાંત હોય, તોપણ ત્હેની પાસે કશું માંગવું, અગર કાંઈ ગુપ્ત વાત ત્હેને કહેવાની હોય, તો પુત્રદ્વારા તે કાચું કરવું, પરંતુ પોતે જાને સન્મુખ થઈને નહિ કરવું. આ પ્રકારની સાધ્વી સ્ત્રીની મર્યાદા તથા લક્ષણ પ્રકટ કરી બતાવવા ખાતરજ ત્હેણે પોતાના પુત્ર બ્રહ્મદેવને અગ્રગામી કરીને ત્હેને મુખે પોતાની સ્થિતિ ભગવાનને વાકેફ કરાવી. પૃથ્વી વિષ્ણુની પત્ની તથા બ્રહ્મદેવ પુત્ર હોવાની વાત પ્રસિદ્ધજ છે.

‘બ્રહ્મદેવ સત્ય લોકમાંથી ક્ષીરસમુદ્રપર ઇશ્વરદર્શનને કાળે ગયા,’ એમાં એવો ભાવ સમજવો ઉચિત છે કે, પરમાત્મા જોકે સર્વ વ્યાપી છે, અને ધરમાં બેઠા બેઠા પણ ત્હેમનું ધ્યાન ફલદાયી નીવડે છે, તથાપિ ધ્યાન કરનારા પુરૂષે ભગવન્ મંદિરમાં જઈને ધ્યાન કર્યું હોય, તો તે સત્વરજ ફલપ્રદ થાય છે, અને સાધુ મહાત્માઓની એવીજ રીત છે. એમ જો ન હત તો, એ પોતે જાતે યોગી હોવા છતાં પોતાના સ્થાનપરથી ઉઠીને ભગવાને નિવાસ કરેલા એવા ક્ષીર સમુદ્રઉપર શું કરવા જાત?

‘શંકર સહિત બ્રહ્મદેવ ક્ષીર સમુદ્ર પર કેમ ગયા?’ એમાં એવો ભાવ સમજવાનો છે કે, ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરાવનારા યોગની સિદ્ધિ ત્યારેજ થાય છે કે, જ્યારે રજ્જેગુણ અને તમોગુણ સત્વગુણનું અનુસરણ કરવામાં દક્ષ બને છે. બ્રહ્મદેવ રજ્જેગુણની મૂર્તિ અને શંકર તમોગુણની મૂર્તિ હોવાની વાત પ્રસિદ્ધ છે. જ્યારે એ બન્નેયે સત્વગુણાત્મક વિષ્ણુનો આશ્રય કર્યો ત્યારેજ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર સુખાત્મક સમાધિ સિદ્ધ થઈ અને સમાધિમાં પૌરૂષ (પરમ પુરૂષની) વાણી તેમના સાંભળવામાં આવી.

‘બલરામને પોતાનાં જન્મતા પહેલાં મોકલીને પોતાનો મોટા ભાઈ બતાવ્યો?’ એમાં એમ સમજવાનું કે, રાજકુલશ્રેષ્ઠ પુરૂષ યુદ્ધમાં બલ (સૈન્ય) ને અથ્ર ભાગમાં લાવીને શત્રુઓને જીતે છે, એટલા માટે પરમાત્માએ પણ બલ (રામ) ને પોતાના અગ્રગામી કર્યા હતા. કેમકે અહીં પણ શત્રુને જીતવાનો હતો, તો પછી બલને પાછળ કેમ રખાય?

‘પરમાત્મા નિર્માયિક યાને માયા (કપટ) રહિત છે, અને શત્રુ સમૂહ ભારે દુષ્ટ કપટી-માયાવી-છે તો, તેઓનો નાશ હરિથી શી રીતે થઈ શકશે!’ એવી શંકાને દૂર કરવા સાફ હરિએ પોતાની શક્તિ જે માયા તેને ઉચિત કાર્ય (ગર્ભાકર્ષણ, યશોદાને મોહિત કરવી વગેરે) કરવાનું કહ્યું છે. પરમા-

તમા જાં કે માયા—કપટથી અલિપ્ત છે તો પણ, માયાવી કપટીની પાસે તેમની માયા પ્રગટ થાય છે; એથી કરીને માયાવી દાનવોનો નાશ માયારહિત પરમાત્માવડે થાય છેજ એમ સમજવું.

‘કંસનો બહેનને મારવાનો નિશ્ચય જ્ઞેષ્ઠ, વસુદેવ તહેને હિતદારક ઉપદેશ કરવા લાગ્યા, પરંતુ ઉદાસીન થઈને જેમની રજા નહિ.’ આ ઉપરથી ઉપદેશક પુરૂષે શ્રોતા શ્રવણ કરે या ન કરે, પરંતુ તહેને કૃત્યાણુનો માર્ગ દેખાડીને પોતે નિર્દોષ થઈ જવું. તથા એ કાર્ય કદી થશેજ નહિ, એમ ધારીને બુદ્ધિમાન પુરૂષે ઉદાસ ન થવું. કારણ કે, પ્રયત્ન કરવામાં આવતા પરમાત્માની કૃપાથી વહેણે મોટા તે સિદ્ધ થાય છેજ; એ વાત વસુદેવના પ્રયત્નથી સ્પષ્ટ થઈ.

‘વસુદેવથી પોતાનો પુત્ર કંસને કેમ અપાયો ?’ તો તેને માટે સમજવું કે, જે સાધુ હોય છે તે દુઃસહ વાત પણ સહન કરે છે અને જ્ઞાનિ હોય છે તહેનું હૃદય વાસના શૂન્ય હોય છે; તથા સ્વાર્થપરાયણને સર્વ નિન્ધા કૃત્ય પણ કરવા યોગ્ય લાગે છે, અને જે પુરૂષે આત્મસંયમન કરીને પરમાત્મ-સ્વરૂપને વિષે ચિત્ત પરોવ્યું છે, તહેને ત્યાગ કરવાને અશક્ય એવી કંઈ વસ્તુ છે ? આ નિયમને અનુસરીને વસુદેવે પોતાનો પુત્ર કંસને સોંપ્યો, અને તહેની સત્યનિષ્ઠા જ્ઞેષ્ઠને તે દુઃખને પણ દયા ઉપજી. જગતમાં સત્ય કોને પ્રિય હોતું નથી ? સદ્ગુણનેજ. પરંતુ વિશેષમાં એટલુંજ કે, ત્યાં સુધી પોતાની જાતના ઉપર પ્રસંગ આવ્યો નથી, ત્યાં સુધી તે પ્રિય હોય છે; પ્રસંગ આવતાં અપ્રિય એવું અસત્ય પણ સત્યપ્રિય મનુષ્ય સુધ્ધાં જટ સ્વીકારી લે છે. અસ્તુ !

‘જેનું દર્શન તત્ત્વજ્ઞાનીને પણ અલભ્ય એવા નારદ દુષ્ટ શિરોમણિ કંસની પાસે આવ્યા એ કેટલું અધું આશ્ચર્ય ?’ તો, જન્માન્તરમાં કરેલાં પુણ્ય કર્મના પરિપાકથી તહેને આ સત્પુરૂષદર્શનરૂપ ફળ મળ્યું એમ સમજીને આશ્ચર્ય પામવું નહિ.

‘કંસની સભામાં આવીને નારદે તહેને કહ્યું કે, આ સદ્ગુણ યાદવાદિ દેવો છે,’ એનો ભાવ આવો સમજવો. જેની સહાયથી શત્રુ બળવાન થતો હોય, તેનો નાશ કરવાને બુદ્ધિશાળી પુરૂષોએ પ્રયત્ન કરવો જ્ઞેષ્ઠએ; આ નીતિના બાણુકાર હોવાથી દેવકાર્યની સિદ્ધિને કાળે નારદ કંસની પાસે આવ્યા અને યાદવ ગોપાદિ દેવો છે તથા તહેમની સ્ત્રીઓ દેવીઓ છે, એવું કથન કરીને એના મનમાં તહેમના પ્રત્યે દ્વેષભાવ ઉત્પન્ન કરી દીધો. એથી એ તેઓને અત્યંત દુઃખ દેવા લાગ્યો, અને વસુદેવના છ પુત્રોને એણે

મારી નાંખ્યા. આ પ્રકારે નારદે એના અગણિત પુણ્યસમૂહનો નાશ કરી દીધો, ત્યારે દેવકાર્યની સિદ્ધિ થઈ. કેમકે, કંસ પુણ્યની સહાયથીજ અલંકૃત થયો હતો, તેથી એની એ સહાય નષ્ટ કરી નાંખી.

અલૌકિક સુખ ભવિષ્યતઃ કાળમાં જેને થવાનું હોય છે, તેના ઉપર અનેક દુઃખના પ્રસંગો આવે છેજ; એ કારણને લીધે તેણે એવા સમયે તે સર્વ સહન કરી લેવાજ હચિત છે. તેજ વસુદેવની જેમ પરમાનન્દનો લાભ થશે. કંસે વસુદેવ દેવકાને કારાગૃહમાં શૂંખલા બંધન કરીને રાખ્યાં અને તેહમના પુત્રને મારી નાંખ્યા, એમાં આશ્ચર્યના કરવું. કેમકે અસુ-ધર્મ યાને પ્રાણેન્દ્રિયાદિકને તૃપ્ત કરવાં એજ પરમધર્મ છે, એવું સમજનારા અ-સુધર્મ ઉત્કૃષ્ટ ધર્માચાર તથા નિન્દ્યાચારને વિષે પ્રવૃત્ત થાય છે. અને અજ-ન-શંકિત યાને વિષ્ણુની પણ ભીતિ, શંકા તેહના મનમાં થતી નથી, તો અ-જન-શંકિત લોકોની ભીતિ તથા શંકા તેહનામાં રહેતી નથી એ શું કથન કરવું પડે તેમ છે? એના દુષ્ટની અપ્રતિહત ગતિ દુરાચારમાં થાય છે.

એ કંસે પોતાના પિતા જે ઉગ્રસેન (ભયંકર સેના જેની પાસે હતી, અને એથી જેનું નામ પણ ઉગ્રસેન હતું) તેહને પણ રાજ્યબ્રહ્મ કીધા; આ ઉપરથી એ સમગ્ર લેવું કે, પૂર્વ પુણ્યફલના કાળમાં કોઈપણ સાધારણ મનુષ્ય મહા બળવાન થઈ જાય છે. એથી કરીને દશકૃપાથી આપણને પૂર્વ સુકૃતનું ઉત્તમ ફળ મળ્યું હોય, તેવા સમયે કંસની પેઠે માતાપિતાનો દ્વેષ ધાતપાત, સાધુ ભક્તોનું અપમાન, દેવદ્રોહ વગેરે ન કરવું. કેમકે તેમ તેમ કર્યાથી તરતજ પુણ્યનો નાશ થઈ જઈને કંસના જેવી દુર્ગતિનો લાભ થશે.

॥ इतिशिवम् ॥

અધ્યાય બીજો.

द्वितीये कंसघाताय देवक्या गर्भगो हरिः ।

ब्रह्मादिभिः स्तुतः सा च सांत्वितीति निरूप्यते ॥

અર્થ:—આ બીજા અધ્યાયમાં, કંસવધ માટે દેવકીના ગર્ભમાં રહેલા શ્રી હરિની બ્રહ્મદેવાદિ દેવોએ સ્તુતિ કરીને દેવકીનું શાંતવન કીધું, એવી કથા વર્ણવેલી છે.

જરાસંઘનો આશ્રય કરનારા કંસે પ્રલંબ, આણૂર, તૂણાવર્ત, અધ્રાસુર, આણાસુર, ભામાસુર ઇત્યાદિ દુષ્ટોની સહાયતાથી યાદવોને અત્યંત પીડા

પહોંચાડવાનો પ્રારંભ કર્યો. ત્યારે તે યાદવ લોકો કુરૂ, પાંચાલ વિદર્ભાદિ દેશોમાં જઈને રહ્યા. કેટલાક જ્ઞાતિ બાન્ધવ તહેની આજ્ઞામાં રહીને સેવાધર્મ બજાવવા લાગ્યા.

દેવકીના છ પુત્રોને માર્યા બાદ, સાતમી વખતે વિષ્ણુની કલા જે શેષ, તે દેવકીના ઉદરમાં પ્રાપ્ત થયા. ભગવાન પશુ યાદવોનું દુઃખ તથા ભય જાણીને, પોતાની યોગમાયાને કહેવા લાગ્યા કે, હે કલ્યાણકારિણી દેવી ! તું ગોકુળમાં જઈને ત્યાં વસુદેવની સ્ત્રી રોહિણી નિવાસ કરે છે તહેના ઉદરમાં દેવકીના ઉદરમાં હાલ જે મારી કલા ધરાવનારો શેષનો ગર્ભ સ્થિત છે, તહેને બહાર કાઢીને મૂકી દે. ત્યાર પછી હું મ્હારા પરિપૂર્ણ સ્વરૂપથી દેવકીનો પુત્ર થઈને પૃથ્વીપર અવતાર ધારણ કરીશ, અને તું પણ નંદની પત્ની જે યશોદા કરીને છે, તહેના ઉદરમાં જન્મ ધારણ કરજે. આ પ્રકારની મ્હારી આજ્ઞાનું જે તું પાલન કરીશ, તો મનુષ્યો પૃથ્વીઉપર ધૃપદીપ નૈવેદ્ય વગેરે ઉપચારો વડે ત્હારું પૂજન કરશે, દેવાદ્ય બાંધશે, અને દુર્ગા, ભદ્રકાલી ઇત્યાદિ નામ પણ ત્હારાં પ્રસિદ્ધ કરશે. દેવકીનાં ગર્ભનું તું આર્કષણ કરીશ તેથી એનું નામ સંકર્ષણ પડશે, અને અતિશય બલવાન હોવાથી બલ, તથા લોકોનાં મન રંજન કરવાથી રામ એવી પણ સંજ્ઞા એને પ્રાપ્ત થશે. પરમાત્માની આ પ્રકારની આજ્ઞા ગ્રહણ કરીને, અને તહેમની પ્રદક્ષિણા કરીને, એ માયાએ ગોકુલમાં જઈને તહેમના કલ્યા મુજબ સર્વ કાંઈ કર્યું.

યોગમાયાએ દેવકીનો ગર્ભ રોહિણીના ઉદરમાં નાંખી દીધા બાદ મથુરાના લોક કહેવા લાગ્યા કે, દેવકીનો ગર્ભ કંસનાભયને લીધે ઉન્મૂલિત થઈ ગયો; તેઓને સત્ય પ્રકારની ખબર પડી નહિ. પછી ભકતોને અભય આપનારા પરમાત્મા પોતાના આનંદ સ્વરૂપથી વસુદેવના મનમાં પ્રવિષ્ટ થયા. કેમકે, બીજા જીવોની ઉત્પત્તિના જેવી પરમાત્માની વીર્યદ્વારા ઉત્પત્તિ થતી નથી. ત્યાર પછી વસુદેવે તે સ્વરૂપનો દેવકીને ઉપદેશ કર્યો, ત્યારે પૂર્વદિશા જેમ પોતાને વિષે ચંદ્રબિંબ ધારણ કરે છે, તેજ પ્રમાણે તહેણે પણ પરમાત્માનું આનંદ સ્વરૂપ પોતાના હૃદયમાં ધારણ કર્યું, અને જગદાધાર પરમેશ્વરને પણ તે આધારભૂત થઈ. પરમેશ્વરની મૂર્તિ હૃદયમાં ધારણ કર્યાથી, તે બન્નેનું તેજ લોકોને દુઃસહ થઈ પડ્યું. પછી તહેમને પકડવાની યા બહીક બતાવવાની તે વાતજ શી કરવી ?

આ પ્રમાણે જ્યારે તે દેવકીની સ્થિતિ નિર્ભય તથા આનંદી થઈ છે એવી દૂતોની મારફત કંસને ખબર પડી ત્યારે તે કારાગૃહમાં આવીને જોવા લાગ્યો. ઇન્દ્રની આગળ રંક, યા સૂર્યની આગળ આગિઓ કિંવા સિંહના

અગ્ર ભાગમાં શિયળ અથવા શંકરની સામે મદન, વાસુકીની સન્મુખમાં મૂષક અગ્ર અગ્નિની આગળ તૃણ જેમ દેખાય છે અને દીપે છે તેજ પ્રમાણે દેવકીની આગળ કંસ દેખાવા લાગ્યો. દેવકી પરમાત્મારૂપ બની ગઈ હતી. એને દેહનું જ્ઞાન ન હતું. નાસિકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખીને એ બેઠી હતી; એની સામું નગર માંડીને કંસ જોવા લાગ્યો, તો એને ચતુર્ભુજ શંખ-ચક્રગદાધારી પરમાત્માની મૂર્તિનાં દર્શન થયાં. ત્યારે તો એ ગભરાઈ જઈને કહેવા લાગ્યો કે, મ્હારા પ્રાણનો નાશ કરનારો વિષ્ણુજ એના ઉદરમાં આવીને સ્થિત થયો છે. હવે શું કરવું! એને માફ તો સ્ત્રી હત્યા લાગે. તેમાં વળી એ મ્હારી બહેન છે અને ભારેવછ છે. સૌ સ્ત્રીની હત્યા બ્યારે થાય ત્યારે એક ગર્ભિણી સ્ત્રીને માર્યા જેટલું પાપ થાય છે. અને એમ કરવામાં અખિલ યશ, સંપત્તિ, આયુષ્ય એ સર્વનો હાથ થશે તથા મરણ પછી રૌરવ નરકવાસ ભોગવવો પડશે. એવા વિચારથી ત્હેણે બહેનના વધનો વિચાર છોડી દીધો, પરંતુ વિષ્ણુના જન્મની રાહ જોવા મંડ્યો. અરે, એટલુંજ શું! પરંતુ કંસ ગમે ત્યાં બેઠો હોય, કાંઈ કાર્ય કરતો હોય ઉભો હોય, અથવા ભોજનાદિ કરતો હોય, કિંવા ભૂમીપર કોઈ રથે ભ્રમણ કરતો હોય, તોપણ ત્હેના મનમાં સર્વકાળ વિષ્ણુનું ચિન્તન થતું હોવાથી અખિલ જગત ત્હેને વિષ્ણુમયજ જણાવવા લાગ્યું.

કંસના કારાગૃહમાં બ્યાં દેવકી હતી ત્યાં આગળ એક વખત બ્રહ્મદેવ અને ભવ (શંકર) ઇન્દ્રાદિ દેવ અને ત્હેમના સેવક ગંધર્વાદિ તથા નારદાદિ મુનિઓને સંગાથે લઈને આવ્યા અને તેઓએ મધુર વાણીથી પરમાત્માની સ્તુતિ કીધી, અને છેવટે કહ્યું કે, હે વિભો! ત્હમે જેમ મચ્છ કૂર્મ વસાહાદિ અવતાર ધારણ કરીને ત્રણે લોકનું રક્ષણ કર્યું હતું, તેજ પ્રમાણે હમણાં પણ પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરીને સાધુ સન્તોની રક્ષા કરો; ત્હમને હમારા નમસ્કાર છે. પછી દેવકીને કહ્યું કે હે માતા! હમે ત્હમને કહીએ છીએ કે, પરમાત્મા દેવતાઓના ઉત્કર્ષને કાજે પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપથી ત્હમારા ઉદરમાં પ્રગટ થયા છે, હવે કંસનો ભય ધારણ કરવાનું ત્હમારે લેશ માત્ર પણ પ્રયોજન નથી. એનું આયુષ્યરૂપી જલ શુષ્ક થઈ ગયું છે, એમજ સમજજો. ત્હમારો પુત્ર યાદવોનો સંરક્ષક થશે. આ પ્રકારે દેવોએ પરમાત્માની સ્તુતિ કીધી અને બ્રહ્મદેવ તથા શંકરને આગળ કરીને તેઓ સ્વર્ગમાં ચાલ્યા ગયા. રખેને કહાય શંકર અને બ્રહ્મદેવ એ બન્ને જણા હમને કસાવીને ભગવાનની પાસે રહી પડશે તો નહિ? એમ ધારીને ત્હેમણે એ બન્નેને અગ્રગામી કરીને પોતે પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા.

ભાવાર્થદીપિકા.

‘કંસે સ્વગતિ યાદવેને પીડા અને દુષ્ટોની સંગતિ શા માટે કરી?’
તો, સાંભળો. પ્રલંબાસુર ધેનુકાસુર જયશાસ્ત્રી છે, તથા આણૂર મુષ્ટિકાદિ મહલ
મહારા પ્રત્યે બ્રહ્મા પ્રેમ રાખે છે, અને આણૂસુર ભૌમાસુર ઇત્યાદિ મહારા
પ્રાણુને સાંખ્ય આપનારા છે, એવી કંસની સમજ હતી; એથી હેમનો
નિરંતર સંગ કરીને, સજ્જન યાદવાદિકોને દુષ્ટ દહને પિતાને પણ તહેણે
પદબ્રજ કર્યા હતા. નરકવાસી કૃતિચેને દુર્ગન્ધજ પ્રિય હોય છે; કાગડાને
વિષ્કાજ મીઠી લાગે છે; દાડીયાને તત્ત્વજ્ઞાન, ચોરોને ચન્દ્રમા, ધુવડને
સૂર્ય કદી પ્રિય થઈ પડશે? નહિજ. તેજ પ્રમાણે કંસને પોતાના જેવા દુષ્ટ
મનુષ્યો પ્રિય લાગ્યા અને સંત પુરુષો અપ્રિય થઈ પડ્યા, એમાં આશ્ચર્ય
પામવા સરખું કાંઈ નથી. જ્યાં રાગજ્ઞ પોતાની પ્રગતિ કલેશ આપે ત્યાં
અન્યની આશાથી દશ આશા (દિશા) માં યાદવેને રખડવું પડ્યું એ
યોગ્યજ હતું. અસ્તુ !

‘યોગમાયાને શેપના ગર્ભ દેવકીના ઉદરમાંથી કાઢી લઈને રૌદ્રિણીના
ઉદરમાં મૂકવાનું પરમાત્માએ કહ્યું હતું’ એનું કારણ એ સમજવું કે,
પરમાત્માથી પોતાના ભક્તને વિયોગ સહન થતો નથી. એમણે વિચાર કર્યો
કે, યશોદાના ભાગ્યથી મહારો નિવાસ ગોકુળમાં થવાનો છે, એટલા માટે
શેપની પણ યોજના રૌદ્રિણીના ઉદરમાં કરવામાં આવે તો સર્વદા હમારા
બંનેનો સહવાસ જળવાઈ રહે, અને કીડાના નિગિત્તથી હમે બંને જણા
અસુરાદિકોને મારી શકીએ. આ ભાવને અંતરંગમાં ધારણ કરીને યોગ-
માયાને એ કાર્ય કરવા એમણે કહ્યું હતું. જગતમાં પરમાત્માના જે બીજા
અવતાર થયા છે, તે સંપૂર્ણ અંશરૂપ છે, અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા
પૂર્ણાવતાર છે, એ શુદ્ધદેવનું વચન ‘માયાને આજ્ઞા કરવાથી’ સત્ય તથા
યુક્ત લાગે છે. ‘જે માયાને સ્વાધીન રાખીને વિહાર કરે છે, તેજ આ
આત્મા છે,’ એ પ્રકારનું વેદવચન પ્રમાણુ છે, અને તેજ પ્રકારે એમનું
ચરિત્ર પણ અદ્ભુત, અત્યંત તથા આનંદદાયી છે, એ પ્રસિદ્ધ છે.

‘રૌદ્રિણીના ઉદરમાં ગર્ભ પ્રવિષ્ટ કર્યા પછી પરમાત્મા વસુદેવના
મનમાંજ કેમ પ્રવિષ્ટ થયા,’ એ ભાવને નીચે પ્રમાણે દર્શાવીએ છીએ.
સત્પુરુષાદિકોએ જ્યાં ત્યાં આ મનને, અત્યંત ચચલ તથા દુર્ઘટ અને
અખિલ વસ્તુઓમાં સાર્વકાલ સચાર કરનાર એ પ્રમાણે અનેકવાર વર્ણવેલું
છે; તે કેવુંક એનું સ્વરૂપ છે તે જાણે જેવાને ખાતરજ પરમાત્મા શીઘ્ર
પ્રથમ વસુદેવના મનમાં આવ્યા અથવા, પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે ભોકમાં

પ્રસિદ્ધ એવાં જે મહારાં એ વાલન અતીવ ગતિમાન છે, એક ગરૂડ અને બીજો રથ, તેમનો ઉપયોગ હું કહી કોઠાર્થગમને કરવાનું હોય અગર યુદ્ધ પ્રસંગ હોય તો કહું છું. પરંતુ ભકતનું રક્ષણ કરવાનું હોય તો તે સમયે મનોરથના ઉપરજ હું આરૂઠ થાઉં છું; કેમકે તેના જેવી કોઈની શીઘ્રગતિ થતી નથી. એ પોતાનો મન જગતમાં પ્રસિદ્ધ કરી બનાવવા ખાતરજ પરમાત્મા વસુદેવના મનપર આરૂઠ થયા હોય એમ પ્રતીત થાય છે. કિંવા ‘અળોરળીયાન’ પરમાત્મા આજુથી પણ આજુ છે, કેમકે તે આજુનો પણ આત્મા છે. તથા મહાન્થી પણ મહાન છે, કારણ કે તે મહાન આકાશને પણ આધારભૂત છે; એ પ્રમાણે શ્રુતિમાં જે કહ્યું છે, તેનો અર્થ પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા કરનારા ભગવાન સ્વાતઃ વિભુ-સર્વવ્યાપી-હોવા છતાંય તહેમણે એ વસુદેવના આજુ પ્રમાણુ ચિત્તને વિષે પ્રવેશ કર્યો હતો એમ સમજવું. અથવા, જગતમાં જે જે મનુષ્ય જન્મધારણ કરે છે તે સર્વને સુખાદિનો હેતુ મનજ હોય છે. પરમાત્માને જન્મ ધારણ કરવાની ઇચ્છા થઈ, અને એમને ઉપર કહેલી વાત વિદિત હતી. તેથી મહાત્મા કહે છે કે, એમણે તે મનની સાથે મૈત્રી કરવા સારજ ત્યાં પ્રથમ નિવાસ કરેલો હોવો જોઈએ, એમ લાગે છે. મિત્ર સુખજ આપે છે, એ પ્રસિદ્ધ છે. મનની સાથે જે અકૃત્રિમ મૈત્રી કરે છે, તહેને ખાતર મન પોતે જાને મરી શીટે છે અને પોતાના મિત્રને પરમાનંદનો લાભ કરાવી દે છે. અસ્તુ !

અથવા—મહારે ભવિષ્ય કાળમાં ગો (ધેનુ) પાલન કરવાનું છે, એટલા માટે ગોવાળીયા (ગોપાલક) ના સહવાસમાં પ્રથમ વાસ કરવો યુક્ત છે. એ હેતુથી પરમાત્માએ ગો સમૂહ (ધન્વિયગણો) નું રક્ષણ કરનારા ચિત્તની પાસે ગો-પાલનનો અભ્યાસ કરવા સારજ નિવાસ કર્યો હોવો જોઈએ, એમ લાગે છે. મન ધન્વિયોને તાપ્યામાં રાખે છે, એ સ્પષ્ટ છે. તથા જેમાં જેની નિપુણતા હોય, તહેની પાસે જઈને વાસ કર્યા વગર તે કળા શીખાતી નથી એ પણ પ્રસિદ્ધ છે. એથી કરીને, આગળ ગો-પાલનનું કામ ઉત્કૃષ્ટ થાય, એ ઇશિદાથી ગોપાલક મનને વિષેજ એ પરમાત્માએ વસ કર્યો તે યુક્તજ હતું એમ સમજવું. ‘અંહી ગો’ શબ્દ ઉપર શ્લેષ સમજવાનો છે; અર્થ ઉપર દર્શાવેલો છેજ. કિંવા—‘યતો વાચો નિવર્તન્તે’ એ શ્રુતિમાં પરમાત્મસ્વરૂપને વિષે મનનો કદી પણ પ્રવેશ થતો નથી, એમ કહેવું છે. પરંતુ હું ભકતોનો હિતકર્તા હોવાથી મહારામાં જો કે મન પ્રવિષ્ટ થતું નથી, તોપણ હું તેમાં (મનમાં) પ્રવેશ કરું છું. એ પ્રમાણે પરમાત્માએ મનઃપ્રવેશ કરીને અદૃષ્ટા બોધ કર્યો હતો, એવો ભાવ (આશય) સમજવો.

અથવા, શુદ્ધ માનસમાં (સરોવરમાં) જે પ્રકારે હંસ (પક્ષી) ક્રીડા કરે છે તેજ પ્રમાણે જે માનસ (મન) ને વિષે નિર્મલ ભક્તિરસ (ઉદ્દક) નિવાસ કરે છે અને મ્હાઈ પદ્મમલ સુશોભિત છે તથા મ્હારા નામરૂપી રત્નોની સ્થિતિ છે, તેમાં હું હંસ સમાન વિહાર કરું છું. એ ભાવ તે વાસુદેવના માનસમાં વિહાર કરનારા હંસ (વિષ્ણુ) રૂપી પરમાત્માએ સર્વને દેખાડ્યો. માનસનું જળ નિર્મળ અને તેમાં કમળોનો વાસ તથા રત્નાદિક પણુ હોય છે, એ પ્રસિદ્ધજ છે.

‘વસુદેવે દેવકીને ઉપદેશ કર્યો બાદ, ત્હેણે (દેવકીએ) એ સ્વરૂપ પોતાના હૃદયને વિષે ધારણ કર્યું, એજ ત્હેની સગર્ભાવસ્થા અને ત્હેના ઉદરમાં પરમાત્માની એજ ગર્ભસ્થિતિ સમજ લેવી.’ એમાં પરમાત્માએ એ ભાવ સૂચવ્યો કે, જેની સદા આત્મસ્થિતિ હોય છે, એવો પુરૂષ પરોપકૃતિને કાજે તત્પર થાય, તો ત્હેના મનમાં થનારો વિહાર ભૂપણીભૂત થાય છે, બંધનનો હેતુ થતો નથી. એટલુંજ નહિ પણ કદાચ વિધિના સંયોગને લક્ષને ત્હેને જરૂર સ્થિતિ-ગર્ભાવસ્થા-પ્રાપ્ત થઈ, તોયે તે દુઃખદાયી નીવડતી નથી. આત્મસ્વરૂપરત પરમાત્માએ પરોપકારને ખાતરજ મનમાં નિવાસ કર્યો હતો, અને ત્યાંથી દેવકીના જરૂરમાં આવ્યા હતા, પરંતુ એમને ક્યાં ગર્ભ સ્થિતિ દુઃખપ્રદ થઈ હતી અને મનોવિહાર બંધનનું કારણ થઈ પડ્યો હતો ? નહિજ.

‘દેવકીને જોતાંજ કંસને ભય તથા વિષ્ણુરૂપ દર્શન કેમ થયું ? તો તેમાં એ હેતુ છે કે પરમાત્માનો આવિર્ભાવ જેના હૃદયમાં થાય છે, ત્હેને મારવાને રાજા તથા દુષ્ટ ઘાતકી મનુષ્ય અથવા કોઇપણ જન્તુ પ્રવૃત્ત થતો નથી. એટલુંજ નહિ પરંતુ નિત્ય વિરોધ કરનારો એવો ઉત્તમ વૃત્તિવાળો કોઇ પ્રાણી, તે સત્પુરૂષને કે, ‘જેના હૃદયમાં દરિનો વાસ છે ત્હેને’ જીએ, તો તાત્કાલ ત્હેનાં પ્રભાવથી તે દુરાત્મા નીતિમાન થઈ જાય છે; એ વાત કંસનાં ઉપરથી સિદ્ધ થઈ. જ્યારે ત્હેણે કારાગૃહને વિષે આવીને દેવકીને દીડી, ત્યારે એના (દેવકીના) ઉદરમાં પરમાત્માનો નિવાસ હોવાથી, એ કંસની પૂર્વ દુષ્ટપુદ્ધિ નષ્ટ થઈને, ‘આ મ્હારી બહેન, તેમાં વળી સભર્ગા, એને માર્યાથી અકાંતિ થાય’ ઇત્યાદિ નીતિયુક્ત વિચાર ત્હેનામાં ઉત્પન્ન થયો અને એનો વધ નહિ કરવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો. એ પ્રભાવ કોનો ? તો પરમાત્માના આવિર્ભાવનો. જે કંસે વેરભાવથી પરમાત્માનું ચિન્તન કર્યું, અને તેમ કરવાથી નિષ્પલ પદાર્થ જેને કૃષ્ણરૂપ જણાવા લાગ્યા, તો ત્હેની ભક્તિથી રંજીત થયાં છે અન્તઃકરણ જેમનાં એવા પુરૂષોને સકલ જગત્ વિષ્ણુમય દેખાશે એને માટે અન્ય પ્રમાણની શી જરૂર છે ?

‘અહ્મદેવે ગર્ભસ્થ પરમાત્માની સ્તુતિ શા માટે કરી’ તો, આપણું કલેશ દૂર કરવાને કાળે જોણે આપણી પ્રાર્થનાથી અવતારમતિ ધારણ કીધી હતી, તે દયાશીલ પરમાત્માનું સેવન, સ્તવન જો કોઈ ના કરે, તો તહેના કરતાં વિશેષ કૃતદન તથા ઉન્મત્ત, નિર્લજ્જ, દુરાત્મા પુરૂષ બીજો કોણ આ પૃથ્વીપર હોઈ શકે? એવો વિચાર કરીને અભીષ્ટ ફલપ્રદ અચ્યુતની સ્તુતિ કરવાની અહ્મદેવને સ્ફુરણા થઈ, અને તે સકલ દેવ મુનિજન સમેત કારાગૃહને વિષે આવી પહોંચ્યા.

‘પ્રથમતઃ સત્ય સ્વરૂપીજ એમની સ્તુતિ શા માટે કીધી?’ એનો ભાવ એવો સમજવો કે, ઈશ્વરને નિન્દ્ય ગર્ભવાસ અને ત્યાંનું દુઃખ જોઈને ત્રાસ ઉત્પન્ન થયો હોય, અને આગળ સંસારમાં એવાંજ અનેક દુઃખો ભોગવવા પડશે, એ ભાનિથી કદાચ તે પોતાની ભૂભાર હરણની પ્રતિજ્ઞા તથા દે, તે કીક નહિ. એટલા માટે દેવોએ સ્તુતિના નિમિત્તથી એમને અખંડ સત્ય સ્વરૂપની સ્મૃત્તિ કરાવી દીધી. હે પરમાત્મા! સમસ્ત ઋગ્વાદિ વેદ જેની સ્તુતિ કરે છે, જેના રોમરંધ્રને વિષે અહ્માંડની સ્થિતિ તથા નાભિ-કમલોદ્ભૂત પદ્મને વિષે હિરણ્યગર્ભની સ્થિતિ, અને જેનું નામ અગ્નિલ પ્રાણી-ઓનો ગર્ભ (જન્મ) નો નાશ કરવાને સમર્થ છે, એવો તું એક વેંતભર દેવકીના ઉદરમાં ગર્ભભાવ ધારણ કરી રહ્યો છે, એ ઉપરથી ત્હારું સદ્વાત્સલ્ય તથા દીનતાપનિવારક વ્રત, ભક્તવશતા ઇત્યાદિ પ્રગટ થાય છે. યોગિ લોકો ધણા કાળ પર્યન્ત ત્હારું ધ્યાન કરે છે, તોપણ અર્ધક્ષણભર પણ તું એમના અંતરમાં વિકાસતો નથી, યા સ્ફુરતો પણ નથી. તે સુખસ્વરૂપ એવો તું દેવકીના ઉદરમાં આનંદથી નિવાસ કરે છે, તો એના ભાગ્યનું વર્ણન કોણ કરી શકે તેમ છે? હે પ્રભો! જગતમાં ગરોદર સ્ત્રીને ‘સસત્ત્વા’ (સત્ત્વ-ગર્ભ-યુક્તા) કહે છે, પરંતુ દેવકીને વિષેજ એ નામ સફળ થાય છે કેવી રીતે! તો, સત્ત્વમય પરમેશ્વર વિષ્ણુ જે આપ તહેમનો આણે આશ્રય કર્યો છે, એથી એ ‘સસત્ત્વા’ કહેવાને યોગ્ય છે. જેના ધ્યાન વડે તદ્રુપતા પ્રાપ્ત થાય છે, તે ધનસ્થામને ગર્ભને વિષે ધારણ કરીને, દેવકી નીલવર્ણની થવાને બદલે ગૌરવર્ણની તેજસ્વી પ્રતીત થવા લાગી, એ કેવું આશ્ચર્ય! પરમાત્માના આર્વિર્ભાવથી તેજોમયતા કેમ થાય નહિ? તથા જેના જન્મકાળમાં સ્વર્ગમાં દેવોએ દુંદુભિ વગાડી હતી, અને જેની સ્ત્રી પ્રત્યક્ષ પુણ્યની મૂર્તિ, તેમજ જેની ખુદ્ધિ તત્ત્વાર્થને જ્ઞાણવાવાળી હતી, તથા સર્વેશ્વર લક્ષ્મીપતિ જેના પુત્ર હતા, તે વસુદેવનું ત્રેલોક્યમાં શું શું લોકોત્તર નથી? બહુજ છે. આ પ્રમાણે દેવમુનિઓએ ગર્ભસ્તુતિ કીધી અને તેઓ અન્તર્ધ્યાન થઈ ગયા.

ગર્ભવાસ જો કે નિન્દ્ય છે, તથાપિ પરમાત્માના આશ્રયથી, તે જગ-
દ્વન્દ્ય એવા બ્રહ્માદિ દેવોને પણ સ્તુત્ય થયો તથા નમન કરવાને યોગ્ય થયો.
પરમાત્મા જો ગર્ભભૂત ન હત, તો શુભ અને બ્રહ્મ એવી સ્થિતિ ન બનત
અને ગર્ભસ્તુતિ પ્રગટ થાત નહિ. આ સૃષ્ટિને નિર્માણ કરીને તેના ગર્ભમાં
એણે શુભરૂપે પ્રવેશ કર્યો, એવું વર્ણન પ્રસિદ્ધ છે 'ઈશ્વરો જીવકલયા
પ્રવિષ્ટઃ' 'મમૈવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ' ઇત્યાદિ શ્રુતિ
સ્મૃતિ પ્રમાણુ પણ છે. આ ઉપરથી મનુષ્ય જો કે દુઃખદ સંસારને વિષે
જન્મ ધારણુ કર્યો છે, અને એને તેમાં અનાંત કલેશ થાય છે, તેમ છતાં,
તે જો પરમેશ્વરનો આશ્રય કરે, તો એના વિષે આત્માનું આત્મત્વથી
રહુરણુ તથા વિકાસ થકને, અખિલ દેવમુનિજનને સ્તવન કરવા યોગ્ય તથા
નમસ્કાર કરવા યોગ્ય તે થાય છે, એમ સમજવું.

॥ इति शिवम् ॥

અધ્યાય ત્રીજો.

तृतीये निजरूपेण संभूतस्तु हरिः स्वयम् ।

पितृभ्यां संस्तुतो नीतः पित्रा भीतन गोकुलम् ॥

અર્થઃ—આ ત્રીજા અધ્યાયમાં, શ્રીહરિ પોતે પ્રગટ થયેથી વસુદેવે તેમની
સ્તુતિ કાઢી અને કંસથી લયલીત થયેલા વસુદેવે તેમને ગોકુળમાં પહોંચાડ્યા
એવી કથા કહેલી છે.

પરમાત્માના જન્મ સમયે સર્વ યોગ ઉત્તમ હતા. સર્વ નક્ષત્ર, ગ્રહ
અને તારકાદિ શાન્ત થકને અખિલ દિશા પ્રસન્ન થઈ હતી. પૃથ્વીપર
જ્યાં ત્યાં શુભ શકુન થવાં લાગ્યાં. નદી વગેરેનાં પાણી અત્યંત નિર્મળ
થવાં હતાં, જેમને જોઈને જોનારનાં ચિત્તને આનંદ ઉપજતો હતો; તથા
તેમના જળમાં કમલાદિ પ્રપુલ્લ થવાથી ઉત્કૃષ્ટ શોભા જણાતી હતી. આરામ
બગીચા વગેરેમાં પુષ્પોના સુગંધ ઉપર પક્ષીઓ તથા ભ્રમરો મધુર શબ્દ
કરતા હતા. શીતલ મન્દ સુગંધ પવન વાતો હતો, અને દૈન્ય વિરહિત
અખિલ સાર્વિક પ્રાણીઓનાં અન્તઃકરણ સુપ્રસન્ન થવાં હતાં. જન્મનો કાળ
અત્યંત સમીપ આવ્યો, ત્યારે સ્વર્ગમાં દુઃખીઓનો ધ્વનિ થવા લાગ્યો,
ગન્ધર્વાદિ ગાયન તથા અપ્સરાદિ નર્તન અને સિદ્ધ ચારણાદિ સ્તવન કરવા
લાગ્યા. ઋષિ તથા દેવ પુષ્પવૃષ્ટિ અને મેઘ અમૃતવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા.
તે દિવસે બુધવાર અને દિન-નક્ષત્ર રોહિણી હતું. મધ્ય રાત્રિને સમયે પોડશ

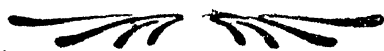
કલાત્મક ચન્દ્ર સમાન પરમાત્મા દેવકીના અગ્રભાગમાં પૂર્ણબ્રહ્મરૂપથી પ્રગટ થયા. વસુદેવે જોયું તો જોને ચાર હાથ છે, અને શંખચક્રાદિ આયુધ તેમને વિષે વિરાજેલા છે, તથા પીતાંબર પરિધાન કરેલું છે, મસ્તકપર કિરીટ કુંડલ અને ગળામાં વૈજયન્તી માળા છે, અને જોની કાન્તિથી સકલ કારા-ગૃહ હિન્નગત થયું છે, એવું દૃષ્ટિગોચર થયું. તહેની બુદ્ધિનો નિશ્ચય થયો કે, સર્વાન્તર્યામી ભગવાન વિષ્ણુજી મહાન પુત્રરૂપે અવતર્યા છે. તહેને જોતાં-વારને જોનાં નેત્ર આનંદશ્રુથી પરિપૂર્ણ થયાં, અને તે વખતે એણે બ્રહ્મ-જોને દશ હજાર ગાયોનું દાન કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. પછી એણે પરમાત્માની સ્તુતિ કીધી કે, હે પરમાત્મન! હાલ જો કે તું મહારા પુત્ર સમાન દેખાય છે, તથાપિ ત્હાં સત્ય સ્વરૂપ મહેં ગ્રહણું છે. તું માયાનો નિવૃત્ત, સર્વાન્તર્યામી, આનંદરૂપ ઈશ્વર છે. હે દેવ! આ દુષ્ટ કંસે તું મહારે ઘેર અવ-તાર લેવાનો છે એવું સાંભળીને ત્હારા ભાઈઓને મારી નાંખ્યા. એણે કારાગૃહની ચારે આગુએ પોતાના ફત્ત રાખી દીધા છે, અને તેઓ હંમેશાં ભુજંગ જેમ ચંદનને લપેટાઈને રહે છે, અને તેનું રક્ષણ કરે છે, તે પ્રમાણે હમાં રક્ષણ કરે છે. એ લોકો ત્હારા જન્મની વાર્તાનું કંસને કથન કરશે, તો એ હાથમાં શસ્ત્ર લઈને અહીં આવશે દેવકીએ પણ સ્તવન કરીને કહ્યું કે, હે દેવ! તું સર્વેશ્વર અને ભક્તોનું સંકટ દૂર કરનારો છે. હમણું હમને જે કંસનો ભય લાગે છે, તેને તું દૂર કર અને ધ્યાન દૃષ્ટિથી જોવા યોગ્ય આજે ત્હાં રૂપ છે તેને ગુપ્ત કરી દે તું મહારોજ પુત્ર છે એવું લોક કહી શકે તેટલા ખાતર બાલભાવ ધારણ કર, અને તું અહીં પ્રગટ થયો છે, એવી કંસને ખબર ન પડ્યા દર્શ

ભગવાન જોલ્યા, હે સાધ્વી! પૂર્વજન્મનું વૃત્તાન્ત ત્હમને સ્મરણ કરા-વવા સાઈ મહેં આ ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું છે. ‘ત્હમારા પેટે ત્રણ જન્મ ધારણ કરીશ’ એવું જે મહેં ત્હમને વરદાન દીધું હતું તે સત્ય કયું. ત્હમારા આ જન્મમાં, મહારું તાત્વિક સ્વરૂપ ત્હમને અવગત (ગાણીતું) થઈ ગયું છે. તથા પુત્રત્વના મોહથી ત્હમે વારંવાર મહારું ચિન્તન કરશો અને તેથી આખરે ત્હમે મહારા અત્યુચ્ચપદને પામશો. હે વસુદેવ! ત્હમને જો કંસની ભીતિ લાગતી હોય, તો મહને ગોકુળમાં લઈ જાઓ અને યશોદાની પાસે મૂકી આવીને, એને જે દન્યા થઈ છે તહેને અહીં લઈ આવો. એટલું કહીને પરમાત્મા જોતજોતામાં તેમની સન્મુખ ગા.માવડે બાલસ્વરૂપ ધારણ કરીને રૂદન કરવા લાગ્યા. ત્યારે વસુદેવને દેવકીએ કહ્યું કે, આ બાળકને સંતાડી દો. વસુદેવ જોલ્યા, સૂર્યને મુઠીમાં અથવા ચન્દ્રમાને કદી

બગ્નમાં છુપાવી શકાય તેમ છે ? પર્ણકુટીમાં ચૈરાવતી, અસંગતોમાં પંડિત અને રંકમાં રાય છુપો કેમ રહી શકે ? ચોર કસ્તૂરીને છુપાવીને શી રીતે લઈ જઈ શકે ? તેજ પ્રમાણે હું આ બાળકને ક્યાં અને કેમ છુપાવું ? આટલું બોલીને વસુદેવ, પરમાત્માએ કહ્યા મુજબ બાળકને લઈને ગોકુળમાં લઈ જવા સર્વ નીકળ્યા, તો તેજ વખતે ગોકુળમાં નંદપત્ની યશોદાએ યોગમાયા૩પી કન્યાને જન્મ આપ્યો.

વસુદેવ ઉઠીને જવા લાગ્યા તો ત્હેના પગની બેડી તૂટી ગઈ અને મોટા મોટા ખીલા મારીને મજબુત તૈયાર કરેલાં અને બંધ કરી દીધેલાં કારાગારનાં દ્વાર પણ એકાએક ઉઘડી ગયાં. રક્ષક હોતોને પણ યોગમાયાએ ગાઢનિદ્રાને વશીભૂત કરી દીધા હતા, તથા નગરવાસી લોકો પણ નિદ્રાભૂતને વિષે નિમગ્ન થઈ ગયા હતા. સૂર્યોદય થતાંજ અંધકાર દૂર થાય છે, તેજ પ્રમાણે પરમાત્માને લઈને વસુદેવ ગોકુળમાં જવાને નીકળ્યા, ત્યારે માર્ગનાં સકલ વિઘ્ન દૂર થઈ ગયાં. માર્ગમાં મંદમંદ વૃષ્ટિ થતી હતી, પરંતુ પરમાત્માને ઉદ્દકપિન્દુ સ્પર્શ કરવા ના પામે, એટલા માટે શેષ પોતાની ફેણ છત્રીની માફક ઉપર રાખીને વસુદેવની પાછળ પાછળ જતો હતો. યમુનામાં અપરંપાર પાણી અવ્યું હતું, અને અનેક ઉંચા મોઝાં તથા ધુમરીઓથી તે ભયંકર દેખાતી હતી. પરંતુ પરમાત્માના ચરણસ્પર્શથી યમુના દ્વિભાગ થઈ, અને રામચંદ્રને જેમ સમુદ્રે માર્ગ આપ્યો હતો, તેજ પ્રમાણે વસુદેવને તેણે માર્ગ આપ્યો.

વસુદેવ ગોકુળમાં આવીને જેવા લાગ્યા, તો સકલ ગોપાળ સમૂહ રહેલા નજરે પડ્યા, તથા નંદના ઘરનું દ્વાર ખુલ્લું છે એવું જોઈ આનંદ પામીને, જ્યાં યશોદા સૂઈ રહી હતી ત્યાં આગળ તે પહોંચ્યા. ત્હેની પાસે એમણે પોતાના પુત્રને મૂકીને, ત્હેની કન્યાને ઉંચી લીધી, અને જેવા આવ્યા હતા તેવાજ પાછા મથુરામાં કારાગૃહમાં જઈને દેવકીની પાસે ત્હેને મૂકી દીધી. નંદની પત્ની યશોદા પ્રસૂત થઈ, ત્યારે ત્હેને યોગમાયાએ મોહિત કર્યાથી અને પ્રસૂતિકાલની વેદનાથી પીડા પામેલી હોવાથી, પોતાને કન્યાની કે પુત્રની પ્રસૂતિ થઈ છે, તેનો બરાબર ભેદ એના સમજવામાં આવ્યો ન હતો. વસુદેવ કારાગૃહમાં આવ્યા બાદ ફરી પાછી ત્હેમના પગમાં શુંખલા આપો-આપ જ પડી, અને દરવાજા પણ પહેલાની માફક બંધ થઈ ગયા.

ભાવાર્થદીપિકા.

કાળ જો કે સર્વ મનુષ્યનું અનિષ્ટ કરનારો છે, તેમ છતાં પરમાત્માના આવિર્ભાવ સમયે તે સર્વગુણ સંપન્ન અને શુભકારક થાય છે. ‘સકલ દિશા પ્રસન્ન-નિર્મલ-થઈ હતી,’ એનો હેતુ એવે સમજવો કે, પોતાના પતિ ઇન્દ્રાદિ લોકપાલ કંસાદિના ભયના માર્યા પોત પોતાના અધિકાર છોડાને જતા રહ્યા છે તે જલદી પાછા આવશે, અને સત્વર અમને (દિશાઓને) તહેમના સમાગમનું સુખ મળશે. કેમકે એ કંસાદિના વધને કાજે પરમાત્માએ અવતાર ધારણ કર્યો છે. એવો દિશાઓના મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થતાંવારને તેમને આનંદ થયો, અને તે એપના મુખપર દેખાવા લાગ્યો એવી કરીને તેઓ પ્રસન્નમુખ થઈ. અથવા, દુષ્ટ ઉધ્વન દૈત્યાદિકોથી પ્રાપ્ત થએલી વિપત્તિના નાશને ખાતર પ્રાર્થના કરનારા સજ્જનોનું ભયગુ શ્રાણુ કરવા માટે પરમાત્મા દયાયુક્ત થઈને સદા તત્પર રહે છે. એ ભાવ પ્રકટ કરી અનાવવા સારજ પરમાત્માના કર્ણરૂપ દિશા નિર્મલતાથી પ્રસન્ન થએલી જણાઈ.

‘આકાશની નિર્મલતાનો હેતુ આવો સમજવો. હરિ (સૂર્ય) ના ઉદયથી ભુવન (જલ) માં પુષ્કરો (કમલો) નો વિકાસ થાય છે, તેજ પ્રમાણે હરિ (કૃષ્ણ) ના ઉદય કાલમાં ભુવન (જગત) માં પુષ્કર (આકાશ) ઉદ્વસિત યાને નિર્મલતાથી પ્રકાશિત થયું તે યોગ્યજ સમજવું. (હરિ, ભુવન અને પુષ્કરના અગમે અર્થ છે.)

‘પૃથ્વીપર જ્યાં ત્યાં મંગલ શકુન થવા લાગ્યા, તે ઉપરથી સિન્ધ થાય છે કે, તેને વિલક્ષણ આનંદ ઉત્પન્ન થએલો હોવો જોઈએ.’ તેનો હેતુ શો હોઈ શકે ? તો, યોગીલોક જેનું ધ્યાન કરે છે, આશ્રિતજન જેનું પૂજન કરે છે, દેવર્ષિ પ્રભૂતિ મુનિ જેનું ગાયન કરે છે, સર્વ લક્ષણસંપન્ન લક્ષ્મી જેની સેવા કરે છે, તે પરમાત્માનાં વજ્રાંકુશ ધ્વજાદિ ચિન્હોથી યુક્ત એવા ચરણુકમળ મહારા શરીરપર નિત્ય સચાર કરનારાં થશે; એ વિચારથી તે મનમાં આનંદ પામી, અને શુભ શકુનના નિમિત્તથી તેણે મંગલભાવ પ્રગટ કર્યો. અથવા આ પણ ભાવ સમજવો. વામન અવતાર નૈષ્ઠક બ્રહ્મચારીનો હતો, અને પરશુરામે તો એનું (પૃથ્વીનું) કશ્વપાદિકોને દાનજ કર્યું હતું તથા રામાવતારમાં તો હું (પૃથ્વી) સાચુ હતી. ભૂમિકન્યા સીતા રામની પત્ની હોવાથી પૃથ્વીનો સંગઘ (સગપણ) સાચુનો થયો. સારાંશ એ ત્રણે અવતારોમાં ઇશ્વર પાસેથી પોતાને જે સુખ મળ્યું ન હતું, તે આ અવતારમાં મળશે. કેમકે, પરમાત્માએ આ અવતાર પ્રાયઃ ઉત્કૃષ્ટ લીલા કરવાને

કાન્હેજ લીધો છે. એના વિચારથી પૃથ્વીના અંતઃકરણને આનંદ થઈને, તેનાં ચિન્હ મંગલ શકુનરૂપથી તેનાપર દેખાવા લાગ્યાં. અથવા આ પણ ઉચિત છે. રામ કૃષ્ણ અને એક રૂપજ છે, એવી પ્રસિદ્ધિ છે. પૃથ્વીને, પોતાની કન્યાનો પતિ ઇન્દ્ર પોતાને ઘેર ઘણે વર્ષે આવે છે એવી ખબર પડી, ત્યારે તેને ઘણોજ આનંદ થયો. જમાઇ પોતાને ઘેર આવે, તો સાસુને કેટલો બધો આનંદ થાય છે. તે સર્વ કાર્તિકા અનુભવમાં છેજ. તેમાં વળી તે જો વિદ્વાન્ વૈભવસંપન્ન હોય, તો સાસુના આનંદનો પારજ રહે નહિ. ઇન્દ્ર તો વિદ્યામય તથા લક્ષ્મીસંપન્ન પણ હતા તો પછી એવા જમાઇના આગમનથી પૃથ્વીરૂપી સાસુને આનંદ કેટલો બધો થયો હશે? અત્યંતજ. બસ ! તેજ કારણને લઈને મંગલ શકુન થવા લાગ્યાં આનંદમાંજ પેટની વસ્તુ બદાર પ્રગટ થાય છે.

‘ દેવ તથા સાધુઓનાં મન પ્રસન્ન થવાનો હેતુ ’ આવો સમજવો. સકલાનંદકર માધવ (વસંત) ના ઉદયથી ઉપવનને વિષે સુમન (પુષ્પ) પંક્તિ સામોદ (સુગંધયુક્ત) થાય છે, તેજ પ્રમાણે સ્વર્ગસ્થ સુમન (દેવ) પંક્તિ અને સાધુઓની સુમન (શોભન અન્તઃકરણ) પંક્તિ સામોદ (હર્ષયુક્ત) થઈ, તે ચોગ્યજ હતું. કેમકે, સુમનસોને (દેવ તથા સાધુઓને) સુખપ્રદાન કરવાને કાન્હે પરમાત્માનો અવતાર થાય છે, તો તેઓનાં સુમન પ્રસન્ન થયાં, અને કંસાદિ અસજ્જનોનાં મન અપ્રસન્ન-સંકુચિત થયાં, એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? આનંદથી હૃદયકમલ પ્રકુલ થાય છે અને વિશેષ શોભાપમાન દેખાય છે.

તેજ પ્રમાણે ‘ન્દ (અથાંગ પાણીના સમુદ્ર) ને આનંદ ઉપજવાથી, તેમને વિષે જે કમલો હતા, તે વિદ્રસિત થઈને, તેમની શોભામાં ઘણો વધારો થયો હતો. ’ તેમના આનંદનો હેતુ એ હતો કે, પરમાત્મા હમારી જ્ઞાતિના એક ન્દમાં (કાલિયાના ડોહમાં) ક્રીડા કરવાના છે અને તેથી હમારી જ્ઞાતિને એક ભારે માનજ મળવાનું તથા જગતમાં પૂજ્યતા પ્રાપ્ત થવાની જડ જ્ઞાતિમાં એકાદ મનુષ્યને ભારે માન તથા વૈભવ મળે, તો તેની બધો જ્ઞાતિને કેટલો આનંદ અને ધન્યતા લાગે છે, તે શું જોવામાં નથી ? તેજ પ્રમાણે ન્દની જ્ઞાતિ પણ જડરૂપ-જલરૂપ- (સંસ્કૃતમાં ડ તથા લ નો અભેદ છે) હોવાથી તે માહેના એકાદને માન મળવાથી તેમને સધળાને આનંદ કેમ ના થાય ? તે આનંદજ ગ્ણણે સમજે કે કમલોની પ્રકુલતાથી જણાઈ આવતો હતો.

‘ગન્ધર્વોના ગાયનનો હેતુ’ આવે. સગન્ધર્વો. જે સંસારમાં પરમાત્મા જન્મ ધારણ કરે છે, તેને સંત મહાત્મા ગન્ધર્વનગર (મિથ્યા) તુલ્ય કહે છે; એટલા માટે ગન્ધર્વોને આનંદ થયો કે, હમાં નગર ઉત્કૃષ્ટ છે, અને તેઓ હર્ષભેર ગાવા લાગ્યા. આનંદ થાય, ત્યારેજ ગાયન ગવાય છે.

‘સિધ્ધોએ સ્તવન કેમ કર્યું?’ તો, સચ્ચિદાનંદ આત્માનો સાક્ષાત્કાર જેમને થયો છે તે સિધ્ધોની પાસે તહેમના ગુણાનુવાદ ગાવા વર્ણવાની દુર્ભક્ષતા થાય છે, તે સિદ્ધજ છે. આવું ધરીને સિધ્ધોએ પદ્મગુણ ઐશ્વર્ય સંપન્ન પરમાત્માનું સ્તવન કરવા સાઠ મનમાં ઉત્સુકતા ધારણ કીધી તે યોગ્યજ હતું.

‘વિદ્યાધર તથા તેમની સ્ત્રીઓ કેમ ગાવા લાગી?’ તો, વિદ્યામય પરમાત્મા વિદ્યા (જ્ઞાન) દાન કરવાને કાળે અવતાર ધારણ કરે છે, એવું વ્દણ્ણિને વિદ્યાધર તથા તહેમની સ્ત્રી આનંદભેર ગાયન નર્તન કેમ ના કરે? તથા સદ્રૂપનું મનન કરનારા મુની અને સત્પ્રભાચુકત, વિમાન વિહારી દેવ વગેરેને અનાયાસે હજવત્ સ્વરૂપનો લાભ થવાનો સ્વયં આવતાં તેઓએ અન્ય કામકાજ છોડીને યુમનસ (પુખ્ત) દ્રષ્ટિ કીધી, તે યોગ્યજ કર્યું એમ સગન્ધર્વો.

‘અન્દ્રવંશમાં અવતારનો હેતુ’ એ છે કે, સોમ અને રુદ્ર એ બે પરમાત્માની દ્રષ્ટિ છે. તેમાં એક દ્રષ્ટિ (સૂર્યવંશ) પહેલાં તેજસ્વી બનાવી અને હવે બીજીને ઉજ્જવલ કરવા ખાતર પરમાત્માએ સોમવંશનો અશ્રય કર્યો તથા એ બન્ને વંશના આશ્રયવડે વેદોક્ત બન્ને માર્ગજ મળે સંગત છે એવો એમણે પ્રગટ કર્યો છે. એક સૌરમાર્ગ અને બીજો ચાંદ્રમાર્ગ, જેને દેવયાન અથવા ઉત્તર માર્ગ અને પિતૃયાન કિંવા દક્ષિણ માર્ગ કહે છે. કિંવા વરાહ નરસિંહ અત્યંત ક્રૂર થઈ ગયા, અને હંસાદિ અવતાર અત્યંત શાન્ત થઈ ગયા. પરંતુ એ અવતાર શત્રુને ક્રૂર અને સ્વજનોને સૌમ્ય થઈ પડનારો હોવાથી પરમાત્માએ સોમ વંશનું અવલંબન કર્યું હોય, એમ લાગે છે.

‘દેવકીને વિંપ પ્રગટ થવાનો હેતુ?’ મહારે ખાતર જે બહુજ દુઃખી થાય છે, હલેશ રહન કરે છે, તે સત્વર મહારા અનુગ્રહને પાત્ર થશે. એ પોતાનો આશય સ્પષ્ટ કરી બતાવતા માટે તથા સ્વજન મક્ષા કરવાને કાળે કૃપાલુ પરમાત્માએ કલેશિત થએલી દેવકીને વિંપ ખેતનું પ્રાકટ્ય કાઢ્યું.

‘શ્રાવણમાં પોતે અવતીર્ણ થઈને’ પ્રાયઃ એ બોધ કર્યો કે, ‘મન્નામ-શ્રાવણાસક્તિઃ’ અને મહારા ગુણ તથા નામ સંબંધી શ્રવણની આસક્તિ જેને થાય છે, તેને મહાર્ હર્શન સૂક્ષ્મ નીવડે છે.

‘અષ્ટમીમાં પ્રગટ થયને’ એ સૂચવ્યું કે, નિત્ય આનંદ અને ઈષ્ટ કારિણી એવી અષ્ટમી ભૂમિકાજ છે. કૃષ્ણવતાર આદ્ય છે; એ ભૂમિકા પર ચઢનારો નિત્ય આનંદ સ્વરૂપ થાય છે.

‘બુધવારનો આવો ભાવ સમજવો’. કુલ શ્રેષ્ઠ ચંદ્રમા તથા મંગલ જેના અગ્રભાગમાં આવે છે, અને દેવગુરૂ બૃહસ્પતિ તથા દૈત્યગુરૂ શુક્રાચાર્ય જેના પૃષ્ઠ પ્રદેશને શોભિત કરે છે, એવો જે બુધ, તે મ્હારા વંશની વૃદ્ધિનો પ્રધાન હેતુ છે, એથી કરીને ત્હને ભૂપણીભૂત કરવા સાથે બુધવારને દિવસે પરમાત્માએ પોતાનો ઉદય કાઢ્યો. ચંદ્રવંશ બુધથીજ વિસ્તૃત થયો છે, અને વંશની વૃદ્ધિ કરનાર પુરૂષ જગતને વિષે પૂજ્ય, વન્ધ થઈ પડે છે, એ પણ પ્રસિધ્ધજ છે.

‘વર્ષાઋતુ તથા નિશાને વિષે પ્રાકટ્યનો હેતુ.’ બ્રહ્મવેત્તાઓના ઉપર બ્રહ્માનંદનો વર્ષાવ કરનારાનો જન્મ વર્ષાઋતુમાં થાય એ યથાર્થજ છે.

‘નિશાને વિષે જે જગે છે, તે પરમાત્માને જુએ છે.’ એ પ્રમાણે શ્રુતિમાં જે કહ્યું છે, તે વ્યક્ત કરી બતાવવા સાથે સર્વેશ્વર પરમાત્મા નિશા (રાત્રિ) ને વિષે પ્રગટ થયા. નિશા યાને અત્યંત સુખરૂપ એવી બ્રહ્મવિદ્યા. તેને વિષે સદૃશા લોકો સૂએ છે અને બ્રહ્મવેત્તા યોગી જગે છે. એમ શાસ્ત્રોથી ગીતામાં વર્ણન કરેલું છે પરંતુ અંહી તો પરમાત્માએ પ્રત્યક્ષ પ્રગટતા કરીનેજ સર્વને સ્પષ્ટ બતાવી આપ્યું છે.

‘મધ્ય રાત્રીનો હેતુ.’ વિષ્ણુનું તથા ચંદ્રનું નામ વિદ્યુ છે. વિદ્યુએ કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમીની મધ્ય રાત્રીમાંજ પ્રગટ થવું એવો શાસ્ત્રવિધિ છે; તેની રક્ષા કરવાને ખાતરજ એ વિદ્યુ (વિષ્ણુ) એ કૃષ્ણ અષ્ટમીની મધ્યરાત્રી ઉદિત થવાને માટે અંગીકાર કરી હોય એમ લાગે છે.

‘રોહિણી ઉપર અવતારનો હેતુ.’ પુત્રજન્મનું નક્ષત્ર રોહિણી સ્વજન્મને વિષે ગ્રહણ કરનારા પરમાત્માએ ‘આત્મા વૈ પુત્ર’ ઇત્યાદિ શ્રુતિનો અર્થ પ્રકાશિત કર્યો કે, જે આત્મા તેજ પુત્ર છે રોહિણી નક્ષત્રના દેવતા બ્રહ્મદેવ છે અને તે વિષ્ણુનો પુત્ર છે એ પ્રસિદ્ધ છે કિંવા શેષને મહે જો કે મ્હારો મોટો ભાઈ બનાવ્યો છે, તોપણ વખતે હદાય એના મનમાં બંનેની માતા ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી ખેદ તો નહિ ઉપજે ? તેમ થવા પામે નહિ એ હેતુથી અન્ય નક્ષત્રનો પરિત્યાગ કરીને રોહિણી નક્ષત્રમાંજ પરમાત્માએ કાનગૃહને વિષે પોતાનો ઉદય કર્યો. વસુદેવની પત્ની રોહિણી અને તેને વિષે બજારામનો જન્મ થયાનું પ્રસિદ્ધ છે પરમાત્માના પક્ષમાં રોહિણી નક્ષત્ર ઇહીને બંનેનું નામૈશ્ય બતાવ્યું છે અથવા—સ્વાતિ (નક્ષત્ર) મુકતો

(માતી) ની જનની છે; એટલે, સ્વાતિના ઉદ્દેશી છીપમાં મેતીની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેથી મેતીની માતા સ્વાતિ છે. તથા સ્વાતિ વડે મુકનો (જીવન્મુક્ત પુરુષો) ની ઉત્પત્તિ થાય છે. અર્થાત્ જીવન્મુક્તપણું, સર્વ એવણાના પરિત્યાગ પૂર્વક એક દૃષ્ટ-આત્માને વિષે અતિ-અત્યંત રતિ થવાથીજ થાય છે. ચન્દ્રની પત્ની રોહિણીએ વિચાર કીધો કે, મહારી સાપત્ની સ્વાતિ મુક્ત (મેતી) ને પ્રસવે છે, તેથી રબેને કદાચ મહારા પતિની મહારા પર અપ્રીતિ તો નહિ થાય? તેથી તેણે સાપત્ન મત્સર ભાવથી એવું રત્ન નિર્માણ કર્યું કે, મુક્ત પણ જેના પગની ધૂળ શોષના રહે. જીવન્મુક્ત શુકનારદાદિ ભગવદ્દેશી રત્નની ચરણ ધૂણીનું વંદન કરે છે, તે પ્રસિદ્ધ છે. હવે કદાચ કોઈ એમ કહે કે, સ્વાતિએ પણ એવું રત્ન (નૃસિંહ નામક) ઉત્પન્ન કર્યું છે, તો રોહિણીએ એમાં વિશેષ શું કર્યું? તો ખ્યાલ કરો. સ્વાતિ નક્ષત્ર ઉપર નરસિંહાવતાર થયો છે. સ્વાતિએ જો કે નરસિંહ રત્ન પ્રગટ કર્યું, તો પણ તે મનુષ્ય અને પશુમય હોવાથી ભયંકર બન્યું. પરંતુ રોહિણીએ તો સૌમ્ય રત્ન નિર્માણ કર્યું, એ તદ્દાવત સમજવાનો છે. નરસિંહને જોઈને કોઈપણ સુખી થાય નહિ અને તે, સૌમ (ચન્દ્ર) જે સ્વાતિનો પતિ ત્હેને અનુરૂપ પણ નથી, વિપરીત છે. પરંતુ કૃષ્ણ રત્ન તો સૌમપતિને અનુરૂપ છે, કે જેને વિષે પશુ આકૃતિ નથી, અને જેને જોઈને મનુષ્ય શાન્ત થઈ જાય તેમ છે. અને એજ કારણને લીધે, વિરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન કરનારી સ્વાતિના ઉપર મહારાં કરતાં અધિક પ્રેમ થાય નહિ, એ વિચારથી રોહિણીએ કૃષ્ણનો ઉદ્દેશ કર્યો.

અથવા એમ પણ સમજવું કે, અશ્વિની વગેરે છતર સ્ત્રીઓના કરતાં રોહિણીના ઉપર ચન્દ્રનો અતિશય પ્રેમ હતો, અને તેટલા ખાતર ચન્દ્રને દક્ષનો 'તું ક્ષમી થશે' એવો શાપ પણ મળ્યો હતો, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. પતિનો પ્રેમ પોતાના ઉપર થવાથી, રોહિણી પોતાનું બાગ્ય વિશેષ સમજતી હતી, અને તે ચોગ્યજ હતું. ત્હેણે વિચાર કર્યો કે, જે કદાચ પરમાત્મા અવતાર ક્ષેત્રી વખતે મહારો રવીકાર કરે, તો પછી મહારા માહાત્મ્યનું વર્ણન કોનાથી થઈ શકે તેમ છે? તેટલા ખાતર તે બ્રહ્મ (બ્રહ્મદેવ) ની ભક્તિ કરવા લાગી. રોહિણી નક્ષત્રના દેવતા બ્રહ્મદેવ છે, અને જેના જે દેવતા હોય, ત્હેની તે ભક્તિ કરે છે, તે પણ જાણીતું છે. ભક્તિ ન કરે તો તે ત્હેનો દેવતા શી રીતે કહેવાય! સારાંશ, બ્રહ્મદેવની ભક્તિ કરીને જ્યારે ત્હેણે પોતાનો હેતુ ત્હેમને સમજાવ્યો, ત્યારે બ્રહ્મદેવે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીને રોહિણીને આંગિકાર કરવાનું કહ્યું. અને પુત્રના વચનને અનુસરીને ભગવાન કૃષ્ણ ત્હેનો સત્કાર કરીને ત્હેના વિષે પ્રગટ થયા. આપણી ખુદિ પણ રોહિણી તુલ્ય

નિર્મલ તેજસ્વી થઇને બ્રહ્મભક્ત બનશે, ત્યારે પરમાત્માનો તેને વિષે આનંદરૂપથી આવિર્ભાવ થશે. સકલ નક્ષત્રોમાં રોહિણી અત્યંત સૌન્દર્ય ધરાવે છે, અને એજ કારણને લઇને ચન્દ્રનો તહેનાપર અત્યંત પ્રેમ હતો. નિર્મલતામાં સૌન્દર્ય હોય છે, પરંતુ સુન્દરતાને વિષે નિર્મલભાવ હોવોજ જોઇએ, એવો કાંઈ નિયમ ના કહી શકાય. એથી કરીને બુદ્ધિનો નિર્મલભાવ થવો આવશ્યક છે.

‘વસુદેવે તે વખતે ગયોનું દાન કર્યું.’ એમાં શું સમજવું? તો, દેવયોગથી પરમાત્મા દૃષ્ટિગોચર થાય, તો પોતાના કલ્યાણની ઇચ્છા કરનારા પુરૂષે વિવિધભાવનો પરિત્યાગ કરીને, અત્યંત આનંદથી તે સમયે તહેમને ગોસમૃદ્ધ-સકલ દન્દ્રિયો-નું પ્રદાન કરવું જોઇએ; એ ભાવ પરમાત્માને કારાગૃહને વિષે દેખતાંવારને તાત્કાલ દશહજારં ગૌ (ધેનુ) પ્રદાન કરીને વસુદેવે પ્રગટ કર્યો હતો, એમ સમજવું. ગૌ શબ્દ દન્દ્રિય તેમજ ગાયનો વાચક છે, તથા સકલજનોની સ્થિતિ સંસારકારાગૃહને વિષે છે, એ પણ પ્રસિધ્ધજ છે. નિરાકાર પરમાત્માની સાકાર મૂર્તિ દૃષ્ટિગોચર થઈ, તો તે કારા (અંદીખાના) રાંકા-પૌર્ણિમા-તુલ્ય ઉજ્જવલ થઈ, એમાં તે શું આશ્ચર્ય? ‘આલરૂપ ધારણ કરવાનું દેવકીએ કહ્યું.’ એમાં એ ભાવ સમજવો કે

પરમાત્મા જો એ પ્રમાણે ચતુર્ભુજ સ્વરૂપથી જગતમાં વિચરે, તો જપ તપ યોગયાગ ઇત્યાદિ વેદોક્તવિધાન ઉચ્છિન્ન થઈ જાય; તથા દુષ્ટ જન અને સજ્જન ભક્ત એ બંનેમાં પછી ન્યૂનાધિક ભાવ શો રહે? એટલા માટે દેવકીએ કહ્યું, હે પ્રભો! લક્ષ્મીએ દારિદ્ર્ય પ્રાપ્તિ સાર, અને સૂર્ય અંધકાર તથા ગંગાએ પાપને જોવાને માટે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કર્યો હોય, તોપણ તેઓ તેમને જોઈ શકતાં નથી. તેજ પ્રમાણે આ સ્વરૂપ વડે તું પણ શત્રુને દેખી શકીશ નહિ, એથી કરીને તું લઘુરૂપ ધારણ કર અને કંસાદિ ખલોનો નાશ કર.

તે સાંભળીને પરમાત્માએ આલભાવ ધારણ કર્યો. એમાં એ હેતુ સમજવો કે, જ્યાં લગી જગન્મોહિની માયા ગોકુળ (દેહેન્દ્રિયાદિ સમૃદ્ધ) ને વિષે સંચાર કરનારી થતી નથી, ત્યાં લગી સજ્જન મહાઈ ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ સુલભતાથી જોઈ શકે છે. પરંતુ માયાએ પોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ કરતાંવારને, હું મહાઈ પોતાનું સ્વરૂપ તાત્કાલ ગુપ્ત કરી દઉં છું. એ ભાવાર્થને પ્રગટ કરતાં પરમાત્માએ અર્ભકત્વનો અંગિકાર કર્યો હતો. એજ સમયે ગોકુળ ગ્રામમાં યોગમાયા યશોદાને પેટે પ્રગટ થઈ હતી, અને તે ઉપરથી ઉપરોક્ત ભાવ દર્શાવ્યો છે. ‘યશોદયાલંકૃત’ એવા ગોકુળને

વિષે પરમાત્માનો આવિર્ભાવ થાય છે; એ વાત વસુદેવને પરમાત્માએ પોતાને ગોકુળમાં લઈ જવાને માટે કહ્યું હતું, તે પરથી સમજી લેવી. કેમકે એ ગોકુળ (આમ) યશોદયા-નંદ પત્ની યશોદાથી અલંકૃત-સુશોભિત હતું. તેવીજ રીતે યશોદાદિ શુભ ગુણો વડે સુશોભિત થએલા ગોકુલ (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત) ને વિષે મ્હારો પ્રાદુર્ભાવ તથા નિવાસ થાય છે, એ કથન પણ યુક્ત જ છે.

‘પરમાત્માને લઈને વસુદેવ નીકળ્યા, ત્યારે ત્હેમના પગમાંહેની શંખલા તૂટી ગઈ.’ કેમ ના તૂટે ? જે પરમાત્માનાં નામ ગુણુ અવળુને વિષે અન્તઃકરણુ રાખનારા પુરુષોનાં અનંત જન્માર્જીત કર્મોનાં બંધન છુટી જાય છે, તે પરમાત્માને પોતાના વક્ષઃસ્થળને વિષે અલંકૃત કરનારા વસુદેવના પગની જીર્ણ લોખંડની ખેડી તૂટી ગઈ, એમાં તે શું આશ્ચર્ય ?

‘કારાગારનાં દ્વાર ઉઘડી ગયાં’ એમાં શી નવાઈ ? યોગની કળાથી હૃદયપદ્મદિ કપાટ ખુલી જાય છે, તો પ્રત્યક્ષ ભગવત્સ્વરૂપકક્ષાનો યોગ (સંબંધ) કરનારા વસુદેવનાં કારાગૃહનાં સામાન્ય લોખંડનાં કપાટ (દ્વાર) ઉઘડી ગયાં, તે યોગ્યજ સમજવું. શરીરમાં મૂલાધારાદિ પટ્ટપદ્મ કિંવા ચક્ર છે, તે સંયજાનું ક્રમાનુક્રમે ભેદન કરીને, યોગીજોડ પ્રહરન્દ્રક્રમજ્ઞને વિષે પ્રાણવાયુને લઈ જઈને ત્યાં રિથન થાય છે, એવું વર્ણન જે યોગ્યશાસ્ત્રમાં છે, તે ત્યાંજ જોઈ લેવું.

‘રક્ષક દૂતો ગાઢ નિદ્રામાં હતા.’ મહાન્ બુદ્ધિશાલી પુરુષો પણ માયા-વડે મોહિત થઈ જાય છે, અને ત્હેમની સકલ ઇન્દ્રિયોતુ જ્ઞાન નષ્ટ થઈ જાય છે, તો ક્ષુદ્ર એવા કંસના રક્ષકોની તો શી વાત કરવી ? માયાએ ત્હેમનો પૂર્ણ આસ કર્યો હતો, અને તેથી તેઓ નિશ્ચેષ્ટ થઈને પડ્યા હતા તે યોગ્યજ હતું.

‘મેં મંદમંદ વૃષ્ટિ કરતા હતા, અને તેનાથી પરમાત્માનું શરીર ન ભીંજે એટલા માટે શેષ પોતાની ફેણ છત્રીના જેવી કરીને તેના ઉપર વૃષ્ટિનું ઉઠક ધારણુ કર્યું.’ એમાં એમ સમજવું કે, પરમાત્માએ જો કે દયા લાવીને શેષને પોતાનો મોટો ભાઈ બનાવ્યો હતો, તોપણ એણે પોતાનો મુખ્ય ધર્મ જે સૈવાધર્મ તે છોડ્યો ન હતો. વૃષ્ટિનું નિવારણુ કરવાને ઝટ ત્હેણે આવીને પોતાનું શિર છત્રીની પેઠે આગળ કર્યું. કિંવા, જડબુદ્ધિ પુરુષ વિષ્ણુપદ ઉપરથી ભ્રષ્ટ થાય છે, અને પંક (પાપ)ની ઉત્પત્તિ કરે છે. તેજ પ્રમાણુ એ જડ (જલ) રૂપ મેં વિષ્ણુપદ (આકાશ)માંથી વ્યુત થઈને પંક (કાદવ કીચડ) ઉત્પન્ન કરે છે. વૃષ્ટિથી કંઈમ (કાદવ) થાય છે, અને

લોકોની ગતિ નિરૂદ્ધ થાય છે, તે જાણીતું છે. જડનો તથા જલનો અધો-
ભાગને વિષે ગમન કરવાનો સ્વભાવ પણ હોય છે. જડ મૂઢજન પાપકર્મથી
નીચ યોનિમાં, અને જલ ઉત્તરોત્તર નીચી જૂમીમાં ગમન કરે છે, તે પણ
અનુભવમાં છેજ. શેષ નીતિવિશારદ તથા મહાબુદ્ધિવાન હોતે. તહેણે
વિષ્ણુપદમાંથી બ્રહ્મ થએલા જલને પાણી પરમાત્માના પદની પ્રાપ્તિ ના
થાય, તેટલા માટે અધોગામી એવા તે જડ (જલ) સમૂહનું પોતાની ફેણ-
વડે નિવારણ કર્યું, એવો પણ આશય સમજવો. અથવા, ઉચ્ચ એવા
વિષ્ણુપદ (આકાશ)ને વિષે સ્થિત થવા છતાંય, જેઓ કેવળ પરોપકારને
ખાતર પોતાનો અધઃપાત થએલો પણ સહન કરે છે, એવા જલખિન્દુ
અંજિરાજની માફક અત્યંત વન્ધ કેમ ના થઈ શકે? આ વિચાર-
થીજ જાણે સમજે કે શેષે તેમને પોતાના મસ્તકઉપર ધારણ
કર્તા હોય એમ પ્રતીત થાય છે. સ્વર્ગપદને વિષે રહેનારા બલિએ વામનના
ઉપર ઉપકાર કરવાને ખાતરજ પોતાનો અધઃપાત (પાનાળ ગમન) સ્વીકાર્યો
હોતો, તે પ્રસિદ્ધ જ છે. અથવા શ્રીપતિની પેઠે તહેના સેવકોને વિષે પણ
જડ સમૂહનું ઉદ્ધરણ કરવાનું સામર્થ્ય હોય છે. એ ભાવ શેષે પોતાની
ફેણ ઉપર ઉચે જલસમૂહને ધારણ કરીને લોકોને સૂચવ્યો છે, તેમને નીચે
નહિ પડવા દીધા. (હ અને લ નો સંસ્કૃતમાં બેદ નહિ હોવાથી 'જલ'
અને જહ એકજ સમજવાં)

‘યમુનાપર વસુદેવ આવી પહોંચ્યા, તે વખતે યમુના અપરંપાર
ભરાએલી નજરે પડી,’ તે યુક્તજ હતું. જેના પદકમલની ધૂલી સત્પુરૂષોના
મનમાં સુશોભિત થાય છે, તે પ્રભુ પોતે જાતે મહારા કિનારાપર આવ્યા
છે; એવું જોઈને સૂર્યકન્યા યમુના અત્યંત આનંદિત થઈ, અને તેનાં હર્ષા-
શ્રુતી લહરીથી તે અપાર ભરાએલી જણાવા લાગી. કિંવા, યમ જે પ્રમાણે
લુવન—જગત—નો ક્ષય કરે છે, તેજ પ્રમાણે તહેની બહેન પણ કરતી
હશે. એવી પરમાત્મા પોતાને માટે શંકા ધારણ ના કરે, તેટલા માટે એણે
(યમુનાએ) તે વખતે લુવન (જલ) ની વૃદ્ધિ કરીને યમની વિરૂદ્ધ પોતાનો
ધર્મ પ્રગટ કર્યો, ત્યારે પરમાત્માએ તેને ચરણ સ્પર્શ કર્યો. અત્યંત પવિત્ર
એવા ભગવાનના ચરણના સ્પર્શથી પવિત્ર થઈને યમુનાએ સન્માર્ગ આપ્યો,
એ યોગ્યજ કર્યું. પોતે જાતેજ અપવિત્ર તે ખીજાને શું સારો માર્ગ આપે
અગર બતાવે ?

‘યમુનાના જલનાં એ ભાગ થઈને તેણે ગોકુલમાં જવાનો વસુદેવને
માર્ગ આપ્યો.’ તેનો આશય નીચે દર્શાવ્યા મુજબ સમજવો. ડુ:ખી મનુ-

બ્યની દયાળુ પુરુષની સાથે મુલાકાત થાય છે, ત્યારે તે પોતાનું અંતર્ગત દુઃખ તહેને વ્યક્ત કરીને બતાવે છે, એ જાણીતું છે. એ નિયમને અનુસરીને દયાળુધિ પરમાત્માની બેટ ચતાંવારને, યમુનાએ પોતાને કાલિયાના વિપત્તી થઈ રહેલું દુઃખ તહેમને પોતાનું અન્તઃકરણ જાણે વિદ્યારીને બનાવ્યું હોય એમ લાગે છે. કિંવા યમુનાના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, આ પરમાત્મા પહેલાં સૂર્યવંશમાં રામ થયા હતા, અને લંકા જતી વખતે ચંદ્રના બાપ સમુદ્રે તહેમને જલદી માર્ગ આપ્યો નહિ, તેથી તહેમણે તેનું બંધન (તેના ઉપર સેતુબંધન) કર્યું હતું. હાલ એમણે ચંદ્રવંશમાં અવતાર લીધો છે, અને હું છું સૂર્ય કન્યા. જે હું એમને માર્ગ આપીશ નહિ, તો મહેને પણ સમુદ્રની જેમ બાંધવામાં એ કદી પાછી પાની નહિ કરે. એવા બયથી તે દ્વિભાગ થઈ અને માર્ગ આપ્યો. અથવા—પરમાત્માના સ્વરૂપનો અખંડાનંદકરસ એક પ્રકારનોજ છે, એવું જે કે શ્રુતિમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે, તેપણુ તે ગોકુલવાસી (દિહોદ્રિયસમૂહ નિવાસી, અહંકારી) જનોની સંમતિથી એ પ્રકારનો થાય છે એવી દ્વૈતાદ્વૈત સ્થિતિ, ગોકુલમાં નિવાસ કરનારા કૃષ્ણને દેખાડનારી સૂર્યકન્યા યમુના તે સમયે દ્વિભાગ થઈ એમ સમજવું પણ યુક્ત છે. અગર—કૃષ્ણમાર્ગ એટલે અગ્નિ. અગ્નિનો રસ્તો કાળો હોય છે; જે માર્ગપર અગ્નિ ચાલે છે, તે કૃષ્ણવર્ણનો હોય છે, એ પ્રસિદ્ધજ છે. સર્વના ઉદરમાં જે કૃષ્ણમાર્ગ (અગ્નિ) સિદ્ધ છે, તો યમુનાના ઉદરમાં કૃષ્ણમાર્ગ—ભગવાન કૃષ્ણનો માર્ગ—હોય એમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું કંઈ નથી.

ઉપરોક્ત સર્વ કથનથી એ સિદ્ધ થયું કે, જે મનુષ્ય પ્રેમથી મહેને હૃદયને વિષે ધારણુ કરે છે, તહેના સકલ કર્મોના બંધની વ્યુત્તિ થાય છે, અને મુક્તિદ્વારનાં કપાટ ઉઘડી જાય છે; તહેને નિરોધ કરનારા શત્રુઓ લીન થઈ જાય છે તથા જ્ઞાનામૃતની વૃષ્ટિ કરનારા મેઘનો ઉદય થાય છે અને સંસાર નદીનો લંગ થઈ જાય છે, ગોકુલની (દેહાભિમાની) વૃત્તિ હુપ્ત થઈ જાય છે અને તત્ત્વથ માયા પણ હાથમાં રહે છે. એ પ્રકારે ગોકુલમાં ગમન કરનારા પોતાના તાતને નિમિત્તભૂત કરીને, સકલ જગતને પરમાત્માએ પોતાનો આશય વ્યક્ત કરી બતાવ્યો છે. એ પ્રમાણે વ્યાસજીએ કયેલું રહસ્ય ગુરુમુખવડે જાણનારા મનુષ્યો પણ વારંવાર સંસારને વિષે ભ્રમણુ કરે છે, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? ! અસ્તુ.

‘વસુદેવે પોતાના પુત્રને ગોકુલમાં જઈને યશોદાની પાસે મૂકી દીધો, અને માયાદેવી કન્યાને ઉંચકી લીધી;’ એ કામ કેવું થયું? તો, હીરા આપીને

કાચમણી લેવો, અગર સ્પર્શમણી તથાને જડ પત્થરને ઉઠાવી લેવો, કિંવા કામધેનુને બદલે બકરીને ખરીદવી, અથવા હંસને છોડી કાગડો પાળવો, અગર અમૃત આપીને કાંછ લેવી, તેજ પ્રમાણે વસુદેવે દેવ તથાને માયા લીધી. અગર જો કે માયા અદ્ભુત ચરિત્રાળી છે, તોપણ તે પોતાનું સ્વરૂપ સંત, મુનીવર, ભક્તજન વગેરેની સમક્ષ પ્રગટ કરતી નથી. પરંતુ ઉલટી શાંત સ્વરૂપ થઈને તેઓને વશ થઈ જાય છે. એને સાર ઉદાહરણ વસુદેવનુંજ સમજી લેવું. એમણે માયાને ઉઠાવી લીધી, તેપણ એ નિઃશબ્દતાથી હૈમને સ્વાધીન થઈ.

‘પુત્રને તજવામાં’ એ ભાવ સમજવો યોગ્ય છે. જગતમાં ગુણીપુત્ર પિતાને અત્યંત પ્રિય હોય છે, નહિ કે ગુણુરહિત પુત્ર. એ નિયમાનુસાર વસુદેવે નિર્ગુણી (સત્વરજસ્તમાદિ ત્રિગુણુશૂન્ય બ્રહ્મરૂપ) પુત્રને તથા દીધો અને યશોદાની માયારૂપ કન્યા ગુણુવતી (ત્રિગુણુત્મિકા) હોવાથી તહેને ઉઠાવી લીધી. આ ઉપરથી જગતમાં ગુણુજ પૂજ્ય અને પ્રિય થઈ પડે છે. અથવા, સંસારરૂપી અટવીનું ઉલ્લંઘન કરીને તથા વિષયરૂપી અગાધ નદી ઉત્તીર્ણ થઈને, જો પછી મનુષ્યની વૃત્તિ જોકુલ (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)ને વિષે થશે તો તે માયાવડે આવૃત થાય, એ ઉચિતજ છે. વસુદેવની એવી સ્થિતિ થવાથી તે માયાવડે યુક્ત થયા. સન્ત મહાત્મા કહે છે કે, હે બાપ ! ભક્તિ કરો અને માયાનો પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરીને પરમાત્માનો લાભ કરી લ્યો. પરંતુ આંહી તો વસુદેવને વિષે ઉલટું ફળ રહેલું પ્રતીત થાય છે. જેણે ભક્તિ કરીને ભગવાનનો ત્યાગ અને માયાનો લાભ સંપાદન કીધો, તો તેનો હેતુ દૈવ સમજવું યા દેવતા જાણવા તે કશું સમજાતું નથી.

‘માયાને લઈને વસુદેવ, જેવા ગયા હતા તેવાજ પાછા ધારાગૃહને વિષે આવીને ઉભા રહ્યા, એટલે પહેલાંની પેઠે હૈમના પગમાં શ્રુંખલા પડી.’ એમાં આશ્ચર્ય નહિ સમજવું. જેના એકાદ અંશનાઅંશનો સ્પર્શ થતાંય કામાદિ શત્રુ વેષ્ટન કરે છે, અને પગમાં સંસારની બેડી પડે છે, તે પ્રત્યક્ષ માયાને વસુદેવે હૃદયમાં વળગાડીને પોતાને ઘેર આણી, તો હૈમને કેદીના જેવી સ્થિતિ કેમ ના પ્રાપ્ત થાય ? તથાપિ ફરક આટલો છે, જેને ધશ દશનના સુખનો લાભ થયો છે, તે જો કે દૈવયોગે માયાવડે આવૃત થાય, તોપણ તે દુઃખી થશે નહિ. એ નિયમને અનુસરીને વસુદેવ દેવકી માયારૂપી કન્યારૂપી આવૃત થયા હતા, તોપણ દૈશ્વર્યનું તેઓને દર્શન થયું હતું, તેથી તેઓ બન્ને જણા અન્તરમાં અત્યંત આનંદયુક્ત હતા; નહિ કે ભગવાનનાં હૈન થના પહેલાંના સમય જેવાં દુઃખી.

‘યશોદા પ્રસૂત થઇ, પરંતુ તહેને કશો સિંગમેદ (પુત્રકન્ધા ઇત્યાદિ) પ્રતીત ન થયો,’ એમાં આશ્ચર્ય જોવું કાંઇ નથી. નિદ્રાના આધક્ષણમાં ઉત્પન્ન થનારા બોધની માફક, માયા દુર થાય તે સમયમાં ઉત્પન્ન થનાર અત્મજ્ઞાન જાણવાને માટે યોગ્ય હોતું નથી. વિદિતવેદવેદાંગ એવા યોગી-શ્રેષ્ઠોથી પણ જ્ઞાત થતું નથી, ત્યાં યશોદાની તે શી વાત કરવી ?

‘ગોકુલમાં આવવાનો હેતુ.’ જોનાથી સૌખ્ય અત્યંત થાય છે, જ્યાંનો વિહાર સાધુવૃન્દના રક્ષણની કીડાનો હેતુ થાય છે, જોના આશ્રયથી અનંત અમૃતયુક્ત ચરિત્ર થઇને, તેને સારૂ સર્વત્ર ખ્યાતિ થાય છે, તે સ્થાન ભોકદૃષ્ટિથી સુદ્ર તથા અત્યંત લઘુ હોય, તોપણ પુદ્ગિમાન પુરૂષે તેનોજ આદરયુક્ત આશ્રય કરવો. એ વાત પરમાત્માએ પોતે જાતે ગોકુલસ્થાનને પ્રાપ્ત થઇને સ્પષ્ટ કરી બતાવી. અગર જો કે ગોકુલ (ધેનુવૃંદ) સ્થાન રહેવાને માટે ઉત્કૃષ્ટ નથી, પરંતુ ઉપર ક્યેજાં કારણોને લીધે, પરમાત્માએ તેનો આશ્રય કીધો. તેજ પ્રમાણે, ગોકુલ (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)ને વિષે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ નથી, તેમ છતાં ઉપરોક્ત કારણોને ખાતર કરવી હચિત છે; અન્યથા ત્યાજ્ય સમજવી. ગોપજાતિ સ્વાભાવિક રીતે મૂઢ હોય છે, તે પ્રસિદ્ધજ છે; તથા ગોકુલમાં અનંત વિષયો હોય છે, અને તે સ્ત્રીઓને વિશેષ પ્રિય હોય છે, અથવા જ્યાં સ્ત્રીઓ વિશેષ પ્રિય હોય છે, એવું હોવા છતાંય શુકાદિ બ્રહ્મર્ષિને દર્પ દેનારા હરિ ત્યાં આગળ કીડા કરવાની ઇચ્છાથી આવ્યા. એમાં પોતાના ભક્તનું રક્ષણ કરવા સિવાય બીજો કશો હેતુ હતો નહિ.

કેટલાક એમ કહે છે કે કંસના ભયથી ત્યાં આવ્યા, કેટલાક કહે છે કે માતા પિતાના મોહ.-અવિવેક-થી આગમન થયું બીજાઓ કહે છે કે, નંદ યશોદાના પુણ્યથી અને કોઇ તો વળી કહે છે કે, ગોપીઓના દેવનુકૂલ્યથી. પરંતુ તાત્વિક દૃષ્ટિથી મહાત્માનું કથન એવું થાય છે કે, હે પરમાત્મન! સજ્જનવૃન્દના રક્ષણરૂપ કીડાનો અભ્યાસ કરવો, અને અનન્ય ભક્તોને પોતાની પ્રાપ્તિનો યોગ સુલભ કરી આપવો, એ હેતુથીજ ગોકુલ સ્થાનને વિષે ત્હમારૂ આગમન થયું છે. ‘અનન્યચેતાઃ સતત’ ઇત્યાદિ ગીતોક્ત વચન પ્રમાણુ પણ સમજવું. પોતે જાતે અને આ સકલ જગત પરમેશ્વરથી અન્ય-મિન્ન-નથી, પરંતુ પોતાની જાત સહિત દૃશ્ય વિશ્વ ભગવદ્દર્શ છે. એવા અનુભવ જ્ઞાનરૂપી યોગ, પોતાના ઉપાસકોને પરમાત્મા સુલભતાથી પ્રાપ્ત કરાવી દે છે. અને તેટલાજ માટેજ એમનું ગોકુલમાં આગમન થયું, એમ કહેવું યુક્ત છે. પરમાત્મા પ્રત્યે અખિલ

ગોપ ગોપીસમૂહ કેવી અનન્ય ભક્તિ કરી રહ્યો હતો, તે મૂળ (ભાગવત) જેવાથી વિદિત થશે, અને પ્રસંગેપાત્ત અગ્રિમ કોઈ અધ્યાયમાં તથા ભાવાર્થદીપિકામાં પણ પ્રગટ કરવામાં આવશે.

સારાંશ, ‘પણ્ડીલા-પદ્-લીલા’ યાને મહારા પદનો આશ્રય કરીને જે બુદ્ધિમાન પુરૂષો સંસારમાં રહીને વ્યવહાર કરે છે, તેઓને જેવો હું સુલભ માઉં છું, તેવો તો વિદ્વાન પુરૂષોને પણ થતો નથી. આ પ્રકારના પોતાના આશ્રયને સ્પષ્ટ દર્શાવી આપવાને કાળે પરમાત્માએ ‘પણ્ડીલા-પણ્ડી-ફલા’ ગોકુળ ભૂમિને વિષે પોતાનું આગમન કર્યું હોવું જાણ્યે, એવું હમારું માનવું છે. કારણ કે, પૃથ્વીપર ક્યાં યોડાં ગામ તથા નગર સુંદર છે? ધણીયે. પરંતુ ગોકુલની બરાબરી કોનાથી થઈ શકે તેમ છે? કોઈથી પણ નહિ, કેમકે, એ ગોકુલ પરમાત્માના પદ્-લીલા પદની લીલાંથી અલંકૃત થએલું હોવાથી અત્યંત સુશોભિત થયું છે; અને ત્યાંના નિવાસીઓએ તે લીલાનો આશ્રય કરીને સાંસારિક વ્યવહાર કર્યો હતો, તેથી તેઓને પરમાત્માનો લાભ સુલભતાથી થયો; કે જે નાના પ્રકારનાં સાધનોથી યા વિદ્વાતાથી ઠી પણ થઈ શકે તેમ નથી. એટલા માટે આપણે પણ તે લીલાનું અવલંબન કરીને ગોકુલમાં રહીને સંસાર વ્યવહાર કરવો, જેથી તેમની જેમ આપણને પણ પરમાત્મા સુલભ થાય.

॥ इति शिवम् ॥

અધ્યાય ચોથો.

चतुर्थं चंडिकावाक्यमाकर्ण्यतिभयाकुलः ।

दुर्मित्रिभिर्हितं મેને કંસો બાલાદિહિંસનમ્ ॥

અર્થ:—આ ચોથા અધ્યાયમાં, યોગમાયાનું ભાષણ સાંભળીને કંસ ભયભીત થયો અને તહેણે દુષ્ટ પ્રધાનો સાથે વિચાર કરીને બાળકોનો વધ કરવો એજ શ્રેયસ્કર છે એમ માન્યું, એવી કથા વર્ણવેલી છે.

વસુદેવની પૂર્વવત્ કેદી જેવી રિયતિ થઈ ગયા બાદ કન્યા રોવા લાગી અને તેનો શબ્દ સાંભળીને કંસના નક્ષત્ર દૂત જગૃત થયા. તહેમણે ઝટ પોતાના રાજા કંસને ‘દેવકી આદમી વખત પ્રસૂત થઈ’ એવા સમાચાર કહ્યા, ત્યારે તે ‘આ મહારો કાળ પ્રગટ થયો’ એવો નિશ્ચય કરીને શય્યા પરથી ઉઠીને કારાગૃહને વિષે ચાલ્યો આવ્યો. દેવગૃહમાં જ્ઞાનનો પ્રવેશ,

કિંવા મૂષકના દરમાં સર્પનું આગમન અથવા હોમશાળામાં દુષ્ટ અન્યજ્ઞ, કિંવા હરિભુજાળકને લાઇ જવાને માટે વાધ, અગર ગાયના વાહરડાને મારી નાંખવાને વર આવે, તે પ્રમાણે એ કંસનું ત્યાં આગમન અને દર્શન થયું. એને જોઇને દેવકીએ દીન વાણીથી પ્રાર્થના કીધી કે, હે ભાષ ! આજ સુધી તહે મહારા ધણા પુત્રો માર્યા છે, પરંતુ હવે આ એક કન્યાને તો મહારી પાસે રહેવા દે ! એટલી કૃપા કર. ત્હને પુત્ર થાય ત્હને એ કન્યા દેવાનો મહારો અત્યારથી નિશ્ચય થયો છે. એવું કહ્યું તે છતાં એ દુષ્ટ કંસે ત્હના હાથમાંથી કન્યા ખેંચી લીધી, અને તેના પગ પકડીને શિલા ઉપર ત્હને પટકવાને હાથ લાંબાવતાં તે કન્યા એના હાથમાંથી છટકી ગઇ, અને આકાશને વિષે અષ્ટભુજાત્મક દેવીનું સ્વરૂપ ત્હેણે ધારણ કીધું. ત્યાં સિદ્ધ, ચારણ, ગન્ધર્વ અપ્સરા ઇત્યાદિ ત્હેની પૂજા તથા સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ત્હેણે કંસને ગર્જના કરીને કહ્યું કે, હે મૂર્ખ ! મ્હને માર્યાથી ત્હારું શું વળશે ? ત્હારો પૂર્વ શત્રુ ત્હને મારવાને કાજે પૃથ્વીપર કોઇક સ્થળે ઉત્પન્ન થયો છે, એમ તું નિશ્ચયપૂર્વક સમજજે, અને નાહક ગરીબોને સંહાર કરીશ નહિ.

દેવીનું ભાષણ સાંભળીને કંસને વિસ્મય થયું, અને ત્હેણે એકદમ વસુદેવ દેવકીને બંધનયુક્ત કર્યા તથા નમ્રતાપૂર્વક ત્હેમને કહેવા લાગ્યો. હે વસુદેવ ! હે બહેન દેવકી ! ત્હમારા પુત્ર મહારા પુત્ર સમાનજ હોવા છતાં મ્હેં ત્હેમને મનુષ્યવાતક રાક્ષસોની પેઠે મારી નાંખ્યા, તે ખાતર હવે મ્હને બહુ દુઃખ થાય છે. આજ સુધી મહારી એવી સમજ હતી કે, મનુષ્યજ્ઞ જૂઠું ખોલે છે, પરંતુ દેવો પણ અસત્ય ખોલે છે. કેમકે, મ્હેં દેવવાણી ઉપર વિશ્વાસ રાખીને, ત્હમારા પુત્રોને મારી નાંખ્યા. અરતુ ! હવે મ્હને ક્ષમા કરો. પ્રાણીઓને પોતે કરેલાં કર્મનું ફળ ભોગવવું પડે છે, એ નિયમાનુસાર ત્હમારા પુત્રોને જન્માન્તરનાં કરેલાં કર્મોનું ફળ ભોગવવું પડ્યું, એમ સમજીને ત્હમારે સમાધાન માનવું. એમ ઠહીને કંસે રૂદન કરતાં કરતાં તે બન્નેનાં ચરણપર પોતાનું મસ્તક મૂક્યું. કેમકે, દેવીના ભાષણથી એ બન્ને નિરપરાધી છે, અને પોતાનો વાસ્તવિક શત્રુનો અન્યત્ર ઉત્પન્ન થયો છે, એવો ત્હેનો નિશ્ચય થઈ ચુક્યો હતો; એથી ત્હેણે નમન કરીને ત્હેમની પાસે પોતાના અપરાધની ક્ષમા માંગી.

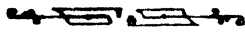
કંસને પશ્ચાતાપ થયો છે, એવું જોઇને વસુદેવે કહ્યું, હે કંસ ! મનુષ્યને અજ્ઞાનથી શરીર ઉપર અહંબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્યાર બાદ ત્હના મનમાં ‘આ મહારં આ બીજનું’ એવી ભેદ દષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે.

ભેદભાવનાથીજ હર્ષ શોક, બય દ્રેષ, લોભ મોહ ઇત્યાદિ વિહાર ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને લીધે તે ધાતપાતાદિ કર્મ કરવાને પ્રવૃત્ત થઇ જાય છે. અસ્તુ ! હવે તું જા. હમારા કર્મનુંજ ફળ હમારે સહન કરવું પડ્યું એવું સમજીને હમે સમાધાનમાં રહીએ છીએ; તું નિમિત્ત માત્ર થયો. એવું કહ્યા બાદ કંસ પોતાના સ્થાનપર ચાલ્યો ગયો, અને વસુદેવ દેવકી કારાગૃહમાંથી નિર્મુક્ત થયાં.

ખીજે દિવસ પ્રાતઃકાળમાં કંસે પોતાની પ્રધાન મંડળીને બોલાવીને, દેવીએ કહેલી સર્વ હકીકત ત્હેમને કહી સંભળાવી. ત્યારે તે દુષ્ટે કહેવા લાગ્યા કે, હે ભોજરાજ ! એવું હોય તો નગરમાં ગોકુળમાં અને અન્યત્ર પણ જે જે બાળક દશ દિવસની અંદર ઉત્પન્ન થયાં હોય, ત્હેમને મારી નાંખાવવાં. એમ કરવાથી આપણો શત્રુ પણ તેમના ભેગો સ્વાભાવિક રીતે માર્યો જશે. આ કાર્યમાં દેવ પણ આપને પ્રતિબંધ નહિ કરી શકશે. વિષ્ણુ એકાન્તમાં નિવાસ કરનારા છે, શંકર વનમાં શ્મશાનમાં રહેનારા તથા બ્રહ્મદેવ તપસ્વી અને ઇન્દ્રની શક્તિ પણ અદ્ય છે. આ પ્રમ.ણે જો કે તેઓ નિર્બલ છે, તોપણ તેઓની ઉપેક્ષા કરવી જોઈતી નથી. રોગ ઉત્પન્ન થતાં વારને તેનું નિર્મૂલન કરી નાંખવું, નહિ તો તે દૃઢમૂળ થઈને આપણો ધાત કરી દે છે. તેમજ ઇન્દ્રિયોને નિયમિત નહિ રાખ્યથી, તેઓ બળવાન થઈને આપણો નાશ કરી નાંખે છે, તેજ પ્રમાણે શત્રુની ઉપેક્ષા કર્યાથી, તે બળવાન થઈને ધાત કરે છે. હે કંસ ! સર્વ દેવોના આધાર વિષ્ણુ છે, અને તેઓ જ્યાં ધર્મ ચાલતો હોય છે, ત્યાં રહે છે. તે ધર્મ બ્રાહ્મણોની પાસે વાસ કરે છે, તેટલા માટે આપણે પ્રયત્નપૂર્વક વેદજ્ઞ અને યજ્ઞયાગ કરનારા બ્રાહ્મણે, દૂધ દહીં ધૃત ઇત્યાદિ હોમ દ્રવ્ય અને ગાય વગેરેને મારી નાંખીએ છીએ. ગો, બ્રાહ્મણ, વેદ, તપશ્ચર્યા, યજ્ઞ, શાન્તિ, શ્રદ્ધા ઇત્યાદિ વિષ્ણુનાં શરીરભૂત છે, એમ કહેવું છે. અર્થાત્ એમને માર્યાથી એ વિષ્ણુ પણ મરી ગયા જેવુંજ સમજવું.

મન્ત્રી મંડળના આવા વિચારથી કંસને ફરી પાછી દુષ્ટબુદ્ધિ ઉપજી, અને ત્હેણે બ્રાહ્મણાદિકોનાં વધ કરવો એજ હિતકારક છે, એવો નિશ્ચય કર્યો. દૈત્યોને હિંસા કરવાની અભિરૂચિ હતી, અને ઇચ્છાનુરૂપ સ્વરૂપ તેઓને ધારણ કરતાં આવડતું હતું. કંસે તેઓને દશે દિશામાં સંચરીને સત્પુરૂષ, ગોબ્રાહ્મણ ઇત્યાદિકોને મારી નાંખવાની આજ્ઞા ફરમાવી, અને પોતે પોતાના સ્થાનપર ચાલ્યો ગયો. કંસના અનુયાયી દૈત્યોનાં અન્તઃકરણને મોહ ઉત્પન્ન થયો, અને તેઓનું મૃત્યુ સમીપમાં આવી પહોંચેલું હોવાથી ત્હેમણે સાધુ

પુરુષોની છલના કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. ગોબ્રાહ્મણ, સત્પુરુષ, વગેરેની છલના (સત્તાવણી), અવજ્ઞા, પ્રાણુધાત વગેરે દુષ્ટાચરણ કર્યાથી આશુષ્ય, સંપત્તિ, ધર્મ, કીર્તિ, ઉત્તમ સોક ઇત્યાદિ અનેક કલ્યાણોનો નાશ થાય છે, એથી કરીને દીપણ કાઢ્યે એવા નિન્દ્ય કર્મને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ.

ભાવાર્થદીપિકા

‘વસુદેવ કારાગૃહને વિષે આતીને બેઠા બાદ, માયાએ પોતાની જાતની શક્તિ તથા પોતાને વિષે નિવાસ કરી રહેલી પરમાત્મશક્તિ દેખાડી દીધી;’ એટલે અંદરના તેમજ બહારનાં દ્વાર બંધ કરીને દ્વારપાલોની નિદ્રા દૂર કરી દીધી અને પોતે રૂદન કરવા લાગી. એ વખતે માયા કન્યારૂપ હોવાથી, તથા બાલકની શક્તિ રૂદનજ છે એવું વર્ણન હોવાથી, તહેણે પોતાની શક્તિ એટલે રડવાનું શરૂ કરી દીધું તે યોગ્યજ હતું.

કંસ આવ્યા બાદ, દેવકીએ ‘કન્યાને મારશો નહિ’ એ પ્રમાણે તહેની દીનતાથી પ્રાર્થના કાઢી તેનો ભાવ આવો છે. દેવકીને જો કે એ કન્યા યશોદાની છે એવી ખબર હતી, તોપણ સજ્જનોની એવી રીત હોય છે કે પોતાની જાતનાં અપત્યના કરતાં પોતાના ઇષ્ટમિત્રનાં અપત્યનું તેઓ વધારે કાળજીપૂર્વક રક્ષણ કરે છે. એ નિયમને અનુસરીને તહેણે એ કન્યાનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કાઢ્યો. વસ્તુતઃ તેમાં દીનભાવ ન હતો, પરંતુ બહારથી તહેણે દેખાવ કર્યો હતો. એ પ્રમાણે તહેણે ન કર્યું હત, તો સ્વકાર્ય સાધક અને પરકાર્ય વિધ્વંસક પુરુષના જેવો તહેના પ્રત્યે કૃતદ્વંતાનો દોષ આવત. એથી તહેણે યશોદાની કન્યાનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો તે ઉચિતજ હતું.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ અવલોકાને પણ માયાનો આશ્રય કરનારી દેવકીના હૃદયને વિષે તે સમયે કન્યાને માટે મમતા ઉત્પન્ન થઈ, તે યોગ્યજ હતું. પરંતુ આત્યંત અવિવેકી અને માયાનું સદા અવલંબન કરનારા તથા તત્ત્વ-સ્વરૂપ જેને વિદિત નથી એવાં કંસના મનમાં યત્કિંચિત્ પણ મમતા તે કન્યાને માટે ન ઉપજી એ મોટા આશ્ચર્યની વાત છે! કેમકે સદા માયા-જનનમાં કૃસાએલાને વિષે મમતા વિશેષ હોય છે, એવો અનુભવ છે, પરંતુ કંસને વિષે એ મમતાનો અભાવ આશ્ચર્યજનક છે.

‘કંસે દેવકીના હાથમાંથી કન્યાને ખેંચી લીધી, અને તે પણ ગઈ;’

એમાં આ ભાવ સમજવો. જે લોકો પરમાત્માનું ધ્યાન નિરન્તર કરે છે, તેઓને માયા તથા દે છે, અને ભગવાનના ભક્તોના જે વેરી હોય છે, તેઓને એ વરે છે, તથા આપણી શક્તિ દેખાડે છે. તેથી એ અત્યંત આશ્ચર્યકારિણી પ્રકૃતિ દેવકીને છોડીને તહેના શત્રુ કંસના હાથમાં ગમ્. વસુદેવ ગોકુલમાં જન્મને એને લઈ આવ્યા હતા તેમ છતાં એ બંને પાસે શાંતપણે તે અલ્પકાળ સુધી રહી, અને છેવટે કંસની પાસે જન્મને તહેણે હાથ ઉંચો કરતાંજ પ્રયંડ ગડગડાટ તથા ઉગ્રસ્વરૂપ ધારણ કરીને તહેને પોતાનો પ્રભાવ બતાવ્યો, એ યોગ્યજ કથું સમજવું. (દૃષ્ટાન્ત વગેરે એક દેશીય હોય છે, તેથી જેટલા અંશમાં આપવામાં આવ્યાં હોય, તેટલોજ અંશ જોવો.) ચરતુ !

‘આકાશમાં ગયા બાદ તહેણે પોતાનું સત્યરૂપ પ્રગટ કરીને’ એ ભાવ બતાવ્યો કે, સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્તિને કાળે વિષ્ણુપદનો આશ્રયજ મુખ્ય હેતુ સમજવો. કેમકે, વિષ્ણુપદમાં (આકાશમાં) ગયા બાદજ તે સંસાર નિર્મુક્ત થઈને, પોતાના પૂર્વ યથાર્થરૂપને પ્રાપ્ત થઈ. બલિરાગ્નનું દમન કરવાને માટે વામને વિરાટ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને એક પગવડે આકાશાદિ ઉપરના સર્વલોક વ્યાપ્ત કરી દીધા હતા; ત્યારથી આકાશનું નામ વિષ્ણુપદ પડ્યું છે.

‘તે માયાએ ત્હારો શત્રુ પૃથ્વીપર ઉત્પન્ન થયો છે એમ કંસને શા માટે કહ્યું ?’ તો તેણીએ વિચાર કાઢ્યો કે, હું જે કદાચ પરમાત્માનો જન્મ અન્યત્ર થયો છે, એમ નહિ ખુલાસો કરી દઉં, તો આ દુષ્ટ એમની માતા તથા પિતાને બંધમુક્ત કરશે નહિ, અને અધર્માચરણથી પાપસંગ્રહ કરશે નહિ. એથી કરીને એણે જે ભાષણ કર્યું હતું તે સામ્યદ હોષ યુક્તજ હતું.

‘કંસે વસુદેવ દેવકીની ક્ષમા માંગી,’ એ ઉપરથી સમજવું યુક્ત છે કે, માયા જેની પાસેથી દૂર જતી રહે છે, તે પછી ગમે તેવો હોય, તોપણ તહેને વિવેકવડે નિર્મલ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. એમ જો ના હોય, તો એ દુષ્ટ, નિર્દય કંસ આખી રાત લગી એમનું સાન્તવન શું કામ કરત અને જ્ઞાનોપદેશ કરવાને શું કરવા પ્રવૃત્ત થાત ? સારાંશ, શત્રુત્વ યા મિત્રત્વ પરમાત્માની માયાજ ઉત્પન્ન કરે છે. જે માયાએ વસુદેવ દેવકીને મારવાને ખાતર કંસની યોજના કીધી હતી, તેણેજ ફરી તહેમની સ્તુતિ કરવાની યોજના કીધી.

‘વસુદેવે પશુ હસતા હસતાતહેને ઉપદેશ કરીને તહેનું સમાધાન કીધું.’ એમાં એ ભાવ સમજવો કે, મનુષ્યના અંતરમાં અવિનાશી એવી આત્મ-સુખની સ્થિતિની ઈચ્છા હોય તો તહેણે દુર્જનપર તથા અપરાધી એવા

પોતાના શત્રુના ઉપર પણ ક્રોધશૂન્ય થઇને અનુમદ કરવો. આ પ્રકારની નીતિ વસુદેવને વિદિત હોવાથી ત્હેમણે શાન્તતાથી અને પ્રસન્નવદને શત્રુભૂત કંસને ઉપદેશ કર્યો અને જવા સાફ કહ્યું તે યોગ્યજ કર્યું.

‘કંસને ફરી પાછી દુષ્ટયુદ્ધિ કેમ ઉપજી’ તો, તેનું કારણ એ છે કે, માયારૂપી કાળનિંશામાં વિશાળ વિપયરૂપી અંધારું નિવાસ કરે છે; તેનો નાશ કરનારો વિવેકરૂપી દીપ પ્રારબ્ધ કર્મથી જો દેહેન્દ્રિય સંઘાતને વિષે પ્રગટ થયો હોય, તો યુદ્ધિમાન પુરૂષે અત્યન્ત પ્રયત્ન કરીને તેનું રક્ષણ કરવું જોઇએ. નહિ તો દુષ્ટ સંગતિરૂપ પવનનો સ્પર્શ થતાં ક્ષણમાત્રમાં તે હોલવાઈ જશે, અને અનિષ્ટ ફળનીજ ઉત્પત્તિ થશે; એ સર્વભાવ કંસના આચરણથી સ્પષ્ટ થાય છે. ત્હેને વિવેક યુદ્ધિવડે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું અને પશ્ચાત્તાપ પણ થયો હતો, પરંતુ તે લાંબો વખત સુધી ટક્યો નહિ. દુષ્ટ પ્રધાન વજેરેની સંગતિથી ફરી પાછી ત્હેણે દુરાચાર કરવાની શરૂઆત કરી દીધી. સત્પુરૂષોના ઉપદેશ વચનથી દુષ્ટ મનુષ્યની યુદ્ધિ જો કે દુરાચાર ભાગમાંથી પરાવૃત્ત થઈ હોય, તોપણ તે લાંબી મુદત સુધી તેની રહેતી નથી. ફરી પાછો તે દુર્જન દુષ્ટ કર્મચરણમાંજ પ્રવૃત્ત થાય છે. દેવીએ કંસને કહ્યું હતું કે, ‘દીન દુઃખીને મારવાં નહિ’ અને તે ઉપરથી ત્હેને પશ્ચાત્તાપ ઉપજીને, ત્હેણે વસુદેવની ક્ષમા સુધ્ધાં માંગી હતી; પરંતુ થોડીજવારમાં ત્હેની યુદ્ધિ દયારહિત થઇ ગઈ અને ત્હેણે અનન્વિત નિન્ધ-કર્મ કરવાનો પ્રારંભ કરી દીધો. ગોપ્રાહ્મણ, સજ્જન, મુનીશ્વર ઇત્યાદિ આર્ય પુરૂષોને હેરાન કરીને, મારફાડ કરીને, અગર ત્હેમના પ્રત્યે નિરન્તર દ્વેષ રાખીને દુષ્ટ પુરૂષો પોતાનુંજ અનિષ્ટ સંપાદન કરી લે છે.

સત્પુરૂષોની રક્ષા કરવાને કાળે પરમાત્મા સર્વથા સર્વ કાલ જગૃતજ રહે છે, ભકતોને અભયદાન દેવું એ ત્હેમનું વ્રત છે, એથી કરીને તેઓ (ભકતો)નો એક વાળ સરળો પણ વાંકો કરવાનું દુષ્ટ દુરાત્મા પુરૂષમાં સામર્થ્ય હોતું નથી, એમ નિશ્ચયાત્મક સમજવું. અને કદાચ કંસના જેવી દુષ્ટ યુદ્ધિ ઉપજતી હોય, તો તજ દેવી. કેમકે તેનાથી એવી દુષ્ટ યુદ્ધિ-વાળો મનુષ્ય પોતે જાનેજ નાશ પામે છે, એ પ્રકારે વ્યાસવાણીનો આશય છે. દુર્જન ભક્તે સત્પુરૂષોનો વિદ્વેષ કરે ! તેનાથી તેઓને બીજકુલ ભય થવાનું નથી. તેનું કારણ એ છે કે, ત્હેમના ગો-કુળ (દેહેન્દ્રિયાદિ)ને વિષે હરિની સર્વદા જગરૂક સ્થિતિ હોય છે. ‘હરતીતિ હરિઃ’ સર્વ અનિષ્ટનો નાશ કરનારા હોવાથી એમનું નામ હરિ છે. તાત્પર્ય, આપણા ગોકુળમાં હરિની સદા સ્થિતિ, આવિર્ભાવ હોય, તો આપણા પણ અંતર્યામિ શત્રુ આપણને

કોઈપણ પ્રકારની પીડા યા સંસારભાવનો ભય પહોંચાડી શકે નહિ. એ (નશ્વર્યાત્મક સમજીને, હરિના નિવાસને માટે આપણાં અંતઃકરણની જગૃતિ રાખ્યાથી, હરિપણ ત્યાં સદૈવ જગરૂક રહેશે, ઇત્યાદિ ભાવ સમજી લેવો.

॥ ઇતિશિવમ્ ॥

અધ્યાય પાંચમો.

પંચમે જાતકં નંદઃ સૂનોઃ કૃત્વા મહોત્સવં ।

ગત્વાઽથ મથુરાં પ્રાપ વસુદેવાગમોત્સવમ્ ॥

અર્થઃ—આ પાંચમાં અધ્યાયમાં, નંદ મોટા ઉત્સાહથી પુત્રનો જન્મ-કર્મસંસ્કાર કરીને કર્ણાર દેવા માટે મથુરામાં ગયો અને ત્યાં વસુદેવની મુલાકાતથી તેને ઘણું આનંદ થયો, એવી કથા છે.

નંદને પુત્રજન્મ વૃત્ત શ્રવણમાં આવતાંવારને અત્યંત આનંદ ઉપજ્યો. તહેણે ઝટ સ્નાન કરીને જ્યોતિર્થી બ્રાહ્મણોને બોલાવીને, પુણ્યાહવાચન, જન્મ કર્મ તથા દેવપિતરોની પૂજા તહેમની આસે કરાવરાવી. નંદનું મન ઉદાર હતું, તેથી તહેણે બ્રાહ્મણોને અનંત ગાયોનું અલંકાર સહિત દાન, તથા તિલારાશી અને સુવર્ણ વસ્ત્રાદિનું દાન કરીને સન્માન કર્યું. શરીર સ્નાનથી, પાત્ર સાગ્રવાથી, ગર્ભ સંસ્કારવડે, ઇન્દ્રિયાદિ તપશ્ચર્યા દ્વારા, અંતઃકરણ સન્તોષથી, આત્મા સ્વરૂપના જ્ઞાનવડે, બ્રાહ્મણ યજ્ઞ કરવાથી જે પ્રકારે પવિત્ર થાય છે તેજ પ્રમાણે, દ્રવ્ય દાન કર્યાથી શુદ્ધ થાય છે. ગોકુળમાં સઘળાજ લોકોએ પોતપોતાનાં ઘર સ્વચ્છ કરીને તેમના ઉપર ખ્વન્ન પતાકા તથા તોરણ, વસ્ત્રપદ્મવ વગેરે આંધીને સુશોભિત કરી દીધાં. બ્રાહ્મણો સ્વસ્તિવાચન કરવા લાગ્યા, સૂત માગધ બંદીજન શુભ આશીર્વાદ, ગાયક ગાયન અને વાદક હુંદુભિ નોખત આદિ વાદ્યના આનંદપ્રદ સુર વગાડવા લાગ્યા. ગાય, બળદ, વાછરડાં વગેરેને તેલ, હળદ વગેરે લગાડીને ગોપાળોએ તેમને શણગારીને પોતે પણ અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરીયાં અને નાના પ્રકારનાં ઉપાયન (નજરાણાં, ભેટ) હાથમાં લઈને, નંદને ઘેર તેઓ સઘળા આવી પહોંચ્યા.

ગોપ સ્ત્રીઓને જ્યારે ખજર પડી કે, યશોદાને પુત્ર થયો છે, ત્યારે તેઓ સર્વ આનંદિત થઈ, ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર શરીરપર ધારણ કરીને ઉપાયન લઈને યશોદાને મંદિર આવી પહોંચી. તહેમણે તે બાળકને આશીર્વાદ આપ્યો કે, ગોકુળનો રાગ થઈને તું પ્રજાઓનું ચિરકાલ સંરક્ષણ કરજે;

તથા લોકોના ઉપર હજાર, તેલ, જળ વગેરેનું સિંચન કરીને ગાયન પણ કરવા લાગી. ગોપાળોએ પણ આનંદપૂર્વક પરસ્પરના ઉપર દૂધ, ધી, પાણી વગેરેનું સિંચન કર્યું તથા માખણ લગાડીને દહીની વૃદ્ધિ કરીધી. નંદે ઉદારતાથી ગોપાલ, સૂત માગધ, અંદીજન તથા ખીખ પણ જેજે આવ્યા હતા તે સર્વને વસ્ત્રાલંકાર, ઘેનુ, દ્રવ્ય ઇત્યાદિનું દાન કરીને સંતુષ્ટ કરીધા.

મહાભાગ્યવતી રોહિણીનો પણ તહેણે સત્કાર કરીને તહેને વસ્ત્રાલંકાર સમર્પણ કરીધાં અને કહ્યું કે હે રોહિણી ! તારું નામ સદૃશ (અર્થ સ્વચક્ર) થયું છે, એમ હું સમજું છું. ‘રોહયતિ વ્રજસુખમ’ ગોકુળને વિષે સુખ ઉત્પન્ન કરવાનું શીલ જેનું છે, તે રોહિણી. તારા મંગલ આગમનથીજ મહેને આ પુત્ર થયો અને વ્રજના સુખની વૃદ્ધિ થઈ. અર્થાન્તરમાં સમજવું કે, યેગશસ્ત્રમાં કહેલી રોહિણી નામની એક પ્રાચીની વૃત્તિ હોય છે, અને તે ગો-કુલ (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)ને વિષે સુખ ઉત્પન્ન કરે છે. અસ્તુ ! વસુદેવની ખીજ પત્ની તથા દેવકી એ સઘળાના કરતાં રોહિણીનું ભાગ્ય શ્રેષ્ઠ સમજવું. કેમકે તહેને બળરામ નામનો પુત્ર થયો, અને યશોદાને આ પુત્ર થયો, જેથી તેઓની બાળલીલના આનંદનો લાભ થયો. તહેનો સત્કાર નંદે કર્યા બાદ તે આનંદભેર ઉત્સાહને ઉચિત નાના કાર્યને વિષે વિચરવા લાગી. નંદના એકલાના ઘરમાં પરમાત્માનો આવિર્ભાવ થયો હતો, પરંતુ ગોકુળનાં સઘળાંજ ધર લક્ષ્મીએ પોતાનાં ક્રીડા મંદિર કર્યાં હતાં. પછી તેમની શોભાની તે વાત શી કરવી? સારાંશ, પરમાત્માની રિથિતિ ગોકુળમાં થવાથી, ત્યાં સર્વ રુણોની સંપન્નતા થઈ, અને એ ગોકુળ સર્વને અત્યંત પ્રિય થઈ પડ્યું.

ત્યાં મથુરામાં પરમાત્માના આવિર્ભાવથી કંસને સર્વકાલ અસ્વસ્થતા ઉત્પન્ન થઈ અને જ્યાં ત્યાં તેને અપશુકન થવા લાગ્યા. તેણે સ્વપ્નમાં પોતાને માથે તેલ અને સિંદૂર ચોપડેલું છે એમ જોયું. અને દિવસે રાજ-દારમાં ધ્રુવડ પક્ષિઓના શબ્દ તે સાંભળવા લાગ્યો. તેની સ્ત્રીએ પોતાના કંદનું મંગળસૂત્ર કાલપુરે પોડ્યું છે અને સાંભળ્યસૂચક કુંકુમતિલક વિધવા સ્ત્રીએ પોતાંના હાથથી લુછી નાંખ્યું છે એવું સ્વપ્નામાં જોયું. એવી રીતે નાના પ્રકારના દુષ્ટ શુકનો તથા ઉત્પત્તોને જેઠ કંસ પ્રધાનને કહેવા લાગ્યો કે મારો શત્રુ પૃથ્વીઉપર કોઈ પણ ઠેકાણે પ્રગટ થઈ ચુક્યો છે. તેની જે કોઈ શોધ કરી લાવે તો તેની જે કામના હોય તે હું પુરી કરું. સર્પ નાનો છે એમ સમજી ઉદારસીન ન થવું. મકાન શરીરપર ટૂટી પડ્યા પહેલાંજ તેમાંથી બહાર નિકળી જવું, અથવા શસ્ત્રનો પ્રહાર શરીર-

પર થયા પહેલાંજ તેના નિવારણને માટે હાલ આગળ ધરવી તોજ પ્રાણ બચી શકે છે. તેવીજ રીતે મારો શત્રુ જ્યાં હશે ત્યાં કોઈ જામને મુકતીથી તેને શોધીને તેનો નાશ કરે તોજ દીક છે એમ હું સમજું છું.

પ્રધાને કહ્યું કે લોકવાયકા એવી છે કે તમારો શત્રુ ગોકુળમાં ઉત્પન્ન થયો છે. ત્યાં કોઈ કપટવિશારદ, ધૂર્ત, તાર્કિક દૈત્યને મોકલવામાં આવે તે તે આપનો શત્રુ ગોકુળમાં કોને ઘેર ઉત્પન્ન થયો છે તે નિશ્ચિત જાણી શકે. કેમકે ત્યાં ધણી ગોવાળણો પ્રસૂત થઈ છે. એટલું સાંભળીને મહાબળ નામે દૈત્ય કસને કહેવા લાગ્યો કે હે રાજન્, હું વિપ્રસ્વરૂપ ધારણ કરી ત્યાં જઈ છું અને આપનો શત્રુ કયાં છે તે જોઈ આવું છું; આપે ચિંતા કરવી નહિ. ત્યારે તો કસને અત્યંત આનંદ થયો અને તેણે તેને વસ્ત્રાલંકાર વગેરે અર્પણ કરીને સન્માનિત કર્યો.

દોહા:—વિપ્ર વેષ લિય અસુર ચલે શુભ્રવસન પહિરાય ।

અંતર બહુ કાપટ્ય વસે જપત નામ હરિ જાય ॥

દીલા ટોપી ધર માલા કંઠ હાથ પંચાંગ ।

ભવ્ય રૂપ જન દેખકે ભક્તિ નમત સાષ્ટાંગ ॥

કસની આજ્ઞા લઈને અસુરે ગોકુલમાં જવા માટે આજ્ઞાણનો વેષ ધારણ કર્યો. તેણે સ્વચ્છ ધોતીયું પહેરીને કંઠમાં યજ્ઞોપવિત તથા માલા અને કપાળ ઉપર ભસ્મ, કુંકુમતિલક તથા માથે ટોપી ધારણ કરી; હાથમાં પંચાંગ પોથી લીધી અને મુખથી હરિ નામ જપવા લાગ્યો અને પોતાને માટે લોકોને ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યો. તેણે વિચાર કર્યો કે ગણિકા (વેશ્યા) જેવી રીતે પોતાના પંચાંગ (મુખ નેત્રાદિ પાંચ અવયવ) લોકોને ખતાવીને તેઓના મન હરણ કરે છે તેવી રીતે ગણિક (જ્યોતિષી) પણ પંચાંગથી (ટોપણથી) લોકોને મોહિત કરે છે, માટે હું પણ જ્યોતિષી આજ્ઞાણ બનીને ગોકુળમાં રહેલા લોકોને ફસાવું. સારાંશ, તેણે ઉપરથી એવો ભવ્ય વેષ બનાવ્યો કે લોકો તેને ભક્તિથી નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. વૃંદાવન રૂળ ઉપરથી સુંદર પરંતુ તેના અંદર કટુતા હોય છે. અથવા બકનું શુષ્ક ધ્યાન અથવા કૃપણનું તત્ત્વજ્ઞાન, દાંભિકનું ભજન, સ્ત્રીલંપટની વિરક્તતા, વિશ્વાસઘાતીનું મધુર ભાષણ વ્યર્થ હોય છે; કારણકે તેની ઉપરથીજ સુંદરતા હોય છે. તેવીજ રીતે મહાબલ ભટ્ટનો આજ્ઞાણનો વેષ અને શાંતિ સુશીલતાદિ ગુણ જોવામાં ઉત્તમ, પરંતુ અંદર કાલકૂટ સમાન કપટ ભરેલું હોવાથી તે સર્વ વ્યર્થ સમજવું.

એવી રીતે મહાબલભટ્ટે ગોકુલમાં પ્રવેશ કર્યો, તો ત્યાં ગોકુલના રાજા

નંદને પુત્ર થઈ રહ્યો હતો તેથી જ્યાં ત્યાં આનંદ થઈ રહેલો એના જોવામાં આવ્યો. લોકોને તેણે પૂછ્યું કે અહિં આ શેનો સમારંભ થઈ રહ્યો છે ? લોકોએ કહ્યું કે નંદને પુત્ર થયો છે, વાસ્તે સર્વે લોક આનંદ ઉત્સવ કરી રહ્યા છે. લોકોએ કહ્યું, આપ કાણ છો અને ક્યાંથી આવો છો તે કહો. મહાબલ ભટ્ટે કહ્યું કે હું જ્યોતિષી છું તથા સામુદ્રિક ચિન્હોને પણ જાણું છું. દેશાંતરથી ફરતો ફરતો હું અહિં આવ્યો છું. લોકોએ તેને બ્રાહ્મણ જાણીને નમસ્કાર કર્યા અને કહ્યું કે, એમ હોય તો આપ નંદને ઘેર આવો અને પુત્રને જોઈ સર્વ સામુદ્રિક ચિન્હ તથા શુભ અર્થાદિ કહો. નંદ પણ આપનો વસ્ત્રાલંકારાદિથી સત્કાર કરશે, કારણ કે તે ધણા ઉદાર છે.

મહાબલ ભટ્ટને તો એજ જોઈતું હતું. તેણે કહ્યું, એમ હોય તો મને ત્યાં તેડી જવ. ગોપાલજન તેને લઈને નંદને ઘેર આવ્યા અને તેને કહેવા લાગ્યા કે હે નંદ, આજ તમારું મહદ્ભાગ્ય ઉદય પામ્યું છે જેથી તમારે ઘેર આ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ જ્યોતિષ અને સામુદ્રિક ચિન્હ જાણવાવાળા આવ્યા છે. નંદે સાંભળ્યું અને આગળ આવીને તેને નમસ્કાર કરીને આસન આપ્યું તથા બેસવા કહ્યું. અનંતર તેણે અર્ધપાદાદિકથી તેનું પૂજન કરી ક્ષેમકુશળ વૃત્તાંત પૂછ્યું. યશોદા રોહિણી અને બીજી પણ ગોપસ્ત્રી આવીને તેને નમન કરીને બેઠી. નંદે કહ્યું, મહારાજ, આપ જ્યોતિષવિદ્યા અને સામુદ્રિક લક્ષણ જાણો છો તો મને વૃદ્ધાવસ્થામાં થએલા બાળકનાં શુભાશુભ અર્થ તથા દશા ઇત્યાદિ સર્વ વિસ્તારથી કહો.

મહાબલ ભટ્ટે કહ્યું, હે નંદ, તમારા વંશની વૃદ્ધિ થઈ અને તમે અત્યંત આનંદથી ઉત્સાહ કરી રહ્યા છો, એ સાંભળતાંજ પ્રથમ હું તમને તથા તમારા પુત્રને જોવા માટે અહિં આવ્યો છું. તિથી, વાર, નક્ષત્ર, યોગ કરણ ઇત્યાદિના ફળના સ્પષ્ટીકરણ માટે હજારો મનુષ્યો મહારી પાસે આવે છે અને હું કહું છું તેવો તે લોકોને અનુભવ પણ આવે છે. હવે તમારા પુત્રને અહિં લઈ આવો તો તેને જોઈને તેના સર્વ લક્ષણ તથા શુભાશુભ દશા કથન કરીશ. એ પ્રમાણે સાંભળતાંજ યશોદાને આનંદ થયો અને પુત્રને બહાર લાવીને તેને દેખડાવ્યો. આસમંતાત ભાગમાં ગોપી ગોપાલ સ્થિત થયા હતા કે આ બ્રાહ્મણ શું શું કહે છે તે સાંભળીશું.

પુત્રને જોઈ બ્રાહ્મણે પંચાંગ કાઢ્યું અને તિથી વાર નક્ષત્ર વિગેરેને જોઈ શાસ્ત્રાર્થ કહેવા લાગ્યો. હે નંદ, આ તમારો પુત્ર તમારા સકલ કુળનું નિર્મલન કરવા માટે ઉત્પન્ન થયો છે. આ ધણો કપટી તથા ચોરી કરવાવાળો વ્યભિચારી એવો થશે. અષ્ટમી તિથી તથા રોહિણી નક્ષત્ર અને સુવવાર

એનો યોગ મૂળ નક્ષત્રના સમાનજ વિધાનક જાણવો. એનો વર્ણ સ્થામ છે તેથી એનાથી આ કુળ કલંકિત થશે; એનું મુખ તમારે કદીપણ જોવું જોઈએ નહિ. જો તમે પોતાનું કલ્યાણ ચાહતા હો, તો એને જીવતાંજ ખાડામાં દાટી દો, અથવા ગંગામાં છોડી દો; પરંતુ મોહ મમતાથી ત્યાગ ન કરો તો અલ્પકાળમાં આ ગોકુળ નાશ પામશે. મેં બરોબર ગણિત કરીને જે યથાર્થ ફળ માલમ પડ્યું તે તમને કહ્યું છે. નહિ કે બીજાના સમાન દ્રવ્યજોબથી તમને પ્રિય લાગે એવું જીવું કહ્યું છે.

આ પ્રકારે તે મહાત્મજ ભટનું ભાષણ જે ચાલી રહ્યું હતું તે વિષના સમાન વિષમ લાગ્યું અને નંદ ઘણા વિચારમાં પડ્યા. કારણ કે એવા સુપુત્રનો પરિત્યાગ કેમ કરું? અને કદાચિત્ ધરમાં રાખું તો આ બ્રાહ્મણે અશુભ ફળ કથન કર્યું છે; હવે શું કરવું? એ પ્રકારની ચિંતામાં જ્યારે પોતાના પિતાને પડેલા જોગ ત્યારે માયાચક્રચાક્રક પરમાત્માએ સકલ સ્થાવર પદ્ધર્યોને આજ્ઞા કરી કે, આ બ્રાહ્મણને ખૂબ મારો.

આજ્ઞા થતાંજ શીંઘાની ઉપર જે દહીંનું માંટલું હતું તે ત્યાંથી હડીને મહાત્મજ ભટના કપાળપર એટલમ જોરથી આવી પડ્યું અને ધુટીને તેનો કાંઠો તેના ગળામાં બેરવાસ ગયો. એટલામાં વેલણ હડીને તેના મુખમાં પ્રવિષ્ટ થયું અને અમંગલ વાણી બંધ કરી દીધો. પાટલા તડાતડ હડીને ફડાફડ અંગ ઉપર પડવા લાગ્યા. મુરુજ, કોદળી, કુંકર, પાવડા, નરાજ, વગેરે આવીને મસ્તક ઉપર પડવા લાગ્યા. એવું જોઈને બ્રાહ્મણ હડીને નાશવા લાગ્યો ત્યારે પતંગ રસ્તામાં આડો પડ્યો અને એને જવા દીધો નહિ. કાષ્ઠ, પાપાણ, છાણા વિગેરેના પણ પુષ્કળ પ્રહાર થવા લાગ્યા. જે દિશા તરફ નાશવાનો વિચાર કરે તે દિશા તરફથી અનેક વસ્તુ શરીરપર જોરથી આવીને પડવા લાગી, ત્યારે તો ઘણેજ કાયર થઈને નંદની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે, હે નંદ! હું મરી જાઉં છું, મારું રક્ષણ કરો નહીં તો બ્રાહ્મણની હત્યાનું પાપ તમને લાગશે. સકળ ગોપ ગોપી તથા યશોદા રોલિણી વિગેરે વિસ્મિત થઈ ગયા તથા હસવા પણ લાગ્યા. મહાત્મજ ભટની જનોઈ તુટી ગઈ, પંચાંગ ફાટી ગયું, માલા તુટી ગઈ, ઘોતી પણ છૂટી ગઈ, કંઠમાં ફૂટેલું માંટલું પણ અટકી ગયું, અને સર્વ શરીર રૂધીરથી આરક્ત થયું. એ પ્રકારે તેની સ્થિતિ જોઈ નંદને દયા ઉપજી. અન્ય ગોપાળ કહેવા લાગ્યા, હે દુષ્ટ તું આ ગોકુળમાં આવીને જીવું જોલ્યો તેનું ફળ તને પરમાત્માએ તાત્કાળ આપ્યું. અહીંના દૈવત અત્યંત ક્રોધ છે, ગાટે જ, નારી જ!! તું બ્રાહ્મણ નથી એમ અમને લાગે છે. સાંભળીને મહાત્મજ

ભટ્ટ દીન વાણીથી કહેવા લાગ્યો કે મને જીવદાન આપો. વ્યાઘના મુખમાં હરિજી નઈ પડવું એવી મારી અવસ્થા થઈ છે. જુઓ, સર્વ હાડકાં તુટી ગયા જેવા થયાં છે, સકલ શરીર રક્તમય થયું છે; વાસ્તે કૃપા કરીને અહીંથી મુક્ત કરો.

બ્રહ્મણની દીનવાણી તથા રૂદન સાંભળીને નંદે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી કે, હે પ્રભુ! પોપટ જેવી રીતે પોતાના શબ્દોથીજ બંધનમાં પડે છે તદનુસાર આ બ્રહ્મણ અસત્ય ભાષણથી દુઃખી થયો છે, પરંતુ હવે આ મારપીટ બંધ કરો. આ બ્રહ્મણ બુદ્ધિભ્રષ્ટ થયો છે અતઃએવ એણે એવી મિથ્યા ક્ષલશ્રુતિ કહીને પુત્રનો પરિત્યાગ કરવાનું કહ્યું. એના હાથથી અપરાધ થયો છે પરંતુ તમે કઠોર ચિત્ત ન ધારણ કરો. જો આ બ્રહ્મણ નહીં હોતો તો હું એને માટે તમારી પ્રાર્થના કદી કરતે નહી. એ પ્રકારે નંદે પ્રાર્થના કરતાંજ સર્વ પદાર્થો પૂર્વવત પોતપોતાને સ્થાને સ્થિત થયા અને તેમનો માર પણ બંધ પડ્યો, ત્યારે મહાત્મલ ભટ્ટ ગોકુળથી ઘણા વેગે નારી ગયો. ગોપ તથા ગોપીઓ ગદગદ બોલવા લાગ્યા કે અપવિત્ર બોલવાવાળા પાપીને પરમાત્માએ ખૂબ માર માર્યો તે હીક થયું! એથી સમજવું જોઈએ કે,

અસુ-ર યાને પ્રાણેન્દ્રિયાદિકોની તૃપ્તિ કરવામાં સર્વદા જે રમમાણ થાય છે, તેને દોંગ, અસત્ય ઇત્યાદિ આસુરી સંપત્તિનો આશ્રય કરવો પડે છે, એવું જગતમાં દેખાઈ આવે છે. પછી તેઓ ભલે શરીરાદિથી પૂર્વકાલીન અસુરાદિકોની સમાન ન હોય. યુગમાનથી આયુષ્ય ઘટે છે તો આકાર કેમ ન ઘટે? સમય કલિકાલીન અસુર શરીરથી ઝોળખવામાં આવે નહી. મહાત્મલ ભટ્ટ ખૂબ કાપટય કીધું હતું તથાપિ પરમાત્માએ પણ તેને પોતાની કપટી માયાશક્તિનું સામર્થ્ય દર્શાવ્યું; અને તેથી કરીને ‘**વહિરંતઃ્ચ ભૂતાનામ-ચરંચરમેવચ**’ એ વાક્યાનુસાર સ્થાવરજંગમાત્મક વિશ્વ માફે સ્વરૂપ છે, સકલ વસ્તુઓની અંતર બાહ્ય હુંજ છું, ઇત્યાદિ સાર્વાત્મભાવ જગતમાં વ્યક્ત કરી બતાવ્યો. પરમાત્મા અપરાધી ઉપર પણ દયા કરે છે, તેનો સકલ અપરાધ ક્ષમા કરે છે, આ વાત નંદે પ્રાર્થના કરતાંજ મારપીટ બંધ કરી દીધી એ ઉપરથી સ્પષ્ટ વ્યક્ત થઈ. સમય કદી કોઈએ આસુરભાવ ધારણ કરીને હું મહા બળવાન છું આવું અભિમાન ધારણ કરવું નહી, અને અસત્ય ભાષણથી પરમાત્માની નિંદા તથા તેના ભકતોનો બુદ્ધિભ્રંશ ન કરવો. કરવાથી મહાત્મલ ભટ્ટની સમાન દુર્દશા થશે. ત્યાં મથુરામાં મહાત્મલ ભટ્ટ કંસની પાસે જઈને કહેવા લાગ્યો કે, હે કંસરાજ! તમારો વૈરી ગોકુળમાં પ્રગટ થયો છે, અને તે સકલ પૃથ્વી નિર્વાર કરશે એમ લાગે છે. કારણ

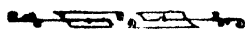
કે આદ્યાણુનો વેપ લઈને હું ત્યાં ગયો હતો તો, મને એટલો બધો માર પડ્યો છે કે ન પૂછો! સ્થાવર પદાર્થો ચેતન થઈને તે પટાપટ મારા શરીર ઉપર પડવા લાગ્યા. એપરથી હું બાણું છું કે, તે નાંદનો પુત્ર મનુષ્ય નહીં પરંતુ વિષ્ણુજી અવતીર્ણ થયો છે. સિંહનું પરાક્રમ સુણીને હાથી જેમ થરથર કંપે છે; કિંવા ગરૂનું રતવન સુણીને સર્પ દુઃખી થાય છે, અથવા ભાગ્યવાનનું વર્ણન કર્યું હોય તો અભાગી, દુર્જન, પાપીજન ચિત્તમાં વ્યાકુળ થાય છે, યદ્વા વેદાંતશ્રુતિના શ્રવણથી મતાભિમાની વાદી ભયભીત થાય છે, તદ્દનુસાર હરિનો પ્રતાપ મહાજલ ભટ્ટના મુખે શ્રવણ કરીને કંસ ધણો ભયભીત થયો અને પોતાનું મરણ નજીક આવ્યું છે એમ સમજવા લાગ્યો. તેણે સર્વેને કહ્યું કે, હવે મારા વૈરીને કોણ અને કેમ મારશે! જે આ કામ કોઈ કરે તો તેને હું અગણિત સંપત્તિ આપીશ.

એટલામાં પૂતના નામક રાક્ષસી કંસ પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, હે રાજન્! આપે ચિંતા કરવી નહીં. હું કાપટચકલા સારી રીતે બાણું છું, માટે ગમે તે રીતે તમારા શત્રુને, જ્યાં હશે ત્યાંથી ખોળી કાઢી કાઢી માત્રમાં મારી નાંખીશ. કંસે તેને ગોકુલના તથા અન્યત્ર સ્થાનના નાના બાળકોનો નાશ કરવાને માટે આજ્ઞા આપી, અને સત્કાર કરીને જવાનું કહ્યું. તેની આજ્ઞા થતાંજ પૂતનાને એવો આનંદ થયો કે, જેમ એકાદ દુરાચારી વ્યભિચારી મનુષ્યને સ્ત્રી રાજ્યમાં કારભારી બનાવવાથી થાય. અથવા મધથી મનુષ્યને તાણું વન જેવાથી કિંવા શ્વાનને વમન જેતાં અથવા કાગડને ક્ષત જેવાથી જેમ આનંદ થાય છે, તદ્દનુસાર પૂતનાને બાળકોને મારવાની રાજ્ઞા થતાંજ અતીવ આનંદ થયો. ચોરને રાજની અનુકૂળતા હોય અથવા ધીમત્સ ભાપણ બેલવાની મનમાં દમ્બા થતાંજ દ્રાગણુ માસની સંનિધાનતા આવી પહોંચે, તો આનંદમાં શું કમતરતા? અરતુ!

ત્યાર પછી એક દિવસ નંદ બીજા ગોપાળોને ગોકુળનું રક્ષણ કરવાનું કહીને, પોતે જાતે કંસને પ્રતિવાર્ધિક કર આપવા માટે મથુરામાં ગયા. ત્યારે લોકોને મ્હોંડેથી વસુદેવને ખબર પડી કે મદારો મિત્ર નંદ મથુરામાં રાખને ખંડણી આપવાને આવ્યો છે. એણે હેમની સુલાકાત લેવાનો વિચાર કર્યો, અને જે દેકાણે નંદ હતર્યા હતા, તે સ્થાનપર પેતે આવી પહોંચ્યા. વસુદેવને જોઈને નંદને ભારે આનંદ થયો, અને ત્હેણે હભા થઈને એમને પ્રેમપૂર્વક આલિંગન દીધું તથા સ્વખાસનપર બેસાડ્યા. વસુદેવે પ્રથમ સધળી માંડળીના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા, અને ત્યારબાદ ત્હેમને આ પ્રમાણે કહ્યું. હે ભાઈ

નંદ ! આપે તો સંતતિની બધી આશા છોડી દીધી હતી, પરંતુ દૈવની અનુકૂળતા થઈ, અને પરમાત્માની કૃપાથી આવી ઉત્તર અવસ્થામાં આપને પુત્ર થયો એ મોટા આનંદની વાત છે; આજે આપનાં દર્શનથી મ્હને બહુ આનંદ થયો. પ્રિયજનોનો સમાગમ અત્યંત દુર્ભિલ છે. પાણીના પ્રવાહને વિષે ધસડાઈ રહેલાં કાષ્ટ જેમ એકજ સ્થાનમાં રહેતાં નથી, તેજ પ્રમાણે આ સંસાર ચક્રને વિષે પડેલા મિત્રોનો સમાગમ પ્રિય હોવા છતાં, ભાગ્યેજ થઈ શકે છે. મ્હારો પુત્ર બલરામ જે પોતાની માતા સહિત આપના ગોકુળમાં રહે છે, તથા આપનેજ પિતા સમજે છે, તે સુખરૂપ તો છે ને ? એના વિયોગથી મ્હને બહુ દુઃખ થાય છે. પ્રાપંચિક સાર કાર્ય હું કરું છું, પરંતુ ક્યાંઈ મ્હને ચહેન પડતું નથી. મનુષ્ય ધર્મ અર્થ કામ દત્યાદિ ત્રણે પુરૂષાર્થ સાધતો હોય, પરંતુ ઇષ્ટ મિત્રદિકોને જો દુઃખ થતું હોય, તો તેના પુરૂષાર્થ સાધનનો કશોય ઉપયોગ નથી, એમ કહેવું છે.

ત્યાર પછી નંદે કહ્યું, હે વસુદેવ ! ત્હમારાપર અનેક દુઃખના પ્રસંગ આવ્યા ! કંસે ત્હમારા ધણા પુત્રોને મારી નાંખ્યા, તથા એક કન્યા રહી હતી, તે પણ સ્વર્ગમાં ચાલી ગઈ. મનુષ્યને સુખ દુઃખ થવાનું કારણ એક માત્ર દૈવજ છે. પુત્રસુખ દૈવમાં નહીં સર્ગએલું હોય તો પુત્ર થઈને પણ નાશ પામે છે; અને સુખ થવાનું દૈવમાં હશે, તો પુત્રનો વિયોગ થયો હોય, તો પણ ફરી પાછા તેઓ આવી મળે છે. એ વાત આપ સમજો છો, તેથી અજ મનુષ્યોની પેઠે મોહ પામીને સંતાપ કરવો નહિ. તે સાંભળીને, વસુદેવ દુઃખરહિત થયા, અને તેમણે નંદને કહ્યું કે, રાગને ખંડણી ભરવાનું કામ આપનું ખલાસ થઈ ગયું છે, તેથી હવે અહીં બહુ દિવસ રહેશો નહિ. ગોકુળમાં ઉત્પાત થઈ રહ્યા છે, માટે આપ જલદી ત્યાં જાઓ. વસુદેવનું ભાવણ સાંભળીને, નંદ ગાફું જોડીને પોતાની સાથે આવેલા ગોપાળોને લઈને ગોકુળ ચાલ્યા ગયા.

ભાવાર્થદીપિકા

‘પરમાત્માના અવિર્ભાવ તિરોભાવથી આનંદ અને બંધન પ્રાપ્ત થાય છે’. એને માટે નંદ અને વસુદેવને જુઓ ! નંદને પુત્રભાવ ધારણ કરનારા પરમાત્માનાં દર્શન થવાથી અત્યંત આનંદ થયો, અને તેજ પરમાત્મા દષ્ટિ થી દૂર થતાં, વસુદેવને બંધન પ્રાપ્ત થયું, તે યોગ્યજ હતું. યશોદાને દેવાનુકૂલથી પુત્રનો લાભ કેમ થયો ? તો, કોઈ એકાદ મનુષ્ય ચિંતામણીને

ગોફળમાં મુકીને ફેંકી દે, અને તે અકસ્માત આપણા ધરનાં આંગણમાં આવીને પડે, એ પ્રમાણે થયો. ટિંવા જરૂરિયા આપીને સ્પર્શમણિ લેવો, અગર ભૂસું આપીને કલ્પવૃક્ષ ખરીદી લેવું, અથવા અગ્નિ (મકરી) આપીને હરિ (સિંહ) ને લેવો, તેજ પ્રમાણે ખરેખર અગ્નિ (જન્મ રહિત માયા) ના ત્યાગપૂર્વક હરિ (પરમાત્મા) ની પ્રાપ્તિ એને થઈ; માયાથી આવૃત થએલી નંદ પત્નીને સુખ ઉપજ્યું, અને દેવકી પ્રભુનું તત્ત્વ જાણતી હોવા છતાં, એને પરમાનંદનો લાભ ન થયો, એ કેટલું અલ્પ આશ્ચર્ય ?

લોકોને જે કે ભણે એમ લાગે કે નંદ યશોદાને આ લાભ પ્રયત્ન વગર અકસ્માત ધર્મ ગયો, પરંતુ પરમાત્માનું પ્રાપ્ત્ય થવાને માટે ભવનાની આવશ્યકતા રહે છે. ધ્રુવ વગેરે ભક્તોના મનમાં પ્રથમ જ્યારે પરમાત્માનો આવિર્ભાવ થયો, ત્યારેજ ત્હેને બહાર દર્શન થયું. આ ઉપરથી સતત પરમાત્માના રૂપને વિષે મન રાખીને ભક્તિ કર્યા વગર ત્હેમનું મનને વિષે તેમજ બહાર પ્રગટ થયું અસંભવિત સમજવું. 'મક્તિરેવૈનં નચાતિ,' 'મક્તિરેવૈનં દર્શયતિ.' પરમાત્માની પાસે ભક્તને ભક્તિજન્ય લક્ષ જોઈ શકે છે, તથા ત્હેમના દર્શન કરાવે છે. એ પ્રમાણે શ્રુતિમાં કહેલું છે. તથા 'મક્ત્યાહમંકયા ગ્રાહ્યઃ' 'યે યથા માં પ્રપચન્તે' વગેરે સ્મૃતિ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે, નંદ યશોદાએ જો પરમાત્માની આજ્ઞા ભક્તિ ન કરી હત, તો ત્હેમને પરમાત્માનો પુત્રત્વથી લાભ કદી પણ નહિ ધર્મ શકત. એજ કારણે લીધે શુદ્ધ પ્રેમપૂર્વક ત્હેમના ઉપર પરમાત્માની વત્સલતા થઈ, અને વસુદેવ દેવકીના કર્તાપિ અધિક સૌભાગ્ય ત્હેમનું જગતમાં વ્યક્ત થયું, એમ સમજવું યુક્ત છે. આતુ !

સર્વ સંગનો પરિત્યાગ કરનારા પરમહંસ યોગી પુરુષ પણ જેને પોતાના હૃદય વિષે ધ્યાન કરીને આલિંગે છે, અને જેની અનુપમ લીલાને વિષે લોભુપ થઈ જાય છે, તે પરમાત્માને પ્રત્યક્ષ શરીરવડે આલિંગન આપીને તથા ત્હેમના દર્શન કરીને યશોદા અને નંદ આનંદિત થયાં એમાં તે શું આશ્ચર્ય ?

'નંદ ઉદાર હોવાથી એમણે યુગ દાનધર્માદિ ઉત્સવ કર્યો એમ કહ્યું.' પરંતુ એમાં પણ કંઈ વિરેપ નથી. અતતુ (હુકુળ કિંવા મોક્ષ) ફળનું દાન કરવામાં શ્રેષ્ઠ રેવા હરિની પ્રાપ્તિ થયા પછી નંદે વિપુલ દાન કર્યું એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? કેમકે, જેના અંતરમાં હરિની પ્રાપ્તિ રહેને થાઓ એવી ઇચ્છા હતી ના થાય છે, તે પણ ઉદારતાથી નંદના કર્તાપિ અધિક દાન ધર્મ કરે છે, એવું જગતમાં જોવામાં આવે છે, તો પછી

ત્હેમની (પરમાત્માની) પ્રાપ્તિ થયા આદિ દાનધર્મ કરવામાં નંદની શી ઉદારતા અને તેનું વર્ણન શું કરવું જોઈએ ?

પરમાત્માના અવિર્ભાવથી ગોકુળનો વૈભવ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિગત થયો હતો, એ ઉપરથી દેટલાક સાધુ મહાત્માઓએ જે વર્ણન કર્યું છે કે, 'જેને પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે અર્થહીન (દરિદ્રી) થાય છે,' તે મિથ્યા અને વ્યર્થભૂતિદાયક છે એમ જાણવું એ ગોકુળમાં જે સર્વ સંપત્તિની સમૃદ્ધિ થઈ, તો આ ગોકુળ (દેહેન્દ્રિયદિ સંઘાત)ને વિષે પરમાત્માના અવિર્ભાવથી સંપત્તિરાહિત્ય કેમ સંભવી શકે ? નહિજ. પરંતુ જ્ઞાનદષ્ટિ વિના આ ગોકુળની પરમાર્થ સમૃદ્ધિનું દર્શન થવું કઠિણ છે; કેમકે એની સ્થિતિ આંતરીય છે.

'નંદને પ્રતિવાર્ષિક ખંડણી ભરવાની ઇચ્છા થઈ,' એ ઉપરથી એમ સમજવું કે, દૈવવશાત્ જે કે કોઈને ઇશ્વરની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, તો પણ પૂર્વવાસનાનું નિરસન થવું કઠિણ છે. એમ ના હોય, તો પોતાને ઘેર ભગવાન્ વાસુદેવ અવતીર્ણ થઈને તેને સુશોભિત કરી રહ્યા છે, એવા સમયે નંદને કંસની પાસે જવાની ઇચ્છા કેમ થઈ ? અથવા, ખુદિમાન્ પુરૂષે શ્રીપતિનું દર્શન થયું હોય, તો પણ પૂર્વવૃત્તિપર નિર્વાહ કરનારા છાને ઇષ્ટ પદાર્થ એકવાર સમર્પણ કરીને તેનો પૂર્વવત્ ખુબ સત્કાર કરવો જોઈએ. ત્યારબાદ ત્હેણે શુદ્ધ થઈને અસુરોની ઇષ્ટવૃત્તિનો અંગિકાર કરી આપણને અનેક ઉપદ્રવ કરવા માંડ્યો, તો પણ તેનાથી યત્નિચિત્ પણ આપ્યા આપણને થશે નહિ. એ વેદપ્રતિપાદિત રહસ્ય સજ્જનોને વિદિત થાય, એ હેતુથી મહર્ષિ વ્યાસજીએ 'નંદે વાર્ષિક ખંડણી એકવાર સમર્પણ કરી' એ પ્રકારના કથાથી તે વ્યક્ત કરીધું છે, એમ સમજવું. કિંવા, એમ પણ સમજવું ઉચિત છે કે, રાજાની આજ્ઞા પૂર્ણ આનંદનો નિરસ્કાર કરનારી હોય છે. એમ જે ના હત, તો કંસનો ભયના માર્યા નંદ પૂર્ણ પરમાત્માના જન્મ સંજોગી આનંદોત્સવનો નિરસ્કાર કરીને મથુરામાં શું કરવા જતા ? પુત્ર થતા પહેલાં નંદને દ્રવ્યાદિના ઉપર મમત્વ નહિ હોવાથી, દરિદ્રીની જેમ ત્હેમને કંસનો ભય લાગતો ન હતો. પરંતુ હવે તો પુત્ર થવાથી એમને સર્વ પ્રકારની શોષા ઉત્પન્ન થઈ અને તેની રક્ષાને કાળે દુષ્ટ કંસનું આશ્વાસન કરવાના હેતુથી નંદ પોતે મથુરા ગયા તે યોગ્યજ હતું.

'મથુરામાં નંદ આવ્યા છે એવી વસુદેવને ખબર પડી ત્યારે ત્હેમને મળવા સાર, જ્યાં તે ઉતર્યા હતા ત્યાં વસુદેવ આવ્યા, પરંતુ પોતાને ઘેર નંદને લઈ ગયા નહિ' એનું કારણ આવું સમજવું યુક્ત છે. વસુદેવ

વ્યવહાર ચતુર હોવાથી, ત્હેમણે વિચાર કીધો કે, મ્હેં મહારી અત્યંત પ્રિય વરતુ (પુત્ર) નંદની પાસે રાખી છે. તે કોઈના જાણવામાં ના આવે તેટલા ખાતર એમની સાથે વિશેષ બાજી સંબંધ નહિ રખાય તો હીક થઈ પડે. કેમકે સંબંધ રાખવાથી લોકોને સંશય ઉપજે, અને કંસને પણ કદાચ ખબર પડી જાય. કંસનો ભય વસુદેવને વિશેષ હોવાથી, ત્હેમણે પોતાના મિત્ર નંદને પોતાને ઘેર આણ્યા નહિ, પરંતુ ત્હેમના સ્થાનપર જઈને મુલાકાત લીધી. અથવા વસુદેવે વિચાર કર્યો કે, મ્હારું મન ગંભીર છે, તેથી પરમાત્માનું ગૂઢ ચરિત્ર હું નંદને મ્હોડે નહિ કહી દઉં; પરંતુ સ્ત્રીના પેટમાં તથા મુખમાં કોઈપણ વાત છાની રહી શકતી નથી. નંદને હું મારે ઘેર લાઇ આવું, અથવા દેવકીને એમને ઘેર લઇ જાઉં અને સ્ત્રી સ્વભાવને અનુસરીને તે જો પરમાત્માનું સર્વ ચરિત્ર એમને કહી દે, તો તેથી કાંઈને કાંઈ નુકશાનજ થાય; એટલા માટે તે એકલાજ નંદને મળવા સારૂ ત્હેમના સ્થાનપર ગયા, એ ભાવ સમજ લેવો.

‘નંદને કુશલ સમાચાર પૂછવાનું કારણ’. યદ્યપિ વસુદેવ તત્ત્વદષ્ટિથી પોતાનો પુત્ર જગત્પતિ છે તથા ખલનાશક છે, લક્ષ્મીપતિ છે ઇત્યાદિ જાણતા હતા, તેમ છતાં એમણે સર્વને માટે આદરપૂર્વક કુશલ પ્રશ્ન પુછ્યા. કેમકે, એમનું મન સર્વથા પુત્રપર હતું. એ ઉપરથી મમત્વમાર્ગનું ઉલ્લંઘન કરવું આ લોકમાં કેટલું બધું કઠીણ છે, તે સમજ લેવું.

‘વસુદેવે નંદને ગોકુળમાં જલદી જવાનું કેમ કહ્યું?’ તો સકલ સત્કર્મમાં પ્રાયઃ વિઘ્ન ઉત્પન્ન થાય છે, તોપણ દશ સાક્ષાત્કારનું ફળ આપનારા યેગમાં તો ખાસ કરીને વિશેષ અને નિશ્ચયપૂર્વક થાય છે; એજ હેતુને લઈને ગોકુળની રક્ષાને કાજે ત્હેમણે નંદને શીઘ્રગમન કરવાનું કહ્યું હતું.

નંદના ઉપદેશનું રહસ્ય એવું સમજવું કે, સુઝ તથા નયઝ (નીતિ વિશરદ) મનુષ્યે દેવયોગથી પ્રાપ્ત થનારું દુઃખ સહન કરવું જોઈએ. કેમકે તે શીઘ્ર નાશ પામે છે, અને તેનાથી આગળ સ્થિર તથા લોકોત્તર સુખ મળે છે. એજ ઉપદેશ નંદે વસુદેવને કર્યો છે, અને તેથી એમના મનનું સમાધાન પણ થયું હતું. એ લક્ષમાં રાખીને આપણે પણ ગોકુલરથ પરમાત્મા પ્રત્યે દૃષ્ટિ તથા મન રાખીને પ્રારબ્ધ સંયોગથી આવનારા દુઃખાદિ આઘાતને સહન કરીશું, તો ભવિષ્યકાળમાં સ્થિર સુખનો લાભ થશે.

॥ इति शिवम् ॥

અધ્યાય છઠ્ઠો.

ષષ્ઠે સહ્યુગિરા નંદો વ્રજં ગચ્છન્મૃતાં પાથિ ।

દૃષ્ટ્વા તુ રાક્ષસીં તસ્યા મૃત્યું શ્રુત્વાઽથ વિસ્મિતઃ ॥

અર્થઃ—આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં, વસુદેવના કહેવાપરથી નંદ ગોકુળમાં જતાં માર્ગમાં મરણ પામેલી રાક્ષસીને જોઈને તથા તેનું મરણ સાંભળીને વિસ્મિત થયો એવી કથા વર્ણવેલી છે.

નંદ મથુરાથી ગોકુળ જતી વખતે વારંવાર વસુદેવના ભાષણનું મનમાં ચિન્તન કરતા હતા કે, એમણે કહેલી વાત (ગોકુળમાં ઉત્પાત થાય છે તે) મિથ્યા નહિ હોય; અને એથી તે ભયભીત થઈને સકલ દુઃખહર્તા પ્રભુને શરણ થઈને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે, હે પરમાત્મા! જે ક્યંઈપણ સંકટ ઉપરિથન થયું હોય, તો તેમાંથી તું ગોકુળની રક્ષા કરજે.

આણી તરફ કંસાસુરે નાનાં નાનાં બાળકોનો વધ કરવાને મોકલેલી પૂતના નામની રાક્ષસી, નગર ગ્રામ વ્રજ વગેરે સ્થાનોને વિષે બાળકોનો નાશ કરતી ધુમી રહી હતી. તહેણે માયાવડે સુંદર સ્ત્રીવેષ ધારણ કર્યો અને આકાશ માર્ગે નંદના ગોકુળમાં પ્રવેશ કરીધો. પરમાત્માની લીલા શ્રવણ કીર્તન કર્યાથી રાક્ષસીની આંધા દૂર થાય છે, તો તહેનેજ પૂતનાથી શોભય ઉત્પન્ન થવાનો હતો? જે સ્થળે પ્રભુનું શ્રવણ કીર્તન થતું નથી, તેજ સ્થાનપર રાક્ષસાદિકોનો પ્રભાવ ચાલે છે. અસ્તુ! તહેણે એવો તો ઉત્કૃષ્ટ સ્ત્રીવેષ ધારણ કર્યો કે એને જોનાંવારને ગોપીઓને એવોજ ભાસ થયો કે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજી વખતે પોતાના પતિને જોવાનેતો અહિં નહિ આવી હોય? તેથી કોઈએ પણ તહેને ઘરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે પ્રતિબંધ કર્યો નહિ. આ પ્રમાણે તે દુષ્ટ રાક્ષસી નંદના ઘરના મધ્યભાગમાં પ્રવિષ્ટ થઈ, તો ત્યાં આગળ એક જગ્યાએ પારણું આવી રહ્યું હતું અને તેમાં એક બાળક સૂતું હતું તે તહેની નજરે પડ્યું. તે બાળક દુર્જનોનો સંહાર કરનાર હતું, પરંતુ ભસ્મમાંહેના અગ્નિની પેઠે તહેણે પોતાનું જીવવલ્લય તેજ ગુપ્ત રાખ્યું હતું, અને સામાન્ય બાળકની જેમ પોતાના ચરણોનો અંગુડો મુખમાં રાખીને તેને ચૂસ્યાં કરતું હતું તથા મંદમંદ હસ્યાં કરતું હતું. પરમાત્મા અખિલ પ્રાણીઓના અન્તર્યામી હોવાથી, તેઓશ્રી સમજી ગયા કે આ દુષ્ટ પૂતના બાળકોને મારી નાંખવાને એક નૂતન ગ્રહજ ઉત્પન્ન થયો હોય એમ પ્રતીત થાય છે. એ ઉપરથી સુંદર દેખાય છે ખરી, તોપણ એનું અંતર મલિન છે, એમ સમજીને તહેણે પોતાનાં નેત્ર ટાંકી દીધાં.

પૂતના કૃષ્ણ પરમાત્માના સ્વરૂપને ઝોળખી ન હતી, તેથી તહેજે, જેમ કોઈ મૃદ પુરૂષ સર્પને દેરી જાણીને તેને ઉંચકી લે છે, તેજ પ્રમાણે તહેને આ એક નાનું જાળક છે, એમ સમજીને પારણામાંથી બહાર કાઢીને પોતાના ખોળામાં લીધું. તરવાર જેમ ઉગ્ર હોય છે, પરંતુ ગ્યાનમાં રહેલી હોવાથી ઉપરથી સૌમ્ય લાગે છે, તેજ પ્રમાણે પૂતનાનું અંતઃકરણ ઘણુંજ કટોર હતું, પરંતુ જાણ સૌમ્યભાવ ધારણ કરીને પ્રત્યક્ષ માતાની માફક તે પ્રેમ દેખાડતી હતી. એજ કારણને લીધે યશોદા રોહિણી તહેને ‘આ છોકરાને તહેમે કેમ ઉંચક્યો!’ છત્યાદિ કાંઈપણ કહ્યા વગર તટસ્થ ઉમાં થઈ રહ્યાં હતાં. તહેના તેજથી એ બંને જાણીઓ છક થક ગમ હતી, તેથી કાંઈપણ બોલવાનું તહેમનામાં ધૈર્ય રહ્યું ન હતું. પૂતનાએ કૃષ્ણને ખોળામાં લઈને તહેના મુખમાં વિપથી ભરેલું પોતાનું સ્તન આપ્યું, ત્યારે કૃષ્ણ એનો હેતુ ચેતી ગયા કે મૃદને મારી નાંખવનો એનો વિચાર છે. એમણે પોતાના બંને હાથવડે તહેના સ્તનને દૃઢ ઝાલીને તેનું પાન કરવા માંડ્યું, અને આખરે તહેના પ્રાણવાયનું રુદ્ધાં પાન કરી ગયા. સ્મૃદ્રનું પાન કરનારા અગરિતને વાવ ફૂવા છત્યાદિ અલ્પ જલાશયનું પાન કરવું શું મુશ્કેલ લાગશે કે? તેજ પ્રમાણે જેણે અત્યંત જલાશય અને પાપી એવા દૈત્યોને મારી નાંખ્યા હતા, તહેને અ-વલ્લા (અલ્પજલાશયી) પૂતનાના પ્રાણવાયનું પાન કરવું શું દહીણ થઈ પડવાનું હતું? અસ્તુ!

જ્યારે અખિલ મર્મરથાનને વિષે અતિશય પિડા થવા લાગી, ત્યારે તો એ બરાડા પાડીને કહેવા લાગી, છોડ! છોડ! બસ થયું! તહેના શરીર-પર ખુબ પરસેવો તથા કંપારી છુટયાં અને વારંવાર તે ઘણા જોરથી હાથ પગ પછાડવા લાગી તથા આંખો ફટારીને રડવા લાગી. તહેના આક્રોશથી લોક બચલીત થઈને, આકાશમાંથી વજ્રપાત થયો કે શું એમ સમજીને પૃથ્વીપર ગળડી પડ્યા આ પ્રમાણે રતનના મર્દનથી વ્યથિત થએલી એ પૂતનાએ ‘મરતી વખતે તો કપટ નહિ કરવું જોઈએ’ એવા અભિપ્રાયથી પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રગટ કરીધું, અને પહેલાં જેમ વૃત્રાસુર ઈન્દ્રના વજ્રા-ધાતથી હણાયો હતો, તેજ પ્રમાણે એ મહોદું પહેળું કરીને તથા વાળ, હાથ, પગ પ્રસારીને જમીનપર ટળી પડી. એના વિશાળ શરીરને લીધે છ કોસ સુધી જમીનપર આવી રહેલાં વૃક્ષ તૂટી પડ્યાં. એનું આવું બચકર રૂપ જોઈને ગોપાળો તથા ગોપીઓને ભય તેમજ કંપ ઉત્પન્ન થયો. તહેમણે કૃષ્ણને એનાં વક્ષસ્થળના ઉપર નિર્ભયપણે રમતા જોઈને ગભરાઈને તહેમને ઝટ ત્યાંથી ઉંચકી લીધા યશોદા, ગોપી અને રોહિણી વગેરેએ

કૃષ્ણના અંગ પર ગાયત્રી પૃષ્ઠકું ફેરવ્યું તથા ત્હેમને ગોમૂત્રનું સ્નાન કરાવ્યું અને લલાટાદિ આરે રથાન પર કેશવનારાયણ ઈત્યાદિ નામનો ઉચ્ચાર કરીને ગાયના પગની ધૂળ તથા ગોગાયત્રી તિલક કરીને રક્ષાઅર્ધન કર્યું. પછી યશોદાએ ત્હેમને સ્તનપાન કરાવીને સ્વાગ્યા.

આણી તરફ નંદ વગેરે ગોપાળ મથુરાથી ગોકુળ તરફ આવી રહ્યા હતા, ત્હેમને એ પૂતનાનું વિસ્તીર્ણુ અને ભયંકર શરીર જોતાંવારને વિસ્મય થયું. ત્હેમને એમજ લાગ્યું કે, વસુદેવ મહાજ્ઞાની, તપસ્વી હોવા જોઈએ. તે વિના અંહી જે ઉપાત દેખાય છે તે જોયા વગર, એમને ખબર શી રીતે પડી ? અરતુ ! યાદો, જલદી યાદો, એમ કહેતા કહેતા તેઓ સદ્ગુણ ગોકુળની પાસે આવી પહોંચ્યા.

ગોકુળના લોકોએ કુલાદથી પેલી પૂતનાના શરીરના ટુકડે ટુકડા કરી નાંખ્યા, અને તેમને દર લઈ જઈને કાષ્ઠ વગેરેથી બાળીને ભસ્મ કરી દીધા. તે શરીર સળગ્યું તે વખતે તેમાંથી ચંદનના જેવો સુગંધીદાર ધુમાડો નીકળ્યા કરતો હતો. શ્રીકૃષ્ણે સ્તનપાન કરેલું હોવાથી તે શરીરનું પાપ નષ્ટ થયું હતું, તેથી સુવાસિક ધૂપ નીકળતો હતો, એમાં આશ્ચર્ય સરખું કાંઈ નથી. પૂતના રક્તપાન કરનારી, બાળકોને મારનારી રાક્ષસી હતી, અને ત્હેણે વધ કરવાના હેતુથી કૃષ્ણને સ્તનપાન કરાવેલું હોવા છતાં ત્હેને ઉત્તમ ગતિની પ્રાપ્તિ થઈ. આ ઉપરથી પ્રીતિથી, અગર ભક્તિથી તથા વિશ્વાસપૂર્વક પોતાની પ્રિય વસ્તુ ભગવાનને અર્પણ કરનારા ભક્તને સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થશેજ, એ કહેવાની શી અગત્ય રહે છે ? પરમાત્માના ચરણના માહાત્મ્યનું તે શું વર્ણન કરવું ? તે ચરણનો સ્પર્શ પૂતનાના શરીરને થયો હતો, અને તેઓ શ્રીએ સ્તનપાન કરેલું હોવાથી એને માતાસમાન ગતિ મળી. તો પછી કૃષ્ણ પરમાત્મા જેમનું નિત્ય દુગ્ધપાન કરતા હતા, એવી ગાયોને તથા માતાને ઉત્તમ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય એમાં તે શો સન્દેહ અગર આશ્ચર્ય.!! હે રાજા ! તે સર્વને અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થનારા આ સંસારને વિષે ફરી ઠી જન્મ ધારણ કરવો નહિ પડે, એમ ત્હારે નિઃસંશય સમજવું.

પૂતનાનું શરીર બળતું હતું અને તેમાંથી સુગંધિદાર ધુમાડો નીકળતો હતો. ત્યારે તેની સુગંધ નાકને સ્પર્શતાંવારને નંદાદિ અગિલ ગોપાલોને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું કે આ શું છે ? આ શું છે ? ક્યાંથી આવે છે ? એમ બોલતા બોલતા તેઓ ગોકુળમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યારે ગોપાળાદિ લોકોએ નંદને, પૂતનાના આગમનથી આરંભ કરીને મરણપર્યંતનો સર્વ વૃત્તાન્ત નિવેદન કર્યો અને બાળકની સુખરૂપતા જણાવી, ત્યારે તો ત્હેમને અત્યંત આશ્ચર્ય

લાગ્યું નંદને તો એમજ થયું કે, સમુદ્રમાં ડૂબતું હતું તે જહાજ કીનારે લાગ્યું, અગર મરણ કાળમાં અમૃતનો લાભ થઈ જાય તે પ્રકારે પોતાના પુત્રનું અગ્નિ દૂર થઈને તહેનો નવો અવતારજ થયો. તહેણે ઝટ જમને છોકરાને ઉંચકી લીધો, અને તહેનું મસ્તક સુંઘીને મુખ ચુંબન કીધું ત્યારે તહેને આનંદ થયો. પરમાત્માનીજ કૃપા થઈ અને વિદ્ન નષ્ટ થયું, એમ સમજીને તહેમની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે બાળલીલામાંહેના આ પૂતના મોક્ષ નામના અદ્ભુત ચરિત્રને જે મનુષ્ય ભક્તિપૂર્વક શ્રવણ કરશે, તહેને પરમાત્મા પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમ ઉપજશે અને પિશાચ, બાલગ્રહ દિત્યાદિ-કોની ખીડા તહેને કદી થશે નહિ.

ભાવાર્થદીપિકા.

ગોકુળમાં પૂતનાના આગમન તથા નાશથી શો બોધ સૂચવાય છે, તે પ્રથમતઃ સંક્ષેપમાં દર્શાવીશું. આ જગતમાં જ્યારે કોઇ મનુષ્યની પરમાત્મ-ભક્તિને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય છે, ત્યારે તે પોતાનું ગો-કુલ (દેહેન્દ્રિયાદિ સમૂહ) તહેમની સેવામાં અનુરક્ત કરે છે; પરંતુ તેમાં સુંદર સ્ત્રીરૂપી વિદ્ન પ્રકટ થાય છે. તેમ છતાં જે તહેની પરમાત્મવિષયક નિષ્ઠા અંતરમાં દૃઢ થશે, તો પરમાત્મા અતુલ દયાવાન હોવાથી, એ વિદ્નનો નાશ કરી દેશે. એ બોધ પૂતનાના આગમન તથા નાશ ઉપરથી સમજી લેવો. કેમકે, એ ગોકુલ (ગ્રામ) પરમાત્માને વિષે અનુરક્ત હતું, અને ત્યાં આગળ સુંદર સ્ત્રીરૂપી વિદ્ન હત્પન્ન થયું હતું. તેમ છતાં પરમાત્માએ તહેની નિષ્ઠા જોઈને એનો નાશ કર્યો, એ યુક્તજ હતું. આચાર્ય કહે છે હે રાજા! મંત્રસમૂહ રાક્ષ-સોનો નાશ કરવાને સમર્થ નીવડે છે, એ વાત શ્રુતિ સ્મૃતિમાં તથા અનુભ-વમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. તેનું કારણ એ છે કે, એ મંત્રસમૂહને વિષે પરમા-ત્માના નામથી સુશોભિત એવાં પદ હોય છે. તો પછી, વિચાર કરો કે જ્યાં અલક્ષ્મીના નાશ કરનારા લક્ષ્મીપતિ પ્રત્યક્ષ રિથન છે, તે ગોકુલ નિર્ભય હોય, એમાં તે શો સંદેહ હેઈ શકે. ?

પૂતનાએ વિચાર કર્યો કે, હું ખેંચરી (આકાશમાં સંચાર કરનારી) છું, તો ગોકુળમાં પ્રવેશ કર્યાથી મ્હને શી હાનિ થવાની હતી? તથા તહેણે ધાર્યું કે નંદાદિ ગોપાળ મથુરા ગયા છે, અને ગોકુળ અખિત્ર અબજા-વગંથી યુક્ત છે, તો આ સમયે આપણું કાર્ય સરશે. પરંતુ એ વાતનું તહેને જ્ઞાન રહ્યું નહિ કે, આ ગોકુલ અમ્યુતના બળથી સુશોભિત થયું છે,

તો ત્યાં જવાથી મહારી શી દશા થશે? તથા ગોકુળમાં (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાતમાં) પ્રવેશ કરનાર સ્ત્રી હોય या પુરુષ હોય, આકાશ, સ્વર્ગ, ભૂમી, કે પાતાળમાં સંચાર કરનારો હોય, તોપણ તહેનો નાશ થયા વગર રહેશે નહિ. દેહેન્દ્રિયના ઉપર અહંભગભાવ રાખવો, એજ પ્રવેશ સમજવો, અને તે હાનિકારક છે તે પણ પ્રસિદ્ધ છે. એટલા માટે, ગો-કુલાતીત (દેહેન્દ્રિયાદિથીપર) પરમાત્માને વિષે જ્ઞાનીઓની રિચિતિ હોય છે.

‘પૂતનાએ સુંદર સ્ત્રી વેષ ધારણ કર્યો;’ તેનો ભાવ. આ જગતમાં ગોકુળ (દેહેન્દ્રિયાદિકો)ને વિશેષ મોહિત કરવામાં એજ હેતુ જણાય છે. એક સુવર્ણ અને બીજી અંગના. એ બન્નેથી મોહિત નહિ થનારા પુરુષને સાક્ષાત્ મહેશ્વરજ કહ્યો છે. પૂતનાએ એવોજ વિચાર કરીને પોતે જાતે ગોકુળને વશીભૂત કરવાને કાળે અંગનાનું રૂપ ધારણ કર્યું. અર્થાત્ સ્ત્રીરૂપ અને તે પણ સુવર્ણ (ઉત્તમ સોનાસમાન રંગ) યુક્ત; પછી પૂછવાનું શું રહ્યું? બન્ને વસ્તુ એકત્ર હોવાથી ગોકુલ નિઃસંશય મોહ પામતાં મહાર્ક કાર્ય સિદ્ધ થશે એવો તહેનો દૃઢ નિશ્ચય થયો.

‘પરમાત્માની પાસે તે કેમ આવી?’ તો, અનંગસંગ (કામયુક્ત સમાગમ)ને વિષે સંતોષ છે જેને એવી સ્ત્રી, જે પ્રકારે પતિસંનિધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેજ પ્રમાણે પૂતના પણ અન્-અંગ-સંગ (શરીર સંબધી સંતોષથી રહિત) થવાથી વિશ્વપતિની પાસે આવી પહોંચી. અનંગ (કામ) વાસના પનિથી પૂર્ણ થાય છે, તેજ પ્રમાણે અન્-અંગ (વિદેહમોક્ષ)ની વાસના વિશ્વપતિ વિના બીજું કોણ પૂર્ણ કરી શકશે? એ ભાવ, પરમાત્માએ તહેને અનંગ (દિહરાહિત્ય, મરણ) ફલ પ્રાપ્ત કરાવી દીધાપરથી જાણી લેવો.

‘પૂતનાને ગોકુલમાં કોઈએ નિષેધ એટલે પ્રતિબંધ કર્યો નહિ,’ તેનો ભાવ આવો જાણવો. વિધિ (દેવ)ને અગણ કરીને નંદના ઘરમાં પ્રવિષ્ટ થયેલી પૂતનાના શ્રવણમાં કોઈપણ નિષેધભાષણ (પ્રતિબંધક વચન) આવ્યું નહિ, તે ઉચિતજ સમજવું. કેમકે, તહેને દેવયોગે મરવાનું હતું. તો તહેને નિષેધ કરવાની યુદ્ધિ કોને કેવી રીતે થઈ શકે? અર્થાન્તરથી સમજવું કે, જે કોઈ વિધિ (વેદનાં કર્તવ્યમોધક વચન)ને અગ્રભાગમાં રાખીને, એટલે તેને જોઈને તે પ્રમાણે કર્મ કરે છે, અને ગોકુળ (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)ને વિષે સ્થિત થાય છે, તહેના સાંભળવામાં નિષેધાત્મક (વેદનું અકર્તવ્ય મોધરૂપ) વચન આવતું નથી, તે યોગ્યજ છે. વિધિને અનુસરીને ચાલન રાને નિષેધ (નિન્દા) વચન કોણ કહેવાનું હતું? કેઈપણ નહિ. તથા કહ્યા વગર સાંભળશે પણ કોણ? કોઈ નહિ.

‘પારણામાં પરમાત્મા પડ્યા પડ્યા પગનો અંગુઠો મ્હોરામાં ધાલેને ચૂસતા હતા અને હસતા હતા;’ તેનો ભાવ આવે. સમજવો. પિતાએ બાળકને જે કે આમ્રફલ (કેરી) આણી આપ્યું હોય છે, તેમ છતાં એને તેની મધુરતાનું ભાન નથી હોતું, અને એ તે ફલને મ્હોરામાં અડકાડતો સુદ્ધાં નથી, એવું જેવામાં આવે છે. પરંતુ તેજ ફળ જે પિતા ખાય, ત્યુસે તો તે બાળક ત્હેના હાથમાંથી ખેંચીને લઇ લે છે અને ખાય છે. તેજ પ્રમાણે એ પરમાત્મા જગતના પિતા હોવાથી, પ્રથમતઃ પોતાના ચરણના માધુર્યનો પોતે સ્વાદ ચાખે છે, અને સર્વ સાધારણને તેની મધુરતા વ્યક્ત કરી બતાવે છે; અને એજ કારણને લીધે સદ્ભક્ત, યોગી, સંન્યાસી વગેરે ત્હેમના ચરણને વિષે આસક્ત થાય છે.

કોઇપણ મનુષ્ય આનંદથી હસે છે, નહિ કે દુઃખને લીધે. પરમાત્માને એવો તે શો આનંદ થયો હશે, કે જેથી તેઓશ્રી હસતા હસતા પડી રહ્યા હતા? તો સાંમજો. જે પરમાત્મા યોગિઓના અણુ પરિમાણ ચિત્તરૂપી પારણાને વિષે સ્થિત થઇને આનંદિત થાય છે, ત્હેમને અહિંયાં અતિ વિસ્તૃત પારણું રમવાને મળ્યું, તો તેથી તેઓશ્રી હર્ષિત થઇને કેમ નહિ હસે? યોગિકોક વૃત્તિઓનો નિરોધ કરીને પરમાત્માને બળાત્કારે ચિત્તને વિષે સ્થિર કરી રાખે છે, અને અહીં તો સ્વેચ્છાથી મોટા પારણામાં આવીને સ્થિર રહ્યા હતા; તો સંકુચિત જગાના કરતાં વિશાલ જગ્યાની સ્થિતિ આનંદપ્રદ હોય, એમાં તે શું આશ્ચર્ય? વળી વિશેષમાં આ વાતનો પણ ખ્યાલ કરો! યોગીઓનું ચિત્તરૂપી પારણું ગુણ (સત્વરજ્જ્ઞાદિ) રસિત હોય છે, પરંતુ નંદના ધરનું પારણું ગુણ (ખેંચવાની દોરી)થી યુક્ત છે; તથા ચિત્ત પારણું આગળ પાછળ જતું (હાલતું) નથી, પરંતુ અચલ ઉભું રહે છે; અને નંદના ધરનું પારણું તો ચલાયમાન (હલાવે તો આગળ પાછળ આવળ કરનાર) છે; યોગીઓનું ચિત્ત જેમ અસત્તાને નીચ ભાવના ધારણ કરતું નથી, તેજ પ્રમાણે નંદના ધરનું પારણું પણ સહભાવના (ઉત્તમ રંગ અને રત્નાદિથી) રસિત હોવાથી ઉત્તમ પ્રકારે સુશોભિત થએલું હતું, તો ત્યાંની ત્હેમની સ્થિતિ સુખાવહ અને હાર્યયુક્ત કેમ ના હોઈ શકે?

‘પરમાત્માને અગ્નીની ઉપમા કેમ આપી’ તો, અત્યંત તાપ દેનારો, ચાકે તેવા હોમેલા પદાર્થને ભરમ કરનારો, ગમે તેટલું ખાધા છતાં અતૃપ્ત, એવો પ્રભાયુક્ત જે અગ્નિ છે, ત્હેની આગળ વિપની અગર બીજા દુષ્ટ બિષયોની (પદાર્થોની) શી યોગ્યતા? કાંઈપણ નહિ. આજ હેતુને લઇને શ્રી શુકદેવે પરમાત્માને જે અગ્નિની ઉપમા આપી તે દુક્કાજ સમજવી.

‘પૂતના પાસે આવી, ત્યારે પરમાત્માએ તહેનો હેતુ સમજીને પોતાની આંખો મીચી દીધી,’ તેનો ભાવ દર્શાવીએ છીએ. દુષ્ટજનોની પાપકારિણી એવી સ્વેચ્છાપ્રવૃત્તિ હું પરમાત્મા જ્યારે સ્વેચ્છા નેવે થાઉં છું ત્યારેજ થાય છે, નહિ કે જગૃતિમાં. આ પ્રકારની સ્થિતિ (નિદ્રા) પરમાત્માએ પૂતનાના સ્વૈર વિહાર કાળમાં ધારણ કરીને લોકોને બોધ કર્યો એમ સમજવું. અથવા ખીજું કારણ આમ પણ હોઈ શકે. એ પૂતનાથી કેવળ પોતાની જાતનુંજ રક્ષણ કરવું, કિંવા ત્રિકાળને વિષે ઉત્પન્ન થએલાં એવાં ત્રિલોકીનાં અખિન્ન બાળકોનું પાલન કરવું? એ પ્રમાણે અંતર્દૃષ્ટિથી જાણી લેવાને ખાતરજ અતુલ દયાવાન, દીનરક્ષણ-તત્પર બાળકોનું કલ્યાણ કરવામાં જેમની દૃષ્ટિ છે, તથા દુષ્ટ નાશની દીક્ષા ગ્રહણકરનારા એવા પરમાત્માએ તે સમયે પોતાની આંખો મીચી દીધેલી હોવી જોઈએ, એમ પ્રતીત થાય છે. કેમકે, કાંઈ વિચાર કરવો હોય ત્યારે માણસ પોતાની આંખો મીચી દે છે, એવો વ્યવહારમાં અનુભવ છે, તેથી એ હેતુ યુક્ત જણવો. કિંવા પૂતનાએ આ જન્મમાં તો સદ્ગતિ સંપાદન કરવા સાર અદ્યસ્વરૂપ પણ સાધન ભેગું કર્યું હોય એમ જણાવું નથી; પરંતુ આગલા જન્મમાંયે કાંઈક પુણ્યકર્મ એણે કર્યું છે કે નહિ? તેનો વિચાર કરવા ખાતરજ પરમાત્માએ આંખો અંધ કરી દીધી હશે, એમ લાગે છે.

અથવા, પરમાત્માના ઉદરને વિષે અનંત બ્રહ્માંડ રહે છે; ત્યાંના લોકોને એવો ભય ઉપજ્યો કે, આ પૂતના સ્તનના દુગ્ધના નિમિત્તથી કૃષ્ણને વિપયાન કરાવવાનો ઉદ્ધમ કરે છે, પરંતુ કૃષ્ણ પરમાત્મા જે વિપયાન કરશે, તો હમારી શી વલે થશે? પોતાના ઉદરસ્થ લોકોની આ પ્રકારની વ્યાકુળતા જોઈને, પરમાત્માએ તેઓને અભયપ્રદ વચન કહેવાના હેતુથીજ આંખો અંધ કરી દીધી હોય, એમ લાગે છે. કિંવા, જે સ્ત્રી બહારથી કોમળતા દેખાડીને તથા લોકોના ઉપર માતાસમાન પ્રેમભાવ પ્રદર્શિત કરીને અંતરમાં વિષવત્ કઠોર ધાતકી હોય છે, તહેનું મુખ પણ અવલોકવું નહિ. એ ભાવ લોકોને સમજાવવા સારજ પરમાત્માએ પોતાની આંખો આન્ધારિત કરી દીધી. અથવા પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, આ પૂતનાના તરફ જે હું કશું દૃષ્ટિથી જોઈશ, તો એ પાપ રહિત થઈ જશે અને ઉચ્ચ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરીશ, તો એ ભસ્મીભૂત થશે; પરંતુ એ બંને રીતે એની હૃદયસ્થ વાસના અવશિષ્ટ રહે છે, અને તેનાથી એને ફરી જન્મની પ્રાપ્તિ તો થવાનીજ. પરંતુ તે નહિ થવી જામ્યે, એ હેતુથી

પરમાત્માએ તે સમયે ચક્ષુને સંમીલિત કરી દીધી, એમ જાણવું.

અથવા, વળી આ બાબતનો પણ ખ્યાલ કરો! ચંદ્ર અને સૂર્ય પરમાત્માનાં ચક્ષુ છે, એમ વેદશાસ્ત્ર પુરાણાદિમાં વર્ણવેલું છે. તહેમણે વિચાર કીધો કે, આ પૂતના જો કે દુષ્ટબુદ્ધિ અને શત્રુનું હિત કરવામાં તત્પર છે, તો પણ પરમાત્મા સર્વતંત્ર સ્વતંત્ર હોવાથી એને હવ્ય નીચ ચાહે તે ગતિ આપવાને સમર્થ છે, ભલે આપે! પરંતુ મુની, સન્નજન, યોગી ઇત્યાદિકોને યોગ્ય અને સ્તુત એવા મહારાં ‘શરીરને બેદન કરીને જવાનો’ માર્ગ હું એને કદીપણુ આપીશ નહિ. એજ હેતુથી પરમેશ્વરતા નેત્રવડે વિરાજીત થનારા ચંદ્ર સૂર્યે પદ્મ (પાંપણ) રૂપી દ્વાર બંધ કરીને તે માર્ગનું રક્ષણ કરીને પૂતનાનું નિવારણ કર્યું એમ સમજવું. કિંવા, જો કોઇ મનુષ્ય હિંસક લોકો પાસેથી વસ્ત્રાક્રંકાર દ્રવ્ય વગેરે સંપાદન કરીને પોતાની શોભામાં વૃદ્ધિ કરીને ઠાકમાઠથી ફરે, તો તેવો પુરૂષ ભલે પોતાનો સન્મતિય ક્યાં નહિ હોય, તો પણ પુણ્યવાન પુરૂષે ત્હેના મુખનું કદીપણુ અવલોકન કરવું નહિ, એવી સન્નજનોની રીતિ છે. તે નિયમને અનુસરીને ધાતકી પૂતનાના કરતાંયે જેની શોભા ઉત્કૃષ્ટ જણાઈ આવે છે, એવાં જે ત્હેનાં નેત્રયુગ્મ (બન્ને ચક્ષુ) તેનું દર્શન કરવું નહિ, એજ હેતુથી પરમેશ્વરનાં નેત્રયુગ્મ તે સમયે બંધ થયાં, તે ઉચિતજ સમજવું. પૂતનાએ કપટથી સ્ત્રીરૂપ લીધું હતું, તેથી નેત્રોની સુંદરતા થઈ હતી, પરંતુ વસ્તુતઃ ત્હેનાં નેત્ર બંધકર હતાં. એથી જો કે તેઓ સન્મતિય હતાં, તેમ છતાં ઇશિ નેત્રે તેમનો તિરસ્કાર કર્યો, અને લોકોને એ બોધ કર્યો.

‘ભગવાને પોતાના હાથવતી પ્રથમ પૂતનાનાં સ્તન મર્દન કરીને પછી તેનું પાન કર્યું,’ તેનો હેતુ આવો સમજવો. વિષ, શત્રુ, અગ્નિ, ઋણ, રોગ ઇત્યાદિકોનો કિંચિત્ પણ અવશેષ રહે, તો તેનાથી મોટી હાનિ થાય છે; એમ જે શાસ્ત્રાદિમાં તથા લૌકિકમાં કહે છે તેમ ના થવા પામે એટલા માટે જો હું મર્દનપૂર્વક પાન કરું, તો સ્તનમાં લેશમાત્ર પણ તેનો અંશ રહેશે નહિ; એ હેતુથી એમણે એ પ્રમાણે કર્યું. અને એ વાત આપણા અનુભવમાં પણ આવે છે કે, હાથવડે મસળીને ખાંધેલી કેરીમાં ખીલકુલ રસ રહેતો નથી. અથવા, સકલ જગતના જીવનનો હેતુ એવો જે આ સ્તન તે દુષ્ટની સંગતિથી વિષદાન કરવાને ઉદ્યુક્ત થયો છે, એવું જોઇને પરમાત્માએ દ્યારહિત થઇને તેનું મર્દન કર્યું, તે યોગ્યજ સમજવું.

‘હવે પ્રાણુ સહિત સ્તન પાન કરવાનો હેતુ’ કહીશું. પૂતનાના જે પ્રાણો કાલકૂટ વિષના મારકવીર્ય (સામર્થ્ય)ને નિર્વીર્ય કરીને પોતે તેના

હૃદયમાં નિરૂપદ્રવ સ્થિતિથી રહ્યા છે, તેમનો જો હું સંગ્રહ કરું, તો મહને વિષની બાધા થશે નહિ. એમ વિચારીને પ્રાણસહિત તે વિષનું પાન કર્યું. શરીરમાં કિંચિત્ પણ વિષ પ્રવિષ્ટ થતાં પ્રાણનો નાશ થાય છે; પરંતુ પૂતનાના પ્રાણોનો, વિષસામર્થ્ય નષ્ટ કરવાનો ગુણ જોઈને પરમાત્માએ તેમનું અવલંબન કર્યું તે યુક્તજ હતું. કિંવા શ્રી શુકદેવજીની ઉક્તિ એવી છે કે, ‘પરમાત્માએ રોષયુક્ત થઈને તહેનું પ્રાણસહિત સ્તનપાન કર્યું.’ એમાં એમ સમજવું ઉચિત છે કે, ક્રોધે સક્ષ પ્રાણોનું પાન કર્યું અને ભગવાને જાતે પયઃપાન કર્યું. પરમાત્મા ક્રોધ સંયુક્ત કેમ થયા? તો એ પૂતનાના સ્તનમાં જો કે વિષ છે, તોપણ એણે માતૃસ્વભાવ ધારણ કર્યો છે, તેથી એ (સ્તન) અમૃતમય હશે એમ ધારીને મ્હારે પણ નિઃશંક પાન કરવું. કેમકે હાલ હું એના પુત્રભાવને પ્રાપ્ત થયો છું; પરંતુ એમ સ્તનપાન કર્યાથી માતૃહત્યા કરવી એ યોગ્ય કામ થશે નહિ. એવો વિચાર કરીને ભગવાન કૃષ્ણ તહેના પ્રાણ હરી લેવા માટેજ, તે વખતે ક્રોધયુક્ત થયા, તે યથાર્થજ જાણવું. કેમકે, ક્રોધનું પરાક્રમ કેવું છે, તે એમને વિદિત હતું. જગતમાં મનુષ્ય જે પોતાના અગર બીજના પ્રાણની હાનિ કરે છે, તે બધો ક્રોધનોજ પ્રભાવ સમજવો. વળી બીજે આ પણ ચમત્કાર જુઓ! ચક્રી યાને સર્પ અને વિષ્ણુ. સર્પ ચક્રાકાર શરીર વેષ્ટન કરીને બેસે છે તેથી ચક્રી થયો, અને પરમાત્મા ચક્ર ધારણ કરે છે, માટે ચક્રી છે. તથા સુ-પર્ણ યાને વૃક્ષનું ઉત્તમ પત્ર અને ગરૂડ. એની સુવર્ણમય પાંખ હોવાથી, ગરૂડનું નામ સુ-પર્ણ છે. (એ પ્રમાણે ચક્રી તથા સુપર્ણ શબ્દના બખ્ખે અર્થ કહેલા છે તે પરથી નીચેના અર્થની સુલભતા થશે) વાયુનું પાન ચક્રી (સર્પ) કરે છે, તે ઉપરથી પૂતનાના પ્રાણવાયુનો આધાર કરનારા ચક્રીજ થયા, એમ સમજવું. અને વસ્તુતઃ એ ચક્રી (વિષ્ણુ)જ હતા. પરંતુ એ ચક્રીમાં જે સુપર્ણ પ્રિયતા છે, તે માત્ર આશ્ચર્યાવહ ખરી!! ચક્રી (સર્પ) ને વિષે સુ-પર્ણ (વૃક્ષ પત્ર અને ગરૂડ)ને સાડ પ્રેમ હોય, તો તે અદ્વૈતશ્રુત આશ્ચર્યતા કેમ નહિ હોઈ શકે? એના પરિહારમાં સમજવું જોઈએ કે, ચક્રી (વિષ્ણુ) ને વિષે સુ-પર્ણ (ગરૂડ) પ્રિયતા સ્વભાવિકજ છે, અને તે શ્રુતિ પુરાણાદિમાં પ્રસિદ્ધ પણ છે.

તથા જગતપ્રાણ શબ્દના બે અર્થ થાય છે. એક જગત્તના (લોકોના) પ્રાણ અને બીજો વાયુ. લોકોનું જીવન વાયુ ઉપરજ અવલંબન કરે છે. અસ્તુ! પૂતના જગતપ્રાણનો (લોકોના જીવનનો) નો નાશ કરતી હતી, અને કૃષ્ણે પણ જગતપ્રાણ (પૂતનાના પ્રાણવાયુ)નો નાશ કર્યો; એથી બન્નેનાં

કર્મ, અપરાધ સમાન થયા. તેમ છતાં મરતને કૃષ્ણ હિતકારી થયા, અને પૂતના શત્રુરૂપ થઈ એ આશ્ચર્યભર્યું છે ! મરતના 'દેવ અને વાયુ' એવા બે અર્થ થાય છે. પરિહારમાં એમ સમજવાતું કે, કૃષ્ણે જગત્-પ્રાણુ (વાયુ)નું પાન કરનારી પૂતનાને મારી નાંખી, તેથી મરત (વાયુ) ને આનંદ થયો, અને જગતનાં લોકોનો પ્રાણુ નાશ કરતી હતી, તેથી એના મરવાથી મરતો (દેવો) ને તેઓશ્રી પ્રિય તથા હિતકારી થઈ પડ્યા, એમાં અચંબો પણ શાનો ? તથા પૂતના, મરત (દેવ અને વાયુ) ને અપ્રિય અને શત્રુરૂપ થઈ હતી, અને ત્હેના મરણથી ત્હેમને આનંદ થયો, એ ઉચિતજ છે. એમાં પણ વિસ્મય પામવા સરખું કંઈ નથી. ઉપરોક્ત કથનમાં 'ચક્રી સુપર્ણ' તથા 'જગત્પ્રાણુ મરત' એ શબ્દોની ચમત્કૃતિ છે, તે રસિક અને સુસંસ્કૃત વાંચકોને નિવેદન કરી છે. સામાન્ય જનતાને કડીણતા લાગે એ સ્વભાવિક છે, તેમ છતાં અર્થાન્તર સુ-વ્યકત કરી બતાવવામાં આવ્યા છે.

પહેલાં ભગવાન શંકરે સમુદ્રના વિપનું પાન કર્યું હતું, તેજ પ્રમાણે યદુપતિએ પણ પૂતનાનું વિપપાન કર્યું; પરંતુ ત્હેને અતિ સંતોષપૂર્વક અમૃત (મોક્ષ, સુધા) આપીને, પરમાત્માએ પોતાના ઔદાર્ય અને દયાનો પ્રભાવ, શંકર કરતાંયે વિશેષ અખિલ લોકોને બતાવ્યો. શંકરે સમુદ્રનું વિપ પાન તો કર્યું હતું, પરંતુ તેને કાંઈ થોડુંજ અમૃત આપ્યું હતું ? નહિજ !

'પરમાત્માએ પૂતનાને મોક્ષ આપીને આ વાત સ્પષ્ટ કરી બતાવી કે, પ્રાણી દુર્ભાગી ગમન કરતો હોય અથવા વિપમ સ્વભાવવાળો હોય, પરંતુ જો તે આહે તે બુદ્ધિથી યાને પ્રેમ દ્વેષભાવથી મ્હને અંતરને ત્રિષે ધારણ કરવાવાળો હશે, તો હું ત્હેને તાત્કાળ ભવબંધનમાંથી મુક્ત કરું છું. અથવા, દુર્જન પ્રાણુધાત પર્યન્ત અપકાર કરવાની ઈચ્છાથી આપણા ઉપર કયાં નહિ આવી પડે, તોપણ જો પ્રમાણે ચંદન પોતાના કાપનારાને સુગંધ આપે છે, તેજ પ્રમાણે મનુષ્યે ત્હેનાપર ઉપકારજ કરતા રહેવું. આ પ્રકારનો પોતાનો ભાવ સત્પુરૂષોને સમજાવવા ખાતરજ પરમાત્માએ તે દુષ્ટ પૂતના ઉપર ઉપકાર કીધો અને ત્હેને ઉત્તમ ગતિ આપી, એ સિવાય બીજું શું કારણ હોઈ શકે ?

પરમાત્માએ ત્હેને જેવી વિપરહિત કીધી હતી, તેવીજ વિપયવાસના રહિત પણ કરી હતી. તથાપિ ત્હેનો દેહ જે અતિવિસ્તૃત વિપયમાં (છ કોસ પર્યન્ત દેશમાં) સ્થિત થયો, તેનો હેતુ પુર્વ સંસ્કાર સમજવા. જીવન્મુક્ત પુરૂષોની વિપયવાસના નષ્ટ થતી હોવા છતાં, બ્યાંસુધી પૂર્વ સંસ્કાર રહેલા હોય છે, ત્યાંસુધી ત્હેમના દેહની સ્થિતિ વિપયપ્રદેશમાંજ રહે છે.

જગતમાં એવો કયો પ્રદેશ કઈ જગોએ છે, કે જ્યાં આગળ બીજકુલ વિપય નથી, જેથી જીવન્મુક્ત પુરૂષો ત્યાં આગળ નિવાસ કરી શકે? એ ભાવ પૂતનાનો દેહ વિપય (દેશ) માં સ્થિત હતો, તે ઉપરથી સ્પષ્ટપદ્ધતિ દ્વારા કહેા છે.

‘પૂતનાનો દેહ પટ્ટકોશપર્યન્ત પડ્યો’, તેમાં આ ભાવ સમજી લેવો. આત્મા દેહથી ભિન્ન નથી, પરંતુ દેહરૂપજ છે, ઇત્યાદિ ભ્રમિત યુદ્ધિ મનુ-ષ્યોના છ પ્રકારના મત છે. એ દુષ્ટ મતરૂપી તરનો ઉચ્છેદ કરવા ખાતરજ પૂતનાના દેહે પૂર્વ સ્વરૂપ ધારણ કરીને અટવીનાં છ કોસ પર્યન્તનાં વૃક્ષોનો ભંગ કર્યો હોય, એમ પ્રતીત થાય છે. કેમકે, એના દેહે પરમાત્માનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કર્યાં હતાં. સાક્ષાત્કારના અનુભવ વગર બીજનના મત, પછી ભલે તે દુર્ભત હોય, તોપણ તેમનો ઉચ્છેદ કેવી રીતે થઈ શકે?

‘પરમાત્માના નામ વડે ગોપીઓએ રક્ષાખંધન કર્યું; તેથી એમ સમ-જનું કે, પરમાત્મા જો કે ત્રેલોક્યનું રક્ષણ કરનારા છે, તોપણ ત્હેમના નામથી ગોકુળમાં ત્હેમની રક્ષા થઈ. આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે પરમે-શ્વર કરતાંયે ત્હેમના નામમાં શક્તિ અધિક છે. વ્યવહારમાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે પ્રત્યક્ષ રાજના કરતાં તેના નામનો પ્રભાવ વિશેષ હોય છે. સૈનિક લોક રાજના નામથી શત્રુને જીતે છે, પરંતુ ત્યાં રાજ પ્રત્યક્ષ આવીને ઉભો હોય, તો તે કામ ત્હેનાથી થતું નથી.

‘પૂતનાની દેહ સળગતી હતી, તેમાંથી સુગન્ધીદાર ધુમાડો નીકળ્યો, ત્યારે લોકોને ભારે વિસ્મય થયું.’ પરંતુ જે દેહને પરમાત્માએ પોતાના હાથે સ્પર્શી હતી, તથા દૂધના નિમિત્તથી તે માંહેનો સકલ મલ હરી લઇને, તેને નિપ્પાપ કીધી હતી, તે દેહમાંહેથી કિંવા તત્સંબંધી કાષ્ઠમાંથી સુગન્ધીદાર ધુમાડો નીકળે તેમાં શંકા કે આશ્ચર્ય શાનું? અથવા સાંભળ-નારાઓને વિસ્મય થવાનું પણ શું કારણ? પરંતુ ઉપરોક્ત ભાવ નહિ સમજનારાઓને નાના પ્રકારની વિ-ભાવના ઉત્પન્ન થાય, તે પણ યથાર્થજ છે! સારાંશ, પૂતના જેવી દુષ્ટયુદ્ધિની આદિમભૂમિકા હતી, તેજ પ્રમાણે પરમાત્માએ ત્હેનો ઉધ્ધાર કરીને પોતાની કૃપાની અમર્યાદભૂમિ લોકોને પ્રદર્શિત કીધી.

॥ इति शिवम् ॥

અધ્યાય સાતમો.

ઉત્ક્ષિપન્ શકટં વ્યોમ્નિ તૃણાવર્તમાધિક્ષિપન્ ।
દર્શયન્ વિશ્વમાસ્યેચ કૃષ્ણઃ ક્રીડતિ સપ્તમે ॥

અર્થ:—આ સાતમાં અધ્યાયમાં, શ્રીકૃષ્ણે શકટાસુરને ઉપર ઉડાવી દીધો અને તૃણાવર્તને નીચે ગળડાવી પાડ્યો તથા માતાને મુખમાં જગત દેખાડી લીલા કરી એવી કથા કહેલી છે.

પરમાત્મા અનેક અવતાર ધારણ કરીને તેમાં જે જે લીલા કરે છે, તેનું શ્રવણ કાનને મધુર અને મનને આનંદદાયી થઇ પડે છે. તેના શ્રવણથી ઉદાસીનતા અને તેનાં મૂળ કારણરૂપ નાના પ્રકારની તૃણા નષ્ટ થઇને અન્તઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. ત્યાર બાદ ઈશ્વરના પ્રત્યે અચલભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્હેમના ભક્તની સાથે મિત્રતા બંધાય છે. હે મુનીશ્વર! અત્યારસુધીમાં આપે કહ્યું કે, પરમાત્માએ કૃષ્ણરૂપ લઇ મૃત્યુલોકને વિષે આવીને ત્હેમણે મનુષ્યજાતિને અનુરૂપ એવું પોતાનું વર્તન રાખ્યું હતું તથા એમના ચરિત્રનું પણ કાંઈક કથન કર્યું; પરંતુ હવે એમની બીજી અદ્ભુત બાલલીલા પણ વર્ણવો. કેમકે, મહારી જ્ઞાસા તૃપ્ત કરવાને આપ પૂર્ણ સમર્થ છો. મહારા ઉપર આપ કૃપા કરવા ઇચ્છતા હો, તો હરિની લીલાનુંજ કથન કરો.

આ પ્રમાણે પરીક્ષિત રાજાનો પ્રશ્ન શ્રવણ કરીને શુકાચાર્ય કહેવા લાગ્યા, હે રાજા! ત્રણ માસ પછી કૃષ્ણ ઉઘા થવા લાગ્યા, અને તે દિવસે એમનું જન્મ નક્ષત્ર હોવાથી, એમને મંગલસ્નાન કરાવવાનો વિચાર હતો. યશોદાએ ગોકુલની સ્ત્રીઓને બોલાવીને મહાન્ આનંદપૂર્વક ત્હેમના સમૂહમાં કૃષ્ણને તૈજાભ્યાંગ સ્નાન કરાવ્યું. તે સમયે મંગલવાદ્ય વાગતાં હતાં, ગાયન પણ ચાલી રહ્યું હતું, તથા બ્રાહ્મણ સમુદાય મંત્રભણી રહ્યા હતા. સ્નાન કરાવ્યા બાદ ત્હેમની આંખો આંજવામાં આવી, તથા શરીરે ગંધ વિલેપન કર્યું, અને ત્યાર પછી બ્રાહ્મણોએ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વક ત્હેમને મંગલ આશીર્વાદ આપ્યો. બ્રાહ્મણોને નદે અન્ન, વસ્ત્ર, માળા તથા ગોપ્રદાન વગેરે આપીને તેઓની સંભાવના કીધી. એટલામાં કૃષ્ણની આંખમાં નિદ્રા આવી જવાથી, યશોદાએ ગાડાની નીચે રાખવામાં આવેલા એક પારણામાં ત્હેમને સૂવાડી દીધા.

એ આનંદોત્સવના કાર્યમાં યશોદા તલ્લીન થઈ હતી અને પોતાને ઘેર આવેલા સર્વ સ્ત્રી પુરુષોનાં માન સન્માન કરવામાં રોકાયેલી હતી, તેથી આણી તરફ કૃષ્ણ રૂઢન કરી રહ્યા હતા, તે એના સાંભળવામાં આવ્યું

નહિ. તે છોકરો સ્તનપાનની ઇચ્છાથી રડવા લાગ્યો અને રોતાં રોતાં પોતાના પગ ઉંચા કરીને નચાવવા લાગ્યો. એટલામાં ત્હેના પગના પ્રહારથી, જેની તળે તે સૂતો હતો, તે ગાડું ઉથલી ગયું, અને તેમાં અનેક પ્રકારના રસથી ભરેલા તાંબા પિત્તળ કાંસાનાં જે વાસણો હતાં તે સઘળાં નીચે ગચડી પડ્યાં, અને પૈડાં, ધૂસરી તથા જોતર ભાંગી ગયાં. ત્યાં સમારંભને સાડું ભેગી થએલી ગોકુળની સ્ત્રીઓ તથા નંદાદિગોપ મંડળી વગેરે બધા માણસો તે ગાડાંને ઉંધું વળી ગએલું જોઈને ગભરાઈ ગયા. તેઓ સઘળા માંહોમાંહે કહેવા લાગ્યા કે, આ ગાડું પોતાની મેજેજ શી રીતે એકાએક ઉંધું વળી ગયું? કેટલાક જણ તર્ક કરીને કાંઈક કાંઈક કારણ કહેવા લાગ્યા, પરંતુ નિશ્ચયાત્મક ખાતરી નહિ થવાથી બધાજ સંશયમાં પડી ગયા અને ચારે બાજુએથી લોક ગાડાની આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યા. ગાડું ઉંધું વળી ગયું તે વખતે કેટલાક છોકરાઓ ત્યાં આગળ નજીકમાંજ ઉભા હતા, ત્હેમણે ગોપાળોને તથા ગોપીઓને કહ્યું કે, આણે (કૃષ્ણે) જ રોતાં રોતાં પગ વડે ગાડું ગચડાવી પાડ્યું. પરંતુ ગોપાળોને એ વાત ખરી લાગી નહિ. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, આવા નાના બાળકના પગથી ગાડું ઉથલી પડે, એ સંભવતું નથી. તેઓને ક્યાં ખબર હતી કે એ અસાધારણ બાળક છે અને એનામાં અપરિમિત શક્તિ છે ?

યશોદાન! મનમાં પિશાચ બાધાની કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ. ત્હેણે ઝટ એમને ઉંચકી લઈને સ્તનપાન કરાવ્યું. બ્રાહ્મણોને પણ એમની અગાધ શક્તિ વિદિત નહિ હોવાથી, ત્હેમણે રાક્ષસધાતક સૂત્રો વડે એમનું સ્વસ્તિવાચન કર્યું. ગોપાળોએ એમને પહેલાંની માફક સ્થાન પર બેસાડીને એમની એમરે અષ્ટ દિશામાં બલિરથાપન કરી દીધા તથા બ્રાહ્મણોએ પણ હોમહવન કરીને એમના મસ્તક ઉપર દંડી, અક્ષત, કુશોદક ઇત્યાદિ મંગળ પદાર્થ રાખી દીધા. બ્રાહ્મણ વગેરેમાં અસૂચા, અસત્ય, દંભ, હિંસા, ગર્વાદિ દોષ હોતા નથી, એવી નંદની નિશ્ચયાત્મક ખાતરી હોવાથી, તેઓના આશીર્વાદ સફલ થશે, એ હેતુથી ત્હેમની પાસે ઋગાદિ વેદોક્ત મંત્રો વડે અભિન્નમંત્રિત એવા પવિત્ર ઔપધિયુક્ત ઉદકથી એમના પર અભિષેક કરાવ્યો તથા પુણ્યાહવાચન કરીને ત્હેમને ઉત્તમ અન્નદાનાદિથી સંતૃપ્ત કરીધા; તેમજ વસ્ત્રાલંકાર ગોપ્રદાન વગેરેથી પણ તેઓનું સન્માન કર્યું. પછી બ્રાહ્મણોએ આશીર્વાદ દીધા. યોગજ્ઞ અને વેદજ્ઞ બ્રાહ્મણોએ આપેલાં આશીર્વાચન કદી નિષ્ફળ નીવડતાં નથી. સારાંશ, પરમાત્માનું અનિષ્ટ ચિન્તન કરવાથી અધઃપાત થાય છે અને દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ વાત શક્ટાસુરપરથી

વ્યક્ત થઇ. અરતુ !

એક વખત યશોદા પોતાના છોકરાને જોળામાં બેસાડીને રમાડતી હતી, તેવામાં એકાએક તે છોકરો પર્વતના શિખર સમો ભારે લાગવા માંડ્યો, અને ત્હેનો બોળે એને દુઃસહ થઇ પડ્યો. ભારથી અત્યંત પીડિત થતાં, ત્હેણે એ છોકરાને જમીન પર મૂકી દીધો. પોતાનો પુત્ર સ્વયમ્ પરમેશ્વર હોવાથી, ત્હેના ઉદરમાં અનંત બ્રહ્માંડ નિવાસ કરે છે, એ વાતની યશોદાને ખબર ન હતી, તેથી એ આટલો બધો ભારભૂત કેમ થઇ ગયો, તેને માટે એને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું તે યોગ્યજ હતું. અથવા એ કાંઈ અરિષ્ટ સૂચક ચિન્હ તો નથી ? એ કલ્પનાથી ત્હેણે પરમેશ્વરનું ધ્યાન અને પ્રાર્થના કીધી અને પોતે ગૃહ કાર્ય કરવા લાગી.

આણી તરફથી કંસે પોતાના સેવક તૃણાવર્ત દૈત્યને એ છોકરાને મારવા સારૂ મોકલી આપ્યો હતો, તે આ વખત ગોકુળમાં આવી પહોંચ્યો હતો. ત્હેણે પ્રથમ એવી તો ધૂળ ઉરાડી કે, તેનાથી સકલ ગોકુળ આચ્છાદિત થઇ ગયું, અને કોઇને કશું પણ સૂઝવા લાગ્યું નહિ. ત્હેણે અષ્ટ દિશાને ગર્જના કરીને વ્યાપ્ત કરી દીધી, અને પોતે ચક્રાકાર વાયુ સ્વરૂપે આવીને જમીન પર ઉભો રહ્યો અને કૃષ્ણને ત્હેણે ઉંચકી લીધા. થોડાક વખત સુધી આખું ગોકુળ ધૂળ અને અંધકારથી આવૃત્ત થઇ ગયું હતું. તૃણાવર્તે પથર, કાંકરા વગેરે ચારે તરફથી ફેંકવાનું શરૂ કર્યું હતું તેથી સધળાજ ગભરાઇ ગયા હતા અને કોઇને પોતાનું તથા 'ખીખતું' શરીર પણ દેખાતું નહિ. થોડીવાર પછી યશોદા પોતાના છોકરાને જ્યાં આગળ મૂક્યો હતો ત્યાં આગળ જોવા લાગી, પરંતુ ક્યાંય નજરે નહિ પડવાથી તે એના ગુણનું સ્મરણ કરતી રડતી રડતી જમીન પર પડી રહી. ગાય પોતાનાં વાછરડાનું મરણ થતાં જે પ્રમાણે આક્રોશ કરે છે, તેજ પ્રમાણે યશોદા વિલાપરવ કરવા લાગી. ત્હેનું રૂદ્ધ સાંભળીને ગોપીઓ ત્યાં આવી પહોંચી, અને નંદનો પુત્ર નથી જડતો, એવા સમાચાર સાંભળીને સધળી દુઃખિત થઇ.

ચક્રાકાર વાયુનું રૂપ લેનારા તૃણાવર્તનો વેગ, કૃષ્ણને ઉપાડતાંની સાથેજ કમી થઇ ગયો હતો, તેમ છતાં મહા કથાવટે તે એમને લઇને આકાશમાં ગયો. કૃષ્ણના ભારથી ત્હેને એમજ લાગ્યું કે, મહેં શું આ પર્વતની પ્રચંડ શિલા તો નથી ઉપાડી ? એમના ભારથી પીડિત થતાં ત્હેણે એમને છોડી દેવાનો વિચાર કર્યો, પરંતુ કૃષ્ણે એને ગામમાંથી પકડેલો હોવાથી, છોડવાનું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. ગળામાંથી મળ્યુત પકડી રાખેલો

હોવાથી, એની સઘળી હીલચાલ બંધ થઈ ગઈ, આંખો બહાર નીકળી પડી, અને પ્રાણુ નિર્ગત થઈને તે છોકરા (કૃષ્ણ) સહિત ગોકુળમાં આવીને પડ્યો. પહેલાં ત્રિપુરાસુર જેમ મહાદેવના બાણથી છિન્નલિન્ન થઈને નીચે પડ્યો હતો, તેજ પ્રમાણે એ દુષ્ટ દૈત્ય આકાશમાંથી નીચે, જ્યાં સર્વ સ્ત્રીઓ રૂદન કરતી બેસી હતી, ત્યાં આગળ આવીને પડ્યો, અને તેઓની નજરે પડ્યો. તેઓએ એની છાતીપર જ્યારે કૃષ્ણને જોયા, ત્યારે ત્હેમને ઝટ ઉંચકી લીધા, અને લાવીને યશોદાની પાસે મૂકી દીધા. આકાશ માર્ગે રાક્ષસ જેને ઉપાડી ગયો હતો, તે છોકરો સુખરૂપ પાછો આવ્યો, એ વાત મૃત્યુના મુખમાંથી છુટીને આવ્યા બરાબરજ થઈ, એમ સઘળા બોલવા લાગ્યા. નંદાદિ ગોપાળ અને યશોદાદિ ગોપિકાઓ અત્યંત આનંદિત થઈને પરમાત્માનો ઉપકાર માનવા લાગી.

કેટલાક કહેવા લાગ્યા, ભાઈ! એ દુષ્ટ ધાતકી દૈત્ય પોતાના પાપેજ મરણ પામ્યો. સત્પુરુષની દષ્ટિ સર્વત્ર સમ હોવાથી, તેઓ સંકટમાંથી નિર્મુક્ત થાય છે; એમાં અમને તો કશુંય આશ્ચર્ય સરખું લાગતું નથી. એમજ થવાનું!! કેટલાક બોલવા લાગ્યા કે, હમે જન્માન્તરમાં એવું તે શું તપ કર્યું હશે! અથવા ઈશ્વરપૂજન, ઇષ્ટાપૂર્ત કર્મ વગેરે શું શું પુણ્યકર્મ કર્યાં હશે કે જેના પ્રભાવથી આ છોકરો મૃત્યુના મુખમાંથી છુટીને પોતાનાં ઇષ્ટમિત્ર, જ્ઞાતિજન વગેરેને આનંદ આપવા સાર પાછો આવ્યો? આવાં અનિષ્ટ જ્યારે વારંવાર નંદની નજરે પડવા લાગ્યાં, ત્યારે વસુદેવનાં ભાવણને માટે એમને અધિક આશ્ચર્ય તથા મહત્વ પ્રતીત થવા લાગ્યું. શુકાચાર્ય કહે છે કે, હે રાજા! તૃણાવર્ત આવ્યો, ત્યારે પોતે કેવા અને કેટલા ભારે થયા હતા, તે યશોદાને દેખાડવા સાર કૃષ્ણે એક ચમત્કાર બનાવ્યો.

એક વખત યશોદાએ પોતાના બાળકને બોળામાં બેસાડ્યો હતો, અને પ્રીતિપૂર્વક તે એને સ્તનપાન કરાવી રહી હતી. ધાવી રહ્યા બાદ, કૃષ્ણ માતાના બોળામાંજ હસતા રમતા પડી રહ્યા હતા, અને યશોદા ત્હેમનું હાસ્યયુક્ત મુખ જોઈ રહી હતી, એટલામાં કૃષ્ણને જાંભા, (બગાસુ) આવ્યું, અને ત્હેના મુખમાં અખિલ વિશ્વ એને પ્રતીત થયું. આકાશ, પૃથ્વી, સ્વર્ગ, નક્ષત્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય, ચન્દ્રાગ્નિ, સમુદ્ર, દ્વીપ, પર્વત, નદીઓ, અરણ્ય ઇત્યાદિ સર્વ સ્થાવરજંગમ વિશ્વ ત્યાં એણે દીઠું. તે જોતાંજ એને ભારે આશ્ચર્ય ઉપજ્યું, તથા એના શરીરપરનાં રોમાંચ ખડાં થયાં અને તે પોતાની આંખો મીચીને સ્વસ્થ બેસી રહી.

ભાવાર્થદીપિકા.

પરમાત્માનું અખિલ ચરિત્ર પાપનાશક છે, તે પણ તેમાં જે શૃંગાર અદ્ભુતાદિ રસોત્પાદક અને ભક્તિપ્રધાન તથા જેના શ્રવણથી ચિત્ત અને કર્ણ સંતુષ્ટ થાય તેમ છે, તેવા ભાગનુંજ શ્રવણ અને ગાયન આદરપૂર્વક સન્નજને કરવું. આ પ્રકારનો આશય બહુધા રાજા પરીક્ષિતનો હોય એમ એની પ્રશ્નોક્તિ પરથી જણાઇ આવે છે.

‘પરમાત્માને નિદ્રા આવી ગઇ’ એમાં આવો ભાવ સમજવો. આ સર્વ લોક મ્હને તેલ વગેરે લગાડીને મંગલસ્નાન વગેરે કરાવે છે, તે શિષ્ટાચાર હોવાને લીધે કિંવા મ્હારા પર એમનો નિરૂપાધિક પ્રેમ છે તેથી ? એ હું અન્ય કાર્ય તથા દઇને જોઉં છું. એ હેતુથી ત્હેમનો સત્યાસત્ય પ્રેમ જાણવા સારજ પરમાત્માએ એમજ સમજે કે પોતાની આંખો બંધ કરીને પોતે સૂઇ રહ્યા હોય, એવો ભાવ બતાવ્યો. વ્યવહારમાં પણ કોઈ માણસ કેવું કામ કરે છે, તે જોવું હોય, તો આપણે પોતે પણ ચૂપચાપ પડી રહીને નિદ્રા આવી ગઇ છે, એવો ભાવ દેખાડીએ છીએ તે પ્રમાણે. અથવા, નિદ્રાએ એવો વિચાર કીધો કે, પરમાત્મા લક્ષ્મીપતિના ઔત્થાનિક મંગલ કાર્યને કાળે ગોકુળની સકલ સ્ત્રીઓ આવેલી છે; તો પછી આપણે પણ તે સુખનો અનુભવ કેમ નહિ લેવો ? ત્યાં આપણને જવામાં શી હરકત છે ? એ હેતુથી તે ધીરે ધીરે આવીને પરમાત્માના નેત્ર પર બેસી હોય એમ પ્રતીત થાય છે કે શું, એમ લાગે છે.

‘પરમાત્માને સ્તનપાન કરવાની ઇચ્છા થઇ’, તેમાં આ ભાવ સમજવો. કોઈ મનુષ્ય મ્હારો ઉત્સવ કરે અને મ્હને કશુંય નિવેદન નહિ કરે, તો તે સમારંભ મ્હારી સંતુષ્ટતાને ખાતર થતો નથી. એ પ્રકારનો પોતાનો અંતર્ભાવ પૃથ્વી પરના લોકોને બોધિત કરવા ખાતરજ, પરમાત્મા તે વખતે દુગ્ધપાન કરવા સાર સ્પૃહાયુક્ત થઇને રૂદ્ધ કરવા લાગ્યા. કેમકે, તેઓ-શ્રીજ સ્વહિતનો માર્ગ સૂચવનારા છે.

‘કૃષ્ણે પોતાનાં ચરણ ઉંચા કરીને નચાવ્યાનો હેતુ’. પદ્મ્યાં ભૂમિ : એ શ્રુતિમાં પરમાત્માના પગમાંથી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થયાનું કહેલું છે. તે પરથી પૃથ્વી પગની કન્યા થઇ. કૃષ્ણને પૃથ્વીનું રક્ષણ કરવાનું હતું, તેથી ત્હેમણે પગને એવું સૂચવ્યું કે, ત્હમારી કન્યાનું રક્ષણ કરવાના કાર્યમાં ત્હમારે મ્હને સહાય કરવી ઉચિત છે. તે સાંભળતાંજ પગ આનંદથી નાચવા લાગ્યા, અને અસુરને મારવાને તૈયાર થયા.

‘પમ વડેજ તાડન કરીને શકટાસુરને શા માટે માર્યો?’ તો, અવિ-
નાશી એવું જે સુખ તેને આવૃત્ત કરી દે છે તેથી જેનું નામ શકટ
(શં સુખં કટયતિ) અર્થાત્ મોહ અજ્ઞાન ઇત્યાદિ છે, તે મહારી સન્મુખ
કેમ ઉભા રહી શકે? નહિજ. એટલા માટે, પાદપ્રહારથી તહેનો નાશ કરીને
પરમાત્માએ લોકોને એ ભાવ બતાવ્યો કે, મોહરૂપી શકટને મારવું હોય,
તો મહારાપાદ (ચરણ)નો જ આશ્રય કરવો; અર્થાત્ ચરણની ભક્તિ કરવી.
તેમ કર્યાથી હું પ્રસન્ન થઇને મહારા સાક્ષાત્કારને પ્રતિષ્ઠા એવા મોહને
ક્ષણ માત્રમાં મારી નાંખું છું.

‘કૃષ્ણ પર્વતની પેઠે માતાના ખોળાપર ભારભૂત કેમ થયા?’ તો,
ધનુર્વિદ્યામાં પ્રવિણ એવા ક્ષત્રિયોએ, પર્વતાસ્ત્રવડે વાતાસ્ત્ર નિષ્ફળ થાય
છે, એવું વર્ણન કરેલું છે. કૃષ્ણને એ વાતની ખબર પડી ચુકી હતી કે,
હવે પછીથી કંસ તરફથી મહારા ઉપર જે શત્રુ આવવાનો છે, તે વાતચક્રના
રૂપથી આવવાનો છે. એથી તહેના પરાભવને ખાતર એમણે પોતાનું રૂપ
પર્વતના જેવું જડ (વજ્રનમાં ભારે) કરી નાંખ્યું, તે યુક્તજ સમજવું.
‘યશોદાએ કૃષ્ણને જમીન પર મૂક્યા અને પોતે ગૃહકાર્યમાં નિમગ્ન થઇ.’
એમાં એ વાત સ્પષ્ટ થઇ કે સ્ત્રીઓના સ્વભાવમાં પ્રપંચની આસક્તિ અપ-
ત્ય રક્ષણના કરતાંયે અત્યંત અધિક હોય છે.

‘શકટાસુરના પછી તૃણાસુર કેમ આવ્યો?’ શકટ નામ ગાડાનું અને
તૃણ નામ ઘાસનું છે. કંસે પ્રથમ મોકલેલો અસુર ગાડાનું રૂપ લઇને આવ્યો
હતો, અને તહેના પછી બીજો જે ભારે ક્રોધ સહિત આવ્યો, તે તૃણાવ-
ર્તના (ઘાસના વાયુમાં ચક્રાકાર ફરવાના) રૂપથી આવ્યો હતો. તૃણે (ઘાસે)
વિચાર કીધો કે હું વન્ય અર્થાત્ વનને વિષે ઉત્પન્ન થએલ છું અને તેથી
મૂઠપણુ છું; તોપણુ હું જે (ગાડા) પર આરૂઢ થઇને, ગામમાં આવીને સકલ
ગો-કુલ (ધેનુ સમૂહ)ની ૧ ‘તૃપ્તિનો હેતુ થાઉં છું, તે શકટનો આ બાળકે
નાશ કર્યો કેમ? સાઈ. હવે હું એનો નાશ કરું છું. એ દૃષ્ટિથી શકટની
પાછળ તૃણનું ક્રોધપૂર્વક આગમન થયું, તે યુક્તજ જાણવું. (તૃણ અને શકટ
એ પદના દ્વિઅર્થ ધ્યાનમાં રાખવા.

‘તૃણાસુરે સકલ ગોકુળને પાપાણુ તથા ધૂળથી આવૃત્ત કેમ કરી દીધું?’
તો સાંભળો. મહાર્જ નામ ધારણ કરનારા તૃણે અખિત્ત ગો-કુલ (ધેનુસમૂહ)

૧ વનનું ઘાસ ગાડામાં ભરીને ગામમાં લાવવામાં આવે છે, અને તે
ખાધાથી ગાયોની તૃપ્તિ થાય છે. તે પ્રસિદ્ધ છે. તેના ઉપર આ કટપના
કરેલી છે.

ને પોતાનો દેહ અર્પણ કરીને સંતુષ્ટ કરેલો હોવા છતાં એ ગો-કુલ (ગાયોનો સમૂહ અને ગામ) નિત્ય મહારા વૈરી (કૃષ્ણ)ને સેવે છે. તેની શી ચિન્તા છે? હમણાં હું એનો નાશ કરી દઉં છું. એ વિચારથી તૃણાસુરને ક્રોધ ઉપજ્યો, અને તહેણે અખિલ ગોકુળને પાપાણુ તથા ધૂળતી વૃષ્ટિવડે આચ્છાદિત કરી દીધું હોય એમ લાગે છે. નહિ તો અખિલ ગોકુળને એવી પીડા કરવાનો ખીન્ને હેતુ શો હોઈ શકે? એકલા કૃષ્ણનેજ મારવાનો એ વિચાર કરત.

‘તૃણાસુરે કૃષ્ણને ઉપાડી લીધા અને આકાશમાં ગમન કર્યું,’ એમાં પરમાત્માએ આ ભાવ પ્રદર્શિત કર્યો છે. ભલે દુર્જન આપણે ઘેર આવ્યો હોય, તોપણ સજ્જને પ્રથમ ઉભા થઇને તહેનો સત્કાર કરવો. ત્યાર પછી જો તે પોતાનું દુષ્ટત્વ દેખાડે, તો તાત્કાલ આપણે તહેને પણ મારી નાંખવો. એવો ન્યાય લોકોને સમજાવવાના હેતુથીજ પરમાત્મા પ્રથમ તૃણાસુર આવતાંવારને ઉઠી ગયા, અને ત્યાર બાદ તહેને એમણે મારી નાંખ્યો. એમ જો ના હોય તો ક્યાં તૃણ અને ક્યાં ગિરિસમા ભારભૂત થએલા પરમાત્મા? તૃણવડે જો પહાડ ઉપાડી શકાય તેમ હોય, તોજ તૃણાસુરથી અચ્છ (સ્થિર, પહાડ) સ્વરૂપ પરમાત્માને ઉપાડીને લઇ જવાનું સંભવી શકે. એથી ઉપરોક્ત હેતુ યથાર્થ સમજવો.

‘યશોદાને કૃષ્ણ ક્યાંઈ પણ જોવામાં આવ્યા નહિ. કેમકે કિચિત્કાલ પર્યન્ત ગોકુળ ધૂળ અને અંધારાથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું હતું.’ આ ઉપરથી એમ સમજવાનું કે, ગોકુળ (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)નો એ નૈસર્ગિક ધર્મ છે કે, આત્માને કદી નીરખવો નહિ. તેમાં જો એ રજ અને તમથી યુક્ત હોય તો પછી પૂછવાનું શું રહ્યું? સદાનંદરૂપ આત્મા (કૃષ્ણ)નાં દર્શન કેમ કરી શકે?

‘આકાશમાં ગયા બાદ તૃણાવર્તને એમજ લાગ્યું કે મહેં આ કોઈ પ્રચંડશિલાજ ઉઠાવી છે કે શું?’ યથાર્થજ. જે પુરૂષને હું (પરમાત્મા) જડ છું એવી પ્રતીતિ થાય છે, તહેને જડરૂપજ જણાઈ છું; અને જોને હું ચેતનરૂપ છું એવી પ્રતીતિ થાય છે, તહેને હું ચેતનરૂપજ થાઉં છું. આ પ્રમાણે પોતાનો ભાવ વ્યક્ત કરવાને ખાતરજ પરમાત્મા ચેતનરૂપ હતા, તે છતાં એ જડરૂપ તૃણાવર્તને તહેની પ્રતીતિના અનુરૂપ જડશિલારૂપ થયા, તે યુક્તજ જાણવું.

‘અન્તકાલીન વાસનાની અનુરૂપજ ગતિ થાય છે,’ એ નિયમાનુસાર, તે તૃણાવર્તે પરમાત્માનું શિલારૂપથી ધ્યાન કરીને પ્રાણુ છોડેલો હોવાથી શિલા ઉપરજ એનો દેહપાત થયો, તે યુક્તજ સમજવું. તથા ‘શંકરના બાણથી

ત્રિપુરાસુર સમાન' એવી જે શુકદેવે ઉપમા આપી છે, તેમાં શિવ વિષ્ણુના અભેદ ભાવનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું કે, પહેલાં જેમણે ત્રિપુરનો નાશ કર્યો હતો, ત્યેમનેજ પ્રકૃત સ્થળમાં તૃણાસુરના પ્રાણનાશક સમજવા. (હરિહર ભક્તિ-રહસ્યમાં એ વાત વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવી છે, તે ત્યાં જોઈ લેવી)

'તૃણાવર્તના પ્રાણનાશના નિમિત્તથી પરમાત્માએ એ નિરૂપિત કર્યું કે,' જે કોઈ હિંસક દુષ્ટ, મ્હારેજ આશ્રય કરનારા સજ્જનોના સાત્વિક વૃત્તિથી ઉલ્લસિત થએલા ગો-કુલ (ઇન્દ્રિય સમૂહ) ને રજતમના મિશ્રણથી (રાજસ તામસ વૃત્તિથી) પીડા પહોંચાડે, તો ત્યેને ગળામાંથી પકડીને શીઘ્રજ ત્યેને પ્રાણુરહિત કરીને હું ગળાડાવી પાડું છું. પ્રકૃત સ્થળમાં ગોકુળ (ગામ) સાત્વિક વૃત્તિવાળું હતું. તેથીજ પરમાત્માનો તેણે આશ્રય કર્યો હતો. પરંતુ જ્યારે તૃણાવર્ત ધૂળ અને અંધકારથી તેને પીડા કરવા માંડી ત્યારે પરમાત્માએ ત્યેને ગળામાંથી પકડીને તાત્કાલ પ્રાણુરહિત કરીને ત્યેને જમીનપર ફેંકી દીધો. આ ઉપરથી ઉપરોક્ત ભાવ યથાર્થ છે, એમ સમજવું ઉચિત છે. બીજે આવો ભાવ પણ આ ચરિત્રમાં વ્યક્ત થએલો છે. આ ગો-કુળ (ઇન્દ્રિય સમૂહ) જ્યારે રજ અને તમથી ખુબ વ્યાપ્ત થાય છે, ત્યારે પરમાત્મા પાસે હોવા છતાંય દૃષ્ટિગોચર થતા નથી. પરંતુ તેમની શાન્તતા થતાં પરમાત્મા તાત્કાલ સાક્ષાત્ થાય છે. કેમકે, જ્યારે ધૂળ અને અંધકારની શાન્તિ થઈ, ત્યારેજ ગોકુળમાં શ્રીકૃષ્ણ, યશોદા વગેરે સ્ત્રીઓની નજરે પડ્યા હતા. આ પરથી એ ભાવ સત્યજ સમજવો.

'અષ્ટસિદ્ધિની પ્રાપ્તિને કાજે પરમાત્માને છોડીને અન્યનું ભજન કરનારાઓને, આ તૃણાવર્ત ચરિત્રમાં પરમાત્માએ એ દેખાડી આપ્યું કે' હું અષ્ટસિદ્ધિ યુક્ત છું; અર્થાત્ તેઓ મ્હારી દાસી છે; મનુષ્યને એ સિદ્ધિઓની ઇચ્છા હોય, તો મ્હારી આરાધનાવડે તેમની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. હવે એમણે ક્યાં ક્યાં કર્મ કરીને કઈ કઈ સિદ્ધિ વ્યક્ત કરી બતાવી, તે ચમત્કારથી સ્ત્રિષ્ઠાર્થપૂર્વક કહેવામાં આવે છે. પ્રથમ અષ્ટસિદ્ધિઓનાં નામ વર્ણવીને પછી કર્મ કહીશું. અણિમા, મહિમા, ગરિમા, લઘિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકામ્ય, ઇશિત્વ અને વશિત્વ ઇત્યાદિ.

(એ નામનો ક્રમ પરમાત્માના કાર્યમાં રહી શકતો નથી, એટલું ધ્યાનમાં રાખવું. જે જે કાર્ય ક્રમથી કર્યું છે, અને તેમાં જે સિદ્ધિનો સમાવેશ થતો હશે, તેનું નામ નિરૂપણ કરીશું. તેમ કર્યાથી ચરિત્ર ઉલટું થઈ શકશે નહિ અને સમજવામાં સુગમતા થઈ શકશે.)

૧. પ્રથમ માતાના અંકપર ગુરુભાવ ધારણ કરીને ગરિમા સિદ્ધિ દેખાડી.

૨. તૃણાવર્ત ઉપાડીને લઈ ગયો તે વખતે લઘુભાવ ધારણ કરીને લઘિમા સિદ્ધિ યતાવી. ૩ તૃણના શરીરના અણુ સરખા દુકડા કરી દેવામાં અણિમા સિદ્ધિ વ્યક્ત થઈ. ૪. ત્હેના નાશમાં મહિમા (મોટાઈ) ધારણ કરીને મહિમા સિદ્ધિ દર્શાવી. ૫. ત્હેને મારી નાંખીને પૃથ્વી પરનાં સકલ લોકોની ઈચ્છા પૂર્ણ કર્યાથી પ્રાકાશ્યસિદ્ધિ પ્રકટ થઈ. ૬ સ્વતઃમાં ઇશિત્વ હોવાથી ઇશિતા સિદ્ધિ અને ૭. સાધુઓના હૃદયને વિષે પોતાનું વશિત્વ દર્શાવવામાં વશિતા સિદ્ધિ જાણી લેવી. ૮. તથા ગોકુળવાસી જનોને ફરી પ્રાપ્તિ થઈ, તેમાં પ્રાપ્તિનામક સિદ્ધિ સ્પષ્ટ થઈ. સારાંશ, પરમાત્માને વિષે આ પ્રકારની અષ્ટસિદ્ધિઓની સ્થિતિ જોઈને, તત્પ્રાપ્ત્યર્થ એમનીજ આરાધના કરવી ઉચિત છે.

‘માતાને વિશ્વદર્શન કરાવીને શું વ્યક્ત કર્યું?’ તો ગોકુલ (ઇન્દ્રિયાદિ સંઘાત)માં જો કે રજવત્ (ધૂળની પેડે) રજોગુણ પ્રસૂત હોવા છતાં, જેનું હૃદય મ્હારા સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થતું નથી, તે મનુષ્ય મ્હારા સ્વરૂપને વિષે અખિલ વિશ્વને અવલોકશે, એ વાત પરમાત્માએ સ્પષ્ટ કરી યતાવી. કેમકે, યશોદાના મનની એવીજ અચ્યુત સ્થિતિ ગોકુલમાં રજ (ધૂળ)નો પ્રસાર થવા છતાં પરમાત્માને વિષે હતી, તેથીજ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના મુખમાં વિશ્વ રૂપ દેખાડ્યું. અથવા, સત્વગુણ વૃદ્ધિંગત થયા વિના હૃદયમાં નિર્મલ પ્રેમ-રસ ઉત્પન્ન થઈ શકશે નહિ, અને તે રસ પરમાત્માના અનુભવમાં આવ્યા વગર ત્હેમનાં વિશ્વરૂપનાં દર્શન થશે નહિ. એ નિયમાનુસાર યશોદાનો હૃદયસ્થ રસ (દૂધ) અત્યંત નિર્મલ હોવાનો પરમાત્માને અનુભવ થયો હતો, તેથી એનું હૃદય સત્વપૂર્ણ થએલું છે, એવો ત્હેમનો નિશ્ચય થયો; અને પછી ત્હેમણે પોતાનું એ મુખ્યરૂપ જોવા લાયક છે, એમ સમજીને ત્હેને પોતાના મુખને વિષે પોતાનું મુખ્ય વિશ્વરૂપ યતાવ્યું તે યથાર્થજ સમજવું. કિંવા, હે કૃષ્ણ ! તું કેટલું દૂધ પીએ છે ? હવે બહુ થયું ! બસ બંધ કર પીવાનું ! એ પ્રમાણે જો કદાચ પોતાની માતા કહે, તો ત્હેને સમજવવું જોઈએ કે, ‘એ દૂધમાં અખિલ વિશ્વનો ભાગ છે. હું એકલોજ કાંઈ પીતો નથી.’ એ હેતુથી એમણે પોતાના મુખમાં ત્હેને સકલ જગત્ દેખાડી દીધું; એ પણ યુક્ત છે.

અથવા, જો એ જણા પોતાની અંતર્ગત વસ્તુ પરસ્પરને આપે છે, દેખાડે છે, ત્હેમનોજ નિષ્કપટ પ્રેમ હોય છે. પરંતુ એક એમ કરે અને બીજો જો તે પ્રમાણે કરે નહિ, તો ત્હેને કૃતઘ્ની ગણવામાં આવે છે. એ રીત જાણતા હોવાથી, પરમાત્માએ

વિચાર કીધો કે, આ યશોદાએ મહને પોતાના હૃદયમાંહેનું દૂધ આપ્યું છે, અને હું મહારી હૃદયસ્થ વસ્તુ (જગત) એને ના દેખાડું, તો કેવો કૃતદની થાઉં? એ હેતુથી એમણે એ સમયે એને પોતાના અંતર્ગત વિશ્વનાં મુખને વિષે દર્શન કરાવીને કૃતદનતા દોષ દૂર કર્યો હોય, એમ લાગે છે; અને એ દૃષ્ટિથી એ યથાર્થ માનવું પણ નિર્દોષ છે, એમ જાણવું. અથવા વાતચક્રરૂપ ધારણ કરીને તૃણાવર્તે મહારં હરણ કીધું એવું જોઇને, હે માતા! તું નાહક ભયભીત થઇ; પરંતુ ફરી કદી એમ ભયભીત થવું નહિ. જોઇને આ મહારં મુખ્ય (શ્રિષ્ઠ અને મુખસ્થ) સ્વરૂપ! એ અનંત (અવિનાશી) અને અનંકરૂપ છે. એની આગળ તૃણાવર્ત સમા સેંકડો આવે, તોપણ મહને શી બાધા થઈ શકે તેમ છે? એ લાવથીજ પરમાત્માએ એને વિશ્વરૂપ બતાવ્યું, તે ઉચિતજ સમજવું.

‘રૂપ જોઇને, યશોદા આંખ્યો મીચીને બેસી રહી.’ કેમ નહિ બેસી રહે? જે સ્વરૂપનાં દર્શન કરવાને મુનિસિંહ (શ્રિષ્ઠ)નાં દિવ્ય ચક્ષુ પણ અસમર્થ નીવડે છે, તેનાં દર્શન કરવાની નાનાં હરિણુઅચ્ચાં સમાં યશોદાનાં નેત્રાની શી ગુંગશ હોઇ શકે? એથી કરીને તે નયન નિમીલિત કરીને સ્વસ્થ બેસી રહી, તે યોગ્યજ હતું. મહા બળવાન સિંહની દૃષ્ટિ પણ જે વસ્તુને જોઇ શકતી નથી, તેને હરિણુ બાલકની દૃષ્ટિ શી રીતે જોવાને સમર્થ નીવડે? એમાં સિંહ અને હરિણુ એ શબ્દમાં ચમત્કૃતિ છે. યશોદા હરિણુસમાં સુંદર નેત્રવાળી હતી, અને મુનિની દૃષ્ટિ નિર્મલ હોય છે, એથી સિંહ એ પદવડે એની શ્રેષ્ઠાર્થવાચકતા કથી છે. પરંતુ કહેવાનું તાત્પર્ય કાંઇ એવું નથી, કે મુનિઓનાં નેત્ર સિંહનેત્રસમાં હોય છે.

॥ इति शिवम् ॥

અધ્યાય આઠમો.

अष्टमे नामकमस्मिन् बालक्रीडाकुतूहले ।

मृदृक्षणादि योगे च विश्वरूपं निरूप्यते ॥

અર્થ:—આ આઠમાં અધ્યાયમાં, ગર્ગિયાર્થે કરેલું ‘શ્રી કૃષ્ણનું’ નામ-કરણ તથા બાલલીલાદ્વાયુક્તમાં મૃત્તિકાલક્ષણ સંબંધી કરેલો આરોપ દૂર કરવા માટે યશોદાને થયેલું વિશ્વરૂપદર્શન વર્ણવેલું છે.

શુકાચાર્ય કહે છે, હે રાજા! વસુદેવે પોતાના પુત્રોનો નામકરણ

સંસ્કાર કરવા સાર મોકલેલા યાદવોના ઉપાધ્યાય ગર્ગમુનિ એક વખત નંદના ગોકુળમાં આવ્યા. નંદે તહેમને જોઇ, ઉભા થઇને હાથ જોડી આસન-પર બેસાડ્યા અને ઈશ્વર બુદ્ધિથી તહેમનું પૂજન કર્યું. આ પ્રકારનું આદ-રાતિથ્ય કરીને નંદ બોલ્યા, હે બ્રહ્મનિષ્ઠ! આપ પૂર્ણ કામ હોવાથી, મહારાથી આપનું શું કાર્ય થઇ શકે તેમ છે? આપ સરખા મહાત્માનું પૃથ્વીપર જે પર્યટણ થાય છે, તે ગૃહસ્થાશ્રમી પુરુષોના ઉપર અનુચ્છેદપૂર્વક કલ્યાણ કરવાના હેતુથીજ થાય છે. ઇન્દ્રિયાદિકોને જેનું જ્ઞાન થવું કદીજ છે, એવું જ્યોતિઃશાસ્ત્ર આપે નિર્માણ કરીને લોકોના ઉપર ધણોજ ઉપકાર કર્યો છે. તેનાથી મનુષ્યને ભૂત ભવિષ્ય કાળના ઈજનું જ્ઞાન થાય છે. આપ વેદ-વેત્તા હોવાથી આપને મહારી એટલી પ્રાર્થના છે કે, એ જન્મે છોકરાઓના નામકરણાદિ સંસ્કાર આપ કરો. બ્રાહ્મણ સર્વ મનુષ્યોના જન્મથીજ ગુરૂ હોય છે અને એ સંસ્કાર કરવા એ ગુરૂનું કામ છે. આપ હમારા ગુરૂ હોવાથી, એ કામ કરવા મહેં આપને વીનવ્યા છે તે યથાર્થજ સમજવું.

ગર્ગ મુનિએ કહ્યું, હે નંદ! તદ્માર્થ કહેવું સત્ય છે, પરંતુ હું યાદ-વોનો ઉપાધ્યાય હોવાથી, તદ્મારા છોકરાઓના સંસ્કાર જે મહારા હાથે થાય, તો આ છોકરા વસુદેવના છે, એવી કંસના મનમાં શંકા ઉપજશે. દેવકીની છોકરી (યોગમાયા)નું ભાષણ સાંભળ્યું, ત્યારથી કંસના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો છે કે, 'દેવકીનો આદમો ગર્ભ સ્ત્રી સંતાન હોવું અયુક્ત છે, તે પુરૂષ સંતાનજ હોવું જોઇએ.' તદ્માર્થ તથા વસુદેવનું સખ્ય હોવાથી, એમનો પુત્ર તદ્મારા ધરમાં હશે, એવો સંશય એના મનમાં ઉત્પન્ન થયો હશેજ; અને એમના સંસ્કાર હું કરીશ, તો એનો એ સંશય દટમૂલ થશે. તથા તેટલા ખાતર એ જો એ છોકરાને મારે, તો એનો દોષ મહારે માથે આવશે.

નંદે કહ્યું, મહારાજ! એ વાતની ધરના અગર બહારના કોઈપણ માણસોને ખબર નહિ પડે શકે, એવો બન્દોબસ્ત હું રાખું છું અને આપ એ પ્રમાણે ગુપ્તતાથી પુણ્યાહવાચનપૂર્વક, એ છોકરાઓના દ્વિજાતિને કરવાયોગ્ય તેટલા સંસ્કાર કરો. હે રાજા! ગર્ગના મનમાં તેઓના સંસ્કાર કરવાની ઈચ્છા હોવાથી, તહેણે નંદની પ્રાર્થના સાંભળીને એકાન્તમાં બેસીને તે બન્નેય છોકરાઓનું નામકરણ કર્યું. ગર્ગે કહ્યું, હે નંદ! આ રોહિણીનો પુત્ર પોતાના ગુણોવડે મિત્રાદિકોના મનને રમમાણ કરશે, માટે એનું નામ 'રામ' એવું થશે. એનું બળ અધિક હોવાથી, લોકો એને 'બળ' એ પ્રમાણે સુધ્ધાં કહેશે. યાદવોના ભેદભાવનું એ આકર્ષણ કરશે, માટે 'સંક-

પંજુ' એવું પણ એનું નામ થશે. ત્હમારા પુત્રના પહેલાં કૃતાદિયુગમાં શુકલ, રક્ત તથા પીત એવા ત્રણ વર્ણ હતા, પરંતુ હાલમાં એનો કૃષ્ણવર્ણ હોવાથી, એનું 'કૃષ્ણ' એવું નામ પ્રસિદ્ધ થશે. એ પ્રત્યેક યુગમાં અવતાર ધારણ કરે છે. એ પહેલાં એકવાર વસુદેવના પુત્ર થયા હતા, તેથી એ વાતને જાણનારા કેટલાક પુરૂષો એને 'વાસુદેવ' એમ કહેશે. ત્હમારા પુત્રના ગુણ અને કર્મ અનેક હોવાથી, તેને અનુરૂપ નામ પણ ધણું છે. તેમને હું અગર ખીજા લોકો પણ જાણી શકતા નથી. એ કૃષ્ણ ત્હમારું કલ્યાણ કરશે, અને ગોકુલને તથા ગોપાલોને ધણો આનંદ આપશે. એમને ક્ષીધે ત્હમારાં સકલ દુઃખો દૂર થશે. જે લોક એમના ઉપર પ્રીતિ કરશે, તેઓનો શત્રુવડે કદી પણ પરાભવ થઈ શકશે નહિ. હે નંદ! ગુણોથી, ઐશ્વર્યથી, કીર્તિ પરાક્રમ-વડે એ ત્હમારા પુત્ર નારાયણ સમાન છે, તેથી એમનું સાવધાનપણે રક્ષણ કરતા રહેવું. હે રાજા! આ પ્રમણે નંદને કદીને ગર્ગમુનિ પોતાના સ્થાન-પર ચાલ્યા ગયા. ત્હેમના વચનથી નંદને ધણોજ આનંદ થયો, અને તે પોતાને કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યા.

થોડા દિવસ પછી ગોકુળમાં રામ અને કૃષ્ણ હાથવડે ઘુંટણીએ ચાલવા અને રમવા લાગ્યા. પછી બન્ને પગ જેમ તેમ ધસડતા ધસડતા ગોકુળના કાદવમાં બન્ને જણા દોડવા લાગ્યા. દોડતી વખતે પગના તથા કમરના ભૂપણાદિકાના મનોહર શબ્દથી ત્હેમના મનને આનંદ થતો હતો. કોઈ મનુષ્યને જતો દીઠો કે ત્હેની પાછળ એ ચાર પગલાં તેઓ જતા અને ભયભીત થઈને રોહિણીની પાસે પાછા આવતા રહેતા. તે વખતે ત્હેમની બન્ને માતાઓ ત્હેમને પ્રેમપૂર્વક આલિંગન કરીને ત્હેમના મુખમાં રતન મુકતી અને તેઓનાં મંદહારયયુક્ત તથા અલ્પ દંતપંક્તિથી સુંદર દેખાતા મુખને નીહાળીને આનંદ પામતી. રમતી વખતે તેમના શરીરે લાગેલો કાદવ પોતાના વસ્ત્રવડે લુંછી નાંખતી. આગળ જતાં જ્યારે તેઓ મોટા થયા, ત્યારે તો ગાયનાં વાછરડાંઓનાં પૂછડાં પકડીને ચારેબેર દોડવા લાગ્યા. કેટલીક વાર એ ગાયનાં વાછરડાં દૃઢતાં અને એ બન્નેને પોતાની પાછળ આમતેમ ધસડી લઈ જતા. ગોપીઓને ત્હેમની આવી બાલલીલા જોવામાં કૌતુક ઉપજતું, અને તેઓ પોતાનાં ઘરનાં કામકાજ છોડીને જોવાને આવતી અને ખુશી થતી. એ બન્ને છોકરા ધણા ચપળ હોવાથી, ત્હેમની માતાઓને પશુ, અગ્નિ, ખડ્ગ, જળ, પક્ષી, કંટક વગેરેમાંથી ત્હેમને સમાલવાનું તથા ધરકાજ કરવાનું ઘણું અશક્ય થઈ પડવા લાગ્યું. આમ તેઓના ગૃહસૌખ્યની સીમા રહી ન હતી. હે રાજા! અલ્પ સમયમાં

રામ અને કૃષ્ણ આધાર વગર પોતાની મેળે પગવડે સહજ ચાલવા લાગ્યા. ત્યારે તો બલરામની સાથે ભગવાન કૃષ્ણ ગોકુળના નાના નાના બાળકોને લઇને ગોપીઓને આનંદ ઉપજાવતા રમવા લાગ્યા. હવે પ્રથમતઃ કેટલીક ગોરસ ચોરીની લીલા કેવી રીતે કરી હતી તે બતાવીશું.

એક દિવસ સકલ ગોપાળ બાળકોને સાથે લઇને કૃષ્ણ જ્યારે ચોરી કરવા સારૂ નીડળ્યા, ત્યારે ત્હેમણે એ લોકોને કહ્યું, ભાઈઓ! આપણે આપણી સાથે કાંકરા, ગોખર, ઉંચી ઉંચી લાકડી, તથા કપડાંજાણ માટી ઇત્યાદિ સામાન લેતા જતું. કોઈએ બોલવું નહિ અને કમ્મર બાંધીને તૈયાર રહેવું. તે સાંભળીને બાળકોએ પૂછ્યું કે, હે કૃષ્ણ! ચોરી કરવા સારૂ એ સમાનની શી જરૂર છે? કૃષ્ણે કહ્યું, સાંભળો! ધરમાં ઘુસ્યા બાદ બંને બાળુએ કાંકરા ફેંકી દઈશું, તો તેનાથી વાસણોનો અવાજ સંભળાશે. ખાલી પાત્રનો અવાજ ‘ખણખણ’ થશે અને ગોરસ વગેરેથી ભરેલાનો ‘ડબડબ’ થશે. તેનાથી વાસણ ખાલી થા બરેલું છે તેનું આપણને જ્ઞાન થશે, અને ઝટ લાવવાનું સુગમ પડશે. હવે કદાચ આપણાં પગલાંનો અવાજ સાંભળીને ગોપી બે દોડી આવે, તો તે વખતે આપણે આપણી પાસેનાં ગોખર આગળ ફેંકવાં. તેઓ એના પગને કાંટાની પેઠે ખુંચશે અને તેથી આપણને એ પકડી શકશે નહિ. કોઈ ગોપી કદાચ પોતાને પગે ગોખર લાગવા છતાં આપણને આગળ આવીને પકડી શકે, તો તે આપણી પાસે આવે કે તરતજ આપણે ત્હેની આંખોમાં કપડાંજાણ કરેલી માટી ઝટ ફરતી કે ફેંકી દેવી. એટલે તે પોતાની આંખો ચોળવા મંડી જાય તેટલીવારમાં આપણે નાસી છુટવું. મોટી લાકડી રાખવાની મતલબ એ છે કે, શીકાં ઉપર અત્યંત ઉચ્ચ સ્થાનમાં દંડી, દૂધ રાખ્યું હોય, તો નીચેથી લાકડીનો સપાટો લગાવીને તે માટલામાં કાણું પાડવું અને તેની નીચે મ્હાં રાખીને ઉપરથી જે રસ ગળે તે પી જવો. આ પ્રમાણે સધળાને સમજાવી દઇને કૃષ્ણની સ્વારી એક ગોપીના ધરમાં, તે બહાર જમનાપર પાણી ભરવા ગઇ હતી, તેવો લાગ જોઇને પ્રવિષ્ટ થઇ.

ત્યાં શિકાઉપર ઉંચે દંડી દૂધ જોઇને કૃષ્ણે કહ્યું, હે બાળકો! પાટલા ઉપર પાટલા મુકો, તો હું તે ઉપર ચઢીને ઉંચો થઇને દૂધનું માટલું ફેંડું અને ત્હમને નીચેથી ગોરસનું પાન કરાવું. તેમ કર્યા બાદ, કોઈ દૂધ પીએ છે, તો કોઈ દંડી ખાય છે, એટલામાં ગોપી બહારથી આવી પહોંચી. ત્યારે કૃષ્ણ બોલ્યા, અરે નાસો, નાસો! ચપળતાથી સધળા સોજતીએ નાસી ગયા, પરંતુ કૃષ્ણને તે ગોપીએ પકડ્યા અને પૂછ્યું કે, તું કોણ

છે ? અંહીયાં દૂધ માખણ ચોરીને ખાઈ જાય છે કેમ ? કૃષ્ણે કહ્યું, તું ચોરી છે. મ્હાં નવનીત હું ખાઉ છું. તેમા તું કોણ પૂછનારી ? ગોપી બોલી, હે ચોર ! આ ઘર મ્હાં છે, તેને તું ત્હાં પોતાનું કહે છે ? કૃષ્ણે કહ્યું, જરા વિચાર કરીને તો જો ! આ શરીર પણ આપણું હોતું નથી, તો તું ઘર મ્હાં છે એમ કહે છે, તે સત્ય કેમ હોય શકે ? કૃષ્ણે જ્યારે એ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે ત્હેને એ વાત સાચી લાગી કે સકલ જગત નશ્વર છે, સ્વપ્નતુલ્ય છે. તેમાં મ્હાં શું છે ? એક પરમાત્મા અવિનાશી છે. આમ વિચાર કરતાં કરતાં ત્હેની તદાકાર વૃત્તિ થઈ ગઈ, અને માખણ ખાઈ રહીને કૃષ્ણ ત્હેના હાથમાંથી નાસી છટકવાને તૈયાર થયા. તે ગોપી ફરી સાવધ થઈને કૃષ્ણને પૂછવા લાગી કે, આ ઘર મ્હાં નથી, તે તો જાણે સમજી, પણ ત્યારે છે કોનું ? કૃષ્ણે કહ્યું, મ્હાં. ગોપી બોલી ત્હાં છે, તો કાંઈક નિશાની બતાવ. કૃષ્ણે કહ્યું, આકાશે જોટલા ઘર વ્યાપ્ત કરી દીધાં છે, તે બધા મ્હારાંજ છે. ગોપીએ કહ્યું હીક ! પરંતુ આજ તો હું ત્હેને યશોદાની પાસેજ લઈ જવાની છું. તું ગોકુળમાં બાળકોને સાથે લઈને ઘેર ઘેર ચોરી કરવાનો ઉદ્ધેશ કરે છે, પરંતુ એ શું ત્હેને ઇચ્છે છે ? મ્હારી પાસે માંગ્યું હત, તો હું ત્હેને જોઈએ તેટલું માખણ, દૂધ, દાંડી વગેરે ખાવા આપત. આમ તે બોલી રહી હતી એટલામાં કૃષ્ણે પોતાનો હાથ ત્હેના હાથમાંથી ઝટકે મારીને છોડાવી લીધો અને પોતે નાસી છુટ્યા. ગોપીએ કહ્યું, હે ચોર ! હમણાં નાસી ગયો, તેમાં શું ? ફરી મ્હારા હાથમાં આવશે, ત્યારે બતાવીશ.

પછી એક દિવસ એક ગોપીના ઘરમાં તે મંથન કરી રહી હતી, તે વખતે કૃષ્ણ આવ્યા અને આમ તેમ જોવા લાગ્યા. ત્યારે ત્હેણે પૂછ્યું, કેમરે ચોર ? શું જુએ છે ? કૃષ્ણે જવાબ દીધો કે, ત્હારી ગાયોનાં વાછરડાં જોવાને હું આવ્યો છું. આ વાછરડું કઈ ગાયનું છે ? આ કોનું છે ? ઈત્યાદિ પૂછતાં પૂછતાં કૃષ્ણે તેમનાં ગળામાંનાં દોરડાં છોડી દીધાં, એટલે તેઓ સધળાં નાચવા ફૂદવા લાગ્યાં, અને ઘરમાંથી બહાર નાસી છુટ્યાં. બંધન કોને પ્રિય હોય છે ? પશુઓને પણ નથી હોતું. પરંતુ એક મનુષ્યજ તેમાં આનંદ માને છે; અર્થાત્ પશુઓ કરતાંયે વધી ગયા કે નહિ ? અસ્તુ ! ત્યારબાદ કૃષ્ણે ત્હેને કહ્યું, આ જો ત્હારા સઘળાં વાછરડાં છુટીને નાસી ચાલ્યાં. એવું જોઈને મંથન બંધ રાખીને તે વાછરડાં પાછળ દોડી, અને આણી તરફથી કૃષ્ણે ઘરમાં ઘુસીને દૂધ દાંડી ખાધાં તથા મંથનના માટલાં ફેાડી નાંખ્યાં. એટલુંજ નહિ, પરંતુ ઘરમાં જોટલાં દૂધ દાંડી હતી

તે બધાંયને નાશ કરીને પોતે ભાગી ગયા. આણી તરફ પેલી ગોપી વાછ-
રડાંએને લઈને ધરમાં આવીને જોવા લાગી તો, મંથનનાં માટલાં અને
ખીજાં ધરનાં ગોરસનાં માટલાં ફૂટેલાં તૂટેલાં પડ્યા છે, તથા દંહી દૂધ
તેમાંથી પાણીની જેમ વહી રહ્યાં છે, એવું દ્રશ્ય ત્હેની નજરે પડ્યું. ત્યારે
તો ત્હેણે વિચાર કીધો કે, જશોદા પાસે જઈને ફરીયાદ કર્યા વગર એનો
બદોબરત થઈ શકશે નહિ. મહારા હાથમાં એ કૃષ્ણ આવ્યો હત, તો હું
એને બાંધી રાખત અને માર પણ મારત.

એક વખત એક ગોપીને ઘેર કૃષ્ણ ગયા, તો તે બહાર ગઈ હતી
અને ત્હેની વહુજ એકલી ધરમાં હતી. એમણે ત્હેને પૂછ્યું કે, ત્હારી સાસુ-
એ માંખણ ક્યાં રાખ્યું છે તે બતાવ, સત્ય કહી દે. સાંભળતાવારને તે
લયભીત થઈ ગઈ અને ચૂપચાપ ઉભી થઈ રહી. એટલામાં કૃષ્ણ અંદર
જઈને નવનીત શોધી કાઢ્યું તથા પોતે ખાંધને થોડુંક પેલી વહુને મ્હોંયે લગાડીને
પોતે મુઠીવાળીને નાસી ગયા. એટલામાં સાસુ આવી પહોંચી અને જુએ છે તો
પોતાની વહુ મ્હોંડાપર લાગેલું માંખણ કપડાવતી હુછી રહી છે, એવું ત્હેના
જોવામાં આવ્યું. ત્યારે તો સાસુએ ધૂનરો કર્યો, દરરોજ ધરમાંથી માંખણ
તુંજ ચોરી ચોરીને ખાઈ જાય છે. મ્હને લાગતું હતું કે કૃષ્ણ ખાઈ જાય
છે, પરંતુ આજે ત્હારાં ચરિત્ર પ્રત્યક્ષ નજરે પડ્યાં. એમ કહીને એ ત્હેને
મારપીટ કરવા લાગી તો કૃષ્ણની રવારી તે વખતે બહાર ઉભીજ હતી. વહુએ
કહ્યું, સાસુજી સાંભળો! આપની પાછળ કૃષ્ણે અંહી આવી ધરમાં ધુસી
જઈને માંખણ શોધી કાઢ્યું અને ખાધું, તથા જતી વખતે મ્હારે મ્હોંડે
લગાડીને પછી સટકી ગયા. ગોપીએ કૃષ્ણને જોઈને કહ્યું કે, ચોરી સરસ
કરે છે. તુંજ માંખણ ખાંધને મ્હારી વહુને મ્હોંયે લગાડીને નાસી ગયો હતો
કે નહિ? કૃષ્ણે કહ્યું, હું ત્હમારા આંગણા આગળ રમવા આવ્યો હતો, તે
વખતે આ ત્હમારી વહુજ માંખણ ખાઈ રહી હતી. હું ત્હમને કહી દઉં
માટે એજ મ્હારા મ્હોંયે માંખણ લગાડીને પછી ધરમાં ભરાઈ ગઈ હતી.
મ્હારા ઉપર ચોરીનું એ મિથ્યા તોહમત મૂકે છે, ! પરંતુ માંખણ તો
એણેજ ખાધું હતું. બરાબર સજ્જ કરશો, તો ફરી આવું કર્મ કદી કરશે
નહિ. ત્યારે તો તે બોળી વહુ ઉપર છોડાઈ પડીને ક્ષેપથી કહેવા લાગી,
કૃષ્ણના ઉપર નાહક શું કામ ચોરીનું આજ મૂકે છે? મ્હારી ખાતરી છે
કે માંખણ ત્હેંજ ખાધું છે. એટલું થયા બાદ કૃષ્ણ હસતા હસતા ઘેર
નાશી આવ્યા અને માતા જસોદાની સોડમાં ભરાઈને સાધુની પેઠે શાંત
બેસી રહ્યા.

પછી એક દિવસ એક ઘરમાં ગોપાળોને લઇને કૃષ્ણ ગયા અને દાંડી દૂધ ખાવા તેમજ લૂંટવા લાગ્યા. ઘરની ધણીઆણી તે વખતે સૂઈ રહી હતી, તે એમની હાલચાલથી જાગી ઉઠી. જુએ છે તો કૃષ્ણ અને ગોપાળ ગોરસની ચોરી કરીને ખાય છે, એવું ત્હેના જોવામાં આવ્યું. ત્યારે ઝટ ત્હેમને પકડવા દોડી તો સઘળા નાસી ગયા અને કૃષ્ણ પાછળ હતા, તે એના હાથમાં આવ્યા. એ ત્હેમને કહેવા લાગી, કેમરે ચોર! બધાને સાથે લઇને ઘેરેઘેર ચોરી કરતો ફરે છે, એ શું ત્હને નંદ રાજના પુત્રને ઉચિત છે? હીક હાથ આવ્યો. બધા નાસી ગયા, કેમ? જવા દે. મુખ્ય ચોર તું ઝલાયો, તે હીક થયું!! મન જત્યા બાદ સકલ ઇન્દ્રિય વશીભૂત થાય છે, કિંવા સેનાપતિ હાથ આવ્યો એટલે ત્હેનો સકલ પરિવાર વશ થાય છે, અથવા સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ થયા બાદ, શાંતિ, દયા, ક્ષમા, ઉપરતિ સ્વાભાવિક હાથ આવે છે, તેજ પ્રમાણે એક ત્હને પકડયો છે, તો બાકીના બધા પકડયા જેવાજ છે. હવે ત્હને યશોદાની પાસે લઇ જઈએ છું અને શિક્ષા કરાવું છું. એવું એનું ભાષણ બધું સાંભળ્યું અને કૃષ્ણ હસવા લાગ્યા. એમણે એના હાથમાંથી છુટવાને શો ઉપાય કીધો? તે જુઓ! કૃષ્ણે જે દૂધ પીધું હતું, તે મ્હોંડામાંજ રહેવા દીધું હતું. પરંતુ જ્યારે તે એમને ઘસડીને માતાની પાસે લઈ જવા મંડી, ત્યારે તો એમણે ઝટ કરતો કે એની આંખોમાં દૂધનો ડોગળો કીધો. એટલે તરતજ કૃષ્ણનો હાથ છોડી દઇને, એ આંખો ચોળવા મંડી ગઇ. એટલામાં લાગ જોઇને કૃષ્ણ નાસી ગયા. આમ કૃષ્ણ ગોકુળમાં નાના પ્રકારની ગોરસની ચોરીની નિત્ય લીલા કર્યાં કરતા હતા, અને ગોપીઓને આનંદ આપતા હતા.

એક ગોવાળજી કૃષ્ણના હાથમાં સહજ પણ પોતાનું ગોરસ જવા પામે નહિ, તેવો બન્દોબ્દત રાખતી હતી. માખણ, ધી, દાંડી, દૂધ વગેરેનો સંચય કરીને ત્હેણે માટલામાં મુકી દીધા અને તેમનાં મ્હોં મજામુત બાંધી દઇને, તે બધાંયને એક કાવડમાં મુકી છાંડ્યાં. રાત્રે પોતાના માથા આગળ કાવડ રાખીને તે સૂતી હતી, અને સહવારના પ્હોરમાં મથુરા જઇને એ સર્વ વેચવાનો ત્હેનો વિચાર હતો. પરમાત્મા સકલ ચિત્ત પરીક્ષક હોવાથી, ત્હેમને એ વાનની ખબર પડતાં, એના ઘરમાં રાત્રે ત્હેમણે પ્રવેશ કીધો. પિંડ બ્રહ્માંડને નિર્માણ કરીને, તેમાં જે પ્રવેશ કરીને નીકળી જાય છે, તથાપિ ઠોઇને ખબર પડતી નથી, તે પરમાત્મા એ ગોવાળજીના ઘરમાં પ્રવિષ્ટ થયા, તેની એને ખબર પડી નહિ, તેમાં તે શું આશ્ચર્ય? શ્રીકૃષ્ણે એના માથા પાસે મુકેલી ગોરસની ભરેલી કાવડ દીડી અને તેને છોડી. તેમાંહેનાં પાત્ર-

માંથી દાંડી, દૂધ, માખણ વગેરે સ્વાદા કરી જઇને ખાત્રી કરી દીધાં અને તેમાં સર્પ, વૃશ્ચિક, ગીલોડી, સરડા, દેડા વગેરે જતું ભરી દીધાં; તે પાત્રોનાં મુખ પહેલાંની પેઠે મજબુત બાંધી દીધાં, અને તેમની નિશાનીના બેવીજ ઉપર નિશાની કરી દીધી, અને પોતે ઉડીને ઘેર જતા રહ્યા.

પ્રાતઃકાળમાં તે ગાંધાળણ ઉડી અને મથુરામાં જઇને. દાંડી લ્યો દાંડી,' 'દૂધ લ્યો દૂધ' એમ યુમ પાડવા લાગી. લોકપણ પાસે આવીને ભાવ પૂછવા લાગ્યા તથા માખણ, ઘી વગેરે છે કે નહિ તેની પૂછપરછ કરવા માંડી. તહેણે કહ્યું, સઘળું છે પૈસા લાવે અને જે જોઇએ તે ખરીદો. લોકોએ કહ્યું, દેખાડતો ખરી, દાંડી કેવું છે, માખણ કેવું છે તે ? કાવડ નીચે મુકીને દાંડીદૂધનાં માંડલાં તહેણે છોડ્યાં, એટલે તેમાંથી ભરાભર સર્પ વૃશ્ચિક વગેરે નીકળીને આમતેમ દેડવા લાગ્યા. બીજા નાનાં માંડલાં હતાં, તેમાંથી ગિલોડી, સરડા વગેરે નીકળ્યા, અને તેઓ સઘળા લોકોના ઉપર દેડવા મંડ્યા. ત્યારે તો લોકો! તહેને પત્થર, લાકડી વગેરે વતી મારવા દોડી આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, તું દુષ્ટ મહાપાપી છે. હમારા ગામમાં આવાં દુષ્ટ ઝેરી પ્રાણી લાવીને છોડી મુક્યાં કેમ ? લોકો આમ મારવાને દોડી આવ્યા, ત્યારે એ પણ કાવડ પડતી મુકીને ત્યાંથી નારી છુટી. લોકો પાછળ દોડીને પત્થર, ગાયર વગેરે મારવા લાગ્યા. ગાંધા ઘણીજ ભયભીત થઇને જમનાને પાર ગાંધાળમાં ગઈ; પરંતુ તે દિવસથી એને મથુરાનગરી તજવી પડી. કેમકે, જય તો લોકોની મારપીટનો ભય.

હવે જુઓ ! એણે ગોરસ જે કૃષ્ણને અર્પણ કર્યું હત, તો તેનાથી સો ગણું અધિક એને મળત. વડતું બીજ જેમ રાઈ જેવું ઝીણું હોવા છતાં તેમાંથી પર્વતાકાર વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે થોડું સરખું ગોરસ પણ હરિના મુખમાં પડતાં તેનાથી સમર્પકને અગણિત ફળ મળે છે. પરંતુ હરિને ગોરસ અર્પણ કરવા સાર મુખ્ય આપણી ગો (ઇન્દ્રિયાદિકો) ને વિષે રસ (પ્રેમ) હોવો જોઈએ તોજ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે. તેના અભાવમાં આપણી પાસે બાહ્ય ગોરસ ભરપૂર ભરેલો હોવા છતાં. કિંચિત્ પણ અર્પણ કરી શકાતો નથી, અને શરીરરથ ગો (ઇન્દ્રિયાદિકો) ને વિષે જે રસ-પ્રેમ હોય, તો મનુષ્ય બાહ્ય ગોરસ પણ પુષ્કળ આપી શકે છે. સારાંશ, એ ગોવાળણે પ્રપંચ અગર પરમાર્થ એમાંથી એકેય સાધ્યો નહિ અને વ્યર્થ દુઃખી થઈ. ભાગ્યહીન વેપાર કરવા જતાં જેમ માર્ગમાં ચોર લૂટી લે છે, તેજ પ્રમાણે કૃષ્ણ વિન્મુખ થઇને મથુરામાં ગઈ, તો ત્યાં લોકોની મારપીટ, ધી: થૂ થઈ, અને ત્યાં ફરી જવા પામી નહિ. એથી દ્રવ્ય મળવું પણ

મુશ્કેલ થઈ પડ્યું અને સંસાર ચલાવવો પણ કઠીણ થઈ પડ્યો. પરંતુ કૃષ્ણના મુખમાં જો ગોરસ ગયો હત, તો ત્હેમની કૃપાથી હજારગણું અષ્ટકું મળત. એ બધું આપણે ધ્યાનમાં રાખીને કદી પરમાત્માને વિન્મુખ થવું નહિ અને પ્રતિકૂળ યા અનુકૂળ કાળમાં સમયાનુસાર ત્હેમને સંતૃપ્ત કરતા રહેવું.

દ્રૌપદીએ શાક પત્રજ આપ્યાં હતાં, પરંતુ તેનાથી કૃષ્ણ સંતૃપ્ત થતાં સાઠ હજાર ઋષિ સંતૃપ્ત થયા હતા અને આવી પડેલું વિધન નષ્ટ થયું હતું. અરતુ ! પછી તે ગોપી જસોદાને ઘેર આવીને કૃષ્ણના ચરણમાં મરતક રાખીને કહેવા લાગી, હે હરિ ! મ્હારા પર કૃપા કરો. ત્હમારી સાથે દ્વેષ કર્યાથી મ્હારો પ્રપંચ તેમજ પરમાર્થ વ્યર્થ થયો. કૃષ્ણે કહ્યું, પરમાત્માને વિષે ચિત્તવૃત્તિ પરોવ્યાથી ત્હાણે આ લોક અને પરલોકમાં કલ્યાણ થશે. તે દિવસથી એણે ગોરસ કૃષ્ણને કદી પણ નહિ આપું અને હાથમાં જરાપણ જવા પામે નહિ તેવો બંદોબસ્ત રાખું, એવો વિચાર કર્યો નહિ; પરંતુ એથી ઉલટી ક્યારે એ મારે ઘેર આવે એવો વિચાર કરવા લાગી. કૃષ્ણ જો કે સામાન્ય અમૃત (પય) ચોરી કરીને પીતા હતા, તો પણ તેના માલીકને તે સ્પષ્ટ અને સત્ય અમૃત (મોક્ષ) આપતા હતા. કોઈનું લૌકિક ફળ હરી લેતા, તો ત્હેને સકલ અલૌકિક ફળ આપતા. કદી કોઈનું વિત પણ ધીનવી લેતા, તો પણ ત્હેને સ્વપદ સુદ્ધાં આપી દેતા. એવું એમનું અલૌકિક ચોર્યું કર્મ હોવાથી, તેની ઉદ્ધતાઈ કાણ ક્ષમા અને સહન નહી કરી શકે ? હીક !

શુકાચાર્ય કહે છે, હે રાજા ! આ પ્રમાણે કુમાર ચાપલ્યથી કૃષ્ણે જે જે ચમત્કારિક કાર્ય કર્યાં હતાં, તે સઘળાં જસોદાની પાસે આવીને ગોવાળણ કહેવા લાગી. હે જસોદા ! આ ત્હમારો કૃષ્ણ હમારા ઘરમાં આવીને સમય વિનાજ ગાયનાં વાછરડાં છોડી મુકે છે. એટલાથી અટકતો નથી, પરંતુ ચોરી કરવાની યુક્તિથી દંડી દૂધ પીએ છે, અને વાંદરા વગેરેને વહેંચી આપે છે. તેઓ બધા તૃપ્ત હોઈ ખાય નહિ તો પાત્ર ફેડી નાંખે છે. ઘરમાંથી કદાચ કાંઈ નહિ મળ્યું હોય, તો ‘ત્હમારું ઘર બાળી મુકીશ’ એમ ક્રોધ યુક્ત કહીને ઘરના બાળકોને રોવડાવવા લાગે છે અને પછી જતો રહે છે. તેમજ ઉંચે શિકા ઉપર રાખેલા વાસણે પહોંચાય નહિ, તો પાટલા ઉપર પાટલા તથા તેના પર ખાંડણી એમ એકના ઉપર એક મુકીને તે પર ચઢી, લાકડી વતી વાસણમાં બાકોઈ પાડે છે. ઘરમાં અંધારામાં માત્ર રાખ્યાં હોવા છતાં, એના શરીર પરનાં તેજસ્વી રત્નાદિકોના પ્રકાશથી

એ સમજાવું જોઈ શકે છે. ચોરી કરવાનો વખત એવો જોઈ રાખે છે, કે જે વખતે હમે ધરનાં કામકાજમાં ગુંથાએલાં હોઈએ, અને કોઈનું લક્ષ્ય એના તરફ પહોંચી શકે નહિ. એને જોઈને જ્યારે કોઈ 'હે ચોર !' એમ ખુમ પાડી ઉઠે, તો તે વખતે એ ત્હને સાફ કહે છે કે, 'તું ચોર છે, હું તો ધરધણી છું.' એટલું જ શું ? હે યશોદા ! ધર ઝાડીઝુડીને સાફ કરેલું હોય, તો એ ત્યાં આવીને ઝાડો પિસાળ કરી જાય છે. એવાં અનન્યિત કર્મ કરીને, ત્હમારી પાસે આવીને જ્યારે એ ખેસે છે, ત્યારે તો એ સાધુ જેવો જણાય છે.

આ પ્રમાણે સકલ ગોપીઓના મ્હોંડેથી કૃષ્ણની કૃતિ સાંભળીને, જસોદા હસવા લાગી, પરંતુ તિરસ્કાર કે ક્રોધપૂર્વક ત્હમને કશુંયે કહ્યું નહિ. તથાપિ મધુરતાથી ત્હણે કૃષ્ણને આટલું જ કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ ! તારે માટે આ ગોવાળણો મ્હારી આગળ દેટલી બધી ફરીયાદ કરી રહી છે. તે ત્હેં સાંભળી કે નહિ ? આપણા ધરમાં શું દંડી દૂધ માંખણ નથી, કે તેથી તું ખીજીને ઘેર જઈ ચોરી કરીને તથા ત્હમને મારી કુટીને ખાય છે ? આપણાં કુળ તથા શીલ કેવા છે ? તેનો તું વિચાર કર ! ત્યારા પિતાને જો આ વાતની ખબર પડશે, તો ત્હને મારશે અને ભોંયરામાં પૂરી રાખશે.

તે સાંભળીને કૃષ્ણે કહ્યું કે, હે માતા ! આ સર્વ ગોવાળણો મ્હારા ઉપર ચોરીનો મિથ્યા આરોપ મૂકે છે. મતલબ એ છે કે તું મ્હને મારે તોજ એ લોકોને સતોષ થઈ શકે તેમ છે. પરંતુ વિચાર કર, હું તો હંમેશાં ધરમાંજ રમ્યાં કરું છું, બહાર ક્યાં જાઉં છું ? એમના ધરના છોકરાઓજ મ્હને પોતપોતાને ઘેર ચોરી કરવાને બોલાવે છે. એ બધી ગોપીઓજ કદાચ લોભની મારી પોતાના છોકરાઓને પેટભર દંડી દૂધ માંખણ ખાવા આપતી નહિ હોય, માટે એમને ચોરી કરીને ખાવાની ઇચ્છા થાય છે. અસ્તુ ! મ્હારા ઉપર વિશ્વાસ હોય, તો એમની વાત મિથ્યા માનજે. આખરે યશોદાએ એ બંધીયને કહ્યું કે, ત્હમે કહ્યો છે કે કૃષ્ણ ચોરી કરે છે, અને એ કહે છે કે હું નથી કરતો. હવે મ્હારે કોના પર વિશ્વાસ રાખવો ? પરંતુ એક ઠામ કરો. ફરી જ્યારે એ ત્હમારા કોઈને ઘેર આવીને ચોરી કરે, ત્યારે એને મુદ્દામાલ સહિત તેજ વખતે મ્હારી પાસે લઈ આવશો, તો હું એને સારી પેઠે શિક્ષા કરીશ. પરંતુ આ વખતે ત્હમે મ્હારી તરફ નજર રાખીને ગમન કરો. ગોપીઓએ કહ્યું, સાહે ! એને ધણા વખતની જરૂર નથી. થોડીજવારમાં એ કહી નહિ ને કહી ચોરી કરવાને આવશે, તે વખતે આપની પાસે એને હાજર કરી દઈશું. એટલું કહીને તેઓ સર્વ ચાલી ગઈ.

કૃષ્ણે વિચાર કર્યો, ઠીક ! આ બધીય મહારી માતા આગળ ફરિયાદ કરે છે કેમ ? કરવા દો. હવે હું એ લોકોને એવો આખાદ ફસાવીશ કે એ બધીય આપોઆપ ફળેત થઈને શરમીંદી પડી જશે. એ દિવસ પછી એક ગોપીના ઘેર કૃષ્ણ ગયા અને ધરકાજમાં તે રોકાએલી હતી એવું જોઈને દંડીનું માંટલું ફેડીને તેમાંથી દંડી કાઢીને ખાવા લાગ્યા. ખાતી વખતે ચપ્પચપ્ અવાજ થયો, ત્યારે ગોપીએ જોયું તો કૃષ્ણ ! ઝટ દોડી આવીને ત્હેમને પકડી લીધા અને બોલી ઉઠી, ભલા ચોર ! ઠીક તું આજે મહારે હાથ આવ્યો; હવે ચાલ ત્હારી માતાની પાસે. એવું કહીને ત્હેના હાથમાં દંડીના માંટલાનાં ડુકડાનૂંકા આપ્યા અને મુખ તો દંડી-થીજ ભરેલું હતું એવી સ્થિતિમાં તે એને લઈને ધરની બહાર નીકળી. બહાર આવ્યા બાદ ત્હેણે પાંડોશણ ગોપિકા જે પોતાની બહેનપણી હતી, ત્હેને બોલાવીને કહ્યું કે, ચાલ સખી ! જસોદાની પાસે ચાલ. એણે કહ્યું હતું કે ચોરી કરે, ત્યારે કૃષ્ણને પકડી લાવવો, તો અત્યારે એ ઠીક હાથ આવ્યો છે. આ જો, એ દંડી ખાતો હતો તેનાં ચિન્હ એનાં મ્હોંડાપર છે, તથા ફેડેલા માંટલાના ડુકડા હાથમાં છે. આવું જોવાથીજ જસોદાની ખાત્રી થશે કે મહારો પુત્ર ચોરી કરે છે. નહિ તો આપણા વચનપર એને વિશ્વાસ બેસે નહિ. એમ કહ્યા બાદ પાંચ પચાસ ગોવાળણ કૃષ્ણને ખુબ મજબુત પકડીને નીકળી અને જસોદાની પાસે આવીને કહેવા લાગી કે, જુઓ ! આ ત્હમારો છોકરો. એણે દંડી ખાધું અને માંટલું ફેડી નાંખ્યું તેના આ કકડા એના હાથમાં છે. જસોદાએ કહ્યું, કૃષ્ણ તો ધરમાં રમે છે, અને એટલામાં ત્હમારો ઘેર કેવી રીતે આવ્યો ? પછી કહ્યું, ક્યાં છે કૃષ્ણ ? એને લાવો તો ખરા મહારી પાસે.

તે સાંભળીને ગોપી જ્યારે કૃષ્ણને આગળ કરવા અને દેખાડવા લાગી, ત્યારે ત્હેના હાથમાં જે કૃષ્ણ હતા તે સ્વરૂપ ગુપ્ત થઈને ત્હેને બદલે, જેણે એમને (કૃષ્ણને) પાડ્યા હતા, ત્હેનોજ છોકરો નીકળ્યો. જસોદા બોલી ઉઠી, તું કેવી આંધળી છે ? આ કૃષ્ણ છે કે ખાંભું કોઈ છે તે જોતો ખરી ! ત્હેણે જોયું તો પોતાના ગોવાળનોજ છોકરો નજરે પડ્યો. ત્યારે તો એ શરમાઈ ગઈ અને પોતાના છોકરાને પૂછવા લાગી કે, તું મહારા હાથમાં કેવી રીતે આવ્યો ? ત્હેણે કહ્યું, હું સૂતો હતો, એટલામાં કૃષ્ણ આવીને મ્હને કહ્યું કે ત્હારી માતા ત્હેને બોલાવે છે, માટે જલદી ચાલ. હું પણ ‘ક્યાં છે, ચાલ’ એમ કહીને એની સાથે નીકળી પડ્યો, તો તું જ રસ્તાપર થઈને જતી હતી, એવામાં મહારો હાથ ત્હારા હાથમાં મૂકીને

એ આશ્વેષો ગયો. એવું સાંભળીને સર્વ ગોપીઓ ગુપચુપ કાંઈપણ બોલ્યા વગર ચાલી ગઈ. જસોદાએ જતી વખતે તહેમને કહ્યું કે, આમને આમજ તહેમે લોકો મહારા કન્દેયા ઉપર ચોરીનો મિથ્યા આરોપ મુકો છે. ચાલી જાઓ અંહીયાંથી, બુઠ્ઠા બોલીઓ ! કૃષ્ણે પણ માતાને કહ્યું કે, કેમ હવે તો ત્હમરી ખાતરી થઈ કે નહિ ? આ સર્વ ગોપીઓ ભેગી થઈને ત્હમરી આગળ તહેમે મ્હને મારો એજ હેતુથી કાંઈને કાંઈ ફરિયાદ કરવાને આવે છે. સારાંશ, પરમાએ આ પ્રમાણે નાના પ્રકારની લીલા કરીને ગોકુલસ્થ અખિલ લોકોને આનંદિત કર્યા. ગોપી એ પ્રમાણે યશોદાની પાસે નિત્ય ફરિયાદ કરવા આવતી, એ વાત ખરી ! પરંતુ એમનો હેતુ શ્રીકૃષ્ણનું મુખારવિન્દ વારંવાર નજરે પડે એજ હતો. તથા કૃષ્ણ પણ સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે ભયભીત થયા જેવા થઈને માતાની પાસે બેસી જતા. અરતુ ! હે રાજા ! બીજું પણ સાંભળો.

ગોકુળમાં કોઈ એક ગોપાળે ભગવાનની સમક્ષ બ્રાહ્મણબોજનની માનતા લીધી હતી અને એ હેતુથી તહેણે પોતાની સ્ત્રીને દંદી દૂધ વગેરેનો વિશેષ વપરાશ કે વિક્રય નહિ કરવા સાર કહ્યું હતું. નિત્ય દંદીનું મથન કરીને બ્રાહ્મણ સંતર્પણને કાજે ઘૂત ખુબ ભેગું કરી રાખવાની ખાસ તહેને તાકીદ આપી હતી. સ્ત્રીએ ઘૂત સંચય કર્યા બાદ પતિને ખબર પડી નહિ શકે એવી રીતે તેમાંહેનું અડધું ધી માંટલામાં ભરીને પોતાની પાડોશણ બહેનપણીને ઘેર મૂકી રાખ્યું. દરેક ઘેર આ પ્રકારની રીતિ સ્ત્રીઆદિવડે થાય છે, અને તેનો અનુભવ પણ લોકોને છે. પછી એક દિવસ બ્રાહ્મણ બોજન કરીને, તહેણે પોતાની માનતા પૂર્ણ કીધી; પરંતુ શ્રીકૃષ્ણને તહેની સ્ત્રીએ ઘડાપૂર ધીની ચોરી કરીને બીજાને ઘેર મૂકી છાંડ્યાની ખબર પડી. ત્યારે તહેમણે જેના ઘરમાં એણે ધી રાખ્યું હતું તહેને ઘેર તે ઘરમાં ન્હોતી એવો સમય જોઈને પ્રવેશ કર્યો, અને ધીનો ઘડો જે શીકા ઉપર હતો, તે બરાબર ઝોળખી કાઢીને ઝટ દૂર ઉડાવી લઈ ગયા. ત્યારબાદ ગોપાળ બાળકોને બોલાવીને તે ધી વહેંચી દીધું, અને પોતે પણ ખાઈને તૃપ્ત થયા. યજ્ઞાદિમાં ઘૂતધારા બ્રાહ્મણ છોડે છે, તેનાથી પણ જે સંતૃપ્ત થતા નથી, તેજ પરમાત્મા ગોવાળિયાને ઘેર ઘૂતાદિની ચોરી કરીને ખાઈને સંતુષ્ટ થાય છે, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય છે ! ! યોગ વખતમાં ફરી સ્વારી માતાની પાસે આવી પહોંચી, તો તહેણે પૂછ્યું કે, ક્યાં ગયો હતો ? પાસે લઈને હાંપથી મુખ ચુપ્પન કરવા લાગી તો શરીરે ધી લાગેલું દીઠું. ત્યારે તો તહેણે કહ્યું કે, કાંઈને ઘેર જઈને ધી ખાઈ આવ્યો કે શું ? હવે

એ મહારી પાસે ફરિયાદ કરવાને આવશે. ધરમાં શું ધી નથી કે નેથી તું બહાર જઈને ખાઈ આવે છે? સ્વારી ચૂપચાપ બેસી રહી, કાંઈપણ જવાબ દીધો નહિ.

આંણી તરફ જો સ્ત્રીએ ધીનો ધડો ચોરીને પોતાની સખીને ઘેર મૂક્યો હતો, તે એની પાસે બે દિવસ પછી માંગવાને ગઈ. ત્યારે તે ઉઠીને નેવી ધરમાં લેવા ગઈ, તો એનોજ ધડો કોઈ ઠેકાણે જણાયો નહિ. ત્યારે તો એને ભારે ચિન્તા થઈ પડી કે, હવે મહારે આને શો જવાબ દેવો? મહારા ધરના સમજાજ ધડા શીકા ઉપર છે, અને એનોજ એક જણાતો નથી, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય બન્યું છે? કૃષ્ણના ઉપર ચોરીનો આરોપ મૂકું, તો એ કદી આવ્યો હોય એમ પ્રતીત થતું નથી. અને આવ્યો હોય, તોપણ ખાસ કરીને એનોજ ધડો કેમ ઉપાડી જાય? મહારા ધરના ધડા પણ શું એજ ધડાની પાસે ગોરસના ભરેલા પડી રહ્યા ન હતા? મનમાં એમ વિચાર કરીને બહાર આવી અને પોતાની તે સખીને કહેવા લાગી, ખૂદન! તારો ધીનો ધડો મહેં શીકા ઉપર મૂક્યો હતો, પણ તેનું કોણ જાણે શું થયું હશે? ત્યાં તો અત્યારે નથી. તહેણે કહ્યું, તારા ધરના સમજા છે અને મહારોજ એક ક્યાં જતો રહ્યા તેની ત્હને ખબર નથી, એમ? તહેજ મારો ધડો રાખી પાડ્યો છે; લાવ જલદી લાવ, નહિ તો જોવા જેવું થશે. તહેણે સોગન સુદ્ધાં ખાધા અને કહ્યું કે, તારા ધીની જો મહેં અભિલાષા રાખી હોય, તો આ મહારા હાથ લાંગી જાય અગર બળી જાય.

એટલું કહેવા છતાંય જ્યારે તે કમલ કરવા લાગી, અને ઘણું ઘણું સમજાવવા છતાં સમજી નહિ ત્યારે ત્હેની સખીએ કહ્યું કે, મહારા ધરમાં તહેં શું કરવા ધીનો ધડો મૂક્યો? ચોરીનો માલ, પછી ભલે તે આપણા અગર પરાયા ધરનો હોય, પણ તે કદી કોઈને પચશે નહિ; જોવો આવે છે, તેવોજ જતો પણ રહે છે. પરંતુ એ પરથી મહેંજ તારાં ધી લીધું છે એમ સમજવું નહિ. દેવયોગથી તારો જ ધડો કોણ જાણે કેવી રીતે ક્યાં ચાલ્યો ગયો? આટલું સાંભળ્યા બાદ તહેણે વિચાર કીધો કે, આની સાથે હું વધારે ઝઘડો કરીશ, તો લોકોને તેમજ મહારા પતિને આ બાબતની ખબર પડશે અને ભારે અનર્થ થશે. મહારા પતિની પ્રકૃતિ ઉગ્ર હોવાથી તે ગાળાગાળ અને મારપીટ કર્યા વગર રહેશે નહિ. તેથી તે બોલી ખૂદન! વધારે પડતું બોલીશ નહિ મહારા પતિને ખબર પડે એ દીક નહિ! જો ગયું તે તો ગયુંજ, જવા દો. હું સમજું છું કે કૃષ્ણપણજ

થયું. આ પ્રકારે નાશ થયા બાદ, ચોરાઈ ગયા બાદ, બળી ગયા બાદ તે માલને કૃષ્ણાર્પણ થયો એવું કહેનારા લોક શું દુનિયામાં થોડા હશે ? ધણાજ. પરંતુ એવું કહેવાથી કૃષ્ણાર્પણ કરવતું જે સત્યકૃણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તે એમને શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકશે ? નહિજ. અસ્તુ ! તે સ્ત્રી ગુપ્ત્યુપ પોતાને ઘેર જતી રહી.

ત્યાર પછી એક દિવસ એક ગોપી કૃષ્ણને એવું કહેવા લાગી કે, હે કૃષ્ણ ! તું ગોકુળમાં ઘેરઘેર ચોરી કરીને લોકોને બહુ સતાવે છે, અને ત્હારી માતાની પાસે જઇને કહીએ છીએ, તો તે ત્હને શિક્ષા નહિ કરતાં ઉઘટી હસે છે, તથા હમારું કથન ત્હને ગુઠુંજ લાગે છે; પરંતુ મ્હારે ઘેર જો તું આવે, તો હું ત્હારી માતાની પાસે ફરિયાદ કરવા જવાને બદલે, ત્હને થાંભલાની સાથે બાંધીને માર મારું. જોજો તો ખરો ! કૃષ્ણે કહ્યું હીક ! તું મ્હને કેવી રીતે બાંધી શકીશ તે હું જોઈશ. કૃષ્ણે એની ખોડ ભૂલાવવાને એવો ઘાટ રચ્યો કે, એક દિવસ રાત્રે જ્યારે તે સ્ત્રી અને ત્હેનો પતિ એકાંતમાં પલંગપર સૂઈ રહ્યા હતા, અને ઘેર નિદ્રામાં હતા એવે વખતે ધરના ગવાક્ષ દ્વારમાં થઇને તેઓશ્રી અંદર દાખલ થયા, અને ત્હેમણે પેત્રી સ્ત્રીની વેણીની ત્હેના પતિની દાઢીની સાથે એવી તો મજબુત ગાંઠ બાંધી દીધી કે કદી કોઇથી છુટે નહિ. પછી ધરના ગોરસનું ભક્ષણ કરીને સ્વારી નીકળી ગઈ અને પોતાને ઘેર આવી પહોંચી. પરમાત્માની કૃતિ અચિન્ત્ય હોવાથી કોઇને એ વાતની ખબર પડી નહિ.

પ્રાતઃકાળમાં જ્યારે પેલી સ્ત્રી ગાય દોહવા સાર જોવી ઉઠવા ગઈ તો એની વેણી દાઢી સાથે બંધાઈ ગએલી હોવાથી, એને ઝટકો લાગ્યો; એવું જોઇને તે પતિને કહેવા લાગી કે આ શું ? સ્વહાર પડી ગએલી હોવા છતાં આપ મ્હારી વેણી (અંબોડો) શું કરવા ખેંચો છો ? સૂર્યોદય હમણાં થશે, માટે મ્હારી વેણી પકડો નહિ. પતિની દાઢીને ઝટકો લાગ્યાથી તે પણ જાગી ઉઠ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, આ શું ? મ્હારી દાઢી શું કરવા ખેંચો છે ? જલદી જવું હોય તો જા, પણ આવી ઠેકડી શી ? જરા વખતનો તો વિચાર કર ? બંને જણા જ્યારે એક બાજુથી ખેંચવા લાગ્યાં ત્યારે તો તેઓ સમજી ગયાં કે દાઢી અને વેણી ગંઠાઈ ગયાં છે. પતિ ખોલી ઉઠ્યો, આ ત્હેં શું કયું, કે વેણીની દાઢી સાથે ગાંઠ પડી ગઈ ? સ્ત્રીએ કહ્યું, મ્હને આપના સોગન છે, જો મ્હેં આ ગાંઠ દીધી હોય તો ! આપેજ કદાચ દીધી હશે. પતિએ કહ્યું, મ્હારી જીભ કપાઈ જાય જો મ્હેં ગાંઠ બાંધી હોય તો. સ્ત્રીએ કહ્યું, મ્હારી પણ આખો કુટી જાય મ્હેં જો

ગાંઠ દીધી હોય તો.

એ પ્રમાણે થોડીવાર બન્નેની રકઝક ચાલી અને ત્યારબાદ તે બન્ને જણાં ગાંઠ છોડવા મંડ્યાં. બન્નેના હાથ થાકી ગયા, તોપણ ગાંઠ છુટી નહિ. માયાપતિ પરમાત્માએ બાંધેલી ગાંઠ મનુષ્યને હાથે શી રીતે છુટી શકે ? પતિએ કહ્યું, શસ્ત્ર લાવે તો ત્હારી વેણી જરાક કાપી નાંખું. સ્ત્રી બોલી, ત્હમારી દાઢીજ કાતરશે તો કશી હરકત નથી, પરંતુ સૌભાગ્યદાયક વેણી ત્રિવેણી સંગમ (પ્રયાગ ક્ષેત્ર) ઉપરજ કપાય છે, બીજો કોઈ સ્થળે નહિ. પતિએ કહ્યું, આવી કૃતિ કોની હશે ? આખરે શસ્ત્રથી તોડવા લાગ્યા, પરંતુ એ વાળની ગાંઠ તૂટી નહિ. એટલુંજ શું ? દેવતા લાવીને લગાડ્યો, પરંતુ નહિ વાળ સળગ્યા કે નહિ ગાંઠ છુટી. ત્યારે તો બન્નેય જોસથી બરાડા પાડવા લાગ્યા અને ધરની બહાર આવીને લોકોને એ ગાંઠ છોડાવવા પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. લોકોએ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ શસ્ત્રથી, અગ્નિથી, તથા અન્ય કોઈ ઉપાયવડે તે ગાંઠ છુટી નહિ. હજારે લોકોની ઠઠ એ તમાસો જોવાને રસ્તામાં જામી. આખરે લોકોએ કહ્યું કે નંદની પાસે ચાલો. સઘળા લોક નંદની પાસે એ બન્ને જણાને લઈ આવ્યા તો ત્યાં આગળ કૃષ્ણની સ્વારી બેઠેલી જોવામાં આવી. ત્હેમને જોઈને સઘળાના મનમાં આ કૃત્ય આ સ્વારીનું તો નહિ હોય, ? એવી શંકા ઉપજી.

નંદની પાસે જતાં ત્હેમણે પૂછ્યું, દાઢીની વેણી સાથે આવી ગાંઠ કોણે બાંધી દીધી ? ત્યારે તો બન્ને જણાં રડતાં રડતાં કહેવા લાગ્યાં, શી ખબર ? કદાચ ઇશ્વરનીજ કૃતિ હશે. ત્યારે તો કૃષ્ણ બોલ્યા, કેમ ? તુંજ થાંભલા સાથે મ્હને બાંધી રાખવાની હતીને ? પરમાત્માએ દીક પ્રતીતિ બતાવી. બીજાનું બુદ્ધિ આહવાનને તેવુંજ ફળ પહેલું મળે છે. ત્યારે તો તે ગોપી સમજી ગઈ કે, મ્હેં એને એવું કહ્યું હતું તેથીજ એણેજ મ્હારી ફજેતી કીધી. છેવટે કૃષ્ણને કહ્યું કે, હવે મ્હારા ઉપર કૃપા કરો. હું કદી આવો અહંકાર કરીશ નહિ અને એવું બોલીશ પણ નહિ. પરમાત્માને ઠ્યા ઉપજી અને તાત્કાળ પાસે આવીને ત્હેમણે ફક્ત કૃપા દૃષ્ટિથી અવલોકન કીધું એટલે જાટ કરતી કે તે ગાંઠ છુટી ગઈ. બન્નેય જણાને આનંદ થયો અને કૃષ્ણને નમન કરીને, તેઓ પોતાને ઘેર ગયા અહંકાર ગળી જતાં કામકોષિ લજ્જત થાય છે, મદમત્સર દૂર થઈ જાય છે અને દંભમોહ અનર્થમાં પડે છે. જેમનાં ઈર્શનથી ચિત્ત અને જડગ્રન્થી ભેદાય છે, સકલસંશય નિવૃત્ત થાય છે, અને અખિલ કર્મ પણ નાશ પામે છે, એવું શ્રુતિમાં વર્ણવેલું છે, તેજ પરમાત્માએ લીલાશરીર ધારણ કર્યું છે, તો ત્હેમની

દષ્ટિથી કુદ્રવાળની ગાંઠ છુટી ગઈ, એમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું કાંઈ નથી.

ગોકુળમાં એક દંપત્ય ગોરસનો બહુજ અંદાજસ્ત રાખતું હતું, ત્યાં એક દિવસ કૃષ્ણે શું કૌતુક કયું તે જુઓ ! બંને જણા સ્મૃત રહ્યા હતા, એવું જોઈને મધરાતે તહેમના ઘરમાં પ્રવેશ કરીને તેઓની વચમાં એક નોળીયો મુકી દીધો અને ઘરનો સઘળો ગોરસ શોધી કાઢીને ખાઈ પીને ચાલ્યા ગયા. બંનેની વચ્ચે નોળીયો મુકી દીધો તે વખતે એ બંને જણાં ગાઢ નિદ્રામાં હતાં, પરંતુ જ્યારે તે ખોદવા લાગ્યો, ત્યારે તે બંને જણા જાગી ઉઠ્યા અને ગભરાઈને થુમ પાડવા લાગ્યા. શયનસ્થાન છોડીને તે બંને જણા ઝડ બહાર દોડી આવ્યા, અને હમારી છાતીપર ભૂત આવીને બેઠું હતું, અરે દોડો, દોડો ! ઘરમાં પિશાચ છે એમ મોટથી પોકાર કરવા લાગ્યા. સાંભળતાવારને લોકો જ્ઞાનસ, લાકડી વગેરે લઈને દોડી આવ્યા અને તહેમને પૂછવા લાગ્યા કે, શું છે ? તેઓએ કહ્યું. હમે સ્મૃત રહ્યા હતા એવામાં હમારી વચમાં પિશાચ આવીને બેઠું હોય એમ હમે દીઠું અને ભયના માર્યા હમે ઘરની બહાર નીકળી આવ્યા. લોકોએ એ બધું સાંભળ્યું, પરંતુ પ્રાણ ભયના માર્યા અંદર જાય કોણ ? પંચાક્ષરીને ખોલાવ્યો તો બહારથીજ તે વિભૂતિ ફેંકવા લાગ્યો. ઘરમાં જે નોળીયો હતો, તે આમથી તેમ અને તેમથી આમ દોડાદોડ કરવા લાગ્યો, ત્યારે તો સઘળાને એમજ લાગ્યું કે, ખરેખર ભૂત છે. અંદર જવાની કોઈની હામ ચાલતી નથી એવું કેટલાક ધૈર્યશાલી ગોપાળોના જોવામાં આવતાં, તેઓ જ્ઞાનસ લઈને અંદર ધુસ્યા, તો નોળીયો તહેમની નજરે પડ્યો. એક જણાએ તેને પકડ્યો, અને બહાર લાવીને લોકોને બતાવીને કહ્યું કે જુઓ, આતો નોળીઓ છે. નથી ભૂત કે નથી પિશાચ ! ત્યારે તો એકે કહ્યું કે, નોળીયાને લઈને દિવસના કૃષ્ણ આમતેમ ભટકતા હતા; તહેમનું તો આ કૃત્ય નહિ હોય ? ત્યારે તો લોક કહેવા લાગ્યા કે, કૃષ્ણે ગોકુળના છોકરાઓને લઈને ચોરી વગેરે નિંદકૃત્ય કરીને લોકોને એવો તો ત્રાસ બેસાડ્યો છે કે ન પૂછો વાત !

પછી તે સ્ત્રી જસોદાની પાસે જઈને કહેવા લાગી કે, જુઓ તહમારા પુત્રનો ખેલ ! રાત્રે હમે સ્મૃત રહ્યા હતા, તે વખતે કૃષ્ણે હમારી વચમાં એક નોળીયો મુકી દીધો અને હમને હેરાન હેરાન કરીધો તથા ઘરના સઘળા ગોરસનો નાશ કરી દીધો. હવે ગોકુળમાં રહેવું એજ હમને ત્રાસદાયી લાગે છે. હે જસોદા ! તહમે શુદ્ધ છો, તેથી તહમને બીજાએ કહેવાની શી જરૂર છે ? તહમે સઘળુંજ સમજો છો તહમારા પુત્રના ગુણ કાંઈ તહ-

અને અગાધ્યા છે? હમે તો એમજ સમજીએ છીએ કે માણસોને જે પ્રમાણે મહાદિકોની મહાદશા, અંતદશા દુઃખદાયી નીવડે છે, તેજ પ્રમાણે આ ગોકુળને ત્હમારા પુત્રના રૂપે આ એક અંતદશાજ ઉત્પન્ન થએલી છે. જગતમાં શું ત્હમારા સમાન કોઈ પુત્રવતી નથી? સહસ્ત્રાવધિ તથા જગતમાં શું પુત્રો થોડા છે? ધણાયે છે. પરંતુ ત્હમારા જેવી સ્ત્રી અને ત્હમારા પુત્ર સમો કોઈ પુત્ર જેવામાં આવતો નથી. વાસ્તવિકજ છે! કૃષ્ણ સાક્ષાત્ ઇશ્વર અને તે જસોદાના મહદભાગ્યને લીધે પુત્રરૂપે અવતીર્ણ થયા હતા, તો તે બંનેની સમાનતા કયી સ્ત્રી અગર પુત્રની સાથે થઈ શકે તેમ છે? નહિજ. અસ્તુ! ગોપી બોલી, હે જસોદા! હવે હમારે ગોકુળ છોડીને આત્યા જવું અગર હમારું સર્વસ્વ એને અર્પણ કરવું? વિચાર કરીને ત્હમેજ એ બેમાંથી જે યોગ્ય હોય તે કહો.

એટલામાં બીજી ગોપી પણ આવીને કહેવા લાગી, હે જસોદા! આજ-કાલ ત્હમારા પુત્ર ગોકુળને એવો તો ત્રાસ દેવો શરૂ કર્યો છે, કે જે કોઈથી કહી કે સહી શકાય તેમ નથી. કાલે ત્હમારો છોકરો મારા ઘરમાં આવ્યો અને આમતેમ જેવા લાગ્યો તો કોઈ કરતાં કોઈ પણ જગોએ શીકું અથવા ધી દંડી દૂધ એના જેવામાં આવ્યા નહિ. ત્યારે તો એ હમને કહેવા લાગ્યો કે, મ્હારા ભયથી ત્હમે ગોરસ સંતાડી રાખ્યો છો, પરંતુ હું કોણ છું? તે ત્હમે મ્હને ઝાળખતાં નથી. જેણે વેદનું હરણ કરનારા શંખા-સૂરને સમુદ્રમાંથી દુઢીને બહાર કાઢ્યો હતો, અને ત્હને મારી નાંખીને જેણે બ્રહ્મદેવને વેદ આપ્યો હતો, તેજ હું છું. સમજ? ત્હારા નાનકડા ઘરમાંથી માંખણ, ધી, દંડી, દૂધ ઇત્યાદિ પદાર્થ ગમે ત્યાં રાખ્યા હશે, તોપણ ત્યાંથી શોધી કાઢીને ખલાશ કરી દેવામાં મ્હને શી મુશ્કેલી નડે તેમ છે? બરાબર ખુલાસાપૂર્વક કહી દે કે 'આ જગોએ રાખ્યાં છે' તો હી! થઈ પડે.

એટલામાં એની બીજી બેચાર સખીઓ આવી પહોંચી અને કહેવા લાગી કે, હે જસોદા! એક વખત ત્હમારી પાસે આવીને ત્હમારા પુત્રનું બાપણ ત્હમને સંભળાવવાનો મ્હારો વિચાર ધણા દિવસથી હતો, પરંતુ સાંસારિક કાર્યની વિબુલતાને લીધે તક મળી શકી નથી. આજે નિરાંતથી આવી છું તો ત્હમારા પુત્રના આ સકલગુણ શ્રવણ કરો. જસોદા બોલી, શું છે તે કહો. ત્હેણે કહ્યું, હું એક વખત ઘરમાં મંથન (વક્ષોણ) કરતી હતી, ત્યારે એ ત્યાં આવીને કહેવા લાગ્યો, 'તું આમ શું આ કંઠી વક્ષોણે છે?' કુર્મોવતારમાં મ્હેં ક્ષીરસમુદ્રનું એવું મંથન કર્યું છે કે પૂછવાની વાત નહિ! મંદરપર્વત જે વખતે નીચે ડૂબવા લાગ્યો, તે વખતે મ્હેંજ

કૂર્મ થઇને એને મ્હારી પીઠપર ધારણ કીધો હતો, અને ચતુર્દશ રત્નરૂપી નવનીત તેના સાર તરીકે કાઢ્યું હતું. તથા તું જેમ બાળકોને દૂધ પીવડાવે છે, તેજ પ્રમાણે મહેં પણ મોહિનીરૂપ ધારણ કરીને સકલ દેવોને અમૃતપાન કરાવ્યું હતું. એમ કહીને તે મોહિનીની જેમ પોતે હાવભાવ કરી ખતાવવા લાગ્યો, અને તે જેવામાં મ્હારું ધ્યાન રોકાતાં એણે ઝટ કરતો માંખણનો ગોળો ઉપાડી લીધો અને સ્વાહા કરી ગયો.

બીજી બેલી, હે જસોદા ! એક વખત હું પાણી ભરવા જમુના ગર્ધ હતી, તો ત્યાં આ ત્હમારો છોકરો આવીને મ્હારો હાથ પકડીને કહેવા લાગ્યો કે, ત્હમને ગોપીઓને પાણીનો ભરેલો ધડો ઉંચકવામાં કેટલી મહેનત પડે છે ? મહેં તો વરાહ અવતારમાં આ સકલ પૃથ્વીને મ્હારી દાઢપર ઉંચકી લીધી હતી તથા હિરણ્યાક્ષને માર્યો હતો; પરંતુ ત્હમને લોકોને તો ધડો ઉંચકતાંયે ભાર લાગે છે. હું અલ્પ હોવા છતાં આ સકલ બ્રહ્માણ્ડને મ્હારા નખ ઉપર ઉંચકીને નચાવી શકું તેમ છું, સમજ ? એમ બેલીને ધડો ઉંચકવા ગયો, તો હાથ છુટી જતાં તે નીચે ગળડી પડ્યો, અને તેના કકડે કકડા થઇ ગયા. ઘેર આવતાંવારને સાસુએ મ્હને ગાળે ગાળે ઘોષ નાંખી. એવો આ ત્હમારો છોકરો ભારે ગુણવાન છે.

ત્રીજીએ કહ્યું, હે જસોદા ! એક વખત હું શાકભાજી ફળ વગેરે સમારતી બેઠી હતી એવામાં એ સ્વારી આવીને કહેવા લાગી, ‘મેં હિરણ્યકશિપુને મ્હારા નખવડે એવો વિદારી નાંખ્યો હતો કે એનાં આંતરડા સુદ્ધાં નીકળી આવ્યાં અને એ રીતે બકત પ્રહલાદની રક્ષા કીધી હતી. મ્હારા ક્રોધ આગળ બ્રહ્મા વગેરે પણ ટકી શકતા નથી. એવો નરસિંહ દેવ લેનારો હુંજ છું, સમજ ? જલદી દેખાડ માંખણ ક્યાં આગળ સંતાડી રાખ્યું છે તે. નહિ તો મ્હારો ક્રોધ અનાવર થશે.’ એટલામાં ચોથી બેલી ઉઠી, માતા જસોદા ! એક વખત એકાન્તમાં હું મ્હારા પતિના ચરણ ઘોષ રહી હતી, તેવામાં કાણુ જાણે કેટલી રીતે અને ક્યાંથી એ સ્વારી એકાએક ત્યાં આગળ આવી પહોંચી ?’ મ્હારા પતિની પાસેજ બેસીને એ બાઇશ્રી કહેવા લાગ્યા કે, મ્હારા પગ ધુઓ. હું અગાઉ વામન થયો હતો, તે વેળા બલિરાજએ મ્હારા પગ ઘોયા હતા અને મ્હને પોતાનું શરીર પણ અર્પણ કર્યું હતું. તેને લીધે મહેં જે વિશ્વરૂપ ધારણ કીધું હતું, તેના ચરણથી બ્રહ્માંડ બેદાઇને ગંગા ઉત્પન્ન થઇ હતી. તેજ હું હાલ ગોકુળમાં ઉત્પન્ન થયો છું, સમજ ? જેઘ શું રહી છે ? પાદ પ્રક્ષાલન કર ! આ પ્રમાણે આઠે ત્યાં આવીને આઠે તેમ બેસે છે. એક વખત મ્હારા ઘરમાં બીજા ગોપાળ

ખાળકોની સાથે એ રમ્યા કરતો હતો, તે વખતે કહેવા લાગ્યો કે, ખખર-દાર ! જો કોઈ પોતાના પિતાની આજ્ઞા પાળશે નહિ, તો હું તહેને શિક્ષા કરીશ. મહેં પહેલાં પિતાની આજ્ઞાથી મ્હારી માતાને મારી નાંખી હતી અને એકવીસવાર પૃથ્વીને નિઃક્ષત્રિય કરી નાંખી હતી. તેજ હું હાલ અંહિ આવ્યો છું.

એક જણી બોલી ઉઠી, આ ત્હમારો છોકરો પોતાની જાતને ભગવાનનો અવતારજ માને છે. એક વખત હમારા ધરનાં સધળાં માણસ બેઠાં હતાં, તે વખતે એ આવીને કહેવા લાગ્યો, હુંજ પહેલાં રામ થયો હતો અને શિવધનુષ્યનો લંગ કરીને જનકીને વર્યો હતો. પિતાના વચનને ખાતર હુંજ પગે ચાલીને વનમાં ગયો હતો અને ત્યાં ત્રિશિરાખર દ્વષણને મારીને, વાલીનો પણ વધ કરીને સુગ્રીવને મહેં રાજ્ય સોંપ્યું હતું. વાંદરા-ઓને હાથે સમુદ્રપર મહેંજ સેતુ બાંધ્યો હતો અને લંકામાં જઈને ઇન્દ્રજીત, દેવાંતક, નરાંતક, કુંભકર્ણ, રાવણ ઇત્યાદિ દુષ્ટોનો સંહાર કર્યો હતો અને દેવોને બંધનિર્મુક્ત કરીને વિભીષણને લંકા નગરી સમર્પણ કીધી હતી. તેજ હું હાલ અંહિ આવ્યો છું અને કંસાદિકોને મારવાનો છું. હે જશોદા ! એવું એનું બાષણ સાંભળીને સધળાજ હસવા લાગ્યા અને એને કહ્યું પણ ખરું કે, આ તું શું બકે છે ? ત્યારે એણે કહ્યું, ‘બકવાટ નથી, સાચુંજ કહું છું.’ ક્ષીરસમુદ્રમાં હું સ્થિત હતો, તે વખતે બ્રહ્મદેવે ત્યાં આવીને મ્હારી પ્રાર્થના કીધી, તેથી હું ગોકુળને વિષે આવ્યો છું. ચાણૂર, મુષ્ટીક, પ્રલંબાસુર, કંસ ઇત્યાદિક મ્હારાજ હાથે મરવાના છે, ખાત્રી રાખજો. હું સોળ હજાર સ્ત્રીઓની સાથે વિવાહ કરવાનો છું. તથા ભક્તનો સારથી (સહાયકર્તા) થઈને, ભૂમાર ઉતારીને ધર્મસ્થાપન કરીશ, સારાંશ, આ ત્હમારો છોકરો પોતાને લક્ષ્મીપતિ વિજ્ઞાન સમજે છે, અને ત્હેમનાં કૃત્યોને પોતાનાંજ ગણે છે.

ત્યારે એકે કહ્યું, એ મહા કપટી નાટકી છે, તેથી પહેલા થએલા દેવના અવતાર પોતાના જ હોવાનું કહે છે. કોહી અગર મોટું માટલું પાણીથી ભરેલું હોય તો જે જોઈને ડરે છે, તે પ્રલય સમુદ્રમાં મત્સ્ય થઈને શંખાસુરને શી રીતે મારીને વેદ લાવી શકે ? છોકરાઓ રમતાં એની પીઠપર મુષ્ટિ પ્રહાર કરે છે, તો તે પણ જેનાથી સહન કરી શકાતો નથી, તે કુર્મ થઈને મંદરાચલનો બાર પોતાની પીઠપર શી રીતે ધારણ કરી શકવાનો હતો ? તથા મોટો દડો પણ જેનાથી ઉપાડી શકાતો નથી, તે વરાહ થઈને દાંતના ઉપર સકલ પૃથ્વીને શી રીતે ધારણ કરી શકશે ? ગમે તેમ બોલ્યો

નય છે. પરંતુ એનો હેતુ ચોરી કરવાનો હોય છે, તેથી ધરમાં આવીને એવી અહમુલ વાત કરે છે કે, જેથી લોકોનું મન આકર્ષાય અને પોતાનું કામ એ રીતે ઝટ પાર પડી શકે. નહિ તો વિચાર કરો કે, અંગરખા તથા ખંડોની કસ છોડતાં જેના નખ દુઃખે છે, તે નરસિંહ યદ્યપે હિરણ્યકશિપુને કેવી રીતે વિદારી શકવાનો હતો ? શીકા ઉપરનાં માંખણને જેનો હાથ પહોંચતો નથી, તે વામન યદ્યપે અમ્હાંડબેદીને ગંગોદક શી રીતે કાઢી શકે ? જસોદા ! ત્હમારા હાથમાં લાકડી જોધને જે ભયનો માર્થો નાસી જાય છે, તે શી રીતે એકવીસવાર પૃથ્વીને નિઃક્ષત્રિય કરી શકે ? શેરડીના કકડા કરવા પણ જેને માટે અશક્ય છે, તે શિવચાપનો ભંગ કરીને જનકી હું વચ્ચે હતો, એમ જે કહે છે, તે શું સત્ય હોઈ શકે ? હાઉ આવ્યો એમ કહેતાં જે દોટ મૂકે છે, તે શું કદી રાવણને મારી શકે ખરે ? આ પ્રમાણે પહેલાં અનેકી વાત જેવી મિથ્યા છે, તેવુંનું ‘હાલ હું કંસાદિકાને મારીશ’ એ કથન પણ મિથ્યા સમજવું. સારાંશ, એ નાનો છે છતાં જે કળા મોટા મોટા મણસોમાં નથી હોતી, તે સર્વ એનામાં ભરેલી છે. એણે ગોકુળને સખ્ત પીડા પહોંચાડી છે. એની સર્વ કૃતિ અને ભાષણ કહેતા તથા સાંભળતાં હમને વિસ્મય લાગે છે અને હસવું પણ આવે છે. પરંતુ જુઓ હવે કેવો ચૂપચાપ ત્હમારી પાસે એ મૌન યદ્યપે બેઠો છે તે ! જાણે ખરેખરે સાધુજ !

આ પ્રમાણે જસોદાએ ગોપીઓને મ્હાંડેથી પોતાના પુત્રની કૃતિ તથા ભાષણ સાંભળ્યાં અને તે પણ હસવા લાગી. સર્વ ગોપીઓને ત્હેણે કહ્યું કે, દરરોજ હું એને સારી શીખામણ આપું છું, પરંતુ એ લેખવતોજ નથી. તે સાંભળીને એક ગોપીએ કહ્યું, ત્હમે ત્હમારા પુત્રમાં સદ્ગુણ, સદ્વિદ્યા, સદ્બુદ્ધિ લાવવા સારું સંકષ્ટી ચતુર્થીનું વ્રત કરશો તો ગણપતિ એને સર્વગુણસંપન્ન કરશે. જસોદાએ કહ્યું, એમ જો થાય તો અવશ્ય હું સંકષ્ટી ચતુર્થીનું વ્રત કરું. ત્હેણે ઝટ આ પ્રમાણે ગણપતિની પ્રાર્થના કીધી કે, હે ગજવદન ! મ્હારા પુત્રને જો તું સારા ગુણ તથા સારી બુદ્ધિ અક્ષીશ, તો હું સર્વકાલ ત્હારું ચતુર્થીવ્રત કરીશ, કદીયે મૂકી દઈશ નહિ; માતાથી પ્રાર્થના કૃષ્ણે સાંભળેલી હોવાથી, ‘ગણપતિ સત્યબુદ્ધિ પ્રદાતા છે,’ એવું દેખાડી આપવા ખાતર ત્હેમણે એક માસ પર્યન્ત ગોકુળમાં ચોરી વગેરેની ખીલકુલ ચેષ્ટા કીધી નહિ. તેથી જસોદાને આનંદ થયો, અને ગણપતિમાં સાચું દેવત છે, એવી એની ખાતરી થઈ. હવે પ્રતિજ્ઞાનુસાર મ્હારે સંકષ્ટીચોથનું વ્રત કરવું જોઈએ, એવો એણે નિશ્ચય કીધો, અને ચોથ આવતાંજ તે દિવસે ચન્દ્રોદય પર્યન્ત ઉપવાસ કીધો.

પછી ગણપતિની પૂજા કરવા! સારૂ પૂજા સાહિત્ય સર્વ એકઠું કર્યું તથા નૈવેદ્યને માટે મોટા મોટા એકવીસ લાડુ તથા ખીજ પણ શર્કરાયુક્ત મોદક તૈયાર કરીને પાત્રમાં ગોઠવીને દેવની સમીપ મૂકી દીધા. કૃષ્ણની સ્વારી પાસેજ ઉભી હોવાથી તહેમણે પૂછ્યું, માના! મહને લાડુ ક્યારે આપશે! માતાએ કહ્યું, ગણપતિની પૂજા કરીને તહેમને નૈવેદ્ય ધરાવી રહ્યા બાદ તહને આપીશ. એમ કહીને તે પૂજા કરવા મંડી. અભિષેક, ગંધ પુષ્પ વગેરે સધળું સમર્પણ કર્યા બાદ ધૂપદીપ લાવવા તે વીસરી ગએલી હોવાથી, ઉઠી અને અંદર ગઈ ત્યારે દેવગૃહમાં એકલા કૃષ્ણજ ઉભા હતા તહેમણે ઝટ કરતું કે લાડુનું પાત્ર ઉંચકી લીધું અને ખાઈ કરીને ખાલીખમ કરી નાંખ્યું તથા ગુપચુપ તેજ જગોએ ખેસી રહ્યા. એટલામાં ધૂપદીપ લઈને માતા આવી પહોંચી, તો ત્યાં નૈવેદ્ય મળે નહિ. નૈવેદ્યનું પાત્ર ખાલી જોઈને તહેણે કૃષ્ણને પૂછ્યું, કેમરે! અંહિયાં કોણ આવ્યું હતું? આ સધળા લાડુ કોણ ખાઈ ગયું? કૃષ્ણે જવાબ દીધો, સાચું કહું? તું અંદર ગઈ હતી એવામાં એકહજાર ઉંદર અંહી આવ્યા, અને તેમાંહેનો જે એક મોટો હતો તેના ઉપર ગણપતિ બેઠા હતા. તહેમનું તે હું શું વર્ણન કરું! એમનું ઉગ્ર સ્વરૂપ જોઈને મહને ભય ઉપજ્યો. એમના શરીરપર બધે સીંદૂર ચોંટાડ્યું હતું તથા એમનું પેટ ઘણું મોટું હતું, શુંદ પણ ધણી લાંબી હતી, તહેમણે આ લાડુના પાત્રને પોતાની શુંદવડે આકર્ષિત કર્યું અને સધળા લાડુ સ્વાદા કરી ગયા. મને ધણીજ ભુખ લાગી છે, માટે જલદી લાડુ આપ.

સાંભળતાંવારને જસોદાને ક્રોધ ચઢ્યો અને તે બોલી, ત્હારું મ્હોં બોલી બતાવ. કૃષ્ણે કહ્યું, લાડુ કેટલાયધા હતા? એ બધાનો મ્હારા મુખમાં શી રીતે સમાવેશ થઈ શકે? ગણપતિ લાડુ ખાઈ ગયા અને હું અહીંયાં ઉભો હતો, તેથી તું મ્હારાપર દોષારોપ કરે છે. પણ વિચાર તો કર! જસોદાએ કહ્યું, મ્હોં ઉધાડ, નહિ તો હમણાંજ હું તહને મારી પાડીશ. નૈવેદ્ય ધરાવ્યા બાદ હું તહને લાડુ આપીશ એમ મ્હોં તહને કહ્યું હતું તે છતાં નૈવેદ્ય ધરાવતાં પહેલાં તું બધા લાડુ ખાઈ ગયો અને મ્હારા વ્રતનો ભંગ કર્યો, ઉધાડ ત્હારું મ્હોં! કૃષ્ણ ભયભીત થઈને કહેવા લાગ્યા, હે માતા! મારીશ નહિ મહને. આ જોઈ લે મ્હારું મુખ અને કરી લે ત્હારી ખાત્રી. એટલું કહીને કૃષ્ણે પોતાનું મુખ ખોલ્યું તો તેમાં વૈકુંઠ, કૈલાસાદિ અખિલ બ્રહ્માણ્ડ તહેણે દીઠાં. એટલુંજ નહિ પરંતુ એનાં મુખને વિષે અસંખ્ય ગજનન જોઈને, જસોદા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. કૃષ્ણના મુખમાંથી ગજનન બોલવા લાગ્યા, હે માતા! આ સનાતન દેવાધિદેવ છે. ત્હારા ભાગ્ય વિશેષથી પુત્રરૂપે અવ-

તેનાં છે એમ સમજજે. હમે સધળા દેવો, શરીરને જેમ અવયવ છે, તે પ્રમાણે એના અવયવ સ્થાનીય છીએ, અને એ પૂર્ણ બ્રહ્મ સમ્વિદાનંદ છે; એથી એમનું ભજન કરતી રહેજે. એમણે ખાધેલા લાડુ મહને પહોંચ્યા છે, અને ત્હારું વ્રત પણ અખંડિત રહ્યું છે, એમ સમજજે.

આ પ્રકારની લીલા જોઇને જસોદા તો થોડાક વખત સુધી સમાધિસ્થ થઇ ગયો. થોડા વખત પછી દેહભાન આવતાં જોવા લાગી તો, એકલા કૃષ્ણજ પોતાની પાસે ઉભા છે, એવું જોવામાં આવ્યું. કૃષ્ણે એ સધળી ગાર્હી માયા વિલીન કરી નાંખી, અને પોતે પહેલાંની માફક લાડુ માંગવા લાગ્યા. ગજનનના વચનથી ત્હોનો સંદેહ ભાંગ્યો હતો તેથી ખીજું નૈવેદ્ય ધરાવીને પૂજા સમાપ્ત કરી અને પોતે ઘણું પ્રેમથી કૃષ્ણને સાથે લઇને ભોજન કર્યું. એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે ગણપતિ અને હું એકરૂપ છીએ એવો ભાવ માતાને તથા અન્ય લોકોને પણ દર્શાવ્યો હતો. એ રૂપ જો કે જસોદા સિવાય ખીજા કોઇએ દીઠું નહતું, તો પણ ત્હોને મ્હોંડેથી જેમણે એ વાત સાંભળી હતી તે સધળાનો ભેદભ્રમ ભાંગી ગયો. અર્જુનને દેખારેલું વિશ્વરૂપ ક્યાં સધળાને દૃષ્ટિગોચર થયું હતું? નહિજ. ફક્ત એણેજ તેનાં દર્શન કર્યાં હતાં. પરંતુ તે સંબંધી હકીકત સાંભળીને શ્રદ્ધાભક્તિયુક્ત જનોનો તત્સંબંધી પરમાત્મવિષયક ભેદભ્રમ દૂર થયો હતો કે નહિ? તેજ પ્રમાણે. અસ્તુ !

હે રાજા ! એક વખત બળરામ અને ગોપાળ બાળકો રમતા હતા, તે દરમ્યાન ત્હોમણે યશોદાની પાસે જઇને કહ્યું કે, ‘કૃષ્ણે માટી ખાધી’ તે સાંભળીને ત્હોણે ક્રોધથી ધમકાવીને એનો (કૃષ્ણનો) હાથ પકડ્યો અને કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ ! ત્હેં માટી કેમ ખાધી? મોટાભાઈ બળરામ તથા આ ગોપાળ ત્હારા સોખતીઓ ફરીયાદ કરે છે. ધરમાં શું ત્હને ખાવા નથી મળતું? કૃષ્ણેજ જવાબ દીધો, માતા ! મ્હેં માટી ખાધી નથી. એ સર્વ મહને કહેતા હતા કે, તું ચોરી કરીને હમને દંડી, દૂધ, માંખણ ખવડાવ; પરંતુ મ્હેં ઇન્કાર કર્યો તેથીજ ત્હને આમ જીવું કહે છે. એમનું ભાવણ જો ત્હને સત્ય લાગતું હોય, તો તું મ્હારું મુખજ પ્રત્યક્ષ જોઇ લે. યશોદા ખોલી, એમ હોય તો ઉઘાડ ત્હારું મ્હોં.

માતાનું એ પ્રકારનું વચન સાંભળીને, કૃષ્ણે પોતાનું મુખ પહોળું કરીને બતાવતાં ત્હોણે એમના મુખમાં સ્થાવર જંગમાત્મક અખિલ વિશ્વ દીઠું. વિશેષ શું? પરંતુ પોતાની જાત સહિત ગોકુળને જ્યારે પુત્રના અદ્ય મુખને વિષે દીઠું, ત્યારે તો એ સાશંક થઇ, અને

વિચાર કરવા લાગી કે, હું શું સ્વપ્ન અનુભવી રહી છું ? અથવા આ શું પરમાત્માની માયા છે ? કિંવા મ્હારી બુદ્ધિનેજ આ મોહ ઉત્પન્ન થયો છે ? અથવા મ્હારા જ્ઞાનકર્તુ શું આવું સ્વાભાવિક ઐશ્વર્ય છે ? આમ ત્હેના મનમાં અનેક સંશય ઉપજ્યા, પરંતુ આખરે ‘મ્હારા પુત્રનું આ ઐશ્વર્યજ છે,’ એ પક્ષનું નિઃશંક અવગંધન કરીને કૃષ્ણ ઈશ્વરજ છે, એવો નિશ્ચય કરીને તે બોલી ઉઠી, જેના આશ્રયથી આ જગત્ ભાસે છે, તે ઈશ્વરપદને હું નમન કરું છું. તેમજ જેની માયાથી ‘આ મ્હારા પતિ છે, આ મ્હારો પુત્ર છે, આ હું નંદની પત્ની યશોદા છું, આ મ્હારાં ગાય ધન, ગોપાળ, ગોપી, ઇત્યાદિ કુબુદ્ધિ મ્હને ઉપજે છે, તે પરમેશ્વરજ મ્હારી ગતિ છે. એમના વગર બીજું કોણ મ્હને આમાંથી મુક્ત કરી શકે તેમ છે ? આ પ્રમાણે યશોદાને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું, તેમ છતાં કૃષ્ણે પુત્ર સ્નેહરૂપી પોતાની વૈષ્ણવી માયા ત્હેનાપર ફેલાવી દાધી. માયાનાં આવરણથી ત્હેનું ઈશ્વરવિષયક જ્ઞાન લુપ્ત થઇ ગયું, અને પોતાના પુત્રને બોળામાં બેસાડીને પહેલાંની પેઠે તે અજસ્રિયતિમાં રહેવા લાગી. તથા વેદ ઉપનિષદ વગેરેએ જેમનું માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે, તે પરમાત્માને પોતાના પુત્રજ સમજવા લાગી. અરતુ !

રાજનએ પૂછ્યું, મહારાજ! નંદનો આટલો બધો ઉત્કર્ષ થયો, તો એણે એવું શું પુણ્ય કીધું હતું ? તેમજ યશોદાએ પણ એવું કીધું તપ કીધું હતું કે જેથી પરમાત્માએ ત્હેનું સ્તનપાન કર્યું ? તેજ પ્રમાણે વળી રાગકૃષ્ણની બાળલીલા પ્રત્યક્ષ ત્હેમના માઆપન્ન જેવામાં આવી ન હતી, પરંતુ નંદ યશોદાએ દીકરી હોવાથી, ત્હેમના માહાત્મ્યનું વર્ણન કોનાથી થઇ શકશે ? શુકાચાર્યે કહ્યું, હે રાજ ! આ નંદ અષ્ટવસુમાનો દ્રોણ નામનો વસુ હતો; ત્હેને ગોકુળમાં જન્મ લઇ ગાયો પાળવાની બ્રહ્મદેવે આજ્ઞા કીધી હતી. તેજ પ્રમાણે ધરા નામની પત્ની સાથે પૃથ્વીપર જન્મ લેવાસાર આવતી વખતે એણે બ્રહ્મદેવને કહ્યું હતું કે, હે બ્રહ્મન ! હમે આપની આજ્ઞાનુસાર જન્મ ધારણ કરીએ, ત્યારે એ જન્મમાં પરમાત્મા પ્રત્યે હમારી અત્યંત ભક્તિ થાય એવું વરદાન આપો; કેમકે, ભક્તિવડે મનુષ્ય સર્વ દુઃખોમાંથી મુક્ત થઇ જાય છે. બ્રહ્મદેવે ‘તથ સ્તુ’ એમ કહ્યું ત્યારે એ દ્રોણવસુએ ગોકુળમાં નંદ નામના ગોપાળનો જન્મ લીધો અને ઐશ્વર્યસંપન્ન તથા કીર્તિમાન થયો. ત્હેની પત્ની જે ધરા હતી તેજ યશોદા થઇ, અને સાક્ષાત્ ભગવાન ત્હેમના પુત્ર થયા. એથી બીજા ગોપાળ અને ગોપીઓના કરતાં એ બન્ને (દંપતી) ની શ્રીકૃષ્ણના ઉપર અત્યંત પ્રીતિ હતી. બ્રહ્મદેવનું વરદાન સત્ય કરવા

સાડે ભગવાને બલરામ સહિત કૃષ્ણરૂપથી ગોકુળમાં નિવાસ કર્યો, અને બાળલીલાથી નંદ યશોદાને અત્યંત સંતોષ ઉપજાવ્યો.

ભાવાર્થદીપિકા.

‘પરમાત્માનું’ નામકરણ ક્યારે થાય?’ તો, જે સમયે પરમાત્મા પોતાના સ્વરૂપને વિષે સંકલ્પ માત્રથી વિશ્વને પ્રકટાવે છે, તે સમયે ત્હેમનું નામકરણ પણ થાય છે. એટલા માટે નામકરણ કરવા સાડે ગર્ગમુનિનું ગોકુળમાં આગમન થયું તે ઉચિતજ બન્યું. કેમકે, પરમાત્માએ સંકલ્પ માત્રથી પોતાના સ્વરૂપ (મુખ)ને વિષે વિશ્વ પ્રકટ કરી (યશોદાને) બતાવ્યું હતું.

‘વસુદેવે ગર્ગને કેમ મોકલ્યા?’ તેમાં એ ભાવ બાજુવો. મનુષ્ય મનમાં બહુ દુઃખી હોય તથા બહારથી પણ શત્રુઓદ્વારા પીડાતો હોય, તોપણ તે પોતાના સંતાનનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે, અને તે દુઃખભૂત નથી. વસુદેવની સ્થિતિ પણ એવીજ અંતર્ગાહી દુઃખી હતી, પરંતુ ત્હેમણે પોતાના પુત્રનું કલ્યાણ થાય એ હેતુથી ગર્ગમુનિને નામકરણાદિ સંસ્કાર કરવા સાડે ગોકુળમાં મોકલ્યા હતા તે યોગ્યજ સમજવું.

‘એકાંતમાં બેસીનેજ નામકરણાદિ સંસ્કાર કેમ કર્યો?’ તો, વગર પ્રયત્ને પોતાનું ઇચ્છિત કાર્ય પ્રાપ્ત થવા છતાં શુદ્ધિમાન પુરૂષે વિચાર કર્યા પછીજ તે કરવું, એવો નીતિ માર્ગ છે; એ વાત ગર્ગથી સ્પષ્ટ થઈ. કેમકે, ત્હેના મનમાં નામ કરણ કરવાની ઇચ્છા હતી, અને યત્ન કર્યા વગરજ વસુદેવે ત્હેને એ કાર્ય કરવાનું કહ્યું હતું; પરંતુ એણે દીર્ઘદષ્ટિપૂર્વક વિચાર કરીને, યુક્તિથી નામકરણાદિ સંસ્કાર એકાંતમાં કર્યા નંદને ભાગ્યવશાત્ પરમાત્માની જે ઉદ્દૃષ્ટ પ્રાપ્તિ થઈ હતી, તે ગુરના ઉપદેશ વિના વ્યર્થ નીવડે નહિ, એવું બાણીને ગર્ગમુનિ પોતે જાને ત્હેમની પાસે આવ્યા, અને તેજ મહામંત્રનો ત્હેણે એકાંતમાં નંદને ઉપદેશ કર્યો. એમ જો ના હોય, તો નામકરણને માટે એકાન્તની શી જરૂર? અને તે સ્થળે પુત્રના ઇશ્વરત્વનું કથન કરવાનું પણ શું કામ હોઈ શકે? પરમાત્માનો લાભ થવા છતાં જ્યાં લગી ગુરૂ ‘આ પરમાત્માજ છે’ એવું સમજાવે નહિ, ત્યાં લગી તે વ્યર્થજ. દેવયોગે હીરો મળ્યો હોય, તોપણ ઝવેરી વગર એ હીરોજ છે એવું જ્ઞાન થતું નથી; પરંતુ મનુષ્ય તેને કાચનો કટકોજ માને છે, તે પ્રમાણે. સામાન્ય મંત્ર પણ ગુપ્ત રાખવો જોઈએ એવો નિયમ છે, તો પછી આ મહામંત્ર કેમ કરીને પ્રગટ કરી શકાય? સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે,

‘આત્મનામ ગુરોર્નામ.’ કલ્યાણની કામના રાખનારે પોતાનું તથા ગુરુનું નામ ઉચ્ચારવું નહિ; કદાચ બોલવું હોય તો ગુપ્ત એકાન્ત સ્થલમાં જ તેમ કરવું. એટલા માટે ગર્ગમુનિએ આત્મરૂપ હરિનું નામ એકાન્તમાં ઉચ્ચાર્યું, તે યોગ્યજ સમજવું.

‘નંદે પૂછયા વિના ગર્ગે રૂપરંગનું વર્ણન શા માટે કર્યું?’ તો, સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યા વગર નામકરણ થઈ શકે નહિ, એથીજ નંદે પૂછ્યું નહિ હોવા છતાં ગર્ગે પ્રથમતઃ રૂપ રંગ કથન કર્યું તે યોગ્યજ. ‘કૃષ્ણ’ એ દ્વિ અક્ષરાત્મક મહામંત્ર હોવાથી, તેને ગુપ્ત રાખવો જોઈએ, એજ કારણને લઈને ગર્ગે, એમનો વર્ણ કરીને અર્થ સમજાવ્યો અને એ રીતે નામાભિવ્યક્તિ કીધી. મનન કર્યાથી જે ત્રણ (રક્ષણ) કરે છે, તે મંત્ર કહેવાય છે, અને કૃષ્ણનો અર્થ સદાનંદરૂપ આત્મા એવો થાય છે. વેદમાં જેમ અવાંતર વાક્ય અને મહાવાક્ય છે, તેજ પ્રમાણે સામાન્ય મંત્ર અને મહામંત્ર એવા મંત્રમાં પણ ભેદ સમજવા. મહાવાક્યને જેમ ગુપ્તજ રાખવાની જરૂર છે, તેજ પ્રમાણે મહામંત્ર પણ ગુપ્ત હોય, તો ફલદ્રુપ નીવડે છે. (મંત્ર સ્ફોટનને માટે નવનાથ ચરિત્રના બીજા ભાગમાં જે લખાણ છે, તે વાંચવાથી વધુ ખુલાસો થશે.) ચિદ્રુપ, ગુણાતીત એવા આ વિષ્ણુ (સર્વવ્યાપી) ના આશ્રયથી ત્રણે ગુણ પ્રકાશી નીકળે છે. એ પ્રમાણે વેદાન્ત સિદ્ધાન્તને વર્ણવાની ઈચ્છા રાખનારા ગર્ગમુનિએ વર્ણુની પ્રશંસા કીધી છે એમ સમજવું.

નામ અને રૂપ એ બંને માયાના અંશ જગતમાં સ્થિત હોય છે; પરંતુ પરમાત્માએ એ બંનેને પોતાના વિષે ધારણ કરીને એ ભાવ સૂચવ્યો કે જગતનું કલ્યાણ થાય એવી લીલા હું કરીશ. જેનું નામરૂપ ધારણ કરવામાં આવે, તેનું કલ્યાણાવહ કાર્ય કરવું, એ યોગ્યજ છે. અને તે પ્રમાણે પરમાત્માએ જગત્ કલ્યાણાવહ લીલા કરી. જે મનુષ્ય સર્વદા સાચું બોલતો હોય, તોને કદાચ પ્રસંગવશાત્ અસત્ય બોલવાનો સમય આવી પહેાંચે તો તોણે એવું બોલવું કે, જેથી ગુપ્ત વાત સ્પષ્ટ કહેવા છતાં બીજાને તેની સમજણ પડે નહિ, અને પોતાને પણ અસત્યનો દોષ લાગે નહિ. એ વાત ગર્ગોક્તિથી સ્પષ્ટ થઈ. કેવી રીતે? તો જુઓ. ગર્ગે કહ્યું, ‘હે નંદ? આ ત્હમારો પુત્ર પહેલાં એક વખત વસુદેવનો પુત્ર થયો હતો.’ એ વાક્યમાં ‘પ્રાક્’ પહેલાં એ શબ્દ જુદું બોલવું નહિ એ હેતુથી સંદિગ્ધ રાખ્યો છે. તેનો અર્થ નંદ એવો સમજ્યા કે, ‘પહેલાં જન્મમાં.’ અને ગર્ગે તો સત્ય કહ્યું હતું કે, ‘પહેલાં’ યાને ત્હમને થતાં (મળતાં) પહેલાં એ વસુદેવનો પુત્ર થયો

હતો. એમાં ચુપ્ત પ્રકટ કરેલું હોવા છતાં, નંદને તેની સમજ પડી નહિ અને ગર્ગને અસત્ય ભાષણનો દોષ લાગ્યો નહિ. સત્ય હોવાં છતાં, તેના ઉપર જે મોહ (અવિવેક) તેજ માયા છે એ વ્યક્ત થયું. કેમકે, વાસુદેવ એ નામ સત્ય હોવા છતાં, નંદને તેની અજ્ઞાતા રહી. સદ્રુપની અજ્ઞાતાજ માયાનું રૂપ છે, એ પ્રસિધ્ધ છે.

‘અલ્પકાળમાં બન્ને હાથ પૃથ્વીપર મુકીને રામ કૃષ્ણ ઘુંટણીએ આગ્રવા લાગ્યા.’ એ ચલનના નિમિત્તથી તેઓ પૃથ્વીને ધન્યવાદ આપી રહ્યા હતા. ‘હે પૃથ્વી! વારંવાર દુષ્ટ રામઓએ ત્હને અત્યંત પીડેલી હોવા છતાં ત્હેં ત્હારું ક્ષમાસ્વ (સલનશીલતા, પૃથ્વીપણું) છોડ્યું નથી; એથી ત્હને ધન્ય છે.” એમ કહીને એ બન્ને જણ પોતાના હાથ તેની પીડપર મુકીને અધિક ઉત્તેજન આપતા હતા એમજ સમજવું. પૃથ્વી ધણી સહનશીલ હોવાથી, તેનું ‘ક્ષમા’ એવું નામ પડ્યું છે, તે પ્રસિધ્ધજ છે.

‘પછી જ્યારે જરાક વધારે મોટા થયા ત્યારે ગોકુળના કાઢવમાં રમવા લાગ્યા. કાઢવવાળા શરીર ઉપરનો કાઢવ જ્યારે માતા પાસે આવતી, ત્યારે પોતાના હાથવતી અગર વસ્ત્રથી લુંછી નાંખતી હતી, અથવા પાણીવડે ઘોઘ નાંખતી હતી.’ એમાં એ ભાવ સમજવો કે, સત્પુરુષોના ગો-કુલ (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)માં જે પંક (પાપ કર્મ) હોય છે, તે હું મહારા પગવડે આકર્ષી લઉં છું. પરંતુ મહારા શરીરને જે કાઢવ લાગ્યો છે તે તો હું જેઓ સદૈવ મહારાં ગુણુગાન કરે છે, જેમનાં હૃદયમાં શુદ્ધ સત્વામૃતનો નિવાસ છે, તથા જેમણે મ્હને સકલ ગૃહચાર સમર્પણ કીધા છે, તેવા ભડોની પાસે જઈને ત્હેમના હાથવતી સાફ કરાવી લઉં છું. એવું ભડતનું સામર્થ્ય અને પોતાનું ભડતવાત્સલ્ય પરમાત્માએ દર્શાવ્યું છે, એમ સમજવું.

‘વારંવાર યશોદા પુત્રને લઈને પ્રેમથી સ્તનપાન કરાવતી હતી.’ એમાં એ ભાવ પ્રદર્શિત કર્યો છે કે, જે મ્હને હૃદયમાં ધારણ કરીને મહાત્મજ સ્વરૂપને વિષે વિહાર કરે છે, ત્હેના હૃદયના સુરસ (પ્રેમ)નો આસ્વાદ પણ હું લઉં છું. યશોદા એવીજ હોવાથી, ત્હેના હૃદયના સુ-રસ (દ્ધ)નું પાન પરમાત્મા નિરંતર કરતા હતા.

‘તેઓ ગાયના વાછરડાંનાં પુછડાં પકડીને દોડતા હતા, અને એ જોઈને ગોપીઓના મનને ઘણુંજ આનંદ થતો હતો.’ એ લીલામાં શો હેતુ છે તે જુઓ ! ગોપી એટલે દન્દ્રિયવૃત્તિ. જે જે વૃત્તિ, પુચ્છગત થઈને વિહાર કરવામાં રસિક એવો જે હું ત્હેને અવલોકે છે, તે તે વૃત્તિને જુદીથી પર અને વિપરોથી અધિક એવો પરમાનંદ હું નિરંતર અહું છું. એ પ્રકારનો

ભાવ લોકોને વ્યક્ત કરી ખતાવવા ખાતરજ, માયાશરીર ધારણ કરનારા પરમાત્માએ કૌતુકથી ગાયના વાછરડાના પૂછડાનું અવલંબન કરીને ક્રીડા કીધી અને અવલોકન કરનારી ગોપીઓને પરમ આનંદિત કીધી. કિંવા સ્પષ્ટિના પહેલાં અથવા ઉત્પત્તિ પછી, તથા મધ્યમાં અગર અંતમાં મ્હારી એકજ ગતિ અને સ્થિતિ થાય છે, એવું જે શ્રુતિમાં કહ્યું છે ‘**બ્રહ્મપુચ્છં પ્રતિષ્ઠા**’ તો તેને આ સમયે તજવી ઉચિત નથી. એ પ્રમાણે પરમાત્માએ વિચાર કરીને પૂછડાનું અવલંબન કરીનેજ પોતાની ક્રીડા શરૂ કીધી કે શું? એવું લાગે છે. શરીરમાં જે અન્નમયાદિ પાંચ કોશ છે, તેમના ઉપરજ મૂઠજનેને આત્મરૂપની લાવના થાય છે અને સાંસારિક કલેશ ભોગવવો પડે છે. પરંતુ અન્નમયાદિ પાંચકોશોના કરતાંજે આંતર સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મરૂપ આત્મા ભિન્ન છે, એ પ્રમાણે ‘**બ્રહ્મપુચ્છં પ્રતિષ્ઠા**’ યાને પુચ્છની પેડે સકલ કોશોને આધારભૂત બ્રહ્મજ છે, એવો તૈત્તિરીયોપનિષદમાં સિદ્ધાન્ત કહ્યો છે. તે વિસ્તૃત હોવાથી ત્યાંજ જોવો ઉચિત છે એમ સમજીને અહિં ફક્ત સ્થલનિર્દેશ કર્યો છે. અતુ!

‘ગાયનાં વાછરડાં બંનેને પોતાની પાછળ ધસડી લઈ જતા અને તે જોઈને ગોપીઓને વિસ્મય થતો હતો’ એનો ભાવ. પુચ્છસ્થિત બ્રહ્મ અચલ હોવાનું શ્રુતિમાં વર્ણવેલું છે; પરંતુ અંહી તો પુચ્છનું અવલંબન કરનાર કૃષ્ણ (સદાનંદ સ્વરૂપ આત્મા) નાનાં નાનાં વાછરડાંઓથી આકર્ષાય છે, તે જોઈને શ્રુતિ (વેદશ્રુતિ)ને વિસ્મય કેમ નહિ ઉપજે? વાસ્તવિક શ્રુતિ (કર્ણ)ને આશ્ચર્ય કેમ નહિ લાગે? એ ભાવ છે. અમવા ગોપીનો અર્થ જેમ ઇન્દ્રિયવૃત્તિ છે, તે પ્રમાણે શ્રુતિ એવો અર્થ પણ કહ્યો છે. શ્રુતિઓને નિર્ગુણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ નહિ હોવાથી, તેઓ સગુણ સ્વરૂપની આરાધના કરવાને અવતીર્ણ થઈ હતી, ઇત્યાદિ કથન અગ્રભાગમાં આવવાનુંજ છે. સારાંશ, બ્રહ્મનું અચલત્વથી જે શ્રુતિઓએ વર્ણન કીધેલું છે, તેમનેજ જો તેનું આમતેમ ગમન થતું જોવામાં આવે, તો તેઓ વિસ્મય પામે કે નહિ? પામેજ.

‘કૃષ્ણ મોટા થઈને પગવતી ચાલવા લાગ્યા, ત્યારે ગોકુળના ગોવાળીયાના છોકરાઓને સાથે લઈને ઘેર ઘેર ચોરીની લીલા કરવા લાગ્યા. ખરું જોનાં, જેઓ ચોર હોય છે, તેઓ એકલાજ ચોરી કરે છે. કેમકે ધણા માણસ સાથે હોય તો હાહા થઈને લોકોને ખબર પડી જવાનો ડર રહે છે. પરંતુ ગોકુળમાં તો કૃષ્ણ પોતાના ગેવળીયા મિત્રોને સાથે લઈને ચોરી કરવા જતા હતા.’ એમાં એ ભાવ સમજવો કે, જેના તેના ધરના છોકરા પોતપોતાના ધરનાં દંડી, દૂધ, માંખણ વગેરે પદાર્થ ચોરી લઈ

આવે, તો ચોરીનો અપવાદ પોતાના ઉપર આવે નહિ. એજ હેતુથી ખાસ કરીને શ્રીકૃષ્ણે એ ગોપાળ બાળકોને પોતાની સાથે ચોરી કરતી વખતે લીધા હોય એમ પ્રતીત થાય છે.

‘ગાયનાં વાછરડાંને છોડી મુકવાં, ચોરીથી દાંહી દૂધ વગેરે હરણુ કરવા સારૂ નાના પ્રકાર (પાટલા ઉપર ખાંડણી વગેરે મુકીને ઉભા થવું ઇત્યાદિ ઉપાય) ની રચના કરવી, એમ કરીને શું બોધિત કયું,’ તે જુઓ ! હું જો કે અક્રિય હોવાથી કીડા રહિત છું, તો પણ નિર્મલ ગો-કુલ (દેહેન્દ્રિય સમૂહ) ને વિષે સદ્બલકત તથા સંત મહાત્મા પુરૂષોને સ્વાનંદ પ્રાપ્ત કરાવવા સારૂ સત્વાદિ મિત્રોની સંગતિનું અવલંબન કરું છું. તથા અનેક ગો-વત્સો (સ્વરૂપ ઇન્દ્રિયાદિકો) ને બંધ નિર્મુક્ત યાને વિધિ નિષેધ રહિત કરીને, નાના રસાસ્વાદ્યુક્ત યોગ અથવા વેદવિધિને અનુસરીને પણ વિહાર કરીશ. ઇત્યાદિ ભાવ ગોપીઓને આનંદ દેનારા પરમાત્માએ, ગોવત્સને છોડી દઈ, અનેક પ્રકારે ચોરી કરવી એવી એવી કીડા કરીને બોધિત કર્યો. (મુળમાં ગો, યોગ, વિધિ, એવાં પદ છે તે ઉપરથી આ શ્લિષ્ટાર્થ કહ્યો છે.)

‘ગોપીઓ ગૃહકાર્યને વિષે નિમગ્ન થતી, તે વખતેજ ચોરી કરવાનો શો હેતુ?’ તો, આત્મજ્ઞાની પુરૂષોએ વિષયાન્તરમાં વિચરનારી વૃત્તિઓને ફસાવીને સંસારને વિષે સ્વૈર વિહાર કરવો. એ પ્રકાર બરાબર કથન કરી બતાવવા સારૂ જાણે પરમાત્માએ ગોપીઓને ફસાવીને, યાને તેમને ખબર પડે નહિ એવી રીતે દાંહી દૂધ માંખણ ખાધાં હોય એમ લાગે છે.

‘ગોપી આપતી હતી તે નહિ લેતાં ચોરી કરીનેજ દૂધ વગેરે ખાવાની શી મતલબ?’ તો સાંભળો. ખાવા લાયક વસ્તુ તો ઘણી હોય છે, પરંતુ તે જો પરસ્વાધીન હોય તો સુખપ્રદ નીવડતી નથી. અને અલ્પ હોવા છતાં જ પોતાને સ્વાધીન હોય છે, એવી વસ્તુ અત્યંત સુખ આપે છે. એમ હોવાને લીધે, ગોપીઓએ અર્પણ કરેલો પદાર્થ ગ્રહણ નહિ કરતાં, પોતે જાતે હરણુ કરી લીધેલાં દાંહી દૂધ માંખણ ખાતા હતા અને આનંદ પામતા હતા, તે ઉચિતજ સમજવું.

‘કૃષ્ણ બાળકોને આપીને ખાતા હતા.’ શા માટે? તો:-પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, હું જગત્ સાક્ષી હોવાથી અસાક્ષીપણાનો દોષ મહને કદી પણ લાગવો નહિ જોઈએ. એ આશયથી દાંહી દૂધ માંખણ વગેરે પદાર્થ ગોપાળ બાળકોને પ્રથમ આપીને પછી શ્રીકૃષ્ણ ખાતા હતા, તે યોગ્યજ જાણવું. અથવા ત્રિતિમાં કહ્યું છે કે, કેવળ પોતાનુંજ પેટ ભરવા ખાતર જ લોક અન્ન પાત્રન

કરે છે કદી બીજાને આપતા નથી, તેઓ અનરૂપી પાપનુંજ બક્ષણ કરે છે. એ પ્રકારનો શ્રુતિનો અર્થ પરમાત્માને સ્મૃતિમાં હોવાથી, તથા પોતે પાપહર્તા હોવાથી, તેમણે પૂર્વેકિત દોષ પોતાને સ્પર્શવા પામે નહિ એ હેતુથી, પ્રથમ બીજાને આપીને પછી પોતે ખાવાનો નિયમ કર્યો હતો, તે યોગ્યજ જણાય છે.

‘કૃષ્ણ મર્કટ વાંદરા વગેરેને ગોરસ કેમ આપતા હતા?’ તો:—પર-
ત્માએ એવો વિચાર કર્યો કે, હું પહેલાં રામરૂપે વનમાં વિચરતો હતો, તે
વખતે આ વાંદરા મર્કટાદિઓ પોતે જાતમહેનતથી લાવેલાં અરણ્યનાં
ફળ ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરીને, નિષ્કામ બુદ્ધિથી મ્હારી સેવા કાઢી હતી.
એ પ્રકારના તેમના અનંત ઉપકાર ધ્યાનમાં રાખીને એ પ્રભુએ દૂધ, દંડી,
માંખણરૂપી તેઓને વેતન આપીને સંમાનિત કર્યા હોય એમ લાગે છે.
અનુકૂળ કાલમાં પોતાના મિત્રો અને ચાકરોને ધનામ વગેરે આપીને તેમનો
સત્કાર કરવાની રીત જગતમાં જોવામાં આવે છે.

જેના ચરણોદકરૂપ ગંગાને શંકર પોતાના શિરઉપર ધારણ કરે છે,
વક્ષઃસ્થળ લક્ષ્મીની સ્પૃહાને યોગ્ય છે, તથા જેનું રૂપ સર્વસંગપરિત્યાગી
એવા પરમહંસ યતિ તથા ઋષિ વગેરેને સેવવા યોગ્ય છે, અને પૃથ્વીઉપર
જેની પ્રાપ્તિ (રૂપગુણાદિનું જ્ઞાન) લોકોને વેદશાસ્ત્રાદિકવડેજ થાય છે, તે
લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણજ નિત્ય ગોકુળમાં જોવાળીયાઓની સ્ત્રીઓવડે અપ-
માન પામતા હતા, તેનું કારણ અતિ સહવાસજ જાણવું. પ્રયાગ ક્ષેત્રવાસી
લોક ગંગાનો અનાદર કરીને શું કૂવાના પાણીમાં નાહી લેતા નથી ?
મલય પહાડવાસી ભિલ્લ લોકોની સ્ત્રીઓ શું અમૂલ્ય ચંદનના લાકડાંને
સામાન્ય લાકડાની પેઠે રસોધને માટે ચૂનામાં સંજગાવી મુકતી નથી ? એનું
કારણ તેની સાથે એમનો અત્યંત પરિચય છે. મનુષ્યનો જેની સાથે અત્યંત
પરિચય થાય છે, અને હંમેશાં જો તે કોઈને ઘેર ગમન કરે છે, તો શું
તહેની અવજા થતી નથી ? થાય છેજ. હાં ! પણ એને માટે એક અપવાદ
છે; યાને ‘અતિ પરિચયથી અવજા થાય છે,’ એ વાક્ય એક સ્થાનમાં મિથ્યા
થાય છે. ક્યાં આગળ ? તો જુઓ !! આ સંસારની સાથે સર્વ પ્રાણીઓને
અનાદિકાળથી એટલો બધો પરિચય થયો છે કે, કદી કોઈ મનુષ્ય તેનો
તિરસ્કાર કે અનાદર કરતો નથી. પરંતુ એથી ઉલટું ઉત્તરોત્તર પહેલાના
કરતાંયે અત્યંત ગાઢ પરિચય બની રહે એ હેતુથી એવાજ કર્મ કરે છે કે
સંસારસાથેનો પોતાનો સ્નેહ તૂટી ના જાય. વારંવાર તે પોતાના ધરમાં
અને પોતે તેના ધરમાં આવજાવ કર્યાંજ કરે છે. અસ્તુ ! અપવાદ તે

તો અપવાદ જ કહેવાય; તેનાથી કાંઈ સામાન્ય નિયમને હાનિ પહોંચતી નથી.

આ પ્રકારે, વ્રજવાસી ગોપીઓએ યશોદા આગળ કૃષ્ણનું ચૈત્યકર્મ કથન કર્યું બાદ મૃત્તિકા ભક્ષણનું ચરિત્ર શુક્રાચાર્યે વર્ણવ્યું છે. તેમાં તેઓ-શ્રીનો અને કરનારા પરમાત્માનો આવો આશય જણાય છે કે, રજ્જેગુણ-વિશિષ્ટ મનુષ્ય રાગસવૃત્તિયુક્તજ હોય છે અને પુત્ર કલત્ર ધનાદિ દૃષ્ટ તથા સ્વર્ગપ્રાપ્તિ ઇત્યાદિ અદૃષ્ટ ફળની ઇચ્છા ધારણ કરીને કર્મ કરે છે. પરંતુ રજ (ધૂળ) નો સ્વભાવ જેમ ખીજ્જને લેપન કરવાનો હોય છે, તેજ પ્રમાણે રજ્જેગુણ પણ પોતાના ફળથી મનુષ્યને લિપ્ત કરી દે છે. અર્થાત્ સકામને વારંવાર સંસારમાં જન્મમરણ ધારણ કરવાં પડે છે. બન્ને તેમ થાય!! પરંતુ તે કામનિક કર્મ પણ જે સકલ અગોચી પરિપૂરિત હોય તોજ ફલાવહ થાય છે; અને જે કદાચ વ્યંગ હોય, તો તે ધૂળ ચાવવા જેવુંજ વિફલ નીવડે છે. એ પ્રમાણે કર્મની સ્થિતિ તર્કથી સમજી લેવી. એટલા માટે શ્રીકૃષ્ણે મૃત્તિકાભક્ષણની લીલા કીધી હોય એમ પ્રતીત થાય છે.

‘કૃષ્ણે મૃત્તિકા કેમ ખાધી?’ તો:- લોકો જ્યારે ભોજન કરતી વખતે ‘ધી તેલ’ વગેરે વિશેષ સ્નિગ્ધ પદાર્થ ખાય છે, ત્યારે હાથ ધણા ચીકણા થઈ જાય છે. અને તેમની ચીકણાશ દૂર કરવાને માટી છાણ વગેરે લગાડવાં પડે છે. એ પ્રકારની રીત શ્રીકૃષ્ણને વિદિત હોવાથી, તહેમણે મૃત્તિકા ખાવાના નિમિત્તથી ઉપરોક્ત શિષ્ટપદ્ધતિનું અલુધા અનુકરણ કર્યું હોય એમ લાગે છે. કેમકે તહેમણે દાંડી દૂધ માંખણ ઇત્યાદિ સ્નિગ્ધ પદાર્થ ખુબ ખાધા હતા, અને તેથી તહેમના ઉદરમાં રહેલા લોક અલુજ ચીકણા થઈ ગયા હતા. તો પછી તેઓની ચીકણાશ માટી વગર ખીજી શી રીતે દૂર થઈ શકે? એ કલ્પના એટલા માટે યોગ્યજ સમજવી. કિંવા, કૃષ્ણના ઉદરમાં રહેલા અનંત બ્રહ્માંડના લોકોને એવી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ હશે કે, દેવાદિક જેની ઇચ્છા કરે છે, અને પાપીઓને જે અપ્રાપ્ય તથા યોગી જેનું ધ્યાન કરે છે, તે ગોકુળસ્થ ગોપીઓ તથા ગાયોના પગની ધૂળ હમને મળે તો કેવું સાફ? એવી તેમની ઇચ્છા કૃષ્ણને વિદિત થઈ હોય અને તે પૂર્ણ કરવા ખાતરજ તહેમણે મૃત્તિકા કેમ નાં ખાધી હોય? એમ લાગે છે. અથવા, વિશ્વની ઉત્પત્તિ રજ્જેગુણ વિના થાય નહિ, અને સાંપ્રત વિશ્વ ઉત્પન્ન કરવાનું છે. એવું અવશોકીને શ્રીકૃષ્ણે રજ (ધૂળ) ખાઈનેજ રજ્જેગુણનો સંગ્રહ કર્યો હોય, એમ પ્રતીત થાય છે. અગર, ખ્હારા વિષે જેમણે પોતાની સર્વભાવના સમર્પણ કરી છે, તેઓ મ્હને માન્ય હોય તેથી શું

થયું ? પરંતુ તેમના ચરણની રજપણ મહારા મુખમાં હોવી જોઈએ; એ હેતુને સિદ્ધ કરી આપવાને ખાતરજ, પરમાત્માએ રજનું ભક્ષણ કર્યું. ગોકુલસ્થ અખિલજનોની ભાવના પરમાત્માને વિષે હોવાનું પ્રસિદ્ધજ છે, તથા ભક્ષણ કરેલી મૃત્તિકામાં તેઓના પગની રજ પણ હેય એમાં શે સંદેહ ? કિંવા ઉત્તમ અક્ષમ વસ્તુના પ્રત્યે સમદષ્ટિ પુરુષમાં ઉચ્ચ નીચ ભાવના હોતી નથી. તેઓને મન દાંડી દૂધ, ઘી તેલ, ગોમૂત્રછાણ, સુવર્ણ મૃત્તિકા ઇત્યાદિ સઘળું સમાનજ હેય છે. એ ભાવ વ્યક્ત કરી અતાવવાને માટેજ એમ સમજે કે, શ્રીપતિએ દૂધ ઘી માંખણની માફક મૃત્તિકા ખાધી હોવી જોઈએ.

‘યશોદાએ એમને હાથ કેમ પકડ્યો ? અને તે વખતે એમની દષ્ટિ ભયથી ભ્રમિત કેમ થઈ હતી ?’ યશોદાએ જાણ્યું કે મૃત્તિકા ખાવાનું સાધન હાથ છે, તેથી હાથ પકડ્યો, અને ‘આણે મૃત્તિકા તો ખાધી છે, છતાં માતાની આગળ શું જવાબ દેશે તેની શી ખબર ?’ એ હેતુથી સાક્ષીભૂત નેત્રરૂપ ચંદ્ર સૂર્ય ભ્રમિત થયા, એમાં તે શું આશ્ચર્ય ? ખોટી સાક્ષી આપવી પડતી હોય, તેવા સમયે શું સાક્ષીઓ ભ્રમિત થઈ જતા નથી ? બસ ! એજ ન્યામ અંહી સમજવો. ચંદ્ર સૂર્યનું સાક્ષિત્વ અને તહેમનું પરમાત્માના નેત્રજ્ઞે વાસ્તવ્ય લોકમાં તથા શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધજ છે. અસ્તુ !

યશોદાએ પોતાની ખાતરી થવા ખાતર કૃષ્ણને ‘મ્હેં ઉઘાડ’ એમ કહ્યું. ત્યારે પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, આ મહારી માતા અખિલ વિશ્વનો વિલાસ જોવાને સ્થાન પુણ્યવતી થઈ છે, માટે એની આગળ મહારે મુખને વિકસાવી (ઉઘાડી)ને બરાબર અતાવવું જોઈએ; એથી કરીને એમણે વિશ્વાસ ઉપજાવવાને ખાતર મ્હેં ખોલીને અતાવ્યું. પરંતુ તેથી શું ? ત્યાં થોડીજ મૃત્તિકા તહેના એવામાં આવી ? મુખ નિર્મલજ યશોદાએ દીઠું વસ્તુતઃ કૃષ્ણે મૃત્તિકા ખાધી હતી, અને તેથી મુખ મલિન દેખાવું જોઈતું હતું. પરંતુ કૃષ્ણે એમાં શે ભાવ દર્શાવ્યો ? તો, ખ્યાલ કરો ! દિગ્જેમાં સ્વાભાવિક શુદ્ધિ હોવાથી, તહેમને વિષે મલ (પાપ) ક્ષાલન કરવાની શક્તિ હોય છે. મુખમાં મૃત્તિકા પડી, પરંતુ ત્યાં સ્વભાવશુદ્ધ એવા દ્વિજ (દાંત) હતા, તેથી તેમની સંગતિથી તાત્કાલ મલિન્ય દૂર થયું અને નિર્મલ્યભાવની પ્રાપ્તિ થઈ. દિગ્જેની શુદ્ધતા અને પાપ દૂર કરવાનું સામર્થ્ય ઇતિહાસ પુરાણાદિને વિષે પ્રસિદ્ધ છે, અને હાલ કલિ-પ્રભાવથી તેમનામાં મલિન્ય ઉત્પન્ન થયું છે, તે પણ કાંઈ ખોટું નથી. પરંતુ એ ઉપરથી પૂર્વકાલિન દિગ્જેના સામર્થ્યને માટે અસંભાવના કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી.

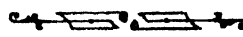
કૃષ્ણે યશોદાને પાછું એજ મુખમાં અખિલ વિશ્વ દેખાડાવ્યું. કેમકે ગોપાળ બાળક તથા બળરામે મૃત્તિકા ખાધી હોવાનું કહ્યું હતું અને કૃષ્ણે ‘મહે’ ખાધી નથી’ એમ કહેલું હોવા છતાં ત્હેને વિશ્વાસ ખેડો નહિ. એટલા માટે, પરમાત્માએ ત્હેની સંશય નિવૃત્તિ કરવા માટે પોતાની **મુખ્ય વિશ્વાસ્યતા**’ યાને પોતાની ઉત્તમ વિશ્વાસ માટેની યોગ્યતા દેખાડી તથા પોતાનું **વિશ્વમુક્તવ** (મુખને વિષે અખિલ વિશ્વપાત્રું) બતાવ્યું. કિંવા, વિશ્વ દેખાડવામાં આ હેતુ પણ સમજી શકાય. કૃષ્ણ કહે છે કે, હે માતા! આ સધળા મ્હારા સોગતીઓ તથા મોટાભાઈ બલરામ મ્હેંજ મૃત્તિકા ખાધી હોવાનું કહે છે, તે મિથ્યાજ સમજવું; અને જો મ્હેં ખાધી હોય, તો એ સધળાઓએ પણ ખાધીજ છે, એમ સમજવું. એ પ્રકારનો બોધ કરવા ખાતરજ મુખને વિષે વિશ્વ દેખાડ્યું હોય એમ લાગે છે. મુખરથ વિશ્વમાં બલરામ અને ગોપાળ બાળકોનો અંતર્ભાવ જાણી લેવો. અથવા શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે, જેટલા દેવતા છે તેઓ સધળા વેદવેત્તા બ્રાહ્મણને વિષે નિવાસ કરે છે; તથા જગતમાં જેટલાં દૂરવર તીર્થ છે, તેઓ સધળાં બ્રાહ્મણને વિષે આવી રહ્યાં છે; વધારે શું કહીએ? આ અખિલ વિશ્વનો તેમના સ્વરૂપને વિષે સમાવેશ થાય છે. આ પ્રકારનું વેદ પ્રતિપાદ બ્રાહ્મણોનું મહત્ત્વ સ્પષ્ટ કરી બતાવવા માટેજ, પરમાત્માએ બ્રાહ્મણરૂપ પોતાના મુખને વિષે નિખિલ વિશ્વ દેખાડ્યું, એમ સમજવું અયુક્ત નથી. ‘**બ્રાહ્મણોઽસ્યમુખમાસીત્**’ ઇત્યાદિ શ્રુતિ પણ બ્રાહ્મણને પરમાત્માના મુખરૂપેજ વર્ણવે છે.

‘મુખમાં વિશ્વ જોઈને યશોદાને તત્વજ્ઞાન થયું’ કેમ ન થાય? સગલ વસ્તુનું દર્શન કરાવવામાં નિપુણ એવું જે દર્પણ (આરસી) છે, તે પણ પોતાને વિષે પોતાનું સ્વરૂપ દર્શાવી આપવાને સમર્થ નીવડતું નથી. પરંતુ અંહી તો કૃષ્ણના મુખરૂપ-દર્પણને વિષે કૃષ્ણનુંજ મુખ જોઈને યશોદાને આત્મબુદ્ધિ ઉપજી તે યુક્તજ સમજવું. ‘ત્યારબાદ પરમાત્માએ ત્હેના ઉપર પોતાની વૈષ્ણવી માયા પાછી ફેલાવી દીધી.’ કેમ? તો એમાં પરમાત્માએ એવો વિચાર કર્યો કે, મ્હેં એને કાંઈક કાર્યને ખાતર મુખમાં વિશ્વદર્શન કરાવ્યું; પરંતુ તેની સ્મૃતિ જો એના મનમાં સદાગળ જગૃત રહેશે, તો એનાથી પોતાનું ચિન્તિત કાર્ય સહજ પણ થઈ શકશે નહિ. એથી માયા-જનન ફેલાતીને, પરમાત્માએ ત્હેની આત્મ-તત્વ-બુદ્ધિ આશ્ચર્યહિત કરી દીધી.

જે પોતાનાં નામ સ્મરણથી અમૃત (મોક્ષ) બક્ષે છે, જે સ્વતઃ અમૃત (બ્રહ્મ) રૂપ છે, અને અમૃત પ્રાપ્તિને કાજે મુનિજન ધ્યાનદાનાદિ સાધનો-

વડે જેની આરાધના કરે છે, તે લક્ષ્મીપતિ યશોદાનું અમૃત (દૂધ) પાન કરતા હતા. ત્હેમણે તે અમૃતનું અદ્ય મૂલ્ય સમજીને ત્હેને પોતાનું નિર્મલ મુલ્ય (શ્રેષ્ઠ અને મુખોત્પન્ન વિશ્વ) રૂપ દર્શાવ્યું, તે ઉપરથી એ યશોદાના પુણ્યનું માહાત્મ્ય આ પૃથ્વીપર અનુરૂપ છે, એમ સમજવું. જેના પુત્ર પિતામહ બ્રહ્મા, તથા જગદ્દાત્રી લક્ષ્મી જેની પત્ની છે, એવા સાક્ષાત્ પરમાત્મા પોતે પુત્ર થઇને જેને સ્તનપાન કરતા હતા, તે ધન્ય કેમ નહિ થાય ? પ્રત્યક્ષ માતાપિતા જે વસુદેવ દેવકી ત્હેમને પણ સુંદર બાલલીલા નિરીક્ષણ કરવાનું જે પ્રાપ્ત થયું ન હતું, તે સુખ ગો-કુલ (દિન્દ્રિય સમૂહ) વસ્તુતઃ ગામ પાલનની અત્યંત લાલસાવાળા ગોપાળ નંદને તથા ત્હેમની સ્ત્રી યશોદાને પ્રાપ્ત થયું, એ કેવું આશ્ચર્ય ? તથા તેઓનું એવું મહદ્દમાન્ય પણ દોણ વર્ણવી શકે તેમ છે ? સારાંશ, પોતાના ગો-કુલ (દિન્દ્રિયાદિ સંઘાત) ને વિષે આનંદરૂપ પરમાત્મા જ્યારે સદાકાલ ક્રીડા કરે (સ્ફુરિત થાય), ત્યારેજ પોતાના જન્મનું સાદૃશ્ય સમજવું. એટલા માટે ગોકુળની નિરંતર નિર્મલતા રાખવાથીજ પોતાના ગોકુળને વિષે ત્હેમનો (પરમાત્માનો) આવિર્ભાવ થઈ શકશે. રાજ વગેરે સંપન્ન મનુષ્ય આપણે ધેર આવવાના હોય છે, તો આપણે કેટલી બધી સ્વચ્છતા રાખીએ છીએ ? તો પછી અખિલ વિશ્વના રાજનું આગમન મલિન સ્થાનને વિષે શી રીતે સંભવી શકે ? એથી કરીને સદાસર્વદા ગોકુળની અંતર્યામી સ્વચ્છતા રાખવી જોઈએ.

॥ इतिशिवम् ॥

અધ્યાય નવમો.

नवमे पय उत्सिक्ते मत्वा गोप्यथ तत्कृतम् ।

विलोक्य भांडभंगादि कृष्णं दाम्ना बबन्ध तं ॥

અર્થ:—આ નવમાં અધ્યાયમાં, ચૂલા ઉપર રાખેલું દુધ ઉભરાવવા લાગ્યું ત્યારે યશોદા ત્યાં ગઇ તેથી શ્રીકૃષ્ણે દોધથી દહીંનું વાસનું ફેાડી નાંખ્યું તે જોઇને તેણે તેને દોરડીએ વડે બાંધી રાખ્યો એવી કથા છે.

એક વખત નંદના ધરની સવળી દારડીઓ બિન્ન બિન્ન કાર્યમાં રોકાઈ ગએલી હોવાથી, યશોદા પોતે જાતે દહીં વસેવવા મંડી ગઇ હતી. કૃષ્ણે ગોકુળમાં જે જે બાલલીલા કરી હતી તેનું સ્મરણ કરીને, તે દધિ-મંથન કરતી વખતે પ્રીતિપૂર્વક ગાયન લલેકારી રહી હતી ત્હેણે કટિપ્રદે-

શમાં રેશમી વસ્ત્ર ધારણ કર્યું હતું, અને ઉપર કમ્બરપટો ખાંધ્યો હતો. પુત્ર પ્રત્યેની પ્રીતિને લીધે ત્હેના સ્તનમાં પાનો આવ્યો હતો. તથા શ્રમ-યુક્ત થયેલા હાથને વિષે કંઠેણી હાલી રહ્યાં હતાં; કણમાં કુણડા, મુખપર પરસેવો અને અંબોડામાંથી પુષ્પાદિક નીચે પડ્યાં હતાં; એવી અવસ્થા વિશેષમાં ત્હેનું દધિ મંથનનું કામ ચાલી રહ્યું હતું. એવા સમયે કૃષ્ણને સ્તનપાન કરવાની ઇચ્છા થઇ આવી અને ત્હેમણે યશોદાની પાસે આગીને ત્હેના હાથનો મંથનદંડ પકડી લઇને કણું કે મ્હને પહેલાં સ્તનપાન કરાવ, પછી ત્હાં વસોણું કરજે. તે સાંભળીને યશોદાના મનમાં પ્રેમ ઉપજ્યો અને સ્તનમાં પાનો આવ્યો. ત્યારે ત્હેણે કૃષ્ણને ખોળામાં લઇને ત્હેમના મુખપરવિન્દકપર રમી રહેલું હાસ્ય જોતાં જોતાં ત્હેમના મુખ પ્રદેશને વિષે પોતાનું સ્તન મૂક્યું.

ત્યારે શ્રીકૃષ્ણના મનમાં વિચાર આવ્યો કે માતાનો મહારાપર પ્રેમ સત્ય છે, કે એને સંસારને વિષે આસક્તતા છે, તેની પરીક્ષા કરવી જોઇએ; એથી ત્હેમણે ચૂલાકપર યશોદાએ જે દૂધ ઉકળવા મૂક્યું હતું, તેની નીચેનો અગ્નિ વિશેષ પ્રજ્વલિત કર્યો. પછી તો પૂછવુંજ શું? તે દૂધ ઉભરાવવા લાગ્યું. એટલામાં યશોદાની ચૂલા તરફ એકાએક નજર પડ્યાં તે દૂધ અગ્નિના તાપથી ઉભરાતું ત્હેના જોવામાં આવ્યું; ત્યારે તો ત્હેણે અતુલ એવા પોતાના પુત્રને આધો ખસેડીને દૂધ ઉતારવાને પોતે તે જગ્યાએ દોડી ગઇ. સુવર્ણપાત્રને તણ દધને માટલાનું રક્ષણ કરવાને દેટ મૂકવી, કિંવા કલ્પવૃક્ષનો આશ્રય છોડીને કંટક વૃક્ષ આવળને આલિંગન કરવું, અગર અમૃત ફેંકી દધને કાંજ પીવી, અથવા ચિંતામણિનો તિરસ્કાર કરીને કાચનો કકડો લેવા સાં પરિશ્રમ કરવા જેવુંજ કૃત્ય યશોદાએ અમૃત (અલ્પ) રૂપ પુત્રને તણને તુચ્છ દૂધને ખાતર દેડવામાં કર્યું હતું.

આણી તરફ કૃષ્ણની ભૂખ શાન્ત નહિ થવાથી ત્હેમને ક્રોધ ચઢ્યો અને ત્હેમણે પત્થરવડે દંડીનું વાસણ ફેડી નાંખ્યું તથા ધરમાં જઇને માંખણ ખાધું. દૂધ ઉતારી લઇને જ્યાં વસેણું થતું હતું તે જગ્યાએ યશોદા આવી પહોંચતાં દંડીનું પાત્ર ફુટી ગયેલું ત્હેની નજરે પડ્યું. મહારા છોકરાનુંજ આ કારસ્થાન છે, એમ તે સમજી ગઈ પરંતુ તે ક્યાંજ જોવામાં આવ્યા નહિ; ત્યારે તે હસવા લાગી. ત્યાંથી બહાર આવીને જોવા લાગી તો, કૃષ્ણ ખાંડણીને હાંધી પાડીને તેના ઉપર હભા રહીને, શીકા ઉપનું માંખણ વાંદરા વગેરેને વ્હેચી આપતા જણાયા. ચોરી કરવાથી ત્હેમની મુખમુદા સાશંક થયેલી જણાતી હતી. એવું જોઇને યશોદા ધીમે ધીમે ત્હેમની

પાછળ ગઇ. પુત્રને મારવા માટે તહેણે પોતાના હાથમાં લાકડી લીધી હતી. કૃષ્ણે તહેને લાકડી લઇને પોતાના તરફ આવતી દીકી અને તરતજ ખાંડણી પરથી ફેંદીને બચબીત થએલાની માફક નાસવા માંડ્યું.

યશોદા પણ તહેમને પકડવાને માટે દોડવા લાગી, પરંતુ તપશ્ચર્યાથી તીવ્ર થએલું યોગીઓનું મન જેના સ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરી શકતું નથી, તે યશોદાના હાથમાં શી રીતે આવી શકવાના હતા? તો પણ તહેમની પાછળ દોડતાં દોડતાં આખરે તહેણે એમને પકડ્યા. ત્યાર પછી અપરાધી હોવાથી રડનારા પોતાના પુત્રને લઇ દેખાડવા સાંચે યશોદા તહેમનો હાથ પકડીને દોષથી કક્કળાટ કરવા લાગી. તે વખતે રોતાં રોતાં કૃષ્ણ પોતાના હાથવતી ખન્ને આંખો ચોળતા હતા અને તહેમનાં આંસુથી આંખોનું અંજન ધોવાઇને ગાલપર તહેનો રેલો વહી રહ્યો હતો. તહેમની મુખમુદ્રા બચબીત થએલાના જેવી દીસતી હતી, પરંતુ તહેમના યથાર્થ સામર્થ્યની યશોદાને ખબર ન હતી. તહેને તો એ સત્યજ્ઞ લાગતું હતું કે એ રડે છે અને બચબીત થયો છે તે ખરુંજ છે. તહેણે દયાથી પોતાના હાથની લાકડી ફેંકી દઇને દોરડીવડે તહેમને બાંધવાનો વિચાર કર્યો. કૃષ્ણના સ્વરૂપમાં અંદર બહાર, એક એ, પૂર્વ અપર દત્તાદિ વિભાગ નથી. તહેમણે મનુષ્યનું શરીર ધારણ કર્યું હતું, પરંતુ તહેમનું વાસ્તવિક શરીર તો મનાદિ ઇન્દ્રિયોને અગોચર છે. એમને પોતાના પુત્ર સમજીને દોરડાવતી ખાંડણીની સાથે એમને બાંધવાને તે તૈયાર થઇ; વિભાગવાળી વસ્તુજ બંધનમાં રૂઢી શકે છે, પરંતુ એ જ્ઞાન તહેને ક્યાં હતું. ?

એટલામાં ઘણી ગોપીઓ ત્યાં આગળ આવીને કહેવા લાગી, જસોદા ! આ ચોરને આજે ખુબ સખા બાંધી રાખજો. આજ દિવસ લગી હમારું કથન તમને મિથ્યા લાગતું હતું. પરંતુ આજે ખુદ તહમારાજ ધરનો ગોરસનો નાશ કર્યાથી તહમારી ખાતરી થઇ હશે કે એ દરેકને ઘેર આમજ કરતો હશે. કૃષ્ણે વિચાર કર્યો કે જીઓ ! આ પણ મહારી વેરણુ ગોપીઓ આ વખતે કાણુ જાણે ક્યાંથી અંદી આની પહોંચી ? માતા તો પ્રથમથીજ મહારાપર ખીજવાઇ છે અને મહેને બાંધવા ચાહે છે તેમાં વળી એને આ ગોપીઓનું પ્રેતસાહન મળે છે, એટલે પછી પૂછવાનું શું રહ્યું ? ખરું જોતાં તો એ લોકાએ મહેને છોડાવવો જોઇએ, તેને બદલે ખુબ મજબુત બાંધવાનું કહે છે. હીક ! તો હું પણ એમને પછી જોઇ લઇશ. એનો બદલો લીધા વગર હું કદી રહેવાનો નથી અને તેમ કર્યા વગર મહાર મન શાન્ત પણ થવાનું નથી.

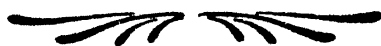
પુત્રને બાંધવા સાર જસોદાએ ગાયને બાંધવાનું દોરડું લીધું હતું અને તેનાથી જેવી તે કૃષ્ણને બાંધણીની સાથે બાંધવા લાગી તો તે દોરડું ગાંઠ બાંધવાની જગ્યાએ બે આંગળ ઓછું થઇ ગયું. ત્યારે ત્હેણે બીજું દોરડું લીધું અને પહેલાની સાથે જોડવા લાગી પણ તેની ગાંઠજ થોડીવાર બેસતી ન હતી. જ્યારે ગાંઠ બંધાઈ ગઇ ત્યારે તેનાથી તે કૃષ્ણને બાંધવા લાગી. તો પણ શું ? તે પણ પાછું બે આંગળ કમી જણાયું. એમ એક બે નહિ, પરંતુ ઘરમાં જેટલાં દોરડાં હતાં તે સઘળાં લાવીને જોડી દીધાં અને બાંધવા મંડી, તો પણ પહેલાની માફક બે આંગળ કમજ !! સારાંશ, યશોદા વિસ્મિત થઇને હસવા લાગી તથા અન્ય ગોપસ્ત્રીઓ પણ આવો ચમત્કાર જોઇને ચકિત થઇને હસવા લાગી. કૃષ્ણે જ્યારે જોયું કે મ્હારી માતા શ્રગિત થઈ છે, શરીરે ખુબ પરસેવો વળ્યો છે, વેણીમાંથી કુત્ર ખરી પડે છે, ત્યારે ત્હેમને દયા ઉપજી અને પોતે બાંધન યોગ્ય થઇ ગયા. અને પછી જસોદાએ ત્હેમને ઝટ બાંધી દીધા.

આ સકલ જગત જેમને સ્વાધીન છે અને જે સ્વયં પોતાની જાતને સ્વાધીન છે તે કૃષ્ણે, યશોદાના બાંધનમાં રહીને પોતાની ભક્ત-વશ્યતા સઘળાને દેખાડી આપી. એ બાંધનરૂપ પ્રસાદનો લાભ જેવો યશોદાને થયો હતો, તેવો તો બ્રહ્મદેવ, શંકર કે લક્ષ્મીને સુધ્ધાં થયો નથી. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન પોતાના ભક્તોને પ્રેમ-વડે જેટલી સુવલનાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેટલા યોગતપાદિ સાધ-નોથી થઇ શકતા નથી. સ્ત્રી સર્વાંગ સુંદર હોવા છતાં પતિ સેવાને વિષે ત્હેતું મન ના હોય, તો ત્હેતું ચાતુર્ય, સૌન્દર્ય સઘળું વ્યર્થજ સમજવું; કિંવા સૌભાગ્યસૂચક મંગલસૂત્ર વિના જેમ બીજા અનેક અલંકાર શોભાદાયી નથી, અથવા જેમ ભૂતદયા વિના આચાર, રાજા વિના પરિવાર, નાક વિના મુખ, તથા ગુરૂપારહિત જ્ઞાન જેમ વ્યર્થ નીવડે છે, તેજ પ્રમાણે પ્રેમ વગર સકલ કલાકૌશલ્યાદિ સાધન નિષ્ફળજ મળવું. જસોદાના અંતરમાં પ્રેમકલા પૂરેપૂરી વિકસેલી હોવાથીજ શ્રીકૃષ્ણ ત્હેના બાંધનમાં રહ્યા.

જસોદાએ કનૈયાને ઉખલની સાથે બાંધ્યાની ખબર થતાંવારને ગોકુળની ધણીક સ્ત્રીઓ તથા ગોપાળ બાળકો ત્યાં જોવાને દોડી આવ્યાં. કનૈયો પણ સામાન્ય મનુષ્યતા બાળકની પેઠે જોરથી રોતો હતો અને કહેતો હતો કે, અરે ! આજે મ્હારા સઘળા મિત્રો ક્યાં જતા રહ્યા ? હે સુદામા ! ભદ્રસેન, વૃષભાદિ ગોપાળો ! આવો આવો જલદી આવો અને મ્હને આ

અંધનમાંથી ઊડાવો. કૃષ્ણને આતંધ્રવનિ સાંભળીને સઘળાંજ જસોદાને કહેવા લાગ્યાં: જસોદા મા ! ત્હમારાં દંડી દુધ માંખણુ જેટલાં કનૈયાએ નાશ કરી નાંખ્યાં હશે, તેટલાં હમે ત્હમને આપીએ છીએ, પરંતુ ત્હમે એને છુટો કરો. તેમજ રાધા તથા ત્હેની માના વગેરે બીજી સ્ત્રીઓ કહેવા લાગી; હે જસોદા ! ત્હમારું હૃદય પાપાણુ કરતાંયે અધિક કઠૂણુ જણાય છે, નહિ તો આવા કમલનયન સુકુમાર પુત્રને ત્હમે કદી બાંધો નહિ. ત્હમને જ્યારે પુત્ર ન હતો, ત્યારે બીજાનાં છોકરાં રડતાં દેખીને ત્હમે દયા લાવીને ઝટ તેમને ઉંચકી લેતાં હતાં, અને હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં ઇશિકૃપાથી આવો સુંદર પુત્ર થયો છે, તો દંડી દુધને ખાતર ત્હેને કઠૂણુ દોરડાથી ઉખલતી સાથે બાંધી રાખો છો, એ કેવું આશ્ચર્યભર્યું છે ? મનુષ્યને સુખ થતાંવારને તે અગાઉના દુઃખના દિવસો ભૂલી જાય છે. છુટો કરો, છુટો કરો એને ! શું જોયાં કરો છો ?

એટલામાં બળરામ પણ દોડી આવીને કહેવા લાગ્યા, માના ! એને તો એકવાર છુટો કરો; ત્હમારે બાંધવો હોય તો મ્હને બાંધો કનૈયો! હવે ફરીથી આવું કરશે નહિ એ રહે છે, તે મ્હારાથી જોઈ શકાતું નથી એ પ્રમાણે સઘળાંએ કહ્યું, પરંતુ જસોદાએ હડથી કોઈનું કહેવું ગણ્યું નહિ અને કનૈયાને છુટો કર્યો નહિ. ત્હેણે સઘળાંને કહ્યું, ત્હમે અંહીથી દુર જતાં રહો, હું એને છોડવાની નથી. ઘેરેઘેરથી મ્હારી પાસે ફરિયાદ આવ્યાં કરે છે, અને આજે તો એણે ધરમાંજ ક્રોધથી ગોરસનો એવો નાશ કરી નાંખ્યો છે કે ન પૂહો વાત ! આજ લગી મ્હેં એને માર્યો નથી પણ આજે તો હું એને આમજ બાંધી રાખીશ, તોજ ફરી કદી એ આવું કામ કરશે નહિ. જાઓ, જાઓ, ત્હમે ત્હમારે જતાં રહો અંહીથી. જસોદાએ સઘળાંને ત્યાંથી આજ્ઞા કરી દીધાં, અને પોતે ધરના કામકાજમાં યુંથાઈ. તે આંગણુમાં કૃષ્ણને જ્યાં આગળ ઉખલ (ખાંડણી)ની સાથે બાંધ્યા હતા, ત્યાં અર્જુન નાગના એ વૃક્ષ હતા. કૃષ્ણે તે દીકા અને જાણી લીધું કે, એ બન્ને નલદ્રૂઅર અને મણિગ્રીવ નામના કુબેરના પુત્રો હોઈ બહુ સંપન્ન સ્થિતિમાં હતા; પરંતુ ઉન્મત્ત થઈ જવાથી, નારદમુનિએ એમને શાપ દઈને વૃક્ષયોનિની પ્રાપ્તિ કરાવી દીધી છે. અસ્તુ !

ભાવાર્થદીપિકા.

‘યશોદાએ અખિય વિશ્વને હરિના સ્વરૂપને વિષે નીહાળવા છતાં તે પાછી કૃષ્ણલીલાનું ગાન કરતી કરતી સંસાર સંબંધી કર્મમાં આસક્ત થઈ.’ એમાં એ ભાવ જાણી લેવો કે, વિશુદ્ધચિત્ત પુરૂષે સકલ જગતને પરમાત્મસ્વરૂપ જાણ્યું હોય, જોયું હોય, તો પણ પૂર્વના દૃઢ પ્રએલા સંસ્કારથી તહેનું ચિત્ત ભાવિત હોવાથી, તે તેના ગુણોનો સ્વીકાર કરીને, યાને લીલાઓનું ગાન કરીને પુનઃ કર્માસક્ત થાય છે. એ વાત યશોદાના ઉપરથી સિંધ થઈ.

‘યશોદા વસ્ત્રાલંકારસહિત મંથન કરતી કરતી કૃષ્ણલીલા ગાઈ રહી હતી, એવે સમયે પરમાત્મા ત્યાં આવી પહોંચ્યા.’ એમાં એ ભાવ સૂચવ્યો છે, જે મનુષ્ય પોતાનું ઇચ્છિત કાર્ય કરતી વખતે મદારા ચરિત્રનું નિષ્કામપણે ગાયન અગર સ્મરણ કરશે, તહેને હું સુત્રભનાથી પ્રાપ્ત થઈ શકીશ. જે પ્રમાણે યશોદા પ્રેમપૂર્વક અને કામનાશૂન્ય થઈને, પોતાનું દધિ મથનનું કામ કરતી વખતે મદારી લીલા ગાઈ રહેલી હોવાથી, હું તહેની પાસે હાજર થયો હતો તે પ્રમાણે. વળી વિશેષ એ પણ ખ્યાલ કરો! આ જગતમાં જે લોકોને મદારી પ્રાપ્તિ થવાથી, અંતરમાં આનંદનો લાભ થયો છે, તેઓએ વસ્ત્રાલંકાર તથા નાના પ્રકારના વિપયોપભોગોનો ત્યાગ કરવાનું પણ કાંઈ પ્રયોજન નથી. પરંતુ સકલ કલ્યાણની પૂર્ણભૂમિ અને મદને અત્યંત પ્રિય એવાં મદારા ચરિત્રનાં ગુણુગાનનેવિષે જો તહેમની નિષ્ઠા હશે, તો હું તેઓને દુર્લભ નથી; એ વાત કૃષ્ણે યશોદાની પાસે આવીને ઓધિત કરી. કેમકે, તહેણે વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કર્યો હતા, તથા મુખેથી કૃષ્ણલીલા ગાઈ રહી હતી, તેમજ તહેનું અંતર આનંદપ્રકત બનીને નેવમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહી રહ્યાં હતાં; એની એવી અવસ્થા જોઈનેજ કૃષ્ણ એ ની પાસે આવ્યા.

‘પરમાત્માને સ્તનપાન કરવાની ઇચ્છા થઈ’ એમાં એ ભાવ દર્શાવ્યો છે, હું જો કે પૂર્ણકામ છું, તે છતાં મદારા ભક્તોના હૃદયને વિષે રહેલા પ્રેમરસનું પાન કરવાની મદને ઇચ્છા થાય છે; અને તેટલા ખાતર, જેઓ સાંસારિક કાર્ય કરતી વખતે નિર્ગલ અન્તઃકરણવડે પ્રેમપૂર્વક મદારી લીલા તથા નામ, ગુણુ ઇત્યાદિકાનું નિરન્તર ગાયન કરે છે, તેઓની પાસે હું મહાઈ બીજું બધું કામ છેડીને આદરપૂર્વક આપ્યો આવું છું.

‘મંથનદંડને કૃષ્ણે કેમ પકડયો?’ તો સાંભળો. મદારી પ્રસવના થયા બાદ, કર્મનો ત્યાગ કર્યો હોવા છતાં યમના દંડની ભીતિ રાખવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. કેમકે તહેના ઉપર પણ હુંજ દંડધારણ કરવાવાળો છું, એ

વાતનું કૃષ્ણ દંડ ઝાલીને સૂચન કર્યું.

‘મંથન કર્મનો નિષેધ કેમ કર્યો?’ તો, એમાં આ ભાવ સમજવો. પહેલાં જેમ અમૃત વારતે દેવોએ મંદરપર્વતરૂપ મંથાનદંડને ‘અહીંન (સર્પસ્વામી વાસુકી) શુભ (દોરડા)થી આવૃત કરીને સમુદ્રનું મંથન કર્યું’ હતું, તેજ પ્રમાણે નિર્મજ, નિષ્પાપ એવા જ્ઞાતી પંડિત જન અમૃત (અક્ષ) પ્રાપ્તિને માટે પોતાની શુદ્ધિથી મંથાન દંડને અ-હીન (સર્વોત્કૃષ્ટ) એવા વિદ્યાવિનયાદિ શુભ (રમ્ય) વડે આવૃત કરીને ઉપનિષદરૂપ અમૃત સમુદ્રનું ભારે પ્રયત્નથી મંથન કરે છે. ભલે કરે! પરંતુ અમૃત (અક્ષ) સ્વરૂપ એવો હું પરમાત્મા, જેને ભક્તિવડે વશીભૂત થયો છું, તહેણે ભૂસાના છોતરાં તુલ્ય વેદશાસ્ત્રાદિકાનું મંથન કરીને વ્યર્થ શ્રમિત થવું નહિ. એજ અભિપ્રાયથી બહુધા પરમાત્માએ માતાના મંથનનો નિષેધ કર્યો. કેમકે, તહેને અમૃતમય કૃષ્ણની પ્રાપ્તિ થએલી હોવા છતાં તે સાંસારિક મથન કરી રહી હતી; એ ઉપરથી એમણે જે કર્યું, તે યુક્તજ સમજવું.

‘શ્રીકૃષ્ણને છોડીને દુધ તરફ યશોદા કેમ દોડી?’ તો, સંસારને વિષે જે લોકોનું ચિત્ત આસક્ત છે, તહેમનાથી અદ્યવસ્તુનો નિર્થક નાશ થતો હોય, તો તે જેઈ કે સદી શકાતો નથી. એને માટે યશોદાજ પ્રમાણ છે. કેમકે, ચૂનાઉપર મુકેલાં દુધને જેવું તહેણે ઉમરાવું દીધું કે તેવીજ તે કૃષ્ણને અનૃપ્ત છોડીને દુધના તરફ દોડી ગઈ. તહેણે મનમાં ધાયું કે કૃષ્ણને હું બીજે દોઈ વખતે સ્તનપાન કરાવીશ, પરંતુ આ દુધનું રહાણ અન્ય સમયમાં નહિ થઈ શકે. એટલા માટે તે પરમપ્રિય કૃષ્ણને છોડીને દુધના તરફ ગઈ. એમાં તહેની સંસારમાર્ગની આસક્તિ સ્પષ્ટ થઈ કે નહિ, તેનો વિચાર કરવો. અદ્ય તથા તુચ્છ વસ્તુઉપર જેની આદરયુક્ત શુદ્ધિ થાય છે, તે મહાન્ પુરુષાનો પણ તિરસ્કાર કરે છે, એ વાત પણ યશોદાની આવી કૃતિપરથી વ્યક્ત થઈ. કેમકે, અદ્યદૃગ્ધઉપર તહેની શુદ્ધિની પણ આસક્તિ થઈ ગએલી હોવાથી, તહેણે અચ્યુતનો તિરસ્કાર યુક્ત ત્યાગ કર્યો હતો.

‘દુધ ઉમરાવું એમ કહ્યું’ પરંતુ, તેને પશ્ચાતાપ થઈને તે અગ્નિમાં પોતાનો દેહ સમર્પણ કરવાને ઉપર આવ્યું હતું એમ સમજવું. દુધને એમ લાગ્યું કે, જેના નામ સ્મરણથીજ મનુષ્યોના સાંસારિક તાપ પૂર્ણ વિલય પામે છે, તે પરમાત્માના અગ્નિમાર્ગને વિષે મ્હને તાપ થાય છે (અગ્નિ ઉપર તપ્ત થવા સાથે રાખ્યું છે) તેથી ચિક્રાર છે મ્હને. એવી સ્થિતિમાં રહે-

૧: અહે: સર્પસ્ય દન: સ્વામી, વાસુકિ:

વાના કરતાં તો દેહ ત્યાગ પણ વધારે સારો!! એ વિચારથી તે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાને માટે તૈયાર થયું હતું. એ વાત ભક્તદુઃખહર્તા પરમેશ્વરના ધ્યાનમાં આવી, ત્યારે તહેમણે તેના ઉપર ‘સત્યાનંદયશોદયા’ યુક્ત એવી પોતાની દૃષ્ટિ કાઢી અને તેનો તાપ દૂર કાઢ્યો. પરમાત્માની દૃષ્ટિ સત્ય, આનંદ, યશ અને દયા યુક્ત હોય છે, અને તે પશ્ચાત્તાપ કરનારા મનુષ્યો ઉપર પડતાવારને તેઓને તાપ મુક્ત કરે છે, એવી પ્રસિદ્ધિ છે. આંહી આગળ વસ્તુતઃ એમ સમજવું કે, સત્યા-નંદયશોદયા’ મહા-સાધ્વી એવી જે નંદની પત્ની યશોદા, તેનાવડે તેનાપર અવલોકન કરાવ્યું, અને ચૂકાના તાપથી નિર્મુક્ત કાઢ્યું, યાને નીચે ઉતરાવ્યું. એ કલ્પના પણ અયુક્ત નથી. અથવા એમ પણ ખ્યાલ કરો! યશોદાના સ્તનના દૂધનું પરમાત્મા પાન કરતા હતા, તે જોઈને ચૂકા ઉપરનું દૂધ અગ્નિમાં પડવાને તૈયાર થયું તે યોગ્યજ સમજવું. કેમકે પોતાની જાતિનો ઉત્કર્ષ અહુધા સર્વને દુઃસહજ હોય છે. એ નિયમને અનુસરીને તે દૂધે વિચાર કર્યો કે જીઓ! હું પણ દૂધ અને યશોદાના સ્તનમાંહેનું પણ દૂધજ!! પરંતુ જીઓ કેવુંકે છે ભાગ્ય તેનું? ભગવાન જાતે તેનો આ-સ્વાદ લે છે, અને મહત્તે અગ્નિઉપર તપાવવાને માટે રાખવામાં આવેલું છે. એ પ્રમાણે પોતાની જાતિનો ઉત્કર્ષ તેનાથી સહન કરી શકાયો નહિ, અને તેથી તે અગ્નિમાં શરીરપત કરવાને તૈયાર થયું, તે યથાર્થજ સમજવું.

‘યશોદાના એવાં કૃત્યથી કૃષ્ણને ટોપ ચઢ્યો’ કેમ નહિ ચઢે? જે ભગવાન ભક્ષાભક્ષા ઋષિઓને પણ ‘સોહં’ ભાવ ધારણ કરવા છતાંય પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી, તેજ જેના અંતરનો પ્રેમભાવ જોઈને, જેની દૃષ્ટિનો તથા જ્ઞાનનો વિષય થાય છે, એવા જે રસ (આનંદ) રૂપ પરમાત્મા છે, તહેમને છોડીને ક્ષુદ્ર રસને સાર આસકત ચિત્ત થાય તો તહેના પ્રત્યે શું તહેમને ક્રોધ નહિ ઉપજે? એ પ્રમાણે પરમાત્માએટોપના નિમિત્તથી સઘળાને બોધ કર્યો હોય એમ લાગે છે. રસાત્મક કૃષ્ણની યશોદાને પ્રાપ્તિ થએલી હોવા છતાં, તહેની ક્ષુદ્ર રસ (દૂધ)ના ઉપર આસકિત હતી, તેથી તે એમને (કૃષ્ણને) છોડીને દોડી ગઈ અને ભગવાન કુદ્ધ થયા, તે યોગ્યજ સમજવું. વસ્તુતઃ તો પર-માત્મા નિર્વિકારજ છે; પરંતુ લોકોને બોધ થાય, એ હેતુથી તહેમણે હું વિકારયુક્ત છું એવો ભાવ દેખાડ્યો.

ગીતામાં જે પ્રમાણે ‘ત્રિવિધં નરકસ્યેદં’ ઇત્યાદિ શ્લોકમાં કામ ક્રોધ લોભનો પરિત્યાગ કરવા સાર ઉપદેશ કર્યો છે, તેજ પ્રમાણે ગોકુળમાં

પરમાત્માએ બાલલીલા કરીને લોકોને એ ત્રણેનો પ્રત્યક્ષ પ્રભાવ બતાવી આપ્યો હતો. કેવી રીતે તો જુઓ ! કામી મનુષ્ય પેતાની કામના પૂર્ણ કરવા કાજે દીનતાને પ્રાપ્ત થાય છે; કોઈ મનુષ્ય સારા નરસાંના નિવેક વગરનો હોય છે, અને દુષ્ટ કર્મ કરે છે; તથા લોભી પોતાના પ્રિય પુત્રની સાથે પણ નિર્દયતાથી વર્તે છે. એથી પોતાના કલ્યાણની ઇચ્છા ધરાવનારાએ એ ત્રણેનો દૂરથીજ પરિત્યાગ કરવો જોઈએ, એ વત આ ચરિત્રમાં સ્પષ્ટ થએલી છે. કૃષ્ણને સ્તનપાન કરવાની કામના (ઇચ્છા) થઈ અને તેટલા ખાતર ત્હેમને માતાની પાસે જઈને દીનતા ધારણ કરવી પડી. યશોદા પોતાના પ્રાણપ્રિય પુત્રને તણને દૂધના તરફ દોડી, એ લોભનો પ્રભાવ ! અને તેને લીધે કૃષ્ણને કોત્ર ઉત્પન્ન થયો, અને તેથી અવિવેકને વશીભૂત થઈને ત્હેમણે પત્થરથી દંડીનું માંટલું ફેડી નાંખ્યું. પત્થરથી માંટલું ફેડવાનું કર્મ સ્મશાનમાં અંત્યેષ્ઠિ ક્રિયા વખતે થાય છે. પરંતુ ક્રોધાવેશમાં તેજ નિન્દ કર્મ મંગલપ્રદ એવા ધરને વિષે થયું. એ ક્રોધનો પ્રભાવ ! એ પ્રમાણે લીલા કરીને ત્રણે વિકારોનું સામર્થ્ય બતાવી દીધું, અને મોક્ષેચ્છુને તેમનો ત્યાગ કરવા સાર પોતાનો ભાવ પ્રદર્શિત કર્યો. અસ્તુ !

‘એકાંતમાં જઈને નવનીતને સંગ્રહીને ખાવામાં’ એ ભાવ ધ્વનિત થાય છે કે, જગત્માં અનેક પ્રકારના રસ હોવા છતાં બુદ્ધિમાન પુરુષે તે-માંહેના સારભૂત રસને શોધી કાઢીને, તેનોજ સંગ્રહ કરવો જોઈએ; તેજ સંસાર શબ્દ અન્વય થાય છે, યાને નામાનુસાર યથાર્થ નીવડે છે. નહિ-તર સંસારને વિષે સ્થિત હોવા છતાં સાર વસ્તુ તો હાથ આવી નહિ; પછી સંસાર અન્વય શી રીતે થઈ શકશે ? ‘સમ્યક્ સારો યસ્મિન્સ સંસારઃ.’ જેમાં અત્યુત્તમ સાર છે, તે સંસાર. સંસારમાં એવો શો સાર છે ? એમ પૂછતાં હો, તો એક અધિઘાનભૂત પરમાત્માજ ! ત્હેમના વિના અખિલ અસાર છે. એવા સર્વરસના સારભૂત આનંદરસ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ જેને થઈ હોય, ત્હેનોજ સંસાર યથાર્થ નીવડ્યો, એમ સમજવું. એમ જે ના હત તો દધિમંથનનું માંટલું ફેડી તોડીને તેનો સારરસ (માંખણ) શું કરવા લઈને ખાત ? તેજ પ્રમાણે આપણે પણ સાંસારિક અનેકવિધ રસોનો ત્યાગ કરીને માંખણ તુલ્ય સારભૂત પરમાત્માનો સંગ્રહ કરવો. શ્રુતિમાં પણ એ પ્રમાણે કથન કરેલું છે, તેનું આ સ્થળે કિંચિત્ નિરૂપણ કરીશું.

નીલ પીત રક્ત ઇત્યાદિ બિન્નબિન્ન વર્ણોની ગાયોનું દુધ એકરૂપ (શુભ્ર)જ હોય છે, તેજ પ્રમાણે નાના પ્રકારના શરીરોને વિષે જ્ઞાનસ્વરૂપ

આત્મા એક રૂપેજ સ્થિત થઈ રહ્યા છે. એવો સર્વ વ્યાપી આત્મા અશુદ્ધ મનવડે જાણી શકતો નહિ હોવાથી, મોક્ષેન્દ્રિય એ શ્રવણાદિ સાધનયુક્ત નિર્મલ મનવડે તેને જાણવો. મનની શુદ્ધિ માટે શ્રુતિમાં એમ કહ્યું છે કે, ‘આ અખિલ ચરાચરને દધિરૂપ, અને મનને મંથનદંડરૂપ, તથા હું બ્રહ્મસ્વરૂપ છું એવું અભેદ જ્ઞાન તે રજજીરૂપ, અને જ્ઞાનદંડરૂપ આત્મા માંખણરૂપ છે, એવું ચિન્તવન કરવું.’ લૌકિક મંથનકર્મની પેઠે મંથન કરીને આત્મરૂપ નવનીતને ઉપર ઢાલી લેવું. યાને, ગુરુ અને શાસ્ત્રના ઉપદેશવડે, આ આત્માનો સંસાર સમુદ્રમાંથી મોક્ષરૂપ જે ઉદ્ધાર, તેજ પરમાત્મરૂપ માંખણનો જગદ-રૂપ દધિમાંથી ઉદ્ધાર માનવો. એ પ્રમાણે મોક્ષેન્દ્રિય એ જગત્તરૂપ દંડીમાંથી અદ્વિતીય બ્રહ્મરૂપ નવનીતને તારવી લેવું, અને તેને પોતાનો આત્માજ છે એમ સમજીને સાક્ષાત્કાર સંપાદન કરીને અખિલ શોકથી વિરહિત થવું. એમ થાય તોજ, સંસારને વિષે જન્મ ધારણ કર્યાનું સાદૃશ્ય થઈને, તે (સંસાર)નું નામ પણ અન્યથ થશે. ચરતુ !

‘હ્રદ્ય ઉતારીને પાછી પહેલાંના સ્થાનપર યશોદા આવી, તો પુત્રનું કૃત્ય તહેની નજરે પડ્યું; ત્યારે તે હસવા લાગી.’ કેમ ? તો જુઓ !! તહેણે હ્રદ્ય ચૂત્રામાં નિર્ચયક સાદ્યું જન્ય છે, તેથી તેનું રક્ષણ કરવા સાર ગમન કર્યું હતું, પરંતુ પાછી આવીને જોવા લાગી તો તેના કરતાંયે વધારે દંડી હ્રદ્ય માંખણનો નાશ થએલો તહેના જોવામાં આવ્યો. એ પ્રમાણે દૈવની વિચિત્ર ગતિ જોઈને તહેને હસવું આવ્યું. વળી એ ઉપરાંત તહેણે વિચાર્યું કે, જગતમાં સત્પુત્રો હોય છે, તેઓ તો માતાની સંવર્ણી વસ્તુનું આજસ રાખ્યા વગર કાળજીપૂર્વક રક્ષણ કરે છે, અને મહારા પુત્ર તો એથી ઉલટો અનુભવ અતાવ્યો એ હેતુથી આશ્ચર્યભરિત થઈને તહેણે હાસ્ય કર્યું હોય એમ લાગે છે.

‘ચલ (દુષ્ટ) ની સંગતિથી દાતા પુરૂષનું શીઘ્ર જતું રહેતું નથી અગર નાશ પામતું પણ નથી.’ એને માટે ઉદાહરણ શ્રીકૃષ્ણજ છે. ઉલૂપલના ઉપર ઉભા હતા, તેથી તે ઝરુ-ચલ (મહા-દુષ્ટ) ની તહેમને સંગતિ થઈ હતી, તેમ છતાં તહેમનું સ્વાભાવિક ઔદાર્ય ચ્યુત થયું ન હતું. તેની પાસે રહીને પણ તેઓશ્રી મર્કટાદિકોને નવનીત વગેરે વસ્તુ પુષ્કળ આપતા હતા. સં-સ્કૃતમાં ર અને લ નો અભેદ છે. એથી ઉલૂપલના સ્થાનમાં ઊ-ખન એમ સમજીને તેનો અર્થ મહા દુષ્ટ એમ સમજવો. ઉલૂખન (ખાંડણી) નો ઉપયોગ ફૂટવાને માટેજ થાય છે, તે પ્રસિદ્ધ છે; તથા મહા દુષ્ટ પુરૂષ પણ ખીખીને મારફૂટ કરે છે, એથી તે અન્તેનો સમાન ધર્મ સમજવો.

‘કૃષ્ણે ઉચ્ચ સ્થાન (શીકા) ઉપર આવી રહેલાં નવનીતને મર્કટાદિકોને બહેંચી આપીને’ એ ભાવ પ્રગટ કર્યો કે, અગર જો કે ઉચ્ચ એવા સ્વર્ગ સ્થાનને વિષે રહેલાં અમૃતનો લાભ પૃથ્વીઉપર થવો કઠીણ છે, તો પણ મહાર્જી ભજન ધ્યાન કરનારાને હું તે સુવ્રભ કરી આપું છું. કૃષ્ણનો દાન કરવામાં એજ હેતુ હતો. દાનમાં એવું સામર્થ્ય હોય છે કે, મનુષ્યને ગમે તેવો રોપ (ગુસ્સો) આવ્યો હોય અથવા તે પાપયુક્ત કિંવા દોષી હોય, તો પણ તે (દાન) રોપ, દોષ તેમજ પાપનો નાશ કરી નાંખે છે. એમ સમજીને શ્રીકૃષ્ણે ચૈર્યદોષ, તેનાથી ઉત્પન્ન થતરૂં પાપ, તથા માતાનો ક્રોધ દૂર થવા સારૂ નવનીતાદિ રમતું મર્કટાદિકોને દાન કર્યું, તે યોગ્યજ સમજવું.

માતા લાકડી લઇને કૃષ્ણને મારવા દોડી તહેણે વિચર કર્યો કે, આ છેકરાનું અધુંચ અ-કૃચ (નહિ કરવા યોગ્ય કર્મ) હું સહન કરું, પરંતુ એ જો ‘કલૂષજાત્રિભજન’ યાને મહા દુષ્ટના ચરણનું સેવન કરે છે, તે મહારાથી સહન નહિ થાય. એ હેતુથીજ તે લાકડી લઇને દોડી. (કબલનો નીચલો ભાગ ચરણ જેવોજ સમજવો, અને કૃષ્ણ તે કબલને ઉંધો વાળીને તેનાપર કબા હતા, એથી ત્રિવિધાર્થમાં સમજી લેવું કે, ઉરુ સ્વલ્લ ના ચરણનું સેવન.) મહાન્ દુષ્ટ ખત્ર પુરૂષના ચરણ સેવનથી કયા માયાપને ક્રોધ નહિ કબજે અને મારવા નહિ દોડે?

‘યશોદા આવતાવારને કૃષ્ણ દૂર નાસી ગયા.’ યથાર્થજ! પરમાત્માએ એમાં એ ભાવ પ્રગટ કર્યો કે, મહારી પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરનારા મનુષ્યોએ તમોગુણનો અંશ સરખોવે પોતાને સ્પર્શવા પામે નહિ, તેવી સ્થિતિ ધારણ કરવી; પરંતુ તે જો શરીરમાં હોય, તો હું તહેનાથી દૂર નાસી જઈ છું. કેમકે, યશોદા તમોગુણથી આવડા થઈ ગઈ હતી અને તેથી તહેને ક્રોધ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ હતી; એટલા માટે પરમાત્મા તહેનાથી દૂર નાદા.

‘યશોદાના હાથમાં લાકડી જોઇને કૃષ્ણ રડવા લાગ્યા.’ કેમ? તો સાંભળો. કૃષ્ણે વિચાર કર્યો કે, મહારી માતા યશોદા અગળા હોવા છતાં લાકડી લીધાથી સખળા થઈ છે. એથી મહારે પણ એની આગળ મહાર્જી બળ પ્રગટ કરવું જોઈએ. એ હેતુથીજ તહેમણે રોવાના નિમિત્તથી પોતાનું બળ વ્યક્ત કર્યું. કેમકે, રહન કરવું એજ બાળકોનું બળ છે, એ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ છે.

‘કૃષ્ણે પોતાના હાથવતી આંખો યોળીને તેમાંહેનો કાજળ લુછી નાંખ્યો.’ કેમ? તો જુઓ! કૃષ્ણે વિચાર કાધો કે, ચંદ્ર અને સૂર્ય એ બન્ને મહારા એ વંશના પૂર્વજ છે; કૃષ્ણવંશના મૂલ પુરૂષ ચંદ્ર અને

રમના વંશના મૂલ પુરુષ સૂર્ય. એ બંને મહારા નેત્રરૂપે નિવાસ કરે છે. તો તેઓને લાગેલો કલંક મહારે શા માટે દૂર નહિ કરવો? સત્પુત્રનું એજ કર્તવ્ય છે કે, પૂર્વજોને કલંકથી નિર્મુક્ત કરવા સારૂ સદૈવ પ્રયત્ન કરવો. એ પ્રકારનો નિશ્ચય કરીને ત્હેમણે રડવાને બદલે ત્હેમનો કજ્જલરૂપી કલંક પોતાના હાથવતી હુંડી નાંખ્યો, તે યોગ્યજ હતું. અથવા હાથના સંપર્પણના નિમિત્તથી પોતાનાં ચક્ષુને વિષે આવી રહેલા ચન્દ્ર સૂર્યને કૃષ્ણ એ પ્રમાણે બોધ કરે છે કે, ત્હમે જગત્ સાક્ષી છો, તેથી મહારી માતાને કહી દો કે, આ કૃષ્ણ કોઈ પણ કર્મનો કર્તા નથી. પરમાત્માનું અકર્તૃત્વ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે અને ચન્દ્ર સૂર્ય અખિલ જનોનાં કર્મના સાક્ષી હોવાનું પણ વિખ્યાત છે.

‘કૃષ્ણનો હાથ પકડીને, ત્હેમને ભયભીત જાણીને, યશોદાએ લાકડી ફેંકી દીધી.’ યથાર્થ છે. જ્યાં સુધી ચૈતન્ય સ્વરૂપનો લાભ થયો નથી, ત્યાં સુધી જડનો અશ્રય કરવો યુક્ત છે. પરંતુ ચેતનનો લાભ થયા બાદ, જડ વસ્તુનો ત્યાગજ હયિત છે એ ભાવને યશોદાએ, ગિદ્રૂપ પરમાત્માને હાથમાં ઝાકીને લાકડીને ફેંકી દેવામાં વ્યક્ત કરી આપ્યો. જે પરમાત્મા વેદશાસ્ત્રાદિકોને મળતા નથી, સહસ્રક્ષ^૧ અને દ્વિસહસ્રલોચન^૨ એમને પણ જેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તથા ચતુર્વકત્ર,^૩ પંચવકત્રને^૪ પણ જે દુર્લભ હોઈ, નિરાહાર દ્વાહાર કરનારાને પણ જે અગમ્ય છે, તેમજ મુંડી, મૈત્રી, જટાધારી, નગ્ન ઇત્યાદિજન ગિરિકંદરને વિષે જેની શોધ કરતા ફરતા હોવા છતાં જે દૃષ્ટિગોચર થતા નથી, તેજ પ્રમાણે નાના તીર્થોને વિષે બ્રમણ, પંચાગ્નિ સાધનાદિ તપશ્ચરણ ઇત્યાદિકોથી પણ જેની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે, તથા બલવંત, ધનવંત, રૂપવંત, બુદ્ધિવંત વગેરેને પણ જેનો પ-તો લાગતો નથી, તે પરમાત્મા કૃષ્ણ યશોદાના હાથમાં આવ્યા તેનું કારણ ત્હેનો શુદ્ધ ભાવજ !!

ઈષ્ટ ફલપ્રદ એવો જે મહારો સંતોષ તે સંપાદન કરવાને બદલે, જે મનુષ્ય કિંચિત્ ફલપ્રદ એવાં ક્ષુદ્ર કર્મોને વિષે રાતદિવસ આમકત થાય છે, ત્હેના અર્થનો નાશ થાય છે અને મહારાથી ત્હેની સ્થિતિ દૂર થાય છે. પરંતુ પકડીથી તે જે મહારે ખાતર મહારી પાછળ દોડે, તો હું ત્હેને સુલભ થાઉં છું; એ સર્વભાવ પરમાત્માએ યશોદાના ચરિત્રમાં વ્યક્ત કરી બતાવ્યો છે. યશોદા સદ્ગતિપ્રદ કૃષ્ણના સ્તનપાનથી સંતોષ કર્યા વિના દૂધ તરફ દોડી, તો ત્હેના દંહી દૂધ નવનીતાદિ દ્રવ્યનો નાશ કરીને, કૃષ્ણ દૂર જતા

રજ્યા. પરંતુ તે જ્યારે પાછી ત્હેમને શોધતી ત્હેમની પાછળ ત્હેમને પકડવાની ઇચ્છાથી દોડી, ત્યારે ત્હેનો સદ્ભાવ જોઇને કૃષ્ણ ત્હેના હાથમાં આવ્યા. એટલા માટે, મનયુદ્ધિને અગ્રાણ પરમાત્મા અખિલ સાંસારિક કર્મ તજીને ત્હેમની પાછળ ગમન કરનારાને હાથ સુઝલતાથી આવે છે, એમ સમજવું.

‘ઉખલ સાથે આંધવામાં એ હેતુ જાણવો’ કૃષ્ણે ચોરી કાઢી હતી, અને ઉલૂખલે ચોરીના કામમાં ત્હેમને સહાય કાઢી હતી, તેથી યશોદાએ એ બન્ને બંધન કરવા યોગ્ય છે, એમ જાણીને હાથમાં દોરડું લીધું અને કૃષ્ણને આંધવા લાગી. પણ તે ઓછું પડયું માટે બીજું લઇને તેની સાથે જોડવા લાગી, તો તેની ગાંઠ છુટવા લાગી. કેમ ? તો ‘જેનાપર પરમાત્માની કૃપાયુક્ત દૃષ્ટિ થાય છે, ત્હેને બંધન શી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે ? એટલા માટે, તે સમયે તે દોરડાને પરમાત્માએ નીરખતાંવારને બંધન મુક્તતા પ્રાપ્ત થઇ, તે યોગ્યજ સમજવું. યશોદા એક દોરડાંની સાથે બીજાને ગાંઠી દઇને આંધતી હતી, અને કૃષ્ણ તેનાપ્રત્યે દ્યાર્દ્રદૃષ્ટિથી અવલોકન કરતા હતા, તેનાથી ગાંઠજ છુટી જતી હતી. જેમની કૃપાથી અને સાક્ષાત્કારથી અહંઅનિય (ચિજ્જડ અનિય) છુટી જાય છે, ત્હેમનાં નીત્પવાથી હુદ્દ દોરડાંની અનિય છુટી જાય, એમાં તે શું આશ્ચર્ય ? થોડા વખતમાં પાછી ગાંઠપણ એસવા લાગી, ત્યારે યશોદા પોતાના ધરનાં બધાંજ દોરડાં લઇ આવી. પરંતુ તેમ કરવાથી પણ ઉખલની સાથે કૃષ્ણનું ઉદર વેષ્ટિત થઇને બંધાઈ શક્યું નહિ. અર્થાત્ સધળાંજ ગુણ (દોરડાં) અપૂર્ણ થયાં. એ પ્રકારે પરમાત્માએ દામલીલા કરીને એ સૂચિત ક્યું કે, ઉદર પૂર્તિને માટે મનુષ્યે ગમે તેટલાયે વિદ્યા કલાકૌશલ્યાદિ ગુણો સંપાદન કર્યા હશે, તો પણ તેની પૂર્ણતા, તૃપ્તિ કદી થશે નહિ. જગતમાં વિવિધ ગુણનો સંગ્રહ કરનારાનું પેટ ક્યારે પૂર્ણ ભરાયેલું જોવામાં આવે છે ? રાગ હોય યા રંક હોય, સધુ હોય કે સંન્યારી હોય, વેપારી હોય કે નોકર હોય પણ તેઓ છંદગીભર કેટલા ગુણ તથા વ્યવસાય કરે છે કે ન પૂછો વાત !! પરંતુ ત્હેમને જઇને પૂછશો કે ત્હમારું પેટ ભરાયું છે ? તો જવાબ એજ મળવાનો કે ‘ના.’ ઇલાદી ભાવ ઉદરભ્રમ (ગુણ) ની ન્યૂનતા લીલામાં સમજ લેવો.

અથવા, હે યશોદા ! જે વસ્તુનું અવલોકન એક આંધળાથી થતું નથી તેને જોવા માટે સો આંધળાને લાવવા છતાં શું ફળ નીપજશે ? હમે બધાં દામ (દોરડાં) એક સરખાંજ છીએ, હમારે હાથે સર્વવ્યાપી

પરમાત્માને બંધન કરવાનું કામ શી રીતે થઈ શકે ? એટલા માટે વ્યર્થ પરિશ્રમ કરવો નહિ. એ પોતાનો ભાવ યશોદાને સમજાવવાને ખાતરજ શું એ દામ અપૂરા થયા નહિ હોય ? કિંવા, યશોદાએ કૃષ્ણના ઉદરની પૂર્ણતા માટે જેમ જેમ ગુણ (દોરડાં) નો સમૂહ લીધો, તેમ તેમ પરમાત્માએ પણ પોતાના ગુણોવડે તે દામની અંતર સ્થિતિ (અવકાશ) પૂર્ણ કરવા કાજે હર્ષભેર પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. જગતમાં રહેનારા રજતમાદિ ગુણ, જેમને કદીયે સ્પર્શી શકતા નથી, તે જગત્સાક્ષી પરમાત્માને હુદ્ ગુણ (દોરડું) સંવેષ્ટન કરવાને શી રીતે સમર્થ થઈ શકે ? એથી તે સખળા ગુણ (દોરડાં) પરમાત્માને વિષે અપૂર્ણ થયા, તે ઉચિતજ સમજવું. અંહિ પરમાત્માએ ‘મહતો મહીયાન્’ એ શ્રુતિમાં કથેલું પોતાનું મહાનપણું વ્યક્ત કરી બતાવ્યું છે, એમ સમજવું. અસ્તુ ! શાસ્ત્રમાં ઇન્દ્રિયાદિકોને બંધન કહેલું છે, પરંતુ તહેમના અધિપતિ પરમાત્માને કદી કહ્યું નથી. એ વાત લોકોને સમજાવવા માટેજ ગોબંધક દોરડું ગોપતિને બંધનકારક થયું નહિ. ગાયને બંધનાર દોરડું ગોપાળને શી રીતે બંધનકારક હોઈ શકે ? નહિજ. શ્રુતિમાં પણ જે કહ્યું છે કે, જે પ્રમાણે રજ્જુના ઉપર વિપરીત બુદ્ધિથી સર્પ દેખાય છે પરંતુ અધ્યસ્ત (આરોપિત) સર્પથી તે રજ્જુ મિત્ર હોય છે. તેજ પ્રમાણે અધિષ્ઠાનબૂત પરમાત્મા, તહેમના ઉપર વિપરીત બુદ્ધિથી અધ્યસ્ત થએલાં જગતના કરતાં જૂદા છે; અને તેથી તેને બંધનનો અંશ સરખોયો હોતો નથી, પરંતુ અધ્યસ્ત જગતનેજ હોય છે. એ અર્થનો બોધ થવાસાર પરમાત્માના ઉદરને બંધન થયું નહિ, એમ સમજવું. અસ્તુ !

‘એ આંગળ દોરડું એણું કેમ થતું હતું’ ? તો સાંભળો. નામ અને રૂપ જ્યાં હોય છે, ત્યાંજ બંધન યોગ્ય છે. પરંતુ કૃષ્ણ તો અક્લેશરૂપ હોવાથી નામરૂપ રહિત છે, તેથી તહેમને બંધન નથી; એ વાત તે દામે એ આંગળની ન્યૂનતાથી દેખાડી આપી. કિંવા આ જે નજીકમાં એ વૃક્ષ છે, તેમને શાપનાં બંધનમાંથી મુક્ત કરવાના છે, એ પ્રમાણે પરમાત્માને સૂચવવા સારજ તેમની સંખ્યા મુજબજ તે દામે એ આંગળ ન્યૂન થઈને બંધન કર્યું નહિ. કુબેરના એ પુત્રજ ત્યાં વૃક્ષરૂપે આવી રહ્યા હતા, અને તેમના ઉદ્ધારનો સમય એજ હતો; એટલા માટે કલ્પનાને અયુક્ત સમજવી નહિ. અથવા, ગોકુળ (ઇન્દ્રિયસમૂહ) દ્વૈતાનુરાગી (દેહાદિ જગતિક વિષયોપર પ્રેમ કરનાર) હોય છે, પરંતુ હરિની કૃપા હોય, તો તેનું બંધન નિવૃત્ત થઈ જાય છે; અને વાસુદેવ અસંગ છે, તોપણ તહેમને પ્રેમરજ્જુથી બંધન પ્રાપ્ત થાય

છે; એ બે વાત સ્પષ્ટ કરવા ખાતરજ તે દામ એ આંગળ ન્યૂન થયાં એમ જાણવું.

દામે પણ આખરે પરમાત્માને પોતાની સ્થિતિવડે સૂચવ્યું કે, આ યશોદાના હૃદયમાંથી દ્વૈત નષ્ટ થતું નથી, તો ત્હમે શું કરવા ત્હમारी નિઃસંગતા એની આંગળ નકામી પ્રગટ કરો છો? એનો શ્રમ જોઈને અને હેતુને જાણી જઈને, તેની પૂર્તિને ખાતર ત્હમે બંધયુક્ત થઈ જાઓ. ત્યારે પરમાત્મા ઝટ યશોદાના પ્રેમને વશ થઈને બંધનમાં રહ્યા. અનેક દામોથી જે બાંધી શકાયા નહિ, તેજ પાછા એકજ દામવડે ઉખલની સામે સહજમાં બંધાઈ ગયા. એમાં પરમાત્માનો એ ભાવ સમજવો કે મ્હારા પ્રેમી ભક્તનો ગુણ લઘુ પણ ક્યાં ના હોય? હું ત્હને પૂર્ણપદે લઈ જાઉં છું. એ ધ્વનિત કરવા સાર પરમાત્માએ યશોદાના અલ્પ ગુણ (દોરડાં)ને પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ કરાવી દીધી. સારાંશ, કામવાસના જેને હોતી નથી, ત્હને એક પ્રેમ રત્નગુજ બાંધવાને સમર્થ થાય છે. એ નિરનિશય પ્રેમ યશોદામાં હોવાથી, પરમાત્મા ત્હેના ગુણબંધનમાં સ્થિત રહ્યા.

‘શરીરનો મધ્યભાગ ઉદર જાણવો અને ત્યાંજ યશોદાએ દામ (ગુણ) બાંધીને ઉખલની સાથે કૃષ્ણને બાંધી રાખ્યા હતા,’ એમાં એ અભિપ્રાય જાણવો કે, તત્ત્વદષ્ટિથી મ્હને કોઈપણ ગુણ (સત્ત્વરજસ્તમ આદિ) સ્પર્શ કરતો નથી, પરંતુ કદી ભાસમાન થતો હોય, તો મધ્ય અવસ્થાને વિષ્ણુ; અર્થાત્ સૃષ્ટિની સ્થિતિના સમયમાં. એવા શ્રુતિસિદ્ધ અર્થને પોતાના ઉદર-મધ્યગત ગુણ (દામ) વડે પરમાત્માએ વ્યક્ત કરી બતાવ્યો. ગોકુળના ગુણને લીધે પરમાત્માને બંધન થયું, તેજ પ્રમાણે આપણા ગો-કુલ (ઇન્દ્રિય સમૂહ)ને વિષે જે પ્રેમ ગુણ હશે, તો આપણે પણ શું પરમાત્માને બંધન નહિ કરી શકીએ? પરંતુ પ્રેમનોજ દુઃખ હોવાથી આપણે બંધનમાં દ્રસ્યા છીએ અને દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યા છીએ.

‘યશોદાની માફક કોઈના ઉપર પરમાત્માનો એવો પ્રસાદ નહિ થએલો હોવાનું શુકદેવજીનું વચન’ યથાર્થજ જાણવું. પરમાત્મા જેમને બાલ-સ્વરૂપથી સુખોદય કરે છે, ત્હેમને સચ્ચિદ્રૂપથી કરતા નથી, અને જેમને સચ્ચિદ્રૂપથી સુખપ્રદાન કરે છે, તેઓને બાલત્વથી કરતા નથી. પરંતુ યશોદાની પેઠે જેઓ અત્યંત ભક્તિમાન હોય છે, ત્હેમને તો પરમાત્મા સચ્ચિદ-દાનંદતા અને બાલકતાનાં બેય નિઃસીમ સૌખ્ય આપે છે. નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ-થી અંતઃકરણનો નિરોધ કરીને જે જ્ઞાનિ પુરૂષો પોતાના ભવબંધનનો નાશ કરવા માટે સદા પ્રયત્ન કર્યાં કરે છે, તેઓના ઉપર પણ જે કૃપાદષ્ટિ થતી

નથી, તે પોતાનું બંધન કરનારી યશોદાના ઉપર થઈ; તો ત્હેના ભાગ્યનું ટોનાથી વર્ણન થઈ શકે તેમ છે. ?

‘અર્જુનવૃક્ષનો ઉધ્ધાર કરવાની કૃષ્ણને ઇચ્છા થઈ,’ તે યુક્તજ સમ-જનું. ત્હેમણે વિચાર કર્યો કે, ગુણોનું અવલંબન કરીને જો દીનેનો ઉદ્ધાર થયો નહિ, તો વ્યર્થજ છે. આ વખત હું સ-ગુણ (યશોદાએ ઉદરને બાંધેલા દોરડાથી યુક્ત અને માયાના ગુણાવલંબનથી વ્યક્ત દેહધારી) છું, તેથી નાર-દના શાપથી વૃક્ષની યોનિમાં પડેલા કુખેર પુત્રોનો ઉધ્ધાર મ્હારે કરવો જોઈએ. પરમાત્માનાં અસીમ દયાસ્રુત્વને ખ્યાલ કરો કે, ત્હેમણે બંધનના તરફ કાંઈ પણ ધ્યાન નહિ આપતાં તેમની તરજૂમમાંથી નિર્મુક્તતા કરવાનો ઉપાય શોધી કાઢ્યો. કેમકે, એજ સાધુઓને સન્માર્ગ દેખાડનારા છે. આ ઉપરથી સજ્જનોએ પોતાનાં શારિરીક દુઃખોને નહિ ગણકારતાં બીજાના દુઃખોનો પરિહાર કરવામાં ઉદ્યત થયું; અને પોતાના ગુણુવડે દીનજનનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ, એ નિશ્ચિત થયું.

॥ इति शिवम् ॥

અધ્યાય દસમો.

दशमे पातयद्विगन्तरा यमलार्जुनौ ।

तत्रत्याभ्यां च देवाभ्यां कृष्णः स्तुत इतीर्यते ॥

અર્થ:—આ દસમાં અધ્યાયમાં, શ્રીકૃષ્ણે ઉબલને ખેંચીને અર્જુનવૃક્ષના મધ્ય-માં જઈ તે બંનેને ઉખેડી નાંખ્યા અને તેમાંથી નિકળેલા બંને દેવાએ તેમની સ્તુતિ કીધી, એવી કથા કહેલી છે.

રાજાએ પૂછ્યું, મહારાજા ! કુખેરના પુત્રને શાપ થવાનું એવું કારણ શું થયું કે જેથી પરમ ભાગવતોત્તમ નારદને પણ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો ? તે સઘળું આપ મ્હને કહો. શુકાચાર્ય કહે છે કે, રાજા ! કુખેરના પુત્ર નલકુખર અને મણિધ્રીવ ધનમદ્ધથી ગર્વિષ્ટ થઈને, એક વખત મદિરા પીને ઉન્મત્ત થયા હતા અને ત્હેમણે ગાયન કરનારી કેટલીક સ્ત્રીઓને પોતાની સાથે લઈને ગંગાને કિનારે કૈલાસ પર્વતના ઉપવનમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં સંચાર કર્યા બાદ, તે બંને જણા ગંગામાં સ્ત્રીઓની સાથે જલક્રીડા કરવા લાગ્યા. એટલામાં અકસ્માત્ ત્યાં આગળ નારદનું આગમન થયું, અને તેઓશ્રી એમને જોતાવારને સમજી ગયા કે, એ લોકો મધપાન કરીને ઉન્મત્ત થયા છે. તેઓ બધાય નગ્ન હતા, તો પણ સ્ત્રીઓએ જેવા

નારદે જોયા કે તરતજ લજ્જા અને શાપના ભયના માર્યાં ઝડ પોતાના વસ્ત્ર પરિધાન કરી દીધાં; પરંતુ કુબેર પુત્ર જોયા હતા તેવાજ નગ્ન રહ્યા.

નારદે એમને મધપાનથી મદાંધ થઇ ગએલા જોઇને તહેમના ઉપર અનુગ્રહ કરવા સાર તેઓને શાપ દેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને આ પ્રમાણે કહ્યું. વિષય સેવન કરનારા પુરૂષની બુદ્ધિ જેવી ધનના ગર્વથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેવી કુલિનતા વિદ્વત્તા, શારીરિકમલ, સૌન્દર્ય ઇત્યાદિકોથી થતી નથી. એ લક્ષ્મીના મદમાં સ્ત્રી દુત, મધ ઇત્યાદિ અનેક બુદ્ધિભ્રંશક પદાર્થ નિવાસ કરે છે. તેમજ એ લક્ષ્મીના મદથી મનુષ્ય આ શરીરને સ્થિર સમજીને નિર્દયપણે પશ્વાદિ કોને મારીને પોતાના પેટનો ખાડો પૂરે છે. આ શરીરને રાગ એવી સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થઇ હોય તો પણ આખરે કૃમિ, ભસ્મ, કિંવા વિષદા એમાંથી એકાદ નામ મળવાનુંજ ! એને ખાતર જેઓ પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે, તેઓને નરકયાતના સિવાય બીજો શો લાભ થઇ શકે તેમ છે ? આ દેહ કોનો છે, તે નિશ્ચયાત્મક કહેવું પણ કઠીણ છે. એ શું અન્તઃક્રાંતિનો છે ? અથવા માતા, પિતા, માતામહ વગેરેનો છે ? કિંવા બલવાન પુરૂષનો, અગર અગ્નિનો, શિયાળનો, કૃતરાનો છે તે સમજાવું નથી. એના ઉપર અનેકનું સ્વામિત્વ જણાઇ આવે છે. દુષ્ટ, દુરભિમાની વિના આ શરીરને આત્મા માનીને તેના પોપણને માટે કયો જ્ઞાની પ્રાણીઓની હત્યા કરી શકે ?

સંપત્તિના મદથી અંધ થએલા પુરૂષની દ્રષ્ટિ નિર્મલ થવા સાર દારિદ્ર્ય એ ઉત્કૃષ્ટ અંજન છે. દરિદ્રી પુરૂષને પોતાની સ્થિતિ પરથી બીજાની સ્થિતિનું ભાન થઇ શકે છે. તે પ્રમાણે ધનાંધને થવું નથી. કંટકની વેદના જેને થઇ હશે, તે પુરૂષ પોતાના અનુભવ ઉપરથી બીજાને એવી વેદનાનો અનુભવ થાય, એવું કદી ઇચ્છશે નહિ. પરંતુ એ પ્રમાણે કંટકની વ્યથાનો અનભિજ્ઞ પુરૂષ કદી કરશે નહિ. તેજ પ્રમાણે દારિદ્ર્યનો અનુભવ થયા વગર શ્રીમાનને દરિદ્રીનાં દુઃખનું અનુમાન પણ થઇ શકશે નહિ. દરિદ્રી મનુષ્યને અહંકાર, મદ ઇત્યાદિ વિકાર તજીને આલ્યા જાય છે, અને નાના પ્રકારનાં સંકટ તહેને સહન કરવાં પડે છે, તેજ એની સ્વભાવિક તપશ્ચર્યા છે. દરિદ્રો મનુષ્યને ક્ષુધા લાગે છે, પરંતુ અન્ન નહિ મળવાથી તહેનું શરીર કૃશ થઇ જાય છે અને ઇન્દ્રિયાદિક પણ શુષ્ક થાય છે. ઇન્દ્રિયશક્તિ નષ્ટ થાય, તો પછી તહેના હાથે હિંસા શી રીતે થઇ શકે ? એટલુંજ શું ? દરિદ્રીને સાધુ સમાગમ થાય છે, અને તેનાથી

તે વિષયેચ્છાને છાંડીને શીઘ્ર પવિત્ર બની જાય છે. સાધુઓની મૈત્રી શ્રીમંતોને બરાબર કદી થવા પામતી નથી, અને એવા ધનાઢ્ય પુરૂષો હેમના સમાગમની ઈચ્છા સરખીયે કરના નથી. લક્ષ્મીના મદથી ઉન્નત થએલા લોકોની સાથે સાધુઓને શું કંતવ્ય કરવાનું હોય છે ? કશુંયે નહિ. તેઓના પ્રત્યે એ સાધુ મહાત્માઓ સર્વદા ઉદારીન રહે છે, અને એક લક્ષ્મીપતિ પરમાત્માના ચરણની તેઓ પ્રાપ્તિ કરી લે છે. અસ્તુ !

એ બંને નલદૂત, મણિગ્રીવ સંપત્તિના મદથી અંધ થયા છે, અને તેમાં વળી એમણે મદપાન કર્યું છે, તેથી સ્ત્રીઓના વગર એમને આ સમયે બીજું કશું પ્રતીત થતું નથી; પરંતુ હું એમના અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થએલા મદને હમણાં હરી લઉં છું. જેને લીધે આ કુબેરપુત્રોને હમે નગા છીએ એવું જ્ઞાન રહ્યું નથી, તેટલા ખાતર એમને કેટલાક કાળ પર્યન્ત વૃક્ષયોગિની પ્રાપ્તિ થશે. તેમ છતાંય, એમને ત્યાં પણ પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનું સ્મરણ રહેશે, એટલે હું એમના પર અનુગ્રહ કરું છું. દેવોના સો વર્ષ વીત્યા બાદ એમને પરમાત્માનું સાંનિધ્ય પ્રાપ્ત થશે, અને પછી દેવત્વની પ્રાપ્તિ થઈને, મ્હારા પ્રસાદથી એમને પરમેશ્વર વિષયક ભક્તિનો લાભ થશે. એટલું કહીને નારદ મુનિ નારાયણના આશ્રમ તરફ ચાલ્યા ગયા, અને તે કુબેરના પુત્રો વૃક્ષયોગિને વિષે ઉત્પન્ન થયા.

હે રાજા ભગવાન કૃષ્ણ પોતાના ભક્ત નારદનું આવું વચન સત્ય કરવા સાર, જ્યાં તે બંને વૃક્ષ હતા ત્યાં આગળ ધીરેધીરે ગયા અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, નારદ મ્હને અત્યંત પ્રિય હોવાથી એનાં વચનને અનુસરીને આ કુબેરના પુત્રોને પૂર્વ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવી દઉં. પછી એ કૃષ્ણ તે બંને વૃક્ષોની વચમાં થઈને જવા લાગ્યા, તો ઉખળ જમીન પર ગબડી પડ્યું. ઉદરને અને ઉખળને દોરડાવતી બાંધ્યાં હતાં તેથી કૃષ્ણે તે ઉખળને જોરથી ખેંચતાવારને તે બંને વૃક્ષ મૂળસહિત ઉખડી ગયા અને મોટા ધબાકાના કડકડાટ સાથે જમીનઉપર ગબડી પડ્યા. ત્યાર બાદ તે વૃક્ષના ઉદરમાંથી પેલા બંને કુબેરના પુત્રો તેજસ્વી એવાં પોતાનાં પૂર્વ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈને પ્રગટ થયા અને કૃષ્ણને નમન કરીને હાથ જોડીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

હે કૃષ્ણ ! હે મહા યોગિન ! ત્હમેજ સર્વ જગતનું આદિ કારણ છો. સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ પદાર્થોથી ભરેલું આ જગત ત્હમાઈ સ્વરૂપ છે, એમ

બ્રહ્મજ્ઞાની પુરૂષ જાણે છે. હે ભગવન ! સર્વ પ્રાણીઓના દેહાદિ ઇન્દ્રિયોના રક્ષક તથા કાળ પણુ ત્હમેજ છે. મહત્ત્વ, પ્રકૃતિ, પુરૂષ તમેજ છે. ત્હમાં સ્વરૂપ બુદ્ધિ આદિ વડે ગ્રહણ કરી શકાતું નથી. જીવોની ઉત્પત્તિના પૂર્વેજ ત્હમે સ્વપ્રકાશતાથી સિદ્ધ હોય, દેહેન્દ્રિયોથી આવૃત થએલા જીવોને ત્હમાં જ્ઞાન શી રીતે થઈ શકે? ત્હમે શરીરરહિત છો, તોપણ કેટલાંક વિશેષ કાર્યને ખાતર મત્સ્યાદિ અવતાર ધારણ કરો છો, સારે ત્હમારાં અલૌકિક કૃત્ય ઉપરથી આ સમ્યક્રૂપ પરમાત્મા ત્હમેજ છો, એવું જીવોને જ્ઞાન થાય છે. એજ ત્હમે હાલ સર્વ પ્રાણીઓના ઉત્કર્ષને કાજે ગોકુળને વિષે અવતીર્ણ થયા છો. હે વાસુદેવ ! ત્હમને હમારા નમસ્કાર છે. નારદના અનુગ્રહથી ત્હમાં દર્શન હમને થયું છે, હવે હમને હમારા સ્થાનને વિષે જવાની આજ્ઞા આપો. સ્વસ્થાનને વિષે ગયા આદિ હમારી વાણી ત્હમારા ગુણુગાનમાં નિરત થાય, કર્ણ કથાશ્રવણમાં, હાથ ત્હમારી પૂજાને વિષે, મન ત્હમારા ચરણકમળની સ્મૃતિમાં, ત્હમાં નિવાસસ્થાન એવું જે જગત્ તેને નમન કરવામાં મસ્તક, અને દૃષ્ટિ ત્હમારાં તથા સત્પુરૂષોનાં દર્શન કરવામાં સદૈવ પ્રવૃત્ત થાય, એમ પ્રાર્થાએ છીએ.

આ પ્રકારની એમની સ્તુતિ અને પ્રાર્થના સાંભળીને કૃષ્ણે ત્હમને કહ્યું, હે નલકુળર, મણિગ્રીવ ! નારદે આપેલા શાપનું વૃત્તાન્ત હું પહેલાંથીજ જાણી ગયો છું. લક્ષ્મીના મદ્યથી અંધ થએલા એવા ત્હમને અશ્વર્ય બ્રહ્મ કરવા માટે નારદે જે કે ત્હમને શ્રાપ આપ્યો હતો, તોપણ તેનું પરિણામ મ્હારા દર્શનમાં નીપજ્યું, એટલા માટે જો અનુગ્રહજ સમજવો. સૂર્યના દર્શનથી વસ્તુ જેવાને માટે કદી દૃષ્ટિને પ્રતિબંધ થતો નથી, તેજ પ્રમાણે સાધુનાં દર્શનથી સંસારબંધન પ્રાપ્ત થતું નથી. ત્હમને મ્હારા સ્વરૂપને વિષે અત્યંત ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તેથી ત્હમાં સંસારબંધન તૂટી જવાનું; હવે ત્હમે ત્હમારા સ્થાનને વિષે આલ્યા જાઓ. હે રાજા ! આ પ્રમાણે ભગવાન કૃષ્ણનું ભાષણ શ્રવણ કરીને, તે જન્નેએ વારંવાર એમને નમન કર્યું, અને પ્રદક્ષિણા કરીને તેઓ ઉત્તરદિશામાં ચાલ્યા ગયા.

ભાવાર્થદીપિકા.

‘નારદને ક્રોધ કેમ આવ્યો અને સત્કુલોત્પન્ન તથા સહર્વાર્તનશીલ કુબેરના પુત્રોને શ્રાપ કેમ પડ્યો?’ આ પ્રકારના રાગ્નએ કરેલા પ્રશ્નનો જવાબ શુક્રાચાર્ય આપે છે. હે રાજા ! જે કર્મ જ્યાં શોભાવડ અને અત્યંત શુભ-

પ્રદ હોય, તેજ ત્યાં આગળ કરવું જોઈએ; પરંતુ યોગ્ય સ્થળને વિષે અયોગ્ય કાર્ય કલ્યાણની ધ્વજા કરનારાએ કદી કરવું નહિ. ગંગાના કિનારા ઉપર કૈલાસની પુણ્યભૂમિ તો ખાસ સદાચાર કરવા યોગ્ય છે. તેને બદલે તેઓએ સ્ત્રીઓની સંગાથે નગ્નક્રિયા કરવાનું શરૂ કર્યું, અને તેનુંજ તેઓને અધઃપતનરૂપ ફળ મળ્યું, તે ઉચિતજ નાણું!! હવે ત્હને શંકા થશે કે, તેઓ આવાં દુષ્ટકર્મ કરનારા હતા, તો ત્હમને શાપના અંતકાળમાં, પછી તે ક્ષણભર પણ ક્યાં નહિ હોય? પરમાના ચરણકમળનાં દર્શન થયાં તે ક્યાં પુણ્ય કર્મને લીધે? તો સાંભળ! સકલ પાપહારી અને અભિષ્ટ સુખપ્રદ એવું જે ગંગાનું જળ, તેને વિષે એમનો વિહાર થયો, તેજ એનો હેતુ સમજવો. અથવા, પુણ્ય નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવી જે ગંગા, તેને વિષે પાપાત્મક કર્મ કરવાથી નારદને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને શ્રાપ મળ્યો. તેમજ એમની (નારદની) વાણીના પ્રભાવથી શાપ નિર્મુક્તતા તથા કૃષ્ણની કૃપાનો લાભ ત્હમને થયો, એમ સમજવું. અથવા ઋષિનાં દર્શનથી થનારાં અગણિત મહાપુણ્યના પ્રતાપથી એ લાભ મળ્યો.

‘ગુહ્યક વસ્ત્રરહિત રહેવામાં નીચે મુજબ ભાવ જાણી લેવો.’ લોકમાં અને શાસ્ત્રમાં જે વસ્તુનું ગુહ્યત્વ (ગૂઢપણું) છે. તેને કદી સ્પષ્ટ (ખુલ્લું) કરવું નહિ. કેમકે, તેનાથી મહા દોષ લાગે છે અને તેનું ફળ દુઃખ સહન કરવાનું થાય છે. એને માટે ઉદાહરણ, એ ગુહ્યક (કુમ્ભરપુત્ર) જ છે. નારદના આગમનકાળે તેઓએ વસ્ત્ર પરિધાન કર્યા નહિ, અને નગ્નજ (ગુહ્યભાગ આચ્છાદિત કર્યા વગર) રહ્યા. તેનું પરિણામ તેઓને ભોગવવું પડ્યું. એટલા માટે, જેમ શરીરનો ગુહ્યભાગ સ્પષ્ટ કરવામાં આવતો નથી, તેજ પ્રમાણે કોઈપણ વસ્તુના તેમાંપણ અહ્વિધાના ગુહ્યાંગ (ગુપ્તભાગ, રહસ્ય) ને પ્રગટ કરવું નહિ, એ ભાવ જાણી લેવો.

‘ધન અનર્થાવહ કેમ હોય છે?’ તો, ધનની પાસે દામ, મોહ, તથા અનૃત ઇત્યાદિ વિકાર નિવાસ કરે છે અને અન્યાય કર્મ કરવામાં એમાંના એક એકનું પૂર્ણ સામાર્થ્ય છે. પછી જ્યાં એ ત્રણેં હોય, ત્યાંના ધનમદ અને અનીતીનું વર્ણન કોનાથી થઈ શકે તેમ છે? ધનનો ઉન્માદ સર્વદા અનર્થાવહ અને પાપપ્રદ હોય છે, તથા સૂર્યોદયથી નેત્ર વિકસિત થએલાં હોવા છતાંય અંધાપો પ્રાપ્ત કરાવી દે છે. એ કારણને લીધેજ જાણે લોક-સુખની અપેક્ષા કરનારા મહાદેવે નિત્ય અનર્થકારી ધનનો પરિત્યાગ કીધો હોય એમ પ્રતીત થાય છે.

‘દારિદ્ર્યને અંજન કહ્યું તે યથાર્થજ’! અંજનથી ચક્ષુ વિકારરહિત

અધને મનુષ્ય વસ્તુને તેના વાસ્તવિક રૂપમાં જુએ છે, તેજ પ્રમાણે દારિદ્ર્ય કૃપી અંજનથી મદાદિ અખિલ વિકાર નષ્ટ થઈને, મનુષ્ય સકલ પ્રાણીઓને આત્મતુલ્ય જુએ છે. યાને જે પ્રમાણે પોતાને સુખ થાય, દુઃખ નહિ, તેજ પ્રમાણે પ્રાણીઓને પણ સુખ થાઓ, દુઃખ કદી નહિ થાઓ, એવી ભાવનાથી યુક્ત થાય છે. દરિદ્રી મનુષ્યની પાસે લોભ નિષ્કલ થાય છે, અહંકાર વિરસ થઈ જાય છે, ક્રોધ તેનો આશ્રય કરતો નથી, મદ પણ તહેનાથી દૂર ભાગી જાય છે, કામ હતવીર્ય થાય છે, અને મોહને પણ મોહ ઉત્પન્ન થાય છે, તથા મત્સર તો એવા દરિદ્રી પુરૂષનોજ મત્સર કરે છે. સારાંશ, વિના પ્રયત્ને મનુષ્યને દારિદ્ર્યથી સિદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, એથી એ દારિદ્ર્ય સ્તુતિ કરવા યોગ્ય કેમ નહિ ગણાય? સિદ્ધ પુરૂષ ઉપરોક્ત વિકારશૂન્ય હોવાનું પ્રસિદ્ધજ છે. ઇન્દ્રિયોને વશીભૂત કરવાનો પ્રકાર મુનીઓને પણ દુષ્કર છે. પરંતુ જેના યોગથી, તે થઈ શકતો હોય તો એવું દારિદ્ર્ય કાને સ્પૃહા કરવા યોગ્ય નહિ હોઈ શકે?

‘મુકુંદ પદનું સેવન કરનારા ધનની ઉપેક્ષા કરે છે’? તે યોગ્યજ છે. નિરાધિ દ્રવ્યનિધિનો લાભ થયા બાદ, કયો સુદ્ધિમાન પુરૂષ અલ્પ ધનની વાંચ્છા કરશે? નિધિ નવ છે અને તેમાં મુકુંદ એવું એક નિધિનું નામ છે. પદ એ નામ ચરણ અને સ્થાનનું છે. એના ઉપરથી એ સ્વિલષ્ટાર્થ નીકળે છે કે, મુકુંદરૂપ નિધિનું સ્થાન સેવન કરનારો પુરૂષ અલ્પ દ્રવ્યની શું કરવા ઇચ્છા કરે? નહિજ. એટલા માટે સાધુ મુકુંદપદને વિશે રિથત હોવાથી, તેઓને ધનની આકાંક્ષા થતી નથી, તે યથાર્થ જાણીનું.

સાધુને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય અથવા સતોષ થાય, તેઓ જેના ઉપર રોષ અથવા તોષ કરે છે, તહેના કર્મનું અવલોકન કરીને, આપ અગર વરદાનપડે તહેનું કલ્યાણજ કરવાનું પ્રયત્ન છે. આપ આપવામાં નિરાવરણ (વચ્ચરહિત) આત્મા (દેહ)ને એ કુબેર પુત્ર જાણુતા નથી તેથી સ્થાવર જેવાજ થયા છે. વૃક્ષ કયાં પોતાનાં સરીરને નગ્ન છે એમ જાણે છે? એ કારણથી તે યોનિની પ્રાપ્તિનો શાપ યોગ્ય થયો. એ કિન્નર હોવા છતાં મૃદ જેવા થયા છે, અને તેથીજ નિરાવરણ (માયાના આવરણથી રહિત) આત્માને જાણુતા નથી. મોહ પામેલા માણસો કયાં પોતાના આત્માને માયાના સંપર્કથી શૂન્ય સમજે છે? સારાંશ, સંપત્તિ, કામ, મદ વગેરેનું અવલંબન કરનારો પુરૂષ બધે ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયો હોય, તોપણ તહેને સર્વોત્કૃષ્ટ એવા પોતાના સ્થાનપરથી બ્રહ્મતા પ્રાપ્ત થાય છે, એજ ભાવ નારદનો આપ આપનામાં જાણી લેવો.

‘પૂર્વભાવની સ્થિતિ વાસુદેવના સંનિધાનથી એમને થશે.’ એવું નારદે જે કહ્યું હતું, તે યોગ્યજ સમજવું. જે વખતે મનુષ્યના હાથે ઉપાસના થાય છે, તે વખતેજ ઉપાસ્યની સંનિધાનતા અને ત્હેના પ્રસાદથી આત્મરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. એથી કરીને, પૂર્વસ્વરૂપ યાને પોતાના સચ્ચિદાનંદ આત્મરૂપની પ્રાપ્તિને કાજે પરમાત્માનું સંનિધાન રાખવું એ ભાવ રૂપિય થાય છે.

‘શ્રાપ દહને, નારાયણાશ્રમમાં નારદ ગયા.’ કેમ ? તો, સંચિત કરેલું ધન ખર્ચાઈ જાય તો પાછો તેનો સંગ્રહ કરવાને સાર મનુષ્ય જેમ આપ્ત છાપ્ટ મિત્રાદિકોના સમાગમથી પ્રયત્ન કરે છે, તેજ પ્રમાણે કુબેરપુત્રને દીવેલા શાપથી પોતાનું સચ્ચિત તપોધન ખર્ચાઈ ગયું એમ સમજીને, તેને ફરીથી પાશ્વું સંપાદન કરવા વાસ્તે નારદ, નારાયણ ઋષિની પાસે આવ્યા, તે ઉચિતજ જાણવું.

‘પરમાત્મા ઉખલ્લને ખેંચતા ખેંચતા વૃક્ષની પાસે કેમ ગયા ?’ ત્હેમનામાં શું કૃપાદષ્ટિથી અવલોકન કરીને તે કુબેર પુત્રને શ્રાપમુક્ત કરવાની શક્તિ નહિ હતી ? હતીજ. પરંતુ મુનિ નારદની વાણી તેવીજ હતી, તેથી તેને સત્ય કરવા ખાતર તેમના સાંનિધ્યમાં તેઓશ્રી ગયા. ‘વાસુદેવસ્ય સાંનિધ્યં લબ્ધ્વા,’ એ પ્રમાણેજ ભાગવતમાં વર્ણવેલું છે.

‘કૃષ્ણે જન્મે વૃક્ષોના મધ્યમાં પ્રવેશ કર્યો’ એમાં લોકોને એ દેખાડી આપ્યું કે, જે વખતે હું અંતરને વિષે સ્ફુરિત થાઉં છું, સ્થિત થાઉં છું, તેજ વખતે અખિલ દુઃખોની હાનિ થાય છે. ‘ઉલૂખલ આહું પડ્યું’ આમાં શો હેતુ ? તો, ખલ જે કે ઇશ ગુણ યુક્ત થયો હોય, તો પણ તે પોતાના જાતિ સ્વભાવને છોડતો નથી દૃષ્ટાન્તમાં સમજવું કે, કૃષ્ણના ઉદરસ્થ ગુણે (દોરડાએ) ઉલૂખલને ધારણ કર્યું હતું, તોપણ તે આખરે (વક્ર) તિચ્છું થયું અર્થાત્ આહું પડ્યું. પરોપકાર દીનજનોદ્ધાર છત્યાદિ પુણ્ય કર્મમાં ઉરૂ (મદાન) સ્વલ આડો આવે છે તે પ્રસિદ્ધજ છે. પરંતુ કૃષ્ણે જે પ્રમાણે તેના પ્રતિજ્ઞને નહિ ગણકારતાં, પોતાની શક્તિથી તે વૃક્ષોને ઉદ્ધાર કર્યો, તે પ્રમાણે આપણે પણ ખલપ્રતિજ્ઞને તુચ્છકારી નાંખીને, ધર્મકાર્ય, પુણ્ય કૃત્ય કરવું. એ પ્રકારનો ભાવ ઉલૂખલ આહું પડ્યું તેમાં જાણી લેવો.

‘પરમાત્મા સમદષ્ટિવાળા હોવા છતાં, લોકોને દેવની ન્યૂનાધિકતાથીજ ડૂળ મળે છે’, એ વાત રૂપિય થઈ. પણ માત્રની સંગતિથી તે જન્મે વૃક્ષ કૃતાર્થ થયા અર્થાત્ તેમને પૂર્વ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ, અને ઉલૂખલે ધણી

કાળ સુધી પરમાત્માનું સંનિધાન કરીને ત્હેમની પાછળ ગમન કર્યું, તોપણ તેના બંધની મુક્તિ થઈ નહિ એટલા માટે બંધમોક્ષ, સુખદુઃખ ઇત્યાદિ ફળોનો લાભ દરેક પ્રાણીને દેવાનુરૂપ થાય છે, એમ સમજીને તે પરમાત્માના ઉપર નિર્દયતાનો તથા વિપ્રમતાનો આરોપ મુકવો નહિ. એ ભાવ વૃક્ષના ઉદ્ધારમાં જણાવ્યો.

‘પોતાના ઉદ્ધારને માટે આ જગતમાં ભાવનાજ મુખ્ય હેતુ છે.’ ગુરુ આહે બદ્ધ યા અબદ્ધ હોય, ત્હેના ઉપરની ભાવનજ મુક્તિનું કારણ થઈ પડે છે. સકલ ગુરુઓના ગુરુ અથવા અખિલ વિશ્વના ગુરુ એવાને પરમાત્મા તે બદ્ધજ હતા, તોપણ ત્હેમને માટે કુબેરપુત્રા (વૃક્ષો)માં જે ભાવના હતી, તેને લીધેજ તેઓ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયા. પરંતુ બીજા જે વૃક્ષ હતા, તેઓ ભાવનારહિત હોવાથી, પરમાત્મા પરમગુરુ મુક્ત થયા (બંધનમાંથી છુટા થયા) તોપણ તેમને પૂર્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું નહિ. માયાના વાળ ઘોળા હોવાથી વૃક્ષ થવા છતાં તે ગુરુ કહેવાતો નથી. તેજ પ્રમાણે બાળક અગર તરણ હોવા છતાંય તે ગુરુપદ ધારણ કરવાને યોગ્ય થતો નથી. પરંતુ જે સકલ ગુણવાન હોય, ત્હેનેજ ગુરુ સમજવો. આ પ્રકારના શ્રુત્યર્થને કુબેર પુત્રના ઉપર અનુબદ્ધ કરતી વખતે પરમાત્માએ વ્યક્ત કરેલો હોવાથી ત્હેમને બાલ સમજવા વ્યર્થ છે. એમાં, ગુરુ સામાન્ય લોકોની માફક બદ્ધ જેવા પ્રતીત થયા હોવા છતાં શિષ્યે ત્હેમના પ્રત્યે અંતરમાં દૃઢ ભાવના રાખવી; અને વયવડે અરૂપ હોવા છતાં ગુણસંપન્નતાને લીધે ત્હેમને ગુરુજ સમજવા, એ હેતુ પ્રદર્શિત થયો છે.

કુબેરપુત્રને સત્સંગ તથા દર્શનથી અધોગતિ (વૃક્ષોત્તર)ની પ્રાપ્તિ થઈ, અને ઉલૂખસ (ઝરુલ)ના ચરણનો સ્પર્શ થતાંજ અચ્યુત પદનાં દર્શનનો લાભ થયો, તેનું કારણ તે બન્ને જાને નથી, એમ સમજવું. પરંતુ શ્રીમદ્ અને તેનો અભાવ તેને લીધેજ એ ફળ મળ્યાં. નારદના સમાગમ વખતે શ્રીમદ્ હોતો તેથી વૃક્ષોત્તર અને ઉલૂખસના ચરણ સ્પર્શકાળમાં તે નહિ હોવાથી કૃષ્ણ દર્શન એ ફળ અનુક્રમે તેઓને મળ્યાં એમ સમજવું. ઉરૂખસ (મહાદુષ્ટ)ના ચરણનો સ્પર્શ, એટલે કૃષ્ણ વૃક્ષની અંદર ગયા ત્યારે ઉલૂખસ આડું પડ્યું હતું અને તેનું ચરણ (નીચલું અંગ) વૃક્ષને સ્પર્શિત થયું હતું, તેજ જાણવું.

કુબેર પુત્રોએ કહ્યું, હે ભગવાન! હમારા હાથે જે દુષ્ટકર્મ થયું તે હમે કર્યું ન હતું, અને નારદના મુખેથી જે શાપવચન નીકળ્યું હતું તેપણ ત્હેમણે કાઢ્યું નહિ હતું, એમ હમે સમજીએ છીએ. કેમકે, સકલ વૃત્તિ-

એના પ્રવર્તક એવા ત્હમે અંતર્ધર્મી રૂપે સદા વાસ કરો છો; એથી ત્હમા-
રોજ એ આશય હશે કે, એવાં દુષ્ટ વર્તનથી શું ફળ મળે છે, અને કેવી
રીતે ઉદ્ધાર કરે છું. તે લોકોને દર્શાવી આપવું, એમ હમને લાગે છે.

શ્રુતિ માત્રથી (વેદવચન શ્રવણ કર્યાથી) ત્હમારું સગુણ સ્વરૂપ જોએને
જ્ઞાત થયું છે, તેઓ નિર્મુક્ત થાય છે; તો તે સ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કર-
નારા એવા હમને અનંત સુખની પ્રાપ્તિ કેમ નહિ થાય? હે પ્રભો!
સ્વભક્તોનો ઉદ્ધાર કરવાને કાળે ત્હમે સગુણ સ્વરૂપનું અવલંબન કરીને,
નાના પ્રકારની લીલા કરો છો, પરંતુ અજ્ઞાન ત્હમને બદલતું સમજે છે.
સત્ય જો ત્હમને બંધન હત, તો બંધનમાંથી હમારી મુક્તતા ત્હમે કેવી
રીતે કરી શકત? મુક્તજ બીજાને છોડવી શકે છે, નહિ કે બદ્ધ. જે દુર્ઘટ
કૃત્ય કદીયે મનુષ્યના હાથે થવું સંભવનું નથી, તે સ્વાભાવિક લીલાથી જો
કરી શકે છે, ત્હેનેજ અવતારી પુણ્ય સમજવામાં આવે છે; અને ત્હમે પણ
એવાજ હોવાથી, જાતે બદ્ધ હોવા છતાં હમને બંધમુક્ત કર્યા, એનાથી
બીજું કયું વિશેષ અઘોરિકત્વ ત્હમારાં ધર્મસ્વરૂપને માટે હોય શકે? જે
ઔપધ્ય રોગનાશક અને સુખદાયક થઈ પડે છે, તેની કડવાશનું કાણુ
વર્ણન કરશે? કોઈ નહિ. તેજ પ્રમાણે, જેનાથી ત્હમારાં દર્શન અને
પ્રસાદનું ફળ મળ્યું, તેને શાપ કાણુ કહે? એથી ઉલટું, નારદનો તો
હમારા ઉપર મહાન્ અનુગ્રહજ થયો, એમ હમે સમજીએ છીએ.

‘પાપાત્મક કર્મ કર્યું કે તે તાત્કાલ ફલપ્રદ થાય છે, પરંતુ પુણ્ય કર્મ
તો ટેટલાક સમય પછી અભાષ્ટ ફળ આપે છે.’ નારદનાં શાપ વચનથી
કુબેર પુત્રોને તાત્કાલ વૃક્ષયોનિની પ્રાપ્તિ થઈ, પરંતુ અચ્યુતનાં દર્શનથી
તેઓને તાત્કાલ મેક્ષ મળ્યો નહિ; તે કાળાન્તરે મળનારો થયો. તેજ પ્રમાણે
કૃષ્ણે પણ પાપાવહ ચૈત્યકર્મ કર્યું, તેનું ફળ ત્હેમને બંધનરૂપથી તાત્કાલ
મળ્યું, પરંતુ નવનીતાદિ વસ્તુનું દાન કરવાથી મુક્તિ (છુટકા) શીઘ્ર થઈ
નહિ. એ પરથી પુણ્યાપુણ્ય કર્મ આ જગતમાં અવસ્ય ફલપ્રદ થાય છે,
તોપણ પાપ જેવું શીઘ્ર ફલપ્રદ થાય છે તેવું પુણ્ય થવું નથી, એમ સમ-
જવું; અને પુણ્યકર્મને માટે ઉદારીનતા ધારણ કરવી નહિ.

‘શ્રીમદમાં અંધના નિત્ય હોય છે, એમ જાણીને તેઓએ સદ્દર્શનમાં
દૃષ્ટિની પ્રવૃત્તિ થવાની પ્રાર્થના કર્યા’ તે મુક્તજ સમજવું. કેમકે એમને
જે એ નીચ સ્થાવર યોનિની પ્રાપ્તિ થઈ હતી, તેનું દારણુ સદ્દર્શનનો
અભાવજ હતું. સત્પુરુષોનાં દર્શનથી વિષયોની નશ્વરતા પ્રતીત થાય છે,
અને મનુષ્ય કામમદાદિ વિકાર રહિત થઈને સદ્રૂપ (અલરૂપ)નો સાક્ષાત્કાર

કરવાને સમર્થ થાય છે. એટલા માટે ત્હમણે આખરે કહ્યું કે, હે ભગવન! હમે ત્હમરી પાસે જે જે પ્રાર્થના કાઢી છે, તે બધી ત્હમરી મરજી માફક આપો, પરંતુ પરમાનંદના કંદરપ સાધુસંગતું તો નિત્ય પ્રદાન કરજો. કેમકે, કુબેર જેવા હમારા પિતા કે જેમની પાસે નવનિધિ દ્રવ્ય છે, તથા ચક્ષુકન્યા હમારી સ્ત્રી, રૂપ પણ હમારું અત્યંત સુંદર, શરીર યૌવન યુક્ત, પુષ્પક જેવું સ્વેચ્છાચારી વાહન, અન્નકાસમી હૃદયનગરી, એવી હમને અનુકૂળતા હોવાથી હમે આપની પાસે બીજું શું માંગીએ? પરંતુ ત્હમારા નામની સદૈવ સ્મૃતિ રહે, એટલા માટે સત્પુરુષોનો સંગ હમને આપો. આપનાં જે દર્શનથી મોક્ષ કલ્પો છે, તે એ દર્શન નારદની કૃપાથીજ થયું છે. એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરીને, તેઓ ચાલ્યા ગયા.

પ્રારબ્ધ કર્મથી જે બદ્ધ થતા છતાંય બીજાને મુક્ત કરે છે, ત્હેની પણ નિર્મુક્તિ તે પુણ્ય કર્મના પ્રભાવથી શીઘ્ર થાય છે, એમ જાણવું. એને માટે ઉદાહરણ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણજ.

॥ इतिशिवम् ॥

અધ્યાય અગિયારમો.

एकादशे समागत्य वृंदावनमथार्भकैः ।

वत्सान्पालयताग्नेन हतौ वत्सबकासुरौ ॥

અર્થ:—આ અગિયારમાં અધ્યાયમાં, વૃંદાવનમાં આવીને ગોપાલ બાલકોની સાથે ગોવત્સરક્ષણ કરતાં શ્રીકૃષ્ણે વત્સાસુરનો અને બકાસુરનો વધ કર્યો, એવી કથા વર્ણન કરેલી છે.

શુકદેવજી કહે છે કે હે રાજા! તે અર્જુન નામક વૃક્ષોના પડવાનો શબ્દ નંદ ગોપાસાદિકોનાં સાંભળવામાં આવ્યો ત્યારે તેમને એવો ભાસ થયો કે, શું વિજળી પડી या વજ્રપાત થયો? તેથી તે સધળાં ભયથી શકિત થઇને જ્યાં વૃક્ષ પડ્યા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા, તો આંગણમાં પડેલા વૃક્ષ જોવામાં આવ્યા; પણ તે પડવાનું કારણ કંઈ જણાયું નહિ. સામે જોયું તો, ઉલૂખલ (ખાંડણિયા) સાથે કૃષ્ણને દામણાથી બાંધેલો છે અને તે તેને જોરથી ખેંચી રહ્યો છે એમ નંદાદિકોના જાણવામાં આવ્યું. ત્યારે તો ‘આ કોનું કૃત્ય હશે! મોટું આશ્ચર્ય છે! આમ એકાએક શું થયું! આ શું અરિષ્ટ-સૂચક તો ચિન્હ નહિ હોય?’ એમ કહી ભ્રમમાં પડ્યા. એવામાં ત્યાં આગળ ન્હાના ન્હાના બાળકો હતા તે કહેવા લાગ્યા કે, આ કૃષ્ણ તે વૃક્ષોની વચમાં

આવી જતાં તેણે આકુ થએલું ખાંડણીયું ખેંચતા ઝડ પાડી નાંખ્યા. એટલુંજ નહિ પણ એ વૃક્ષોમાંથી બે દિવ્ય પુરુષો નિકળ્યા અને એને સાથે કંઈ બોલીને ચાલ્યા ગયા એ પણ અમે જોયું.

તે બાલકોનું ભાષણ સાંભળ્યું પણ તે ગોપાલોને સાચું લાગ્યું નહિ. કારણ કે, આ નહાતો કન્હયો મોટા ઝાડોને ઉખેડે એ વાત કેમ સંભવે? તર્કાતીત પરમેશ્વરનું કર્મ પણ અતર્ક્ય હોવાથી તેને માટે કોઈનો કંઈપણ તર્ક નિશ્ચિત થઈ શક્યો નહિ. સારાંશ તે સર્વેજણા સંદેહમાંજ પડી ગયા. નંદે જ્યારે આમ જોયું, ત્યારે તો દોડના જઈને તેણે ઉખલસાથે બાંધેલા શ્રીકૃષ્ણને હસીને છોડ્યા; તથા સારા ભાગ્યને લઈને આ છોડારો વૃક્ષને તળે દબાયો હતો. તોપણ કંઈ ઈજ્જત ન થતાં બચી ગયો, માટે આપણા ઉપર પરમાત્માની કૃપાજ છે એમ સમજીને, તેણે આત્મજોને બોલાવી અરિષ્ટનાશક શાંતિક પૌષ્ટિક કર્મ કીધું અને તેમને વસ્ત્રાન્નદારથી સન્માનિત કીધા. જસોદાને પણ પશ્ચાતાપ થયો અને કહેવા લાગી કે, કેવી હું નિર્દય! કન્હયાને બાંધવાની મને શી બુદ્ધિ સૂઝી! મારા હૃદય કેમ બળી ન ગયા! સઘળી જણીઓ મને છોડવાને માટે કહેતી હતી પરંતુ મુઠ્ઠેજ છોડ્યો નહિ કંઈ દૈવની અનુકૂલતા હતી માટેજ આ અનર્થ ટળી ગયો.

બે દિવસ વિત્યા પછી, પાછા કૃષ્ણે પહેલા સમાન ગોકુલમાં દંડી દૂધ માંખણની ચોરી કરવાનું કામ શરૂ કર્યું. વિશેષતઃ ઉખલની સાથે બાંધતી વખતે જે જે ગોવાળણ આવી હતી અને જસોદામાતાને કહેતી હતી કે, 'આ ચોરને સારી રીતે બાંધી રાખશો, તો ફરી એ કદી ચોરી કરે નહિ,' તેમને ત્યાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. બાલકીલા કરવામાં પરમાત્માનો હેતુ અખિલ ગોકુલવાસી લોકોને આનંદ આપવાનો હતો. અરતુ! હે રાગ, સાવધાનતાથી શ્રવણ કર, તોમને પણ કૃષ્ણ પરમાત્માના એક એક કૃત્યનું આશ્ચર્ય અને આનંદ પણ થશે.

કૃષ્ણના ભયને લીધે કેટલીક ગોપીઓએ પોતપોતાનો ગોરસ સુરક્ષિત રહે તે માટે એક એવું મજબુત મકાન જોયું હતું કે, જેમાં તેનો પ્રવેશ ન થઈ શકે. તેમાં તે સર્વે જણીઓ દહીં, દુધ, માખણ, ઘી વગેરે સર્વ પદાર્થ સુકતી હતી. તે મકાનના બારણાં, બારી વગેરે સારી રીતે વાસી બધાં ત્યાં તાળાં દીધેલાં હતા. તેમ બહારની બાજુએ ચોસરીપર તે સર્વે જણીઓ રક્ષા કરવાને બેસતી હતી. આ વાત શ્રીકૃષ્ણના જાણવામાં થોડીજ નહોતી? તેમણે એક દિવસે પોતાના સોમતિઓને બોલાવીને કહ્યું કે, ભાઈઓ! આપણા ભયથી કેટલીક ગોપીઓ એક મજબુત મકાનમાં

પેલપોતાનો ગોરસ તાળાં દધ ખૂબ બદોબસ્ત સાથે રક્ષણ કરે છે; આ આગળ આજે મારો જવાનો વિચાર છે તો તેમાં તમારી શી સંમતિ છે? તે આપણને છેતરે છે તો આપણે પણ તેને છેતરવી જોઈએ. ગોપાલ બાલકોએ કહ્યું કે, અમે તો આવવાને તૈયાર છીએ પણ તે મકાનમાં આપણે શી રીતે પ્રવેશ કરી શકીશું? શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા કે, હું તમને ત્યાં લઈ જઈશ. આજો! આમ કહીને તે પોતાના મિત્રવર્ગ સાથે તે મકાન પાસે આવીને સર્વને કહેવાં લાગ્યા કે હે બાલકો! હવે તમે સર્વે જણા આંખ મીચી દો, હું તમને એકદમ ધરની અંદર લઈ જઈશું. ગોપાલ બાલકોએ પોતપોતાની આંખો મીચ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણે પોતાની યોગમાયાનું સ્મરણ કરીને એના પ્રભાવથી તે સર્વેને ગવક્ષ માર્ગે ધરમાં દાખલ કર્યા; પણ બહાર જે ગોપીઓ મકાનનું રક્ષણ કરવા બેઠી હતી તેમને એની ખબર ન પડી. અંદર ગયા પછી, સર્વ બાલકોએ દહીં, દુધ, માખણ, ઘી વગેરે ગોરસ જેટલો ખાધ શકાયો તેટલો ખાધો, ને બાકીનો હાંદ્રા માટલાં ફેડીને જમીનપર ફેળી નાંખ્યો. આટલું કાર્ય થયા પછી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, ભાઈઓ! હવે મોટ મોટથી યરાડ પાડો. આ સાંભળતાંજ સર્વ ગોપાલ બાલકો ગર્જના કરવા લાગ્યા, તથા તાળિઓ પાડી ખડખડાટ હસવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, પોતપોતાનો ગોરસ સમાવી લ્યો નહિં તો લુટાશે.

આવી રીતે જ્યારે મકાનમાંથી શબ્દ તથા તાળીઓ ગોપિઓના સાંભળવામાં આવી ત્યારે તેઓ વિસ્મયપૂર્વક કહેવા લાગી કે, હે સખી! બહાર તો તાળું દીધેલું છે અને તે ચોર બાળકો સાથે અંદર શી રીતે અને ક્યાંથી ગયો? બીજી બેલી, હવે તાળું નહિ બોલશે; એ ચોર હવે બહાર શી રીતે આવશે તે આપણે જોઈશું. એકજણ બેલી, હાથમાં સોટી લઈને તમે ઉભી રહો અને એ બહાર આવે એટલે બધાને ફટકારજો. બીજી બેલી, આપણામાંથી કોઈ એક દોડીને જસોદાને કહી આવે કે, અમારી સાથે આવી તમારો છોકરો બાલકોને સાથે લઈ શી રીતે ચોરીનું કામ કરે છે તે જુઓ અને પોતાની ખાત્રી કરી લ્યો ત્રીજીએ કહ્યું કે, છોકરાઓ તરફ થું છે! એમને જવા દો. ચોથી બેલી, નહિ, એમ નહિ થાય. સર્વે જણાને થાંભલાઓ સાથે બાંધી લાકડીથી મારશો તો પછી તેઓ નાંદના છોકરાની સોબત નહિ કરે એક જણીએ કહ્યું, છોકરાઓ ભાગી જાય તો ભાગવા દો પણ તે મુખ્ય ચોરને આજે જવા દેશો નહી, ને તેની બોડ તોડો. આજે હીક હાથમાં આવ્યો છે. આવી રીતે બહાર જે ગોપીઓનું ભાષણ ચાલતું હતું તે સર્વ અંદર ગોપાલ બાલકોએ સાંભળ્યું અને રડવા લાગ્યા,

તમા તેમના શરીર કંપવા લાગ્યા. તેમણે શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, જલદી અમને અંહીથી બહાર કાઢ નહિ તો અનર્થ થશે. અમે ફરીથી આવું કર્મ કરશું નહિ.

આ સાંભળીને તો શ્રીકૃષ્ણ હસવા લાગ્યા. બાલકોએ કહ્યું કે, હમણાં તને હસવું આવે છે પણ જ્યારે યશોદા ફરીથી તને ઉખડતી સાથે બાંધી શાખશે અને ગોપીઓ મારશે ત્યારે ખબર પડશે. અમે તારી સંગતીથી આજે પણ ફસાયા છીએ. હે કૃષ્ણ ! હવે જલદી અંહીથી બહાર કાઢ, નહિ તો અંહીની ગોપિકા મારશે અને ઘેર માઆપ પણ સળ કરશે તે જૂદું. અમે તારે પગે પડીએ છીએ તો અમારી ઉપર દયા કર. એમ બોલીને જ્યારે તે રડવા લાગ્યા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, બધાં પહેલાંની પેઠે પોતાની આંખ બંદ કરો તો જલદી બહાર કાઢું. આ સાંભળી બધાએ આંખો મીંચી અને પહેલાંની પેઠે શ્રીકૃષ્ણે પોતાની યોગશક્તિથી તેમને ગવાક્ષદ્વારથી બહાર કાઢ્યા. પરંતુ તેમાંથી એક ગોપાલના મનમાં વિચાર થયો કે, 'આ કૃષ્ણ સર્વને આંખો મીંચવા માટે કહે છે તો આપણે જોવું જોઈએ કે આ બધાને શી રીતે બહાર કાઢે છે.' તેણે પરમાત્માની માયા જોવાનો વિચાર કર્યો અને બહાર આવતી વખતે થોડી આંખો ખોલી; તો શો ચમત્કાર થયો કે, તે ગોપબાળક ગવાક્ષદ્વારમાંથી પૂરો ન નિકળ્યો. અર્ધું બહાર અને અર્ધું અંદર તેનું શરીર લટકી રહ્યું. એટલામાં તેણે કૃષ્ણને હાંક મારી કે હે કૃષ્ણ ! હું અટક્યો છું, અટક્યો છું, જલદી બહાર કાઢ.

બહારના ભાગમાં જે ગોપીઓ રક્ષા કરતી હતી તેમણે તે બાલકનું લાપણું સાંભળીને વિચાર કર્યો કે, એ ક્યાં અટક્યો છે ? એક જણીએ કહ્યું કે, ખોસો ખોસો, તાળું ઉંઘાડો, બારણું ખોલો અને એને પકડો, નહીં તો ભાગી જશે. ત્યારે મકાનનું તાળું અને કમાડ ખોલ્યાં, તો અંદર કોઈ પણ જોવામાં આવ્યું નહિ. એકસો સુદામાનામક એક ગોપાલબાલ ગવાક્ષદ્વારમાં લટકતો જોવામાં આવ્યો. પછી શું પૂછવું ! તેમણે લાંબી લાંબી લાકડીઓ લઈને તેના પગપર ફટકાં મારવા શરૂ કર્યા. ત્યારે તો મોટેથી તે આક્રોશ કરવા લાગ્યો કે હે કૃષ્ણ ! હે કેશવ ! અરે આ સર્વ ગોપીઓ મને લાકડીથી મારી રહી છે માટે જલદી બહાર કાઢી લે અને મારા અન્યાયની ક્ષમા કર. કૃષ્ણે કહ્યું કે, ત્હં બધું કરીને આંખો ઉઘાડી રાખી હશે. તેણે કહ્યું, તું શું કરે છે તે જોવાને માટે મ્હં આંખો થોડી ઉઘાડી રાખી હતી. કૃષ્ણે કહ્યું, માટેજ એમ થયું. તેણે કહ્યું, ફરી હું એમ નહિ કરું પણ બહાર કાઢી લે. લાકડીના ફટકા મારા પગ સહન કરી શકતા

નથી. ત્યારે કૃષ્ણે તેને ઝટ પોતાનો હાથ આપી ગવાક્ષમાંથી બહાર ખેંચી કાઢ્યો, અને બધા પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા. પરમાત્માની માયા જે કાંઈ જોવાની ઇચ્છા કરે તેની આમજ સર્વત્ર મારપીટ થયાં કરે છે અને સંસારમાંથી તે કદી બહાર નીકળી શકતો નથી. પરંતુ પરમાત્મા પોતાના સ્વકૃતને હાથ આપી માયા અને તત્કાર્ય સંસારગ્ન્યમાંથી બહાર કાઢે છે, એ વાત આ ઠેકાણે સ્પષ્ટ થઈ ચરતુઃ !

તે તરફ જસોદાને બોલાવવાને માટે જે ગોપી દોડી ગઈ હતી, તેણે સર્વ હકીકત કહી અને એને પોતાની સાથે લઈ આવી જસોદા ત્યાં આવી પહોંચતાંજ પૂછવા લાગી કે, મારો કૃષ્ણ ક્યાં છે તે મને બતાવો. ગોપીઓએ કહ્યું કે, આવ્યો હતો પણ તે બાગી ગયો. જસોદાએ કહ્યું, તમે ગોરસતું રક્ષણ કરવા બેડી છો અને મકાનને પણ તાળું આપેલું છે, તો પછી તે કયે રસ્તે અને શી રીતે અંદર જઈ શકે ! નાહક તમે તેના પર ચોરીનો આરોપ કરો છો. ગોપીઓ બોલી, મકાનના ગવાક્ષ માર્ગથી તે આવ્યો હતો. ત્યારે તો જસોદા હસવા લાગી અને બોલી, શું તમે બકો છો ? કે, ગવાક્ષના અદ્ય છિદ્રમાંથી અત્યંત ઉંચા સ્થાન ઉપરથી તે સર્વ છોકરાઓને લઈને ધરમાં આવે છે. તમે બધીય જૂઠી છો. ખેર ! કૃષ્ણે તમારો ગોરસ કેટલો ખાધો તથા દોળી નાંખ્યો તે મને બતાવો, તો તેટલો હું તમને પોતાના ધરમાંથી આપી દઉં. દેખાડવાને માટે ગોપી જ્યાં અંદર ગઈ, તો એકપણ માટલું ફૂટેલું કે તૂટેલું જોવામાં ન આવ્યું, અને માટલાં જ્યાં જીવે છે તો, બધાજ દંડી, દૂધ, શી, માંખણ વગેરે પદાર્થોથી સંપૂર્ણ ભરેલાં જોવામાં આવ્યા. પરમાત્માના મુખમાં એકાદ મિંદુ જળ તો સિંધુવત્ ફળ મળે છે. સત્પાત્રને અદ્યમાત્ર દાન આપેલું હોય તો પણ વસ્તુ માહાત્મ્યથી તે અનંત ફલદાયક નીવડે છે, તદ્દનુસાર પરમાત્મરૂપી સત્પાત્રમાં અદ્ય ગએલો ગોરસ અનંતરૂપથી વૃદ્ધિગત કેમ ન થાય ! જસોદાએ આમ જોયું ત્યારે ગોપીઓને કહ્યું કે, તમેજ જૂઠી છો. નાહક મારા બાલકપર દોષારોપ કરો છો કે, હું તેને મારું. આજે સવારથી કૃષ્ણ ધરમાંજ રમે છે, તે તમારે ઘેર શી રીતે આવે ? ગોપીઓ બોલી, તેની કૃતિ અમ્હાદિકદેવો પણ જાણી શકે નહીં. ભક્ષે ! હમણાં અમે બધાં તમારી પાસે જીહાં થયાં પણ ફરી કાંઈ વખતે તમારી ખાત્રી કરી આપીશું. આ સાંભળીને જસોદા ત્યાંથી પોતાને ઘેર ગઈ. તો કૃષ્ણ ધરમાં રમી રહ્યા છે તે તેના જોવામાં આવ્યું. ઝટ તેણે તેને ઉઠાવીને મુખ ચુંબન કર્યું.

એક સમયે શ્રીકૃષ્ણે માધ્યાનકાલમાં કાંઈ ગોપીને ઘેર તે ધરમાં નથી

એમ જોઈને પ્રવેશ કર્યો અને દાંડી ખાવા લાગ્યા, એટલામાં તે પણ આવી પહોંચી. તેણે તેને, હાથમાં દહીનું માટલું અને બધું મ્હોટું દહીંથી લિપ્ત થયેલું એવી સ્થિતિમાં જ પકડીને ઝટ જસોદા પાસે ખેંચી લાવી હાજર કર્યો અને કહ્યું કે, જસોદાજી ! ધણા દિવસથી આને ચોરી કરતાં પકડવો એવી ઈચ્છા હતી, પણ આજે તે ચોર હાથમાં સપડાયો છે. હવે પૂછો એને? જસોદાએ કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ ! આ તહે શું કીધું ! કૃષ્ણે કહ્યું હે મા ! હું તને સત્ય કહું છું કે, આ જો કહે છે તે બધું ખોટું છે એમ સમજજો. જસોદા ખોટી, ત્હારું મોટું દહીંથી બરેલું દેખાય છે અને હાથમાં દહીંનું વાસણ છે તેથી હું સમજું છું કે, તહે ખરેખર જ દહીં ખાધું છે કૃષ્ણે કહ્યું, મા ! હું રસ્તા ઉપર રમતો હતો એટલામાં ગોપાલ બાલકો આવીને એના ઘરમાં ધુસવા લાગ્યા અને મને પૂછવા લાગ્યા કે અમારી સાથે આવે છે કે ? મહેં ના કહી. તોપણ તે બધાં મ્હને બલાત્કારથી લઈ ગયા. તેમણે આના ઘરનો ગોરસ ખાધો અને હું તો દૂરથી જ ઉભો રહીને જોતો હતો; એટલામાં આ ઘરમાં આવી પહોંચી તો તે બધા બાલકો ભાગી ગયા; તે ધણા ચપલ હોવાથી આના હાથમાં શી રીતે આવે ? પણ હું જે ત્યાં ઉભો હતો, (કારણ કે મહેં કંઈ ચોરી કીધી ન હતી તો પછી મારે ત્યાંથી ભાગી જવાનું શું કારણ) તો મને જ આણે પકડયો અને મારા હાથમાં આ દહીંનું માટલું બલાત્કારથી આપ્યું; અને મ્હોટાં ઉપર દહીં પણ લગાવ્યું કે જાણે મહેં જ ચોરી કરી છે એમ તને લાગે. પરંતુ જેમણે ખરી ચોરી કરી છે તેમને તો પકડી ન શકી અને મને જ તારી પાસે ખેંચીને લઈ આવી; આના પર તું વિશ્વાસ નહિ રાખ. એમ કહીને એણે દહીંનું વાસણ દૂર ફેંકી દીધું અને માતાના પાલવથી મ્હોટાનું દહીં લૂછી નાંખી પોતે માતાના ખોળામાં જઈ બેઠો. આવી તેની કૃતિ જોઈને ગોપી હસતી હસતી પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ.

ગોકુલમાં કોઈએક સ્ત્રી સદાચાર સંપન્ન અને પતિવ્રતા ધર્મમાં નિરત હતી, પરંતુ તેના મનમાં તે આચારને માટે ધણો અહંકાર હતો. એક સમયે તે સ્ત્રી એકાંતમાં પોતાના પતિને અભિમાન સાથે કહેવા લાગી કે, હે સ્વામીનાથ ! આજકાલ ગોકુલમાં રહેવું મને હીક લાગતું નથી. કારણ કે નદનો છોકરો ધણો દુરાચારી છે. ગોકુલમાં ઘેર ઘેર એ નિત્ય ગોરસની ચોરી વગેરે કરે છે અને સ્ત્રીઓને ધણો ત્રાસ આપે છે. જમુનાપર કોઈ સ્ત્રી પાણી ભરવા માટે જાય તો રસ્તામાં ચાહે તેમ એ મસ્કરી કરે છે. કોઈનો એ હાથ પકડે છે, તો કોઈનું વસ્ત્ર ખેંચે છે; કોઈની ગાગર ફેડી નાંખે છે,

તો કોઇને ગમે તેવું બોલે છે; જસોદાની પાસે જઇને સધળી કૃપા કરે છે પણ તે કંઈ તેને સગ્ન કરતી નથી, અને ઉલટું તેમનેજ કહે છે કે તમે બધીય જૂદી છો. આવે ઠેકાણે રહેવામાં મને ધણેજ ભય લાગે છે કે, કોણ જાણે ? કોઈ સમયે તે ચોર જર નંદનો છોકરો આવે અને મારા શરીરને સ્પર્શ કરે. તેનાં લક્ષણ કંઈ સારાં નથી. બાલક છે તો આવી કૃતિ છે, તો મોટા થયા પછી શું કરશે તે કોણ જાણે ! માટે મારા મનમાં પોતાનો સદાચાર અને પાતિવ્રત્ય અખંડ રહે તેને માટે કેટલાક દિવસ પિયરમાં જઇને રહેવાનો વિચાર છે. આપની ઈચ્છા હોય તો ચાલો આપણે બન્ને જણા સાથેજ ત્યાં રહીશું.

પતીએ કહ્યું, માશયી આવી શકાશે નહીં; કારણ કે, ધરત્યાર તથા ગાયો, બેંસો વગેરે જનવરોની કોણ સંભાળ કશે ? પણ તારા મનમાં પોતાના માઆપને ઘેર જવાનો ઈરાદો હોય, તો થોડા દિવસ ત્યાં રહેવું. ધણા દિવસ થયા તું પણ પિયર ગઇ નથી તો આ પ્રસંગને લઇને જવાથી પણ બધાની સુલાકાત થશે અને કેટલાક દિવસો સુધી નિવાસ કરવાથી તને પણ આનંદ થશે. અંહી તું કહે છે તેમ નંદના છોકરાએ બધાને બેજર કરી મૂક્યાં છે. પણ બોલે કોણ ! ગોકુલનો રાજા નંદ હોવાથી તેનો છોકરો જે કંઈ કરે તે બધું સહન કરવુંજ બેઠાએ. બીજાનો છોકરો હત તો તેને સારી શિક્ષા કરી શકાત કે, પાડો તે ચોરજરના લક્ષણોજ લુલી જાત દીક ! હું તને બોલાવવાને માટે બરાબર આજથી છ માસ પૂરા થશે તે દિવસે આવીશ. આવી રીતે પતિએ કહ્યું અને બીજે દિવસે પોતાની સ્ત્રીને પિયર મોકલી આપી.

સર્વાન્તર્યામી, સર્વસાક્ષી, પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણને શું આ વાત ખબર નહોતી ? તે સ્ત્રીનો તથા તહેના પતિનો આપણા માટે કેવો ભાવ છે અને તેમના મનમાં પોતાના સદાચાર તથા પતિવ્રતા ધર્મ વગેરેને માટે એમને કેટલું અભિમાન છે, તે સારી રીતે જાણીને તેમને નિરહંકારી બનાવવાને માટે તેમણે શો ઉપાય કર્યો તે જુઓ !

તે સ્ત્રી પિયર ગઇ હતી તે ત્યાં આનંદથી છ માસ સુધી રહી પણ સાર્વકાલ શ્રી કૃષ્ણની નિંદાજ બધાની પાસે, તેમના અપલક્ષણ માટે કર્યા કરતી હતી; અને તેમના ત્રાસથીજ હું ગોકુલ છોડીને અંહી આવી છું એમ માઆપને તથા પોતાની સખીઓને કહ્યા કરતી હતી. તેનો પતિ જુદા મહિનાના છેલ્લે દિવસે તેને બોલાવવાને માટે જવાનો હતો, તે વાત પણ શ્રી કૃષ્ણ જાણતા હતા ત્હેમણે તેના પતિનો વેપ લીધો અને સ્ત્રીને બોલાવવા

વવાને માટે તેના પતિના પહેલાં તે સસરાને ઘેર જઈ પહોંચ્યા. જમાઈ આવતાંજ સાસુ સસરાને ઘરોજ આનંદ થયો. બધાંએ સ્વસ્તિક્ષેપ વાર્તા તથા ગોકુળની હકીકત ત્હેમને પૂછી અને ત્હેમણે પણ બરાબર જવાબ આપ્યો. બાદ સ્નાન કરી બોજા કરી વિશ્રાંતિ માટે સુઈ ગયા. સાંજે પણ નારતો વગેરે કરીને તે સ્ત્રીની પાસે જઈને બેઠા અને વાતચિત કરે છે કે, હું તને લઈ જવા વારતે આવ્યો છું; તો વહેલી સવારમાં તૈયારી કરી મારી સાથે ચાલ. તેણે માથાપને લીંગન કહી કે, સહવારના પહોરમાં મારે પતિ સાથે જવું છે તો તૈયારી કરી આપો. તેના માથાપે જમાઈને કહ્યું કે, ધણા વર્ષ થયા તમે આવેશ હો તો આઠ પંદર દિવસ રહી બાદ સ્ત્રીને લઈ જાઓ. જમાઈએ કહ્યું કે, મને રહેવાને જરાપણ કુરસદ નથી. ધર તથા ગાય વગેરે જનવરો બીજાને સોંપી આવ્યો છું. પાછો જઈ ત્યાં સુધી નહોતો છોકરો શું કરે કોણ જાણે! આવી વાતચિત તેમની થઈ રહી છે તેટલામાં એક પહોર રાત પીતી ગઈ અને એટલામાં તે સ્ત્રીનો ખરો વિવાહિત પતિ સસરાને ઘેર આવી પહોંચ્યો, તથા સાંકળ ઠોકીને કમાડ ઉઘાડવાને માટે મોટેથી કહેવા લાગ્યો. ઝડ સસરાએ આરાળું ઉઘાડ્યું અને જુએ છે તો પોતાનો જમાઈ છે; ત્યારે તો એ વિસ્મયમાં પડ્યો. બન્નેનું એક રૂપ અને એક સરખું લાગણું. જમાઈ બેઠા પછી સસરાએ પોતાની સ્ત્રીને બોલાવીને કહ્યું કે, બીજા જમાઈ આવ્યા છે તે જુઓ તો ખરા! તે આવીને જેવા લાગી તો જમાઈ ખરોજ? તેણે જમાઈને કુશલ પ્રશ્ન કર્યા અને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. જમાઈએ કહ્યું, હું મહારી સ્ત્રીને લઈ જવા વારતે આવ્યો છું. છ માસ પૂરા થાય તે દિવસે હું લઈ જવા માટે આવીશ એમ મહેં સ્ત્રીને કહ્યું હતું. રસ્તેથી ચાલતાં મોકું થયું માટે રાત્ર થઈ, નહીં તો બપોરેજ આવી પહોંચતે.

આ સાંભળીને સાસુ આશ્ચર્ય પામી અને બન્નેમાંથી પોતાનો ખરો જમાઈ કોણ તેના બ્રમમાં પડી. તેણે પોતાની કન્યાને કહ્યું અને તેણે ત્યાં આવીને પોતાના વિવાહિત પતિને બોલ્યો અને વિચારમાં પડી. એટલામાં પ્રથમ જે પતિ આવેલો હતો તે પણ ત્યાં દોડી આવી શું છે? શું છે? એમ પૂછવા લાગ્યો. સાસુ સસરાએ સઘળી હકીકત કહી અને બોલ્યા કે, હવે શું કરવું! અમારી કન્યાનો પતિ ખરો કોણ તેને માટે અમારા મનમાં સંદેહ થાય છે. ત્યારે પહેલો કહે છે કે હુંજ પતિ છું, આ ક્યાંથી આવ્યો છે? કાઠી મૂકે એને. બીજાએ કહ્યું, અરે મહારી સ્ત્રી હોવા છતાં તું પોતાની કેમ કહે છે? આવી રીતે પરસ્પર વાદવિવાદ શરૂ થયો. એટલુંજ નહીં પણ તે સ્ત્રીને

એક હાથ એક જમાઇએ અને બીજો હાથ બીજા જમાઇએ પકડ્યો અને આમતેમ ખેંચવા લાગ્યા. સાસુ સસરાએ બન્નેને સમજાવ્યા કે, આમ શા માટે બાઝો છો ? બાદ તેમણે કન્યાને કહ્યું કે, આમાંથી તારો વિવાહિ પતિ ટાણુ છે તે તું ઓળખી લે; પરંતુ તેનાથી પણ ઓળખી શકાયો નહિ. કેમકે બન્નેના અવાજ, ભાષણ, આકૃતિ, વર્ણ, ઉંચાઈ, વાળ મૂંછ વગેરે બધું એક સરખું જ. એક રતિ માત્ર તેમનામાં ફરક નથી; તો પછી તે સ્ત્રી 'આજ પોતાનો વિવાહિત પતિ છે' એમ ક્યાંથી જાણી શકે ? સસરાએ ઓળખાણ ને માટે તે બન્નેને નામ દામ, બાપ તથા દાદાતું. નામ અને સર્વ કુલવૃત્ત પૂછી જોયું પણ બન્નેનો એકજ જવાબ ! લગ્ન ક્યારે થયું તે દિવસ અને મહિનો. ક્યાં થયું અને તે સમયે કોણ કોણ હતા ઇત્યાદિ હકીકત પણ સસરાએ પૂછી, પણ લગ્ન થયા દિવસથી આજ દિવસ સુધીનો વ્યવહાર કહેવામાં કોઈનો પણ ફરક જણાયો નહિ.

આમ ટોટો ચાલી રહ્યો છે એટલામાં ત્રીજો જમાઇ આવી પહોંચ્યો. તેનું રૂપ પણ બન્નેના જેવુંજ હતું. તે કહેવા લાગ્યો કે, મહારી સ્ત્રીનો હાથ પકડીને શા માટે ખેંચો છો ? તેઓ બોલ્યા કે સ્ત્રી કોની છે ? અમારી. સાંભળતાંજ તે પણ બાઝવા અને ખેંચા ખેંચી કરવા લાગ્યો. એટલામાં વળી ચોથો જમાઈ હાજર થયો. તેણે ત્રણે જણાને કહ્યું કે, સ્ત્રી મહારી અને ત્હમે તેને લઈ જનારા કોણ ! ચાક્રો, હટો, નહી તો માર ખાવો પડશે. આમ જોઈને ધરના સર્વ માણસો વિસ્મય પામી દુઃખ કરવા લાગ્યા કે, હે ભગવન્ ! શું આ ફજેતી ? એટલામાં તેમનો ઝવડો સાંભળીને આસપાસના આડોશીપાડોશી દોડી આવી પૂછવા લાગ્યા કે, આજે આખી રાત તમારે ત્યાં ઝવડો શેનો ચાલી રહ્યો છે ! સસરાએ બંધી હકીકત કહી સાંભળાવી અને કહેવા લાગ્યો કે, આ ચારે મહારા જમાઇ જેવાજ દેખાય છે પણ વિવાહિત પતિ ટાણુ છે તે જાણી શકાતું નથી. જેવું રૂપ તેવુંજ ભાષણ અને વેપ, તથા લગ્ન થયા દિવસથી આજ સુધીનો વૃત્તાન્ત અને કુલની તમામ હકીકત બધા એક સરખીજ કહે છે. જો કદાચ કંઈ થોડો ફરક પડ્યો હત તો અમે કહેત કે આ જુદો અને ઢોંગી છે. લોકોએ કહ્યું, એમ હોય તો નાહક ત્હમે શા માટે ફજેતી કરી લ્યો છો ! આ બધાને કન્યા સાથે ધરમાંથી કાઢી મૂકો. આ સાંભળીને સસરાએ કન્યાને તથા જમાઈઓને, અમારા ધરમાંથી ચાલ્યા જાઓ અને બાદ ટોટો કરો એમ કહ્યું. ચારે જણાએ વિચાર કીધો કે આ બાબતનો ચુકાદો કરવાને માટે ન્યાયાધીશ પાસે જવું જોઈએ. રાતમાં જે ઝગડો શરૂ થયો હતો તે સૂર્યોદય

સુધી; બાદ જ્યારે ચારે જણાને ધરમાંથી કાઢી મૂક્યા ત્યારે તો લોકોની ખૂબ હઠ જામી, અને ચારેનું એક સરખું રૂપ જોઈને તમામ લોકો વિસ્મય પામ્યા. સ્ત્રી ધણીજ શરમાળ થઈને રોવા લાગી.

તે ચારે જણા તે સ્ત્રીને એક પલંગ પર બેસાડીને તેને પોતાને ખભે ઉપાડીને ન્યાયાધીશ પાસે ચાલ્યા. એટલામાં તો તેમને ખભે જે પલંગ હતો અને તેનાપર જે સ્ત્રી બેઠી હતી તેની પાસે પાંચમે પતિ પ્રગટ થઈને બેઠો. રસ્તામાં તમાશો જોવાને લોકો ધણા ભેગા થયા હતા અને હસીને તાળીઓ પાડવા હતા. તેઓ ન્યાયાધીશ પાસે ગયા અને સવળાએ પોતાની યથાર્થ હકીકત કહી અને આ સ્ત્રી મ્હારી એમ કહેવા લાગ્યા. પરંતુ અધાનું રૂપ, રંગ, ભાષણ, વૃત્ત એક સરખું હોવાથી તે પણ ચુકાદો બરાબર આપી શક્યો નહિ, ને તેણે તે અધાને ત્યાંથી કાઢી મૂક્યા. ખરો વિવાહિત પતિ તેમાં હતો, પણ તેનું કંઈ ચાલ્યું નહિ અને ઉલટો ફજેત થઈને દુઃખી થયો. સ્ત્રી પણ રડવા લાગી અને પરમાત્માને શરણ જઈને પ્રાર્થના કરવા લાગી કે હે ભગવન! હે કૃષ્ણ! ત્હમારા આચારની નિંદા કરી અને તમને ધણો દોષ આપ્યો તેનું મને આ ફળ મળ્યું છે એવું હું સમજું છું. હું મોટી પતિવ્રતા, સદાચારસંપન્ન, એવો જે મ્હારા મનમાં અહંકાર અને ગર્વ હતો, કે જેથી મ્હેં ગોકુલનો પરિત્યાગ કીધો, તે સવળો નષ્ટ થયો; તમારી લીલા અને માયા અદ્ભુત છે. મ્હને ક્ષમા કરો હું ગોકુલમાં આવીને રહેવાની છું; આપ વિના મારી લજ્જા કોણ રક્ષણ કરે? હે હરિ! હે મુકુંદ! હે માધવ! અનન્ય ભાવથી હું આપને શરણ છું, તો હવે આ લીલા સમેટી લ્યો. આવી રીતે તે સ્ત્રી પોતાનો અપરાધ અને ગર્વાદિ દુષ્ટવિકાર જાણી ગઈ અને પરમાત્માને શરણ ગઈ ત્યારે કૃપાલુ પરમાત્માએ પોતાની માયા એકદમ અદૃશ્ય કીધી. અર્થાત્ ચાર જે માયિક પતિ હતપન્ન થયા હતા તે અતર્ધ્યાન થયા અને જે ખરો વિવાહિત પતિ હતો તેજ એક રહી ગયો.

પતિને પણ પશ્ચાત્તાપ થયો અને તેણે શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતી કીધી તથા ક્ષમા માંગી અને બાદ તે સ્ત્રીની સાથે સસરાને ઘેર આવ્યો. સ્ત્રીએ માતા-પિતાને સકલ વૃત્તાંત કહ્યો કે, કૃષ્ણને હું ચોર જાર સમજતી હતી અને તેની સંગતી પણ ન થાય માટે અહિં આવીને રહી તથા નિંદા કરતી હતી તેનું ફળ અમને તેણે આપ્યું. પણ જ્યારે તેને શરણે જઈને પ્રાર્થના કરી અને અપરાધની ક્ષમા માંગી ત્યારે તરતજ તે સકલ માયા લુપ્ત થઈ ગઈ. મ્હારો સદાચાર અને પાતિવ્રત્ય ધર્મનો જે અહંકાર હતો તે તેણે નષ્ટ કીધો.

અને અમને ફળેત કીધાં. અસ્તુ ! હવે અમે હાથે ગોકુલમાં જઈશું અને ત્યાં તેની પ્રત્યક્ષ પ્રાર્થના કરી યાવદાયુષ્ય ત્યાંજ રહીશું. ત્યારે સદ્ગુણને આનંદ થયો અને તે અન્નેજણા ખીજે દીવસે ત્યાંથી નિકળીને ગોકુલમાં આવ્યા, તથા કૃષ્ણને પ્રણામ કરીને પોતાના અપરાધની ક્ષમા માંગવા લાગ્યા.

સારાંશ, પરમાત્માએ આવી રીતે લીલા કરીને તે ગોપસ્ત્રીનો અહંકાર ખંડન કીધો. માટે પરમાત્માની લીલાને આપણે પણ નામ રાખવું નહિ. કારણ કે, અનેકવિધ લીલા કરવામાં તેમનો શો હેતુ છે તે કોઈ જાણી શકતું નથી. પરંતુ અત્ર વિષયીજન પોતાના જેવાજ તેમને અને તેમની લીલાને સમજી તેમની સાથે દ્વેષ અને નિંદા કરે છે; પણ છેવટે તેનું ફલ પણ તેમને ભોગવવું પડે છે, એ આ લીલામાં સ્પષ્ટ થયું છે. અસ્તુ !

એક દિવસે દેવગૃહમાં શ્રીકૃષ્ણ રમતા હતા ત્યારે તે નંદના પૂજ કરવાના શાલિગ્રામ મુખમાં નાંખી ગળી ગયા. થોડા સમયમાં નંદ સ્નાન કરી પૂજ કરવાને માટે દેવગૃહમાં આવી બેઠા, તો શાલિગ્રામ જોવામાં આવ્યા નહિ. ત્યારે તેમણે જસોદાને પ્રશ્ન કર્યો કે, અહિના પૂજમાંના શાલિગ્રામ ક્યાં છે ! શું કોઈ ઉઠાવી લઈ ગયું છે ! તેણે જવાબ આપ્યો કે, ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ રમતા હતા તેને પૂછો; બાકી અહિ તો કોઈ આવ્યું નથી. ત્યારે નંદે કૃષ્ણને કહ્યું કે, તુંજ રમવા માટે આ સારા પથરા છે એમ સમજીને અહિથી શાલિગ્રામ ઉઠાવી લીધા છે, ક્યાં છે તે લઈ આવ. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું, બહાર શું રમવા માટે થોડા પથરા પડેલા છે ? હું તમારા હાકારજીને શા માટે સ્પર્શ કરીને ઉઠાવી લઉં ? મને કંઈ ખબર નથી. ત્યારે તો નંદને પણ તેનું વચન સત્ય લાગ્યું. પરંતુ શાલિગ્રામ જોયા વિના તથા પૂજન કર્યા વિના હું અન્નનું સેવન કરનાર નથી એવો નિશ્ચય કરીને બેઠા.

પોતાના પિતાનો આવી રીતનો નિશ્ચય જોઈને શ્રીકૃષ્ણે પોતાનું મ્હોઢું ઉઘાડીને તેમને બતાવ્યું તો, તેમાં અગણિત શાલિગ્રામની મૂર્તિઓ, તથા બાણ, સૂર્ય, ગણપતિ, દેવી છત્યાદિકાની પણ મૂર્તિ તેમના જોવામાં આવી, અને તેથી તે દેહનું ભાન ભૂલી ગયા. ક્ષણમાત્રમાં પરમાત્માએ તેમના પર માયાનું આવરણ નાંખી દીધું અને તેમના શાલિગ્રામ પણ આપ્યા. બાદ દેવતાર્ચન વગેરે કરીને કૃષ્ણને સાથે લઈ તેમણે ભોજન કર્યું. મનમાં તેમણે વિચાર્યું કે, આને બાલક કેમ કહી શકાય ? નાના પ્રકારના યજ્ઞયાગ કરે છે તોપણ જેનું દર્શન થતું નથી તેજ પરમાત્મા એ છે એમ કેમ ન કહી શકું ? અને ગર્ગમુનીનું વચન પણ એમજ હતું. અસ્તુ !

એક સમયે કોઈ ફળો વેચનારી સ્ત્રી 'ફળ લેયો' એમ પોકારતી પોકાર-

રતી નંદરાયના ધર પાસે આવી. તેનો તે અવાજ સાંભળી શ્રીકૃષ્ણને ફળ ક્ષેવાની ઇચ્છા થઇ અને ધરમાં જઇ પોતાની બે મુઠી ભરીને અનાજ લઇ આવ્યા. લાવતાં લાવતાં સર્વ અનાજ નીચે ગળી ગયું, તોપણ તે બાંધએ તેમનો ખોખો ભરાય એટલા ફળો આપ્યા. તેની આવી ભક્તિ જોઇને કૃષ્ણે તેની ફળની ટોપલી રત્નોથી ભરી આપી. આવી રીતે અનેક લીલા કરીને શ્રીકૃષ્ણે તે દ્વારા લોકોને સમજાવ્યું કે, ‘હું મારા સેવકોને પૂર્ણ વશ થાઉં છું.’ વસ્તુતઃ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પદ્મગુણૈશ્વર્યસંપન્ન. તોપણ કાષ્ઠની પુતળી સમાન ગોપ-ગોપીઓને સ્વાધીન રહેતા હતા અને જેમ તેઓ કહેતા તેમ ચાલતા હતા. ગોપીઓ ટાળી પાડે ત્યારે તો શ્રીકૃષ્ણ એકાદ અજ્ઞાન બાળકની પેઠે નાચતા અને ગાતા હતા.

એક સમયે બલરામ અને શ્રીકૃષ્ણ પોતાના સોબતિઓ સાથે નદીપર રમી રહ્યા હતા. રોહિણીએ બન્ને જણને જમવાને માટે બોલાવ્યા તોપણ, રમવામાં લીન થવાથી તેઓ આવતા નથી એમ જોઇ તેણે જસોદાને મોકલી. જસોદા ત્યાં આવીને કહેવા લાગી કે, હે કૃષ્ણ ! બપોર થઇ છે માટે ઘેર ચાલ. આ તારું રમવાનું હવે રહેવા દે. તને ઘણી ભૂખ લાગી હશે. હે બલરામ ! નંદ તારી રાહ જોઈ રહ્યા છે, જમવાને અટકી બેઠા છે માટે કૃષ્ણને લઇને ઘેર જલ્દી ચાલ. ગોપાલ બાલકોને પણ તેણે કહ્યું કે, જાઓ ! તમે પણ પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા જાઓ. હે કૃષ્ણ ! કેટલું આ તારું શરીર ધુળથી મેલું થઈ ગયું છે ! ચાલ, જલ્દી સ્નાન કરી લે. આજે તારું જન્મ નક્ષત્ર છે તેથી સ્નાન કરી શુચિર્ભૂત થઇને બ્રાહ્મણોને ગોપ્રદાન આપ. તારા સોબતિઓ જો, કેવા સ્નાન કરીને વસ્ત્રાલંકાર પહેરી સુશોભિત થયા છે ! હવે તું ઘેર ચાલ, સ્નાન કરી લે અને ભોજન કર્યા પછી રમવું હોય તો રમ. હે રામ ! સર્વજગત્પતિ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો પુત્ર છે એમ જસોદા માનતી હતી, તેથીજ આવું ભાષણ કરીને બલરામ અને કૃષ્ણના હાથ પકડીને એ પોતાને ઘેર લઇ આવી. ત્યાર પછી સ્નાન કરાવીને જમવાને માટે એમને નંદરાયની પાસે બેસાડ્યા. નંદરાય પણ શ્રી કૃષ્ણની વાટ જોઇ રહ્યા હતા. તે આવ્યા પછી તેમની સાથે ભોજન કરીયું અને તે મંગલદિન સુશોભિત કર્યો.

‘ગોકુલમાં વારંવાર અરિષ્ટાદિકોની ઉત્પત્તિ થવા લાગી, માટે તેનું નિવારણ શી રીતે કરવું?’ તેનો વિચાર કરવાને માટે એક સમયે નંદાદિ ગોપાલ એકઠા થયા. તેમાં જ્ઞાનથી તથા વયથી વૃદ્ધ જે ઉપનંદ નામક ગોપાત્ર હતો તે કહેવા લાગ્યો, હે ગોપાલ હો ! ગોકુળનું હિત થાય એવી

જે ઈચ્છા હોય તો, આપણે બધાંએ અંહીથી દૂર રહેવા માટે જવું જોઈએ. અંહી બાલકોના પ્રાણનાશક ઉત્પાતાદિ થાય છે. પૂતનાથી શ્રીકૃષ્ણ છુટ્યા એ મેં કું ભાગજ સમજવું ! તેમ પરમાત્માની કૃપાથીજ તે ગાડું તેમનાપર પડ્યું નહીં ! તે તૃણાવર્ન કૃષ્ણને આકાશમાં પક્ષીની પેઠે ઉડાવીને લઈ ગયો અને પાછો ત્યાંથી શિલાઉપર પડ્યો પરંતુ દેવોએજ તેમની રક્ષા કરી. એ વૃક્ષોની વચમાં સપડાયાં હતાં તોપણ કંઈ ઈર્ષ્ય ન થઈ એ પરમાત્માનીજ કૃપા સમજવી જોઈએ. માટે ગોકુળના બચસ્સયક અનર્થ બંધ થાય ત્યાં સુધી આપણે નોકર ચાકરો સાથે બાલકોને લઈને અંહીથી બીજે કોઈ પણ ઠેકાણે જઈને રહીશું. અંહીથી પાસેજ વૃંદાવન નામનું અરણ્ય છે ત્યાં પર્વત, ઘાસ, વેલીઓ વગેરે પુષ્પળ હોવાથી ગોપ, ગોપી અને ગાયોને રહેવાથી આરામ મળશે. મ્હારું કહેવું તમને ઠીક લાગતું હોય તો આજેજ આપણે બધા ત્યાં જઈશું. ગાડાં જોડીને તૈયારી કરો. વિલંબ શા માટે ? આપણી ગાયોને આગળ ચાલવા દો.

‘ઉપનંદનું ભાપણ બધાંને પસંદ પડ્યું અને તેમણે ધણે સારો ઉપાય શોધી કાઢ્યો’ એમ કહ્યું, તથા પોતપોતાના ગાડાં જોડીને તેનાપર સંસારનું સાહિત્ય મૂકીને સર્વે જણા નિકળ્યા. વૃદ્ધ, બાલ અને સ્ત્રી વર્ગને ગાડામાં બેસાડીને હાથમાં ધનુષ્ય લઈને, ગાયોને આગળ ચલાવી અને ચારે કોર શ્રૃંગાદિવાદોનો ઘોષ કરતા કરતા તે સઘળા ચાલવા લાગ્યા. તેમની સાથે પુરોહિત પણ હતા. સ્ત્રીઓ પણ ગાડામાં બેઠાં બેઠાં આનંદથી કૃષ્ણલીલા ગાયન કરતી હતી. જસોદા અને રોહિણી, શ્રીકૃષ્ણ તથા બલરામને પોતાની સાથે લઈને એક રથમાં બેઠા હતા. વૃંદાવનમાં કોઈ પણ પ્રાણી કોઈ સમયે જાય તોપણ તેને આનંદ થવાનોજ. તે રથલમાં સર્વે જઈ પહોંચ્યા અને તેમણે પોતાના ગાડાં અર્ધ ચંદ્રાકારે છોડી ત્યાંજ નિવાસ કર્યો. વૃંદાવન, ગોવર્ધન પહાડ, જમુનાનો વાલુકામય તટપ્રદેશ અવલોકન કરીને બલરામ તથા શ્રીકૃષ્ણને ઘણો આનંદ થયો. તે બંને ત્યાં બાલલીલા કરતા હતા અને પોતાના મધુર ભાષણોથી ગોકુલસ્થ લોકોને આનંદ પમાડતા હતા. કેટલાક દિવસો વીત્યા પછી તે બંને મોટા થયા, ત્યારે ગોપાલબાલકો સાથે ગાયોના વત્સોને ચરાવવાને માટે વ્રજભૂમીના આસપાસના પ્રદેશોમાં લઈ જવા લાગ્યા. તે કોઈ વખતે મુરલી વગાડે તો કોઈવાર લીલાં આમળાં વગેરે પદાર્થો ફેંકતાં જાય, કોઈ વેળા દામળી ઝોદીને ગાય અને બળદ બનતા તો કોઈ દિવસે પક્ષીઓના શબ્દોનું અનુકરણ કરે; આવી રીતે અજ્ઞાન બાલકોના ખેલ ખેલી તે બંને કાલક્રમણ કરતા હતા.

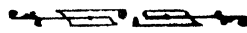
એક દિવસે શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામ પોતાના મિત્રોને સાથે લઇને, જમુનાકિનારે વાહરડાંઓને ચરાવતા હતા; એટલામાં ત્યાં તેમને મારવાના ધરિદાથી એક દૈત્ય આવી પહોંચ્યો. તેણે જાતેજ વાહરડાંનું રૂપ લીધું અને તે વાહરડાંઓનાં ટોળામાં જઈ મળ્યો. આ વાત શ્રીકૃષ્ણના જાણવામાં આવી અને તેમણે ભાઈ બલરામને આ વાત કરી, પરંતુ આપણે કંઈજ જાણતા નથી એવો ડોળ કરી તે તેની પાસે આવ્યા, અને તેમણે તેના પાછલા પગ પુચ્છ સમેત પકડ્યા અને તેને ચઢાકર ફેરવી, તે મરી ગયા પછી એક કોઠાના ઝાડપર તેને ફેંકી દીધો. તેના ધડકાથી તે ઝાડના ફળ (કોઠાં) નીચે પડી ગયા અને તેની સાથે તેપણુ જમીનપર પડ્યો તે જોઈને બાલકોએ શ્રીકૃષ્ણની પ્રસંશા કીધી અને દેવતાઓએ પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી. ગોપીઓને પણ શ્રીકૃષ્ણે વત્સાસુરને નાશ કર્યો એ હકીકત સમજતાંજ ધણો આનંદ થયો. આવી રીતે સર્વ જગતનું પાલન કરવામાં સમર્થ રામ અને કૃષ્ણ, અને ગોપાલ બની ગોકુલમાં વાહરડાંઓને ચરાવતાં ફરતા હતા.

એક દિવસ સર્વે ગોપાલબાલકો પોતપોતાના વાહરડાંઓને જલપાન કરવી પોતે પણ જલપાન કરતા હતા, એટલામાં હૈમશે પડાડના શિખર સમાન જણાતા એક પક્ષીને જોયો અને તેઓ લયભીન થયા. તે પક્ષી કંસનો સેવક બકાસુર નામનો હતો. વત્સાસુરનું મરણ સાંભળીને કંસે કૃષ્ણને મારવાને બકાસુરને મોકલ્યો હતો અને તે બગળાનું રૂપ લઈને જમુના કિનારે આવી બેઠો હતો. તેને જોઈને ગોપાલ બાલકો શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા કે, આ તો કોઈ રાક્ષસજ બગળાનું રૂપ લઈને આવી બેઠો છે. એનાથી હવે શી રીતે બચીશું? એટલામાં તે શ્રીકૃષ્ણના ઉપર દોડી આવ્યો અને તેણે તેમને પોતાની ચાંચમાં પકડીને ગળી ગયો. આવું જોઈને સર્વ ગોપાલબાલકો, બલરામ વિના મૂર્છિત થયા. બકાસુર શ્રીકૃષ્ણને ખાઈ ગયો તોપણુ તેમને કંઈ ઈજા ન થઈ, પરંતુ તેમનાથી તેનો તાલુપ્રદેશ અખીની પેડે બળવા લાગ્યો ત્યારે, તે રાક્ષસે ઉલટી કરી તેમને બહાર કાઢી ચાંચથી પ્રહાર કરવા લાગ્યો. ઝટ શ્રીકૃષ્ણે તેની ચાંચ પકડીને ઓઠ પગનળે દબાવીને ચીરી નાંખ્યો, ત્યારે તો બાલકોને આ જોઈને ધણું આશ્ચર્ય થયું. એટલામાં દેવોએ પણ પુષ્પોની વૃષ્ટિ કીધી અને વાઘોના ઘોષમાં રતુલી પણ કરી. બલરામાદિ ગોપાલબાલકો આનંદયુક્ત થઈને શ્રીકૃષ્ણને આલિંગન આપવા લાગ્યા. અને પોતાના વાહરડાંઓને સાથે લઈને ગોકુલમાં આવી આ વૃત્તાંત સર્વને કહ્યો.

આ વૃત્તાંત સાંભળી ગોપ અને ગોપીઓને વિસ્મય થયો અને કૃષ્ણને

ક્યારે જોશું એવી તેમને ઉત્સુકતા થઈ. કૃષ્ણનો આજે પુનર્જન્મ થયો એમ બધાને લાગ્યું અને સર્વ સ્ત્રી પુરુષો તેમને જોવાને માટે આવવા લાગ્યા. તે કહેવા લાગ્યા કે, ‘એમનાપર મૃત્યુના કેટલા પ્રસંગ આવ્યા ! પરંતુ જે જે રાક્ષસો આવ્યા તેમનોજ નાશ થયો. પાપકર્મ કરનારાઓને કદી યશ મળતો નથી. તો ઉત્તરું, પનંગ દીપજ્વાલામાં પડીને જેમ નાશ પામે છે તેમ તેઓ શીઘ્ર મરી જાય છે જ્ઞાતી ગર્ગમુનીનું ભાષણ અમરા અનુભવમાં આવ્યું. તેમનું ભવિષ્ય મિથ્યા કેમ થાય ? આવી રીતે નંદાદિ ગોપાલોએ રામકૃષ્ણની લીલા મોટા આનંદથી ગાયન કરતાં સંતોષથી કાલક્રમણ કર્યો તેથી તેમને સાંસારિક દુઃખ યિલકુલ જણાતું નહોતું. આ પ્રમાણે બન્ને રામકૃષ્ણ અત્ય બાલકો સમાન નાનાવિધ એકબેસીને ગોકુળમાં પોતાની કુમારાવસ્થાનો કાલ આનંદથી વ્યતીત કરતા હતા.

ભાવાર્થદીપિકા.

‘અર્જુન નામના ઝાડ આંગણમાં પડ્યા ત્યારે તે ઠેકાણે ગોપાલો દોડી આવ્યા અને તેમણે કૃષ્ણને ઉખલ્લની સાથે અંધાયલા તથા તે ઉખલ્લને ખેંચતા દીકા, તોપણ વૃક્ષો પડવાનું કારણ તેમના ખ્યાલમાં આવી શક્યું નહિ અને તે સંજ્ઞા ભયભીત બનીને ભ્રમમાં પડ્યા.’ એમાં શો ભાવ છે તે જુઓ ! **આગમ** યાને ઝાડ અને શાસ્ત્ર, તથા **ગોપાલ** યાને ગોરક્ષક અને ઇન્દ્રિય-રક્ષક-છતેન્દ્રિય, એમ બન્ને શબ્દના બળે અર્થ જાણવા. **આગમનો** (શાસ્ત્રાદિકનો) સમૂહ-વેદસહિત ભંગ થાય તો છતેન્દ્રિય પુરૂષને ભયની પ્રાપ્તિ કેમ ન થાય ? કારણ કે, તેમનો જે નાશ તે સુખ સ્થિતિનો નાશક થાય છે. જ્યારે જ્યારે દુષ્ટ રાક્ષસોએ વેદ શાસ્ત્રોનો નાશ કર્યો, પ્રયત્ન વેદાદિકોનું હરણ અને તદુપદિષ્ટ કર્મોનો વિધ્વંસ કર્યો, ત્યારે ત્યારે છતેન્દ્રિય સાધુ, મહર્ષિ ઇસાદિકોને ભયની તથા દુઃખની પ્રાપ્તિ થઈ છે એમ પુરાણોમાં વર્ણવેલું છે, તેજ પ્રમાણે **સમૂહ આગમ** (મૂળ સહિત અર્જુનવૃક્ષ) ના પડવાથી ગોપાલો ભયભીત થયા એમાં આજ ભાવ સ્વિષ્ટપદો ઉપરથી સમજ લેવો.

મનુષ્ય પોને ભણે શુશુસંપન્ન હેય તથાપિ, ખલ્લની સંગતિ થવાથી નાસ્તિક બની જાય છે અને **આગમ-વેદશાસ્ત્રોનો** ઉચ્છેદ કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે; એટલે વેદાદિક કર્મોનો પરિત્યાગ કરે છે તથા બીજાને પણ તેનો ઉપદેશ કરીને તેમની સુખ સ્થિતિનો નાશ કરે છે. આ ભાવ કૃષ્ણે, **ઉલૂક્ષલ**

(ઉરુ-જાલ યાને મહાદુષ્ટ, તથા ઉખલ) ની સંગતીથી અર્જુન વૃક્ષોત્પાટન કરી, તેનાથી તેની છાયાનું સુખ જે લોકોને મળ્યા કરતું હતું તે નષ્ટ કરી અતાવ્યું.

વૃક્ષો પડવાથી તેના કારણ માટે ત્યારે ગોપાલો સાશંક બન્યા ત્યારે બાલકોએ કહ્યું, ‘અમે જોયું છે કે, આ કૃષ્ણેજ ઉખલ ખેંચી વૃક્ષો પાડી નાંખ્યા છે.’ પરંતુ બાલકોનું આમ બાપણુ સાંભળવા છતાં પણ તેમાંથી કેટલાક તાર્કિક પુરુષોને તે સત્ય લાગ્યું નહિ વસ્તુતઃ શિષ્ટ પુરુષોનું કહેવું છે કે, બાલકોનું વચન પણ વેદવત્ પ્રમાણભૂત, અમૃત સમાન મધુર અને કર્ણને સુખપ્રદ હોય છે. તેથી તે શ્રવણ અને ગ્રહણ કરવાને લાયક છે. તથા વ્યવહારમાં પણ એમ દેખાય છે કે, મોટા માણસ જેટલું ખોટું બોલે છે તેટલું બાલકો નથી બોલતા ! તેઓને જેમ દેખાય છે યા સાંભળાય છે તેવુંજ તેઓ બોલે છે. અસ્તુ ! તેમનું બાપણુ તેઓ બાલ છે એમ સમજીને તેમણે મિથ્યા માન્યું. પરંતુ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણને જોવા છતાં પણ ઝાડ પડવાનું કારણ શું છે ? તે કંઈ ચામીર ન્યાયથી શોધનાં ભ્રમમાં પડી ગયા. જેવી રીતે કંઠમાં રહેલા સુવર્ણ ભૂપણુની વિસ્મૃતિ થવાથી કોઈ મનુષ્ય ખીજ સ્થાનપર શોધ કરે છે, પરંતુ પ્રત્યક્ષ પોતાના કંઠમાં છે એમ તે જાણતો નથી અને ભ્રમમાં પડી જાય છે; તદનુસાર તે ગોપાલો પ્રત્યક્ષ પોતાની દૃષ્ટીની અગ્ર ભાગમાં વૃક્ષ પાડનાર કૃષ્ણ હોવા છતાં, તેમને ન જાણતાં ભ્રમમાં પડ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, આ કોનું કૃત્ય હશે ? તે યોગ્ય છે એમ સમજવું. તાર્કિકોને ક્યાંઈ પણ વિશ્વાસ હોતો નથી અને હંમેશાં તર્કમાંજ તેઓનું મન ભ્રમે છે એ પ્રસિદ્ધજ છે,

‘નંદરાયે જોયું ત્યારે હસતાં ત્યાં જઈ બંધનમાંથી શ્રીકૃષ્ણને છોડાવ્યા;’ એમાં આ ભાવ સમજવો કે, ગાનાની પેઠે હું બંધનાર નથી. આવી રીતે પોતાનો ભાવ દેખાડી તેમનું બંધ દૂર કરવાને માટે, નંદરાયે હસને મોટે તેમની પાસે ગયા. કોષથી બંધન અને હાસ્યથી મુક્તતા થવી યોગ્ય છે એમ સમજવું. પ્રેમથીજ આનંદ અને હાસ્ય આવે છે. અથવા, હાસ્યમાં આ પણ ખીજો હેતુ સમજવો. હે ભગવન ! અખિલ પ્રાણિઓના બંધ મુક્ત કરનાર તમે છો, ત્યારે મને બંધનમાંથી મુક્ત કરો એમ મ્હારે તમારી પ્રાર્થના કરવાની જરૂર નથી; કારણ કે, હું તમારો પિતા છું. એવું છે તથાપિ હમણાં તો હુંજ તમને બંધનમાંથી છોડાવું છું એમ સચિત્ત કરવાને માટે તેમણે હાસ્ય કરી કૃષ્ણને છોડાવ્યા.

પિતાએ કેમ છોડાવ્યા ? તો, વિપયાદિકોથી પ્રાપ્ત થએલું બંધન જે

દયાનિધિ તોડી નાખે છે તે આચાર્યજી કહેવાય છે ગુરુવિના બંધ મુક્તતા થતી નથી, એ જેવું વેદશાસ્ત્રાદિકોમાં કહેલું છે તદનુસાર પિતા પણ ગુરુરૂપ છે એમ કહ્યું છે. તેથી નંદ વિના કોઈમાં દયાનો પ્રાદુર્ભાવ તથા બંધ છોડવાનું સામર્થ્ય જોવામાં ન આવ્યું તે યોગ્યજ સમજવું. તેમાં પરમાત્માએ એ પણ ભાવ પ્રદર્શિત કર્યો કે, મને બંધન ખીજોજ કરે છે અને મુક્ત પણ ખીજોજ કરે છે. મારા સ્વરૂપમાં બંધ તથા મોક્ષ એ બંને વસ્તુનાં નથી કૃષ્ણને યશોદાએ બંધન કર્યું અને નંદે મુક્ત કર્યા તેવી રીતે, એક અદ્વિતીય પરમાત્માથી અન્ય, યાને દ્વિતીય જે અજ્ઞાન, તેજ બંધ મુક્તિનો હેતુ છે; તે પોને બેથી અન્નિપત છે. મનુષ્ય અજ્ઞાનથી મોહિત થઇનેજ પરમાત્મરૂપ આત્માને સંસારબંધનથી યુક્તજ જાણે છે, અને ફરી તેને મુક્ત કરવાને માટે સાધનાદિકોનું અવગ્રંથન કરે છે. સારાંશ, બંધ મોક્ષ એ બંને નામ અજ્ઞાન સંબંધથી છે.

‘મુક્ત થયા પછી પણ પુનઃ ગોકુલમાં શ્રીકૃષ્ણે ક્રિડા શરૂ કરી,’ તેમાં એ હેતુ સમજવો કે સામાન્યજીવ આ સંસારમાં બદ્ધ થઇને પણ ક્રિડા કરે છે, અને હું પરમાત્મા તો મુક્ત થઇને ક્રિડા કરું છું; આવી રીતે લોકોને પોતાની લીલાનું વૈચિત્ર્ય તેમણે દર્શાવ્યું. સંસારનું બંધન મનુષ્યને ત્યાંસુધીજ પ્રતીત થય છે કે, જ્યાં સુધી ગુરુ કૃપાયુક્ત દષ્ટિથી અવલોકન કરતા નથી. તેમની દષ્ટી પડતાંજ તાત્કાલ બંધ ભાવની વિસ્મૃતિ થાય છે અને બાદ તે ગોકુલમાં (દેહેન્દ્રિયોદિ સંઘાતમાં, સંસારમાં) સ્વેચ્છાથી વિહાર કરે છે. એ સર્વભાવ, યશોદાએ કરેલું બંધન, નંદે કૃપાથી કરેલી મુક્તતા, અને ત્યાર પછી તેમણે કરેલી ક્રિડાપરથી જાણી લેવો.

‘ગોપીઓને વશ થઇ, તે જેમ કહ્યા કરતી તેમ શ્રીકૃષ્ણ ક્રિડા શા માટે કરતા હતા ?’ તો અમારા ભક્તો જેનાથી સુખી થાય છે એવીજ લીલા બાહ્ય-ભાવ ધારણ કરીને હું કરતો રહું છું, તેમાં કદી માનાપમાન સમજતો નથી. આવી રીતે પોતાની નિરંતરની ભક્તવશતા પ્રસિદ્ધ કરવાને માટેજ તેમણે ગોપીઓને આનંદપ્રદ એવી ક્રિડા કરી, એમ સમજવું. કિંવા, આત્મામાં અચલ તત્ત્વદષ્ટિ રાખીને, અહંકારનો પરિત્યાગ કરીને વૃત્તિઅનુસાર જે સંસારમાં નિર્ભયતાથી વિચરવું, તેજ જીવન-મુક્ત અવસ્થા છે. આવી રીતે લોકોને બોધ કરવાને માટે શ્રીકૃષ્ણ ગોકુલમાં ગોપીઓને અનુકૂલ થઇને તેમની ઇચ્છાનુરૂપ ક્રિડા કરતા હતા, એમ સમજવું.

‘નંદરાય સાથે ભોજન કરી શો હેતુ બતાવ્યો તે જુઓ’ યશોદા નંદને ભોજન કરવા માટે પાત્ર પિરસીને શ્રીકૃષ્ણને બોલાવવાને માટે તેના

પ્રેમથી આનાંદિત થઇને યમુનાશ્વર દોડી ગઈ. પરંતુ બોલાવવાં છતાં તે ઘેર જલ્દી આવ્યા નહિ. તેમ નંદ પણ પાત્રપર બેસીને રાહ જોઈ રહ્યા હતા પરંતુ તેમની ઉપેક્ષા કરી તેમણે બોજન ન કયું. તેના ઉપરથી એમ પ્રતીત થાય છે કે, જે વૃત્તિ બોક્તા જીવને નિષ્પાપ કરીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાને દોડી જાય છે તેજ યશોદાની પેઠે આનંદયુક્ત થાય છે. તથા પરમાત્માને બોલાવી, તેમની પ્રાર્થના કરવા છતાં જલ્દી નહિ આવ્યા (પ્રસન્ન ન થયા) તથાપિ જે તેમની ઉપેક્ષા કરતા નથી પરંતુ તે આવે ત્યાં સુધી યશ, દયા, ઇત્યાદિ ગુણોથી યુક્ત પોતાની બુદ્ધિ તે પરમાત્મા-પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી હ્રેમના તરફ લાગી રહેલી હોય છે, તેને પરમાત્મા સુલભ થાય છે, અને તેણે આપેલા બોજ્ય પદાર્થ અમૃત સમાન માનીને તેની સાથે તે બક્ષણ કરે છે.

‘નંદકપનંદાદિ ગોપાલોએ ગોકુલમાં થતા ઉત્પાત જોઈને વૃંદાવનમાં જવાનો વિચાર કર્યો.’ તેમાં એ ભાવ સમજવો કે, ગોકુલમાં (દેહેન્દ્રિયાદિ-સંઘાતમાં) રહેવાવાળાને અનેક સંકટો નિત્ય પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ ઇશ-કૃપા જ્યારે થાય છે ત્યારે તેનાથી કંઈપણ ત્રાસ થઈ શકતો નથી. માટે જ્યાં સુધી કાંઈપણ વિઘ્ન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી બુદ્ધિમાન પુરુષોએ નિર્મલ અને એકાંત વનમાં સ્થિતિ કરવી એ તેમનો વિચાર યોગ્ય હતો. સહૃદાવનદૃષ્ટી (સાધુ સમૂહ રક્ષણ બુદ્ધિ)જ જેવી દૂરીતે ગોકુળવાસિયોના અખિલ વિઘ્ન નાશ કરવાને સમર્થ છે તેમ યોગદીક્ષા, મંત્રદીક્ષા અથવા તપશ્ચર્યા પણ સમર્થ નથી.

‘પરમાત્માએ તે ગોપાલોની વૃંદાવનમાં યોજના કરીને’ આ ભાવ પ્રદર્શિત કર્યો કે, આ પૃથ્વી ઉપર હુંજ ધણી બયબીન કરે એવા વિઘ્નો (સંકટો) ઉત્પન્ન કરીને અત્યંત પ્રિય એવા ગો-કુલ (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)ના ઉપર મારા બકતોના મનમાં અનાસક્તિ ઉત્પન્ન કરું છું, અને તેમને સહૃદાવનમાં (સાધુસમૂહ રક્ષણમાં) સ્થિત કરીને પુણ્યશાસ્ત્રી બનાવું છું. આ ભૂતલ ઉપર અધ્યસુખ દેનારા ક્ષેત્ર, તીર્થાદિ અનેક સાધનો છે, પરંતુ નિત્ય અને ઉત્તમ એવું આત્મસુખ દેનારી તો એક સાધુવૃંદાવનવૃત્તિજ છે. (ઉત્કૃષ્ટ એવાં વૃંદારણ્યમાં વર્તન યાને નિવાસસ્થિતિ, તથા સંતસમૂહરક્ષણની વૃત્તિ, એમ બે અર્થ સમજવાં) સંતસમુદાયમાં નિરંતર રહીને તેમની કાયાવાયા મનથી સેવા કરવી એજ તેમનું રક્ષણ છે. શરીરથી તેમના ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત, ચરણસેવા ઇત્યાદિ સર્વ પ્રકારે તેમના દેહની રક્ષા; બાણીથી તેમનું સ્તવન વર્ણન કરીને તેમના માહાત્મ્યનું રક્ષણ; અને

મનમાં તેમણે કરેલા ઉપદેશનું રક્ષણ. આવી રીતે કાવિક, વાચિક, માન-
સિક જે તેમની સેવા થાય તો, સાધુ વૃંદાવનમાં સ્થિતિ થઈ એમ સમ-
જવું, અને તેથીજ નિત્યાનંદરૂપ આત્મસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. આવું
સામર્થ્ય બીજા કોઈપણ તીર્થ, ક્ષેત્રમાં તથા ઈતર સાધનોમાં નથી.

‘પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ગો-વત્સપાત્ર કેમ થયા ? તો શ્રવણ કરો. પર-
માત્માએ વિચાર કર્યો કે, શ્રીવત્સ એ સંજ્ઞા એને પ્રાપ્ત થઈ છે. એક કામને
અને બીજા ભૃગુપદચિન્હને. કામ એ લક્ષ્મીનો પુત્ર છે, પરંતુ
સત્પુરોની પાસે જઈ તેમને તે કલંકિત બનાવે છે, અને ભૃગુપદનું ચિન્હ મ્હેં
રક્ષણ કર્યું છે તેથી મને લાંછન (કલંક) પ્રાપ્ત થયું છે. સારાંશ, એ બંને
સત્પુત્ર નથી. માટે સત્કીર્તિપ્રદ એવા ગોવત્સ (પૃથ્વીના વત્સ અને બીજા
અર્થમાં ધેનૂતા વત્સ)નું રક્ષણ કરવાને માટે આપણે પ્રવૃત્ત થવું વિષ્ણુ
અને કૃષ્ણ એક, તથા લક્ષ્મી અને રૂકિમણી એક કૃષ્ણાચારમાં કાંમ પુત્રરૂપથી
રૂકિમણીના ઉદરમાંથી પ્રગટ થયો તે પ્રસિદ્ધ છે, અને તેથીજ તે શ્રી-વત્સ
લક્ષ્મી પુત્ર કહેવાય છે. તથા ભૃગુ મહર્ષિએ લતાપ્રહાર કર્યો અને તેથી જે ચિન્હ
થયું તેનું નામ પણ શ્રીવત્સ છે. તે એ જણા તરફથી સાધુને તથા પોતાને
લાંછનતા પ્રાપ્ત થઈ જવાથી ‘ગોવત્સ’ રક્ષણથી પોતાની સત્પુત્રના લાડ
લડાવવાની રીતે તેમણે પ્રગટ કરી. કુલકલંકી પુત્રથી સદ્ગુણશાલી પુત્રકે પર
માતા પિતાનું વિશેષ પ્રેમ તથા તેના રક્ષણની મતી થાય છેજ. આ અભિ-
પ્રાયથી ભગવાન ગોવત્સપાત્ર થયા તે યોગ્યજ સમજવું. (શ્રીવત્સ અને ગોવ-
ત્સ એ એ પદકે પર શ્લેષ છે યાને તેમના બન્ને અર્થ છે, તે ધ્યાનમાં
લેવા) અથવા નીચેનો ભાવ સમજવો. પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, હું
શ્રીવત્સને (લક્ષ્મીના પુત્રને વસ્તુનઃ ભૃગુપદ ચિન્હને) હંમેશાં પોતાના વક્ષ-
સ્થલ ઉપર ધરણ કરી લાલન કરું છું, અન્યેવ પૃથ્વીને સાપત્ન મત્સરતાનો
ખેદ થતો હશે. પરંતુ બંને આપણી સ્ત્રી (લક્ષ્મી અને પૃથ્વી) આપણને
સરખી હોવાથી એકને દુઃખ અને બીજાને સુખ થાય એમ વિષમતા થવી
ન જોઈએ, તેથી તેમણે ગોવત્સનું (પૃથ્વીના પુત્રનું, બીજા અર્થે ગાયોના
વાછરડાનું) પાત્રન કર્યું એમ સમજવું. (ગો એ શબ્દ સંસ્કૃતમાં ધેનુ અને
પૃથ્વી વાચક છે. અને પૃથ્વી પરમાત્મા વિષ્ણુની પત્ની છે તે પ્રસિદ્ધ છે.

‘તૃણાસુર પછી વત્સાસુરજ કોઈ બની કૃષ્ણનો નાશ કરવા માટે કેમ
આવ્યો ?’ તો સાંભળો. કોઈ મનુષ્યની આગળ ઉત્તમ પ્રાર્થના ખાવાના
પદાર્થ પાત્રમાં પિરસી રાખેલા હોય અને કોઈ તેને ઉઠાવી જાય તો તેને
ક્રોધ થડે છે અને તે, જોણે તે પદાર્થ હગણ કરેલા હોય છે તેને મારવા

માટે પ્રવૃત્ત થઇ જાય છે; આ વાત જગતમાં પ્રસિદ્ધ છેજ. તૃણ એટલે ખડ સમજવું. તે તૃણ, વત્સને (વાછરડાંને) ખાવાનું ઉત્તમ પકવાનજ છે. માટે કૃષ્ણે તે તૃણ (તૃણાસુર)નું હરણ કર્યું (મારી નાંખ્યો) એમ જોઇને વત્સાસુરના મનમાં ક્રોધ કેમ ન આવે અને તે હરણ કરનાર કૃષ્ણને મારવાને માટે કેમ દોડી નહિ જાય? આ કલ્પના પણ ઉચિત સમજવી. હવે ' તે અસુરે વત્સરૂપ શા માટે લીધું?' તો, નૂતન અભ્યાસીની દૃષ્ટી તથા બુદ્ધિ પરિપક્વ હોતી નથી; તેથી વત્સરૂપ ધારણ કરીને જો હું જાઉં તો કૃષ્ણ નવીન વત્સપાલ (વાછડાંઓનો રક્ષક) હોવાથી મને ઝોળખશે નહિ, તેમ મારાપર તેની વિપરીત દૃષ્ટિ નહિ થાય; અને તેથીજ તેને મારવાનું મને સુલભ થઇ પડશે. એ હેતુથી તે અસુરે શ્રીપતિની વંચના કરવાને માટે વત્સનું રૂપ ધારણ કર્યું.

'કૃષ્ણે વત્સાસુરના પગ ઝાલીને તેને કેમ માર્યો?' તો, દુષ્ટ માણસની સાથે સામોપચારથી વર્તન રાખવાથી જેવી રીતે તેનો નાશ શીઘ્ર અને સુલભતાથી કરી શકાય છે, તે પ્રમાણે કરતા ધારણ કરવાથી કરી શકાતો નથી. આ હેતુ પ્રદર્શિત કરવાને માટેજ, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ વત્સાસુરના પગ પકડીને (નમ્રતાથી તેના ચરણપર પડી, નમન કરીને, વસ્તુતઃ તેના પગ ખેંચીને) તેને મારી નાંખ્યો. એ ભાવ સમજવો.

વત્સાસુરઅસુર-હિત ની આકાંક્ષા ધારણ કરી યાને કંઠાસુરાદિ દુષ્ટોનું હિત કરવાની મનમાં ઇચ્છા ધારણ કરી આવ્યો હતો, ત્યારે પરમાત્માએ પણ તેને અસુ-રહિત કરી તેની કામના સફલ કરી, તે યોગ્યજ છે. કારણ કે, જેવી વાસના તેવું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રસિદ્ધજ છે. તથા તેના સાક્ષીભુત નમેજ છે એમ કહીને તે અસુરને કપિત્થના વૃક્ષોપર ફેંકી દીધો.

'તેના કેહને સ્પર્શ થવાથી ઘણા કોઠાના ફળ નીચે તુટી પડ્યા,' તેમાં એ ભાવ સમજવો કે, દુષ્ટ પુરૂષને શ્રીપતિ પોતાની દૃષ્ટિથી અવગ્રહ કરે તથા પોતાના હાથવડે તેનાપર અનુગ્રહ કરી તેનો ઉદ્ધાર (ઉપર ઉઠાવીને ધારણ) કરે તોપણ, તે પોતાની દુષ્ટતા છોડતો નથી; આ વાત વત્સાસુરના દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ થઈ. તેણે પોતાની ક્ષણમાત્રની સંગતીથી, નિરંતર ઉંચા સ્થાનમાં રહેનારા મોટામોટા કપિત્થના જે પરિપક્વ ફલ હતા તેમનો અધઃપાત કર્યો. પરમાત્મા સમદૃષ્ટિ હોવાથી તેમણે સર્વનો ઉદ્ધાર કરવાને માટે વ્રત ધારણ કર્યું છે. પરંતુ વત્સાસુરની પેઠે જે પાપી હેય છે તે પોતાના પાપથી અધોગતિને પામે છે એ વાત, ઉંચા સ્થાનમાં રહેલાં

ફળો પાડીને તેની સાથે પોતે પણ નીચે પડી ગયો એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

આ વત્સાસુરને મારવાની લીલામાં પરમાત્માએ ભાવ જણાવ્યો છે કે, જેમનું હું પાલન કરું છું તેમનો નાશ કરવાને માટે જો કોઈ દુષ્ટ પુરુષ તેમનું જ કૃત્રિમ સ્વરૂપ ધારણ કરીને આવે, તો તાત્કાલ હું તેનો નાશ કરીને મારા ભક્તજનોને સુખી કરું છું.

‘દેવોએ પુષ્પવર્ષાવ કર્યો’ તેમાં એ હેતુ સમજવો કે, વૃંદારણ્યમાં રમવાના બહાનાથી ગમન કરી દેત્યોનો ત્યાં હું નાશ કરીશ, આવી પરમાત્માએ જે પુર્વે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તેનો તેમણે પ્રારંભ કર્યો; તેથી દેવતાઓને ધણો આનંદ થયો અને તેમણે આકાશમાંથી પુષ્પોનો વરસાદ વરસાવ્યો, તે યોગ્યજ સમજવું.

‘બકાસુરને જોઈ બાલકો ભયભીત બન્યા,’ તેનો હેતુ શ્લિષ્ટપદ્ધતી (જે અર્થવાળા પદ્ધતી) કહે છે. સત્ત્વ શબ્દના બે અર્થ—એક બલ અને બીજો પ્રાણી એમ સમજવો. તથા જડ અને જલ એ પણ એકજ સમજવા. કારણ કે, સંસ્કૃતમાં ‘ડ’ તથા ‘લ’ એમનો અભેદ માનેલો છે. આ ખ્યાલમાં રહે તો આગળ લખેલો અર્થ ઝટ મનમાં ઉતરશે. દુષ્ટ પુરુષમાં સત્ત્વની (બળની) સ્થિતિ હોય તો તે બીજને ત્રાસદાયકજ થાય છે, અભયદાયક થતી નથી. આ વાન, જડાશયમાં (મૂઠાં અંતઃકરણમાં, વસ્તુતઃ જલાશયમાં, જમુનાને કિનારે) મહાસત્ત્વ (મહાન્ બલ, વસ્તુતઃ મહાન્ પ્રાણી બકાસુર)ની સ્થિતિ હતી છતાં પણ, તેને જોઈને તે ગોપબાલકોને ભય ઉપજ્યો તેપરથી સિદ્ધ થાય છે. ગુણ પણ અસ્થાનમાં હોય તો તે શોભતો નથી અને તેથી અનર્થજ થાય છે.

‘તે બાલકોએ દૂરથીજ બકાસુરને જોયો.’ તેમાં આ ભાવ બતાવેલો છે કે, દીપક પણ ધણો તેજસ્વી હોવા છતાં તેને તળીએ અંધારું હોય છે તેમ, જેની આકૃતિ ઉપરથી ખૂબ શુભ્ર, નિર્મળ દેખાય છે તેના અંતરમાં ધણું કરીને મલિનતા હોય છે. આ નિયમાનુસાર એ બક ઉપરથી શુદ્ધ (સદેહ) દેખાય છે તોપણ, તેનું અંતર કેમ હશે કોણ જાણે ! એકાદ મનુષ્યની આકૃતિ આવી રીતે જો કે શુદ્ધ જોવામાં આવે તથાપિ અંતરની પરિક્ષા કર્યા વગર તેની સાથે કદી કોઈએ એકદમ મિત્રતા કરવી નહીં; એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી દૂરજ રહેવું.

‘કૃષ્ણ બકના મ્હોઢામાં ગયા’ કેમ ? તો, કૃષ્ણ પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, આ બક બહારથી સર્વ પ્રકારે સુંદર દેખાય છે, પણ અંતરમાં

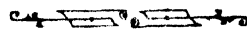
તેવો સુંદર છે કે નહીં તે જોવાની આવશ્યકતા છે. તેથી તેના મુખમાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો. તેમજ બહાર શુદ્ધાત્મનિ અને મનમાં દુષ્ટ વાસના ધારણ કરવાને કાચ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઇ હોય તો પણ તે પચતી નથી. આવતા પણ બ્રહ્માસુરે, શ્રીકૃષ્ણ અંતરમાં ગયા હતા તથાપિ વમન કરીને બહાર જોડી કાઢ્યાં તે પરથી સમજવી.

કૃષ્ણનું નામ જોવામાં ધારણ કરવું, પણ તેની મૂર્તિ નહીં. એમ છતાં તે વિશ્વ કોઈ વર્તન કરે તો શું કળ મળે છે તે, બ્રહ્માસુરની દુર્દશા કેવી થઇ તે પરથી ધ્યાનમાં આવશે. પરમાત્માએ તેની ચાંચ પકડીને તે ચીરી નાંખી, તેમાં લોકોને એ અતાગ્યું કે, જે લોકો અંતરમાં હિંસા તથા ધાતપત કરવાની વૃત્તિ રાખે છે અને જેમનું હૃદય દયારહિત હોય છે, પરંતુ બહારથી સદ્વેષ યાને સત્-વેષ ઉત્તમ વેષ ધારણ કરીને સદ્વેષ સાધુ તથા ભક્તગરોનો દ્રેષ કરે છે તેમને હું આ બ્રહ્માસુરની પેઠે તાત્કાલ વિદીર્ણું કરું છું.

બ્રહ્માસુરના મ્હોટામાંથી કૃષ્ણને બહાર આવેલા જોઇને બાલકોને આનંદ થયો અને તે કહેવા લાગ્યા કે, જેને પોતાના શુદ્ધ માનસમાં (મનમાં) ધારણ કરવાને પરમહંસાદિક પણ સમર્થ થતા નથી, તેને આ બ્રહ્મા (દંભવેષી) આકલન કરવાને માટે કેમ સમર્થ થાય ? બરાબર છે. હંસપક્ષીની જ્યાં ગતિ થતી નથી ત્યાં બ્રહ્મા પક્ષી કદી ગમન કરી શકે નહિ એમ સિદ્ધજ છે.

આવી રીતે પરમાત્માની લીલા શ્રવણ માત્રે કરી જે જાણે છે, તેને પણ સાંસાર સંબંધી દુઃખો જરા પણ પ્રાપ્ત થતા નથી તો, જે નંદાદિ ગોપાલોની સમક્ષ તેમની લીલા થઈ તેમને સાંસારિક વેદના જ્ઞાત ન થઈ એમાં શું આશ્ચર્ય ! માટે શુકદેવજીનું વાક્ય યથાર્થ સમજવું કે, અખિલ ગોપાલોનો કાલ આનંદથી વ્યતીત થયો અને તેમને ભવવેદના જરા પણ સ્મરણનો વિષય ન થઈ.

॥ इतिशिवम् ॥

અધ્યાય બારમો.

द्वादशे तु महासर्पवपुर्धरमघासुरम् ।

वत्सपालगिलं क्रुद्धो गलेऽहन्निति वर्ण्यते ॥

અર્થ:—આ બારમા અધ્યાયમાં, અનગરનો વેષ ધારણ કરવાવાળા તથા ગો-વત્સ અને વત્સપાલોને ગળી જતારા અઘાસુરનો, ક્રુપિત થએલા શ્રીકૃષ્ણે ગળામાં

પ્રવેશ કરીને વધ કર્યો, એવી કથા છે.

એક દિવસે શ્રીકૃષ્ણના મનમાં વનમાં ભોજન કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ, માટે વહેલી સતારમાં ઉડી શીંગડાનો અવાજ કરી તેમણે સર્વ ગોપાલમાત્રકોને જાગૃત કીધા અને વાઙ્મરડાંઓને આગળ કરીને ગોકુલમાંથી નીકળ્યા. તેમની સાથે તેમના હજારો મિત્ર પોતપોતાના હજારો વાઙ્મરડાંઓને લઈને આનંદથી નીકળ્યા. તેમણે પોતાની સાથે શીંકાં તથા શીંગડી, નેનરની કાડી, મોરલી વગેરે ચીજો લીધી હતી. તેમણે અધાએ પોતાના વાઙ્મરડાંઓને કૃષ્ણના વાઙ્મરડાંઓની સાથે મેળવી દીધા અને તેમને ચારતા ચારતા ઢેકઢેકાણે બાલપણના ખેત્ર ખેત્રવનું શરૂ કર્યું. તેમની માતાઓએ તેમના શરીર અત્રંકારોથી શણગારેલા હતા. તોપણ, વનમાં આવ્યા પછી ત્યાં તેમણે પોતાના શરીર વૃક્ષના ફળ, પાંદડાં, મયૂરપિચ્છ, ગેર વગેરેથી શણગારિત કીધાં. તેઓ પરસ્પરના શીંકાં, તથા શીંગડા વગેરેને છુપારી રાખતા હતા અને તેના માલિકને સમજે તો દૂર દેડી દઈને અદ ત્યાંથી તેમને લારી પાછા આપતા હતા. શ્રીકૃષ્ણ કદી વનશોભા જોવાને માટે દૂર ચાલ્યા જાય તો 'તેમને હું પ્રથમ થઈ અડકીશ' એમ કહીને દોડતા હતા અને અડકી અડકીને ઘણા આનંદથી રમતા હતા. તેમાંથી કેટલાક મોરલી વગાડતા હતા, તો કેટલાક શીંગડીઓ વગાડતા હતા, કેઈ જમરોની સાથે ગાતા હતા, તો કેઈ વળી કોયલોની સાથે તત્સમાન ટોંકારો કરતા હતા, કેટલાક પક્ષીઓના ઓછાયાની સાથે દોડી જતા, કેઈ જગલ્લોની પેડે બેસતા, કેઈ હંસોની સાથે તેમની ગતી મુજબ સારી રીતે ચાલતા, મોર સમાન નાચતા, તો કેઈ વાંદરાઓનાં પૂછડાં ખેંચી ઝાડ પર ચઢતા, તથા કેટલાક દેહકાઓની પેડે દેહકા મારી ચાલતા હતા.

હે રાજા! શ્રીકૃષ્ણનું મહાત્મ્ય કોણ વર્ણન કરી શકે! તે એક હોવા છતાં મિત્રમિત્ર રૂપથી મિત્રમિત્ર પ્રકારના લોકોના જોવામાં આવતા હતા. જાનીને જ્ઞાનદાનુભવરૂપે ભાસતા હતા, તો સેવકજનોને આપણું આરાધ્ય દૈવત છે એમ પ્રતીત થયા હતા. તથા માયિક લોકોને આ એક બાલક છે એમ જણાતા હતા. એવા કૃષ્ણની સાથે તે સર્વ ગોપાલ બાલકો દરરોજ યથેચ્છ ક્રીડા કરતા હતા; તે ઉપરથી તેમણે જન્માંતરમાં પુણ્યરાશિ સંપાદન કરી રાખી છે એવું અનુમાન સ્વાભાવિક થાય છે. જેના ચરણની રજ યેગીઓને પણ દુર્લભ છે, તે પરમેશ્વર તેમની પાસે નિરંતર રહેતા હતા, તેમનું ભાગ્ય કોણ વર્ણન કરી શકે! અસ્તુ!

એક દિવસે કંસનો સેવક અધાસુર નામનો દૈત્ય તેમને મારવાને માટે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. અમૃત પાન કરવાવાળા દેવો પણ જેનાથી ડરતા હતા અને એ ક્યારે મરે તેની વાટ જોઈ રહ્યા હતા. તે અધાસુરને, તે બાલકો, આનંદથી ક્રીડા કરી રહ્યા છે તે સહન થયું નહિ અને તેમાં વિઘ્ન કરવાના ધરાદાથી તે ત્યાં આવ્યો. તે પૂતના અને બકાસુરનો ન્હાનો ભાઈ હતો. તેમનો નાશ કૃષ્ણે કર્યો માટે તેના બદલામાં બલરામ અને કૃષ્ણને વાંછરડાં તથા મિત્રોસહિત હું મારીને મારા ભાઈ બહેનને સંતુષ્ટ કરું એવો તેનો હેતુ હતો. એઓને મારવાથી ગોકુલવાસી લોકો મરેલાં જેવાંજ થઈ રહેશે. કારણ કે, સર્વ પ્રાણીઓને પ્રાણથી પુત્રજ પ્યારા હોય છે. તેણે આવો વિચાર કરીને મોઢું અજગરનું રૂપ લઈ તેમને ગળી જવાની આશાથી માર્ગમાં સૂતો. આર કાસ લાંબું અને પહાડ સમાન રથુલ તેનું શરીર હતું; ચુકા જેવું તેનું મોઢું ફેલાયલું હતું; એક ઓઠ ધરતીપર અને બીજો આકાશને અડકી રહ્યો હતો; દાદો પર્વતનાં શિખરો જેવી અને જીભ એક મોટા રસ્તાની જેમ દેખાતી હતી. આવી રીતે તેનું પ્રચંડ સ્વરૂપ જોઈને બધાને એમજ લાગ્યું કે, આ એક જંદાવનની સુંદર રચનાજ છે. તે આકારઉપર તેમણે અજગરના શરીરની ઉત્પ્રેક્ષા કીધી.

એતો કહેવા લાગ્યા કે હે મિત્રો ! આ આપણી સામે જે આકાર દેખાય છે તે, આપણને ગળી જવા સારું એકાદ સર્પે મોઢુંજ ઉઘાડ્યું છે એમ દેખાય છે કે નહિ ? તે સત્ય કહો. સૂર્યના કિરણોથી આરક્ત થએલો મેઘ તેના ઉપજા હોઠ જેવો અને તેની છાયાથી રાતો જણાતો નંદીનો કાંઠો નીચલા હોઠ જેવો ભાસે છે. ઉંચા ઉંચા પર્વતોની શિખરપંક્તી તેની માનો દાદોના સ્થાનમાં પ્રતીત થાય છે. આ જે લાંબો અને પહોળો માર્ગ છે તે તેની જીભ જણાય છે. કેમ ભાઈ ! આપણે બધા તેની પેટમાં જશું તો એ આપણને શું ખાઈ જશે ? પણ એમ થાય તો બકાસુર સમાન આ કૃષ્ણના હાથથી નાશ પામશે. એમ કહી કૃષ્ણના તરફ જોતાં જતાં, તાગિઓ પાડતા અને હસતાં હસતાં તેના મુખમાં તેમણે પ્રવેશ કીધો.

શ્રીકૃષ્ણે તેમનું ભાષણ સાંભળ્યું અને આ રાક્ષસજ છે એમ જાણ્યું, તથા તેમને અટકાવવાનો વિચાર પણ કર્યો પરંતુ, એટલામાં તે સધળા ગોપાલબાલકોએ વાંછરડાં સહિત તેના મુખમાં પ્રવેશ કર્યો. સધળા મોઢામાં પ્રવિષ્ટ થયા પણ, પોતાના ભાઈ અને બહેનને મારનારો કૃષ્ણ આવ્યો નથી એમ જોઈ તેની તે રાહ જોતો હતો. તેણે હજી સુધી પોતાનું મોઢું બંધ કરીને તે બાળકોને ગળ્યા ન હતા. શ્રીકૃષ્ણે વિચાર કર્યો કે, આપણા ગરીબ

ખિચારા મિત્રો તથા વાહરડાં મૃત્યુના જઠરાગ્નીમાં પડે છે તેો એમની રક્ષા મારા વિના બીજું કોણ કરે ! એમને મરણ, તથા દુષ્ટ અજગરરૂપ રાક્ષસને જીવન પ્રાપ્ત ન થવું જોઈએ, એમ વિચાર કરી તેમણે એ વાત સાધવાને માટે તેના મોઢામાં પ્રવેશ કીધો. ત્યારે દેવતાઓ હાહાકાર કરવા લાગ્યા અને રાક્ષસોને આનંદ થયો.

દેવોનો હાહાકાર અને દૈત્યોના હર્ષથી થએલો કોલાહલ ધ્વનિ સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે, વાહરડાને, ગોપાલોને તથા પોતાને મારવાને ઇચ્છતો અજગરના ગળામાં પોતાનું શરીર ખૂંચ મોડું કીધું. તેથી પ્રાણુવાયુનો માર્ગ અંધ થયો, આંખો બહાર નીકળી પડી અને તે જમીનપર તરફડવા લાગ્યો. તેના શરીરની અંદર બરાએલા અને રોકાયેલા વાયુને માર્ગ ન મળવાથી તે અમ્હરંધ્રનો (મસ્તક ઉપરના છિદ્રનો) બેઠ કરીને બહાર નીકળી ગયો અને તે દ્વારથીજ તેની સર્વ ઇન્દ્રિયો બહાર નીકળી ગઈ. કૃષ્ણે પોતાના મિત્ર તથા વાહરડાં વગેરે મરણ પામ્યા હતા તેમને પોતાની અમૃતમય દૃષ્ટિથી સજીવ કીધા અને તેમની સાથે તે અજગરના મોઢામાંથી પોતે બહાર આવ્યા. ત્યાર પછી, અજગરના દેહમાંથી નિકળેલું તેજ, કે જે ભગવાનની નિકળવાની વાટ જોઈને આકાશમાં રોકાઈ રહ્યું હતું તે, દેવતાઓની સમક્ષ, શ્રીકૃષ્ણ બહાર આવતાંજ તેમના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થયું. તે સમયે દેવોને આનંદ થયો અને તેમણે શ્રીકૃષ્ણના ઉપર પુષ્પોની વૃષ્ટિ કીધી; અપ્સરા નાચવા લાગી; ગંધર્વાદિ ગાયન કરવા લાગ્યા; બ્રાહ્મણોએ સ્તવન કીધું; પાર્ષદગણ જયધોષ કરવા લાગ્યા; સારાંશ, સર્વજણોએ આવી રીતે પરમાત્માને પોતપોતાના ગુણોથી સંતુષ્ટ કીધાં. તે વાદ્ય, ગીત, સ્તુતિ ઇત્યાદિકોનો ધ્વનિ બ્રહ્મદેવને સત્ય લોકમાં સંભળાયો, ત્યારે તે ત્યાં આવીને શ્રીકૃષ્ણનું માહાત્મ્ય જોઈને વિશ્મિત થયા.

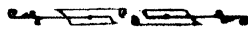
હે રાજા ! તે અજગરનું આમડું સુકાઈ ગયા પછી વૃંદાવનમાં નિવાસ કરનારા ગોપાલોને ધણા વખત સુધી તે એક રમવાની ગુફાજ થઈ રહી હતી. કૃષ્ણે પોતાના પાંચમે વરસે ગોપાલોને અજગરરૂપ મૃત્યુથી નિર્મુક્ત કીધા, અને અજગરને સંસારરૂપ મૃત્યુથી મુક્ત કીધો. આ વૃત્તાંત ગોપાલોએ ગોકુલમાં ગયા પછી કૃષ્ણના છઠ્ઠે વરસે સર્વ લોકોને ‘અમે આજેજ જોયું’ એમ કહ્યું. પાપમૂર્તિ અધાસુર જેમના સ્પર્શથી પાપરહિત થઈને સરૂપતા મુક્તિને પ્રાપ્ત થયો તે શ્રીકૃષ્ણની આવી કૃતિમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. કારણ કે, તે સાક્ષાત્ પરમેશ્વરજ ! પરંતુ માયાથી તેમણે મનુષ્યનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. પ્રહ્લાદાદિ બકનોએ તેમની મૂર્તિને મનમાં એકવાર ધારણ

કરી હતી વાસ્તે તેમને જે ઉત્તમ ગતિ આપતા હતા, તેજ પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ અધાસુરના મુખમાં પ્રવિષ્ટ થયા હતા, તો તેને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે. ?

એ પ્રમાણે વિચિત્ર કૃષ્ણચરિત્ર શ્રવણ કરીને રાગ્નએ પૂછ્યું કે, હે મહારાજ ! શ્રીકૃષ્ણે પાંચમે વરસે કરેલું કર્મ ગોપાસોએ છઠ્ઠે વરસે 'અમે આજેજ જોયું' એમ કહ્યું ! તેથી મને ધણું કૌતુક થાય છે. પરમાત્માની માયાનોજ આ ખેલ હોવો જોઈએ એમ મને લાગે છે; તે વિના આમ થવું અસંભવિત છે, વાસ્તે આ સંદેહ દૂર કરો. આપના મુખથી હરિકથામૃતનું પાન કરીએ છીએ તેથી અમે પોતાને ભાગ્યશાળી સમજીએ છીએ.

સૂત કહે છે હે શૌનકમુનિ ! એ પ્રમાણે રાગ્નએ પ્રશ્ન કરતાંજ શુક-દેવજીને પરમાત્માનું સ્મરણ થયું અને તેમણે તેમની સર્વ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ પોતાના તરફ આકર્ષણ કરી. કેટલાક વખત સુધી તેમને દેહભાન પણ નહોતું. બાદ જ્યારે તેમને માંડમાંડ અદિદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે તેમણે રાગ્નના પ્રશ્નનો જવાબ આપવાનું શરૂ કર્યું.

ભાવાર્થદીપિકા.

આ અધ્યાયમાં શ્રી શુકદેવજીએ સૃષ્ટી પ્રારંભ વિધિ, પ્રાણિઓની ઉત્પત્તિ, તેમનો આચાર, સંસારવનમાં દુઃખ પ્રાપ્તિ તથા તેનો ઇશિ કૃપાથી નાશ અને બાદ તેમની સાથે પરમાત્માનો જીવન્મુક્તસમાન વિહાર ઇત્યાદિ ગૂઢતાથી વર્ણન કર્યું છે તે કિચિત્ અતાર્કિકીએ છીએ. મૂળ અધ્યાયનો સારાંશ અને આ ભાવાર્થ બરાબર વાંચવાથી ખ્યાલમાં આવશે.

જે કલ્પમાં પરમાત્મા આ સુંદર સંસારરૂપી વનમાં અનંત ઉપભોગની ઇચ્છાની સાથે પોતાનું મન સંયુક્ત કરે છે તે સમયે, અત્યંત સૂક્ષ્મ એવા નાદથી સુષ્પ ગયેલા સકલજીવ સમૂહને પોતાની સાથે એકાએક જાગૃત કરે છે અને તેમની સાથે શ્રુતિકથિન માર્ગથી તે વનમાં પ્રવેશ કરે છે.

તે ચિદ્રુપ પરમાત્માની સાથે તે કોટયાવધિજીવો, પોતપોતાની અભિરૂચી પ્રમાણે ભિન્નભિન્ન આસ્વાદ આપનારા એવા ભોગ્ય (ભોગવવાને માટે યોગ્યસુખદુઃખાદિ) પદાર્થો ગ્રહણ કરે છે; અને પ્રારબ્ધથી જેમની ચિત્રવિચિત્ર ગતિ છે એવા ગો (ઇન્દ્રિય) સમૂહને આગળ કરીને સંસારારણ્યમાં પ્રવેશ કરવાને નિકળે છે. તેમાં કેટલાક સાધુજીવ 'તે ગે.પાલ્યાલકોની પેડે' પોતાનો ગો (ઇન્દ્રિય) સમૂહ, ચિદ્રુપ પરમાત્માના ગો (વેદવાણી) ગણો સાથે યુદ્ધિવડે

નિયોજીત કરીને તેમની સાથે આ સંસારવનમાં સુખપૂર્વક ક્ષીડા કરે છે; યાને ચિદ્રુપપ્રતિપાદક જે વેદનો ઉપનિષદ્રુપ શિરોભાગ તેમાં બુદ્ધ્યાદિ સકલ ઇન્દ્રિયસમૂહ લગાવી આનંદથી વિચરે છે. કેટલાક જીવો, પોતાનો ગોગણ (ઇન્દ્રિયસમૂહ) વેદગણના કર્મકાંડની સાથે નિયુક્ત કરીને પોતાને અભિમત એવા અર્થની સાથે બાલ્યાદિ અવસ્થાથીજ ક્ષીડા કરે છે. કેટલાક જીવો, સત્વાદિ ત્રિગુણોથી પર હોય છે તથા કાષ્ઠ મૃત્તિકાસુવર્ણાદીમાં સમબુદ્ધિવાળા હોય છે તથાપિ, લોકસંગ્રહ માટે પોતાનું શરીર સત્કર્મથી અલંકૃત કરે છે. તેવી રીતે કેટલાક પ્રાણી પોતાની રૂપી પ્રમાણે સદામ કર્મો કરી, તેમના ફળોથી પોતાનું શરીર શોભિવંત કરે છે, અને તેમાં જ પોતાની કૃતાર્થતા સમજે છે.

કેટલાક જીવો, પોતાના હૃદયમંદિરમાં પરમાત્મા આનંદરૂપથી સ્થિત છે એમ જાણતા છતાં પણ, ભકિતનું સુખ પ્રાપ્ત થવાને માટે ભિન્નતા સ્વિકારી કૌતુકથી સંસારારણ્યમાં વિહાર કરનારા શ્રીપતિને દૂર છે એમ માનીને તેમની પાસે જઈને, ગોપાલ બાલકોની પેઠે, નાના પ્રકારના વિહાર કરી આનંદથી તેમને સેવનદ્વારા સ્પર્શ કરે છે. આવી રીતે સત્વરજ તમોગુણાત્મક પ્રાણી, ગોચ્ય વસ્તુપર આશા રાખીને પરમાત્માને ભૂલી જઈ આ સંસાર વનમાં વિવશ થઈને રમમાણુ થાય છે, તો તેમને પરમાત્મા અત્યંત દૂર હોય છે એ નિશ્ચયાત્મક સમજવું. અને ત્યાર બાદ તેમાંથી કેટલાક જીવો સંસાર અરણ્યમાં તેમની પ્રાપ્તિને માટે અહંભાવ યુક્ત થઈને દોડે છે તેપણુ ગોચ્યજ છે. તેમ કેટલાક જીવો આનંદને પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ, ભ્રમર, બક, કોકિલ, હંસ, ચક્રોર, શુક, બેક ઇત્યાદિ નાના પ્રકારના નામરૂપ સ્વેચ્છાથી અને દૈવથી ધારણ કરે છે, અને આ સંસાર વનમાં પોતાની ચેષ્ટાથી આનંદિત થઈને ગોવિંદને આનંદ આપે છે. એ સર્વભાવ, તે ગોપાલોની નાના પ્રકારની વનમાં જતી વખતે જે ક્ષીડા થઈ તે પરથી જાણી લેવું.

બીજા કેટલાક પ્રાણી, વિધિનિયેવનો પરિત્યાગ કરીને આ સંસારઅટવીમાં દેડકાંની પેઠે આમનેમ કૂદીને ગમેનેમ પોતાનો બચહાર કરે છે. કેટલાક સત્પુરુષો, તે ગોપાલોની પેઠે પ્રતિબિંબને જોઈને હસે છે. કારણ કે, પ્રતિબિંબ બિંબથી વસ્તુતઃ ભિન્ન નથી તથાપિ, ભિન્ન હોય તેમ દેખાય છે; આવી રીતે જાણીને હસે છે તે અસાધ્યજ છે. પ્રતિબિંબ સત્ય છે એમ માની મોહિત થયેલા પ્રાણીઓ, અસદ્વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે આ સંસાર વનમાં સદા ભ્રમણ કરી રહ્યા છે. તેમને બિંબ પ્રતિબિંબનો ઐક્યભાવ સમજીને

નથી, અને તે જાણવાને માટે પ્રયત્ન પણ કરતા નથી. યદ્યપિ તેમને મનુ-
ષ્ય શરીર પ્રાપ્ત થયું હોય છે તોપણ જન્મોત્તરના પાપ કર્મથી, તે સર્વદા
વાંદરાની પેઠે અત્યંત ચંચલતા ધારણ કરે છે, અને જેવી રીતે તે વાંદરાઓ
એક આગમ (વૃક્ષ)નું ઉલ્લંઘન કરીને બીજા આગમ (વૃક્ષ) પર જાય છે,
અને ત્યાંથી વળી ત્રીજા આગમ પર કુદે છે તદનુસાર આ પ્રાણીઓ પણ,
આગમ (વેદશાસ્ત્ર)ની મર્યાદા ઉલ્લંઘન કરીને સંસાર વનમાં આમતેમ વિચરે
છે. આવી રીતે વૃંદારણ્યમાં વિહાર કરનારા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ, સૃષ્ટિ ઉ-
ત્પત્તિનો ક્રમ તથા સંસાર વનમાં જીવોની લિન્નબિન્ન વૃત્તિ કૌતુકથી સ્પષ્ટ
કરી બતાવી છે. જે વૃત્તિઓનું અવલંબન કરીને અને તદનુસાર નાના પ્રકાર-
ની ચેષ્ટા કરીને ગોપાલોએ પરમાત્માની સાથે ક્રીડા કરી, તેમનું અખિલ
ભાગ્યવર્ણન કરવાને માટે શેષ પણ અસમર્થ થાય, તો પછી મનુષ્યોની શી
કથા ? કારણ કે, જે નિર્દ્રોહ, અક્રિય, નામરૂપરહિત, પૂર્ણાનંદધન અને
શ્રુતિઓને પણ જેમનું સ્વરૂપ અજ્ઞાન છે એવા નિર્ગુણ પરમાત્મા, જે
વ્રજવાસિઓના ઇન્દ્રિયોનો વિષય થયા, અને જેમની સાથે તેમણે નાના
પ્રકારની ક્રીડા કરી, તેમનું ભાગ્ય વર્ણન કરવાને અમ્હા પણ સમર્થ થાય
નહિ. અસ્તુ ! હવે અધ્યાયના કથા ભાગ તરફ વળીયે.

તે ગોપાલ બાલકોને પ્રાચીન પુણ્યના અનુસાર પરમાત્માની સાથે
વિહાર કરવાથી સુખ મળ્યું. પરંતુ તે ક્રીડામાં, પરમાત્માનો ઘણો પરિચય
હોવાથી તેમને હાથે જે તેમનું અપમાન થયું તેથી તેમને દુઃખ આપવાને
માટે અઘ્ર (પાપ)ની પ્રાપ્તિ થઈ. વસ્તુતઃ અધ્રાસુરનું આગમન ત્યાં આગળ
થયું. પાપથી દુઃખ પ્રાપ્તિ અને અધ્રાસુર પાપની મૂર્તિ એ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

‘ગોપાલ બાલકોની થતી આનંદક્રીડા તે અધ્રાસુરને સહન ન થઈ’ તે
યોગ્યજ, તેણે સર્પજાતિનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને તદનુસાર તેનો
સ્વભાવ બન્યો એમાં શું આશ્ચર્ય ! સર્પ ક્યારે બીજાનું સુખ જોઈ આનંદ
માને છે? નહીંજ. તેમાં આ પણ ભાવ જાણવા લાયક છે કે, સંસારવનમાં જે
લોકો વિષયોપભોગ કરે છે તેમનું સુખ અઘ્ર (પાપ) ને સહન થઈ શકતું
નથી અને તે સાધુ, અસાધુ ઇત્યાદિ અખિલ લોકોનો ગ્રાસ કરવા માટે
સમયની પ્રતીક્ષા કરતો હોય છે; જેમ તે અધ્રાસુર જોઈ રહ્યો હતો તેમ.

‘અમૃતનું પાન કરનારા દેવો પણ તે અધ્રાસુરને જોઈને ઘણા ભય
પામ્યા હતા’ તેમાં એ ભાવ સમજવો કે, અધ્ર (પાપ) થી અધઃપાત થાય
છે માટે તેનો ભય કેવલ મનુષ્યોનેજ થાય છે એમ નહીં; પરંતુ સુધાપાન
કરનારા દેવોને પણ થાય છે. કેમકે, ‘ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોકં વિશંતિ’ એ

શીત્લવચનાનુસાર, પુણ્ય ક્ષીણ થવાથી દેવેનું પણ સ્વર્ગથી અધઃપતન માને આ સર્વલોકમાં આગમન થાય છે; અતઃએવ તેઓને અધની ભીતિ નિશ્ચયાત્મક થાય છે.

કૃષ્ણ પરમાત્માએ, પોતાનો મ્હોટો ભાઈ બ્રહ્માસુર તથા બહેન પૂતનાને મારી નાંખ્યા તેથી અધાસુર કંસની આગ્રા લઇને અત્યંત વેગ અને હેમથી તેમને તથા તેમના મિત્રાદિકોને મારવા માટે આવ્યો તે યોગ્ય છે એમ સમજવું. મનુષ્યને પ્રાણપ્રિય એવા ઇષ્ટ વિષયોનો વિશેષ થાય તો ધણુ દુઃખ થાય છે. તે નિયમાનુસાર, અધાસુરને પોતાના ભાઇ બહેનનો વિશેષ દુસ્સહ થયો, અને તેમને મળવાની ઇચ્છાથી કૃષ્ણની પાસે જલ્દી આવ્યો. કારણ કૃષ્ણવિતા, પૂતના તથા બ્રહ્માસુરની મુલાકાત કરાવવાને કાણુ સમર્થ છે ? યાને તેને મારી સ્વર્ગમાં કાણુ મોકલી શકે ? કાઇપણુ નહીં.

‘અધાસુરે સર્પરૂપ કેમ લીધું’? તો, તેના મનમાં કૃષ્ણના પ્રાણવાયુનું પાન કરવાનો વિચાર હતો. પ્રાણ વાયુરૂપ છે અને વાયુ સર્પનું બદ્ધ છે તે પ્રસિધ્ધ છે. પરંતુ તે મૂઢના પ્યાસમાં આ વાત ન આવી કે, સકલ સર્પોનો રાજા જે શેષ તે પણ જેની સ્તુતિ કરે છે અને શરીરનીએ પલંચ સમ્પન્ન થઇને પડેલો છે. કાઇપણુ પ્રાણી પોતાથી વિશેષ સામર્થ્યવાળાની સ્તુતિ કરે છે અને તેની પાસે પોતાનું શરીર નમ્ર કરે છે. તે નિયમાનુસાર, પરમાત્મા શેષથી મહા સમર્થ હોવા જોઇએ. તો, તેમનાપર મારો પ્રભાવ કેમ આવશે ? તમેગુણના આધિક્યથી મનુષ્યમાં વિવેક શૂન્યતા થાય છે, તો પછી તમેગુણની મૂર્તિ એવા સર્પમાં વિવેક કેમ હોઇ શકે ? નહીંજ.

‘અધાસુરે કારણ કરેલા સર્પમુખને જોઇને, ગોપાલપાલકો તેનાપર હિપ્રેક્ષા કરવા લાગ્યા’ તેપરથી એમ સમજવું કે, પૂજ્યમહર્ષિ વ્યાસજીએ તે નિમિત્તથી સંસારરૂપ કાલસર્પના મુખનું વર્ણન કરેલું છે. કારણ કે, સંસારરૂપ સર્પના મુખને જોઇને મનુષ્યોની બુદ્ધિને એવેજ બ્રમ ઉપન થાય છે અને તેઓ તેમાં પ્રવેશ કરે છે. તથા પરમાત્મા, આકસ્ય છોડીને પોતાના બકતોને તે કાલના મ્હોટામાંથી પ્રયત્નપૂર્વક બચાવે છે, એ વાત સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. સારાંશ, આ સંસારસાં જેને જેને જન્મ પ્રાપ્ત થયો છે તેને તેને કાલસર્પ હંમેશા ખાવાની ઇચ્છા કરે છે. આવી રીતે બુદ્ધિમાન પુરૂષે જાણીને અભયતાને માટે યદુપતીની સાથે સખ્યાવ કરવું. અધ (પાપ) એવું કેવળ તેનું નામ હતું છતાં તેનાથી તેનું રૂપ કેટલું બચંકર બન્યું કે ન પૂછો ! તો પછી પ્રત્યક્ષ પાપનું સ્વરૂપ કેટલું બચપ્રદ હશે ? આવી રીતે વિચાર કરીને મનુષ્યોએ ઇશ્વરને શરણુ જવું.

‘ગોપાલોએ અધાસુરને ઝોળખ્યો નહીં’ તેનો હેતુ એમ સમજવો કે જે વાત કદી કોઈએ જોઈ યા સાંભળેલી નથી તે વાત, કદાચ તેના જોવામાં આવી અને તેણે ખૂબ સારી રીતે નિરીક્ષણ કરી હોય તોપણ, તે તેને ઝોળખી શકતો નથી એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. એ નિયમાનુસાર, ગોપાલને પુણ્યનો અનુભવ હતો; પરંતુ તેમણે પાપ કદી જોયું નહોતું. તો પછી તે અઘને (પાપને, વસ્તુતઃ તે નામક રાક્ષસને) કેમ જાણી શકે ! નહીજ.

‘ગોપાલબાલકોએ ટાળી વગાડી તથા તેઓ મોટેથી હસવા લાગ્યા,’ તેનો હેતુ નીચે મુજબ છે. જે વખતે અઘ (પાપ)નો ઉદય થાય છે તે વખતે પરમાત્મા દૂર હોય છે, અને જ્યારે પરમાત્મા પાસે હોય છે ત્યારે અઘ (પાપ)નો પતો પણ કંઠી લાગતો નથી કે, ક્યાં છે ! પણ આજે તો બન્નેની (અઘ અને ઇશ્વરની) મુલાકાત એક ઠેકાણે થઈ, આ મોટો ચમત્કાર અમારે નગરે પડ્યો. એ વિચારથીજ કે શું ગોપાલબાલકોએ આનંદથી ટાળી વગાડી. તથા તેમને એમ પણ લાગ્યું કે, અઘ (પાપ)નો નાશ કરનારા પરમાત્મા તો અમારા અંતરમાં રહ્યા છે, છતાં તેની પરવા ન રાખતાં, આ અઘ (રાક્ષસ) અમારી સન્મુખ આવી ઉભો રહ્યો છે તો આ તેની કેટલી ઉદ્ધતાઈ છે તે જુઓ ! આ વિચારથી માને તો એ પાસપાસી મહોંદા સામું જોઈ મોટમોટેથી હસવા લાગ્યા એમ પ્રતીત થતું હતું.

‘તે બાલકોએ નિઃશંક રીતે તે અઘ સર્પના મુખમાં પ્રવેશ કરીને’ આ વાત વિદિત કરી કે, શ્રીપતિના ચરણ કમળોનું સેવન કરનારા ભક્તજનોને દુરંતવીર્ય એવા કૃતાંતથી પણ ભીતિ હોતી નથી અને તેઓ દુઃખી થતા નથી.

તે બાલકોની પેઠે જે અજ્ઞાની હોય છે તેઓજ આ સંસારરૂપી સર્પના ઉપર એ સર્પ નથી એમ મિથ્યા બુદ્ધિ ધારણ કરે છે; તેમનેજ તેની રમણીયતા લાગે છે, અને તેઓજ વારંવાર તે સંસારને સર્પની ઉત્પ્રેક્ષા આપી જુએ છે; તથા તેમનેજ તેમાં પ્રવેશ કરવાની બુદ્ધિ થાય છે અને શીઘ્રતાથી પ્રવેશ પણ તેઓ કરે છે. જેમને યથાર્થ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ નથી તેઓનેજ આવી કલ્પના થાય છે; યથાર્થ રીતે જાણવાવાળા કદી આવી કલ્પના કરતા નથી. પરમાત્માએ તેમનું મિથ્યા ભાષણ સાંભળ્યું પણ તે સર્પને યથાર્થ સ્વરૂપથી ઝોળખ્યો પરંતુ ‘દૈવગતિ વિચિત્ર છે એમ સમજીને પરમાત્મા વિસ્મય પામ્યા’. કેમકે, હું પ્રતિજ્ઞામાં આ બાલકો તથા વત્સાદિકોનું સારી રીતે રક્ષણ કરું છું તોપણ, આ સઘળા દૈવયોગથી આજે અઘ (પાપ, વસ્તુતઃ અધાસુર)થી આટલ થયા. તે પરથી દૈવ અનુદાનંદનીય

છે એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે. તથા તે દિવસે, શેષના અતાર અત્રામ સાથે ન હોવાથી તે અધાસુરે તે બાલકોને બ્રમ ઉત્પન્ન થાય એવી સર્પાકૃતિ ધારણ કરીને તેમનો ગ્રાસ કર્યો અર્થ !

સંસારરૂપી અરણ્યમાં પોતાના ગંગા (ઇન્દ્રિય) સમૂહનું લાલન કરી જે વિહાર કરે છે તેને અધનો (પાપનો) જરૂર સ્પર્શ થાય છે. એ વાત, અધાસુરે ગંગા સમૂહનું રક્ષણ કરનારા ગોપાલ બાલકોનો ગ્રાસ કરી સ્પષ્ટ બતાવી છે. પરમાત્મા દયાનિધિ હોવાથી સાર્વકાલ સર્વત્ર પોતાના ભક્તોની રક્ષા કરે છેજ. તથાપિ તે જો અધ (પાપ) થી અસ્ત થયા હોય તો, તેમનું રક્ષણ કરવાને માટે તે અસંત શીઘ્રતાથી દોડી આવે છે. આ વાત, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ ગોપાસો તથા વત્સોની અધ (દૈત્ય) થી રક્ષા કરવાને માટે તેના મુખમાં શીઘ્ર પ્રવેશ કરી વ્યક્ત કરી છે. અથવા બકાસુરના ચળામાં તે એકલા મહેજ પ્રવેશ કરીને ક્ષીણ કરી હતી, પરંતુ તેમાં કંઈ વિશેષ કૌતુહલ કરમ જેવું નથી, એમ વિચારીને આ સમયે, પોતાના સર્વ મિત્રોની સાથે અધાસુરના મ્હોઢામાં ક્ષીણ કરવાને માટે તે પરમાત્માએ પ્રવેશ કર્યો એમ જણાય છે. કિંવા, ‘અધાસુરના મ્હોઢામાં પ્રવેશ કરતા પરમાત્માએ આ બાવ બનાવ્યો’ કે, આ લોકમાં જે કોઈ મારું નિરવપ્રતાથી નિરંતર ધ્યાન કરે છે તેના હૃદયમાં હું શીઘ્ર સ્થિત થતો નથી, અને કદાચ આવિમૂન થયો તો પણ વીજળી સમાન ક્ષણમાત્રજ. પરંતુ જે કોઈ પોતાના હૃદયમાં મારા ભક્ત-જનોને ઉત્તમ રીતે ધારણ કરે છે તે ભલે અધ (પાપ) રૂપ હોય તથાપિ તેના સ્વરૂપમાં હું શીઘ્રતાથી મૂર્તિમાન પ્રવિષ્ટ થાઉં છું, એમ નિઃસંશય સમજવું.

‘તે અધાસુરના કંડમાર્ગનો નિરોધ કરીને પરમાત્માએ એ ભાવે બનાવી આપ્યો’ કે, જે કોઈ દુષ્ટ મારો તથા મારા ભક્તોનો દ્વેષ કરશે તેના સર્વ પ્રાણોનો આવી રીતેજ નિરોધ કરીશ કે, જેથી તેનો શીઘ્ર નાશ થઈ જાય.

‘મસ્તકદારથી તેના પ્રાણ તથા ઇન્દ્રિયો બહાર ચાલ્યા ગયા’ તેનું કારણ એ હતું કે, અમારૂં દાર આ કૃષ્ણે અધ કર્યું છે તો અમે તેનાં દારથી બહાર નિકળી જશું. શરીરમાં પરમાત્માનો મસ્તકનો દારથીજ પ્રવેશ કહેલો છે, તેથી તેનું દાર થયું; તેનો ભેદ કરી તેઓ બહાર પડ્યા. પ્રાણોએ પરમાત્માને પૂછ્યું કે, અમે તમારો શે અપરાધ કર્યો કે જેથી અમને અને અમારા ફરવાના માર્ગને તમે રોડી રાખ્યા ? પરમાત્માએ કહ્યું કે, તમારી સ્થિતિ અધ (પાપ) માં છે માટે તમારો નિરોધ કર્યો એજ તમને દંડ યોગ્ય છે.

પ્રાણોએ કહ્યું કે, જો એમ હોય તો અમે અંદિથી ચલ્યા જઈએ છીએ. આટલું કહીને તેમણે પાપી અધાસુરના શરીરમાંથી ગમન કર્યું. પાપીનું જીવન, પ્રાણધારણ વ્યર્થજ છે એમ સમજવું.

વત્સસંહિત સર્વ બાલકોને અધાસુરના મુખમાંથી એકદમ નિર્મુક્ત કરી પરમાત્માએ પોતાના ‘સદ્વૃંદાવનવિહાર’ (ઉત્તમ વૃંદાવનમાં વિહાર કરવાની લીલા, અને બીજા અર્થમાં, સદ્બલકત સમુદ્ધની રક્ષા કરવાની લીલા)ની અન્વર્થતા યથાર્થ રીતે લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કરી બતાવી. એટલુંજ થું! પણ અધાસુરને મુક્તિ આપીને પોતાના મુકુંદ નામની પણ સફલતા પ્રગટ કરી. ‘મુર્ત્તિ દદાતીતિ મુકુંદઃ’ એવી તેમના નામની વ્યુત્પત્તિ છે. બીજું પણ જુઓ! શરીરમાં હૃદય સ્થાનમાંથી એકસોએક નાડીઓ નિકળી છે; તેમાંથી એક જે મસ્તકની તરફ ઉપરના ભાગમાં ગએલી છે, તેનું નામ સુષુમ્ના. તે ભાગથી ગમન કરનારને અમૃતત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તે શિવાયની બીજી કોઈપણ નાડીમાંથી પ્રાણ નિકળી જાય તો તેને આ સંસારમાં પાછું આવવું પડે છે. એમ શ્રુતિમાં વર્ણવેલું છે તો, અધાસુરના પ્રાણ અમ્હરંધ્રનો ભેદ કરીને નિકળી ગયા પછી તેને સંસારની પ્રાપ્તિ કેમ થાય! નહીંજ.

પરમાત્મા સત્યથીજ પ્રાપ્ત થાય છે પણ કપટથી નહિ સુંદર બ્રહ્મવૃત્તિ (કપટવૃત્તિ) ધારણ કરી હોય અગર અંતરમાં અધ (પાપ) અને બહારથી અજગરવૃત્તિ (અવધૂત વૃત્તિ) ધારણ કીધી હોય તોપણ પરમાત્માનો લાભ થતો નથી; કિંતુ બ્રહ્મસુર અને અજગરશરીરધારી અધાસુરની પેઠે તે પ્રયત્ન નિષ્ફળ થાય છે. થું પરમાત્મા તેમના હાથમાં આવ્યા? નહિંજ. હિમટા તેઓજ માર્યા ગયા. એમ સમજીને નિષ્કપટતાથી તેમની આરાધના કરવી એ બાય આ ચરિત્રઉપરથી જાણવો જોઈએ.

તે અધાસુરના શરીરમાંથી એવું પ્રચંડ તેજ નિઃસ્યું કે, ‘જેથી અખિલ દિશા ઉજ્જવળ થઈ.’ બરાબર છે? પરમાત્માએ તેના અંતરમાં પ્રવેશ કરીને તેને નિષ્પાપ કર્યો. માટે તે નામરૂપ વિરહિત થઈને તેજોમય બન્યો અને બ્રહ્મદેવાદિ સકલ દેવોના વિરમયનું સ્થાન બન્યો, તે યોગ્યજ છે. જેમણે નિરંતર પરમાત્માના પદનું ચિંતન કર્યું છે તે સંસારરૂપી સર્પના અંતરમાં રક્ષા હોય તોપણ, તેમને વિપયરૂપ વિપની પીડા થતી નથી, અને તે નિઃસંશય જીવન્મુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈને અત્યંત કૌતુકથી વિચરે છે. એ વાત, સર્પના મ્હોઢામાં જઈને પણ તે ગોપાલ બાલકોને વિપની પીડા ન થઈ તેપરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

તે અજગરના ચર્મની ગુફામાં કેટલોક સમય તે ગોપાલો કીડા કરતા

હતા; તેમાં એ ભાવ પ્રતીત થાય છે કે, જે જીવ નિષ્પાપત્વ સંપાદન કરીને અચ્યુતપદનું નિરંતર ધ્યાન કરે છે, તેઓ અલ્પ સમયમાં જીવન્મુક્ત થાય છે અને પ્રારબ્ધથી બાકી રહેલો તેમનો સંસાર તેમને દુઃખપ્રદ થતો નથી. એટલુંજ નહિ ! પણ સંસારમાં તેમની ક્રિડા દૃષ્ટાંકુર ન્યાયથી નિષ્કુળ થાય છે. આવી રીતે વ્યાસજીના વચન ઉપરથી સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. શ્રુતિમાં પણ કથન કરેલું છે કે, જે જીવન્મુક્ત દશાને પ્રાપ્ત થયા છે તે યદ્યપિ કર્મ કરતા હોય તોપણ, બીજા લોકોની પેઠે તેઓ પાપ અંગર પુણ્યથી લેપાયમાન થતા નથી; એ ભાવ પણ ગોપાલોની ક્રીડા પરથી સ્પષ્ટ થયો. કારણ કે, તેમની ઇંદાવનમાં અથ શરીરની સાથે જે ક્રીડા થઈ અને શ્રીપતિને પ્રીતિપ્રદ જે ક્રીડા થઈ તેનાથી તેઓ પણ પાપપુણ્યથી લિપ્ત ન થયા.

આવી રીતે આ અધ્યાયમાં, પ્રાતઃકાલમાં બાલકોને જગાડવાના બદ્ધાનાથી કલ્પાદિસૃષ્ટીનો ક્રમ, તેમની ક્રીડાના મિષથી સદસત્ જીવોની પ્રવૃત્તિ, તથા અધનો ગ્રાસ અને નાશ કરવો અને તેનાથી મુક્તતા કરવી, ઇત્યાદિક નિમિત્તોથી પાપનું નિર્દલન અને મૃત્યુનો નાશ, તથા તેના ચર્મની ક્રીડા વર્ણન કરીને જીવન્મુક્ત દશા, ઇત્યાદિ પોતાનો ભાવ, પરમાત્માએ માયાથી બાલરૂપ ધારણ કરી ક્રીડામાં સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યો. તે શુકાચાર્યના મુખથી શ્રવણ કરીને રાજા પરમ વિસ્મિત થઈ પોતાને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો.

॥ इति शिवम् ॥

અધ્યાય તેરમો.

त्रयोदशेऽहरद्भम्हा वत्सान्पालांश्च मायया ।

तदा तत्सर्वरूपोऽर्द्ध कृष्णः पूर्ववदाचरत् ॥

અર્થ:—આ તેરમા અધ્યાયમાં, વત્સ અને વત્સપાલોનું પ્રલહેવે હરણ ક્યું તે વખતે શ્રીકૃષ્ણે પોતાની માયાથી તે સર્વેના રૂપ ધારણ કરી એક વરસ સુધી પહેલા પ્રમાણે બાળલીલા કરી, એવી કથા વર્ણવેલી છે.

શુકદેવજી બોલ્યા કે રાજા ! તહે સારો પ્રશ્ન કર્યો. પરમાત્માનું ચરિત્ર વારંવાર તું શ્રવણ કરે છે તોપણ તેને વૃત્તન સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી આપે છે. સત્પુરુષો સાર અહણ કરનારા હોય છે. અતએવ તેમને, પરમાત્માનું ચરિત્ર ધણીવાર સાંભળ્યું હોય તોપણ, પ્રત્યેક ક્ષણે નવીનજ લાગે છે. જેવી રીતે અશંકા પુરુષોને કામિનીઓની વિલાસ વાર્તા ગમે તેટલીવાર સાંભળી હોય

તોપણ પ્રત્યેક ક્ષણે નવીન જોડી લાગે છે. હે રાજા ! તું મહાભયવદ્ભક્ત છે માટે હું તને ગુણ વાંત પણ કહું છું. સારા શિષ્યની આપણા ઉપર ઘણી પ્રીતિ છે એમ જોઇને ગુરૂ તેને ગુણ વાંત પણ કહે છે. હવે તું એકાગ્રમન કરી સાંભળ.

અન્નાસુરના મહેન્દ્રામાંથી વાછરડાં અને ગોપાલમાલકોનું રક્ષણ કરીને પરમાત્માએ તેમને જમુના કિનારે લાવી એમ કહેવા લાગ્યા કે, હે મિત્રો ! આ જમુનાનો કાંડો ઘણો સુંદર છે; અહીંની રેતી કેટલી સ્વચ્છ અને કામળ છે તે જુઓ ! પ્રપ્રુલ્લિત થએલાં કમળોના સુગંધથી લુપ્ત થઇ ગએલા ભ્રમરોના તથા પક્ષિઓના શબ્દોના પડછંદાઓથી આ વૃક્ષો કેવો સુશોભિત અને આનંદકારક દેખાય છે ! ઘણો વખત થઈ ગયો છે, આપણને લુપ્ત સારી જાગી છે વારને અહીંજ આપણે ભોજન કરીયું. વાછરડાંઓ અહીંજ પાણી પીને આસપાસ ખડ ખાશે. ખાલકોએ 'હીક' છે, અહીંજ ભોજન કરીયું' એમ કહ્યું અને વાછરડાંઓને પાણી પીવરાવી જ્યાં લીલું લીલું અને કુમળું ઘાસ હતું ત્યાં ચરવાને છોડી દીધા, અને ઘેરથી લાવેલા શીકાં છોડીને ભગવાન કૃષ્ણની સાથે જમવાને બેઠા. તેમના મોઢાં કૃષ્ણની સામે અને દષ્ટિ પ્રપ્રુલ્લિત દેખાતી હતી. કમલની પેડેજ તેમની બેસવાની રચના સુંદર જણાતી હતી. કેટલાક ગોપાલોએ કુલની પાંખડીઓનું જમવાને પાત્ર બનાવ્યું હતું; કેટલાક પત્રાવળ, કેટલાંક શીકાં, અને કેટલાક ઝાડોની છાલનાં તથા પથર વગેરેના વાસણ કરીને જમતા હતા. કૃષ્ણ સમેત તે સર્વ ગોપાલમાલકો પોતપોતાના જમણુના પદાર્થોના નોખા નોખા સ્વદ પસ્થરને ચખાડી રહ્યા હતા, તથા હસતા હતા અને મસ્કરી કરીને ખીંજને પણ હસાવતા હતા. આવી રીતે તેમનો ભોજન સમારંભ ચાલી રહ્યો હતો એટલુંજ નહિ પણ, પરમાત્મા પોતાને હાથે-ગોપાલમાલકોના મુખમાં પોતે લાવેલા અનાજનો કોળિયા આપતા હતા.

આવી રીતે યજ્ઞભોક્તા પરમેશ્વરનું ગોપાલમાલકો સાથે આલેખું આનંદથી ભોજન વિભોક્ષામાંથી દેવો જોઇ રહ્યા હતા. તેમને એમ લાગ્યું કે, અહીંનો પ્રસાદ જો આપણને મળશે તો આપણી પણ માયા ચક્ષુથી મુક્તતા થશે. પણ તે પ્રસાદ આપણને શી રીતે મળે ? ત્યારે તેમણે એવો વિચાર કર્યો કે, આપણે માછલાઓનું રૂપ ધારણ કરી જમુનાના જલમાં જઇ રહેવું; એટલે શ્રીકૃષ્ણ સર્વ મિત્રોની સાથે ત્યાં આગળ હાથ ધોવાને માટે આવશે ત્યારે, તેમના હાથને ચોટી રહેલા અનાજનાં કણ જો પાણીમાં મડે તે આપણને મળશે અને તેથી કૃતાર્થ થઇયું. આવી યુક્તિથી પરમાત્માનો

પ્રસાદ મેળવવાને માટે દેવો જમુનાના જલમાં મત્સ્યરૂપ ધારણ કરીને રહ્યા, પણ આ હરીગન ભગવાન જાગી ગયા. તેમણે ભોજન થયા પછી, સર્વ ગોપાલબાલકો જમુનાપર પાણી પીવાને માટે તથા હાથ ધોવાને માટે જશે તેથી તેમને આવી રીતે કહ્યું કે, હે મિત્રો ! આજે જમુનાજીપર કોઈએ જવું નહિ. તરફ લાગે તો હાસ અગર દુધ પીવું, તથા હાથ પણ કામળાને લુંછવા, પણ જમુનાના જળને સ્પર્શ ન કરવો. બહુએ પૂછ્યું, આમ કેમ ? શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું, ત્યાં એક પિશાચ્ય છે તે તમને પકડી દુઃખ આપશે, માટે કહું છું કે ત્યાં જવું નહિ. આમ કહેવાથી કોઈપણ જમુનાજીપર ગયું નહિ અને દેવોની નિરાશા થઈને તે સવળા પાછા પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

તે તરફ વાછરડાંએ ચરતાં ચરતાં ખડના લોભથી વનની અંદર દૂર ચાલ્યાં ગયાં તેવો કોઈને ખ્યાલ ન રહ્યો. જ્યારે તે ક્યાંકપણુ જોવામાં નહિ આવ્યાં ત્યારે તો ગોપાલબાલકો ભયમીન થઈ કહેવા લાગ્યા કે, હે કૃષ્ણ ! ભોજનના આનંદ પ્રસંગમાં આપણને વાછરડાંએનું સ્મરણ ન રહ્યું. હવે તેઓ ક્યાં અને કેટલા દૂર ગયા હશે કોણ જાણે ! કૃષ્ણે કહ્યું, બીજો નહિ. ગમે ત્યાં અને ગમે તેટલાં દૂર ગયા હશે તોપણુ તેમને શોધીને હું લઈ આવું છું; તપાડે ભોજન ચાલવા દો. એમ કહીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, હાથ પર દહીંના લઈને તથા બગલમાં શંગ અને લાકડી પકડીને, અને પહેરેલ વસ્ત્રમાં મોરલી ખોરીને વાછરડાંને શોધવાને સાર પર્વત, શુક્રા, કુંજ ઇત્યાદિ સ્થાનોમાં ફરવા લાગ્યા.

કૃષ્ણે અશ્વાસુરને મુકિત આપી તે ચમત્કાર જોઈને અમ્હદેવને પ્રથમ વિસ્મય થયો હતો. તેથી તેમના મનમાં ફરીથી પરમાત્મા કૃષ્ણની પરીક્ષા કરીને બીજા પણ કેટલાક સુંદર ચમત્કારો જોવાની ઇચ્છા થઈ, અને તેથી તેમણે ત્યાંથી વાછરડાંએને અને અહીંથી ગોપાલબાલકોને મોહિત કરી તે વનમાંથી બીજા સ્થાનમાં લઈ જઈને રાખ્યા, અને પોતે ગુપ્ત થયા. તે તરફ વાછરડાં જોવામાં નહિ આવ્યા તેથી શ્રીકૃષ્ણ પોતાના મિત્રો જ્યાં ભોજન કરતા હતા ત્યાં પાછા આવ્યા પરંતુ ત્યાં પણ તેઓ જોવામાં ન આવ્યા. ત્યારે એ બંનેને શોધવા માટે વનની અંદર ચારે કોર ફરવા લાગ્યા. જ્યારે તે બંને ક્યાંક પણ જોવામાં ન આવ્યા ત્યારે ‘એ સવળું અમ્હદેવે કર્યું છે’ એમ તેમણે જાણ્યું, અને વાછરડાં તથા ગોપાલબાલકોની માતાઓને આનંદ આપવા માટે, તેમ અમ્હદેવનો પણ સંતોષ કરવાને સાર તે બંધાનાં સ્વરૂપ પોતે ધારણ કર્યાં. તે વાછરડાં તથા ગોપાલબાલકોનાં

શરીર જેટલાં ન્હાતાં મોટાં, સ્થૂંકકૃશ હતાં અને જેવા તેમના હાથ પગ, વસ્ત્રાલંકાર, ગુણુ, સ્વભાવ, નામ, રૂપ, વય, લાકડી, શીંગડી, વેણું, શીકાં વગેરે હતાં તથા જેવી તેમની વિહારલિલની રચી હતી તે પ્રમાણેજ પોતે બહું ધારણુ કર્યું. તે સમયે માતો 'સન્નગું જગત્ત્રિણ્ણમય છે' એવી વેદની વાણી પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થઈ એમ લાગ્યું. હવે જુઓ !

વાછરડાં કૃષ્ણ, ગોપાલબલકો પણુ કૃષ્ણ, ક્રીડાના સાધનો પણુ કૃષ્ણ. આવી રીતે સર્વરૂપે બનેલા કૃષ્ણ, પોતેજ પોતાનાં રૂપ વસ્ત્ર અને પોતાનાં રૂપજ ગોપાલબલકોને પાછા વળાવી તેમની સાથે પોતાનાં રૂપજ ક્રીડાના સાધનોથી રમતાં રમતાં ગોકુલમાં પ્રવિષ્ટ થયા. કૃષ્ણે તે તે વાછરડાંએને નોખનોખાં પાડી તેઓને તેમના તેમના ધરના ગોડામાં બાંધી તેમના તેમના બાલકોના સ્વરૂપથી ધરમાં પ્રવેશ કરીયા. મોરલીનો ધ્વનિ શ્રવણુ કરીને તેમની માતાઓ ઉતાવળથી ઉડીને આવી અને એમને પોતાતોજ પુત્ર છે એમ માની તેમણે પરશ્ચન્દનેજ બાહુથી આલિંગન આપ્યું, તથા તેમને સ્નનપાન કરાવવા લાગી. હે રાજા ! આવી રીતે નિત્ય નિયમાનુસાર શ્રીકૃષ્ણ પોતાના આચરણુથી માતાને આનંદ આપતા. અને તેઓ પણુ સ્નાન, લેપન, વસ્ત્રાલંકાર, તિલક, ભોજન ઇત્યાદિ ઉપાયોથી તેમનાં લાડ લડાવવા લાગ્યા. ગાયો પણુ ગોડામાં પોતાના ફુંકાર શબ્દ કરવા લાગી અને વાછરડાં પણુ પોતાની માએ બોલાવ્યા હોય તેમ આવ્યા, ત્યારે ગાયો તેમને આટવા લાગી અને ધવરાવસ લાગી. ગાયો અને ગોપીઓનો મતૃમાવ તો પૂર્વના જેવો તો રહ્યો. પણુ આ સમયે તેમના પર સ્નેહ વધતો ગયો; કારણુ કે તે બધાં રૂપ શ્રીકૃષ્ણેજ લીધાં હતા. શ્રીકૃષ્ણનો પણુ, તે ગાયો તથા ગોપીઓ સાથે, પૂર્વની પેઠે, તેમના વાછરડાં અને પુત્રોની સમાન વર્તતો હતો, પરંતુ 'આ મારી મા છે અને હું એનો પુત્ર છું' એવી ભાવના તેમના મનમાં નહોતી. કારણુ કે, આ બધાં સ્વરૂપો પરમાત્માએ કપટથી લીધાં હતા.

એક વર્ષ સુધી સર્વ ગોપાલોની પોતાના પુત્રો સંબંધી પ્રેમવદલી પ્રતિદિન અમર્યાદાથી વૃદ્ધિગત થતી ગઈ. આવી રીતે વાછરડાં અને ગોપાલબાલકોના સ્વરૂપથી અરણ્યમાં અને ગેશાળામાં, પોતેજ પોતાના સ્વરૂપને પાલન કરતાં અને ક્રીડા કરતાં, એક વર્ષ સુધી રહ્યા. વર્ષ પૂરું થવામાં પાંચ કે છ રાત અધુરી હતી, ત્યારે એક દિવસે ભગવાન બલભદ્ર સહિત વાછરડાંએને ચારવા સાડ વનમાં ગયા હતા તે વખતે ગોવર્ધન પહાડ પર જે ગાયો ચરતી હતી તેમણે ગોકુલ પાસે ચારો ખાતાં વાછરડાં-એને દીઠાં અને ત્યાંથી તેમના મોહથી એવી દોડી કે, ગોતાળો તેમને

રોકતા હતા તોપણ તેમને ન ગણકાવતાં પોતાના મુખ અને પૂંછડાં ઉંચા કરીને હુંકાર કરતી તે બધી ગોકુલ પાસે આવી પહોંચી. તેમણે પોતાને નવન પ્રસૂતી થઈ હતી તોપણ, પ્રથમના વાછરડાંઓને (કૃષ્ણ સ્વરૂપને) દુધપાન કરાવ્યું અને પ્રેમથી તેમના શરીર એવા જોરથી ચાટવા લાગી કે, જાણે વાછરડાંઓનાં શરીરને ગળી જતી હોય નહિ શું? એવોજ ભાસ થતો હતો. ગોપાલો તેમની પછવાડે જવાને સાર તથા વાછરડાંઓને ન પિવરાવવા માટે અત્યંત ક્રોધથી દોડતા આવ્યા તો, તેમના પુત્ર જે વાછરડાંઓની રક્ષા કરવાને માટે આવેલા હતા તેમને જોયા. તેમના દંશનથી તેઓના મનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો અને ક્રોધ મટી ગયો, તથા તેમને આલિંગન આપીને મરતક સુંદ્યું ત્યારે તેઓને પરમઆનંદ થયો. બાદ તેઓ માંડમાંડ કષ્ટથી પાછા આવ્યા.

એ પ્રમાણે જોઈ બલભદ્ર વિચાર કરવા લાગ્યા કે, વાછરડાં મોટાં થાય અને તેમનું દુધપાન કરવું છુટી જાય ત્યારે ગાયોની તેમના પર પ્રીતિ કેમી થતી જાય છે, પરંતુ અહિં ગોકુલમાં તો ઉલ્ટોજ પ્રકાર દેખાય છે. વાછરડાં અને બાળકો મોટા થયા તોપણ તેમના ઉપર માતાપિતાનો પ્રેમ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે તેનું શું કારણ? તે સમજાતું નથી. પહેલાં સર્વ ગોકુળવાસી લોકોનો પ્રેમ અને મારો પ્રેમ એક શ્રીકૃષ્ણના ઉપરજ હતો. પરંતુ હમણાં તો સઘળાં વાછરડાંપર અને બાળકોપર તેવોજ પ્રેમ વધતો જાય છે એ શો ચમત્કાર હશે? શું આ દેવતાઓની, દૈત્યોની કે મનુષ્યોની માયા છે? નહિ. તેમની માયાથી મને કદી પણ મોહ ન થાય. પરંતુ જે અર્થે હું પણ મોહિત થાઉં છું તે અર્થે તે શ્રીકૃષ્ણનીજ હોવી જોઈએ. એ પ્રમાણે વિચાર કરી બળભદ્રે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જોયું તો ત્યાં સઘળાં વાછરડાં અને બાળકો શ્રીવિષ્ણુરૂપ તેમના જોવામાં આવ્યા. પછી તેમણે કૃષ્ણને પુછ્યું કે, હે કૃષ્ણ! દેવતાઓએ બાળકોનો અને ઋષિઓએ વાછરડાંનો અવતાર લીધો છે એ મારા જાણવામાં છે. પરંતુ હમણાં એમને જોઉં છું તો તે બધા ગોપાલ અને વાછરડાં તમેજ જન્યા છો એમ દેખાય છે, તો એમાં જે સ્તલ હોય તે મને ચોખ્ખું જણાવો. ત્યારે કૃષ્ણે સઘળી વાત સંક્ષેપથી કહી અને બલભદ્ર પણ બધું સમજી ગયા.

અઃ વાતને પાંચ છ દિવસ થયા પછી બલભદ્રે વિમાનમાંથી ત્યાં આવીને જોવા લાગ્યા તો, શ્રીકૃષ્ણ આગળની પેઠેજ પોતાના સોબતિઓ સાથે કાંડા કરી રહ્યા છે એમ જોવામાં આવ્યું. તેઓ પોતાના કાળ પ્રમાણે એક ત્રુટીમાં એટલે ચપટી વગાડવાને જોટલો વખત લાગે છે તેટલા વખતમાં પાછા આવ્યા, પરંતુ તેટલામાં તો મનુષ્યનું એક વધ વીતી

મયું હતું. તે જોઈને જ્ઞાતા પોતાના મનમાં વિચાર કરી કહેવા લાગ્યા કે, ગોપાલના જેટલા બાળકો અને વાછરડાં મહેં હરણુ ક્યાં છે તે બધાં મારી માયાશ્પી શયનમાં સુતાં છે, અને તે હજી સુધી ઉઠ્યાં પણ નથી. અને અંહી વનમાં તો, મારી માયાથી જે મોહિત થયા છે તેથી જુદાં, શ્રીકૃષ્ણની સાથે તેટલાંજ એક વર્ષ સુધી ક્રીડા કરે છે. પણ એ ક્યાંથી આવ્યા ! આવી રીતે ધણીવાર સુધી વિચાર કીધો, પરંતુ આમાં સાચાં ક્યાં અને ખોટાં ક્યાં ? એ જાણવાને માટે તેઓ સમર્થ ન થયા. જેવી રીતે અદ્યોતની પ્રભા દિવસમાં જરાપણુ પ્રકાશિત થતી નથી; તો, ઉદ્ભટ સૂર્ય પોતાની કાંતીથી અદ્યોતનેજ તેજોહીન બનાવી દે છે તેવી રીતે, વિશ્વને મોહિત કરનારા પરમાત્માનેજ મોહ પમાડવાની ઇચ્છા કરનારા અમ્હદેવજ પોતાની માયાથી પોતેજ મોહ પામી ગયા. અસ્તુ !

અમ્હદેવ ફરીથી તેમની તરફ આશ્ચર્યથી જોવા લાગ્યા તો, તે સધળાં વાછરડાં અને ગોપાલબાલકો એવાં સ્વરૂપથી જોવામાં આવ્યા કે, જેમનો વર્ણુ શ્યામ છે, અને જેમણે પીતામ્બર પહેરેલાં છે. સધળાંને ચારલુગ્ન અને તેમાં શંખ, ચક્રદિ આયુધો છે; જેમણે કિરીટ, કુંડલ, વનમાળા ધારણુ ક્યાં છે, જેમના હાસ્યની પ્રભા ચંદ્રિકાની પેઠે છે, તથા અષ્ટ સિદ્ધિ, ઓવીશ તત્ત્વોથી જેઓ વીંટાએલાં છે અને દેવતાઓ જેમની સ્તુતિ કરતા ઉભા રહ્યા છે. આવી રીતે પરઅમ્હ સ્વરૂપથી એકવારજ તેમને તેમના દર્શન થયા. ત્યાર પછી તેઓ અત્યંત આશ્ચર્યથી ચક્રિત થઈને, તે મૂર્તિઓના તેજથી અંગર્ધ જઈને તેમણે પોતાની દૃષ્ટી અંતર્મુખ કીધી અને એવા નિશ્ચય થઈ ગયા હતા કે, માનો ચાર મોઢાંવાળી કાળની પુતળીજ ત્યાં ખડી થઈ રહી છે એમ જણાવા લાગ્યું.

હે રાજા ! આવી રીતે અમ્હદેવ ‘આ શું છે’ એમ મોહ પામ્યા ત્યારે તેમનો ઉદ્ધાર કરવાને માટે પરમાત્માએ પોતાની માયા દૂર કીધી. ત્યાર પછી થોડાજ વખતમાં, જેવી રીતે મરી ગયેલો પુરૂષ પાછો જીવતો થાય તેવી રીતે, અમ્હદેવ શુદ્ધી પર આવીને નેત્ર ઉઘાડીને જોવા લાગ્યા તો પોતાની સાથે આ અખિલ વિશ્વ નજરે પડ્યું. ચારે કોર જોયું ત્યારે આગળ આવેલું ઘંટાવન જોવામાં આવ્યું, કે જ્યાં પરમાત્માનો નિવાસ હોવાથી, મનુષ્ય અને સિંહાદિક શ્વાપદો પણ પોતપોતાને વૈરભાવ છોડીને જાણે પરસ્પરનાં મિત્ર હોય તેવાં થઈને એકત્ર રહ્યાં હતાં. એજ ઠેકાણે ગોપાલબાલકોનું સ્વરૂપ લેનારા પરમાત્મા, આગળની પેઠેજ હાથમાં દહી ભાતનો કોળીઓ રાખી પોતાના વાછરડાં તથા મિત્રોને શોધના હતા. એવું જોયું ત્યારે અમ્હા

પોતાના વાહન પરથી નીચે ઉતરી પડ્યા અને ઢંડવત્ શ્રીકૃષ્ણને નમન કર્યું. ચાર મુગુટોની અણીથી ચરણને સ્પર્શ કર્યો અને અનંદશ્રુથી અભિષેક કર્યો. શ્રીકૃષ્ણનું જોએલું માહાત્મ્ય તેમના વારંવાર સ્મરણમાં આવતું હતું, અત્યેવ તેઓ વારંવાર સદ્ગદ અંતઃકરણથી ઉડી ઉડીને પ્રણામ કરતા હતા, અને ધણે વખત નિશ્ચલ થઈને તેમના ચરણ પાસે બેસી રહ્યા. થોડો વખત ગયા પછી ધીરે ધીરે ઉડી પોતાની આંખો લૂંછી, અને શ્રીકૃષ્ણને જોઈ હાથ જોડી ડોકું નમાવીને ગદ્ગદ વાણીથી તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

ભાવાર્થદીપિકા.

પરમાત્માએ ગોપાલોને ‘આપણે બધા ભૂખ્યા થયા છીએ તો અહીં આજ ભોજન કરીશું’ એમ જે કહ્યું તેમાં નીચે લખેલો ભાવ પ્રદર્શિત કર્યો છે; ભક્તોનો સંતોષ થાય તે માટે સમજન પુરૂષોના આચારની પેઠે હું પણ ખાનપાનાદિ બધા આચાર રાખું છું. નહિ તો, નિત્યતૃપ્ત પરમાત્માને ક્ષુધા શી રીતે પીડા કરી શકે !

‘સર્વજ્ઞ ગોપાલમાલકો કૃષ્ણની સન્મુખ બેસીને પોતપોતાની ખાવાની વસ્તુઓ તેમને આપીને મિત્રોની સાથે જમતા હતા’ એમાં એવો ભાવ જોવામાં આવે છે કે, દરેકજ જણાએ પ્રથમતઃ પરમાત્માની સામે બેસીને તેમનું નિરંતર ધ્યાન ધરવું, બાદ તેમને ખાવાના પદાર્થ અર્પણ કરીને પોતાના મિત્રોની સાથે જમવું. આવી રીતે વર્તન કરવાવાળો મનુષ્યજ્ઞ બુદ્ધિમાન અને સત્પુરૂષોથી સ્તુત થાય છે; તથા તેનુંજ ભોજન શ્રુત્યાદિકોને સંમત છે, અને એમ કરવાથીજ તે પાપનિર્મુક્ત થાય છે. આથી બીજે રસ્તે ગમન કરનાર, યાને પરમાત્માને તથા બીજા અતિથિ આંધવાદિકોને ન આપતાં કેવળ પોતાને માટેજ રસોઇ બનાવીને જમનાર મનુષ્ય, જો કે તેની દૃષ્ટિથી તે અન્નજ છે તોપણ, શાસ્ત્રદષ્ટિએ તો તે પાપનુંજ ભોજન કરે છે. ‘કેવલાઘાં ભવતિ કેવલાદી’ તથા ‘ભુંજતે તે ત્વંઘં પાપા યે પચંત્યાત્મકારણાત્’ ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિઓમાં પણ એજ કથન કરેલું છે.

‘ગોપાલોની સાથે ભોજન કરી કૃષ્ણ પરમાત્માએ એ ભાવ દર્શાવ્યો’ કે, યદ્યપિ યજ્ઞમાં હવિર્ભાગ ભક્ષણ કરનાર હું છું તથાપિ ભક્તજનોએ આદરપૂર્વક અર્પણ કરેલું અન્ન અદ્ય હોય અને સારું ન હોય તોપણ, તેના સેવનથી જેવો મારો સંતોષ થાય છે, તેવો હવિર્ભાગના મદલથી પણ

થતો નથી એમ સમજવું.

‘વાછરડાંઓ દૂર ચાલ્યા ગયા હોવાથી ગોપાસો ભયભીત થયા ત્યારે, કૃષ્ણ પરમાત્માજ તેમને શોધી લાવવા માટે ગયા.’ તેમાં એ ભાવ પ્રદર્શિત કર્યો કે, જે સત્પુરુષો મારા ભક્તિ રસનું પાન કરવા માટે નિરંતર લુપ્થ થાય છે, તેમનો મો (ઇન્દ્રિય) સમૂહ કદાચ ભ્રમણ કરતાં કરતાં દૈવયોગથી દુષ્ટ વિષયમાં મગ્ન થાય તો, હું જ્ઞાતે ભોજનનો પરિત્યાગ કરી અત્યંત શીઘ્રતાથી તેનું સંશોધન કરી તેમનું ભય નિવારણ કરું છું. માટે મારા ભક્તોએ મારી ભક્તિમાં નિમગ્ન થવું. અથવા, કૃષ્ણ પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, વાછરડાંઓનું હું નિરંતર રક્ષણ કરું છું માટે ગાયો અમને નિરંતર દુધ આપે છે. હવે આજે જો હું તેમનું રક્ષણ કરવામાં ચાલસ્ય કરીશ તો, મારા સમાન બીજો કૃતદ્ધન કોણ થાય ! એ હેતુથીજ કે શું વત્સેનો શોધ કરવાને માટે પરમાત્માએ ગમન કર્યું હોય એમ અમને લાગે છે.

રસના (બુદ્ધા)નો સંતોષ કરવામાં જે તત્પર થાય છે તેમનો મો (ઇન્દ્રિય) સમૂહ વિષયતૃષ્ણાથી વ્યાકુલ થાય છેજ; તથા તે માટે તેમનું ભ્રમણ પણ થાય છે અને પરમાત્મા પણ દૂર થાય છે, તે બરાબર છે ! કેમકે, ગોપાસો બુદ્ધાનો સંતોષ કરવામાં મશગુલ બન્યા હતા તેથી તેમનો મોસમૂહ દૂર વિષય (પ્રદેશ) માં ભ્રમણ કરતો હતો અને તે માટે તેમને પરમાત્માની પણ પરોક્ષતા થઈ. આ સર્વ વાત રસનેન્દ્રિય લોહુપ મનુષ્યે પોતાના ખ્યાલમાં લેવી, **જિતં સર્વં જિતે રસે** જેણે રસનેન્દ્રિય વશીભૂત કરી, તેણે સકલ ઇન્દ્રિયોનો જય કર્યો એમ સમજવું.

‘પરમાત્મા ગયા પછી, બ્રહ્મદેવ કુપિત થઈને ત્યાં આવ્યા અને તેમણે વાછરડાં અને ગોપાસોનું હરણ કર્યું.’ તેપરથી એમ જાણવું કે, જ્યારે પરમાત્મા પાસે હોતા નથી ત્યારેજ **વિધિ** (દૈવ) કુપ્ત થઈને પોતાનું સામર્થ્ય દેખાડે છે. એમ જો ન હોય તો, પરમાત્માની વિદ્યમાન સ્થિતિમાં **વિધિ** (બ્રહ્મદેવ) કેમ પ્રગટ ન થયા ! અતએવ સાર્વકાલ પ્રભુનું સંનિધાન કરવાને માટે અને કરેલો રહેવા માટે સાવધ રહી પ્રયત્ન કરવો. હવે વિધિ કેમ કુપિત થયા તેનું કારણ જુઓ ! તેમણે વિચાર કર્યો કે, અધાસુર એ દુષ્ટ મહાપાપી તથા દેવોનો વૈરી અને તમોચુલુતી ખાણ, એમ સર્વ રીતે નીચ હતો; અને તેથીજ તેને આગળના જન્મમાં નરકવાસ મળવાનો હતો. પરંતુ કૃષ્ણ પરમાત્માએ તેનો સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરી મારી લિપી બિથ્યા કરી. એમ જોઈને વિધિએ સનાતન પ્રભુ ઉપર રૂષ્ટ થઈને તેમના ગોપાલ અને વાછરડાંઓનું હરણ કર્યું.

જ્યારે કૃષ્ણ પરમાત્માને અરણ્યમાં કોઈપણ ડેકાણે વાહરડાં મળ્યા નહિ ત્યારે ‘આ વિધિનું કૃત્ય છે’ એમ તેમણે જાણ્યું, તથાપિ તેમનો નિષેધ કર્યો નહિ. આમા થોડો ચમત્કાર છે તે જુઓ! [અહિ વિધિ અને નિષેધ શબ્દના એ અર્થ જાણવા. વિધિ એટલે અમ્હદેવ અને વેદવિધિ અર્થાત્ અપૂર્વ અર્થના બોધક વેદશાસ્ત્ર. તથા નિષેધ એટલે પ્રતિષ્ઠા અને અનર્થ ક્રિયાથી નિવર્તન કરનાર વેદશાસ્ત્ર.] પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, મહેં જેને વિધિસંજ્ઞા આપેલી છે તેનો નિષેધ હું કેમ કરું? માટેજ વિધિનું કૃત્ય જાણવા છતાં પણ કંઈ પ્રતિષ્ઠા ન કર્યો અને વાહરડાંઓનો શોધ કરવા માટે ગમન કરી વિધિનું રક્ષણ કર્યું.

સત્પુરુષો પોતાના અત્યંત પવિત્ર અનેકા અંતરમાં જેનો શોધ કરે છે, તેજ હું આજે અરણ્યમાં ન્હાનાં ન્હાતાં વાહરડાંઓને શોધતો ફરું છું; એ કેટલું આશ્ચર્ય છે? પણ આ સધળું વિધિ (દૈવ)નુંજ કૃત્ય છે. તેનું કોણ ઉલ્લંઘન કરે? એમ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા વિચાર કરી વિચરવા લાગ્યા.

‘કૃષ્ણ પરમાત્માએ સકલ વત્સો અને વત્સપણોનું રૂપ ધારણ કર્યું’ તેનો હેતુ નીચે પ્રમાણે જાણવો. યશોદા અને નંદની પેઠે ગોકુલના સર્વ લોકોએ પૂર્વજન્મમાં પુણ્ય સંપાદન કર્યું છે માટે અહિ આપણે સર્વનાજ પુત્ર જનવું જોઈએ. આમ વિચાર કરી પરમાત્મા તે સર્વના પુત્ર બાવને પ્રાપ્ત થયા. એમ જો ન કહો તો, અમ્હાએ હરણ કરેલા વત્સ અને વત્સપણોને પોતાના સામર્થ્યવડે પાછા કેમ લાગ્યા નહિ? શું તેમનામાં સામર્થ્ય નહોતું? અથવા, એ પણ હેતુ કવિએ બતાવેલો છે તે જુઓ! પરમાત્મા અચિંત્ય શક્તિમાન! તેમણે એવો વિચાર કર્યો કે, મારે ભવિષ્યકાલમાં ગોકુલવાસી સર્વ સ્ત્રીઓ સાથે રાસ ક્રીડા કરવાની છે અને તેને લીધે મારી અપકીર્તિ થવાનો પણ સંભવ છે કે, ‘આ કૃષ્ણ પરસ્ત્રીઓ સાથે વિહાર કરે છે.’ તો આવી અપકીર્તિ ન થાય તેથી તેમણે દરેક બાલિકાનો સાંકેતિક ભર્તા થવાને માટેજ કે શું ગોપાલ પુત્રોના અનેક સ્વરૂપ ધારણ કર્યા હોય એમ લાગે છે. આનો ખુલાસો નીચે લખેલો છે. કૃષ્ણ પરમાત્માએ એક વર્ષ સુધી ગોકુલવાસી સર્વબાલિકાનું રૂપ લીધું હતું. તે વરસમાં ગોકુલના સર્વ લોકોનો એવો સંકેત થયો હતો કે, ‘આ કન્યા અમુક ગોપાલબાલને આપવી’ પરંતુ તે સર્વ બાલિકા શ્રીકૃષ્ણજ અનેલાં હતાં તેથી તે સર્વ કન્યાઓ શ્રીકૃષ્ણની સ્ત્રીઓ થઈ બાદ તેમણે તે કન્યાઓ સાથે રાસ ક્રીડા કરી તો તેમાં શું દોષ! કંઈ પણ નહી. અથવા, કોઈએ એમ ન કહેતું કે,

શ્રીકૃષ્ણ લક્ષ્મીના પતિ છે, ક્ષીર સમુદ્રમાં રહે છે, શેષપર શયન કરે છે, તેમને અમે જે ગરીબ છીએ તેની સ્મૃતિ ક્યાંથી હોય ? માટે તેમણે ગોપાલો તથા ગાયો વગેરે સઘળાને સારી રીતે જોઈ શકાય એવું, તેમની તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે, અર્થાત્ આલકો અને વાછરડાંનું રૂપ ધારણ કર્યું, એમ જાણો !

‘તે વાછરડાં તથા ગોપાલ’આલકોનું જેવું ન્હાનું મોટું શરીર હતું તથા તેમની જેવી કીડા વિગેરેની રૂપી હતી તેવીજ ધારણ કરી શ્રીકૃષ્ણે શું બતાવ્યું ?’ તો, મારા ચરણકમલની ભક્તિ કરવામાં સર્વદા અનુરકત બનેલો નેત્રહીન હોય, અપવિત્ર હોય, તથા શરીરથી અપંગ હોય તોપણ તે માંજ સ્વરૂપ છે; એમ લોકોને બતાવવાને માટેજ, તે વત્સોના અને વત્સપાલોના જેવા જેવા દેહ ઇન્દ્રિયાદિક હતા તેવું તેવું, આમેહુજ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રએ રૂપ ધારણ કર્યું એમ નિશ્ચયાત્મક સમજવું. ગોપાલ’આલકોમાં કેટલાક ઉપર લખ્યા પ્રમાણે દેહેન્દ્રિયથી વ્યંગ હતા; પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિમાં તેઓ નિરત હોવાથી પરમાત્મા તેમને આત્મરૂપ માનતા હતા તત્સમાન જે હશે તે મત્સ્વરૂપ છે, એ ભાવ પ્રસંગાનુરૂપ તેમણે પ્રગટ કરી બતાવ્યો. તથા કેવલ વિશ્વજ્ઞ મારા સ્વરૂપમાં સ્થિત છે એમ નથી, કિંતુ અખિલ વિશ્વનો આત્મા પણ હું છું. આવી રીતે તેમણે, તે આલકોની સર્વ ખેલની કૃતિ ઉપરથી બોધિત કર્યું. તેમનો આત્મા જે પરમાત્મા ન હોત તો, તે વાછરડાં અને વત્સપાલની પેઠે રમવાની એટલા તથા અભિરૂપી તેઓ કેમ બતાવી શકત ? તેમજ આ જગતમાં જેટલી જડ તથા ચેતન વસ્તુ છે તે સર્વ હુંજ છું, મારા એકજા વિના બીજો કોઈ પદાર્થ નથી. આવી રીતે પરમાત્માએ, રમવાના સાધન જે જડપદાર્થો હતા તેમનું પણ રૂપ લઈને, સ્થાવર જંગ-માત્મક સૃષ્ટી માંજ સ્વરૂપ છે એમ બોધિત કર્યું.

‘એકજ શ્રીકૃષ્ણ તે તે આલકોના સ્વરૂપથી તેના તેના ધરમાં પ્રવિષ્ટ થયા, અને ગાયોને ગોડામાં બાંધી હંમેશની મુજબ સર્વ વ્યવહાર ધરમાં કરવા લાગ્યા.’ તેમાં એ ભાવ સમજવો કે, આત્મા એકજ છે; પરંતુ પુણ્યનો ન્યૂનાધિકતાથી તે નાના પ્રકારના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને અભિમાન કરે છે કે, ‘આ માંજ અને આ હું’ અને તેથી, તે સ્થૂલદષ્ટિ પુરૂષની નજરમાં પૃથક્ પૃથક્ યાને અનેક રૂપથી પ્રતીત થાય છે.

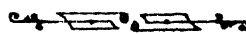
‘ગોપાલ’આલકોને જોઈને તેમની માતાના સ્તનમાં પાન્ડો આવ્યો,’ તેનો ભાવ આમ સમજવો. પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, ‘મ્હેં સાંપ્રત ગોકુલ વાસિઓના પુણ્યનું ફળ આપવાને માટે જે આ પુત્રરૂપ ધારણ કર્યું’

છે, તેની પરિપૂર્ણતા એમનું સ્તનપાન કર્યા વિના નહિ થાય. તેથીજ, તેમના તેમના સ્તનમાં નૂતન દૂધ નિર્માણ કર્યું હશે. એવું ન હોય તો, તે સમયે તેમના સ્તનમાં દુધ ઉત્પન્ન થવાને બિલકુલ સંભવ નહિ હતો. યોગી, મુનીશ્વર ઈત્યાદિમાને જે અમૃત (મોક્ષ) આપે છે તથા જે રસરૂપ છે, તે પોતે વત્સરૂપ અનેલા પરમાત્માને, જેમણે દુગ્ધ રસનું પાન કરાવ્યું. તેમના સમાન આ પૃથ્વીકપર કોણ ભાગ્યશાળી હશે !

‘અમ્હદેવ એક ક્ષણમાં પાછા આવ્યા પરંતુ તેટલામાં પૃથ્વી ઉપરનું એક વર્ષ વીતી ગયું.’ અરામર છે ! યોગમાં અને નિદ્રામાં ઘણો સમય વ્યતીત થાય તોપણ, તે કાલ ક્ષણ સમાન લાગે છે; પરંતુ આ બન્નેમાં ન્યૂનાધિકપણું છે. યોગમાં પરમાત્મપદનું દર્શન થાય છે અને નિદ્રામાં નહિ, અતએવ યોગ શ્રેષ્ઠ અને નિદ્રા કનિષ્ઠ એમ સમજવું. નિદ્રાજ જે પ્રિય હોય તો, યોગનિદ્રા પ્રાપ્ત થાય એવું સાધન કરવું પણ લૌકિકનિદ્રા મહાનર્થકારિણી છે. નિદ્રામાં જેમ દૈવપ્રતીતિ થતી નથી તેમ યોગ (સમાધિ)માં થતી નથી, માટે યોગનું નિદ્રારૂપથી વર્ણન કરેલું છે. સારાંશ, પરમાત્મા કોઈને પણ માયાથી આકુલ કરતા નથી. સર્વજ્ઞ લોક પોતાના સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી આ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે, એ વાત અંદિ રપષ્ટ થઈ. અમ્હદેવ પોતાની મત્યાથી (અજ્ઞાતથી) પોતેજ મોહિત થઈને ભ્રમમાં પડ્યા. જે તેઓ પોતાનું ૧૫૫ પરમાત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણતા હેત તો, તેમનામાં અજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાત અને તેઓ ભ્રમિત ન થાત. આ પરથી એ સિદ્ધાંત જાણવો કે, પોતાનું અલ્પત્વ ન જાણતાં જે કોઈ મનુષ્ય બીજા પ્રભાવશાલી પુરૂષની પરિક્ષા કરવાને માટે પ્રાત્ન કરે છે, તેને અમ્હદેવ સમાન ઘણું અપમાન સહેવું પડે છે. સત્પુરૂષોની સેવા ઉત્તમ ફલપ્રદ થાય છે એમાં શું આશ્ચર્ય ? પરંતુ, પરમાત્માની છાવના કરવાને પ્રવૃત્ત થએલા અમ્હદેવ તેમનું તાત્વિક વિષ્ણુરૂપ જેઈ શક્યા, એ કેટલું અશ્ચર્ય ! ધ્યાનું.

॥ इति शिवम् ॥

અધ્યાય ચૌદમો.

चतुर्दशोऽष्टदुतं दृष्ट्वा पूर्वागंतुकनिश्चयम् ।

अनीशः कर्तुमस्तौषीत्कृष्णं ब्रम्हा विमोहितः ॥

અર્થ:—આ ચૌદમાં અધ્યાયમાં, ભગવાનની આશ્ચર્યક રક લીલા જોઈને,

પહેલાના તથા નવીન વત્સ અને વત્સપાલ કયા છે તે નિશ્ચય કરવાને અસમર્થ એવા મોહિત થએલા બ્રહ્મદેવે શ્રીકૃષ્ણની રતુતિ કીધી, એવી કથા કહેલી છે.

હે પરમાત્મા ! તમારું ચરિત્ર પ્રશંસનીય છે. મેઘ સમાન તમારી કૃતિ છે, તમે પીતાંબર પરિધાન કરેલું છે; ચણેડીની માળા, કર્ણભૂષણ, અને મોર પિંછાદિકથી તમારું મુખ સુંદર દેખાય છે; દહીં ભાતનો કાળીઓ, છડી, શીંગડી અને મોરલીરૂપ ચિન્હોથી તથા વનમળાથી તમારી છાતી અત્યંત સુંદર દેખાય છે, કમલસમાન આરકત અને કોમલ તમારા ચરણો છે તેને હું વંદન કરું છું. હે દેવ ! મારાપર કૃપા કરવાને માટે તમે જે આ પ્રત્યક્ષ શરીર ધારણ કર્યું છે તેનું મહાત્મ્ય તથા જ્ઞાન જે મને થતું નથી તો, કેવળ આનંદાનુભવ નિર્ગુણ સ્વરૂપ બ્રહ્મવાને માટે કોણ સમર્થ છે ! કોઈ નહીં. અતએવ હે અશ્રુત ! જ્ઞાન પ્રાપ્તિને માટે અપ્રયત્ન છોડીને જે ક્ષોકો સત્પુરુષોના મુખથી તમારી કથા સ્વસ્થાનમાં નિવાસ કરીને અત્યંત પ્રેમથી શ્રવણ કરે છે, અને આનંદથી પોતાનો જીવિતકાલ વ્યતિત કરે છે, તેમનેજ ભક્તિયોગની દૃઢતાથી તમારી પ્રાપ્તિ થાય છે. હે વિભો ! ફોતરાંને ખાંડનારાઓને શ્રમ વિના ખીનું ફળ મળતું નથી તેવી રીતે અતુર્વિધ પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાને સાધનીભૂત જે તમારી ભક્તિ તેને છોડી દધને જે મોઠો જ્ઞાન પ્રાપ્તીનો પ્રયાસ કરે છે, તેમને ક્લેશરૂપ ફળનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે. હે ઇશ્વર ! પૂર્વે ઘણા લોકો આ લોકમાં એવા થઈ ગયા છે કે, જેમણે પ્રથમ જ્ઞાનપ્રાપ્તિને માટે અષ્ટાંગયોગનું અવલંબન કર્યું હતું; પરંતુ તેમને જ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થવાથી તેમણે સધળાં કર્મો તમને સમર્પણ કર્યાં, અને તમારી કથા શ્રવણ કરી, તેથી તેમને દૃઢ ભક્તિ તથા તદ્દ્વારા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈને તેઓ મોક્ષને પામ્યા.

હે ઇશ ! તમારા સગુણ યા નિર્ગુણ બન્ને સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવું કઠણજ છે; તોપણ ગુણાતીતનું જ્ઞાન તેમનેજ થાય છે કે, જેમણે ઇન્દ્રિયોને નિર્મલ અને અંતર્મુખ કરી છે. જગતનું પાલન કરવાને માટે અવતાર ધારણ કરીને તમે અનેક ગુણોને પ્રગટ કરો છો, તેમની ગણના કરવાને કોણ સમર્થ થાય ! કોઈ અતુર પુરુષ પૃથ્વીનાં રજઃકણ, યા આપશમાંના નક્ષત્રો અથવા પરમાણુઓની સંખ્યા ગણી કાઢે, પરંતુ તમારા ગુણોની સંખ્યા તેમનાથી ન ગણી શકાય. માટે હું એમ કહું છું કે, તમારી કૃપા આપણાપર કયારે થાય એમ વાટ જોયા કરતો જે પોતાના પૂર્વકર્મનું ફળ આસક્તિ છોડી દધને ભોગવ્યા કરે છે, અને કાયાવાચ્યામનથી તમારી શ્રવણાદિ ભક્તિ કરીને પોતાનો આયુષ્યનો કાલ વ્યતીત કરે છે, તેનેજ મોક્ષનો લાભ થાય છે.

હે વિઘ્નો! મારી મૂર્ખાઈ જુઓ! તમે અખિલ જગતને મોહિત કરનારા છો એવા તમારા પર મ્હેં પોતાની માયા ચલાવીને તમારું સામર્થ્ય જોવાની ઇચ્છા કરી, પરંતુ જેવી રીતે અગ્નિથી ઉત્પન્ન થએલી જ્વાલાની યોગ્યતા તેની આગળ કંઈપણ નથી, તેવી રીતે તમારી આગળ મારી દશા ઘટ. હે અન્યુત! તત્વજ્ઞાન રહિત હું પોતાને તમારાથી ભિન્ન અને સામર્થ્યવાન પુરુષ જાણતો હતો પણ તે અપરાધની તમે ક્ષમા કરો કારણ કે, હું તમારો સેવક અને તમે મારા સ્વામી છો તેથી મારા ઉપર અનુમદ કરવોજ યોગ્ય છે. મહત્ત્વ, અહંકાર પંચમહાબૂનાદિકોથી વિટંગાયેલું જે આ અજ્ઞાંરૂપ મારું શરીર છે તે ક્યાં! અને એમાં અગમિત અમ્હાંરૂપ પરમાણુઓ જેમના રૂપાંતરોનાં છિદ્રોમાં ફર્યા કરે છે એવા તમારા સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય ક્યાં! અર્મમાં રહેલો બળક પાદપ્રહાર કરે તથા પિ તેનાથી માતાને શું ક્રોધ આવી જાય છે? નહીજ. તેમ તમારા ઉદરમાં રહેતાં અમ્હાંરૂપમાં મારી સ્થિતિ હોવાથી મારો આ અપરાધ, માતાની પેટે કૃપા કરીને તમારે ક્ષમા કરવી જોઈએ. પ્રલયકાલના સમુદ્રમાં રહેલા નારાયણના નાભિકમળમાંથી અમ્હદેવની ઉત્પત્તિ થઈ છે એવી જે લોકવાયકા તે મિથ્યા નથી. તમે કહેશો કે નારાયણનો તું પુત્ર હોય તેથી શું! તો પછી હું પૂછું છું કે, સર્વ પ્રાણિમાત્રનો આત્મા, સર્વસાક્ષી નારાયણ શું તમે નથી? તમેજ છો. હે પ્રભો! જો કે તમે જલમાં શયન કરો છો તોપણ તે તમારું સત્ય સ્વરૂપ નથી, કિંતુ માયાથીજ તમે નિર્માણ કયું છે. તમારું વાસ્તવિકરૂપ તો અપરિચ્છિન્ન છે.

હે મ.યાનિવર્તક ઇશ્વર! આજ અવતારમાં તમે પોતાની માને પોતાના મુખમાં આ અખિલ ચરાચર દેખાડ્યું તે ઉપરથી, જલાદિ સર્વપ્રપંચ માયાનો ખેત્ર છે એ સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. હવે કદાચ બહાર દેખાતા જગતનું મુખમાં પ્રતિબિંબ પડ્યું હશે એવી કલ્પના કરીએ તો, પ્રતિબિંબ બિંબથી ઉત્પન્ન દેખાય છે, અને જેનું પ્રતિબિંબ તેમાં દેખાતું નથી. ક્યાં અરીસો અરીસામાં દેખાય છે? પરંતુ યશોદાને તમારા મ્હોઠામાં જગતપ્રતિબિંબ ઉત્પન્ન દેખાયું નહિ અને તમારા મુખમાં તમારુંજ પ્રતિબિંબ તેણે જોયું, તે પરથી આ સર્વ માયાજ છે એવો નિશ્ચય થાય છે. વધું શું! પણ આજેજ તમે મને આ સર્વ માયાનો ખેત્ર છે એમ બતાવી આપ્યું. પ્રથમ તમે એકલાજ હતા; પછી વાહરડાં અને ગોપબાલકો તમેજ થયા; ત્યાર બાદ તેટલા ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ તમેજ બન્યા; તે પરથી આ માયાનો ખેત્ર છે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. એક બેદરદિન પર અમ્હરૂપ જ સદ્ગુણી

અવશેષ રહે છે. તમારું યથાર્થ સ્વરૂપ જેમને સમજતું નથી તેમને તમે માયાથી અનેકરૂપે ભાસો છો. સૃષ્ટિઉત્પત્તિકાલમાં બ્રહ્મદેવ, પાલન કરવાના સમયમાં ત્રિણરૂપ અને સંહારકાલમાં રૂદ્રની પેઠે પ્રતીત થાઓ છો. હે રક્ષક ! વસ્તુતઃ તમને જન્મ નથી, પરંતુ દુષ્ટદમન અને સાધુઓ ઉપર કૃપા કરવાને માટે તેમ દેવોમાં, ઋષિઓમાં, મનુષ્યોમાં તથા પશ્વાદિકોમાં જન્મ ધારણ કર્યા છે. તમે પૂર્ણ યોગી છો અને ત્રેલોક્યમાં પોતાની યોગમાયાથી કીડા કરો છો. તમારી લીલા ક્યાં, અને ક્યારે, કેવી રીતે થઈ, તથા કેટલી છે તે આ જગતમાં જાણવાને કોણ સમર્થ છે ? અતએવ તમારું યોગમાયાનું વેગવ અચિંત્ય છે એમ કહેવાય છે.

આ જગત તમારા સચ્ચિદાનંદરૂપમાં તમારી સત્તાથી અનિત્ય છે તો પણ નિત્યવત્. દુઃખરૂપ તથાપિ સુખાત્મક, અને જડરૂપ તોપણ ચેતનતુલ્ય ભાસમાન થાય છે. આશ્રય માદાત્મ્યથી તમારા ગુણો તેનામાં પ્રતીત થાય છે. હે પ્રભો ! તમે એક, સત્ય, આત્મા, પુરાણપુરૂષ, અક્ષર, અમૃત, અનંત, સ્વયંપ્રગણ અને ઉપાધિરહિત છો. આવી રીતે ગુરૂથી પ્રાપ્ત થએલા જ્ઞાન-ચક્ષુથી જે લોકો તમને જુએ છે તેજ સંસાર સમુદ્રને તરી જાય છે. જેવી રીતે દેરીના અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થએલો સર્પ તેના જ્ઞાનથી નષ્ટ થાય છે તેમ, આત્મસ્વરૂપના અજ્ઞાનથી પુરૂષને જે સંસાર દેખાય છે તે, આત્માના સાક્ષાત્કારથી પુનઃ વિલીન થઈ જાય છે. જેવી રીતે સૂર્યમાં રાત્રિ કે દિવસ એ કંઈ નથી તેવી રીતે, નિત્ય અખંડાનુભવરૂપ આત્મામાં બંધ અને મોક્ષ એ બંને નથી. અજ્ઞાનથીજ બંધ તથા મોક્ષ એ નામ ઉત્પન્ન થયા છે. લોકોનું અજ્ઞાન કેટલું છે તે જુઓ ! પ્રથમ આત્મરૂપ તમારા પર તેઓ દેહાદિકોનો અધ્યાસ કરે છે, અને દેહઉપર આત્મચુદ્ધિ રાખે છે; બાદ તે આત્માનો બહાર શોધ કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે. પરંતુ ધરમાં ખોવાઈ ગએલી વસ્તુ વનમાં શોધવાથી કેમ મળે ! નહીજ. તેમ આત્મા અંતર્યામી હોવાથી તેનો શોધ બહાર કરવાની જરૂર નથી. તેનું જ્ઞાન થવાથીજ સંસાર બંધ નિર્મુક્ત થઈ જાય છે. અને તેથીજ, વિવેકા સત્પુરૂષો આ શરીરમાંજ જડનો પરિત્યાગ કરીને ચૈતન્યરૂપ તમારો શોધ કરે છે, તથા તત્ત્વ સાક્ષાત્કાર સંપન્ન થઈને મુક્ત થઈ જાય છે. તથાપિ જોણે તમારી ભક્તિ કરીને તમારા ચરણનો પ્રસાદ સંપાદન કર્યો હોય તેનેજ તમારા મહિમાનું તત્ત્વ સમજાય છે; ભક્તિશૂન્યને નહિ. અતએવ મારી એટલી ઇચ્છા છે કે, આ બ્રહ્મજન્મમાં અથવા અન્ય પશુ પક્ષીના જન્મમાં હું તમારા ભક્તોમાંનો એક ભક્ત થઈને તમારા ચરણ કમલની ખૂબ સેવા કરું.

હે કૃષ્ણ ! અનેક યજ્ઞોથી જે તમારો સંતોષ થતો નથી તે તમે વાછ-
રડાં અને બાલકોના રૂપી ગોકુલની ગાયો તથા ગોપીઓનું દુધ પ્રતિક્ષણે
પાન કરીને તૃપ્ત થયા, તો તેમનું કેટલું મહામાન્ય ! ગોકુલના નંદાદિ
ગોપાલ ખરેખર ધન્ય છે ! કે પરમાનંદરૂપ પૂર્ણ પરબ્રહ્મ જેમના મિત્ર
થયા. એમનો ભગ્ન મહિમા રહેવા દો ! પરંતુ મનોબુદ્ધિ અકારાદિ ઈન્દ્રિ-
યોની જે અમે દેવતા તેમનો પણ ભાગોદય થયો છે એમ અમે સમજીએ
છીએ. કારણ કે, એમની હન્દ્રિયોરૂપી પાત્રોથી અમને પણ તમરા ચરણ
કમલમાં રહેલો મધુરમકરંદ વારંવાર પાન કરવાને મળે છે. તેથી હે નાથ !
આ લોકમાં કિંવા આ અરણ્યમાં, અને તેમાં પણ આ ગોકુલમાં કૃમિકીડ-
કાદિકોનો પણ જન્મ અમને મળે તો તે જન્મ ઉત્તમ કહી શકાય; કે જે
જન્મમાં ગોકુલવાસી પ્રાણીની ચરણચર શરીરપર પડે. કારણ કે, જેના
ચરણની રજને શ્રુતિઓ પણ શોધ્યા કરે છે તે તમારે વાસ્તેજ જેમનું
સર્વજ્ઞાન છે. હે ભગવન ! આપ આ ગોકુલવાસીઓને આત્મસ્વરૂપ વિના
ખીનું કયું ફળ આપશો ? એ વિચારથીજ માઈ મન ધણું મુંઝાય છે.
કેમકે, ભકોના વેપનું અનુકરણ કરનારી જે દુષ્ટ પૂતના તેને, તેના કુલ
સાથે જે તમે આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરી આપી છે તો, જેમનાગૃહ.
આપન, સ્નેહી, શરીર, પુત્ર પ્રાણ, મન ઇત્યાદિ સર્વ તમનેજ સમર્પિત થયા
છે, તેમને આજ ફળ તમારાથી મળે તો તે અત્યંત અસ્પ સમજવું જોઈએ.
અતએવ તમે તેના હંમેશના ઋણીજ છો.

હે કૃષ્ણ ! જ્યાં સુધી લોકો તમારા ભક્ત થયા નથી ત્યાંસુધીજ,
તેમને ધર કારાગૃહ સમાન થાય છે, તથા મોહ બેરીરૂપ અને રાગ લેભ
ઇત્યાદિ વિકારો વિરોધૈર્વાદિરૂપ ધન હરણ કરનારા ચોર થાય છે. પરંતુ
તમારા ભકોના મનમાં જે પ્રીતિ, મોહ વગેરે વિકાર થાય છે તે સર્વ
તમારા સંબંધી હોવાથી તેમને તે મોક્ષસાધનરૂપ થાય છે હે પ્રભો !
તમે પ્રપંચરહિત છો તોપણ, શરણાગત લોકોને આનંદ આપી સુખની
વૃદ્ધિ કરવા સાર આ પૃથ્વીપર તમે પ્રપંચનું અનુકરણ કરો છો હે
કૃષ્ણ ! જગતમાં તમારો સ્વરૂપનું યથાર્થજ્ઞાન જે જાણતા હોય તે ભક્ત
જાયે, પરંતુ તમાઈ વૈભવ મહારા મન વાણી શરીરને સમજાય તેનું નથી
એકું હું કહું છું. તમે સર્વ જગતના અધિપતિ છો, તથા સર્વજ્ઞ છો, માટે
આ જગત અને માઈ શરીર તમને સર્મપણ કયું છે. હવે મને જવાની
આજ્ઞા આપો. યાદવકુલરૂપી કમળને આનંદ આપનારા તમે સર્વ જેવા છો;
ભૂમી દેવ આમ્હણુ ધેનુરૂપી સંબુદ્રાને વૃદ્ધી આપનારા ચંદ્રમા પણ તમેજ છો;

સર્વાદિકાને તમે પૂજ્ય છો; હે ભગવન્ ! કલ્પસમાપ્તી સુધી તમને મારા અનંત પ્રણામ હોજો.

શુકદેવજી કહે છે કે હે રાજા ! આવી રીતે અમ્હાએ કૃષ્ણની સ્તુતી કરી, ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા કરી અને ચરણ ઉપર મસ્તક મૂકીને પોતાનાં લોકમાં ગમન કર્યું. બાદ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ, ‘અમ્હાએ વનમાં લાવી રાખેલાં’ વાઙ્મરડાઓને લઈને જ્યાં ગોપાલચાલકો જમતા હતા ત્યાં આવ્યા; તો ત્યાં પણ અમ્હદેવે ગોપચાલકો લાવી રાખ્યા હતા, તે સંઘજાને લઈને જમુનાજીને કિનારે આવ્યા. શ્રીકૃષ્ણવિના તેમનું એક વર્ષ નીકળી ગયું હતું પરંતુ, તેમને એક ક્ષણમાત્ર લાગ્યો; કેમકે તેઓ શ્રીકૃષ્ણની માયાથી મોહ પામેલા હતા. માયાથી મોહ પામેલા પુરુષો શું શું ભૂલી જતા નથી ? સંઘજી જગત માયાથી મોહિત થયું છે માટે વારંવાર પોતાને (આત્માને)જ ભૂલી જાય છે. અસ્તુ ! શ્રીકૃષ્ણ આવ્યા પછી તે ગોપાલચાલકો બોલ્યા, હે કન્હૈયા ! તમે જલદી આવ્યા, તે સાર થયું. તમને છોડી અમે એક કોણીઓ હજી સુધી ખાધા નથી, આવો ! જલ્દી આવો અને સ્વચ્છતાથી ભોજન કરો. સાંભળી શ્રીકૃષ્ણે હાસ્ય કીધું અને તેમની સાથે ભોજન કરીને તેમને અજગરનું આમ્રકું દેખાડતા દેખાડતા ગોકુલમાં પાછા આવ્યા. તે વખતે શ્રીકૃષ્ણનું શરીર મેરપિંછ, ફુલ, ગેર વગેરેથી ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારથી સુશોભિત દેખાતું હતું. તેમણે શીંગડી, વેણૂ, વગેરે વગાડતા વગાડતા ગોકુલમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં ગયા પછી બાલકોએ સંઘજાને કહ્યું કે, આજે કૃષ્ણે મોટા અજગરને મારી અમારી રક્ષા કરી.

રાજાએ પૂછ્યું હે અમ્હન્ ! ગોકુલવાસીઓનું પોતાના પુત્રોથી પણ અધિક પ્રેમ પરાયા પુત્રપર (કૃષ્ણ ઉપર) રાખી થયો તે યથાર્થ કહો શુકદેવજી કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજા ! સંઘજા પ્રાણિઓને પોતાનો આત્મા અતીવ ખ્યારો હોય છે. દ્રવ્ય પુત્રાદિ વિષયો આત્માના સુખ સાધનો થાય છે માટે પ્રિય હોય છે. અર્થાત્ મુખ્ય પ્રીતિ આત્માની અને ગૌણ પ્રીતિ બીજા વિષયોની અતએવ આત્મામાં જેવી પ્રીતિ હોય છે તેવી પુત્ર વિતાદિકામાં નથી હોતી. દેહને આત્મા માનનારા મૂઠ પુરુષોને પણ દેહ જેવો પ્રિય હોય છે તેમ ગૃહ, દ્રવ્ય, પુત્ર, કલત્રાદિ પ્રિય હોતા નથી. દેહ પણ મમત્રાનો વિષય છે તેથી આત્માની પેઠે પ્રિય નથી. દેહ મરણોન્મુખ થયો તો પણ જીવિતની આશા વિપુલ હોય છે અને તેથી આ સંઘજી જગત પ્રિય થાય છે એ સિદ્ધ થયું. હે રાજા ! કૃષ્ણજી સર્વ જગતનો આત્મા છે એમ જાણી, તેથી ગોપાલો ઉપર વિશિષ્ટ પ્રીતિ કેમ થઈ તે વાત તારા

ખ્યાલમાં આવશે. જગતનું કલ્યાણ કરવાને માટેજ તે માયાથી મનુષ્યરૂપ લઇને તદનુસાર ક્રિડા કરે છે.

કૃષ્ણના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણનારા પુરૂષો આ સ્થાવર જંગમાત્મક જગતને તદ્રૂપજ જાણે છે અને જુએ છે. જગતના સર્વ પદાર્થોના કારણ કૃષ્ણજ છે તો તે વિના કંઈ વસ્તુ હશે? તે કહો. હે રાજા! જે લોકો તેમના ચરણકમલરૂપી નૌકાનો આશ્રય કરે છે તેમને બવસમુદ્ર વાહરડાંના પગલાંના આભોચિયા જેવો લાસે છે અને મેલ પ્રાપ્ત થાય છે. આવી રીતે તહે જે પૂછ્યું હતું કે, કૃષ્ણે પાંચમે વર્ષ કરેલી લીલા છઠ્ઠે વર્ષે બાલકોએ ‘આજેજ કાધી’ એમ લોકોને કેમ કહ્યું? તો તેનો હેતુ મ્હેં તને સમજાવ્યો. કૃષ્ણે ગોપાલબાલકોની સાથે ક્રીડા કરી, અપાસુરને માર્યો, વનમાં ભોજન કર્યું, બાલકો તથા વાહરડાંઓનું રૂપ ધારણ કર્યું, અને અમ્હાએ સ્તુતિ કરી છતાંય ચરિત્ર જે કોઈ સાંભળે યા વર્ણન કરે, તેને સફલ પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે. આવી રીતે રામ કૃષ્ણ બન્નેએ કુમાર અવસ્થામાં વિવિધ રમતો રમી ગોકુલમાં પોતાની બાલ્ય અવસ્થાના દિવસો આનંદથી વ્યતીત કર્યા.

ભાવાર્થદીપિકા.

અમ્હાએ ગુંબજી ૧૧ અલંકાર, આકાશવત્ નીલવર્ણ, વીજળીસમાન પીચંચર, કંઠમાં વનમાત્રા દત્તાદિ વસ્ત્રાલંકારયુક્ત જે પરમાત્માની મૂર્તિનું વર્ણન કરી નમન કર્યું છે તેમાં નીચે પ્રમાણે ભવ સમજવો.

પરમાત્મા આકાશની પેઠે સર્વવ્યાપી છે, વિજળી સમાન તેજોરૂપ છે, સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિકાલમાં ગુંબજીની પેઠે તે રક્તિમા (રજોગુણ) ધારણ કરે છે, માત્રાની ઉપર જેમ સર્પનો ભ્રમ થાય છે તેમ તેમના સ્વરૂપપરજ આ દૃશ્ય જગતનો લોકોને ભ્રમ થાય છે; અર્થાત્ સર્પને મળા જેમ આધારભૂત તેમ, આ વિશ્વને તે આધારરૂપ છે. સારાંશ, વિશ્વને ભૂખણીભૂત કરનાર, અખિત્ર દેવોનો ઉત્પાદક અને નિર્મલ આનંદાત્મરૂપ તેજ છે, એવું ગૂઢપદ્ધતી વર્ણન કરેલું છે. (અમ્હદેવે જે સ્તવન કરેલું છે તેના પ્રતિપદમાં અમ્હભાવ દર્શિત કરેલો છે; પરંતુ ક્યારસનો ભંગ અને કાઠિન્યના ભયને લીધે વર્ણન કરવામાં આવતું નથી. માત્ર સુગમ અર્થજ દેખાડીએ છીએ.)

જેમને સર્વકૃત્યમાં પરમાત્મા વશીભૂત થએલો હોય છે અને અલભ્ય સુખ પ્રાપ્ત કરી આપે છે તે સજ્જનોને જ્ઞાન પ્રાપ્તી માટે વજ્રસાર

સમાન પ્રયાસ કરવાની શી જરૂર ! 'હે મિત્રો ! ભોજન છોડવું નહિ; તમારા વાહરડાંએને હું શોધી લાવું છું.' આવી રીતના પરમાત્માના મુખથી નિકળેલા વચનરૂપી સુધાથી જેમના ઈર્ણુરૂપી પાત્ર પરિપૂર્ણ ભરેલા છે તે ગોપાલઆલોકોએ, જે કે પરમાત્મા અજ્ઞાત છે તોપણ, તેમને જાણ નથી એમ કોણ કહી શકે ? માટે ભક્તિનું અવલંબન શ્રેષ્ઠ છે એ ભાવ પ્રગટ કર્યો તે યથાર્થ છે ! જેવી રીતે ગંગા, અનંત (આકાશ) પદને સુશોભિત કરે છે અને શિવ (શંકર) ને ઉલ્લાસિત કરનારી છે તદનુસાર, ઇશભક્તિરૂપ ઝરો પણ અનંતપદ (વૈકુંઠ)ને સુશોભિત કરીને શિવ (અદ્વૈતલ્યાણ) નો ઉલ્લાસ કરી દે છે. તેનો પરિત્યાગ કરીને જે લોકો ગુફામાં બેસી, જેનો માર્ગ પણ ખમર નથી અને શ્રુતિ (જ્ઞાન, વસ્તુતઃ વેદ)માંજ કેવળ જેની સુંદરતા છે, એવી જ્ઞાનરૂપ વાપીને શોધવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેઓ શ્રમરૂપી ફળનોજ લાભ સંપાદન કરે છે, આ અમ્હવાક્ય સત્ય છે, એમાં કાંઈ પણ સંદેહ નથી.

પરમાત્માના ચરણ કમલનો પ્રસાદ થવામાં 'ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે કે જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે ?' આવી રીતે પોતપોતાની અભિરૂચી પ્રમાણે વાદવિવાદ કરી, કેટલાક ભક્તિશ્રેષ્ઠ અને કેટલાક જ્ઞાનશ્રેષ્ઠ, એવો આગ્રહ કરનારા જગતમાં ઘણા લોકો છે. પરંતુ ભક્તિશ્રેષ્ઠ છે એવો નિર્ણય અનેક સાધુ પુરુષો કરતા થયા, કે જે જગતમાં સાક્ષીમૂત થઈ રહ્યા છે. અમ્હદેવ જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે એમ પ્રથમ વાદ કરતા હતા, પરંતુ સાંપ્રત ભક્તિપ્રભાવનો અનુભવ આવવાથી ભક્તોએ તેમને જાણ એ સ્પષ્ટ થયું હવે આના પર કોઈ કહશે કે, અનેક સત્પુરુષોએ પ્રસિદ્ધ કરેલી અને વિવાદરહિત જે પ્રભુ ભક્તિ છે તો, તેને છોડી કેટલાક લોકો નિરંતર આત્મબોધ થવાને વાસ્તે કેમ ઉદ્યમ કરે છે ! તો તેનું કારણ આ છે. આપણે અંગિકાર કરેલા માર્ગનો જે ત્યાગ કરવામાં આવે તો લૌકિક દૂપણ પ્રાપ્ત થશે, એમ ભય ધારણ કરી તેઓ કષ્ટમય આત્મોપાસનાજ કરે છે. જેમણે, ગોપાલ સ્ત્રીથી લઈને પંડિતો (જ્ઞાની) સુધી સર્વના અભીષ્ટ અર્થ પૂરણકરનારા જે પરમાત્માનું સુંદર રૂપ તે પોતાની દૃષ્ટીથી દેખ્યું નહિ તેમને ઉપનિષદ્દ બલે કહે કે, 'ગુરને શરણુ જઈને વેદાંત વાક્યોથી આત્માનું શ્રવણ કરવું તથા મનમાં મનન કરવું અને પછી તેનું ધ્યાન કરવું તેથી અત્મા સાક્ષાત્ થાય છે.' પરંતુ આ ગોપાલોએ આ વિધિ ક્યાં કર્યો હતો, કે જેથી ભગવાન તેમને સદૈવ સાક્ષાત્ થયા હતા ? અતઃએવ અમ્હદેવે જે કહ્યું કે, પરમાત્મભક્તિમાં જે સાર્વકામ નિરત થાય છે તેની અભીષ્ટ વસ્તુ શીઘ્ર તેને મળે છે, તે

યથાર્થ જ છે ?

આ જગતમાં 'અનપ્રતિ જ્યેષ્ઠ છે' એમ લોકો કહે છે; પણ હે પ્રભુ! તમે અખિત જગતના ગુરુસ્થાનમાં હોવાથી જ્યેષ્ઠ રૂપથી વિદ્યમાન છો તો પછી, તમારી આગળ અમ્હદેવ જ્યેષ્ઠ કેમ થઈ શકે? અને તેનો નિર્ણય પણ ત્યારે થયો કે, તેમના સમાન આ જગતમાં બીજું કોઈ પણ અમૃતામાં જ્યેષ્ઠ નથી શા પરથી? તો, જુઓ! ન્હાના ન્હાના ગોપમાલકો જેને જાણી શક્યા તેમને અમ્હદેવ જાણી શક્યા નહિ. લોકવાયકા એવી છે કે, 'અતિ વૃદ્ધ હોય છે તેનેજ આંતિ થાય છે' આ વચનની પણ યથાર્થતા તેમનામાં થઈ એમ સમજવું. કેમકે, તે લોકોના પિતામહ કહેવાય છે અને પિતામહ અતિવૃદ્ધ હોય છે એ પ્રસિદ્ધ જ છે, ત્યારે તેમને ભ્રમ થયો એમાં તે શું આશ્ચર્ય! અને તેમનામાં આવી રીતે અદૃષ્ટપૂર્વ ભ્રમ ઉત્પન્ન થવાથી પરમાત્માની છલના કરવા માટે તેમની પ્રવૃત્તિ થઈ, એમ સમજવું. બીજું પણ જુઓ!

લોકોનું અદૃષ્ટ (દૈવ) કેવું છે તે પોતે જાણવાવાળા, પણ તેમણે પોતાનાજ અદૃષ્ટને જોયું નહિ એ કેટલું આશ્ચર્ય છે? અથવા આશ્ચર્ય પણ શાનું! અદૃષ્ટમાં અપમાનજ હોવાથી તેમને તે જોવાની ઇચ્છા ન થઈ. અગ્નિની જ્વાળા અગ્નિથી પોતાનો ભિન્નભાવ સમજે છે, પરંતુ અગ્નિનું કાર્ય (અગ્નિથી ઉત્પન્ન થવું તે) હું છું તથા તે મારો આત્મા (સ્વરૂપ) છે એમ જાણતી નથી અને તેથીજ અભિમાન કરે છે પણ કારણરૂપ અને આત્મરૂપથી રિચત જે અગ્નિ તેના મનમાં તે અભિમાન થવું નથી. તદ્દનુસાર અમ્હદેવે પોતાને ભગવાનથી ભિન્ન માનીને અભિમાન કર્યું; પરંતુ આખરમાં શરણ થઈને પ્રાર્થના કરવી પડી કે "હે પ્રભો! અનંતકરોડ અમ્હાંડ જે તમારા ઉદરમાં સમાય છે, તો ત્યાં અણુ જેવડો મારો અપરાધ તે કેમ નહિ સમાય? અને તમને તે શું જાણ્યું થાય? નહિજ. અતએવ તમે ક્ષમા કરો. યદ્યપિ કોઈનો પુત્ર વિદ્વાન્, સકલ લોકમાન્ય અને સંતતિ-યુક્ત થયો તો પણ, તેના પિતા તો તેને ન્હાના બાળકની પેઢેજ જુવે છે અને પાલન કરે છે. તે નિયમાનુસાર, હું પણ આપનો પુત્ર હોવાથી મારા-પર આપની દૃષ્ટિ બાલકવત્ થઈ આપ માં રક્ષણ કરશો એમ હું આશા રાખું છું!!

અમ્હદેવનું વચન શ્રવણ કરીને પરમાત્મા પણ તેમને કહેવા લાગ્યા કે હે કમલજ! તમે એવો વિચાર કર્યો હતો કે, 'હું આ સકલ વત્સોને હ જુ કરી એને મોહિત કરું.' પરંતુ આ વાત તમારા ખ્યાલમાં ન આવી કે, હું

પણ તેમનો ઘરુસ (પુત્ર) ૩૫ છું. અર્થાત્ ઘરુસ (બાલ, અમર) ૩૫તાથી તમારી નજર દૂર પહોંચી નહિ અને તમે પોતાની ઉક્લિષ્ઠીજ મોહિતબુદ્ધિ થઈને આતું કર્મ કરવાને તૈયાર થયા. આમાં કંઈ મ્હેં તમને મોહિત કર્યા નથી એમ સમજવું. માંગ્યા વગર અમ્હદેવે વત્સ અને વત્સપાલ પાછા લાવી આપ્યા. કેમ ન આપે? જેમણે પોતાની માયણી વત્સ અને વત્સપાલોને મોહિત કરી મુક્યા, તે અમ્હદેવનીજ માયા જેમણે વિદ્ધ કરી, તે પરમાત્માને ‘અમારા વાછરડાં અને ગોપાલબાલકો પાછા લાવી આપો’ એમ અમ્હદેવને સ્વતંત્ર રીતે કહેવાની શી ગરજ! તેમણેજ ઝડ પાછા લાવી પૂર્વ સ્થાનમાં, પૂર્વ સ્થિતિમાં તેમને મુકી દીધા તે યોગજ!

ગોપાલોએ ગોવત્સની સાથે આવેલો પોતાનો મિત્ર જેમને આમ કહ્યું કે, ‘હે કૃષ્ણ! અમે તમારા વિના હજી સુધી એક કોણિએ પણ લીધો નથી, તમે જલ્દી આવો તો ભોજન કરશું.’ તેમાં એ ભાવ સમજવો કે, જેના પ્રસાદથી ગો (ઇન્દ્રિય) સમૂહ સ્વસ્તિ ક્ષેમ રહે છે, તે (પરમાત્મા)ને છોડીને જે કોઈ અનાદિ પદાર્થનું સેવન કરે છે તે આ જગતમાં કૃત્તનશ્રેષ્ઠ થાય છે. માટે પ્રથમ પ્રભુને સકલ પદાર્થનું નિવેદન અને બાદ તેમનું સેવન થાય તોજ કૃતમતા પ્રાપ્ત થશે.

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ તેમની સાથે ભોજન કરીને એ ભાવ બતાવ્યો કે, મ્હેં આપેલા ભોગ્ય પદાર્થ હરણ કરવાને માટે વિધિ (દૈવ, અમ્હદેવ) પણ સમર્થ થતો નથી. જે હોત તો, પહેલા સમાન તે સઘળાં ગોપાલબાલકો તે સ્થાનમાં હાથ ઉપર તથા પત્ર ઉપર જે જે ભક્ત્ય લખેને બેઠા હતા તે સાથે કૃષ્ણની રાહ જેતા કેમ સ્થિત થાત? નહિજ. તથા પરમાત્માએ પણ તેજ અન્ન તેમની સાથે ત્યાં લક્ષણ કર્યું તે ઉપરથી એજ સિદ્ધ થાય છે.

અમ્હાનુસંધાન કરનારા એવા તેમને વચમાં ગએલો કાલ વિદિત ન હોવાથી ગોકુલમાં ગયા પછી ‘આજેજ અમે જોયું’ છત્યાદિ તેમનું જે ભાષણ થયું તે યોગ્યજ સમજવું. શુકદેવજીએ કહ્યું, ‘આત્મ પ્રીતિથી સર્વ પ્રિય હોય છે’ એ શ્રુતિવાક્ય તું જાણે છે અને કૃષ્ણજ પરમાત્મા છે, તો પછી તમારો આ સવાલ કેવો? અને એનો જવાબ પણ શો? આવી રીતે પરમાત્માએ કુમાર અવસ્થામાંજ જ્ઞાન પરિપૂર્ણ કીડા કરીને, પ્રલ્હાદનો ઉપદેશ જે દૈત્ય બાલકોને થયો હતો કે, ‘દેહ લક્ષણગુર હોવાથી કુમાર અવસ્થામાંજ ભાગવત ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવું’ તે સદ્ધ કરી બતાવ્યો. માટે બુદ્ધિમાન મનુષ્યે દેહ સાદૃશ્ય કરવાને માટે બાલપણથી પરમાર્થ સંપાદન

કરવામાં દૃષ્ટી રાખવી, એ ભાવ આંહી પ્રદર્શિત થાય છે.

॥ શતિ શિવમ ॥

અધ્યાય પંદરમો.

તતઃ પંચદશે ધેનુપાલનં ધેનુકાર્દનમ્ ।

કાલિયશ્વેડતો ગોપરક્ષણં ચ નિરૂપ્યતે ॥

અર્થ:—આ પંદરમા અધ્યાયમાં, શ્રીકૃષ્ણે કરેલું ધેનુપાલન, ધેનુકાસુર નાશ તથા કાલિય સર્પના વિપથી ગોપાલોનું રક્ષણ ઈત્યાદિનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

શુકદેવજી કહે છે કે હે રાજા ! જ્યારે રામકૃષ્ણ પૌગંડ વય (છ વર્ષથી દશ વર્ષના અંદરની અવસ્થા)માં આવ્યા ત્યારે ગાયોનું પાલન કરવાને લયક થયા એમ નંદાદિ ગોપોને લાગ્યું; અને ત્યાર પછી તે બંને, પોતાના મિત્રોને સાથે લઇને વૃંદાવણમાં જવા લાગ્યા તથા પોતાના ચરણોથી તે વનને પવિત્ર કરવા લાગ્યા. પાણી તથા ખડ વિપુલ હોવાથી તે સ્થાન પશુઓને હિતકારક હતું. તેમાં એક સમયે બલભદ્ર તથા ગોપાલોની સાથે શ્રીકૃષ્ણ પધાર્યા. તે વન ભ્રમર, મૃગ અને પક્ષીઓના મધુર શબ્દોથી અને કમલોના સુગંધયુક્ત પવનથી વ્યાપ્ત થએલું જોઇને, ત્યાં શ્રીકૃષ્ણજીએ ક્રીડા કરવાનો મનમાં વિચાર કીધો. ફલપુષ્પોના ભારથી નમ્ર થએલા વૃક્ષોની શાખા રાતાં કુંપળિયાઓથી પોતાના ચરણોને સ્પર્શ કરે છે એમ જોઇ, શ્રીકૃષ્ણ હસતા હસતા મોટાભાઇને કહેવા લાગ્યા.

હે દેવાધિદેવ, રામ ! આ વૃક્ષો પોતાની શાખાઓથી ફૂલ તથા ફૂલ ધ્યાદિ પૂજનું સાહિત્ય લઇને તમારા ચરણોને પોતાના અગ્રભાગરૂપી મસ્તકો વડે નમન કરે છે કે, જે પાપથી પોતાને વૃક્ષનો જન્મ પ્રાપ્ત થયો છે તે પાપનો નાશ થઇ જાય. આ ભ્રમરોઓ જુઓ ! તમારું યશગાયન કરી રહ્યા છે. હું માનું છું કે, આ વનમાં તમે મનુષ્યરૂપથી ગુપ્ત થઇને વિચરો છો, તેથી ઋષિસમુદાય પણ ભ્રમરોઓનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને તમારો ગુપ્તરૂપથી સમાગમ તથા કીર્તિનું ગાયન કરે છે; પણ છોડતા નથી. હે રામ ! આ તરફ જુઓ, મધુરો નાચે છે તથા મૃગશ્રીઓ ગોપીઓની પેઠે પોતાની દૃષ્ટિથી તમને આનંદ આપી રહી છે. તમે અમારે ઘેર આવેલા છો એમ સમજીને કોયલ પક્ષી પણ સજ્જન પુરૂષની પેઠે, પોતાની મધુરવાણીવડે તમારો સત્કાર કરે છે. અતએવ જો કે આ પ્રાણીઓ અરણ્યમાં વસે છે તોપણ ભાગ્યશાળી છે. હે ભાઈ બલરામ ! આ ભૂમી, ખડ અને લતાઓ

તમારા ચરણનો સ્પર્શ થવાથી તથા પર્વત, મૃગ, પક્ષી તમારી કૃપાદષ્ટીથી ધન્ય થયા છે. તમારા વક્ષઃસ્થળના આલિંગનથી ગોપીઓ પણ કૃતાર્થ થઇ છે. આવી રીતે વૃંદાવનની શોભા જોઈને શ્રીકૃષ્ણ આનંદિત થઈને, પ્રતિદિન ગોવર્ધન પહાડસમીપ નદીને કિનારે, ગાયોને ચરાવતા ચરાવતા કીડા કરતા હતા.

કોઈ કોઈ સમયે બ્રમરોનો ગુંગરવ શ્રવણ કરી બલરામ સાથે તેઓ જાતે ગાયન કરતા હતા; કોઈ વેળા હંસના શબ્દસમાન શબ્દ કરતા હતા; એકાદ સમયે મયૂરનું નાયતું જોઈને પોતે પણ નાયતા હતા; કદી કદી મેઘસમાન ગંભીરવાણીથી દૂર ગયેલી ગાયોને બોલાવતા હતા તો, કદી ચક્રાર, કૌંચ, ચક્રવાકાદિ પક્ષીઓના શબ્દ જોવાજ પોતે પણ અવાજ કાઢતા હતા. કે.કા વખતે, વ્યાઘ્રસિંહની ગર્જના શ્રવણ કરીને પશુસમાન પોતે પણ બચબીત થઈને લાગી જતા. બલરામ કદી કીડાથી થાક્યા હોય તો તેમની પોતે જાતે ચરણ સેવા કરીને તેમને સુખ આપતા હતા; ગોપાલો નૃત્ય તથા ગાયન કરે ત્યારે બલરામ સાથે પોતે તેમની પ્રશંસા કરતા. કદી રમતા થાકી ગયા હોય ત્યારે, પદ્મવતી શર્યા ઉપર વૃક્ષમૂલમાં ગોપાલોના બોળામાં મસ્તક મૂનીને સુતા ત્યારે, કેટલાક ગોપબાલકો તેમના ચરણ દાખતા અને કેટલાક પદ્મવ નિમિત્ત પંખાથી પવન નાંખતા હતા, તથા તેમના પ્રભાવને અનુસરીને ગાયન ગાઈ તેમને રીઝવતા હતા. આવી રીતે પરમત્માએ પોતાનું સત્યસ્વરૂપ ગુપ્ત રાખીને ગોપાલપુત્રનું રૂપ લીધું હતું તેથી, તે ગોપાલબાલકોની સાથે તેમણે તેમના જેવીજ આમ્યલીલા કરીને કાલ ક્રમણ કરી. અરુ !

એક સમયે સુદામા નામનો ગોપાલ અને સુમત્ર, સ્તોક, કૃષ્ણાદિ બીજા પણ ગોપાલો રામકૃષ્ણને પ્રેમથી કહેવા લાગ્યા કે, હે રામ ! હે કૃષ્ણ ! અહિંથી થોડેક દુરે તારા વૃક્ષોના સમુદાયથી ભરેલું એક મોટું અરણ્ય છે. એ વનમાં પાકેલાં ફળો ભૂમીકિપર ઘણાં પડ્યાં છે; પરંતુ ધેનુકાસુર લેવાને પ્રતિજ્ઞ કરે છે. તે ગમેજાતું રૂપ લઈને પોતાના સગ્ગતીય એવા ઘણા અસુરોની સાથે ત્યાં રહે છે, તેથી ત્યાં કોઈ પણ જઈ શકતું નથી; કારણ કે તે મનુષ્યોને ભક્ષણ કરે છે. એટલુંજ શું ! પણ પશુ પક્ષીઓએ પણ તેના ભયથી તે સ્થાન છોડી દીધું છે. ત્યાંના ફળોની સુગંધ તો જુઓ, કેવી અહિં સુધી આવી રહી છે ! તે ફળો ખાવાની ઇચ્છા અમને થઈ છે તો અમને મેળવી આપો. અમારું વચન તમને રચતું હોય તો, તે ફળો લાવવાને આજેજ તમે ત્યાં આલો.

આવી રીતે રામકૃષ્ણ પોતાના મિત્રાનું વચન સાંભળી હસવા લાગ્યા અને તેમની ડામના પૂરી પાડવાને માટે તે બંને તેમની સાથે ત્યાં ગયા. બલભદ્રે પોતાના બાહુબલથી તાડને હઠાવી હલાવી ધણા ફળો નીચે પાડ્યા. તે પડતાં ફળોને શબ્દ સાંભળી ધેનુદાસુર ક્રુદ્ધ થઈને ધરતી ધ્રુજ બન્યો એટલા વેગથી દોડતો આવ્યો, ને તેણે બલરામની છાતીપર પોતાના પાછલા પગ થી પ્રહાર કર્યો, તથા ગંધેડાની પેંડે ભૂંકાટો કરતો દોડવા લાગ્યો. થોડા વખતમાં પાછો આવ્યો અને બલરામને મારવાને માટે પાછલા પગ ઝાટકવા લાગ્યો. એટલામાં બલભદ્રે એકજા હાથથી તેના બંને પગ પકડ્યા અને તેને ખૂબ ફેરવ્યો. પછી ફેરવવાથી તે મરી ગયો છે એમ જોઈ તેને એક તાડના ઝાડપર પછાડ્યો. દૈત્યનું શરીર પ્રચંડ હોવાથી તેના ભારથી તે તાડનું ઝાડ પડ્યેના તાડ ઉપર પડ્યું; તે પણ તુટીને બીજા ઉપર પડ્યું, તે ત્રીજા ઉપર, ત્રીજાં ચોથા ઉપર; આવી રીતે તે ગંધેડાનું શરીર પછાડવાથી તે સઘળા તાડ વૃક્ષો, પ્રચંડ પવનથી હલાવેલા હોય, તેમ હાલી ગયા. શેષાવતાર બલરામે આ ઠામ ટીકું તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય ન માન્યું.

ધેનુદાસુરનો નાશ થવાથી તેના જાતીભાઈ અનેક ગર્દગરૂપધારી દૈત્યો ચારે બાજુથી રામકૃષ્ણ ઉપર દોડી આવ્યા. ત્યારે રામકૃષ્ણ એકેકના પાછલા પગ પકડીને તાડના વૃક્ષઉપર ફેંકવા લાગ્યા. તે સમયે તે ભૂમી પ્રદેશ તુટી પડેલા તાડ વૃક્ષોના અથ્ર ભગથી અને પડેલા ફળોથી તથા દૈત્યોના પડેલા શરીરોથી, રાતા, સંકેદ અને કાળા વર્ણના વાદળાંઓથી છવાએલા આકાશની પેંડે દેખાતો હતો.

આવી રીતે રામકૃષ્ણનું મહત્કર્મ જોઈને દેવતાઓએ પુણ્યવૃટ્ટી, ગંધર્વોએ ગાયન તથા ઋષિઓએ તેમની સ્તુતિ કરી. ધેનુદાસુર મરી જવાથી સઘળા નિર્ભય થયા અને ત્યારથી ત્યાં ગોપાલો તથા બીજા પણ મનુષ્યો તાડના ફળો ખાવા લાગ્યા અને પશુઓ પણ તે વનમાં ખડ ચરવા લાગ્યા. બાદ બલભદ્રની સાથે શ્રીકૃષ્ણ ગોકુલમાં આવવાને પાછા વળ્યા ત્યારે ગોપાલો પણ તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. મોરલી વગાડતા શ્રીકૃષ્ણ પોતાના મિત્રાની સાથે વનમાંથી આવ્યા એમ સાંભળ્યું ત્યારે, તેમનું મુખારવિંદ જોવાને માટે ગોપીઓ ભેગી થઈને સામી આવી. શ્રીકૃષ્ણના વિશેષથી સંતપ્ત થએલાં તેમના શરીરનો તાપ, જ્યારે તેમણે તન્મુખ સંજાંધિ મકરંદ નેત્રરૂપી ભ્રમરોથી પાન કર્યો ત્યારે શાંત થયો. પછી તેમણે પણ, તે ગોપીઓએ કરેલો પૂજનાદિ સત્કાર સ્વીકાર કરીને, ગોકુલમાં પ્રવેશ કર્યો. ઘેર આવ્યા પછી યશોદા રેહિણીએ તેમને સમયાનુરૂપ આશીર્વાદો આપ્યા. તે પછી તેમણે

સ્નાન વગેરે કરી સુંદર વસ્ત્રો પરિધાન કર્યા અને યશોદા માતાએ લાવી આપેલું મધુર અન્ન સેવન કરીને શયનમાં સુમેથી સુઈ ગયા.

હે રાજા ! ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ એક સમયે બલરામ વિના, પોતાના મિત્રો તથા ગાયોની સાથે લઈને યમુનાપર ગયા. શ્રીખન્નકતુના તડકાનો ધણો તાપ લાગવાથી સર્વ ગોપાત્રો તથા ગાયો અને તેમનાં વાછરડાં તપી ગયા અને તેથી તેમને તૃષ્ણા લાગી; ત્યારે તેમણે યમુનાજીનું જલ વિષથી દૂષિત થએલું હતું છતાં પાન કર્યું. દૈવથી તેમનું અંતઃકરણ મોહિત થઈ જવાથી, જે કે તેઓ જાણુના હતા કે આ જલમાં વિષ છે તો પણ, પાન કરીને ગત પ્રાણ થઈ જળની પાસે પડ્યા. કૃષ્ણે પોતાના ભક્તોની આવી સ્થિતિ જ્યારે જોઈ ત્યારે, અમૃતવૃષ્ટિ કરનારી પોતાની અમીદૃષ્ટીથી તેમને જીવતા કર્યાં. જ્યારે તે બધા સાવધ થયા અને જળ પાસેથી ઉઠ્યા ત્યારે વિસ્મિત થઈને એક બીજાની સામે જોવા લાગ્યા. તેમણે જાણી લીધું કે, અમે વિષજળ પાન કરીને મરી ગયા હતા તોપણ પાછા જે સજીવ થયા છીએ, તે શ્રી-કૃષ્ણની કૃપાદૃષ્ટીનું જ ફળ છે.

ભાવાર્થદીપિકા.

પાંચ વર્ષની ઉંમર થતા સુધીની કુમારાવસ્થામાં ભગવાન વત્સપાલ હતા, તે છ થી દશ વર્ષ પર્યંતની પૌગંડ અવસ્થામાં ગોપાલ અન્યા. ગો (દન્દ્રિય) પાલન કેવી રીતે કરવું જોઈએ તે ગોપાલ થઈને તેમણે બતાવ્યું છે, તે દેખાડીએ છીએ.

આત્માનુસંધાન કરનારાં જ્ઞાનીએ ગો (દન્દ્રિય) રક્ષણ એવું કરવું જોઈએ કે જેથી તેમને કદી અને ક્યાંઈ પણ સંભ્રમ અથવા દુર્માર્ગભીતિ ઉત્પન્ન નહિ થાય; તથા તાર (પ્રણવ) થી ઉત્પન્ન થનારા બ્રહ્મરસરૂપ ફળનો આસ્વાદ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા પણ થાય. એ અર્થ સ્પષ્ટ કરી બતાવવાને માટેજ માનો પરમાત્મા ગો (ધેનુ) રક્ષક થયા. દૃષ્ટાંતમાં સમજવું યોગ્ય છે કે, ગોપાલબાલકો પરમાત્માનો આશ્રય કરી ગો-પાલન કરતા હતા માટે, બ્રમરહિત અને ભીતિરહિત થએલા તેમને તાલ (તાર) ફળનો રસ આપવાની ઇચ્છા થઈ. ર અને લ નો અભેદ હોવાથી તાલ તથા તાર શબ્દ એકજ જાણીએ.

‘પરમાત્માએ બલરામનું વર્ણન કર્યું’ તેનું કારણ એ છે કે, તે અગ્રજ (મોટા ભાઈ) હતા. યદ્યપિ પરમાત્મા બધાથી અગ્ર છે તોપણ આ

અવતારમાં તેમણે પોતાની અગ્રતા બલરામને અર્પણ કરેલી હતી તેથી, બલરામે જે આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણનું વર્ણન, સત્કાર કર્યો હોત તો, તે ઠીક નહિ દેખાત. માટે તેઓ અગ્રજ બલરામનું સ્તવન કરતા થયા, તે યોગ્યજ.

‘વૃક્ષ બલરામના ચરણને વંદન કરે છે.’ એમ જે કહ્યું તેમાં એ ભાવ જાણવો. વૃક્ષ પૃથ્વીથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે પૃથ્વી તેમની માતા થઈ, અને તેને મસ્તકપર ધારણ કરનારા જે શેષ તેનોજ અવતાર બલરામ છે. તો હવે જુઓ કે, પોતાની માતાને જેમણે નિરંતર પોતાને માથે ધારણ કરી છે અને જે તેનું રક્ષણ કરે છે તે પાસે આવે તો, વૃક્ષો આનંદિત થઈને કેમ નમન નહિ કરે? તેમાં તેઓ ‘કુલીનમૂલ’ હતા. એટલે સત્કુલોત્પન્નમાં મૂલભૂત, વસ્તુતઃ કુ-લીન-મૂલ કુ (પૃથ્વી)માં જેમના મૂળ વિલીન છે એવા હતા. (એમ બે અર્થ સમજવા.) કુલીન પુરૂષ, ભારાર્ત થએલી પોતાની માતાને મસ્તકપર ધારણ કરીને એટલે પૂજ્ય માનીને, તેનું રક્ષણ કરનારો પોતાને ઘેર આવે તો ફળ પુષ્પાદિ ઉપચાર સમર્પણ કરીને તેને નમન કરે છેજ. તે ન્યાયાનુસાર વૃક્ષોએ કર્યું તે ઠીકજ! અથવા ‘રિક્તપાણિર્ન પદ્યેત્ત રાજાનં દેવતાં ગુરું’ ગુરૂ, દેવ અને રાજા એમનું એકેકનું દર્શન કરવું હોય તોપણ ખાલી હાથે જવું નહિ, એવો નિયમ છે. તો પછી, અંહી બલરામમાં તો રાજત્વ, દેવત્વ અને ગુરૂત્વ એ ત્રણે નિવાસ કરતા હોવાથી, પોતાના પદ્મવર્ષ હાથમાં ફલોપાયન લઈને ભુમીથી ઉત્પન્ન થએલા વૃક્ષ ભૂમિપાલ બલરામને નમન કરે છે એમ જે કહ્યું તે યરાચર છે.

‘ભ્રમરોને મુનિની ઉપમા આપી તેપણ યરાચર છે.’ શ્રીપતિના પદાર-વિંદમાં જેની રતિ હોય છે, અને જે નિરંતર તેમની લીલા ગાયન કરવામાં પોતાનું ચિત્ત લીન કરે છે, તે ગમે તેવો હોય તોપણ તેને મુનિ એજ જાણવો, એમ પરમાત્માએ આંદિ સ્પષ્ટ કર્યું. ‘અપિ ચેત્ત સુદુરાચારો’ ઈત્યાદિ ગીતાવચન પણ તેને માટે પ્રમાણીભૂત છે.

‘મધૂર નાયવા લાગ્યા’ કેમ? તો, અમારો પિચ્છસમૂહ પતિત થયો (જાતિ ભ્રષ્ટ થયો, વસ્તુતઃ પડી ગયો) તો પણ, જેણે મસ્તકપર અલંકાર ભૂત કર્યો છે તે બલરામને જેઈને મોર ધણા આનંદિત થઈને નાયવા લાગ્યા તે યોગ્યજ સમજવું. પતિતને અલંકૃત કરનારો તેની જાતિ તરફથી સત્કારને પ્રાપ્ત થાય છે.

‘કોકિલપક્ષી પોતાના મધુર શબ્દથી બલરામનું આગત સ્વાગત કરે છે એમ કહ્યું’ તે પરથી આ ભાવ સમજ લેવો કે, જે લોકો પરાન્નજીવી

હોવાથી અતિથીને અન્નદાન કરવામાં સમર્થ થતા નથી, તેમણે પોતાની મધુર વાણીથી અતિથીનો આદર પૂર્વક સન્માન કરવો. કોકિલના 'પરપુષ્ટ, પરમૃત્' એમ બીજા નામ કોષમાં છે. સારંશ, જે લોકો પોતાને ઘેર અતિથિ આવેલા જોઈને રસાલવાણીથી તેમનો સત્કાર કરે છે, તથા જે તેમનું આનંદથી દર્શન કરે છે, અથવા જે મસ્તકથી તેમને વંદન કરે છે; કિંવા તેમને ફર્લાપણ કરવાની બુદ્ધિ જેમને થાય છે, તેજ આ પૃથ્વીઉપર સત્ય સત્પુરૂષ છે; આવી રીતે પરમાત્માએ વૃક્ષ, ભ્રમર, મધુર, કોકિલ ઇત્યાદિકોના નામનું વર્ણન કરીને પ્રસિદ્ધ કરી બતાવ્યું. વસ્તુતઃ વૃક્ષોએ પ્રણામ, ભ્રમરોએ સ્તુતિ તથા કોકિલાઓએ મધુર ભાષણ કયું નહોતું; પરંતુ પરમાત્મા દયાળુ હોવાથી, તેમનું સ્વાભાવિક આચરણ સત્કાર રૂપમાં સમજીને, તેમના ઉપર અનુગ્રહ કર્યો એજ સત્ય સમજવું.

હંસ, ભ્રમર, મેર, પોપટ, ચક્રાર, ચક્રવાક ઇત્યાદિ પક્ષિઓના શબ્દનું અનુકરણ કરીને તે દ્વારા શ્રીકૃષ્ણજીએ આ બેધ કર્યો કે, અખિત્ર વિશ્વની જે ક્રીડા થાય છે, તેજ મારી ક્રીડા છે, તેથી મિનન નથી; તથા સાંપ્રત જેવી હું ચેષ્ટા કરી રહ્યો છું તેજ પ્રકારની ચેષ્ટા આ સર્વ વિશ્વ કરે છે. તથા બલરામની સેવા કરીને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ આ ભાવ દેખાડ્યો કે, તત્ત્વન પુરૂષે પણ લોકપાવન મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નહિ કરવું જોઈએ. શ્રેષ્ઠ વડિલ પુરૂષોની, ગુરૂની, દેવની નિરંતર સેવા કરીને લોકસંગ્રહ કરતા રહેવું.

'રામ અને કૃષ્ણ એ બન્ને જણાની પાસે ગોપાલોએ તાલવૃક્ષના ફળોની યાચના કરી' તેમાં આ ભાવ જાણી લેવો. ભક્તિ અને યોગ એ બન્નેના અનુસંધાનથીજ તાર-વૃક્ષનું રસયુક્ત ફલ આસ્વાદન કરવાને માટે મળે છે. (સંસ્કૃતમાં ર અને લ્લ નો ભેદ માનવામાં આવ્યો નથી; તેથી તાલના રથાનમાં તાર સમજવું) તારનો અર્થ પ્રણવ થાય છે અને તે અત્યંત ઉચ્ચ (સકલ મંત્રોમાં શ્રેષ્ઠ) હોવાથી તેને તાલવૃક્ષ સમાન કહેલો છે. તેનું ફળ આનંદરસરૂપ પરબ્રહ્મ છે. તેનો અનુભવ ભક્તિ અને યોગ (સમાધિ) થીજ શીઘ્ર થાય છે. માટે ગોપાલોની બન્ને પાસે પ્રાર્થના થઈ તે યોગ્યજ.

'તે અરણ્યના ફલને ઘેનુકાસુર પ્રતિબંધક થયો હતો.' તેપરથી આપણે પણ સમજવું જોઈએ કે, સંસારારણ્યમાં ઉત્પન્ન થયેલી જે રસરૂપ વસ્તુ, અર્થાત્ ભક્તો માટે અવતરેલી આનંદરૂપ પરમાત્મમૂર્તિ, તેની પ્રાપ્તિ થવામાં અત્યુચ્ચ કોષ પ્રતિબંધક થાય છે.

'મિત્રવચન સાંભળીને તેમની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવાને માટે હર્ષયુક્ત

અંતઃકરણથી રામ અને કૃષ્ણ ત્યાં ગયા.' કેમ ન જાય ? આકૃતિથી સુંદર અને પ્રકૃતિથી દુષ્ટ એવો જે બક આગ્યો હતો તેની પણ પરમાત્માએ ઉપેક્ષા ન કરી. તો, આકૃતિથી પણ ખલ (ખર-ગધેડો) અને પ્રકૃતિથી પણ ખલ (દુષ્ટ) તથા ખલસમૂહયુક્ત જે આ ધેનુકાસુર તેને પ્રભુ કેમ શિક્ષા નહિ કરે ? અને તેથીજ તે ગોપાલબાલકોનું ભાવણુ શ્રવણુ કરીને તેને શિક્ષા કરવાને માટે હર્ષની સાથે તે ધેનુકાસુરના વનમાં પ્રવિષ્ટ થયા; તથા આ વાત રૂપેષ્ટ કરીને દેખાડી કે, નિત્ય તૃપ્ત હું પરમાત્મા મારા પોતાના ભક્તોને, અત્યુગ્ર વિધેનોનો પણ નાશ કરીને સત્કલનો લાભ કરી આપું છું.

‘બલરામે તાલવૃક્ષના ફલ પાડવાનું બલનું કરી આ ભોધિત કર્યું’ કે, જે **ભૂમિજ** (પૃથ્વીપર ઉત્પન્ન થએલા મનુષ્યો) શીતોષ્ણાદિ સહન કરે છે તથા નિરંતર **વિષ્ણુપદ**નો આશ્રય કરે છે, વનમાં એકાંત પ્રદેશમાં જઈને સ્થિત થાય છે અને મહાન્ તપ કરે છે, તે દેવયોગથી ખલ સંગનિને પ્રાપ્ત તો તાલકાલ પોતાના અભીષ્ટ ફલથી બ્રહ્મ થશે એમ સમજવું. આ તાલ વૃક્ષો પણ **ભૂમિજ** (પૃથ્વીથી ઉત્પન્ન થએલા છે, તથા ટાઢ તડકો સહન કરે છે, **વિષ્ણુપદ** (આકાશ)નો જેમણે આશ્રય કરેલો છે, યાને આકાશમાં જઈને ઉંચા વધે છે અને વનમાં જેમની સ્થિતિ છે ઇત્યાદિ મુનિ સમાન તેમનું આચરણ છે. પરંતુ દેવયોગથી ખલની (ખરૂપ ધેનુકાસુરની) સંપત્તિ તેમને થવાથી તેઓ ફલ બ્રહ્મ થયા; માટે ખલથી દૂર રહેવું.

‘પાછલા પગથી બલરામના વક્ષઃસ્થલપર તેણે પ્રહાર કર્યો’ તે પરથી એ સમજવું કે, ખલ, મદ, શૌર્યરહિત મનુષ્ય એ સદ્ગુણ પશ્ચાદ્ભાગના પ્રદર્શક થાય છે. તેઓ કદી પણ સજ્જન, પંડિત, શૂરવીરની સન્મુખ થઈને બોલતા નથી. પાછળથીજ ગળો તથા નિંદા વચનથી તાડન કરે એ વાત સ્વભાવસિદ્ધ છે. અતએવ ખગસુરે (ધેનુકાસુરે) પોતાની તેવી ગતિ રાખીને તાડન કર્યું તે યોગ્યજ !

‘કૃષ્ણે ખરનો નાશ કરવા માટે બલરામની યોજના કરીધી પણ પોતે ન ગયા,’ તેમાં તેમનો આ હેતુ હતો. યદ્યપિ ખરાંતક રામ સ્વરૂપ હુંજ છું, કારણ પંચવટીમાં મહેંજ રામરૂપથી તેને માર્યો હતો, તથાપિ હાલ ‘રામ’ એ મોઠાભાઈનું નામ છે. માટે જો હું મારીશ તો, ખરાંતક કૃષ્ણ છે એમ પ્રસિદ્ધ થશે, અને તેથી ‘ખરાંતક રામ છે’ એવી જે પ્રસિદ્ધિ છે તે મિથ્યા થશે. તે નામ મિથ્યા ન થાય તે માટે પરમાત્માએ દુષ્ટ ખગસુરને મારવા માટે મોઠાભાઈ રામની યોજના કરી તે યોગ્યજ છે.

‘ધેનુકાસુરને તાલવૃક્ષપર કેમ ફેંકી દીધો ?’ તો, મારા ન્હાતાભાઈએ

પ્રથમ વત્સાસુરના પગ પકડીને તેને વૃક્ષપર ફેંકી દીધો હતો, તો મારે પણ તેમજ કરવું હીક છે કે, આ ખરાસુરને વૃક્ષપર ફેંકી દેવો. નહિ તો 'મોટામાઈ નામથીજ બકી છે પણ કૃતિમાં નિર્મલી' આમ લોકો કહેશે. માટે તે અસુરના બંને પગ એક હાથથી પકડીને બચ્ચરામે તેને ફેંચ્યો અને તાલ વૃક્ષપર અત્યંત વેગથી ફેંકી દીધો.

‘તાલવૃક્ષપર અસુરનો દેહ પડવાની સાથેજ તે કંપિત થયો અને તેના ફળ પડવા લાગ્યા તથા તે બીજા તાલપર પડ્યો.’ તેમાં એમ સમજવું કે, સરલ માણસને ઘણી પીડા થઈ હોય તોપણ તે બીજાને ફળદાનજ કરે છે. જેવી રીતે સરલ તાલવૃક્ષ અસુરનો દેહ પડવાથી પીડિત થયો તોપણ તેણે લોકોને ફળ આપ્યાજ. પરંતુ દુષ્ટતા પગ પકડ્યા હોય અગર ઉંચા સ્થાનપર તેને મોકલવામાં આવે તોપણ, તે દુષ્ટતા છોડતો નથી. આ વાત, તે ખરાસુરના દેહથી તાલવૃક્ષ કંપિત થઈને પડી ગયા તેપરથી સિદ્ધ થાય થાય છે. કેમકે બચ્ચરામે તેના પગ પકડ્યા હતા તથા તેને ઉચ્ચ સ્થાનપર મોકલ્યો હતો.

‘બીજાપર અનુપકાર અને ઉપકાર કરવાને માટે ખત્રસંગતિ અને તેની અસંગતિજ અનુક્રમે હેતુ ભૂત છે,’ આવી રીતે પરમાત્માએ તે તાલવનના ઉદાહરણ ઉપરથી લોકોને બતાવી આપ્યું. જ્યાં સુધી તે વનમાં દુષ્ટ ખરાસુરની સ્થિતિ હતી ત્યાં સુધી તેણે કોઈનાપર ઉપકાર કર્યો ન હતો; પણ ખત્રસંગ છૂટી જવાથી તે વન, પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય એમનાપર, ઘાસ, ફલ ઇત્યાદિ-કોથી ઘણો ઉપકાર કરવા લાગ્યું. અતએવ દુષ્ટની સંગતીજ સદૃષ્ટિનો નિરોધ કરે છે એ નિશ્ચયાત્મક જાણી લેવું. સારાંશમાં સમજવાનું કે, સત્ફલથી સુશોભિત એવા તે તાલને ઘણી વખત આગમ (વૃક્ષ) સમૂહમાં લોકો દેખતા હતા, પણ તે તેમનું જોવું વ્યર્થ થઈ પડતું હતું. કારણ કે, તેની શુદ્ધિ થઈ નહોતી માટે ફળ હાથમાં નહિ આવ્યા, પરંતુ જ્યારે પરમાત્માએ ખરાસુરને મારીને તેને (તાલને) નિર્મળ કર્યો, ત્યારેજ તેના રસપ્રદ ફલ આસ્વાદન કરવાને માટે તેમને મળ્યા. તદનુસાર, તાર (ર લ એક) એટલે પ્રણવ સદ્રુપ (અમ્હ) ફળથી યુક્ત છે, તેમાં આનંદરસ ભરેલો છે અને તેને વારંવાર આગમ (વેદશાસ્ત્ર)માં શ્રોકો જુએ છે. તોપણ, જ્યાં સુધી તેની શુદ્ધિ થઈ નહિ હોય, અર્થાત ગુરુમુખથી તેનું રહસ્ય સમજીને રાગ-દ્વેષ રહિત થઈને દૃઢાનુસંધાન કર્યું ન હોય, ત્યાં સુધી તેનું જોવું તથા જાણવું નકામુંજ છે. તેની નિર્મલતા થવાથીજ અમ્હરસનું માધુર્ય આપી શકાય છે. આ સર્વ વાત, અસુરનો નાશ તથા તાલવનની શુદ્ધિ અને ગોપા-

લેને તેના ફલનો લાભ કરી આપી, પરમાત્માએ સ્થિત કરી છે.

‘એક દિવસે ભગવાન, બ્રહ્મરામ વિના ગો અને ગોપાલોની સાથે વૃંદાવનમાં ગયા હતા’ તેનો હેતુ તેમના મનમાં એ હતો કે બલરામ એ શેષના અવતાર છે, અને આજે આપણને જન્મનાના જલને દૂષિત કરનારા દુષ્ટ કાલિયાને દંડ કરવાનો છે. માટે તેઓ જો સાથે હશે તો, તેમને સ્વકીય જાતીની રક્ષા કરવાની અભિલાષા ઉત્પન્ન થશે, અને તેમની સમક્ષ તેને દંડ કરવો આપણને ભારે થઇ પડશે. કેમકે, તે મોટાભાઈ છે. આમ દૂરવર વિચાર કરીને, અખિત્ર ગોકુલવાસિઓને આતંદ્ર આપવાને માટે કાલિયામર્દનની ઇચ્છા કરનારા પરમાત્મા, તે દિવસે બલરામને સાથે લીધા વગરજ અરણ્યમાં પોતાના મિત્રો સાથે ગયા, તે યોગ્યજ છે.

‘ઉજ્જ્વલાથી સવળાને તૃષા લાગી ગઈ, પરંતુ ગોપાલ વિષયુક્ત જલ જાણતા હતા તોપણ તે મળે પાન કર્યું’, અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પાન નહિ કર્યું.’ તેપરથી સમજવું જોઈએ કે, અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીમાં વિષયતૃષ્ણા સમાન ઉત્પન્ન થઇ હોય તો પણ, જ્ઞાની વિવેકથી તે વિષયતૃષ્ણાને રોકી રાખે છે, પણ અજ્ઞાની તે વિષય મારક છે એવું જાણતાં છતાં પણ તેનું સેવન કરે છે.

‘કૃષ્ણે ગાયેને તથા ગોવાળિઓને પાણી પીતા ન રોક્યા,’ તેનો ભાવ આ છે. સંસારતટી વિષયુલ્લસ વિષયજલથી પરિપૂર્ણ છે, અને તેમાં કાલરૂપ સર્વ સદૈવ જગૃત જોડો છે, તથા તેને સ્પર્શ કરવાથી અનંત પ્રાણી મૃત થયા છે, એમ જોવા છતાં પણ લોકો મેદિત થકને તે ઉપર આસક્તતા રાખે છે, આ વાત સ્પષ્ટ કરવાની હતી. અને બીજું એ પણ દર્શાવવું હતું કે, આમ છે તોપણ, સંસારસંબંધિ વિષયોપભોગ કરનારા લોકો જો મારા ચરણને શરણુ આવે અને ભક્તિ કરે તો, હું તેમને તાત્કાલ ઉદ્ધાર કરું છું તે માટે કૃષ્ણ પરમાત્માએ તેમને જલપાન કરતા પ્રતિબંધ કર્યો નહિ, અને મરી ગયા પછી તત્ક્ષણમાં પોતાની દયામૃત દૃષ્ટીથી તેમને જીવતા કર્યા તે યોગ્યજ. તે શિવાય, જન્મકાલમાં દેવકી માતાએ જે સ્તુતિ કરી હતી તેમાં તેણે કહ્યું હતું કે ‘મૃત્યુરસ્માદપૈતિ’ હે પ્રભો! જે તમારો ભક્ત હોય છે તેની પાસેથી મૃત્યુ બચીત થકને દૂર આલ્પો જાય છે. તે માતાનું વચન સત્ય કરવાને માટે પરમાત્માએ તેમને જીવતા કરીને પોતાનું ભક્તકલ્યાણકારિત્વ પ્રસિદ્ધ કર્યું, એમ સમજવું. તે ઉપરથી આ સિદ્ધાંત નિકળે છે કે, ગોવિંદની પ્રાણ કૃપાદૃષ્ટી જેમના પર થાય છે તેમને વિષ અથવા દુષ્ટ વિષય ગમે તેવા મારક હોય તોપણ કાંઈ ભય હોતો નથી; તેમાં ગોપાલોનુંજ ઉદ્ધારણુ પ્રમાણીભૂત સમજો કે, જે ઇશ-

દુષ્ટીથી પહેલાથી અધિક તેજઃ સંપન્ન થયા પણ જેમને દુર્ધર વિપત્તી કંઈ પણ બાધા ન થઈ.

॥ इतिशिवम् ॥

અધ્યાય સોળમો.

षोडशे कालियस्योक्तो निग्रहो यमुना-हर्दे ।

तत्पत्नीभिः स्तुतेनाथ कृष्णेनानुग्रहः कृतः ॥

અર્થે:—આ સોળમા અધ્યાયમાં, યમુનાના દ્રોમાં શ્રીકૃષ્ણે કાલિયસર્પને નિગ્રહ કર્યો ત્યારે નાગપત્નીઓએ સ્તુતિ પ્રાપ્તી અને તેમનાપર શ્રીકૃષ્ણનો અનુગ્રહ થયો, એવી કથા કહેલી છે.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! યમુના નદીને કાલિયનાગે પોતાના વિપત્તી દુષિત કરેલી છે એમ જોઇ કૃષ્ણ પરમાત્માના મનમાં તેને નિર્મલ કરવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો અને તેમણે તે સર્પને તેમાંથી બહાર કાઢ્યો. આવી રીતે તેમનું ભાષણ શ્રવણ કરીને રાજાએ પૂછ્યું કે, હે અમ્હન ! યમુનાના તે અગાધ જળમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પ્રવેશ કરીને તે કાલિયાને શિક્ષા કરી ત્યાંથી કેવી રીતે બહાર કાઢી મુક્યો, અને સર્પ જાતિ જલચર નહિ હોવા છતાં પણ, તે કાલિયાનો નિવાસ જળની અંદર શી રીતે થયો હતો, તે આપ કહો. શુકદેવજી બોલ્યા કે હે રાજા ! યમુનાજીમાં કાલિયાનો જે દ્રો હતો તેનું પાણી વિપ્રાગ્નિથી ઉકળતું હતું. તેના ઉપરથી ઉડતાં પક્ષીઓ તીવ્ર ઝેરથી મરણ પામી નીચે પડતા હતા. એટલુંજ નહિ ! પણ એ દ્રો કાઠેના સ્થાવર જંગમ (વૃક્ષ, વનસ્પતિ તથા પશુપક્ષી) પ્રાણી, વિપજલના તરંગો ઉપરથી વહેતા વાયુમાં તે પાણીનાં છાંટાં ઉડતાં હતાં તેના સ્પર્શથી મરી જતાં હતાં. આવી રીતે તે કાલિયસર્પના તીવ્ર વિપત્તી યમુના દૂષિત થએલી જાણીને, ખલ્લોડોનો નિગ્રહ કરનારા શ્રીકૃષ્ણ કદંબજાડ ઉપર ચઢ્યા અને દૃઢ ભેટ આંધી, તથા ખંભી ઠોકીને તે ઉપરથી એ ઝેરી પાણીમાં પડ્યા.

તેમના પડવાના વેગને લીધે તે દ્રોનું પાણી ચારે કાર ચારસો હાથ સુધી ઉછળીને ફેલાયું. પરમાત્માની શક્તિનો અંત નથી માટે તેમાં આશ્રય માનવા જેવું કશું નથી. તે દ્રોમાં શ્રીકૃષ્ણે હાથીસમાન ક્રીડા શરૂ કરીને ભુજ્ઞાંડી પાણીને ધુમાડ્યું. તે ધુમેલા જળનો શબ્દ સાંભળી આજે આપણા ઘરનું અવમાન કાણુ કરે છે તે જોવાને માટે તે કાલિયા સર્પ ધણેા ક્રોધી થઇને ઉપર આવ્યો. તેણે ધનશ્યામની સુંદર મૂર્તિ નિર્ભય રીતે

ક્રીડા કરે છે એમ જોયું અને પાસે આવીને તેમના મર્મસ્થળમાં દંશ કરીને પોતાના શરીરથી આંટો લઇને તેમને લપેટ્યા. કાલિયાના શરીરથી કૃષ્ણ લપટાઇ ગયા છે એમ જોઇ, ગોવાળીઆઓ તો દુઃખિત થઇને ભીતીથી મૂર્છા પામીને જમીનપર નીચે પડ્યા. ગાયો, બળદ, તથા વાછરડાંઓ કૃષ્ણની તરફ નજર કરીને દુઃખથી માનો રડતા હોય તેમ સ્તબ્ધ ઉભા રહ્યા.

તે વખતે ગોકુલમાં ભય સૂચવનારા ઉત્પાતો ઝેવા કે, ભૂકંપ, ઉલ્કાપાત, ડાળી આંખ ફરફરી એમ વાણુ પ્રદારના અશુભ પ્રકાર થવા લાગ્યા. તેમને જોઇને નંદાદિક ગોવાળીઆઓ ભયથી વ્યાકુલ થયા અને ભગવાનનો શોધ કરવા લાગ્યા. એટલામાં એમ ખચર થઇ કે, આજે બલરામ વિના કૃષ્ણ ગાયો ચારવાને માટે ગયા છે. ત્યારે તો તે અપશુકનો ઉપરથી તેમને મરણ પામેલા જાણી નંદાદિક સર્વ ગોપાલ દુઃખ, શોક તથા ભયથી આતુર થઇ ગયા. બાદ ભગવાનનાં દર્શનની અભિલાષાથી આત્મલલ્લુ ગોપાલ અને સ્ત્રીવર્ગ ગોકુલમાંથી બહાર નીકળ્યા. બલરામને શ્રીકૃષ્ણનો પ્રભાવ વિદિત હોવાથી ગોપાલો ભયભીત થયા એમ જોઇને તે હસવા લાગ્યા, પણ કાંઈ બોલ્યા નહિ.

તે ગોવાળીઆઓ શ્રીકૃષ્ણના પાદથી ચિન્હિત થએલા માર્ગથી તેમનો શોધ કરતા યમુનાજીને કાંઠે જવા લાગ્યા. જાની પુરૂષ ઉપાશ્રિતો પરિત્યાગ કરીને, શુદ્ધ તત્વનો શોધ કરે છે તદ્દનુસાર તે સર્વ ગાયોના પાદ ચિન્હોનો પરિત્યાગ કરીને, વજ્રાંકુશધ્વજાદિ ચિન્હયુક્ત શ્રીકૃષ્ણના ચરણોને દેખતા દેખતા કાલિયસર્પના દ્રોઉપર પ્રાપ્ત થયા. ત્યાં આગળ ભગવાનને કાલિય સર્પના શરીરથી વીંટળાએલા જોઈ તથા ગોવાળીઆઓને મૂર્છા પામેલા અને પશુઓને ચીસ નાખતાં જોઈ નંદાદિ ગોવાળીઆઓને મૂર્છા આવી ગઇ. કૃષ્ણ ઉપર જેમનું મન અત્યંત આસક્ત એવી સર્વ ગોપસ્ત્રીઓ કૃષ્ણ સર્પથી લેવાઇ જતાં દુઃખથી તપી ગઇ અને તેમના વગર ત્રૈલોક્યને ઉજ્જગડ દેખવા લાગી. શ્રીકૃષ્ણની માતા જસોદા તે પરમાત્માની પાસે જવાને માટે યમુનાના જળમાં પેસવા લાગ્યા ત્યારે તેમને ગોપીઓએ રોકી રાખ્યા અને કૃષ્ણ કથા કહેવા લાગ્યા. તે સંધ્યાનાં દિવસે કૃષ્ણ તરફ લાગેલી હતી અને નેત્રથી અશ્રુવારા ચાલતી હતી. નંદાદિ ગોપાલો પણ જળમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યા ત્યાં બલભદ્રે તેઓને રોક્યા. અને કહ્યું કે, કાલિયાને શિક્ષા કરીને કૃષ્ણ હમણાં આવશે; તમારે વ્યાકુલ ન થવું, ધીરજ ધરવી.

આવી રીતે પોતાને માટે સર્વ ગોકુલવાસી લોકોને દુઃખ પામતા જોઈ અને પોતાના શરીરને પોતાના વિના બાળું કોઈ રક્ષક નથી એમ જાણી,

શ્રીકૃષ્ણે ક્ષણુમાત્ર નિશ્ચલ રહીને કાલિયાના બંધનમાંથી મુક્ત થવાને માટે ઉદ્ધોગ શરૂ કર્યો. પરમાત્માએ પોતાનું શરીર વૃદ્ધિંગત કરવા માંડતાં કાલિયાના શરીરના સાંધા તુટવા લાગ્યા. ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો કે, હવે જો હું મારા શરીરના આંટા નહિ છોડી નાંખું તો ઠેક ઠેકાણે દુપડા થશે; એમ સમજી ક્ષણુમાત્રમાં તેણે શ્રીકૃષ્ણનું શરીર છોડી દીધું અને કોપથી દીર્ઘ શ્વાસોશ્વાસ કરી તેમના તરફ જોવા લાગ્યો. પોતાની બખ્ખે અણીવાળી જીભથી ગલોદ્ધા આટ્યા કરતો કાલિયા પાસે ઉભો છે એમ જોઈ શ્રીકૃષ્ણ રમતાં રમતાં ગરૂડની પેઠે તેની ચારે કોર ફરવા લાગ્યા અને તે પણ દંશ કરવાનો લાગ જોવા કરતો પોતાનું શરીર ફેરવવા લાગ્યો. ફરતા ફરતા તેની શક્તિ નષ્ટ થઈ છે એમ જોઈને તેની ઉંચી ફેણોને નમાવી શ્રીકૃષ્ણ તેની મોટી ફેણો ઉપર ચઢી ગયા અને નાચવા લાગ્યા. ત્યારે ગંધર્વ, સિદ્ધ, દેવ, ચારણ, અપ્સરાઓ મૃદંગાદિ વદ્યો સાથે ગાયન કરી પુષ્પોનો વરસાદ અને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

કાલિયાને એકસો માથાં હતા. તેનું જે જે માથું નમતું ન હતું તેને નાચવાના બદનાથી શ્રીકૃષ્ણ પગ મારીને નમાવવા લાગ્યા. તે વખતે તેના મુખમાંથી તથા નાકમાંથી લોહી નિકળવા લાગ્યું અને તે મૂર્છિત પણ થયો. તો પણ તે ક્રોધથી ઉંચા ઉંચા શ્વાસ લેતો હતો અને માથું ઉંચું કરવા લાગ્યો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પણ વારંવાર પાદપ્રહાર કરી તેને નીચે નમાવવા લાગ્યા. તે વખતે ગંધર્વાદિ આનંદિત થઈને પુરાણપુરૂષ નારાયણની પેઠે, શ્રીકૃષ્ણની પુષ્પોથી પુજા કરવા લાગ્યા. હે રાજા ! આની રીતે શ્રીકૃષ્ણના તાંડવ નૃત્યથી કાલિયાની ફેણો શિથિલ થઈ અને મોઢામાંથી લોહી ઓઝવા લાગ્યો ત્યારે તે નારાયણનું સ્મરણ કરીને મનથી તેમની શરણે ગયો.

શ્રીકૃષ્ણના ઉદરમાં અખિલ બ્રહ્માંડનો નિવાસ હોવાથી તેમના ભારથી પોનાતો પતિ બહુજ પીડિત થયો છે તથા તેની સઘળી ફેણો શિથિલ થઈ ગઈ છે એમ જોઈ કાલિયાની સઘળી સ્ત્રીઓ દુઃખિા થઈ. તેમણે પોતાનાં બચ્ચાઓને આગળ કર્યા; તથા હાથ જોડી પતિની મુક્તતા થવાને માટે તેમણે દંડવત્ પ્રણામ કર્યા અને સ્તુતિ કરવા લાગી

હે શ્રીકૃષ્ણ ! દંશાદિકોથી અપરાધ કરનારા અમારા પતિને તમે શિક્ષા કરી એ યોગ્ય કાર્યું છે. કેમકે, દુષ્ટ લોકોના નિયંત્રકને માટેજ તમારો અવતાર છે. જન્મોંતરમાં એણે પાપ કરેલું હોવાથી આ સર્પયોનિમાં અવતાર લેવો પડ્યો છે, અને પાપી લોકોને તમારી શિક્ષા પાપ મટાડવાને માટેજ થાય છે, આ એ વાત પ્રસિદ્ધજ છે. અતઃએવ યદ્યપિ તમે કાલિયાને કોપથી

શિક્ષા કરી તોપણ આ તમારો અનુગ્રહજ છે એમ અમે માનીએ છીએ. આણે પૂર્વજન્મોમાં કયું તપ કયું હશે અથવા કયો ધર્મ કર્યો હશે ? કે જેથી સકલ પ્રાણરક્ષક એવા તમે પ્રસન્નતાથી એના મસ્તકપર નાચ કર્યો. અમ્હાદિક દેવો જેની ઇચ્છા કરે છે તે લક્ષ્મીજીએ પણ તમારા ચરણસ્પર્શનો અધિકાર મળવાને માટે ધણા કાળ સુધી તપ કયું ; તે તમારા ચરણનો સ્પર્શ અમારા પતિને થયો, અતએવ આ અમારા પતિએ જન્મજન્માંતરમાં કયું અને કેટલું પુણ્યાચરણ કર્યું હશે તે અમે જાણના નથી. તમારા ચરણુરજને પામેલા પુરૂષો, ચક્રવર્તીપણું અથવા સ્વર્ગપદ, અમ્હાની પદવી, પાતાળનું રાજ્ય, અણિમાદિક અણસિદ્ધિઓ અથવા મોક્ષને પણ ઇચ્છતા નથી. એવી તે આપની ચરણુરજ પ્રયત્ન વિના અમારા પતિને પ્રાપ્ત થઇ, માટે તેનું ભગ્ય કેટલું વર્ણન કરવું !

હે પરમાત્મનુ ! તમારી શક્તિ અનંત છે, તમારું ઐશ્વર્ય અચિંત્ય છે, આ વિશ્વ તમારુંજ રૂપ છે. કાળશક્તિના આશ્રયરૂપ તથા સૃષ્ટિ, ઉત્પત્તિ, પ્રલયાદિકાળના સાક્ષી તમેજ છો. આસ્તિનાસ્તિ, સર્વજ્ઞ કિંચિત્જ્ઞ, બ્રહ્મકૃત, એક અનેક ઇત્યાદિ નાના પ્રકારના વાદાનુરૂપ તમારું વર્તન થાય છે. પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોના આધારભૂત તથા વેદોની ઉત્પત્તિનું કારણ તમેજ છો. સંકર્ષણ, વાસુદેવ, પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધ આ ચારે રૂપ તમારાજ છે. તમને અમારા પ્રણામ છે. હે પ્રભો ! પ્રજાએ અથવા આશ્રિત પુરૂષોએ કરેલો અપરાધ રાજાએ એકવાર સહન કરવો જોઇએ. તે નિયમાનુસાર અમારા પતિના ઉપર તમે ક્ષમા કરવી જોઇએ. એ તમારું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજ્યો નહિ માટે એણે અપરાધ કર્યો. પણ હવે એ પ્રાણ છોડવાની તૈયારીમાં છે, માટે તમે અમોને આ પતિના પ્રાણનું દાન આપો અને સૌભાગ્ય દાન કરો. અમે આપની દાસીઓ છીએ વાસ્તે, જે આજ્ઞા કરવાની હોય તે અમને કરો. અમે તે શ્રદ્ધાથી પાળીશું. કેમકે આપની આજ્ઞા પાલન થાય તો પ્રાણી સંસારના સન્નજા ભયથી નિર્મુક્ત થાય છે.

શુદેવવજ્ર કહે છે હે રાજા ! આવી રીતે નાગપત્નીઓની સ્તુતિ શ્રવણ કરીને ભગવાને મૂર્છા પામેલા તે સર્પને છોડી દીધો થોડા વખત પછી તેના પ્રાણ અને ઇન્દ્રિય સ્વરથ થયા ત્યારે તેણે હાથ જેડીને પરમાત્માને કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ ! અમો જન્મથીજ દુષ્ટ, તમોગુણી અને અત્યંત ક્રોધવળા છીએ. પ્રાણિએને પોતાનો સ્વભાવ છોડવો કઠણ છે. તમેજ બિન્નબિન્ન સ્વભાવાદિ યુક્ત આ જગત્ ઉત્પન્ન કરેલું છે, તે જગતમાં અમારી સર્પની જન જન્મથીજ મહાતાપસી છે. અતએવ તમારા અનુગ્રહ વિના તે માયાનો

અને તત્કાર્યજૂન સ્વભાવનો કાણુ ત્યાગ કરી શકે ! વારતે તમારા મનમાં અમારાપર અનુગ્રહ અથવા નિગ્રહ કરવાનો જે વિચાર હોય તે કરો.

આવી રીતે કાલિયાનું ભાષણ શ્રવણ કરીને શ્રીકૃષ્ણે એ પ્રમાણે બોલ્યા કે, હે સર્પ ! તારે અહીંથી તારી જ્ઞાતિ, સંતાન અને સ્ત્રીઓ સાથે ચાલ્યા જવું અને સમુદ્રમાં નિવાસ કરવો. કારણ કે, આ નદી ગાયો તથા મનુષ્યોના ઉપભોગને માટે યોગ્ય છે. તને જે મહેં આજ્ઞા કરી છે તેનું જે માણસ અહર્નિશ રમણ કરે તેને તારે ત્રાસ દેવો નહિ જોઈએ. આ દ્રોમાં મહેં ક્રીડા કરી છે માટે અહિં જે માણસ સ્નાન કરીને દેવાદિત્યનું તર્પણ કરશે અને ઉપવાસ કરીને મહંધ્યાન પૂજન કરશે તે સઘળાં પાપથી મુક્ત થશે. તું જેની ખીકથી રમણુક દ્વીપને છોડીને આ દ્રોમાં આવી રહ્યો છે તે ગરુડ તારા મસ્તકપર મારાપાદના ચિન્હ લાગેલા છે તેને જોઈ, ફરી તને કદી ત્રાસ આપશે નહિ, અથવા ખાશે નહિ.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! શ્રીકૃષ્ણનું આવી રીતે ભાષણ સાંભળીને કાલિયાનાગે અને તેની સર્વ સ્ત્રીઓએ આનંદથી તે ભગવાનની પૂજન કરી અને દિવ્ય વસ્ત્રાન્નંકાર સમર્પણ કરી તેમને પ્રસન્ન કર્યા. બાદ તેમને પ્રદક્ષિણા કરી તથા પ્રણામ કરી પોતાની સ્ત્રીઓ, સંબંધીઓ અને પુત્રોની સાથે તે કાલિયા સમુદ્રમાં આવેલા રમણુકદ્વીપમાં ગયો; તે દિવસથી યમુનાનું જળ વિપરદિત અને અમૃતના જેવું મધુર થયું. તેનું કારણ, મનુષ્ય શરીરને ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણનો અનુગ્રહ સમજવો.

ભાવાર્થદીપિકા.

‘પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને કાલિંદીનું જલ શુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા થઈ તેમાં એ ભાવ છે કે, આ સંસારરૂપી ચરણમાં જે વિષય (શબ્દસ્પર્શાદિ) મારા ભક્તોને અપકાર કરનારો થાય છે તેમાંથી હું તેમનું પૂર્ણ રક્ષણ કરું છું; તથા તે વિષયને એવો શુદ્ધ કરું છું કે, ત્યાર પછી તેજ વિષય સુખકારક થાય. જેવી રીતે ધન્વંતરી, વિષનું મારકપણું દૂર કરે છે અને તે શુદ્ધ કરેલું વિષ આપધિઓમાં નિયોજિત કરી લોકોને પુષ્ટિકારક અને તુષ્ટિકારક બનાવી દે છે, તેવી રીતે પરમાત્મા વિષયોનું મારકત્વ દૂર કરીને ભક્તોને સુખાકારી થાય એવા કરે છે. ધન્વંતરીમાં જે આવી શક્તી છે તેા ધન્વંતરીસ્તુત પરમાત્મામાં તે કેમ ન હોય ? માટે, પરમાત્માએ પોતાની ગાયો તથા ગોપાલોનું અનિષ્ટ કરનાર જે વંદારણમાં કાલિંદીનો વિષય

(પ્રદેશ અર્થાત્ વિષયુક્ત ધ્રો) હતા તેને નિર્મલ કરવાની ઈચ્છા ધારણ કરી, અને નિર્મલ થયા પછી પાછો તેજ વિષય (પ્રદેશ) યદ્યપિ તેઓ સેવન કરતા હતા, તોપણ પૂર્વની પેઠે તેમને મારક ન થતાં સુખકારક થયો; એ વાત સ્પષ્ટ દેખાય છે. અથવા, જેમણે પ્રહ્લાદનું પર્વતના શિખરકપરથી, સમુદ્રમાંથી, તથા શસ્ત્રાસ્ત્ર સમૂહથી, વિપપાનથી અને બીજાં એવા અનેકવિધ ઉત્પન્ન થતા ભયથી રક્ષણ કીધું, તેજ પરમાત્મા તેનું નામ ધારણ કરનારા પ્રહ્લાદ ભુવનને (-હ્રદ સંઘથી જલને) વિપાકુલ જોઈને, તેને અમૃતમય કરવાની ઈચ્છા કરતા થયા તે યોગ્યજ છે એમ સમજવું. (અંહી ‘પ્ર-હાદ’ અને ‘ભુવન’ શબ્દના બે અર્થ છે. દિરણ્યકશિપુનો પુત્ર ‘પ્ર-હાદ’ અને પ્ર-હાદ એટલે ઉત્તમ-હ્રદ સંઘાધિ. તથા **ભુવન** યાને જગત્ અને જલ)

‘યમુનાનું જીવન (જલ) વિપથી સંતપ્ત થયું હતું’ તેનું કારણ એમ સમજવું કે, જેનું જીવન (આયુષ્ય, જન્મ) આ જગતમાં પરોપકારને માટે ઉપયોગી પડતું નથી તેનું જીવન (જન્મ) વ્યર્થ અને માટેજ તેને ધિક્કાર છે ! એવો વિચાર મનમાં આવવાથી યમુનાના જીવન (જલ)ને પશ્ચાત્તાપ થયો અને તે વિપના બહાનાથી અત્યંત સંતપ્ત થયું તે યોગ્ય છે. તથા તેની તેવી સ્થિતિ જોઈને પરમાત્મા પણ તેને શાંત કરવાને માટે દોડી ગયા; કારણ કે, પશ્ચાત્તાપ થએલા લોકોપર કૃપા કરવાનું તેમનું શીલજ છે.

‘તે ધ્રોના ઉપરથી ઉડતા સ્વગ (પક્ષી) પણ તાત્કાલ મરણ પામી નીચે પડતા હતા’ એમ જે મહર્ષિએ કહ્યું તેનો અભિપ્રાય એ છે કે, વિષ-યક્ષી સર્પનું બહુ અગાધ અને વિચિત્ર છે. તે કેવલ પૃથ્વીપરના પ્રાણી-ઓનેજ મારે છે એમ નથી, પણ સ્વ-ગ ઉર્ધ્વગમન કરનારા, એટલે આ કાશમાં વિમાનમાં બેસી વિચરનારા, એવા જે સ્વર્ગસ્થદેવ છે તેમને પણ મારી નીચે ગમડાવી પાડે છે. ‘ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોકં વિશંતિ’ આ ગીતા-વચનાનુસાર સ્વર્ગસ્થ વિષયભોગ ભોગીને પુણ્ય નષ્ટ થયા પછી તે સકામ પુરુષો ત્યાંથી ફરી જન્મ ધારણ કરવાને માટે આ મર્યપ્રેક્ષમાં આવે છે. સારાંશ, વિષયવિપનો પ્રભાવ આવી રીતનો છે એમ સમજવું.

‘જમુના કિનારા પરના સ્થાવર જંગમ પ્રાણી વિષોદક યુક્ત વાયુના સ્પર્શથી મરી જતા હતા’ તેમાં આ ભાવ સમજવો કે, ખલના ગૃહને સ્પર્શ કરી વહેતા વાયુનો સ્પર્શ થાય તોપણ તે, આગમનો (શાસ્ત્રનો) તથા યોગનો આશ્રય કરનારા અને સિદ્ધિમાં નિપુણ એવા ઉત્તમ પ્રાણીઓને પણ નીચે પાડે છે. તો પછી, તે ખલનો પ્રત્યક્ષ સંગ કરનારા અધઃપતિત થાય એમાં શું કહેવું જોઈએ ? અતઃકેવ કલ્યાણેન્દ્ર પુરુષે કદી પણ દુર્જન-

નની સંગતિ કરવી નહિ. નહિ તો, આગમ (વૃક્ષ)નો યોગ (સંબંધ) કરનારા પ્રાણી (પક્ષી)ઓની પેઠે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે, એમ નિઃસંશય સમજવું.

સૂર્ય ઉદયાચલઉપર અથવા ઇન્દ્ર ઔરાવતાઉપર ચઢે તેમ શ્રીકૃષ્ણ કદંબના ઝાડ પર ચઢ્યા ત્યારે શોભવા લાગ્યા. કાલિયાના ધ્રોની પાસેજ કદંબનું ઝાડ હતું તોપણ તે વિષાગ્નિથી શુષ્ક થયું નહોતું. કેમકે, ભવિષ્યમાં ભાગ્યોદય થઇને તેને શ્રીકૃષ્ણના ચરણ કમળનો સ્પર્શ થવાનો હતો. અન્ય પુરાણોમાં એવી કથા વર્ણવેલી છે કે, દૈત્ય અને દેવોએ મળી સમુદ્ર મંથન કર્યું અને અમૃત કાઢ્યું, તે સમયે ગરૂડ અમૃતનો કલશ લઇને ભાગી જતો હતો. જતાં જતાં તે રસ્તે ઘણો થાકી ગયેલ હોવાથી વિસ્ત્રામો લેવાને માટે આજ કદંબના ઝાડ પર બેઠો હતો; ત્યારે તે અમૃતનો સ્પર્શ થવાથીજ તે મરણ પામ્યો નહિ. તાત્પર્યમાં સમજવું ઉચિત છે કે, આ લોકમાં ભવિષ્યકાલમાં જેનાપર પરમાત્માનો અનુગ્રહ થવાનો હોય, તેનો નાશ કરવાને માટે કૃતાંત કાલ પણ સમર્થ થતો નથી; તો પછી જેનાપર પરમાત્માની કૃપા પ્રત્યક્ષ થઇ ગએલી હોય, તેના પર મૃત્યુનું કાંઇ પણ સામર્થ્ય ચાલતું નથી, એ કહેવાની શું જરૂરિયાત છે ! આ વાન કદંબના ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થઇ. તથા આગમ (શાસ્ત્ર)નું અવલંબન કરીનેજ બુદ્ધિમાન પુરુષે જડ-જાત (સંસાર)નું શોધન કરવું; અર્થાત્ જગ્યૈતન્યનો વિવેક—પૃથકકરણ કરવું. એ પોતાનો ભાવ પ્રગટ કરવાને માટેજ શ્રીકૃષ્ણ આગમ (વૃક્ષ)નો આશ્રય કરી એટલે તેના પર ચડી, જડ-જાત (જલ સમૂહ) શુદ્ધ કરવાને તૈયાર થયા.

‘કદંબ પર ચઢ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ વસ્ત્રથી કમ્બરથી કસી’ તેમાં નીચેનો ભાવ દેખાય છે કે, હું ભકતોનું જીવન સુખદ કરવા માટે તથા અનેક ખલોનો મદ નાશ કરવાને માટે સતત કમ્બર ઠસીને આ જગતમાં રહું છું. અથવા પરમકૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણના મનમાં જગતનું રક્ષણ કરવાનો વિચાર ચાલતો હતો. તેમને જણાયું કે, જે હું અંહીથી નીચે જલમાં ભુસકો મારું તો તેથી મારા ઉદરમાં રહેતા જગતના લોકોની સ્વસ્થતા ભંગ થશે ને તેઓ ગભરાઇ જશે. પણ એમ ન થવું જોઇએ, એટલે ઉદરસ્થ લોકો જરાપણ હલવા ન જોઇએ, વાસ્તે તેમને અચક્ષ્ણ રાખવાને માટેજ કે શું શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પોતાની કમ્બર મજબુત રીતે વસ્ત્રથી કસી લીધી હોય એમ જણાય છે. વ્યવહારમાં પણ એવું દેખાય છે કે, મનુષ્યને કાંઇ ઉંચા સ્થાનપરથી નીચે કુદકો મારવો હોય તો, તે પોતાના શરીરઉપર જે કંઇ હોય તે નીચે પડી ન જાય, અચક્ષ્ણ રહે માટે, વસ્ત્રથી

કમ્મર કસે છે. તે દૃષ્ટિથી શ્રીકૃષ્ણનું કરવું અયોગ્ય છે એમ કોણ કહી શકે ?

‘કદંબપરથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અધોભાગમાં કુદતા થયા.’ સકલ જગતનું રક્ષણ કરવાને માટે હું અયોગ્ય કાર્ય પણ શું નહિ કરું ? તો કરીશજ. આ પોતાના ભાવને બતાવતા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ તે સમયે અધોગતિનો સ્વીકાર કીધો. અર્થાત્ ઉપરથી નીચે શરીરનો પાત કરી દીધો; જમુનાના જલમાં કુદી પડ્યા એમ જાણવું.

‘જલમાં કુદી પડ્યા પછી લીલા શરૂ કીધી !’ પરમાત્માની સ્થિતિ આગમ (વેદશાસ્ત્ર) માં તટસ્થવત્ હોય છે અને ભુવનમાં (જગતમાં) સર્વદા વિહાર કરનારી થાય છે. એ બંને ભાવ વ્યક્ત કરવાને માટે, શ્રીકૃષ્ણ આગમ (વૃક્ષ)પર તટસ્થ અને ભુવન (જલ)માં વિહાર કરવા લાગ્યા. આ બંને સ્વરૂપમાં, ભક્તજનોને અવલોકન કરવાને માટે ભુવન (જગત) માં કીડા કરનારી મૂર્તિજ સુલભ છે એમ સમજવું. કારણ કે, આગમ સ્થિત (કદંબપર ચઢેલા) શ્રીકૃષ્ણને ગોપાલોએ જોયા ન હતા. પરંતુ ભુવન (જલ) માં વિહાર કરતી સમયે જોયા હતા તે પરથી આ વાત સ્પષ્ટ થઈ.

‘શ્રીવત્સચિન્હ તથા પીતાંબર ધારણ કરેલા પરમાત્માને જોઈને પણ તે કાલિયાએ તેમને ઓળખ્યા નહિ’ એમાં આશ્ચર્ય માનવા જેવું કશું નથી. કેમકે, સ્તુત્યંગ હીનની યાને ઋગાદિવેદ તથા શિક્ષા કલ્પાદિ વેદાંગથી જે રહિત હોય છે તેની આવીજ સ્થિતી હોય છે. વેદશાસ્ત્ર પુરાણાદિકેતું શ્રવણ કરનારોજ તત્પ્રતિપાદિત ચિન્હોવાળી પરમાત્માની મૂર્તિને ઓળખી શકે છે. પરંતુ સ્તુતિ (કર્ણ) અને સત્વગુણવૃદ્ધિ વગર તેમની શ્રવણ કરવામાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. સર્પ તમોગુણી અને સ્તુત્યંગહીન, એટલે કર્ણરૂપી આંગથી રહિત માટે તેનામાં શ્રવણનો અભાવ હોવાથી તેણે તે ચિન્હોથી યુક્ત પરમાત્માને ઓળખ્યા નહિ અને ઉલટો દંશ કર્યો તે યોગ્યજ સમજવું. સર્પજાતીને જ્ઞાન હોના નથી અને તેથીજ તેમને ‘ચક્ષુઃશ્રવા’ કહે છે.

‘કાલિયાએ દંશ કર્યો તથા શરીરને વીંટી લીધું’ તે પરમાત્માએ સહન કીધું. તેમાં તેમનો આ ભાવ સમજવો અપરાધ કર્યા વિના તેને દંડ કરવો યોગ્ય નથી, એમ જાણીનેજ તેમણે તેની ઉન્માદ કૃતિ એટલે દંશ કરવો, પોતાના શરીરના લપેટા મારવા ઇત્યાદિ સર્વ સહન કીધું. એમ જો ન હોત તો, પ્રથમજ તેને શિક્ષા કરવી તેમને કંઈ અશક્ય નહોતું. અથવા, શૂરવીર પુરૂષે પ્રથમ શત્રુના સર્વબલની પરિક્ષા કરવી અને બદ પોતાનું બલ પ્રગટ કરવું; એવી નીતિ પરમાત્માએ સ્પષ્ટ કરવાને માટેજ, કાલિયાના બળની પરિક્ષા કર્યા પછીજ તેને પોતાનું સામર્થ્ય દેખાડી દંડિત કર્યો, તે

યોગ્યજ છે.

માર્કન્ડેયને યમધર્મે અથવા રામલક્ષ્મણને ધન્વજીતે નાગપાશથી ખાંધ્યા હતા, તેમ શ્રીકૃષ્ણને કાલિયાએ પોતાના શરીરથી બધન કર્યું ત્યારે તેમની સર્વ ચેષ્ટા બંદ પડી, એમ જોઈને ગોપાલોને ધણું દુઃખ થયું અને તેઓ મૂર્છા પામ્યા એમાં તે શું આશ્ચર્ય ! વ્યવહારમાં પણ એમજ દેખાય છે કે, જે મનુષ્ય જેની નિસ્સીમ પ્રીતિનું પાત્ર હોય છે, તેને ક્લેશથી યુક્ત હોય તો, તેને ધણું દુઃખ થાય છે. આ સિદ્ધાંતને અનુસરી શ્રીકૃષ્ણની તેવી અવસ્થા જોઈને તે ગોપાલો ધણું દુઃખી થયા તે યોગ્યજ ! અને આ વાતનો અનુભવ સદૃશ સંસારી પુરુષોને હોય છેજ.

‘ગોકુલમાં ત્રિવિધ ઉત્પાત થવા લાગ્યા !’ જ્યારે **ભુવન** (જગત)માં તમોશુણના પ્રભાવનું અતિશયપણું હોય છે ત્યારે તે વખતે પરમાત્મા ક્રુપ્ધ થાય છે અને પૃથ્વીપર આકાશમાં તથા ગો-કુલ (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)માં ભયપ્રદ ઉત્પાત થવા લાગે છે; આ વાત ગોકુલના ત્રિવિધ ઉત્પાતોથી સ્પષ્ટ થઈ. કેમકે, **ભુવન** (જલ)માં તમોશુણની મૂર્તિ જે કાલિયા તેના પ્રભાવથી શ્રી કૃષ્ણને ક્રુપ્ધતા પ્રાપ્ત થઈ હતી, અને તેને સૂચવનારા અશુભ પ્રકાર **ગોકુલ** (ગામ)માં થવા લાગ્યા, તે યોગ્યજ છે !

‘ઉત્પાતો જોઈને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના દર્શનની ઇચ્છાથી આખાલ-વૃદ્ધ જન ગોકુલમાંથી નિકળ્યા’ એ ઉપરથી આમ સમજવું કે, જ્યારે અનિષ્ટ ફલજનક એવા **ગોકુલ** (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)માં ઉત્પાત થશે ત્યારે તેનું ફલ શમન થવાને માટે એક પરમાત્માનેજ શરણુ જવું યોગ્ય છે અને તેથીજ તેઓ પરમાત્મા તરફ દોડ્યા.

‘બલભદ્રે તે સર્વ ગોપાલોને ભયભીત થયેલા જોઈ કંઈ પણ ભાષણ ન કર્યું અને હસવા લાગ્યા’ તે પરથી આ આશય સમજવો. બલભદ્રે વિચાર કર્યો કે, આજે શ્રીકૃષ્ણ મને સાથે લીધા વગર વહેલા સવારમાં ઉઠીને વનમાં ચાલ્યા ગયા તેનું કારણુ એ છે કે, તેમના મનમાં કોઈ વિશેષ કાર્યભાગ કરવાનો હેતુ ઉત્પન્ન થયો છે તે હું જાણું છું. તોપણ તે વ્યક્ત કરવો યોગ્ય નથી. એમ સમજીને તેમનો ભય દૂર કરવાને માટે તેઓ હસવા લાગ્યા તે અસંભવ છે ! અથવા, તેમણે વિચાર કર્યો કે, પરમાત્માનું ચરિત્ર ધણું આશ્ચર્યકારક છે. હું તેમનો સેવક તોપણ મારા મનને દુઃખ ન થાય માટે મને છોડી તેઓ એકલા ચાલ્યા ગયા. કારણુ કે, કાલિયા મારો સગ્ન-તીય છે. (બલરામ એ રૂપનાજ અવતાર છે) માટે તેને શિક્ષા કરે તો મને ક્લેશ થવાનાજ. એ ભાવ કૃષ્ણના મનમાં હતો તે જાણીને બલરામ વિરિગત

થઈ ક્ષણુ માત્ર હસતા થયા એમ જાણ્યું. વસ્તુતઃ પરમાત્માનો પ્રભાવ બલ રામને ખબર હતો અને માટેજ તેઓ હાસ્ય કરતા હતા, પરંતુ ગોપાલોએ તેમનો હેતુ જાણ્યો નહિ કે, બલભદ્રનું હાસ્ય અલ્પસૂચક છે. અથવા, ગોપાલજન પરમાત્માની અદ્ભૂત ક્ષીલા (પૂતના, તૃણાવર્ત, વત્સાસુર, અઘા સુર વગેરેને મારી નાંખ્યા તે) જોઈને પણ આ સમયે અજ્ઞાનની પેઠે, કૃષ્ણના મરણની કલ્પના કરી રહ્યા છે અને ગભરાઈ ગયા છે. આવી તેમની અવસ્થા જોઈ વિસ્મય થઈને હસવા લાગ્યા, એ આશય પણ યોગ્ય કહી શકાય.

‘ગોપદ-ગાયેનાપાદ ચિન્હથી કૃષ્ણપદ દૃગ્ગોચર થયા અને તેના અનુરોધથી તે સધળા જમુના પર, જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા’ ગો-પદ એટલે શ્રુતિના પદ વાક્ય વગેરે સમજવું. તેથી ‘કૃષ્ણ સદાનંદરૂપ આત્માના પદ સ્થાનનું’ જ્ઞાન થાય છે, અને તે જ્ઞાનમાર્ગથી તત્સ્વરૂપનો લાભ થાય છે એમ સમજવું. સારાંશ, ગોકુલના વૃત્તથી એ ભાવ સ્પષ્ટ જાણી લેવો કે, કલિયુગમાં ભગવત્પાદ કમલથી રંજિત માર્ગજ સુખપ્રદ થશે અને તેની પ્રાપ્તિ પણ તે માર્ગથી જમન કરનારાને થશે. ગોપાલ ગોપી વગેરે સર્વે જણાએ ભગવત્પદાંકિત માર્ગનું આલંબન કાઢવું ત્યારેજ તેઓ તે પરમાત્માની પાસે સુલભતાની સાથે આવી પહોંચ્યા.

‘પરમાત્માને કાલિયાએ લપેટેલા બેઠકને સર્વ લોહો આક્રોશ કરવા લાગ્યા અને તે સર્વ જમુનામાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યા, ત્યારે બલરામે તેમને રોક્યા.’ તેમની દુઃખદ રિયતિ જોઈને બલરાગ મનમાં કહેવા લાગ્યા કે, હે ઇશ ! જેના સ્મરણથી સકલ કલેશ નાશ પામે છે તે તું કલેશલેશનો આભાસ અંગિકાર કરીને પોતાના ભક્તજનોને શા માટે દુઃખ આપે છે ? આમ કરવાથી તને કયો લાભ થયો વા થશે ? જળમાં પ્રવેશ કરતા કેમ રોક્યા ? તો, ઇશ્વરનું જહજાત (અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા સંસાર) માં ચિત્રવિચિત્ર ક્ષીલાકર્મ થાય છે તેને જોઈ તેમના સેવકોએ તેમાં કર્મો ન કરવા. કેમકે, તે અચિંત્ય શક્તિવાળા છે અને સેવકો અલ્પ શક્તિવાળા હોય છે; માટે, તેમના કર્મોનું અતુકરણ કરવામાં આવે તો અનર્થની પ્રાપ્તિ થશે. આ હેતુ ધારણ કરી બલરામે તે ગોપ ગોપીઓને, પરમાત્માની પેઠે જહજાત (જલ-સમૂહ)માં તેમનું પ્રવેશકર્મ જોઈને, રોકી રાખ્યા તે યોગ્યજ છે. કેમકે, પ્રવેશ થાત તો સધળાની શી રિયતિ થાત ! પરમાત્માએ પોતાની શક્તિથી તે કાલિયાના વિપને તુચ્છ કરી નાંખ્યું, પણ ગોપ ગોપીકોએ જલને સ્પર્શ કરત તો તાત્કાલ મરણ પામત. માટે ભક્તજનોએ કહી પરમાત્મા સમાન

પોતાનો આચાર ન રાખવો.

‘તે ગોકુલવાસિ લોકોની પોતાના સ્વરૂપમાં અનન્યવૃત્તિ જોઈને પરમાત્માને દયા ઉપજી અને તેમણે તે બંધનથી મુક્ત થવાને માટે ઉદ્ધોગ શરૂ કર્યો’ તેમાં નીચેનો ભાવ છે. જે લોકો **ગો-કુલ** (દેહેન્દ્રિયાદિ સંધાન) નું અખિલ બલ તથા અભિમાન છોડીને કેવળ પરમાત્મપ્રાપ્તિને માટેજ મનને એકતાન કરી રહે છે, તેમને જોઈને પરમાત્માના અંતઃકરણમાં દયાનો ઉદય થાય છે. નંદ, યશોદા, ગોપ ગોપિકા વગેરેએ ગોકુલનું અભિમાન છોડી દીધું હતું; એટલે ગોકુલમાંથી તે બહાર આવ્યા હતા તથા તેમનું સર્વેનું મન એક પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ ક્યારે થશે તેને માટે અત્યંત ઉત્સુક અને એકતાન થયું હતું. વાસ્તે, પરમાત્માને તેમની દયા આવી અને તેમને આત્મપ્રાપ્તિ કરી આપી આનંદિત કરવાને માટે તેમણે પ્રયત્ન શરૂ કર્યો, તે યોગ્યજ છે !

‘શ્રીકૃષ્ણ કાલિયાના મસ્તકપર ચઢીને નાચવા લાગ્યા.’ નાચ કરવાના બહાનાથી પરમાત્માએ સૂચિત કર્યું કે, હે ભકત હો ! નિષ્પાપ એવા તમારી સાથે જે દ્વેષ કરે છે તથા તમને મારવાની ઇચ્છા રાખે છે તે કાલસર્પને હું આવીજ રીતે મદન કરું છું. જે અમારો ભકત આ **મુષન** (સંસાર) માં તથા પોતાના **ગો-કુલ** (દેહેન્દ્રિયાદિ સંધાન)માં રહીને પણ સદા આત્માનુસંધાનમાં તત્પર હશે, તેને અખિલ ઋગ્દાંડમાં કોઈથી પણ ભાતિ ઉત્પન્ન નહિ થાય. એટલુંજ શું ! પણ નિખિલ પ્રાણિઓને બંધપ્રદ જે કૃતાંત, તેના મસ્તકપર પણ તે લીલાથી પદ મુકીને તેને બંધપ્રદ થાય છે, એમ નિશ્ચયાત્મક સમજવું.

‘કાલિયાનું જે જે મસ્તક નીચે નમતું નહિ તેને પાદપ્રહારથી શ્રીકૃષ્ણ મદન કરતા’ તેમાં એ ભાવ સમજવો કે, પૂર્વ સંસ્કારબળથી જે જે વાસના ઉત્પન્ન થશે તેને ત્રિવેકપદથી એવી મર્દિત કરવી કે, તેનો સકલ મદ તથા બળ નષ્ટ થઈને તે પાછી ઉંચું મસ્તક કરી ન શકે. આમ કરવાથીજ મનુષ્ય અહંકાર રિપુને જીતી શકે છે અને સ્વતઃ **મુક્તિ** સ્વાતંત્ર્ય સુખનો અનુભવ લે છે. આ અર્થ પરમાત્માએ ઉપર કથિત કૃતિમાં સ્ફુટ કરી બતાવ્યો છે.

‘નાગપત્નીઓ પોતાના બાલકોને અમ્બાગમાં કરીને શ્રીકૃષ્ણની શરણે ગઈ.’ તેમણે વિચાર કર્યો કે, દયાલુ પુરૂષને જેથી રીતે બાલકને જોઈ દયા ઉત્પન્ન થાય છે તેવી રીતે વૃદ્ધ, તરૂણ અથવા સ્ત્રીજનોને જોઈને નહી. આ હેતુ ધારણ કરીનેજ તે નાગપત્નીઓ ન્હાનાં ન્હાનાં નૂતન જન્મેલાં બાલ-

કેને આગળ કરીને શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કરી પ્રાર્થના કરવા લાગી તે યોગ્યજ છે; અને વ્યવહારમાં આ વાતનો અનુભવ પણ દેખાઈ આવે છે. તેમણે કહ્યું કે હે ભગવન ! અમે **મુચન** (જલ)માં વાસ કરીએ છીએ અને તમે **ત્રિ-મુચન** (જગત)ના નાથ છો. રાગ્નએ અનીતિવર્તિ પ્રજ્ઞને શાસન કયું ન હોય તો, તે શી રીતે સન્માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાય ! આ દૃષ્ટિથી તમે હમારા પતિને જે શિક્ષા કરી તે યથાર્થજ છે ! પરંતુ કેવળ પ્રજ્ઞને શાસન કરવું એજ રાગ્નનો ધર્મ નથી; તો તેમનું ન્દક્ષણ કરવાનો પણ તેનો ધર્મ છે દિવ્યરત્ન પાસે હોઇને પણ આંધળાને દેખાતું નથી, અથવા પિશાચ્યચસ્ત મનુષ્યને હું કોણ છું તે સમજતું નથી, અથવા સુપુત્રિમાં નિમગ્ન થયેલા મનુષ્યને ઈંદ્ર પ્રસન્ન થયા હોય તોપણ તેનું જ્ઞાન હોતું નથી, તદ્વાત્ તમથી અંધ થએલા અમારા આ પતિને પણ આપ સાક્ષાત્ જગદાત્મા છો તેની ખબર ન થઇ. માટે, તેને હમણાં સુધી તમે શિક્ષા કરી તે યોગ્યજ છે; પરંતુ હવે તેની રક્ષા પણ કરવી જોઇએ. કેવલ અનુગ્રહથી, નિગ્રહ (દંડ) પૂર્વક જે અનુગ્રહ તે શ્રેષ્ઠ કહેા છે. કેમકે, નિગ્રહથી અખિલ મદની નિવૃત્તિ થાય છે અને અનુગ્રહથી વરપ્રસાદનો લાભ થાય છે. સમગ્ર તેનો મદ નિવૃત્ત થયો છે તો હવે વરપ્રદાન કરો.

હે ભગવન ! તમે ઉદાર છો માટે તમારી પાસે અમે પતિપ્રાણની ભીખ માંગીએ છીએ. ધ્રુવને અવિચળપદ અને બિલીપણને લંકાનું રાજ્ય તમેજ આપેલું છે; છતાં આજે તમારામાં અમારે માટેજ કૃપા કરવાની કૃપણતા ક્યાંથી આવી ? તે સમજતું નથી. હે ઈશ ! અમે તમને એક વાત પુછીએ છીએ તેનો જવાબ આપો. આ સર્પાધિપતિ કાલિયાની પેડે શું અમારે હાથે કંઈ અપરાધ થયો છે ! થયો હોય તો સ્પષ્ટ કહેા, અને ન થયો હોય તો, તમે અમારા સૌભાગ્યનો નાશરૂપી દંડ અમને શા માટે કરો છો તે કથન કરો. તમે સર્વના આધયુરૂ છો માટે તમારે હાથે આવો અન્યાય થવો ન જોઇએ.

આવી રીતે તેમનું ભાષણ સાંભળી ભગવાન નિરંતર બની કાલિયાને મુક્ત કરતા થયા. તેમણે વિચાર કર્યો કે, પોતાના પતિનું કલ્યાણ થવાને માટે આ સ્ત્રીએએ માઈ સ્તવન કર્યું અને હવે જો તેને હું ન છોડું તો તે પ્રાણત્યાગ કરશે, તેથી ‘દયાનિધિ’ એવું જે માઈ નામ છે તેની અસત્યતા થઇને તેમાં વ્રતન કલંક ઉત્પન્ન થશે. માટે તેને પ્રાણદાન કરવું જોઇએ એ હેતુથી પરમાત્માએ તે મૂર્છિત થએલા સર્પને તુરંતજ મુક્ત કર્યો તે યોગ્યજ છે.

‘અલ્પકાલમાં તે કાલિયાને સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઈ.’ કેમ ન થાય ? ઉણુતાથી સંતપ્ત થએલો મનુષ્ય, સામાન્ય નદીના જલથી પણ તાતકાલ તાપ સમહતો પરિત્યાગ કરી શાંત અને સુખી થાય છે. તો પછી, જે પોતાના નામથીજ તાપ અને પાપ નાશ કરે છે એવી ગંગા સર્વાકાલ જેનું સ્તવન કરી રહી છે, એવા પરમાત્માના ચરણકમળો જેને સ્પર્શ થયો, તે કાલિયા સકલ તાપ નિવૃત્ત થઈને શાંત અને સ્વસ્થ થયો તેમાં શું આશ્ચર્ય ? શાંત ચેત અને સ્વસ્થતા હોય તોજ દેશ સ્તવનમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. જે નિયમાનુસાર, કાલિયાએ પણ પરમાત્માનું સ્તવન કર્યું તે બરાબર છે. તેણે કહ્યું હું પ્રભો ! ‘શત્રુ મિત્રના ઉપર તમારી દૃષ્ટિ સમાન રહે છે’ આવી જે પ્રસિદ્ધિ છે તે આજે મારા અનુભવમાં આવી. જે આપ મારા ઉપર કૃપા નહિ કરતાં પ્રાણદંડ આપત તો, જગનમાં આપની અપકીર્તિ થઈ જત કે, પરમાત્માએ ગરહનો પક્ષ લઈને તેના શત્રુ કાલિયાને શિક્ષા કરી; પરંતુ આપે એવું અપયશ સંપાદન ન કર્યું. તમારી કૃપા થાય તો દોષ પણ ગુણથી વધારે દષ્ટિપ્રદ થાય છે. વેદશાસ્ત્રમાં જે તમોગુણની નિંદા કાઢી છે તેની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ હું છું; પરંતુ તે તમોગુણ મને આપની પદ પ્રાપ્તિના સૌખ્ય લાભમાં કારણ થયો; માટે હું સત્વગુણથી પણ તેનેજ વધારે સ્તુત્ય અને પ્રિય સમજું છું. આ તેનું કહેવું બરાબરજ છે.

‘પ્રાણીઓ પોતાનો સ્વભાવ છોડી શકતા નથી’ એમ સાપે કહ્યું હતું. તેનાપર પરમાત્માએ તેને કહ્યું કે, તારું કથન સત્ય છે. જન્મ સ્વભાવજ ને છુટી જાય તો અમ્હાએ કરેલું શાસ્ત્ર અને તેના નિયમો પણ મિથ્યાજ થાય. પણ મારા મનમાં આ યમુનાનું જલ નિર્મલ, અમૃતતુલ્ય કરવાનું છે અને તારો જન્મસ્વભાવ તો જાય નહિ. માટે આ બન્ને કૃત્ય થવાને માટે તું સમુદ્રાંતગત રમણકદલીપમાં પરિવાર સાથે આશ્રયો જા, એમ પરમાત્માનું વચન યોગ્યજ જાણી લેવું.

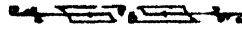
‘કાલિયાએ પરમાત્માની આજ્ઞાનુસાર સમુદ્રમાં જવાનું કમ્પુલ કાઢ્યું, અને રતનાલંકારાદિ સર્વસ્વ સમર્પણ પૂર્વક તેમનું પૂજન કરીને તે પોતાની સાથે પરિવાર લઈ સમુદ્રમાં આશ્રયો ગયો.’ તેમાં નાચેનો ભાવ દેખાય છે પરમાત્માનો અનુગ્રહ પ્રાણી ઉપર થાય તો, તે સંસારસમુદ્રમાં નિર્ભયતાથી રહી શકે છે. પરંતુ પ્રારબ્ધકર્મના ભોગ ભોગવ્યા પછીજ તેને મુક્તિ સુખનો લાભ થાય છે. આ વાત, પરમાત્માએ કાલિયાને નિર્ભય કરી ત્યાંથી સમુદ્રમાં મોકલી દીધો અને તેણે ત્યાં નિવાસ કર્યો તે ઉપરથી સ્પષ્ટ થઈ. નહીં તો, પરમાત્માનો અનુગ્રહ

થતાંની સાથેજ તે મુક્ત થઈ જાત અને સમુદ્રમાં રિથતિ કરવાનો પ્રસંગ પણ પ્રાપ્ત ન થાત. તથા જેનાગર શ્રીપતિનો અનુગ્રહ થયો તેનું લક્ષણ એવું હોય છે કે, સાંસારિક કોઈ વસ્તુકે પર પણ તેનો પ્રેમ હોતો નથી; તે સકલ વસ્તુ પરમાત્માને સમર્પણ કરે છે, કયાંકિ હેતુ પણ, કાલિયાએ પોતાની સંપાદન કરેલી વસ્તુઓ શ્રીકૃષ્ણને સમર્પણ કરીને વ્યક્ત કાંધો. તેપરથી વિષયપ્રેમી અને લોહુપ પરમાત્માના અનુગ્રહથી રહિત હોય છે એમ સમજવું.

‘પરમાત્મગદ્ધી જે ચિન્હિત થયો, યાને નિરંતર જે પ્રભુન ચરણકમલ પોતાના મનમાં ધારણ કરે છે, તેજ એક આ લોકમાં સર્વદા ભીતિ રહિત હોય છે.’ એ વાત કાલિયાના ઉદ્દહરણથી સ્પષ્ટ થઈ શી રીતે? તો જુઓ. જે કાલિયાને પ્રથમ ગરડનો ભય સમુદ્રના રમણક દ્વીપમાં પ્રાપ્ત થતો હતો, તેના ગસ્તકે પરમાત્મપદ ચિન્હિત થવાથી ત્યાંજ નિર્ભયતા પ્રાપ્ત થઈ. ભગવત્પદના ચિન્હો જોઈ, પરમાત્માનો તે અનુગ્રહિત છે એમ સમજીને ગરડજીએ તેની સાથેનો વેરભાવ છોડી દીધો. ત્યારે આપણે પણ, ભક્તોની સાથે કેઈ વેર કરવું નથી એમ જાણીને નિભયતાને માટે પરમાત્માના પદકમલ હૃદય-કમલમાં ધારણ કરવો, એ ભાવ અહિં જણાય છે.

‘જે અમૃતાનું જલ વિષયુક્ત હતું તજ જલ સ્પર્શમણીથી લોખંડનું જેમ સ્પર્શ અને છે, અથવા જેવી રીતે શ્રીરામપાદ રજથી ગૌતમપત્ની આ કપા જડરૂપ ત્યાગી ચેતન સ્વરૂપ બની તેવી રીતે, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના સ્પર્શથી અમૃતસમાન થયું.’ તેમાં એ ભાવ ગુપ્ત છે કે, આ સર્વ જડજાત (અજ્ઞાનોત્પન્ન સંસાર)નું વિવેકથી શોધન કર્યું હોય તો, તેજ અમૃત (અમ્હ) મળ થાય છે અને સકલ વેદાંતનું પણ એજ રહસ્ય છે કે - ‘સર્વં ક્ષલુદ્દં બ્રમ્હ’ આ દૃશ્યમાન સર્વ શબ્દવાચ્ય જે જગત્ તે અમ્હજ છે. પરંતુ તેવો અનુભવ આવવા માટે સત્સમાગમ કરવો જોઈએ, તોજ શાસ્ત્રાનુસાર અનુભવ આવશે અને જડચૈતન્ય વિવેક કરવાને માટે પ્રવૃત્તિ થશે. ત્યાર પછી જડદેહથી આત્મા ભિન્ન છે એવો અનુભવ આવશે અને બાદ આ સકલ દેહાદિ પ્રપંચ આત્માભિન્ન નથી પણ અમ્હાત્મરૂપ છે એવો અનુભવ પણ આવશે. જેવી રીતે પરમાત્માએ જડજાત (જલ સમુદ્ર)નું શોધન કાંધું અને કાલિયારૂપી કલ્મષ દૂર કર્યું ત્યારે તેજ જલ અમૃત (સુધા) તુલ્ય થયું; તેવી રીતે પ્રાણીને આ જડ પ્રપંચ અજ્ઞાન નષ્ટ થયા પછી અમૃત (અમ્હ) રૂપથી ભાસમાન થશે.

અધ્યાય સત્તરમો.

નાગં સપ્તદશે નાગાલયં તં નિરયાપયત્ ।

ઘંધૂન્સ્વદુઃખતઃ શ્રાંતાન્સુપ્તાંસ્તત્ર દ્વાદશાત્ ॥

અર્થઃ—આ સત્તરમા અધ્યાયમાં, કાલિયા સર્પને રમણુક દ્વીપમાં કાઢી મૂક્યો અને યમુનાજના કિનારે શ્રાંત થઈને સૂતેલા નંદાદિકોનું દવામિત્રી શ્રી-કૃષ્ણે રક્ષણ કર્યું, એવી કથા છે.

રાગ્નએ પ્રશ્ન કર્યો કે, મહારાજ ! કાલિયાએ નાગલોકોનું વસતિ-સ્થાન જે રમણુકદ્વીપ તેને શા માટે છોડી યમુનાના જલમાં નિવાસ કર્યો? તેમ તેણે એકલાએજ ગરજનું શું અપ્રિય કર્યું હતું? તે આપ કહો. શુકદેવજી કહેવા લાગ્યા કે, હે રાગ્ન ! સર્પ એ ગરજનું ભક્ષરૂપ હોવાથી તે જ્યાં જ્યાં દેખવામાં આવે કે તરતજ તે ઉઠાવીને ખાઈ જતો હતો. અતએવ સકલ સર્પોએ તે પીડા દૂર કરવાને માટે મહિને મહિને એકએક સર્પનું બલિદાન આપવાનો નિયમ કર્યો હતો, અને તે વિના ખીજ કોઈ સર્પને ખાવો નહિ એમ તેની પાસેથી કબ્બલ કરાવી લીધું હતું. તે નિયમાનુસાર સકલ સર્પો પોતપોતાનો ભાગ તેને પોતાના રક્ષણ માટે આપ્યે જતા હતા. પણ કાલિયા, ઝેર અને બળના મદથી છડી જઈને, ગરજને તુચ્છ સમજીને પોતે ભાગ આપતો નહિ, અને ખીજએ આપેલો તેનો ભાગ પોતે ખાઈ જતો હતો. એ વાત સાંભળી ગરજ ક્રોધી થઈને તે કાલિયાને મારવા સાર તેના ઉપર દોડ્યા. એ જોઈ કાલિયાએ પોતાનાં અનેક માથાં ઉંચાં કર્યાં, આંખો લાલચોળ કરી અને વિષયુક દાંતથી તે ગરજને કરડ્યો. બાદ ઉચ્ચ પરાક્રમવાળા ગરજએ ક્રોધથી તેને સુવર્ણમય પોતાની ડાબી પાંખથી પ્રહાર કર્યો ત્યારે તેની પાંખના પ્રહારથી તે બહુજ વિવ્હળ થઈને, જમ-નજના ઉંજ ડ્રોમાં આવીને નિવાસ કરવા લાગ્યો; ત્યાં ગરજ આવી શકે એમ ન હતું. તે ત્યાં કેમ આવી શકતો નહોતો ! તે સાંભળો.

ત્યાં પૂર્વે એકવાર ગરજએ પોતાનો પ્રિય ભક્ષરૂપ મહામત્સ્યને સૌભરિ મુનિ વારતા હતા છતાં, ક્ષુધાથી પીડિત થએલા હોવાથી બળાતકા-રથી પકડ્યો. તેને પકડવાથી ત્યાંના સર્વ માછલાંએને ધણું દુઃખ થયું, કેમકે તે તેમનો રાજા હતો. તેમની દુઃખદ સ્થિતિ જોઈ સૌભરિ મુનીને દયા આવી અને તેમણે તે સર્વને નિર્ભયતા પ્રાપ્ત થવાને માટે કહ્યું કે, ‘જો ગરજ હવે પછી અહિં આવીને મત્સ્યને પકડીને ખાશે તો તાતકાલ મરણ્ય પામશે; આ વાત કદી મિથ્યા થશે નહિ.’ આ વાત કાલિયા વિના ખીજ

સર્પોને ખચર નહોતી તેથી તે ગરુડથી બીધેલો ત્યાં આવીને નિવાસ કરતો હતો. પણ છેવટે શ્રીકૃષ્ણે તે ધ્રોમાંથી તેને બહાર કાઢી મૂક્યો. અસ્તુ !

શ્રીકૃષ્ણ જલમાંથી બહાર આવ્યા ત્યારે દિવ્ય પુષ્પમાલા તથા વસ્ત્રા-લંકારથી તેમનું શરીર સુશોભિત જોઈને, ગોપાલો ઉઠ્યા અને આનંદથી પૂર્ણ ચિત્તવાળા તેઓ આલિંગન કરવા લાગ્યા. યશોદા, રોહિણી, નંદ, ગોપી, ગોપાલ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ થવાથી પોતાના મનોરથ પૂરા થયા એમ માનવા લાગ્યા. બલરામ કૃષ્ણને આલિંગન આપીને હસવા લાગ્યા તથા ગાયો, વાછરડાંઓ, બળદ વગેરેને પરમ આનંદ થયો. આમલેણો પોતાના સ્ત્રી-વર્ગ સાથે આવીને કહેવા લાગ્યા કે, હે નંદ ! કાલિયાએ તમારા પુત્રનો ગ્રાસ કર્યો હતો પરંતુ દેવયોગથી તેનો છુટકારો થયો એ બધું સાંઠે થયું. હવે તમારે આમલેણોને દાન આપીને સંતુષ્ટ કરવા. તેમનું ભાષણ સાંભળીને ઉદાર નંદરાયે તેમને સુવર્ણ તથા ગાયોનાં દાન દીધાં. યશોદાએ શ્રીકૃષ્ણને આલિંગન આપી પોતાના જોખામાં બેસાડ્યો અને આંખોમાંથી આનંદનાં આંસુ ખેરતી હતી કે, છોકરો અત્યુના મોઢામાં ગયો હતો પણ પાકો આપ-ણને દેવયોગથી મળ્યો. તે રોજ રાત્રે સર્વ ગોપાલો તથા ગાયો પણ ભૂખ, તરસથી પીડિત થઈને જમનાઈને કાંઈજ રહ્યા હતા.

તે રાત્રે ત્યાં અરણ્યમાં ગ્રીષ્મ ઋતુ હોવાથી એકદમ અગ્નિ પ્રદીપ્ત થયો અને સુતેલા ગોદુલવારી લોકોને ચોમેર ઘેરી લઈને તેમને યાજવા લાગ્યો. ત્યારે અગ્નિથી બળવા લાગેલાં તે સર્વ વ્રજવાસીઓ ઉઠ્યા અને મનુષ્યરૂપ ધારણ કરનારા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગયા. અને કહેવા લાગ્યા કે, હે રામ ! હે કૃષ્ણ ! આ બચંકર અગ્નિ અમો, કે જેઓ તમારા મિત્ર છીએ તેઓને આળી નાંખે છે, તો તમે કૃપા કરીને આ કાલાગ્નિથી અમારું રક્ષણ કરો. મરણથી અમો બીના નથી, પરંતુ તમારા ચરણોનો વિયોગ થાય છે માટે દુઃખ થાય છે. આવી રીતે પોતાના સ્વકીય લોકોની વ્યાકુલતા જોઈને શ્રીકૃષ્ણ તે તીવ્ર અગ્નિને ખી ગયા.

ભાવાર્થદીપિકા.

‘તે કાલિયાને સ્વસ્થાન પરિત્યાગ કરવાનું’ અને જમુનાના જલમાં આવી રહેવાનું શું કારણ હતું?’ એમ પરીક્ષિત રામએ શુકદેવજીને પ્રશ્ન કર્યો એમાં તેનો એ ભાવ હતો. રમણીક દ્વીપમાં સર્પોનો નિવાસ હોવાથી કાલિયાને ત્યાં ભીતિ હોવી નહિ જોઈએ; તથા તેસ્થાન સુંદર ન્હોતું એમ પણ

તેના રમણ એ નામ ઉપરથી પ્રતીત થતું નથી, પણ રમણ (ક્રીડા) યોગ્ય હતું. તેમ કાલિયાનું ઉત્તર વય (ધડપણ) પણ નહોતું; કેમકે તે નિરંતર કાંતા સાથે રહેતો હતો. તથા તેમાં વૈરાગ્યબુદ્ધિ પણ હતી નહિ, કારણ કોપી હતો. ગરૂડની સાથે તેનો દ્વેષ હોય તો, સર્વ સર્પોની સાથે તેનો દ્વેષ એક સરખોજ છે. એમ છતાં તેણે જે પોતાના આશ્રમ સ્થાનનો પરિત્યાગ કર્યો તેનો હેતુ શો? કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાના આશ્રમ સ્થાનનો જે પરિત્યાગ કરે છે તો, તેમાં તે સ્થાનની અરમણીયતા, વૃદ્ધાવસ્થા, વૈરાગ્યબુદ્ધિ ઇત્યાદિ કારણ હોય છે. તેમાંનો એક પણ ગુણ તેમાં ન હોવાથી કયા હેતુથી તે સ્થાનન્યુન થયો તે કહો.

ઉત્તરમાં શુકદેવજીએ કહ્યું છે કે, હે રાજા ! મનુષ્યોને સકલઘ્નષ્ટાર્થની સિદ્ધિ કરી આપનારો એક વિનય (નમ્રતા) છે. વિનયથી વૈરી પણ મિત્રતાને પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ તેનો પ્રમાદથી જે તિરસ્કાર કરે છે તેની ગતિ એમજ થાય છે કે, તેને સ્થાનબ્રષ્ટ થતું પડે છે. કાલિયાએ મદ્યથી વિ-નયનું (ગરૂડને આપવાને માટે કપ્પુલ કરેલા બલિદાનની નીતિનું) ઉદ્વેગન કર્યું માટે, યદ્યપિ સકલ સર્પોની સાથે ગરૂડનો વેરભાવ સમાન હતો તથાપિ, તેની સાથે વિશેષ થવાથી, ગરૂડના ભયથી રમણદ્વીપ જેવા સ્વકીય સુંદર નિવાસ સ્થાનનો તેને ત્યાગ કરવો પડ્યો. તે પરથી એ ભાવ વ્યક્ત થાય છે કે, જ્ઞાનવૃદ્ધ, વયોવૃદ્ધ, તપોવૃદ્ધ એવા લોકોએ કરેલી વિભાગ રચના ગર્વથી ભંગ કરવાની ઈચ્છા કરનારો પુરૂષ, પરમાત્મા અને તેમના ભક્તોનો વિશેષ વેરી થાય છે; અને તેથી તેને સ્થાન બ્રષ્ટતા તથા અનેક વિધિ કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય છે. મોટા મોટા મહર્ષિઓએ કરેલી વર્ણાશ્રમ ધર્મની વિભાગ રચના અને મર્યાદાનો પરિત્યાગ કરનારો પુરૂષ કદી સ્વસ્થાન (આત્મ-પદ) પર સ્થિત થઈને સુખનો અનુભવ કરશે કે ? નહિજ. તે માટે કાલિ-યનું ઉદાદરણ સ્પષ્ટજ છે.

‘દયાવાનને આ આપણો અને આ પરત્યો એવી બુદ્ધિ થતી નથી, માટે સૌભરિ મુનિએ ગરૂડનો તિરસ્કાર કરીને મત્સ્યોનું કલ્યાણ કરવાની બુદ્ધિ ધારણ કરી. યાને ગરૂડને શાપ દઈને દીન મત્સ્યોનું રક્ષણ કર્યું તે યોગ્યજ છે.’ પરંતુ, બીજનું કલ્યાણ કરવું હોય તોપણ જ્ઞાનીએ દૂર વર વિચાર કરીને કરવું કે, જે પરિણામે સુખપ્રદ હોય અને જેથી બીજને દુઃખનો લેશ પણ પ્રાપ્ત નહિ થઈ શકે. સૌભરિ મુનિએ મત્સ્યોનું તાત્કાલિક કલ્યાણ કરવાના હેતુથી વિચાર કર્યા વિના એકદમ મુખમાંથી શાપવચન કહાડ્યું; પરંતુ તેનો પરિણામ એ થયો કે, અખિલ જલચરાદિ પ્રાણીઓને

ધણું દુઃખ થયું. જો તેમનું તેવું શાપવચન ન હોત તો, તે સ્થાનમાં ગરુડ આવી શકત, અને તેથી ત્યાં કાલિયાની સ્થિતિ પણ ન થાત. તથા જલચર, સ્થલચર, આકાશચર પ્રાણિઓને દુઃખ પણ ન થાત. અને તેથીજ, શાસ્ત્ર-કારોએ વારંવાર વિચાર કરીને જે આ કથન કયું છે કે, **ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહાયાં** ગુહાસ્થિત પદાર્થ વા પ્રાણી જેવી રીતે દૃષ્ટીમાં આવતો નથી તેવી રીતે, ધર્મનું રહસ્ય પણ ગુહામાં ગૂઢવત્ સ્થિત છે, તે યથાર્થજ છે એમ સમજવું.

‘કાલિયાની ભીતિ ગોકુલવાસીઓના મનમાં હતી તે નષ્ટ થઈ, અને તેના જવાથી **જહજાત** (જમુનાની જલરાશિ)ને તેમણે **અમૃતમય** જોયો; એટલામાં શ્રીકૃષ્ણ પણ બહાર આવ્યા અને તેમના દરશનથી તેમને અનંત સુખનો લાભ થયો.’ તે પરથી સમજવું કે, કામ ક્રોધાદિ દુષ્ટ પડરીનો ભય જે **ગો-કુલ** (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)માં રહેતો નથી અને જે ગોકુલ (તત્સ્થાવ) **જહજાત** (સંસાર)ને **અમૃત** (અમ્હ) રૂપ દેખે છે તેને ગોવિંદનાં દર્શન તથા નિસ્સીમ આનંદનો લાભ આ જગનમાં થાય છે, એમ આ ચરિત્ર ઉપરથી સ્પષ્ટ થયું.

કૃપણ પુરુષનું સર્વસ્વ ગયું હોય પરંતુ તેનો તપાસ કરતાં જેમ તે હાથમાં આવી જાય, અથવા ચોરો લુપ્તતા કોઈ મદદે આવી પહોંચે, અથવા પ્રાણાંતકાલમાં મુખમાં કોઈ અમૃત આણીને રેડે, દાવાગ્નિથી બળતા મેઘનો જેમ વર્ષાવ થાય, તેમ યશોદાને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જોઈને ઘણો આનંદ થયો. નંદરાયને તો, મયશકિત લક્ષમણને લાગતા હનુમાનજીએ દ્રાણાયક લાવી ઉઠાડ્યા ત્યારે, જેવી રીતે રામચંદ્રજીને આનંદ થયો તેમ, અથવા સંજીવની વિદ્યા સંપાદન કરીને આવેલા કચને જોઈ જેમ દેવેન્દ્રને આનંદ થયો તેમ આનંદ થયો, અને તે બંને જણાએ શ્રીકૃષ્ણને આલિંગન આપ્યું તે યોગ્યજ છે.

‘બલરામ આલિંગન આપીને હસવા લાગ્યા.’ તેમાં એ ભાવ તેમના મનમાં આવ્યો. હે કૃષ્ણ ! જે કાર્ય (કાલિયામર્દન) તમે કીધું તે કરવું આવશ્યકજ હતું અને તે મારે પણ કરવું હતું. તો પછી ત્હેં મારી પ્રતારણા શા માટે કરી ? અર્થાત્ મને છોડી તમે એકલા વનમાં કેમ આવ્યા ? આમ ફસાવવાનું કાંઈપણ કારણ નહોતું. એજ આશયથી પ્રેમસાથે બલભદ્રે હાસ્ય કીધું એમ સમજવું.

‘આમ્હણો ત્યાં આવીને નંદને દાનધર્મ કરો એમ કહેવા લાગ્યા’ તેમાં આમ્હણોનો એ ભાવ દેખાય છે કે, પ્રસંગવશાત્ ગમે તે શુભ કાય

કરવાનું હોય તો તે સમયે, તે કાર્યને આગળ કરીને વગર બોલાવેલા આમ્હણો લોભથી આવી ધનાઢ્ય પુરૂષને વારંવાર દાન કરવાને માટે બલાત્કારથી પ્રવૃત્ત કરે છે. આ રીતિ કાંઈ નવીન નથી, પ્રાચીનજ છે. અને સકલ ગૃહસ્થોના પરિચયની છે. તેને અનુસરીનેજ આમ્હણોએ નંદને દાન કરવાને માટે કહ્યું તે યોગજ સમજવું.

‘તે વનમાં તે રાત્રીએ દાવાગ્નિ પ્રગટ થયો.’ તેનું કારણ. દ્વિપાલોને વંધ અને ગોકુલનું કલ્યાણ ચિંતનારા પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, આ વનમાં જે આ અનેક પ્રકારનું તૃણસમૃદ્ધ છે તે, કાલિયાના મુખથી નિકળનારા વિષયુક્ત શ્વાસવાયુથી આર્દ્ર થયેલ છે, અને તેને ગાયો તથા વાછરડાં જે ખાશે તો તેમનું અનિષ્ઠ થશે માટે તેમણે અગ્નિને આજ્ઞા કરી કે આ વનમાંના અખિલ ઘાસ સમૃદ્ધને તું ખાળી નાંખ. એ કારણથીજ તેણે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કાઢ્યું હોય એમ લાગે છે, એમ સમજવું. તથા તેપરથી એમ પણ જણાય છે કે, સંસારવનમાં વિષયરૂપી તૃણ રાગદ્વેષાદિ વિષયુક્ત હોવાથી તેના ખાવાથી અનેક નરપશુ મરી જાય છે. પરંતુ પરમાત્મા પોતાના ભક્તજનોને તેનાથી પીડા ન થાય તે માટે તેમનું મારકત્વ દૂર કરી દે છે; અથવા કેટલીક વખતે અગ્નિ તથા ચારો પાસે પણ તેમનું હરણ કરાવે છે, અગર અન્ય કોઈપણ રીતે તેમને દૂર કરે છે. કેમકે, પરમાત્મા ગો-કુલના કલ્યાણકર્તા છે. પરંતુ તે ગો-કુલની તેમના પર પ્રીતિ અને નિરંતર સંનિધાનતા હોવી જોઈએ. તુકારામ, નામદેવ વગેરે ભક્તોને પરમાત્માએ વિષયરૂપી વિપત્તિ પીડા થવા નહિ દીધી તે પ્રસિદ્ધ છે. તથા ભક્તની પાસે કદાચ દ્રવ્યાદિ હોય તો પરમાત્મા હરણ પણ કરે છે. ‘ब्रम्हन्ममनुगृणहामि तद्विशो विधुनोम्यहं’ ઇત્યાદિ લાગ-વનમાં પરમાત્માનું વચન તેને માટે પ્રમાણીભૂત છે. અરતુ !

અથવા, અગ્નિ પ્રગટ થવાનો લાવ એ પણ જાણવો કે, જેણે પોતાની શક્તિથી જમુનાનું સકલજલ હટાવીને કુખ્ય કાંધું અને કાલિયાનું દમન કર્યું, તે આનંદકંઠની આઘભૂમી, દયા સમુદ્ર શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ આ ગોપાલોને થઈ તોપણ, તેઓ હૃદનિદ્રાસૌખ્યનો અનુભવ લે છે તે કેટલું આશ્ચર્ય છે ! અથવા, તેઓ પશુપતિ (ગોપાલ) હોવાથી નિલાનંદસુખાનુભવ છોડી તુચ્છ નિદ્રાસુખમાં નિરજન થયા છે એમાં આશ્ચર્ય પણ શાનું ? પરંતુ તેમને જગૃત કરવાને માટેજ તે અગ્નિ તે સમયે આવ્યો હોય એમ લાગે છે. **શુચિ** (સાધુ) પુરૂષનું એ શીલ હોય છે કે, નિરંતર મૃદજનોને હિત સંપાદન કરવાને માટે ઉપદેશ કરી સ્તવધ કરવા. એ નિયમનુસાર અગ્નિનું

નામ પણ શુચિ છે ત્યારે તે પોતાનું શીઘ્ર કેમ છોડે? તાપ થવાથીજ મનુષ્ય જ્ઞગૃત-સાવધ થાય છે. મનુષ્ય શરીરમાં પરમાત્માનું વિશેષ સંનિધાન થાય છે. એમ છતાં અમે પણ તે પશુપાત્ર (મૃદગોપાત્ર) સમાન સુઠ રહીશું, અર્થાત્ કંઈ સ્વદિત સંપાદન નહિ કરશું અને વિપયસુખ તથા નિદ્રાસુખમાં નિરત થશું તો શી પ્રતિષ્ઠા? તથાપિ પરમાત્મા દયાળુ હોવાથી અમને જ્ઞગૃત કરીને પરમાર્થ સંપાદન કરવાની સ્મૃતિ આપવાને માટે આ સંસારરૂપી અરણ્યમાં આધ્યાત્મિકાદિ નાનાવિધ તાપ પ્રગટ કરે છે. તે તાપોને જોઈને જો અમે સાવધ નહિ થશું તો અમારું મોટું હુદૈવ !! અરતુ!

પરમાત્મા જેમનું રક્ષણ કરવાને તત્પર છે તેમને અપકાર કરવાને માટે કોણુ સમર્થ થાય? આ વાત સ્પષ્ટ છે તોપણ, જીનને તાપજ આપવો એવો જેનો સ્વભાવ હોય છે, તે તાપ આપવાને પ્રવૃત્ત થાય છેજ. એ પણ ભાવ અગ્નિએ ગોપાલોને તાપ આપ્યો તે ઉપરથી સમજવો. અગ્નિનો તાપદ સ્વભાવ અને પરમાત્મા ગોપાલોનો રક્ષક એ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

અથવા, અગ્નિએ વિચાર કર્યો કે, જેનું શરીર તેજોમય અને વેદમય છે તે સૂર્ય, પોતાના તેજસ્વી કિરણોથી મને આ જ્ઞગતમાં તેજોમય બનાવે છે. તેની કન્યા જે જમુના તેને જેમણે નિર્દોષ કરી અમૃતમય બનાવી, તે શ્રીકૃષ્ણનો આદર સત્કાર કરવો મને યોગ્ય છે. કેમકે, આ પરમાત્મા સૂર્યના પણ પ્રદાશક છે. આ હેતુ ધારણ કરીને મિત્ર (સૂર્ય) પ્રિય અનેજ તે વનમાં પ્રગટ થયો હશે એમ પ્રતીત થાય છે. અગ્નિએ પોતાના પ્રદાશક સૂર્યના ઉપકાર માની તદર્થ પરમાત્માનો પૂજનક સત્કાર કરવાને માટે આગમન કીધું, તેપરથી તેની કેટલી બંધનતા? નહિ તો અમે! પરમાત્મા અમારો (જીવનો) મિત્ર છે તથા અમારી સાથે રહે છે અને તેણેજ અમને અંતર્યામિ પ્રદાશિત કર્યો છે. અંતરમાં સચ્ચિદ્રૂપથી અને બાહ્યજ્ઞગતમાં વિદ્યા, ધન, રૂપ ઇત્યાદિ શુભોથી પણ અમે તેના ઉપકાર માની કદી તેના સ્તવનાર્યનમાં પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ? નહીજ. એ કેટલી દૃઢનતા! માટે આપણે પણ, આપણા મિત્ર પરમાત્માના ઉપકાર નહિ ભુલવા અને તેનું સદૈવ અર્ચન સ્તવન પૂર્વક સન્માન કરવું. સૂર્ય અને પરમાત્મા એક છે તથા જીવનો પરમાત્મા મિત્ર છે તે માટે 'યોઽસાવાદિત્યે' અને 'દ્વા સુપર્ણા' ઇત્યાદિ શ્રુતિ પ્રમાણ છે.

'અગ્નીના તાપથી ગોપાલો ઝટ ઉઠ્યા અને પરમાત્માની શરણે ગયા?' તે વનમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ જહ-જાત જલસમૂહ અહિથી નિર્મુક્ત કીધો, એવું તેમણે જોયું હતું માટે, તેમના મનમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો કે,

આ કૃપાસિંધુ પરમાત્મા અમને પણ આ અગ્નિના દાહથી નિર્મુક્ત કરશે. તેથી તેમણે દાવાગ્નિથી મુક્તતા થવાને માટે તેમની પ્રાર્થના કરી તથા અનન્યતાથી શરણુ ગયા, તે યોગ્યજ સમજવું. પશુપાલોને (મૂઠ ગોપાલોને) વિશ્વાસ ઉપજ્યો પણ અમને ઉપજતો નથી ! આ સંસાર વનમાં તે પરમાત્માએ શું થોડા જડજાત મૂઠ સમૂહનો ઉદ્ધાર કર્યો છે ? અને શું એ અમારા સાંભળવામાં નથી ? પરંતુ અમારો તેનાપર અવિશ્વાસ હોવાથી અમે કદી આધ્યાત્મિકાદિ ત્રિવિધ તાપોથી નિર્મુક્ત થવાને માટે તેને શરણુ જતા નથી, નમસ્કાર પણ કદી કરતા નથી, અથવા પ્રાર્થના કરતા નથી, એ કેટલું આશ્ચર્ય છે ? અથવા આશ્ચર્ય પણ શાનું ! બધાજ જો આત્મમુક્તિને માટે તેને શરણુ જાય તો, યમ નગરીના નરક ઉજ્જડ થઈ જશે અને તેમની ઉત્પત્તિ નિષ્ફળ થશે; તથા વૈકુંઠમાં પણ જગ્યાનો સંકોચ થશે. માટે ઇશ સૃષ્ટિ નરકોનો સુખાનુભવ લેવાને માટે નર, નારાયણને ભજતા નથી તે ઠીક જ છે !!

‘પરમાત્માએ તેમની પ્રાર્થના સાંભળીને તથા તેમની વ્યાકુલતા જોઈને ઝટ અગ્નિનું પાન કીધું’ તેમણે વિચાર કર્યો કે, સત્પુરૂષોએ માફ વર્ણન કર્યું છે કે, પરમાત્મા સર્વ લોકોનો સર્વ પ્રકારનો દાહ (તાપ) શાંત કરવાને માટે સર્વદા રસાશ્રિત થઈ રહ્યો છે, ‘રસો વૈ સઃ’ ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં પરમાત્મા આનંદરસરૂપ છે એમ વર્ણન કર્યું છે. એ વચનાનુસાર જો હું તેમનો અગ્નિતાપ શમન નહિ કરું તો માફ યશ અને તે વચન પણ વ્યર્થ થશે. અતએવ સ્વપદ શરણાગતનું રક્ષણ કરીને પોતાની કીર્તિ પરમાત્માએ યથાર્થ કરી બતાવી. રસ (ઉદક) વિના અગ્નિનું ઉપશમન શી રીતે થાય ? તાપથી તાપ થોડોજ શાંત થાય છે ? નહીજ. પરંતુ એ વિચાર અમારા મનમાં ક્યાં આવે છે ? આવ્યો હોત તો, અમે પણ આધ્યાત્મિકાદિ તાપોની શાંતિ થવાને માટે રસસ્વરૂપ પરમાત્માને શું શરણુ નહિ જાત ?

અમે જેમને શરણુ જઈએ છીએ જેમની સેવા પ્રાર્થના કરીએ છીએ, તે લોકો સર્વદા સર્વદાહથી યુક્ત હોય છે. તેમની પાસે રસ (જલ વા પ્રેમરસ)ની શૂન્યતા હોવાથી તે બીજાનો દાહ શી રીતે શમન કરી શકશે ? નહીંજ. ઉલટા તેઓ સર્વને દાહપ્રદ થાય છે. જેમની પાસે જે વસ્તુ હોય છે તેજ બીજાને આપે છે. એ ન્યાયથી, તેમની પાસે તાપ હોવાથી, યાને વિષયાભિલાષ પૂર્ણ નહિ હોવાથી તત્સંબંધિ તાપ તેમના હૃદયમાં હોવાથી, તેઓ પોતાનો સમાગમ કરનારને તાપજ આપે છે; નહિ કે આનંદ. એવાઓની પાસે અમે જઈએ છીએ પણ દાહશૂન્ય, રસમૂર્તિ પરમાત્માને શરણુ જવાની

વૃત્તિ અમારામાં ઉત્પન્ન થતી નથી, એ કેટલું મૂર્ખત્વ ! સંત બકતજન સર્વદા સાંસારિક તાપથી મુક્તતા થવાને માટે રસરૂપ પરમાત્માની સેવા પ્રાર્થના કરે છે અને પરમ શાંતિનો અનુભવ કરે છે; પરંતુ તાપદ લોકોની સેવા અગર પ્રાર્થના કદી કરતા નથી, તેમ તેમનું સુખાવલોકન પણ કરતા નથી. એ વાત ગોપાલોના ચરિત્રો ઉપરથી જ્યારે અમારા મનમાં ઉતરશે ત્યારેજ અમારું અહોભાગ્ય સમજવું. ધણું જ્ઞાન સંપાદન કરીને પણ જો આ જ્ઞાન ન હોય તો, સકલ નિષ્ફલ સમજવું અસ્તુ !

‘શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ મુખથી અગ્નિનું પાન કર્યું.’ એમાં હેતુ એ સમજવો. તેજસ્વી તથા પ્રતાપાધિક અને આપણા ઉપર ઉપકાર કરનારો પુરુષ આપણે ઘેર આવે તો, તેના સમાન આપણે પણ સુખદ એવી તેની સત્કૃતિ (આદર સન્માન) કરીને પ્રત્યુપકાર કરવો. એ ન્યાયાનુસાર, પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, પૂર્વાવતારમાં મારી સ્ત્રી જનકી જ્યારે રાવણને ઘેર હતી ત્યારે, આ અગ્નિએ તેનું રક્ષણ કરીને મારાપર ઉપકાર કીધા; હવે જો એ મારે ઘેર આવે છે, તો ત્હને સત્કાર મારે કરવો જોઈએ. અતએવ તે પ્રભુએ મુખ્ય સત્કાર કરવાના બહાનાથી તેમ (પાન) કર્યું એમ ભાસે છે. મુખ્ય યાને શ્રેષ્ઠ અને મુખમાં સત્કાર એવા બે અર્થ સમજવા. વ્યવહારમાં પણ જોઈએ છીએ કે, કોઈ ધનિક અથવા રાજા વગેરે મોટા સદ્ગૃહસ્થો ઘેર આવે છે તો તેમની યોગ્યતાનુસાર ધરના મુખ્ય સ્થાનમાં અમે તેમને એકાદીએ છીએ. તદનુસાર, તેજોમૂર્તિ અગ્નિ શ્રેષ્ઠ હોવાથી, શરીરગૃહમાં જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન મુખ તેમાં તેને લઈ જઈને લગવાને સત્કાર કીધો, તે યોગ્યજ છે. અથવા શ્રુતિમાં એમ કહ્યું છે કે, ‘જે વસ્તુ જેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જ્યાં સ્થિત થાય છે ત્યાંજ તેની ગતિ થાય છે. તે અર્થ વ્યક્ત કરવાના બહાનાથી પરમાત્માએ મુખથી અગ્નિનું પાન કર્યું. ‘મુક્ષાદિદ્રશ્ચાગ્નિશ્ચ’ ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં ઇન્દ્ર અને અગ્નિની ઉત્પત્તિ મુખથી તથા તેમાંજ તેની સ્થિતિ કહેલી છે અને તેમાંજ તેનો લય પરમાત્માએ પ્રત્યક્ષ બતાવ્યો.

અથવા એમપણ સમજવું. ભવાનલ (સાંસારિક તાપ) શમન કરવાને માટે શૂદ્રાદિ સમર્થનથી કિંતુ એક બ્રામ્હણજ સમર્થ છે; એ વાત પરમાત્માએ મુખથી અગ્નિ પ્રશાંત કરી બોધિત કરી. ‘બ્રામ્હણોઽસ્યમુખં’ ઇત્યાદિ શ્રુતિ પરમાત્માનું મુખ બ્રામ્હણ છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે. અને બ્રામ્હણનો સંતોષ થવાથી પરમાત્મા તૃપ્ત થાય છે, એમ પૂર્વ વૃદ્ધાચાર હાલ પણ પ્રસિદ્ધ છે. તથા મુખદારાજ સકલ દેહદ્રિયાદિનો સંતોષ થાય છે, નહિ

કે દેહેન્દ્રિયાદિ સંવાતને અનનો શેષ કરવેથી. તાત્પર્ય, પરમાત્માના મુખ-
સ્થાનીય અમ્લજ્ઞાનસંપન્ન આમ્લણજ સંસારાગ્નિને શાંત કરવાને માટે
સમર્થ હોય છે, અન્ય નહી. અથવા, પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ઘણા વખત સુધી
જલમાં સ્થિત હતા અને તેથી તેમના અંતરમાં ઘણી શૈત્ય પીડા થઈ. તે
દૂર કરવાને માટે તેમણે અત્યંત ઉષ્ણ એવા અનલનું એસડની પેઠે સેવન
કીધું. અગ્નિની ઉષ્ણતાની આગળ શૈત્યનું શું સામર્થ્ય ! ‘અગ્નિહિમસ્ય
મેષજં’ એ વાક્ય પ્રસિદ્ધ છે. એમ ન હોય તો તેમણે અગ્નિ શાંત કેમ
ન કર્યો ! શું તેમનામાં સામર્થ્ય નહોતું ? અમે પણ સંસારાર્જવના વિપયરૂપી
જલમાં ઘણો વખત થમા કીડા કરી રહ્યા છીએ, અને તેથી અમારા અંત-
રમાં શૈત્યબાધા થતી રહી છે. અર્થાત્ શૈત્યનું કાર્ય જે જડતા તદ્દનુસાર
અમારામાં મંદતા, મૂઢતા ઉત્પન્ન થઈ છે. તે બાધા દૂર થવાને માટે અને
પૂર્વપ્રકૃતિનો આનંદ થવાને માટે અમને પણ, અગ્નિવત્ પ્રખર તેજઃસંપન્ન
એવો જ્ઞાનરૂપી અનલ સેવવો (સંપાદન કરવો) જોઈએ, તોજ નિઃસંશય રીતે
આરોગ્ય પ્રાપ્ત થશે. ‘જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ’ ઇત્યાદિ ગીતાવચન પ્રસિ-
દ્ધજ છે. જ્ઞાનાગ્નિથીજ સંનિતાદિ સકલ કર્મોનો નાશ, અગ્નિ ધ્યનની
પેઠે થાય છે અને નિત્યાનંદમાં સ્થિતિ થાય છે.

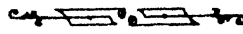
સારાંશ, પરમાત્માએ સાર્વકાલ પોતાના પાદપદ્મસેવન કરનારા વૃંદા-
વનનો તથા તદ્વાસિયોનો તાપ નિવારણ કરીને સંવેદણ કીધું અને બધાને
આનંદિત કીધા. બાર ગાક સુધી પ્રદીપ્ત થએલા અગ્નિનું અનંતશક્તિ
પરમાત્માએ એક ક્ષણમાં પાન કરીને તેને નિઃશેષ કર્યો. કેમકે, ગ્રહણ, શત્રુ
વિપ અને અગ્નિ એમનો શેષ (અંશ) રહે તો આપણને પાછો તે નિઃશેષ
કરી દે છે. આવી રીતે રમતિવચન ધ્યાનમાં લઈને અગ્નિને નિઃશેષ કરી
નાંખ્યો તે યુક્તજ છે.

‘ગોપાશેજો બલરામ તથા કૃષ્ણ એ બન્નેની રક્ષાને માટે પ્રાર્થના કરી
હતી તોપણ, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ દાવાગ્નિ પાન કર્યો અને બલરામે ન
કીધો’ તેમાં ભાવ એ સમજવો. બલરામે વિચાર કર્યો કે, મારા મુખમાં
પ્રલયાગ્નિ અત્યંત આચ્છાદિત થયેલો છે માટે, જે હું આ દાવાનલને પાન
કરી મુખમાં લઉં તો, તે મોટા ઉત્સાહથી આ સગ્ગતીય ભાષને મળવાને
માટે ઉત્થિત થશે, અને તેથી હાલ જે સંકટ ઉત્પન્ન થયું છે તેથી વધારેજ
સંકટ ઉભું થઈ અનિષ્ઠ થશે. માટે તેમણે તેનું નિરાકરણ કરવાનો બોલો
શ્રીકૃષ્ણને માથે નાંખ્યો અને પોતે કંઈ પણ બોલ્યા વિના સ્થિત થયા.
કેમકે, તે સમય સ્થિતિનો હતો નહિ કે પ્રલયનો. આથી દાવાગ્નિ પાન

કરવાનું કંઈ તેમને દઢણુ નહોતું. બલરામ શેષનો અવતાર અને શેષના મુખથી નિકળનારા અગ્નિથી પ્રલય થાય છે એમ પુરાણોમાં વર્ણવેલું છે. હવે આ દાવાગ્નિપાનના ચરિત્ર ઉપરથી પરમાત્માએ જે બોધિત કર્યું તે પિંડિકાકાર અર્થથી કહિએ છીએ. માયા અમાવાસ્યાની રાત્રી સમાન છે અને તેમાં મહા મોહરૂપી ધાડું અંધકાર સ્થિત છે. તે રાત્રીમાં પ્રપંચ (સંસાર) રૂપી ભયંકર વનમાં જે લોકો રહેઁછાથી ગાઢ નિદ્રા કરે છે તેમની પણ સ્થિતિ તે ગોપાલોની પેઠે, અપરિમિત વિષયરૂપી પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં થાય છે, એમ નિઃસંશય સમજવું. વિષયો ખદિરાંગારની પેઠે તાપદ છે અને તેમની વચમાં બધાની સ્થિતિ છે એ વાત લૌકિક તથા શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે વિષયાનલની શાંતિ, તે ગોપાલોના દાવાગ્નિ સમાન, શ્રીકૃષ્ણ કૃપાથીજ થનારી છે. માટે તેમની પેઠે બધાએ તાપનાશપૂર્વક પરમ શાંતિ સુખનો લાભ થવાને માટે હંમેશા એકાગ્ર મનથી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને શરણુ જઈ ધ્યાન, ભજન, પૂજન કરી જન્મનું સાધ્વ્ય કરવું.

॥ ક્ષતિ શિવમ ॥

અધ્યાય અઠારમો.

અષ્ટાદશં તતો ગ્રીષ્મે વસંતગુણલક્ષિતે ।

અઘાતયદ્બલેનાલં પ્રલંબં લીલયા હરિઃ ॥

અર્થ:—આ અઠારમા અધ્યાયમાં, વસંતઋતુના ગુણોથી યુક્ત ગ્રીષ્મઋતુ પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે સહેલાઈથી બલરામ વડે પ્રલંબાસુરને મરાવ્યો, એવી કથા છે.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! પ્રાતઃકાળ થયા પછી તે સર્વ ગોકુલવાસી લોકો ત્યાંથી શ્રીકૃષ્ણની સાથે તેમની સ્તુતિ કરતા કરતા ગોકુલમાં આવી પહોંચ્યા. એ પ્રમાણે રામ અને કૃષ્ણ માયાથી ગોપાલોનું રૂપ ધારણ કરીને અનેક પ્રકારની ક્રીડા કરતા હતા, એવામાં પ્રાણીઓને પ્રિય ન લાગે એવી ગ્રીષ્મઋતુ આવી; પરંતુ એ ઋતુ, વૃંદાવનના ઉત્તમ ગુણોને લીધે વસંતઋતુ સમાન જણાતી હતી. ત્યાં વેલીઓ અનેક વૃક્ષોને લપેટીને રહી હતી. અનેક રંગના ફૂલ ફુલ્યા હતા, અને તે ઉપર ભ્રમરોનો સમૂહ ગુંગરવ કરી રહ્યો હતો. અનેક નદીઓ તથા સરોવરો અને ન્હાનાં ન્હાનાં પ્રાણીનાં ઝરણાં ત્યાં આગળ હોવાથી, તેમના ઉપરથી વહેતો શીતલ, મંદ અને સુગંધ વાયુ લોકોનો તાપ દૂર કરતો હતો. અરણ્યભૂમિ કુમળા તુલુથી વ્યાપેલી હતી. તેની આદ્રંતા

સૂર્યપણુ શુષ્ક કરી શકતો નહોતો. કેટલાક ચિત્રવિચિત્ર મૃગો ત્યાં હતા તથા કાચલ, મોર, સારસ વગેરે પક્ષીઓ મધુર શબ્દ કરતા હતા. આવી રીતે વૃંદાવનની રમણીયતા જોઈને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બળભદ્ર સાથે ગાયો તથા ગોપાલોને લઈને વેણુ વગાડતા ત્યાં ક્રીડા કરવાની ઇચ્છાથી હરહંમેશ્વર આવતા હતા. તેઓ પોતાના શરીરને ગેર વગેરે લગાડીને વૃક્ષોના કુંપળીઆં, પુષ્પ-માળા મોરપિંછ ધારણુ કરી નૃત્ય, ગાયન, કુરતી વગેરે પ્રકારથી ક્રીડા કરતા હતા. શ્રીકૃષ્ણ નાય કરતાં ત્યારે કેટલાકએક ગોપાલો ગાતા હતા તો કેટલાએક વેણુ, ટાળીઓ તથા શીંગડાં વગાડતા હતા; અને કેટલાએક તેમની 'વાહ, વાહ' ઇત્યાદિ શબ્દોથી પ્રશંસા કરતા હતા; તે સર્વ ગોપાલો દેવ હતા. કૃષ્ણને તથા બલરામને ટાકપક્ષ (ગુલકા) રાખેલા હતા, જેથી તેઓ અત્યંત સુંદર જણાતા હતા.

એક સમયે ગોપાલોની સાથે રામકૃષ્ણ ત્યાં ગાયોને ચરાવતા હતા એવામાં, તે બેને હરણુ કરી લઈ જવાની ઇચ્છાથી પ્રલંબાસુર નામનો દૈત્ય ગોવાળીઆનું રૂપ લઈને ત્યાં આવ્યો. એ દૈત્યને ભગવાન જાણી ગયા હતા. તોપણુ તેનો વધ કરવાના ઇરાદાથી ગોવાળીઆઓને તેની સાથે મિત્રતા કરવાને માટે તેમણે અનુમોદન આપ્યું, પણ તેમને રોકવા નહિ. બાદ કૃષ્ણે ગોવાળીઆને બોલાવીને કહ્યું કે, હે ગોવાળીઆઓ! આજ આપણે બધા સમાન વય તથા બલવાળા છોકરાઓની જોડી બે તરફ એક સરખી વહેંચી લઈને રમત રમશું. ગોપાલોએ કહ્યું ઠીક! અને બાદ તેમણે રામકૃષ્ણને બે પક્ષના નાયક બનાવ્યા. કેટલાએક કૃષ્ણની ટાળીમાં મળ્યા અને બીજાઓ બલરામની ટાળીમાં આવ્યા. બાદ તેમણે એવી રીતની રમત શરૂ કરી કે, એકે બીજાની પીઠ ઉપર બેસવું અને તેણે તેને દૂર લઈ જવો. જે પક્ષનો વિજય થાય તે પક્ષના છોકરાઓએ જે પક્ષનો પરાજય થયો હોય તે પક્ષના છોકરાઓની પીઠ પર ચઢવું, અને તેમણે તેમને ઉપાડીને દૂર ચાલ્યા જવું. આવી રીતે રમત ચાલી રહી છે અને ગાયો ચરે છે એમ જોઈ કૃષ્ણાદિ ગોપાલો ભાંડીરક નામક વટ વૃક્ષની પાસે ગયા જ્યારે બલરામની ટાળીમાંના શ્રીદામા, વૃષભ ઇત્યાદિ ગોવાળીઆઓનો જય થયો ત્યારે કૃષ્ણાદિ ગોવાળીઆઓ તેમને પોતાની પીઠ પર ઉપાડી ને ચાલવા લાગ્યા. શ્રીકૃષ્ણે શ્રીદામાને, ભદ્રસેને વૃષભને, અને પ્રલંબાસુરે બલરામને પોતાની પીઠપર ઉપાડીને ચાલવા માંડ્યું. તેના મનમાં કૃષ્ણનો ભય હતો, પરંતુ બલરામ તો આપણા હાથમાં આવેલા છે એમ સમજીને તે તેમને લઈને દોડવા લાગ્યો અને રમવાની જે મર્યાદા કરી

રાખેલી હતી તેની પેલીકાર ધણે દૂર જવા લાગ્યો.

પર્વત જેવા ભારે લાગતા બલરામને લઈ જતાં જ્યારે તેનો વેગ ઓછો થયો ત્યારે, તેણે ગોપરૂપ છોડીને પોતાનું દૈત્ય સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું. ત્યારે તો એ વિજળીયુક્ત મેઘની પેઠે શોભવા લાગ્યો. તેની દૃષ્ટિ અગ્નિસમાન, વાળ અગ્નિજવાળા સમાન, આંત્રું ભયંકર સ્વરૂપને જોઈને બળરામ કાંઈક ભય પામ્યા. થોડા વખતમાં તેમને સ્મૃતિ થઈ અને નિર્ભય થઈને પોતાને હરણ કરનારા તે દૈત્યના માથામાં દઢ મુઠિથી પ્રહાર કર્યો તેથી પાકેલાં ફળની પેઠે તેનું માથું વિદીર્ણ થયું અને મોઢામાંથી લોહી નિકળવા લાગ્યું તથા તેની સ્મૃતિ નષ્ટ થઈને, ઈન્દ્રના વજ્રથી જેમ પર્વત તેમ, તે દૈત્ય મોટેથી આક્રોશ કરતો ભૂમીઉપર પડ્યો. પ્રલંબાસુરને મારી નાંખેલો જોઈગોપાલોને ધણો વિસ્મય થયો અને તેમણે ‘હીક થયું,’ ‘સાંઈ થયું’ એમ મુખથી કહીને બળરામની પ્રશંસા કરી. મૃત્યુના મોઢામાંથી છૂટીને તે પાછા આવ્યા છે એમ સમજીને તેમને તેમણે આલિંગન આપ્યું અને હે રામ! ‘ચિરંજીવ’ ઉત્પાદિ આશિર્વાદો પણ આપ્યા. તે દુષ્ટ પ્રલંબાસુરના નાશથી દેવોને આનંદ થયો અને તેમણે બલરામ ઉપર પુષ્પદૃષ્ટિ કીધી અને ‘સાંઈ થયું,’ ‘સાંઈ થયું’ એમ કહીને તેમની પ્રશંસા કરી.

ભાવાર્થદીપિકા.

‘દમન કરવાને કહણ અને ભુવન (જલ)માં રહેનારા અનેક ફણા યુક્ત કાલિય સર્પનું દમન કરી તથા દાવાનળની શાંતિ કરી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ગોકુલમાં આવ્યા. આદિ ગ્રીષ્મઋતુ પ્રાપ્ત થઈ તોપણ તે વસંતની પેઠે સુખાવહ અને શાંતિ પ્રદ થઈ.’ એ ઉપરથી એ ભાવ નિકળે છે કે ચિત્તરૂપી સર્પને અનેક વાસનારૂપી મુખ છે અને તેનું દમન કરવું ધણું કષ્ટદાયી છે; તથા નિરંતર તે ભુવન (જગત)માં વિચરે છે. અથવા નિખિલ જગત તેની સ્વરૂપમાં સ્થિત છે એમ પણ સમજવું. એવા દુર્દાનત ચિત્તાખ્ય અહિનું જે દમન કરે તથા સંતાપદવાનલને શમન કરે છે અને ગોકુલમાં મંડિત થઈને રહે છે, તેનો પ્રારબ્ધરૂપી તાપ પૂર્ણ શાંત થઈને તે મુક્તિ સુખનો ભાગી થાય છે. આ બધું ગ્રીષ્મઋતુની તે સમયની સ્થિતિ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

‘ગ્રીષ્મઋતુ શીતલ થઈ એમ કહ્યું તે યથાર્થજ. તે શીતલ કેમ નહિ થાય ? દાવાનળનું પાન કરનારા શ્રીકૃષ્ણની આગળ મારી શી યોગ્યતા ? હું

મારા તાપનો પ્રભાવ શું પ્રગટ કરે ! એ વિચારથી તે લજ્જિત થઈ અને શીતગુણ યુક્ત થઈ. પરમાત્માના પ્રતાપ સામે ગ્રીષ્મનો શો તાપ ! અથવા સ્વાભાવિક તાપદાયી ગ્રીષ્મઋતુ તાપકારક ન થઈ, તેમાં એ હેતુ પ્રતીત થાય છે કે, તે ગ્રીષ્મને શાંત થવારૂપી ગુણ સાધુ વૃંદાવન (ઉત્તમ વૃંદારણ્ય) ના સમાગમથી પ્રાપ્ત થયો. તે વૃંદારણ્ય સંત સમૂહનું રક્ષણ કરતું હતું તેથી તે સંતરૂપ બન્યું હતું અને તેના સંગથી ગ્રીષ્મઋતુ પણ શીતલ થઈ. સાધુવૃંદ-અવન (સંત સમૂહ રક્ષણ)થીજ તાપ આપવાનો દુષ્ટ સ્વભાવ છુટી જાય છે અને મનુષ્ય શાંતશીલ થાય છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. કેમકે, સાધુજનમાં દીનરક્ષકતા તથા તાપરાહિત્ય એ ગુણો નિવાસ કરે છે. માટે તત્સંગ કરનારાઓમાં તેમનો પ્રાદુર્ભાવ સ્વાભાવિક થાય છેજ, એમ નિશ્ચયાત્મક જાણવું.

‘જે સ્થાનમાં પરમાત્માની નિત્ય સ્થિતિ અને ક્રીડા થતી હતી તે વૃંદારણ્યના જલ, તૃણ વગેરે પદાર્થો હરણ કરવા માટે યા શુષ્ક કરવાને માટે અથવા બાળવાને માટે ગ્રીષ્મ ઋતુ, સૂર્ય, વાયુ, અગ્નિ વગેરે દિગ્પાલો અથવા અન્ય કોઈ સમર્થ ન થયા.’ એ ઉપરથી, જેમના ગો-કુલમાં (દેહેન્દ્રિય સમૂહમાં) સદા ભગવાનની સ્થિતિ ધ્યાનાદિકથી થતી હોય અને એમની લીલા નિરંતર સ્મૃતિરૂપથી અંતરમાં રહેતી હોય તો તેમના આસમંતાત્ ભાગના સંસારવનના કોઈ પણ પદાર્થને આકર્ષણ યા દહન વગેરે કરવાને કોઈપણ સમર્થ થઈ શકશે નહિ. એમ આશય જાણવો.

એક સમયે મહાત્મા તુલસીદાસજીના મઠમાં કેટલાક ચોરો ચોરી કરવાને આવ્યા હતા, પણ તે સમયે શ્રીરામચંદ્રજીએ હાથમાં ધનુષ્યબાણ લઈને રક્ષક સિપાઈની પેઠે મઠનું રક્ષણ કર્યું, તથા એકનાથ મહારાજને ત્યાં એવાજ કેટલાક ચોરો આવેલા હતા, પરંતુ પરમાત્માએ તેમને આંધળાજ બનાવી દીધા; એવા એવા ઘણા દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે. તાત્પર્ય કહેવાનું કે, જેમના ગોકુલમાં પરમાત્માની નિત્ય સ્થિતિ હોય છે તેમને દેવ, મનુષ્ય, અસુરાદિકોથી કાંઈપણ અપકાર થઈ શકે નહિ એ વાત સ્પષ્ટ થઈ. એટલુંજ શું ! પણ,

વૃંદાવનમાં શ્રીકૃષ્ણ નિરંતર ક્રીડા કરતા હતા અતએવ, એકજ કાલમાં ત્યાં સકલ ઋતુની શોભા વિદ્યમાન હતી. તદનુસાર, આ દેહેન્દ્રિય વૃંદમાં સદાનંદરૂપ આત્મા (કૃષ્ણ)નો વિહાર (સ્ફુરણ) થશે તો, અંદિપણ અપિજ્ઞ ઋતુના ગુણોનું પ્રાકટ્ય થઈને અવર્ણનીય શોભા અને સુખ લાભ થશે. આ વૃંદાવન (દેહેન્દ્રિય સંઘાત) વસંતવત્ સદા પ્રદુષ્કિત રહેશે, ગ્રીષ્મઋતુની પેઠે

અંહિનો શોકરસ સૂકાઈ જશે, વર્ષાઋતુની જેમ આનંદની વૃદ્ધિ થઈને શરદ ઋતુ સમાન, મોહાદિ સકલરિપુ કંપિત થઈને લાગી જશે અને હૃદયાકાશ અત્યંત નિર્મળ રહેશે. આવી રીતે પરમાત્માની સ્થિતિ થવાથી એકજ સ્થાનમાં બેસી સકલ ઋતુના સુખનો અનુભવ તથા શૌભા જોવામાં આવશે. બે મહિનાની એક ઋતુ થાય છે; અર્થાત્ તે કાલનો વિભાગ-પરિમાણ છે એમ સમજવું, અને પરમાત્મા કાલરૂપ છે એમ વર્ણન મળી આવે છે. જુઓ ગીતા ! ‘કાલોસ્મિ લોકક્ષયકૃત્’ કાલનું સ્વરૂપ જે ઋતુ તે પરમાત્માથી શી રીતે ભિન્ન હોઈ શકે ? અને ઋતુ જે ભગવદ્રૂપ હોય તો તેના સકલ ગુણો પરમાત્મામાં હોવાજ નોંધએ. માટે જ્યાં પરમાત્માની સ્થિતિ ત્યાં તે સકલ ગુણો પ્રગટ થાય છે એમાં તે શું આશ્ચર્ય ! ગુણ અને ગુણીમાં અભેદ હોય છે.

‘પ્રલંબાસુરે કપટથી ગોપનું રૂપ લીધું’ અને ત્યાં આવ્યો. તે ગોપાલ શા માટે બન્યો ? તો, તેના મનમાં, કદાચ મને કોઈ નહિ જાણે તો પ્રયત્ન વિના મારી કાર્યસિદ્ધિ થશે; અર્થાત્ હું રામ કૃષ્ણને મારી નાંખું. અને જે તે મને ઝોળખશે તો હું શરણાગત થઈને માફ રક્ષણ કરી સુખી થઈશ. બે રીતે એવું કરવામાં આપણું કંઈ અકલ્યાણ નથી, માટે તે ગોપરૂપ ધારણ કરતો થયો. કિંવા, પ્રથમ કંસારા લઈને પૂતના જે ગંધ હતી તે સ્ત્રી જાતીય હતી; બાદ વત્સાસુર ગયો પરંતુ તેની પશુબુદ્ધિ હતી; પશુસમાન મતિ હોવાથીજ પશુરૂપ લેવાની ઈચ્છા થઈ. ત્યારબાદ, પ્રૌઢ એવો બકાસુર કંસારા લઈને ગયો હતો, પરંતુ નિરંતર તેની ‘જહજાત-વૃત્તિ’ હતી. એટલે જહ (અજ્ઞાન)થી ઉત્પન્ન થએલા સંસાર સંબંધિ દુષ્ટ વિષયોમાં તેની અંતઃકરણ વૃત્તિ હતી, અને તેથીજ તે, જહજાત (જલસમૃદ્ધ)માં નિવાસ કરનારા મત્સ્યોની વૃત્તિ અર્થાત્ ઉપજીવિકા કરનારા બકપક્ષીનું રૂપ લઈને ગયો હતો. બકની પેડે ઢોંગી પુરૂષની વૃત્તિ (ઉપજીવિકા) જહ મૂઢ લોકો ઉપરજ ચાલે છે અને બકપક્ષીની જલમાં નિવાસ કરતા મત્સ્યોની ઉપર ચાલે છે, એ વાત પ્રસિદ્ધજ છે. પરંતુ પરમાત્મા ચોડાજ જહરૂપ છે ? તે તો જ્ઞાનરૂપ છે. તેમણે જહ તે ઢોંગી બક (પક્ષી)નું રૂપ ધારણ કરનારા અસુરને ઝોળખી મારી નાંખ્યો. અસ્તુ ! પ્રલંબે વિચાર કર્યો કે, તેમની પેડે મને ઝોળખી ન શકે માટે, હું ગોપાલનું રૂપ ધારણ કરી જઈશ તો, મને ભક્ત સમજીને મારી નહિ નાંખે અને મને કંઈ અનિષ્ટની પણ પ્રાપ્તિ નહિ થાય. એવા આશયથી ત્યાં તે રૂપથી આવ્યો એમ સમજવું. અથવા, અત્યંત ઉતાવળ કરવાથી ઇષ્ટકાર્ય સિદ્ધ

થતું નથી; તેથીજ પ્રથમ જે જે ગયા તે સધળા મરી ગયા. પણ હું ઉતાવળ નહિ કરીશ અને તે ગોપાલોમાંજ રહી સધિ મળશે ત્યારે કંસનું કાર્ય સિદ્ધ કરીશ. એવા અભિપ્રાયથી તે ગોપાલોમાં રહેવાને માટે તે ગોપાલ બન્યો. કેમકે, સન્નતીયમાં સન્નતીય એકરૂપ થઈ જાય છે ને તેને કોઈ બિન્ન જાણી શકતું નથી. કિંવા, યદુપતિની સાથે કરવામાં આવેલી ક્રીડા બધાનેજ સુખકારક તથા હિતદાયી થાય છે, એમ જે વર્ણન મળી આવે છે તેને માટે અન્ય પ્રમાણની જરૂર નથી. કેમકે, જે સુખની અથવા કલ્યાણની ઇચ્છાથી પ્રલંબાસુર સ્વાભાવિક શત્રુ હોવા છતાં, તેમ મૂર્ખ અને અભક્ત દુષ્ટ કંસનો સેવક થઈને પણ, ગોપાલનું સ્વરૂપ લેનાર થયો તેપરથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે.

‘પ્રલંબની સાથે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ સખ્ય શા માટે કર્યું.’ પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, હું સમદષ્ટિવાળો અને શરણાગતોનું રક્ષણ કરનાર છું, તથા આ ગોપાલો અત્યંત સરલવૃત્તિનાં છે. જે કે હું એને ઓળખી શક્યો છું તોપણ આ ગોપાલો આ કપટી બલને ઓળખી શકશે નહિ. હવે શું કરવું? એવો વિચાર કરીને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ તેની સાથે પ્રથમ સખ્યત્વ કરીને પોતાનું ગિરદ (સમદષ્ટીત્વ તથા શરણાગત રક્ષકત્વ) સાચવ્યું. કિંવા, જે કદાચ હું સખ્ય ન કરતાં આ ગોપાલ વેપધારી બલને મારી નાંખીશ તો, આ બધા સરલ-હૃદયી ગોપાલોના તથા પૃથ્વી પરના અન્ય લોકોના મનમાં મારે વિષે દુષ્ટ-અહ, મિથ્યા જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે કે, ‘આ કૃષ્ણ ગોપાલક નથી કિંતુ ગોપાલધન છે.’ ત્યારે આવો મિથ્યા આરોપ આપણા પર કોઈ નહિ કરે માટે, પરમાત્માએ તેની સાથે મિત્રતા કરી તે યોગ્યજ છે. અથવા, સ્નેહ વિના બલનો બાવ સ્પષ્ટ દેખાતો નથી. જે કે આણે સકલ ગોપાલોથી વધારે સુંદર રૂપ ધારણ કર્યું છે તોપણ, તેના મનમાં શો બાવ છે તે જાણવાને માટે મિત્રતા કરવામાં આવે તોજ તે પોતાનો બાવ મિત્રની પાસે પ્રગટ કરી બતાવશે. આ યુક્તિ વગર બીજી યુક્તિ ન મળવાથી તે પ્રભુ, બલની સાથેની મિત્રતા તથા તેનો સમાગમ સત્પુરૂષોને નિંદ છે તોપણ કરવાને તૈયાર થયા અને ગોપાલોને પણ અનુમોદન આપતા થયા તે બરાબર છે એમ સમજવું. ક્ષિણાર્થમાં જાણવું ઉચિત છે કે, સ્વલ (દેવા વાટવાનો ખરલ)ની સાથે સ્નેહ (તેલ)નો સંયોગ થાય તોજ તેનો બાવ પ્રગટ થાય છે. અર્થાત્ તેલ-લમાડવાથીજ બલની જાતિ સત્ય રીતે પ્રગટ થાય છે. પથર પણ શું એક જાતના થાય છે? નહિજ. તથા બલ (દુષ્ટ) પણ અનેક પ્રકારના થાય છે.

પરંતુ સ્નેહથી બન્નેના આંતરીય ભાવની પરિક્ષા થાય છે. અસ્તુ ! કિંવા, એ દુષ્ટ છે તથા ધાતક છે એમ જાણવા છતાં પણ, કેવલ પોતાની ભક્ત અને મિત્ર ગોપાલોની પેટે તેની સુંદર આકૃતિ જોઈને, તેની સાથે સખ્ય કરવામાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ જે પોતાનો નિરૂપમ આદર બતાવ્યો, તેથી જંગલમાં એ વાત સ્પષ્ટ કરી બતાવી કે, મને પરમેશ્વરને ભક્તની સાથે સ્નેહ કરવામાં જે સૌખ્ય થાય છે, તેથી અધિક મનમોહક સૌખ્ય બીજે કોઈ પણ ઠેકાણે નથી; એમ સમજવું.

‘રમત રમવાનું શરૂ કર્યું.’ કૃષ્ણ પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, આ દુષ્ટ ગોપાલોની સાથે કપટ સ્નેહ સંપાદન કરી તેમના મનમાં પોતાને માટે મમત્વ ઉત્પન્ન કર્યું છે. તો હવે આપણે થોડો પણ વિશ્વંસ અથવા ઉદાસીનતા ધારણ કરવી ન જોઈએ; માટે તેમણે બધાને બોલાવી કપટ ખેલ ખેલવાને શરૂઆત કરી.

‘સમાન વય અને સમાન બલવળા ગોપાલોની જોડી વહેંચી લઈને એ દુકુ ડીએા કરી અને બાદ તેઓ રમવા લાગ્યા’ કેમ? તો, મમત્વનો ઉચ્છેદ કરનારો મુખ્ય દ્વંદ્વભાવજ છે. પરસ્પરમાં દ્વંદ્વભાવ (બીજાપણું) હોય તો ત્યાં મમતા હોતી નથી એવો વ્યવહારમાં અનુભવ છે; જ્યાં એકબીજા ત્યાંજ મમત્વ. એવો વિચાર કરીને મમતા નાશક દ્વંદ્વક્રીડા કરવાને લાગ્યા તે યોગ્યજ. ગોપાલોએ પણ શ્રીકૃષ્ણ બલરામને કહ્યું કે, અદ્વૈત ક્રીડામાં જેમ તમે શ્રેષ્ઠ છો તેમ, અમનની દ્વંદ્વક્રીડામાં પણ તમારા બન્ને વિના બીજે કોઈ સમર્થ નથી. માટે તમે બન્ને બન્ને પક્ષના નાયક બનો. આવી રીતે તે ગોપાલોની યુક્તિભરી વાણી સાંભળીને તે પોતાને હિતકારક છે એમ જાણી લઈ તે બન્ને એકેક પક્ષના પ્રમુખ બન્યા અને પછી ક્રીડાનો પ્રારંભ થયો. પરમાત્મા અદ્વિતીય હોવાથી અદ્વૈત ક્રીડા કરવામાં તેમનું જેથી રીતે પ્રાવીણ્ય હતું તેમ, દ્વંદ્વ એટલે માયાથી નિર્માણેલી સૃષ્ટિમાં પણ ક્રીડા કરવાનું તેમનું અપ્રતિમ કૌશલ્ય છે; અને આવી ક્રીડા કરતા કરતાંજ તેઓ ખલનો નાશ અને સાધુ ભક્તોનું રક્ષણ કરે છે. સારાંશ, અદ્વિતીય યા મદ્વિતીય એમ બન્ને રીતની ક્રીડામાં પરમાત્મા સમાન કોનું કૌશલ્ય હોય? અતએવ ગોપાલોએ જે કહ્યું અને તેમણે જે નાયત્વ સ્વીકાર્યું તે યથાર્થજ છે. બલરામ પણ તદંશ હોવાથી તત્સમાન કુશલ સમજવા.

‘બલરામને પોતાથી વિરુદ્ધ પક્ષના નાયક બનાવ્યા અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ તેમને પ્રતિસ્પર્ધી બનાવ્યા.’ તેમાં હેતુ એ હતો કે, શત્રુને દંદાય કપટ માર્ગનો સ્વીકાર કરીને આપણને ભગાવી દૂર લઈ જઈ મારવાનું

મનમાં લાવે તો, બુદ્ધિમાન પુરૂષે તાત્કાલ આપસઆપસમાં કપટથી કસહ ઉત્પન્ન કરી તેને છતવે. આવી નીતિ અંગીકારીને પરમાત્માએ પોતાનાં અત્યંત પ્રિય અને મોટાભાઈ જે બલરામ તેમને પોતાથી વિરૂધ્ધ પક્ષના નાયક બનાવ્યા. કેમકે, પ્રલંબાસુરનો હેતુ તેમને સમજાયો હતો અને બલરામના હાથેજ તેનો નાશ કરાવવાનો હતો; માટે પહેલાંથીજ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને રમવાની જે રચના કીધી તે યોગ્ય હતી.

‘પ્રલંબાસુર પરમાત્માના પક્ષમાં હતો અને તેમની સાથે ક્રીડા કરી રહ્યો હતો.’ તેપરથી એમ સમજવું. જેના મુખમાંથી નિકળેનું એક અક્ષર શ્રવણ કરવું બમ્બાને પણ દુર્લભ છે તથા જેના હાથની આંગળીઓનો સ્પર્શ મુનિઓને પણ થઈ શકતો નથી અને જેના હૃદયનું આલિંગન રમા નિરંતર ઇચ્છે છે, તે પ્રભુની સાથે મિત્રતા સંપાદન કરી તેમની પાસે રહી તેમની સાથે નાના પ્રકારની રમત રમનારો જે દુષ્ટ પ્રલંબ, તેના ભાગ્યનું કાણુ વર્ણન કરે ? જન્માંતરીય પુણ્યસંસ્કાર વિના શું આવું ભાગ પ્રાપ્ત થાય કે ? નહિજ.

‘ક્રીડામાં પણ સ્થળની મર્યાદા કરી રાખી હતી.’ તેનો હેતુ નીચે પ્રમાણે સમજવો. મર્યાદાનો ત્યાગ કરનાર શત્રુ હોય અથવા મિત્ર હોય, તેને દંડ કરવો. એ કાર્ય નીતિ અને ધર્મની વિરૂધ્ધ નથી. એમ મનમાં વિચાર કરી આર્યધર્માનુસારી શ્રીકૃષ્ણે ઉત્તમ મર્યાદાયુક્ત ક્રીડા કરવાને પ્રારંભ કર્યો તે પરથી એમ જ્ઞાન થાય છે કે, ક્રીડામાં પણ અમર્યાદ થઈ ચાલનારો ઇશિના કોપને પ્રાપ્ત થાય છે અને તેનો નાશ થાય છે તો, ધર્મ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરનારો પરમાત્મકૃપાને શી રીતે પ્રાપ્ત થાય અને તેને દુર્ગતિ કેમ નહિ મળે ! માટે સર્વદા બધાંએ સર્વ કાર્યમાં મર્યાદિત રહેવું એજ કીર્તિ તથા સુખપ્રદ છે.

‘કૃષ્ણપક્ષીય ગોપાસોનો ખેલમાં પરાભવ થયો.’ કેમ ? તો, પરમાત્માએ એવો વિચાર કર્યો કે, પ્રથમજ આ દુષ્ટ (પ્રલંબ)ના ભારથી દમાયેલી પૃથ્વીને ધારણ કરવાથી શેષ પોતાનું માથું નમાવી રહ્યો છે, અને તેમાં સાર્વકાલ ખેલમાં મારોજ વિજય થતો રહેશે તો શેષાવતાર બલરામને રમતમાં પણ સદા બાર ધારણ કરી મસ્તક નીચે નમાવવું પડશે. તેથી અત્યંત દયાળુ પરમાત્માએ તે ક્રીડામાં પોતાનું પરાભવપણું તથા અધરભાવ (નીચભાવ, નીચ થવાનો ભાવ) સ્વીકાર્યો તે યોગ્યજ છે; નહિ તો તેમનો પરાભવ કાણુ કરી શકે ? અજિત એવું એમનું નામ પ્રસિદ્ધજ છે.

‘શ્રીકૃષ્ણ પોતાની પીઠ ઉપર શ્રીદામાને લઇને દોડી ગયા’ તેમાં એ

ભાવ દેખામ છે કે, કોઇપણ મનુષ્ય કૌતુકથી એક ક્ષણમાત્ર પણ ખલની અંતિ કરે તોપણ, તે અચ્યુત (અવિનાશી) વિભૂતિ (સંપત્તિ)ને શ્રીકૃષ્ણ નીચે કરી દે છે. અતએવ કલ્યાણેન્દ્ર પુરૂષે ખલસમાગમ કરી પણ નહિ કરે. આ વાત પરમાત્માએ પોતાના ઉદાહરણ ઉપરથી જગતમાં સ્પષ્ટ કરી બતાવી છે. પ્રલંબખલની સંગતિ ક્ષણમાત્રજ અચ્યુત પરમાત્માને ક્રીડામાં થયેથી, તેમની વિભૂતિ (મૂર્તિ) બ્રહ્મ થઈ નીચે નથી. એટલે પરાભૂત થઈને નમ્ર થઈ અને ખીક ઉપર ગોપાલોને લઈને દોડવા લાગી અથવા, જો કે હું અપરાજ્ય હું તોપણ, મારા વચનાનુસાર જે ક્રીડા કરે છે, ચાને વેદોક્ત-કર્માવુષ્ઠાન તથા મારી લલિત કરીને અલંકૃત થઈ, સંસારમાં પોતપોતાના પ્રારબ્ધાનુસાર ક્રીડા કરે છે તેમનાથી હું પૂર્ણ પરાજ્ય થાઉં છું. એ ભાવ પરમાત્માએ તે ખેલમાં પરાજ્યત્વ અંગિકાર કરીને વ્યક્ત કરી બતાવ્યો.

‘પ્રલંબાસુર બલરામને લઈને ભાગી ગયો તોપણ તેને કૃષ્ણનો ભય લાગતો હતો.’ શ્રીપતિ પરમાત્મા બધાનેજ અભયપ્રદ થાય છે. તે કોઈનો દ્વેષ કરતા નથી અને કોઈને મારતા પણ નથી. મનુષ્ય પોતાના નિંદ્ય કર્મથીજ હરી જાય છે. તે માટે પ્રલંબાસુરનુંજ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. બલરામને લઈ મારવાના હેતુથી મર્યાદા છોડીને તે ભાગી ગયો; એ નિંદ્ય કર્મ તેણે કર્યું હતું તેથી, તે અભયપ્રદ શ્રીકૃષ્ણને ભયપ્રદ માનતો હતો તે યોગ્યજ.

‘બલરામનો ભાર દુસ્સહ થયો ત્યારે પ્રલંબે કપટરૂપ છોડ્યું અને પોતાનું પૂર્વ રૂપ ધારણ કર્યું.’ યથાર્થજ. મહાત્માની સંગતિથી નિષ્કપટ પુરૂષને જેવી પોતાના સ્વરૂપ (આત્મરૂપ)ની પ્રાપ્તિ થાય છે તદ્વત્, કૃત્રિમ પુરૂષને મહત્સમાગમ થયો તોપણ, તેના અકૃત્રિમ પૂર્વ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ સમજવું. કેમકે, મહાત્મા પુરૂષોનું તેજ તેને દુસ્સહ થાય છે અને કપટ છોડીને પૂર્વ સ્વરૂપ ઉપર આવવું પડે છે. એમ ન કહો તો પ્રલંબે કપટ ગોપાલનું રૂપ કેમ ત્યજી દીધું ?

‘પ્રલંબનું પ્રયંત સ્વરૂપ એકાએક જોવામાં આવતા બલરામને થોડો ભય લાગ્યો.’ કેમ? તો, તેમણે વિચાર કર્યો કે, આને ગોપાલ કહું તો શરીર અદ્ભુત દેખાય છે; દૈત્ય કહું તો શ્રીકૃષ્ણની સાથે એનું મિત્રત્વ તથા ક્રીડા પ્રસંગ શી રીતે થાય ? હવે જો કદાચ એ કોણ છે તે કૃષ્ણને ખબર નથી એમ કહું, તો તેમાં અજ્ઞતા શી રીતે થાય ! ખબર છે એમ કહું તો, મારી પાસે આ ક્ષત ગુપ્ત કેમ રાખે ? આવી રીતે અંતરમાં અનેક સંદેહ ઉત્પન્ન થવાથી કિંચિત્ ભયનો ઉદય થયો તે બરાબર ! અથવા, તેણે મર્યાદાનો ત્યાગ કરી દૂર ભાગવા માંડ્યું હતું અતએવ દાંડ કરવાને યોગ્ય છે એમ

અલરામને લાગ્યું હતું; પરંતુ પાછો વિચાર થયો કે, ભગવદ્ભક્તને મર્યાદાનો ઉલ્લંઘન કરવાનો દોષ નથી, 'ન કિંકરો નાયમૃણીચ્' ભગવદ્ભક્ત વિધિ નિષેધના કિંકર નથી અને તેને કોઈનું પણ ઋણ નથી. એવું સ્મૃતિવચન હોવાથી મર્યાદાલંઘન દોષને માટે તેને શિક્ષા પણ ઉચિત નથી. હવે કેમ કરવું? એ હેતુથી કદાચ મનમાં કિંચિત્ ભય લાગ્યો હોય એમ દેખાય છે.

અલરામના અંતરની સાશંકૃતિ જાણીને શ્રીકૃષ્ણે તેમને સામાન્ય વચનથી કહ્યું કે, હે અલરામ ! આટલા વખત સુધી તમારું મસ્તક જેના ભારથી નમ્ર થયું છે, તેજ હાલ તમારું વાહન થયું છે; માટે તેની પ્રતિક્રિયા કરો. એટલું સાંભળતાંજ અલરામ નિર્ભય બન્યા. કેમકે, શ્રીકૃષ્ણના બાપણનો વિશેષ અર્થ તેમણે જાણ્યો કે, “આ ગોપાલ નથી, દૈત્ય છે, અને એનાજ ભારથી દ્વાપરેલી પૃથ્વી તમારા (શેષના) મસ્તકપર હોવાથી તે મસ્તક સદા નમ્યું રહે છે, માટે તેને મારી નાંખો.”

‘અલરામે તેનું મસ્તક દૃઢ મુઠ્ઠીથી મર્દન કરીને તેને મારી નાંખ્યો.’ શેષાવતાર અલરામે વિચાર કર્યો કે, મારા પક્ષનો સગ્ગતીય જે કાલિયા સર્પ **વન** (ઉદક)માં રહેતો હતો તેને મર્યાદા રહિત (સર્પ નિવાસસ્થાન રમણક દ્વીપનો પરિત્યાગ, અને કાલિંદીમાં નિવાસ કરી સ્થાયર જંગમ પ્રાણિઓને મારવા રૂપી કર્મ) જોડેને, શ્રીકૃષ્ણે તેનું મસ્તક મર્દન કરીને, મારા અવિદ્યમાન કાલમાં દંડિત કર્યો. તો હવે આપણે પણ, તેના પક્ષનો **વન** (અરણ્ય)માં રહેલો અને મર્યાદાને ઓળંગી જનારો, તથા સર્પ સમાન ધાત કરનારો જે આ દુષ્ટ, તેને તેવીજ રીતે મારવો. અતએવ અલરામનું શરીર ધારણ કરેલા સર્પપતિએ તે દુષ્ટના શિરનું મુઠ્ઠિ પ્રહારથી મર્દન કરીને ભગવાન પાસે નથી એવા સ્થલમાં અને કાલમાં તેને પ્રાણદંડ આપી દીધો એમ લાગે છે. પ્રલંબને મારી નાંખ્યા ત્યારે કૃષ્ણ પાસે નહિ હતા.

‘મનુષ્યને જેને લીધે અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે તેને લીધેજ તેનો નાશ થાય છે’ એ વાત સ્પષ્ટ છે, અને તેને માટે પ્રલંબનું ઉદાહરણ પણ ખસ છે. એને જે **બલ** (શક્તિ)નો ગર્વ તથા અહંકાર થયો હતો, અને જેથી એ કંસની પાસે કૃષ્ણને મારવાનું પણ કહીને આવ્યો હતો, તેજ **બલ** (અલરામ) થી તેનો ગર્વાહંકાર નાશ થઈ ગયો. અત્યંત અભયુક્ત હોવાથીજ ‘અલરામ’ એવું તેમનું નામ હતું. રૂપ, બલ, ગુણ, વિદ્યા, ધન ઇત્યાદિકોને લીધે મનુષ્યમાં નિત્ય ગર્વ, અહંકાર વગેરે વાસ કરે છે પરંતુ તે જાણતો નથી કે, ઇશ સૃષ્ટિમાં આપણાથી અધિક અનેક લોકો છે. પણ જ્યારે દૃષ્ટિ માર્ગમાં આવે છે ત્યારેજ નિર્ગર્વ નિરહંકાર થાય છે. અસ્તુ !

‘અલરામના હાથેજ તેને કેમ મારી નાંખાવ્યો?’ પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, જૂનાર હરણ કરવાને માટે અમે બને અવતીર્ણ થયા છીએ. અતએવ બારજૂત થએલા સર્વજ્ઞ અસુરોને મારવાનું કાર્ય હું કરું તો, અલરામ પોતાનો લીધેલો અવતાર નકામો થયો એમ જાણી દુઃખી થશે. તેથી તે પ્રજાંબનો વધ તેમના હાથે કરાવીને જૂનાર ઓછો કરી નાંખ્યો એમ સમજવું. અથવા, બીજો પણ હેતુ જુઓ! પરમાત્મા સર્વજ્ઞ હોવાથી તેમને આ વાત શું અજાણી હતી? કે, મહાત્મા પુરૂષ જેને એકવાર પોતાનો માને છે તેનો કદી ધાતપાત કરતા નથી. એ વિચારથીજ તેમણે તેનો ધાત કર્યો નહિ તે યુક્તજ્ઞ. કારણ કે, તેની સાથે સ્નેહ સંપાદન કરીને તેમણે તેને સ્વકીયજન માન્યો હતો. એને માટે ક્રમાર સંભવમાં અમ્હદેવની ઉક્તિ એવી છે કે, ‘મારાથી જેને વર મળેલ છે અને જેનો ઉત્કર્ષ થયો છે એવા તારકાસુરનો વધ મારે કરવો યોગ્ય નથી. કેમકે, વિપત્તિ વૃક્ષ કેમ ન હો! તેને વાવી ઉછેરીને મેટો કર્યા પછી પોતેજ તેને કાપી નાંખવું તે અયોગ્ય કહેવાય છે.’ તે પરથી જ્ઞાત થશે કે, પ્રજાંબાસુર જે કે વિષ સમાન મારક હતો તો પણ, તેની સાથે મિત્ર ભાવ કર્યા પછી પોતેજ તેને મારી નાંખવો એ કેમ યોગ્ય કહી શકાય? માટે અલરામના હાથે મારી નાંખાવ્યો. અમ્હાએ તારકાસુરને ન માર્યો તેથી શું તે જીવતો રહ્યો? અથવા દેવોને તે કોના હાથે મરણ પામશે એ શું તેમણે બતાવ્યું નહોતું? પરંતુ સ્વયં મારવું યોગ્ય નહિ એટલેજ તેમનામાં ભાવ હતો. તાત્પર્ય, પરમાત્મા દયાલુ છે એમ જાણીને, બધાએ તેમની સાથે નિષ્કપટતાથી સ્નેહ સંપાદન કરવો, અને કદી પોતાની મર્યાદા (વેદશાસ્ત્રોક્ત-ધર્મ કર્મ)નો પરિત્યાગ ન કરવો; નહિ તો કપટી અને મર્યાદાહીન પ્રજાંબની પેઠે ફક્ત પ્રાપ્ત થશે.

॥ इति शिवम् ॥

અધ્યાય ઓગણીશમો.

ऊर्ध्वविशे निविष्टं तु गोपगोकुलमच्युतः ।

मुंजारण्यमरण्याग्ने ररक्ष तन्निपानतः ॥

અર્થ:—આ ઓગણીશમો અધ્યયમાં, શ્રીકૃષ્ણે મુંજના અરણ્યમાં ગએલાં ગોપોના તથા ગાયોના સમુદાયનું દાવાનિપાન કરીને રક્ષણ કર્યું, એવી કથા વર્ણવેલી છે.

શુકદેવશ્ચ કહે છે હે રાજા! એક સમયે ગોપાક્ષો રમવામાં મશગુલ

થયા હતા અને એવામાં તેમની ગાયો જે ચરતી હતી તે સઘળી તૃણની લાલચથી દૂર ઘેર અરણ્યમાં પ્રવિષ્ટ થઈ. તે અરણ્યમાં મુંજ નામનું ઘાસ ઘણું ઉંચું ઉગેલ હતું અને તેને દાવાગ્નિ લાગેલો હતો; તેના તાપથી તે સઘળી ગાયોને તૃણ લાગી અને તેથી તે સર્વ આકેશ કરવા લાગી. બાદ રાત્રે કૃષ્ણાદિ ગોપાલો પોતાના પશુઓને જોવા લાગ્યા પરંતુ ક્યાંઈ પણ જોવામાં નહિ આવ્યાથી તે તેમનો શોધ કરવા લાગ્યા; ઘણી શોધ કરી તોપણ તે ક્યાંઈ-પણ જોવામાં નહિ આવવાથી તેમને ચિંતા થઈ. ગોધનજ તેમની ઉપશુલ્કાતું સાધન હોવાથી, જ્યારે તે જતું રહ્યું ત્યારે તેમને ચિંતા થઈ એમાં શું આશ્ચર્ય ? એવામાં શોધનાં શોધતાં એક દિશામાં ખરીઓથી ચિન્હિત થએલો ભૂપ્રદેશ, તથા ખાતાં ખાતાં દાંતોવડે કપાએલું ખડ જ્યારે તેમના જોવામાં આવ્યું ત્યારે, તેમની ખાત્રી થઈ કે, આજ રસ્તે આપણી ગાયો, ભેંસ, વાછરડાં, બળદ વગેરે સર્વ પશુઓ ગએલા છે. તે રસ્તે થઈને તેઓ જ્યારે જવા લાગ્યા ત્યારે જે દેકાણે તેમનો પશુસમુદાય આકેશ કરી દૂરતો હતો, તે મુંજરણ્યમાં તેઓ આવી પહોંચ્યા અને તેમણે તે પશુસમુદાયને પોતાનાં ઘર તરફ પાડે વાળ્યો. ઘણો વખત માર્ગ ચાલતાં ચાલતાં ગોપાલોને પણ શ્રમ થયો હતો અને તૃણ લાગી હતી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે મૈત્રસમાન ગંભીર વાણીથી તેમને બોલાવ્યા ત્યારે તે સર્વ પોતપોતાનું નામ સંભળીને આનંદિત થઈને પ્રતિશબ્દ કરવા લાગ્યા.

એટલામાં વાયુની સહાયતાથી તે દાવાગ્નિ, જે પહેલા એક ખાણુએ લાગેલો હતો તે હવે ચારે ઢોરથી સળગી ઉઠ્યો અને તે પશુ, પક્ષી, જલ વગેરે સ્થાવર જંગમભક્ષક પ્રાણીઓનો ઘાસ કરવા લાગ્યો. ચારે ઢોર પ્રજ્વલિત થએલો તે અગ્નિને જોઈ ગાયો તથા ગોપાલો ભયભીન થયા અને તે બલરામની સાથે કૃષ્ણની શરણે જઈને કહેવા લાગ્યા કે, હે બલરામ ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ દાવાનગમાં અમે બળીએ છીએ માટે તમે તમારી શરણે આવેલા લોકોની રક્ષા કરો. અમને તમારોજ આશ્રય છે. તમેજ અમારા સ્વામી છો, તેથી અમને દુઃખ થતું થોડું નથી. હે રાજા ! પોતાના ભક્ત-જનોની પ્રાર્થના શ્રવણ કરીને ભક્તવત્સલ પરમાત્માએ તેમને કહ્યું કે, ‘બીશામા, બીશામા’ તમે બધા આંખો મીંચી દ્યો; ત્યારે તેમણે ‘હીક’ એમ કહ્યું અને પોતાની આંખો મીંચી લીધી. ત્યારે ભગવાને તે દાવાગ્નિનું ખત્ત કરીને તે સંકટમાંથી, અર્થાત્ ઘેર મુંજરણ્યમાં પ્રવેશ તથા કૃષ્ણ, શ્રમ ઇત્યાદિ દુઃખમાંથી, તેમને મુક્ત કર્યા અને ક્ષણમાત્રમાંજ તેમને ભંડીર નામક અરણ્યમાં લાવી મુક્યા. ગોપાલોએ આંખો ઉઘાડીને જોયું તો, પોતાને

તથા ગામો વગેરેને શ્રીકૃષ્ણ સંકટમાંથી ઊગાવી પ્રથમના સ્થાનકપર લાવી મુક્યા છે એમ તેમના જાણનામાં આવ્યું, અને અત્યે મમતકર જોઈ શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્ દેવ છે એમ તેમની પૂર્ણ ખાતરી થઈ.

આદ સંધ્યાકાલના સમયમાં બલરામ સાથે કૃષ્ણ પદમાત્મા બધો સાથે વૈષ્ણુ વગમડના વગાડના ગોકુલમાં આવ્યા. માર્ગમાં ગોપાલો તેમની વચ્ચે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. મોરલીનો ધ્વનિ શ્રવણ કરીને ગોપીઓને ખસો આનંદ થયો અને તેમણે શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કર્યું, ત્યારે તેમને દિવસભરના નિગેહની કમીનો તાપ સાંત થયો. કૃષ્ણવિના એકદલ પલ્લુ ગોપીઓને સો કુમળે સો લાગતો હતો.

ભાવાર્થદીપિકા.

જેના પાદ કમલની રજથી બ્રહ્મદેવનો રજેચાલુ શાંત થયો, તથા મહર્ષી અને સુરેન્દ્ર જેની રજને મસ્તકપર ધારણ કરે છે, અને મોટા મોટા વિદ્વાદ્વેષ જેતું પૂજન કરે છે, એવા અનંત શ્રીપતિની કાંધ ઉપર તથા પીઠપર ગોપાલ બાલકો પાદ મૂકીને ચઢ્યા અને રમ્યા, તેથી તેમને અત્યંત પાપ કેમ ન લાગે ? આવી રીતે રાગનું અંતરંગ બાળીને, 'જિંહવા ધવન (યજોષીત સંસ્કાર) થાય નહિ ત્યાં સુધીની કાંઈ પણ કીડા પાપવા ધુણધારક થતી નથી' એ વાત કથન કરવાને માટે શ્રીકૃષ્ણે જાણનાં ગોરક્ષણ કથાબુકત આશ્રમધર્મની સ્થિતિ આ અધ્યાયમાં કહેતા થયા. અંધક, કૃષ્ણની સાથે પૂર્વે કહેલી જે કીડા તે બાલકોએ કરી, તેથી ઉત્પન્ન થયેલા પાપથી તેમનો ગોષ્ઠદં તથા તેઓ જાતે પણ સંતપ્ત થયા. અનંતર્મ પક્ષા-સાંપપૂર્વક તે બધા શ્રીપતિને શીઘ્ર શરણુ ગયા, અને નિસ્સીમ સુખાનુભવ કરવા લાગ્યા. આવી રીતે સકલ હિનેચ્છુ પુરુષોએ તાપ નાશ થવાને માટે માધવને શરણુ જવું, દત્યાદિ ભાવ કથારથી શ્રીકૃષ્ણદેવે સંચરે કથન કરતા થયા એમ સમજવું.

આ સંસાર વનમાં પ્રાણધર્મ કર્મને લાહને જે કાંઈ કીડા કરવાને માટે આવે છે તેનો મોં (દષ્ટિશ્રય) સમૂહ બાહ્યાવસ્થામાં વેદવિધિનાં ઇંદ્રિયોના સંહિત થઈને સ્વેચ્છાથી વિપ્ર બોમમાં વિચરે છે. તે પછી તે મોં (દષ્ટિશ્રય) જઈ મોહાધર્મથી બાધિત થાય છે, અતઃકેવ પહેલા જમાન તે સ્વેચ્છાથી ગમે તે કરી શકતો નથી; અને ત્યાં તે સંતપ્ત, બયયુકત તથા તુપર્મ થઈને સર્વત્ર ભરકે છે. તે પછી તેની ગતિ, કયા વિધિથી થાય છે તે

જોવાને મનુષ્ય જ્યારે શોધ કરે છે, ત્યારે તે ગો સમૂહ માંજીવંધનની આશ્રિત અવસ્થામાં (અગ્રહચર્યામાં) દુઃખી થઇને બટકે છે એવું તેને દેખાય છે. ત્યારે તો, ત્યાંથી તે શીઘ્ર બહાર કાઢીને સમાવર્તન (વેદાધ્યયન કરી ગુરૂની પાસેથી ઘેર આવવું) કરે છે, અને ગૃહસ્થાશ્રમને સન્માર્ગ સમજીને તેમાં પોતાનો ગો (ઇન્દ્રિય) સમૂહ નિયોજીત કરી દે છે; પરંતુ ત્યાં પણ ફરી ઉગ્ર સંસારરૂપી અગ્નિનું વેળન જોઇને સંબ્રમિત થાય છે, અને છેવટે શ્રીપતિને શરણુ જઇને તાત્કાલ તેની કૃપાથી મહદાનંદને પ્રાપ્ત થાય છે. આવી રીતે બાહ્ય, અમ્હચર્યા, ગાર્હસ્થ્યનો અનુભવ કરનારને શ્રીપતિના આશ્રયથી સુખ થાય છે; અન્યથા નહીં. એમ આ અધ્યાયના ભાવાર્થને પિંડિકાકારથી કથન કર્યું છે તે વિચારથી જીઓ. હવે કથા ભાગ કહેવાય છે.

‘ક્રીડાસક્ત ગોપાલોનો ગો (ધેનુ) સમૂહ તૃણના લોભથી દૂર વનમાં ગયો.’ તેમાં આશય એ સમજવો કે, દુષ્ટ માર્ગનો આશ્રય કરવામાં જે ગો (ઇન્દ્રિય) સમૂહની પ્રવૃત્તિ થાય છે તેનું કારણ નહિ જીવ, કે નહિ પરમાત્મા; પરંતુ એક લોભજ છે. ક્રીડાતત્પર પુરૂષોની ઇન્દ્રિયો વિષયલોભથી દૂર દૂર અને અસન્માર્ગમાં ગમન કરે છે તે સંસારમાં નિત્ય દેખાઇ આવે છે. શ્રીપતિના સંનિધાનમાં નિવાસ કરનારા ગોપાલોના ગોવૃંદને તૃણનો લોભ ઉત્પન્ન થયો અને તેથી તેમને પરમાત્માનો વિયોગ થયો. તે ઉપરથી ભગવન્દક્ત થઇને સ્ત્રી દ્રવ્યાદિ વિષયોનો લોભ કરનારને પરમાત્માનો વિયોગ (અપ્રાપ્તિ) થાય એ કહેવાનું શું પ્રયોજન ! અતએવ બુદ્ધિમાન પુરૂષે પહેલાં લોભને જીતવો. અર્થાત્ ગો(ઇન્દ્રિય) સમૂહને વિષયલુપ્ધ થવા નહિ દેવો; તોજ સત્યભક્ત અને ભકતી સમગ્રય લોભને જે વશ થયો તેને પગલે પગલે ને ડગલે ડગલે કલેશની પ્રાપ્તિ થશે. એ વાત તે ગો (ધેનુ) વૃંદના વર્તન ઉપરથી સ્પષ્ટ થઇ. ધ્રાસના લોભથી ગાયો દુર ચાલી ગઈ તો ત્યાં મુંજધાસને અગ્નિ લાગવાથી તે સળગી ઉઠ્યો હતો તેનો તેમને તાપ લાગ્યો અને તૃષા પણ ભાગી.

‘ગોસમૂહનો શોધ કર્યો પરંતુ શોધ નહિ લાગવાથી તેમને દુઃખ થયું’ ખરાખર છે. સકલ વ્યવહારનું ઉપજીવન જેના બળપર ચાલતું હતું તે ગોવૃંદ (ઇન્દ્રિયસમૂહ) માર્ગ બ્રૂટ થાય તો ખેદ કેમ નહિ થાય ? અતએવ ચાવજીવ પોતાનો ગોસમૂહ સન્માર્ગથી ચ્યુત થવા નહિ દેવો; નહિ તો આપણને કલેશ અને સકલ વ્યવહારનો તથા જીવિકાનો નાશ થશે, એમ સમજી લેવું.

‘વન વિષય (પ્રદેશ) જોતાં જોતાં તેમને ગો સમૂહની સ્થિતિ નજર

પડી અને તેઓએ તેમને સ્વગૃહ (પોતાના ઘર) તરફ વળાવ્યા.' વિષ્ણો (શંખદરપર્શાદિકો)નું શોષન કરવાથી, યાને વિષયોનો સ્વભાવ જાણીને તેના રાગદ્વેષનો પરિત્યાગ કરીને, ગો (ઈન્દ્રીય) સમુહનું શોષન (નેર્મલ્ય) કરવું. તેથી કરીનેજ, તેની સ્થિતિ હાથમાં આવે છે; અર્થાત્ નિર્મલ થએલી ઈન્દ્રિય વશીભૂત થાય છે. ઈન્દ્રિય વશીભૂત થયા વગર તેને સ્વગૃહ (આત્મરૂપ ધર)ની તરફ કાણુ ફેરવી શકે? એ આશય આમાં વ્યક્ત થાય છે.

‘શ્રીકૃષ્ણે ગાયોને નામ લઇને બોલાવતાંજ તે આનંદિત થઈ.’ આમાં એ ભાવ. જેમ મારા સેવક નામસ્મરણથી મને આનંદિત કરે છે, તે પ્રમાણે જો ગોગણ (ઈન્દ્રિય સમુહ) મને શરણુ થઇને સદા મારા પરાયણુ થાય છે, તો તેને હું નામ માત્રથીજ મારા સ્વરૂપનું દર્શન આપી સુખ આપું છું. એ હેતુથીજ તે ગાયોના નામ લઇને શ્રીકૃષ્ણે તેમને હર્ષિત કરી એમ લાગે છે.

‘એટલામાં તે દાવાગ્નિ ત્યારે તરફ પ્રજ્વલિત થઇને તેમને અતીવ સંતાપ થવા લાગ્યો. ત્યારે તે ગાયો અને ગોપાલો ભગવાનને શરણુ મવા.’ એમાં એ ભાવ સમજવો કે, જેઓના અંતરમાં પરમાત્મવિષયક પ્રેમ ભક્તિ છે, એવા સાધુઓની તથા ભક્તોની સ્થિતિ સંસાર વનમાં હોવાથી તેઓને દૈવવશાત્ અમક્ત, અને અસત્પુરૂષની સમાન બીતિપ્રદ એવો તાપ થાય છે. પરંતુ તેમાં આ નિશેષ છે કે, તે સાધુ તથા ભક્તજન તાપ શાંતિને અર્થે તત્કાલ પરમેશ્વરને શરણુ જાય છે, અને તેની કૃપાથી પીડા રહિત તથા આનંદિત થાય છે. પરંતુ અસજ્જન, અમક્ત પુરૂષ, પરમેશ્વરને શરણુ થતા નથી અને એટલા માટે તાપ નિર્મુક્ત, તથા સુખી થતાં નથી. આ વાત તે ગાયો અને ગોપાલોના તાપ ઉપરથી અને તેથી છૂટયાથી તથા આનંદિત થવાથી સ્પષ્ટ થાય છે.

‘પુનઃ દાવાનલ કેમ પ્રગટ થયો?’ તો, જુઓ! અગ્નિએ પહેલા જમુના કિનારે પરમાત્માનું સામર્થ્ય જોયું હતું તથાપિ, ફરી તેણે ગોપાલ તથા ગાયોનો આસ કરવાની બુદ્ધિ ધારણુ કરી, તેનો હેતુ બહુધા એમજ પ્રતીત થાય છે કે, જગતમાં અહંકાર ધારણુ કરવાવાળા પુરૂષનો સ્વભાવ વ્યક્ત કરી બતાવવો; એટલા માટે ફરી તે પ્રગટ થયો. અહંકારી મનુષ્ય પરાભવ પામે તથાપિ ફરી પણ તે કાર્યમાં તે પ્રવૃત્ત થાય છે, પણ લજ્જિત થતો નથી.

અથવા તે અગ્નિએ એકવાર ઈશ્વર મુખામૃતની રૂચી આપી હતી એટલા માટે, તેને લુપ્ત થઇને તેનું આગમન થયું એ પણ યુક્ત છે. ઈશ્વર મુખોદ્ગત વેદશાસ્ત્રપુરાણુ આદિકોના વ્યગ્રનામૃતની રૂચી આપવામાં

જોઈએ અને જે ભાગ્યવાન આપે છે તેમનામાં તો આત્મિક લુપ્તતા દેખાઈ આવે છે અને તેમને તે વચનામૃતની આગળ બીજા સમક્ષ રજા પીણ લાગે છે. માટે જ્યાં જ્યાં તે હાથર મુખોદયત અસ્તત વરસતું હોય ત્યાં ત્યાં તે વારંવાર જાય છે; એ જાવ જાણી લેવો.

‘જોખાલોએ શ્રીકૃષ્ણની રક્ષાને માટે પ્રાર્થના કરી.’ હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ કુળ્લવર્મા (કાલો ચાર્મ જેનો એવો અગ્નિ) પ્રદીપ્ત મ્મદને તાપ આપે છે તેનું કારણ અમારા ખ્યાલમાં આવ્યું કે, અમે કુળ્લવર્મા (કાલો, આપાત્મક દુર્ભાર)નો આશ્રય કર્યો; અને સાધો સાર્ગ છોડીને આડે રસ્તે અમે અદે અમારાં મોહદ જતા થયા. પરંતુ અમે પણ કુળ્લવર્મા (તમાસ કષિત મ્મદ)થી સદા ગમન કરવાવાત્રા છીએ એટલા માટે, આ કુળ્લવર્મા (અગ્નિ)માંથી હમને બકાર કાઢીને રક્ષા કરો, અને આપનું નામ સાર્થ કરો, બગતોના પાપેનું આકર્ષણ કરીને દુષપ્રાપ સુખ આપવાવાળા તમેજ છો. હે પ્રભો ! લોકો તમારા નામનું સ્મરણ કરીને તાપ નિર્મુક્ત થાય છે તો અમારા અશુભમાં સર્વકાલ તમારું રૂપ ભરેલું છે, અર્થાત્ અમે જોઈએ છીએ, એમ છતાં આ તાપ શાંત નહીં થાય તો એનાથી બીજું શું અપાઈ શકે.

‘જેમની પ્રાર્થના સાંભળી તેમને શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, આંખ મીંચી જો બીણામાં.’ એમાં નીચેના ભાવ જાણી લેવા. પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, આ સર્વ ગોપાલો સ્થૂલ દૃષ્ટી તથા સ્થૂલ માનવાળા છે, અને અંતરમાં ક્ષણ કરે છે; તે પ્રમાણે અગ્નિ પણ આરે તરફ બયંકર જવાલાથી મગ્ન થયો છે. એટલા માટે યોગ વિના એની શાંતિ અને ગોપાલો નિર્ભય થાય નહિ. એવું જોઈ સર્વાંતરતમા શ્રીકૃષ્ણે તેઓને આંખ બંધ કરવાનું કહ્યું તે યોગ્ય છે યોગમાં આંખ બંધ કરેલી હોય છે અને તાપ શાંતિ થાય છે, એ પ્રસિદ્ધ છે. અથવા, જેઓને મ્મો (દંદ્રિય) સમૂહ વિષય જોગોને માટે તૃપ્ત હોય છે અને જે લોકો દ્રવ્ય કોશમાં સદા લમિત હોય છે તેઓને અંસાર દાવાગ્નિથી એવોજ (તૃણુબુધ્ધ ગોસમૂહ અને સુંજ સમૂહમાં ફરવાવાળા ગોપાલોની સમાન) તાપ થાય છે, તમા જ્યારે તેઓની વિષમતૃષ્ણા નષ્ટ થાય છે ત્યારે તેઓ આનંદિત થાય છે. આ જો વાત તે દાવાગ્નિના તાપથી અને નેવ સંમીલનથી તેની શાંતિ કરી દેવામાં પરમાત્માએ વ્યક્ત કરી બતાવી. સંસાર એ બયંકર વન છે અને તેમાં વિષય-ભણથી વાપ પણ થાય છે, એ સર્વ આપણી દૃષ્ટીથી સહજ કહ્યું છે, પરંતુ ચારતત્ત્વ નહી. આ પણ ‘નેત્ર નિમીલન કરો’ એ ઉક્તિથી સ્પષ્ટ થયું. આનંદથી સંસારજ મિથ્યા કરનાત્મક છે તો તેનો તાપ સ્વયં કેમ

હોય ? પરંતુ એવી દૃષ્ટી યોગનો આશ્રય કરવાથી થશે. કિંવા,

પરમાત્માએ વિચાર કર્યો કે, અગ્નિને મેં મુખ્યેન્દ્રિય (મુખોદ્ગત ધોર્ગન્દ્રિય)ની દેવતા બનાવી તથાપિ, એ પ્રાણિઓને સર્વ ઇન્દ્રિય દેવતાઓથી અધિક તાપ આપે છે; એટલા માટે એને શાસન કરવું યોગ્ય છે. પરંતુ આ ગોપાલો પણ દેવોના અવતાર છે સખ્ય, એઓની સમક્ષ દંડ કરવાથી તેને લજ્જાસ્પદ થાય; એવા ચિંતનથી તેઓને આંખ મીંચવાનું પરમાત્માએ કહ્યું તે યોગ્યજ છે. પરમાત્મા સર્વનું કલ્યાણ કરે છે. મોટાને કંઈ શિક્ષા કરવી હોય અગર બોલવું હોય તો, મહાત્મા એકાંતમાં શિક્ષા કરે છે અથવા બોલે છે પરંતુ અન્ય સમક્ષ નહીં. અથવા, સજ્જન પુરૂષ પરોપકારનું અથવા બીજું કોઈ કાર્ય કરે છે તે કંઈ લોકોની સમક્ષ નહીં, અથવા કીર્તિ વાસ્તે નહીં. તો, કોઈપણ નહીં જાણી શકે એ પ્રકારે શુભ રીતિથી કરે છે. એ ન્યાયથી પરમાત્માએ પણ તે દુરંત અગ્નિનું શમન કરવાનું મહત્કાર્ય કોઈની સમક્ષ નહીં કરવું, એમ સમજીને તેઓને આંખ મીંચવાનું કહ્યું; અને એમાં પોતાની પરાક્ષ પ્રિયતા વ્યક્ત કરી બતાવી, તે ઉચિતજ છે. યદા, બહુ ખાવાવાળા માણસને કોઈ ભોજન કરતા જુએ, તો તેને વિસ્મય થાય છે, અને તેની દૃષ્ટિ (નજર) બાધા જેમ બહુ ભક્ષકને થાય છે તેવી પદાર્થ ભક્ષણથી નહીં. અતએવ પરમાત્માએ અદ્ય આહાર કરવાવાળા ગોપાલોની નજર બાધા પોતાને થાય તો ખાધેનું પચે નહીં, અજીર્ણ થાય એટલા માટે, તેઓને આંખ બંધ કરવાનું કહ્યું તે યોગ્યજ. કેમકે, અહીં શ્રીકૃષ્ણને સર્વભક્ષક જે અગ્નિ તેને ખાવાનો હતો.

‘શ્રીકૃષ્ણે અગ્નિપાન કરીને ગોપાલોને સંકટમુક્ત કીધા’ એમાં કંઈ આશ્ચર્ય ન માનવું કેમકે, વિષ્ણુ (ચંદ્ર) પાદ (કિરણ)નું સેવન કરવાવાળા જે ક્ષુદ્ર ચક્રોર પક્ષી તે પણ નિઃશંક અગ્નિનું ભક્ષણ કરે છે તો પછી, તેના વંશમાં ઉત્પન્ન થએલા, અથવા જે સાક્ષાત્ વિષ્ણુ (વિષ્ણુ)રૂપ શ્રીકૃષ્ણ તેમને મુખથી અગ્નિપાન કરવું શું કહ્યું ? અથવા, ઉણુથી ઉણુ શમન થાય છે. એમ જે શાસ્ત્રમાં વર્ણિત છે તેનો અનુભવ જોવાને માટે કૌતુકથી વિચિત્ર કાર્ય કરવાવાળા વાસુદેવે, પ્રથમ પ્રાશન કરેલા અગ્નિનો તાપ શાંત કરવાને માટેજ, ફરી અગ્નિપાન કર્યું હશે શું ? એમ પ્રતીત થાય છે. કિંવા, ‘અગ્નિમુક્તાવૈદેવાઃ’ ઈત્યાદિ શ્રુતિમાં દેવોને અગ્નિમુખ એમ કહ્યું છે. દેવતાઓના સંતોષને માટે જે જે હવિર્દ્રવ્ય આપવામાં આવે છે તે તે અગ્નિમાં અર્પણ કરવામાં આવે છે અને તે દ્વારા તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે. દેવો જે અગ્નિમુખ છે તો તત્ત્વામી પરમાત્મા તેવા કેમ ન હોય ? અ

હેતુથી તેમણે અગ્નિપાન કરીને પોતાનું અગ્નિમુક્તત્વ પ્રગટ કર્યું. [અગ્નિ જેનું મુખ છે અથવા અગ્નિ જેના મુખમાં છે.] એ ઉપરથી પરમાત્માને માટે અગ્નિને કાંઈ વસ્તુ સમર્પણ કરે તો તે તદ્દ્વારા તેમને પ્રાપ્ત થાય છે એમ સમજવું. યદ્વા, જે જે સમયે સાધુ ત્યા બકતોને તાપ ઉત્પન્ન થાય છે તે તે સમયે હું રાત્રિ અથવા દિવસનો વિચાર નહીં કરતાં શીઘ્રજ તાપ શમન કરીશ. એ ભાવ પરમાત્માએ કાલિયાના ઘ્રો ઉપર રાત્રિમાં ઉત્પન્ન થએલા અને સાંપ્રત દિવસમાં ઉત્પન્ન થએલા તથા બકતોનો આસ કરનારા જે દાવાગ્નિ તેનું પાન કરીને ઓધિત કર્યો; એ પણ યોગ્યજ છે.

‘ગોપાલોએ આંખ ખોલી જોયું તો અગ્નિ વગેરે કંઈ તેઓના જોવામાં આવ્યું નહીં.’ કેમ આવે? પરમાત્મા વિચિત્ર ચરિત્ર છે. તેમણે પોતાના ચરણને શરણે આવેલા, નિરંતર પોતાની ભક્તિ અને આજ્ઞામાં તત્પર એવા ગોપાલોને આંખ બંધ કરવાનું કહ્યું, અને ક્ષણમાત્રમાં અગ્નિ-પાન કરીને તેઓને ભાંડીર વનમાં લાવીને મુકી દીધા. બાદ તેઓ નેત્ર ખોલી જોવા લાગ્યા તો અગ્નિ નહીં અને શરીરપર તેની પીડા પણ નહીં તથા કંઈ શ્રમ પણ નહીં. એટલુંજ શું? પરંતુ પૂર્વસ્થાનમાંજ પોતે સ્થિત છે એમ નજરે પડ્યું. એ ઉપરથી આપણે પણ તેમની આજ્ઞા પાલન કરીને ચરણસેવા તત્પર રહીશું તો, ક્ષણમાત્રમાં સંસાર તાપ વગેરે મૃગ-જળવત્ થશે અને આપણને પુર્વસ્થળ (આત્મરૂપ) પર લાવીને સ્થિત કરશે એમ સમજવું.

સાધુનો પ્રયત્ન સ્વાર્થને માટે હોય તથાપિ તે ખીજને ઉપકારક થાય છે, તો પછી પરાર્થ હોય તો શું પુછવું? ગોપાલોએ પોતાને માટે શ્રીકૃષ્ણની પ્રાર્થના કરી કે, આ દાવાગ્નિ શાંત કરો; પરંતુ તેમનું તે કૃત્ય તે અરણ્યમાં નિવાસ કરનારા સકલ પ્રાણીયોને સુખાવહ થયું. આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થઈ કે, નિરંતર સાધુ સમાગમ કરવામાં આવે તો તેમની સંગતિથી વિપયાગ્નિ શાંત થાય.

‘પરમાત્માએ તે ગોપાલોને પૂર્વસ્થળમાં વટવૃક્ષ પાસે લાવીને મુક્યા’ એમાં એ હેતુ સમજવો કે, જે મનુષ્યને વિકટ માર્ગથી ગમન કરતા દિગ્બ્રમ થયો હશે, તેને સ્વસ્થતા અને બ્રાંતિ રાહિત્ય ત્યારેજ પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે તે પૂર્વદૃષ્ટ વસ્તુને જુએ છે. ગોપાલોએ તે ભાંડીર નામક વડને, જ્યાં તેઓ રમતા હતા તેને, જ્યારે જોયો ત્યારે તેઓનો ભય તથા બ્રાંતિ દૂર થઈ. એપરથી એ વાત વ્યક્ત થઈ કે, આપણી બ્રાંતિ તથા ભય ત્યારેજ દૂર થાય કે જ્યારે આપણી વસ્તુ (આત્મા) જોવામાં આવે. કેમકે, અમે

પણ સંસારરૂપી વિકટ માર્ગથી ગમન કરિયે છીએ અને તેથી દિગ્ભ્રમ પણ થએલો છે. અસ્તુ ! શ્રીકૃષ્ણે ગોપાલોના આગંતુક (દાવાનલોત્પન્ન) તાપની શાંતિ કરી તદ્વત તેમને સ્વાભાવિક (શ્રીષ્મન્નતુનો) તાપ પણ નહીં થાય એટલા માટે તેમને તે વડની પાસે લાવ્યા. કેમકે, વડવૃક્ષમાં શૈત્યગુણ છે એમ કહ્યું છે, અને પરમાત્મા હિતકર્તા છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

‘ગોકુળમાં જતી વખતે ભગવાને વેણુવાદન કરીયું.’ એમાં શું સમજવું? તો, સરલ (નિષ્કપટ) અને ઉત્તમ વંશ (કુલ)માં ઉત્પન્ન થએલાની વાણી શ્રુતિ (વેદશાસ્ત્રાદિ) સદ્ગુણ શાસ્ત્રિની હોય છે અને તેથી ઉગ્ર ભવાનળના તાપની શાંતિ થાય છે. એ ભાવ પરમાત્માએ, સરલ (સીધા) તથા ઉત્તમ વંશ (વાંસ)થી ઉત્પન્ન થયેલી અને શ્રુતિને (જ્ઞાનને) માધુર્ય ગુણ શાસ્ત્રિની એવી મુરલીનું વાદન કરીને બોધિત કર્યો એમ જાણવું.

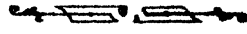
‘ગોપિઓને ભગવાનના વિયોગનો એક ક્ષણ શતાવધિ યુગ સમાન લાગતો હતો.’ એમાં આશ્ચર્ય શું? મુનિ જેમના પ્રસાદની વાસનાથી શતાવધિ યુગોનું ઉદ્ધવધન કરે છે, યાને અનંત યુગ પર્યંત તપ કરે છે, તે પ્રભુનો વિયોગ એક ક્ષણ સો યુગ સમાન લાગવાનોજ ! પરંતું જ્યારે તે ગોપિકા તેમનું મુખ જોતી હતી ત્યારે તેમને નિરસીમ સુખ થતું હતું. સામાન્ય જગતની પ્રિય વસ્તુનો વિયોગ થાય ત્યારે એક પણ વર્ષ સમાન લાગે છે, આ વાત શું કોઈના અનુભવમાં નથી? તથા તેના લાભથી અપરિમિત આનંદ થાય છે એ પણ શું કોઈને અજ્ઞાત છે? નહીંજ. પછી અલૌકિક વસ્તુ (અમ્હરૂપ શ્રીકૃષ્ણ)ના વિયોગથી તેમને કાલની દીર્ઘતા અને દર્શનથી પરમાનંદરૂપતા લાગતી હોય તો કંઈ વિસ્મયજનક નહી. અસ્તુ !

તાત્પર્યમાં એમ સમજવું ઉચિત છે કે, જે કોઈ મનુષ્ય દેવયોગથી અથવા કૌતુકથી યદ્વજાથી મગેલ! વિષયોની સાથે નિષ્કપટતાથી ઉચ્ચ અથવા નિકૃષ્ટ સંસાર ક્ષીડા કરે છે, પરંતુ કદી ગોસમૂહ (ઈન્દ્રિયસંધાત)ને માર્ગ બ્રાંતિ થવા દેતો નથી; એ પ્રકારે સન્મર્યાદામાં ચાલનારાને કોઈપણ ઠેકાણે કદિ અનિષ્ટ પ્રાપ્તિ થશે નહી. પરંતુ એથી ઉલટું, એટલે વિષય ક્ષીડારત થઈને ગો (ઈન્દ્રિય) સમુહને સન્માર્ગ બ્રષ્ટ થવા દેશે, અને અમર્યાદ (ધર્મમર્યાદા છોડીને) ચાલશે તો તેને પ્રતિપદમાં તાપ થશે તથા તે અતીવ ક્ષેષી થશે. એ વાતને ધ્યાનમાં લઈને યોગ્ય હોય તે કરવું.

॥ इतिशिवम् ॥

અધ્યાય વીસમો.

વિંશે પ્રાવૃટ્શરચ્છોભાવર્ણનેન વનોચિતાઃ ।

પ્રાવૃટ્કોડા નિરૂપ્યંતે ગોપરામયુજો હરેઃ ॥

અર્થ:—આ વીસમા અધ્યાયમાં, વર્ષા તથા શરદઋતુની શોભા વર્ણનથી ગોપ અને બલરામ સમેત શ્રીકૃષ્ણની વનમાં થએલી વર્ષાઋતુમાંની કીડા વર્ણવેલી છે.

શુકદેવજી કહે છે હે રાજા ! બલરામે કરેલો પ્રલંબાસુરનો વધ તથા શ્રીકૃષ્ણે પોતાની કરેલી દાવાગ્નિમાંથી નિર્મુક્તતા, આ બંને વાતો ગોપાલોએ ગોકુલની દરેક ધરની સ્ત્રીઓ પાસે કથન કરી. વૃદ્ધ ગોપાલો તથા સ્ત્રીઓએ વાત શ્રવણ કરી ઘણા વિસ્મય પામ્યા અને તેમણે રામ કૃષ્ણ એ શ્રેષ્ઠ દેવેજી ગોકુલમાં પ્રગટ થયા છે એમ માન્યું. આદિ થોડાજ દિવસોમાં, અનેક પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરનારી વર્ષાઋતુ પ્રારંભ થઇને તેણે મેઘોથી આકાશ વ્યાપ્ત કરી નાંખ્યું. તે વખતે વીજળીની ગર્જનાઓ સાથે મેઘોથી આકાશ, જેમ સત્વાદિગુણોથી આચ્છાદિત થએલું અમલ શોભે છે તેમ, સુશોભિત દેખાવા લાગ્યું. સૂર્યનારાયણે આડ મહિના સુધી પૃથ્વીનું જળ શોષી લીધું હતું તે ફરી પૃથ્વી ઉપર વૃષ્ટીદ્વારા છોડવાનું શરૂ કર્યું. જેવી રીતે કામ્યતપ કરનારાનું શરીર તપથી કૃશ થાય છે અને તપનું ફળ મળ્યા પછી પુનઃ પુષ્ટ થાય છે તેવી રીતે, શ્રીખંડકૃતથી કૃશ થએલી પૃથ્વી પર્જન્યથી પુષ્ટ દેખાવા લાગી. કલીમાં પાખંડનો પ્રકાશ થાય છે પણ વેદોનો નહીં; તેમ વર્ષાઋતુની રાતમાં ખદ્ધેત. (આગીજો) નામના કીડા પ્રકાશવા લાગ્યા પણ અહનક્ષત્રો પ્રકાશિત ન થયા.

જેવી રીતે નિત્યકર્મ સમાપ્ત થયા પછી ગુરૂનો શબ્દ સાંભળી શિષ્યો અધ્યયન કરવા લાગે છે તેવી રીતે, પર્જન્યની ગર્જના સાંભળીને દેડકાંઓ મોટમોટથી પોતાનો શબ્દ કરવા લાગ્યા. ઇન્દ્રિયાસકત પુરુષની દ્રવ્યાદિ સંપત્તિ કુમાર્ગમાં ગમન કરે છે તેમ, નાની નાની નદીઓ પહેલાં સકાષ ગઇ હતી પરંતુ વૃષ્ટી થતાંજ મર્યાદા છોડી દુર્માર્ગથી ગમન કરવા લાગી. લીલાં ધાસથી તથા રાતા કીડાથી લીલી અને રાતી થએલી ભૂમી, રાજાની સેના સંપત્તિ સમાન શોભવા લાગી. ધાન્યોની સંપત્તિથીયુક્ત ખેતરો જોઇને ખેડૂતલોકોને આનંદ થતો હતો, તથા વૃષ્ટી બંધ પડતાથી દુઃખપણું થતું હતું. પરંતુ વૃષ્ટી થવી ન થવી દેવાધીન છે એ વાત તેમના બળવામાં આવી નહોતી. હરિની સેવાથી જેમ ભક્ત સુંદર અને સંતુષ્ટ દેખાય છે તદ્દનુસાર, જળચર,

સ્થળચર, સર્વ પ્રાણી સુંદર દેખાવા લાગ્યા. તથા જેવી રીતે, અપરિપક્વ યોગીઓનું ચિત્ત કામવાસનાથી ક્ષોભ પામે તેવી રીતે, નદીઓના સમાગમથી સમુદ્ર ક્ષોભ પામવા લાગ્યો. ભગવદ્ભક્ત જેમ સંકટ આવી પડતાં પણ દુઃખિત થતા નથી તદ્દનુસાર, પર્જન્યની ધારાથી તાડિત થએલા પર્વતો પણ જરા હાલ્યા નહિ કે ચાલ્યા નહિ.

આમ્હણુ જો કદાચ અધ્યયન ન કરે તો, પૂર્વેપઠન કરેલા વેદો જેમ સ્મૃતિમાં આવતા નથી અને સંદિગ્ધ થાય છે તદ્દનુસાર, ધાસથી ઢંકાયેલા માર્ગપણુ સંદિગ્ધ થયા હતા; ચાને કોઈ તેને ઝોળખી શકતા નહોતા. જ્વરિણી સ્ત્રીઓ પુરૂષોમાં સ્થિર પ્રેમ કરતી નથી તેમ, મેધોની સાથે વિજળી પણ સ્થિરતાથી રહેતી નહોતી. સત્વાદિ ગુણાત્મક સંસારમાં નિર્ગુણ પુરૂષની પેઠે આકાશમાં ગુણુરહિત દન્દ્ર ધનુષ્ય શોભતું હતું. અહંકારથી આવૃત્ત થએલો પુરૂષ જેમ શોભતો નથી તદ્દનુસાર મેધની આવૃત્ત થએલો ચંદ્રમા શોભતો નહોતો. ઘરમાં સંતાપ પામેલા પુરૂષને ભક્તને સમાગમ થાય તો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ મેધના દર્શનથી મયૂરો આનંદિન થઈને નાચવા તથા ટોકારો કરવા લાગ્યા. જેવી રીતે તપસ્વી લોકો પ્રથમ તપથી કૃશ થાય છે અને ફરી વિપય સેવનથી પુષ્ટ થાય છે તેવી રીતે શ્રીષ્ઠમઋતુમાં કૃશ થએલા વૃક્ષો, મૂળીયાંવડે પાણી પીને, પુષ્ટ દેખાવા લાગ્યા. વિપયાસકત મૂઢ પુરૂષ અશાંતગૃહમાં નિવાસ કરે છે તેમ, પંક (કાદવ) અને કંટકયુક્ત સરોવરને કાંઠે ચક્રવાસ પક્ષીઓ રહેતા હતા. કળિયુગમાં પાખંડી લોકોના દુષ્ટ ભાષણથી વેદમાર્ગ ઉચ્છિન્ન થાય છે તદ્દનુસાર, મુસળધાર વરસાદ પડવાથી નદીઓની મર્યાદા ભગ્ન થઈ હતી. રાગ લોકોના દાનની પેઠે મેઘ સકલ પ્રાણીઓને જળદાન કરતો હતો.

આવી રીતે ખગ્તુર તથા જાંબુના પાકેલાં ફળોથી યુક્ત એવું તે વન જોઈને, બલરામ સહિત શ્રીકૃષ્ણ ગોપાલો અને ગાયોને સાથે લઈને વર્ષાઋતુમાં ફીડા કરવાને માટે જતા હતા. તે સમયે પરમાત્મા જો કદાચ ગાયોને બોલાવે તો તે સર્વ, તેમના પ્રેમથી સંતુષ્ટ થઈને સ્તનોમાંથી દુધ છોડતી છોડતી તેમની પાસે જતી હતી. તે વનમાં પોતાની લીલા અવલોકન કરીને આનંદ પામેલી ભીલ્લીઓને પરમાત્મા કદી કદી જોતા હતા. તથા કેટલાક સ્થાનમાં પર્વતો ઉપરથી પડતી અને મોટા શબ્દ કરનારી એવી જલની ધારાઓ અને તેમની પાસે આવેલી ગુફાઓને જોતા જોતા પરમાત્મા વિચચરતા હતા. કદાચ પર્જન્યવૃષ્ટી થતી હોય તો તે વખતે શ્રીકૃષ્ણ ગુફામાં અથવા વૃક્ષની ઘટામાં કંદમૂલ ભક્ષણ કરીને રહેતા હતા. કદી ઘેરથી લાવેલો

હકી બાત પથરપર મુકીને બલરામ અને ગોપાલો સહિત ખાતા હતા. ઘાસ ખાંધને તૃપ્ત થએલા વાછરડાં તથા ગાય, બળદો લીલા ઘાસપર ખેસી વાગોળતા હતા. તેમને તથા વર્ષાઋતુની શોભા જોઈને શ્રીકૃષ્ણને ધન્યતા લાગતી હતી.

યોગ દિવસ પછી શરદઋતુ આવી ત્યારે આકાશ નિરબ્ર અને હલ્ક નિર્મલ હતું તથા શાંત પવન પણ વાતો હતો. યોગબ્રહ્મ પુરૂષનું અંતઃકરણ યોગબ્યાસથી જેવી રીતે પૂર્વસ્થાનપર આવે છે તેવી રીતે શરદઋતુના આગમનથી, મલિન થએલું જલ પૂર્વની નિર્મલ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયું. બ્રહ્મચર્યાદિ ચારે આશ્રમીઓના પાપ પરમાત્મભક્તિ નષ્ટ કરે છે તદ્વત્ શરદે આકાશનો મેઘરૂપમેલ (પાપ) તથા પ્રાણિઓની ઉદાસીનતા, પૃથ્વીનો કર્દમ, અને હલ્કની મલિનતા ઇત્યાદિ દોષો દૂર કર્યાં. વિવેકી પુરૂષ પુત્ર-પણા, લોકેષણા, વિત્તપણા ઇત્યાદિને છોડી શોભે છે તેમ, મેઘો પણ પોતાનું સર્વસ્વ (જલ) છોડવાથી શુદ્ધ થઈને શોભવા લાગ્યા જ્ઞાની પુરૂષ કદી કોઈને જ્ઞાનામૃત આપે છે અને કદી નથી આપતા તદ્દનુસાર, પવનો ક્યાંઈ જલ-પ્રવાહ છોડના હતા અને ક્યાંઈ છોડતા નહોતા. મૂઠ પુરૂષ જેમ પ્રત્યેક દિવસે પોતાનું આયુષ્ય ઘટતું જાય છે તે જાણતો નથી, તેમજ જળચરોને પોતાનું જીવન (આશ્રય) જલ કમી થતું જાય છે તેની ખબર પડતી નહોતી.

કુટુંબી મનુષ્ય દારિદ્ર્યથી પીડિત થઈને સંતપ્ત થાય છે તદ્વત્ અદ્ય જળમાં વિચરતા મત્સ્યોને સૂર્યનો તાપ સહન કરવો પડતો હતો. ધીર પુરૂષ જેવી રીતે શરીરની અહંતા તથા મમતા છોડી દે છે તેવી રીતે, સ્થળો કાદવનો અને લતાઓ અપકવનાને ધીરે ધીરે ત્યાગ કરવા લાગ્યા; મુની કર્મમાર્ગનો પરિત્યાગ કરીને શાંત થાય છે તદ્વત્ સમુદ્રે ચાંચલ્ય અને ગર્જના છોડી દીધી. યોગી પુરૂષ ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરીને જ્ઞાનની સંપ્રદ કરે છે તેમ ખેડુત લોકો ખેતરના પાણીનું બંધ બાંધી રક્ષણ કરવા લાગ્યા. દેહાભિમાનથી થએલો તાપ જેમ જ્ઞાન નષ્ટ કરી દે છે તેમ શરદના સૂર્યથી થતો તાપ અંદર દૂર કરવા લાગ્યો. અંતઃકરણ શુદ્ધ થયા પછી તેમાં વેદનો અર્થ યથાર્થ પ્રકાશે છે તદ્વત્ આકાશ નિરબ્ર (સ્વચ્છ) થવાથી તેમાં તારાઓ, ગ્રહો ઇત્યાદિ પ્રકાશવા લાગ્યા. જેવી રીતે યાદવ સેનાથી ઘેરાયેલા શ્રીકૃષ્ણ શોભતા હતા તેવી રીતે નક્ષત્રોથી ઘેરાઈ ગયેલા પૂર્ણચંદ્રમા આકાશમાં શોભવા લાગ્યો.

પુષ્પવનમાંથી આવેલા સમશીતોષ્ણ વાયુનો સ્પર્શ થવાથી લોકોનો તાપ દૂર થયા, પરંતુ ગોપીઓનું મન શ્રીકૃષ્ણે હરી લીધું હતું તેથી તેમનો

તાપ દૂર ન થયો. ગાયો, હરણી, પક્ષિણી તથા સ્ત્રીઓ પતિ સમાગમથી ગર્ભવતી થઈ ચોર વિના બીજા સધળા લોકોને રાગ્મનું દર્શન થાય તો આનંદ થાય છે તેમ, કુમુદ વિના અખિલ કમલોને સૂર્યોદયથી આનંદ થવા લાગ્યો. નગરમાં તથા નાના નાના ગામેમાં નવાનપ્રાશન યજ્ઞ અને લોકિક ઉત્સાહથી પકવધાન્યથી યુક્ત ભૂમી શોભવા લાગી. યોગસિધ્ધ પુરૂષ આયુષ્યના આંતમાં યોગથી પ્રાપ્ત થએલા દેવાદિ શરીરને ધારણ કરે છે તેમ, વેપારી, સુની, રાગ્મલોકો વગેરે જે બધાં, વર્ષાઋતુમાં વ્યવસાય કરવાને અટકી પડ્યા હતા તે બધાં તેનો નાશ થઇને શરદની પ્રાપ્તિથી પોતપોતાનો વ્યવહાર બહાર નિકળી કરવા લાગ્યા.

ભાવાર્થદીપિકા.

‘વર્ષાઋતુએ ગોકુલમાં પોતાનું રૂપ પ્રગટ કર્યું.’ તેણે વિચાર કર્યો કે, જગનનો દાવાનલ શમન કરવો એ મારું કર્મ, પરંતુ હાલ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણે આદરપૂર્વક તે કર્યું. એટલા માટે તેણે હર્ષથી પોતાનું સ્વરૂપ આકાશમાં પ્રગટ કર્યું હોય એમ પ્રતીત થવા લાગ્યું. અથવા લજ્જાથી પણ કેમ ન આવી હોય? ધણી, સમયપર સેવક નહીં આવે તો તેનું કામ જાતે કરી લે છે અને સેવક તે જુએ તો લજ્જિત થઇને આગળ આવે છે એવો જગનમાં અનુભવ છે. તદનુસાર વર્ષાને પણ લજ્જા થઈ હશે એ પણ સંભવિત છે. કિંવા રોષથી પણ કેમ ન આવે? પોતાનો અધિકાર પોતાના પુછ્યા વગર કોઈ ચલાવે તો મનુષ્યને ક્રોધ આવે છે એમ દેખાઇ આવે છે. તે ન્યાયથી તે પણ રોષથી ઝટ દોડી આવી હશે એમ લાગે છે.

‘સત્વાદિ ગુણોથી આચ્છાદિત અમ્હ સ્વયં પ્રકાશરૂપથી પ્રતીત થતું નથી.’ એમાં એ હેતુ સમજી લેવાનો છે. સકલ પ્રાણીઓની રક્ષા કરવાને માટે ગુણયુક્ત થઇને વૃંદારણ્યમાં ભગવાન નિરંતર ક્રીડા કરે છે; એ પ્રકારે યદ્યપિ અબ્રાચ્છાદિત ગૂઢ કાંતિ આકાશની સમાન ગુણાશ્રિત શરીર ધારણ કરે છે તથાપિ, દાવાગ્નિપાનવત્ કાર્ય કરતી સમયે તે શરીરની નિસ્સીમ શક્તિ અને સત્યપ્રભા પ્રગટ થાય છે.

‘મેંદ્ર દયાયુક્ત પુરૂષની સમાન જીવન વર્ણવ કરતા થયા.’ એમ વર્ણન કર્યું છે, પરંતુ મેંદ્રનો અધિપતિ ઇંદ્ર, જ્યારે યજ્ઞ કરે ત્યારે પ્રસન્ન થઇને પર્જન્ય વૃષ્ટિ કરે છે. ‘યજ્ઞાન્દ્રવતિ પર્જન્યો’ એ ગીતાપનિષદના વચનમાં એ સ્પષ્ટ છે. અર્થાત્ સાધનની અપેક્ષા કરવાવાળા ઇંદ્રે વા મેંદ્ર,

ત્રિરપેક્ષ કૃપાવૃષ્ટિ કરનારા પરમાત્માની તુલ્યતાને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે? દાવાગ્નિનું પાન કરતી સમયે પોતાના આશ્રિત ગોપાલોપર સાધન વિનાજ પરમાત્માએ દયામૃત વૃષ્ટિ કરી અને જીવનદાન કર્યું. અતએવ તેમનો આશ્રય તથા સ્તુતિ વગેરે કરતા રહેવું.

‘કામ્ય તપનું ફળ તનુને પુષ્ટિપ્રદ થાય છે’ એમ કહ્યું છે તેથી શું સમજવાનું? તો, શરીરની પુષ્ટિ થઇ તથાપિ તેથી કરીને તાપ શાંતિ થશે નહીં. પરંતુ પરમાત્માના ચરણે તપાદિ સર્વકર્મોનું ફળ સમર્પણ કરે તો શુદ્ધ ચિત્તદ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્તિ, અને અધ્યાત્મિકાદિ તાપ નાશપૂર્વક મોક્ષ સુખનો લાભ નિઃસંદેહ થશે. એટલા માટે કામ્યક્રોની તનુપુષ્ટિથી અ-તનુ (મોક્ષ) સુખનો નાશ ન કરવો; અતનુ (મોક્ષ) વાસના પુષ્ટિથી તનુ (દેહ) નાશ થાને પુનર્જન્મ રાહિય સંપાદન કરવું. એ આશય ગ્રહણ કરવો.

‘પર્જન્યધ્વની શ્રવણ કરીને દેડકાં કર્કશ શબ્દ કરવા લાગ્યા.’ એમાં એ ભાવ સમજવો કે, પાપાત્મક સંસાર પ્રાપ્ત કરાવનારી તથા યજ્ઞાદિકર્મોની જનની, એવી વેદની સ્તાવક વાણી શ્રવણ કરીને, પંકયુક્ત રાગદ્વેષાદિ મલયુક્ત (રજ્જે-ગુણી) પુરૂષ ‘અમે યજ્ઞ કરીએ છીએ, અમે યજ્ઞ કરીએ છીએ,’ એ પ્રકારે વ્યર્થ કોલાહલ ધ્વનિ કરે છે; તથા કેટલાક યજ્ઞ કરે છે પણ ખરા. પરંતુ શું? વ્યર્થજ. કેમકે, દેવાલયના શિખરપરની ધ્વાજ જેમ સર્વદા ફડફડ કરે છે, તત્સમાન તે યજ્ઞાદિ કરીને, ‘મેં સોમયાગ કર્યો, આતુર્માશ્વ યજ્ઞ કર્યો, જ્યોતિષ્ટોમ કર્યો’ છત્યાદિ પોતાની કીર્તિ પોતેજ અહંકારયુક્ત થઈ ગાય છે, અને સંપાદિત પુણ્ય વ્યર્થ કરે છે. ઈંદ્રે, રાજા યયાતિને સ્વર્ગમાં ગયા પછી “તમે શું શું પુણ્યકર્મ કર્યું છે? એમ પુછ્યું અને તેણે પણ જેટલું પુણ્યકર્મ કર્યું હતું તે કહી સંભળાવ્યું; પરંતુ તેનાથી તેને સ્વર્ગભ્રષ્ટતા પ્રાપ્ત થઈ. આ વાત ભારતના આદિપર્વમાં તથા વિષ્ણુપુરાણમાં પણ છે. સારાંશ, પંકસ્થિત (કાદવમાં રહેલા) મંડુકવત્ કર્મકોની યજ્ઞાદિ કર્મની ગર્જના નિષ્ફળ થાય છે. અતએવ કર્માભિમાન છોડી સત્યત્રાતા પરમાત્માના ચરણને શરણે જવું?

‘હુદ્ર નદીઓ વસુ (જલ) વૃષ્ટિથી અમર્યાદ વહેવા લાગી,’ એમાં એ ભાવ સમજવો કે, જલની સમાન વસુ (દ્રવ્ય) પણ અત્યંત ચંચલ છે અને તેથી, ચાહે પુરૂષ હોય અથવા સ્ત્રી હોય તથાપિ તેનામાં મદ અથવા અમર્યાદવર્તન સ્વાભાવિક હોય છે. એમ જાણીનેજ મહાત્મા પુરૂષ મોક્ષસાધન પ્રાપ્ત્યર્થ, વિકાર રહિત તથા નિત્ય એવા ઈશ્વરના ચરણારવિંદનો આશ્રય કરે છે. અમર્યાદ વહેવાથી જેમ હુદ્ર નદીઓનું જલ શીઘ્રજ નષ્ટ થઈને તે સુકાઈ જાય છે, તદ્દનુસાર મર્યા-

દાનું ઉલ્લંઘન કરીને ચાલનારાનું દ્રવ્ય પણ શીઘ્રજ નષ્ટ થાય છે. મર્યાદિતજ મોક્ષસાધન કરી શકે છે.

‘પૃથ્વી, ઘાસ તથા ઇંદ્રગોપ નામના લાલ ઇવડાંઓ વગેરેથી લીલી, લાલ ઇંદ્રાદિ સુંદર રંગથી શોભતા લાગી.’ એમાં શું સમજવાનું? તો, જમીના ધરમાં (ભીતર) અગણિત (રત્નાદિ) સંપત્તિ છે તોપણ, તે કદી તેને બહાર કાઢતી નથી અને શરીર પર ધારણ કરીને સુશોભિત થતી નથી; પરંતુ બીજાની સંપત્તિથી શ્રંગારિત થાય છે. પછી જેની પાસે કંઈજ નથી એવો દરિદ્રી પુરૂષ અન્યની સંપત્તિથી સુશોભિત થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય? કૃપણ કદી પોતાની સંપદા બહાર કાઢે છે? નહીં. ખાંધ પીએ છે? શરીર-પર સારા વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરે છે? નહીં. બીજા આપે તો લે છે. તે પ્રમાણે પૃથ્વી પણ કૃપણની બહેન છે એમ જાણવું. અને એટલા માટે બીજા લોક (ચોરની સમાન) તેનું ઘર ખોદી ખોદીને સંપત્તિ લઈ જાય છે. તાત્પર્યમાં, સંપદાનો ઉપભોગ કરવો એ આશય સમજવો.

‘ખેડુનો વૃષ્ટિ થાય ત્યારે આનંદ અને બાંધ થાય ત્યારે ખેદ થયો હોય.’ એમાં આ આશય છે. મનુષ્ય પ્રયાસ વગર મળનારા ધનને, “મેં કંઈ કરીને ઉદ્યમ કરીને આ મેળવ્યું છે,” એમ વારંવાર અભિમાનથી કહે છે. અને જ્યારે તે નષ્ટ થાય છે ત્યારે ‘દૈવથી ગયું’ એમ સંતપ્ત હૃદય થઈને બોલે છે અને રડે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તેનું તત્ત્વ તે જાણતો નથી કે, મળવું અને નાશ પામવું એનું સાધન એક દૈવજ છે. એમ નહીં હોય તો, મનુષ્ય પ્રયત્ન કરીને ધનને કદી જવા દે નહીં. અતએવ પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિનું કારણ એક દૈવજ બળવત્તર છે એમ જાણીને તાપનાશક અને વસુ (દ્રવ્ય) દાયક એવા ઉદાર લક્ષ્મીપતિના ચરણની જે સેવા કરે છે તેના સકલ મનો-રથ પરિપૂર્ણ થાય છે. તે ખેડુનોના સમાન ખેદ કરવાનો સમયજ આવે નહીં. તેમને વૃષ્ટિ અવૃષ્ટિનું કારણ દૈવનું અજ્ઞાન હોય છે અને ઈશિસેવામાં તત્પર તે થતા નથી, તેથી પશ્ચાતાપ કરતા રહે છે.

‘નદીઓના સમાગમથી સમુદ્ર ક્ષુબ્ધ થયો.’ એમાં શો હેતુ છે? તે જુવો. ક્ષમા ધારણ કરનારા એવા અચલ (સ્થિર) છે અંતર જેનું, વસ્તુતઃ ક્ષમા (પૃથ્વી)ને ધારણ કરનારા એવા અચલ (મેનાકપર્વત) છે જેના અંત-તરમાં; તથા નિસ્સીમ સત્ત્વ (ગુણ)નો આશ્રય કર્યો છે જેણે, વસ્તુતઃ અસંખ્ય સત્ત્વ (જલચર પ્રાણિઓ) ને આશ્રય છે જેનો; તે પ્રમાણે શ્રીપતિના પદથી સુશોભિત છે હૃદયસ્થાન જેનું, વસ્તુતઃ શ્રીપતિનો નિવાસ-સ્થાન જેની વચમાં છે; અને સદા જે અમૃત (મુક્ત) ૩૫, વસ્તુતઃ

અમૃત (જલ) મય એવો જે સમુદ્ર, તેપણુ જે જડમય અંગના (જલરૂપ નદીઓ)ના સંગમથી ક્ષુબ્ધ થાય તો અન્યની શું કથા? સારાંશ યોષિતો (શ્રીઓ)માં નિસ્સીમ બલ હોય છે એમ આ ઉપરથી જાણવું અને મોક્ષેચ્છુએ તેનો સંગ છોડી દેવો યોગ્ય છે.

‘પર્જન્ય ધારાથી પર્વત વ્યથિત ન થયા’ એમાં આ હેતુ દેખાય છે કે, અનેક પ્રકારના દુઃખ ક્ષલ દેનારા કર્મ વારંવાર પ્રાપ્ત થયા તથાપિ, સાધુની પાસે તે બધા પડાડની ઉપર વર્ષાકાલના જલ સમાન, નિષ્કલ થાય છે. એમ સમજી આત્મસુખની ઇચ્છાવાળાએ સદા હરિનું સેવન કરવું, અને અપિલ દર્મોનો નાશ કરીને જન્મમરણાત્મક સંસારથી મુક્ત થવું.

‘વર્ષાઋતુમાં માર્ગ તૃણાચ્છાદિત થવાથી સારી રીતે જાણવામાં આવતા ન હતા.’ એપરથી શું જાણવાનું? તો, અન્ય યુગમાં ચાહે યોગ માર્ગ, જપમાર્ગ, તપસાધિકમાર્ગ, યાજ્ઞિકમાર્ગ ઇત્યાદિ અનેક માર્ગો હશે, તથાપિ તેમાં એકપણુ માર્ગ એવો નથી કે જેમાં બીજાકુલ પંક્ત (પાપ)ની પ્રસક્તિ નહીં હોય. એ પ્રમાણે સમજીને આ કલ્પયુગમાં ગડન સંસારમાર્ગ ઉલ્લંઘન કરવાને માટે, શ્રેયસ્કર અને સકલપાપનાશક એવા શ્રીપતિના ભક્તિમાર્ગનોજ એક આશ્રય કરવો. અન્ય યુગના માર્ગો અસ્પષ્ટ થયા છે પરંતુ ભક્તિ માર્ગ સ્વચ્છ અને નિષ્કંટક દેખાય છે, એ આશય સમજવો.

‘મેઘની પાસે વીજળી, ગુણીજનની પાસે વેશ્યાસમાન સ્થિત રહેતી નથી.’ એ ઉપરથી એમ જાણી લેવું કે, લોકોપકાર તથા વિદ્યાવિન્યાદિ સદ્-ગુણસંપન્ન પુરૂષની પાસે સંપત્તિ પણ સ્થિરતાથી રહેતી નથી ગુણ નામ દોરીનું છે, એટલા માટે તે લક્ષ્મી ગુણયુક્ત પુરૂષ મને પોતાના મુળ (દોરી)થી બાંધી રાખશે એમ સમજીને ચકિત થઇને ચાલી જાય છે. નિર્ગુણ (વિદ્યાદિગુણરહિત)ની પાસે તેને બંધનનો ભય ન હોવાથી ત્યાં અચળ રહે છે. પરંતુ વગેરે પણ ગુણ (દોરી)ને હાથમાં જોઇને બંધનના ભયથી ભાગી જાય છે તો લક્ષ્મી કેમ ન દોડે? વસ્તુતઃ નિર્ગુણ પુરુષ (સત્વાદિગુણ શૂન્ય, ઉત્તમ પુરૂષ પરબ્રહ્મ)ની પાસેજ મોક્ષલક્ષ્મી અચલ નિવાસ કરે છે. વાસ્તે તેનો આશ્રય કરવો અને અવિનાશી લક્ષ્મી સંપાદન કરવી.

‘ગુણવાન્ આકાશમાં નિર્ગુણ ઇંદ્ર ધનુષ્ય શોભતું હતું.’ આકાશમાં મેઘ ગર્જનાત્મક ગુણ છે માટે તેને ગુણવાન્ કહ્યું છે, અને ઇંદ્ર ધનુષ્યને બીજા ધનુષ્યની સમાન ગુણ (દોરી) ન હોવાથી નિર્ગુણ (પ્રત્યાશૂન્ય) એમ કહ્યું છે. તે ઉપરથી એવો ભાવ જાણી લેવો કે, મનુષ્ય મોટો હોય તથાપિ ગુણવાનની સંગતિ કર્યા વિના તેની પ્રતિષ્ઠા અને સુંદરતા થતી

નથી. ઇંદ્ર ધનુષ્ય મોટું તથાપિ ગુણશૂન્ય, પરંતુ તેણે ગુણી આકાશની સંગતિ કરવાથી તેની કેટલી પ્રતિષ્ઠા અને સુંદરતા દેખાય છે, તે શું કાઢીને અજ્ઞાત છે ? નહીજ. ઇંદ્ર ધનુષ્યનું દર્શન કરવાને માટે સર્વ ઉત્સુક હોય છે. તદ્દનુસાર અમે પણ શરીરથી, કુલથી, શક્તિથી, દ્રવ્યથી મોટા હોઈશું તથાપિ, જ્યાં સુધી અમે ભગવાનના ગુણની સંગતિ નથી કરી ત્યાં સુધી અમારી પણ શું સુંદરતા અને પ્રતિષ્ઠા ? જેઓએ સર્વકાલ સત્વગુણી પરમાત્માનો સમાગમ કર્યો હતો અને કર્યો છે તેમની કીર્તિ અદ્યાપિ અમે ગાઈએ છીએ, અને તેઓની મૂર્તિનું સૌંદર્ય અખિલ જનોના હૃદયમાં, શ્રુતિપ્રતિપદ્ધ ભગવન્મૂર્તિની સમાન, વિરાજમાન છે. રાજસ અથવા તામસ ગુણ સંપાદન કર્યો પરંતુ તેથી કરી સંસાર દુઃખ થોડું કંઈ નિમૂલ થાય છે ? એક સત્ત્વગુણુજ પ્રકાશાત્મક જ્ઞાનદ્વારા મુક્ત કરી દે છે. અતએવ તેના સિવાય બીજા ગુણુ નિગુણુજ જાણવા. એવા નિગુણી જનોએ સત્ત્વ ગુણુવાન ભગવાનનો આશ્રય કરીને તદ્દગુણુ ગાયન કરવા તોજ તેમની શોભા છે, નહિ કે વસ્ત્રાલંકારથી.

‘ચંદ્ર પ્રકાશથી પ્રકાશિત થએલા મેઘોએ ચંદ્રનેજ આચ્છાદિત કર્યો.’ એમાં અહંકારનો પ્રભાવ બતાવ્યો છે. જગમાં કેટલાક લોક એવા કૃતદ્ધન હોય છે કે, જેણે પોતાને દ્રવ્યાદિ સમર્પણ કરીને સુશોભિત કર્યા છે, તેનેજ તેઓ શીઘ્ર પોતાની કાંતિથી પરાભૂત કરવા ચાહે છે અને પ્રતિરોધી થાય છે; પરંતુ સજ્જન તો તેમને પોતાની સંપત્તિથી સુભૂષિત કરે છે તથા જનમાં પ્રકાશિત કરે છે. એ વાત અહંતાથી મનુષ્ય કરે છે. જુઓ. ! કૃષ્ણ વાણના મેઘોને જે ચંદ્રમાએ પોતાની કિરણ સંપત્તિથી પ્રકાશિત કર્યા તેનેજ તે આચ્છાદિત કરવા લાગ્યા; પરંતુ ચંદ્રમા સ્વયં તેનેરૂપ હોવાથી તેમનો પ્રતિરોધ નહી મણીને ફરી પણ તેમને પ્રકાશિત કરતા થયા, વાને જનોના અશુભોને તેમનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. ચંદ્રે પ્રકાશિત નહી કર્યા હતા તો આ મેઘ છે એમ લોક કેમ જાણુતે ત્યાં જોઈ શકતે ? સારાંશ કલંકી (પાપી) પુરૂષ, જે પરમાત્માએ પોતાને જનમાં પ્રકાશિત (પ્રસિદ્ધ) કર્યો તેનો ઉપકાર નહી મળીને અહંકારથી તેનોજ નિરસ્કાર કરે છે. રૂપ, ધન, બલ, વિદ્યા ઇત્યાદિ અનેક ગુણોનો પરમાત્મકૃપાથી મનુષ્યમાં વિકાસ થયો છે અને તેથી કરીને તે જન્મલમાં પ્રકાશિત (પ્રસિદ્ધ) થાય છે. પરંતુ અહંકારથી જાણુતો નથી અને ઉદ્વડું તેના તેજસ્વી ગુણોનો તિરસ્કાર તથા નિંદા કરે છે.

‘સંસારી થએલા મયૂરોએ આકાશમાં આવેલા મેઘોને જોઈ આનંદથી

ગર્જના કરીને તેમનું સન્માન કર્યું એમાં આ હેતુ દેખાય છે કે, શ્રીના 'નેતિ નેતિ' ઇત્યાદિ આદેશ વચનોને જોઈને અથવા સાંભળીને જેના અંતરમાં ભવતાપથી તીવ્ર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે તેનેજ અતીવ સુખ થાય છે. પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમીઓને તેજ (નેતિ નેતિ) વચન શત્રુની સમાન સર્વદા ત્રાસોત્પાદક થાય છે. તેથી શું કળ ? પરંતુ સર્વને સંતાપ ત્રાસ-રહિત કરનારો એવો અગ્નિ શત્રુ સાધુઓનો સમાગમજ સુલભ અને આનંદપ્રદ આ જગતમાં છે, એ વાત મયૂર અને મેઘના દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ થઈ. મયૂર શ્રીષ્ઠ તાપથી સંતપ્ત હતા, તેમને અગ્નિ શત્રુ મેઘે દર્શન તથા વૃષ્ટીથી આનંદિ અને શાંત કર્યાં. તે પ્રમાણે સતોથી સાંસારિક તાપની શાંતિ અને આત્માનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

‘શ્રીષ્ઠતાપથી શુદ્ધ થએલા વૃક્ષોએ જ્યારે મૂળથી ઉદ્દકપાન કર્યું ત્યારે તેઓનું શરીર પદ્મવ શાખાદિકાથી વિસ્તાર પામ્યું.’ એમાં આ ભાવ જણવો. જગતમાં એવા બહુ મનુષ્યો જેવામાં આવે છે કે, જે પ્રથમ સાંસારિક તાપથી શ્રમિતચિત્ત અને કૃશ હતા તે વૃક્ષ મૂલવત્ ગુપ્ત અને અદ્ભૂત એવા પોતાના ચરિત્રથી વૃત્તિ (ઉપચરિકા) સંપાદન કરીને તેના વિલાસનો અનુભવ કરે છે, અને તેના જોરથી વૃક્ષવત્ પોતાના આપ્તેષ્ટ વર્ગને વિસ્તૃત કરે છે. પરંતુ વૃક્ષ જેમ સર્વ પ્રકારથી (પત્ર, ફૂલ, ફળ, મૂળ, છાલ ઇત્યાદિકાથી) ઉદાર હોય છે, તદ્દનુસાર તે જો ઐદાર્યશીલ હશે તોજ તેની, વિસ્તૃત કુટુંબની અને સંપત્તિની સફલતા અને શોભા સમજવી. નહીંતો, પક્ષી શું પોતાના કુટુંબનો વિસ્તાર કરતા નથી અથવા પેટ ભરતા નથી ? તે પ્રમાણે તેને સમજવો. એનાથી પરિવાર શૂન્ય એકલો દ્વિજાઘ્રય (પક્ષી શ્રેષ્ઠ, બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ) શુક્ર સકલ જગતને સુખદાયી હોવાથી અતી ઉત્તમ સમજવો. જે શુક્રદેવ પ્રથમ યોગાદિથી કૃશ શરીર અને શ્રાંતચિત્ત હતા તેમણે ગુપ્ત અને અદ્ભૂત ચરિત્રથી ‘અહંબ્રહ્માસ્મિ’ ઇત્યાદિ વૃત્તિ સંપાદન કરીને તેનો અનુભવ લીધો; અને તેજ આનંદાનુભવ જગતમાં ઉદારતાથી અધિકારીઓને પ્રાપ્ત કરી આપ્યો. સમય અવાપિ તે કુટુંબ પરિવારરહિત છે તથાપિ, વૃક્ષવત્ જેણે પોતાના શિષ્ય પરિવારનો વિસ્તાર કરીને, નિરૂપમ ઐદાર્ય પ્રગટ કરી બ્રહ્મસંપત્તિ સમર્પણ કરી તેનું ભવભયથી રક્ષણ કર્યું. એ ઉપરથી કેવલ કુટુંબ તથા આપ્તેષ્ટાદિ પરિવારનું જ દ્રવ્યદિથી પોષણ કરવામાં શોભા નથી એમ જાણીને ઉદારતાથી દીનજનોનું પણ પાલન કરવું એ સ્પષ્ટ થયું.

‘વાયુની પ્રેરણાથી મેઘોએ ભૂતોને ઉદ્દકાન કર્યું.’ એમાં એ ભવ

જાણુવો કે, જે પ્રકારે વાયુપ્રેરિત મેઘ વસુ (જલ)ની વૃષ્ટિ કરે છે તે પ્રમાણે પ્રારબ્ધ કર્મની પ્રેરણા (અનુકૂલતા) થયા વિના આપણને પણ મેઘ સમાન ઉદાર પુરૂષ હોય તથાપિ તેનાથી, વસુ (દ્રવ્ય) લાભ થા નહી. એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને ધીરજતાથી જે રહે છે તેજ નિરંતર સુખી થાય છે.

શ્રી શુકદેવજીએ વર્ષાકાલનું વર્ણન કરીને આ બોધિત કર્યું કે, તે સમયે શ્રીકૃષ્ણજીપી મેઘની કૃપામૃત વૃષ્ટિથી કેવલ ગાયો તથા ગોપાત્રોજ તાપરહિત થયા એટલુંજ નહી પરંતુ પર્વત, વૃક્ષ, વેલી, પત્થર, અરણ્ય છત્યાદિકોથી સકલ પૃથ્વી સરસા (આનંદ યુક્ત) થઈ હતી. અસ્તુ ! અનંતર શરદ ઋતુનો પ્રારંભ થયો એમ વર્ણન છે. તેમાંથી કેટલાક ભાવ કહીએ છીએ.

‘આકાશનો મલ (મેઘ) શરદ ઋતુએ દૂર કર્યો.’ એ ઉપરથી જાણવું જોઈએ કે, સકલ આશ્રમિઓને હૃદયાકાશનો મલ (પાપરૂપ કામકોષાદિ વિકાર) દૂર કરવાને માટે અને શુભ પ્રાપ્તિને માટે એક પરમાત્મભક્તિજ ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. અતએવ શરદની સમાન સકલજનોએ તેની ઇચ્છા કરવી યોગ્ય છે.

‘મેઘોએ સર્વસ્વ ત્યાગ કરી દેવાથી તે શુદ્ધ તેજથી સુશોભિત દેખાવા લાગ્યા.’ એમાં આ ચમત્કાર જાણુવો ઉચિત છે. વસુ (જલ)નો સંગ્રહ કરવાથી મેઘને કૃષ્ણ (કાળો) રૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સકલ વસુ (જલ)ના ત્યાગથી શુદ્ધ (શુભ્ર, સફેદ) રૂપનો લાભ થાય છે. શરદના મેઘ સફેદ હોય છે. તો હે પરમાત્મન ! એમાં તમને કયો મત અધિક પ્રિય છે યા સંમત છે, તે સમજાવું નથી. યાને મનુષ્યે વસુ (દ્રવ્ય)નો સંગ્રહ કરીને કૃષ્ણ રૂપની પ્રાપ્તિ કરી લેવી, કે તેનો સર્વથા ત્યાગ (દાન) કરીને (અવધૂત થઈને) શુદ્ધ, માયા અને તત્કાર્ય મલરહિત એવું બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી લેવું ? જગતમાં પોતપોતાની રૂચીને અનુસારે લોકો સગુણ કૃષ્ણ અથવા નિશુણ બ્રહ્મના ઉપાસક હોય છે અને તે કૃષ્ણ અથવા શુદ્ધ રૂપની પ્રાપ્તિ કરી લે છે. એ ઉપરથી જે લોકો વસુ (દ્રવ્ય) સંગ્રહ કરે છે તેઓની એવીજ ઇચ્છા હોવી જોઈએ કે, પોતાને કૃષ્ણ (કાળો, કલંકી) રૂપની પ્રાપ્તિ થાય તો ઉત્તમ ! તથા જે ત્યાગ કરે છે તેની ઇચ્છા પોતાને શુદ્ધ (બ્રહ્મ) રૂપની પ્રાપ્તિ થાય તો ઉત્તમ ! એમ અનુમાન કરવું યોગ્ય છે. દ્રવ્ય સંગ્રહ કરનારની અપજીર્તિ અને દુર્ગતિ તથા ત્યાગીની નિર્મલ કીર્તિ અને સદ્ગતિ લૌકિક તથા શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે.

‘ઉત્તાન વસુ (છાછરા પાણી)માં રહેનારા જલચરોને પોતાનો આશ્રય જે જલ તે શરદથી કમી થાય છે એ વાત ન સમજી.’ એ ઉપરથી અતિ અદ્ય વસુ (દ્રવ્ય)માં આસક્તિથી વિચરનારા મુદ્ધ પુરુષ પ્રતિદિન પોતાનું આયુષ્ય ક્ષીણ થતું જાય છે એ વાત જાણતા નથી, અને સંસાર કર્મમાં નિશ્ચિંતતાથી રહે છે, તો તેઓમાં અને અલ્પજલ નિવાસી જડ જલચરોમાં શું વિશેષ ? કંઈપણ નહીં. તે જળચરો અજ્ઞ હોય છે પરંતુ, મનુષ્ય જ્ઞાની થઈને પોતાના આયુષ્યની અમૂલ્યતા અને તે નિષ્કૂળ વિષય સેવનમાં ક્ષીણ થાય છે એમ નહીં જાણે તો જડથી પણ જડ કેમ ન કહેવાય ? એ ભાવ જાણવો.

‘શરદ ઋતુમાં સમુદ્રે નિશ્ચળ થઈને ગર્જના બંધ કરી અને મૈત્રી થયો.’ એમાં એ ભાવ જાણવો કે, જેને પ્રયત્ન વિના અપિલ ઉત્તમ વસુ (દ્રવ્ય)ની પ્રાપ્તિ થઈ છે તથા જે સ્વર્ણ (સુવર્ણ) વત્ કાંતિથી સંપન્ન છે, અને કલ્યાણપ્રદ એવા ભગવાનના નામરૂપી રત્નથી જેનું હૃદય શોભામય છે, તેમ સંસારમુક્ત સજ્જનસમુદાયમાં જેની તનુ શોભિત છે, તથા જે સેતુ (મર્્યાદા)ને જાણે છે, જેણે ગર્વોક્તિનો ત્યાગ કર્યો છે, વિધિયુક્ત-વેલાથી (વેદોક્તકર્મથી) જે પ્રદર્શિત છે, તેના અંતરમાં સાર્વકાળ હરિની ભક્તિ (સ્મૃતિ) થાય છે; એ વાત શરદ સમુદ્રથી સ્ફુટ થઈ. કેવી રીતે તે જુઓ ! સમુદ્રને પ્રયત્ન વગરજ નદીદ્વારા સકલ ઉત્તમ વસુ (જલ)ની પ્રાપ્તિ થાય છે, તથા જે સ્વર્ણ એટલે સુ-અર્ણ (શોભનઉદક)થી કાંતિ મુક્ત છે, હિંદુષ્ટ રત્ન જેના હૃદયમાં (અંદર) છે અને મુક્ત સમુદાય (મોક્ષીઓ)થી જેનું શરીર સુશોભિત છે, જે સેતુને જાણે છે અને ગર્વના રૂપી ગર્વનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે તથા વિધિયુક્તવેલા (શસ્ત્રોક્ત કાલ પર્વસ્ત્રી વગેરે)માં જેનું પુજન થાય છે એવા સમુદ્રમાં પરમાત્મા જન્મૃત રહે છે. પરમાત્મા ચાર માસ સુએ છે અને શરદમાં જન્મત થાય છે. સારસંક, શરદ સમુદ્રવત્ જે હોય છે તેમાં પરમાત્માની સ્મૃતિ હોય છે.

‘ખેડુતોએ ખેતીનું પાણી બહાર ન જાય એટલા માટે સેતુ બાંધીને પાણીનો નિરોધ કરી દીધો.’ એમાં એ ભાવ પ્રગટ થાય છે કે, જળની સમાન ચિત્ત પણ અંચળ હોય છે અને તેનો સ્વભાવ તત્સમાન નીચમન કરનારો હોય છે. જળ નીચી ભૂમિપર અને ચિત્ત નીચ વિષય વા મનુષ્ય તરફ દોડે છે. તે ચિત્ત જે કદાચિત્ ખેતીના જલ સમાન નિરર્થક વિષયોની તરફ બહાર દોડ્યું જાય, તો તેના નિમ્મહનો ઉપાય કરવો જોઈએ. સામાન્ય હૃદ વૈરાગ્યરૂપ સેતુ બાંધીને જોગ (શરીર)માં ચિત્ત પ્રવાહનો નિરોધ કર-

વાનું કહ્યું છે. તદ્દતુસાર જે ધીરપુરુષ તેને ક્ષેત્ર (શરીર) બહાર જવા દેતા નથી તેને તે એકુતોના ધાન્ય ફલ સમાન, આત્મફળનો લાભ આપે છે.

‘પુષ્પવનસ્થ સમશીતોષ્ણુ વાયુથી લોકોનો તાપ દૂર થયો પરંતુ ગોપિઓનો નહીં.’ એમાં એવો આશય વ્યક્ત થાય છે કે, શરદઋતુના વાયુ સમાન શીતોષ્ણાદિ દ્વંદ્વમાં જેની સમાન સ્થિતિ હોય છે, તથા જેની અમલ શક્તિ (આત્મશક્તિ) છે, વેદની સકલ શાખાગ્રમાં જેનો પ્રકાશ છે, સંસારવન-જીમિમાં જે નિત્ય પ્રવાસ કરે છે અને જે કૌ-સ્મુમેય(પૃથ્વીપર) ઉત્તમ-તાથી ગણનીય) તથા છત્તયિત્ત હોય છે તે પુરુષનો સંગ, મુમુક્ષુનો બન્ને તાપ નાશ કરે પરંતુ શ્રીપતિના પદકમળમાં આસક્તયિત્ત થએલા ભક્તોનો તાપ તેથી શાંત થતો નથી; એ વાત ગોપિઓના ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થાય છે.

એ પ્રકારે આ અધ્યાયમાં વર્ષા અને શરદઋતુનું સ્પષ્ટ વર્ણન કરીને પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ ધર્મના માર્ગે તે તે ઉદાહરણની યોજનાથી સ્પષ્ટ બતાવ્યા છે. તેમાંથી અહીંઆ કેટલાક ભાવ પ્રદર્શિત કર્યા છે. સારાંશ, કૃત ત્રેતા દ્વાપરમાં પ્રભુવ ધ્યાન, યજ્ઞયાગ, પૂજાર્ચન વગેરે ક્રમથી અથવા ત્રણે યુગોમાં તે સર્વ સાધનોથી કૃતાર્થતા પ્રાપ્ત થતી હતી; પરંતુ કલિયુગમાં રમણીય, સકલ પ્રદેશત્રી એવી પરમાત્માની નામસંકીર્તનાદિ વિવિધ ભક્તિજ કરવી યોગ્ય છે. તેથી કરીને મનુષ્યોને કૃતાર્થતા પ્રાપ્ત થશે, અતએવ સર્વથેય તેની સ્પૃહા રાખવી.

॥ इति शिवम् ॥

અધ્યાય એકવીસમો.

एकविंशे शरद्रम्यवृन्दावनगते हरौ ।

तद्वेणुस्वनमाकर्ण्य गोपिभिर्गीतमीर्यते ॥

અર્થ:—આ એકવીસમા અધ્યાયમાં, શરદઋતુથી રમણીય દ્વીસતા વૃન્દાવન-માં શ્રીકૃષ્ણે જ્યારે વાંસળી વગાડવા માંડી, ત્યારે તે ધ્વનિને સાંભળીને ગોપિઓ-એ જે ગીત ગાયું, તે વણુવામાં આવે છે.

શુકાચાર્ય કહે છે. હે રાગ ! શરદઋતુવડે જેનું પાણી નિર્મલ થયું છે, અને જ્યાં કમલોથી પરિપૂર્ણ એવા જલાશયપરથી પ્રસરી રહેલો સુગંધી વાયુ વહેતો હતો, એવા વૃન્દાવનમાં એક દિવસ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, ગોપાળ તથા ગાયોની સંગાથે જતા હતા. તે વખતે ત્યાં સરોવરમાં, નદીઓમાં અને

પહાડ ઉપર કમલસમૂહ તથા વૃક્ષપંક્તિ પ્રવૃદ્ધિત થઈ હતી; તેમના પુષ્પો-
નાં મકરંદને પીને મસ્ત થએલા બ્રમર અને પક્ષી કિલકિલાટ કરી રહ્યા હતા;
એવા સમયે ગાયોને ચરાવતાં ચરાવતાં ત્હેમણે વાંસળીનો ધ્વનિ કર્યો. મદન-
નને ઉદીપ્ત કરનારા તે અચાજને સાંભળીને ગોકુળની રટસીક સ્ત્રીઓ
પોતાની સખીઓની આગળ ત્હેમના ગુણેનું વર્ણન કરવા લાગી. ત્હેમણે
શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર વર્ણવાનું શરૂ કરી દીધું, પરંતુ ત્હેમની મૂર્તિ ધ્યાનમાં
ઠસતાંજ તેઓનાં ચિત્ત મદનના વેગથી વ્યાકુલ થતાં હતાં, તેથી એ કાચ
કરવાને તેઓ અસમર્થ નાવડી. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વૃન્દાવનમાં ગયા તે વખ-
તનું ત્હેમનું સ્વરૂપ ગોપીઓને યાદ આવતું હતું, અને તેનાથી તેઓનું
ચિત્ત ખળભળી ઉઠતું હતું. ત્હેમના મસ્તકપર મોરનાં પીછાંનો મુકુટ હતો,
નટની જેમ જેમનું શરીર ચિત્રવિચિત્ર વેશથી સુંદર જણાતું હતું. કાનોને
વિષે કર્ણિકાર પુષ્પો રાખ્યાં હતાં, સુવર્ણસમુ પીતલવર્ણનું પીતાંબર પહેરીને
ગળામાં વૈજ્યન્તી માળા ધારણ કરી હતી, અને મુખવતી વેણુ વગાડી રહ્યા
હતા, તથા ત્હેમના સમોવડીઆ ગોવાળીઆ ત્હેમની કીર્તિનું વર્ણન કરી
રહ્યા હતા; આવી તરેહથી ત્હેમણે વૃન્દાવનને વિષે પ્રવેશ કર્યો. ત્હેમની
વેણુના મનોહારી નાદને સાંભળીને ગોપીઓએ ત્હેમનું ચરિત્ર વર્ણવા માંડ્યું
અને પ્રત્યેક પદને વિષે મનમાં ખડી થતી કૃષ્ણ મૂર્તિને તેઓ પ્રેમપૂર્વક
દૃઢ આલિંગવા લાગી.

તેઓ બોલી, નેત્ર ધારણ કરનારા લોકોનાં નેત્રનું ફળ હમે એજ
સમજાએ છીએ કે, નંદના બન્ને છોકરા ગાયોને લલ્લને બ્યારે મિત્રોની સાથે
ચરણમાં જાય છે, તે વખતે વેણુ વગાડનારા અને સપ્રેમ કટાક્ષ દેકનારા
ત્હેમનાં મુખનાં જેમણે દર્શન કર્યા હોય. બીજી બોલી, એ રામ કૃષ્ણ બન્ને
પોતાનાં કંઠમાં આંખાના કોમળ પાંદડા, મોરપીછ, પુષ્પગુચ્છ અને કમલમાલા
ધારણ કરે છે, તથા ભૂરાં પીળાં વસ્ત્ર પહેરે છે અને ગાય છે, તે સમયે
જણે રંગભૂમિ ઉપર ઉત્તમ નટજ ગાયન કરી રહ્યા ના હોય એ પ્રમાણે
ગોપાલોના સમૂહમાં ત્હેમનું શરીર શોભે છે. તોપણ લૌકિક નટના કરતાં આ નટ-
વરની શોભા અધિકજ છે! કેવી રીતે તો જુઓ! રંગભૂમિપર નટસૌક
આપણે સ્ત્રીઓનો વેશ લલ્લને હાવભાવ દેખાડીને પ્રેક્ષક લોકોનાં ચિત્તને
હરી લે છે. પરંતુ આ નટવર તો પોતાનાં રૂપાદિકેથી આપણાંજ મનને
મોહ પમાડે છે, તેથી એને અલૌકિક કેમ નહિ કહી શકાય? એવો નટવર
જેમનાં સમૂહમાં નિરંતર ગાનો નાચનો રહે છે, તે ગોપાલોનું કેવું
અહોભાગ્ય ?

ખીજી દેટલીક કહેવા લાગી, હે સખી ! આ વેણુએ શાં પુણ્ય કર્યાં હશે તે સમજાતું નથી. કેમકે, કૃષ્ણનું અધરામૃત ગોપીઓએજ પાન કરવા યોગ્ય હોવા છતાં એ તો કોઇની પરવા નહિ રાખીને સ્વનંત્રપણે પાન કરે છે અને ખીજને માટે પોતાનો ઉચ્છિષ્ટ રસ અવશિષ્ટ રહેવા દે છે. એ વાત હમે શા ઉપરથી કહો છો એમ પૂછતા હો, તો જુઓ ! પોતાના કુલમાં અગર પોતાના પેટે કોઇ ભગવાનના ભક્તનો જન્મ થાય, તો માતાને તથા વંશના ઘરડા ઘરડા મળુએને જેવો આનંદ થાય છે, તેજ પ્રકારનો આનંદ આ વેણુની માતા નદીઓ અને એના કુલના વૃક્ષ પુરૂષ રૂપ જે વૃક્ષો છે તે સર્વને થયો છે. અને તે દારણુને લઇને તેઓનાં શરીરપર હરખથી રોમાંચ ખડાં થયાં છે, અને આંખોમાંથી આનંદાશ્રુ વહી રહ્યાં છે. “નદીઓના શરીરપર રોમાંચ એટલે પાણી પરનાં કમલ અને અશ્રુ એટલે પ્રવાહ જણાવે. વૃક્ષોનાં રોમાંચ સ્થાનમાં નવા પદ્મવ અને અશ્રુપાતના સ્થાનમાં પાકાં પાંદડાંનું તૂટીને નીચે ખરી પડવું સમજવું. માતા છોકરાને દૂધ પીવડાવીને પેષે છે, તેજ પ્રમાણે વેણુ (વંશ, મુરલી)ને પાણી પીવડાવીને પોષનારી નદીઓ હોવાથી માતાના સ્થાનમાં જાણી લેવી. તથા વૃક્ષ અને વંશ (વાંસ) એ બન્નેનાં કુલ એકજ હોવાથી તેમને કુલના વૃક્ષ પુરૂષની જગ્યાએ જાણવા.”

ખીજી એક કહેવા લાગી, સ્વર્ગની કીર્તિ તો જગતમાં ફેલાઈ રહેલી છે, પરંતુ આ વ્રન્દાવન તેના કરતાંયે અધિક પૃથ્વીની કીર્તિ પ્રસારી રહ્યું છે. કેમકે, શ્રીકૃષ્ણ ચરણકમલના સ્પર્શથી તેને અત્યંત શોભા પ્રાપ્ત થઈ છે. હમે તો નિશ્ચયપૂર્વક સમજીએ છીએ કે ત્રેલોક્યમાં આ વ્રન્દાવન સમાન સ્થળ ખીજે ક્યાંય નહિ હોય. જ્યાં કૃષ્ણની વાંસળીનો અવાજ સાંભળીને મોર પક્ષીને જાણે મેઘની ગર્જના ના થતી હોય એમ ભાસે છે અને તેમને જોઈને ‘આ મેઘજ આગ્યો છે’ એમ માનીને તેઓ નાચવા લાગે છે. અને એવા સમયે તેમનું નૃત્ય જોવા સાર પર્વતોના શિખરો પરનાં સકલ પશુ પક્ષી સ્તબ્ધ થઈ રહે છે. એવો ચમત્કાર ખીજા કોઈ સ્થલમાં જોવામાં આવશે ખરો કે ? ખીજી દેટલીક ગોપીઓ બોલી ઉઠી, પશુઓનીમાં ઉત્પન્ન થવાથી હરિણીઓની બુદ્ધિ જડ ખરી; પરંતુ વેણુનો મધુર સ્વર કાનપર પડતાં વારને તેઓ સવળી પ્રેમયુક્ત કટાક્ષો વડે નંદકુમારનું પૂજન કરવા મંડી જાય છે. એટલુંજ શું ? પરંતુ તેઓના પતિ જે કૃષ્ણસાર છે, તેઓ પણ હૃદયને એ કાર્યામાં સહાય કરે છે. યાને, હૃદયની જેમ રૂપરસ તથા ગાન શ્રવણ કરે છે. અને હમે જો પ્રેમયુક્ત નેત્રવડે શ્રીકૃષ્ણને નીહાળવા

મંડી જઈએ છીએ, તો હમારા પતિએને એ વાત દુઃસહ થઈ પડે છે. એટલા માટે હમારા કરતાં એ હરિણીઓના જન્મને ધન્ય છે, એમાં તે સંદેહ શો ?

ખીજ બોલી, એક વખત વિમાનમાં બેસીને દેવાંગનાઓ ચાલી જતી હતી, તેવામાં શ્રીકૃષ્ણની મુરલીનો મધુર અવાજ તહેમના કાનપર પડ્યો અને તેઓ નીચે જોવા લાગી, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણની સુંદર મૂર્તિ તહેમની નજરે પડી. પછી તો પૂછુંજ શું ? મદનગી તહેમનું ધૈર્ય ગળી ગયું. સારાસારનું જ્ઞાન હુપ્ત થયું, અને હમે હમારા પતિના ખોળાપર સ્થિત થએલી છીએ, તેનો ખ્યાલ પણ તહેમને રહ્યો નહિ. તેઓની વેણીમાંથી પુષ્પ તથા વસ્ત્ર પણ સરી પડવા લાગ્યાં. અપ્સરાઓને પણ આવો મોહ ઉપજ્યો હતો, તો પછી આપણને ઉપજે તેમાં તે શી નવાઈ ? ગાયો પણ પોતાના કાન ખડા કરે છે અને શ્રીકૃષ્ણના મુખમાંથી નીકળતા વેણુધ્વનિરૂપી અમૃતનું પાન કરે છે. તેમજ તહેમનાં વાહરડાં પણ દૂધ પીતાં પીતાં મુરલીનો ધ્વનિ કાન પર પડતાંવારને દેહભાન ભૂલી જાય છે, અને તેમનાં મુખમાંથી દૂધ નીચે ગરી જાય છે. વેણુના મધુર સ્વરને સાંભળવામાં તેઓનાં ચિત્ત એટલાંબધાં ઓતપ્રોત બની ગયાં હોય છે.

અને એકજણ કહેતી હતી કે આ વ્રન્દારણ્યનાં પક્ષી મોટે ભાગે ઋષિજન જ હોવા જોઈએ. કેમકે, તેઓ મુનિઓની પેઠે શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવાને અને વેણુના અવાજને સાંભળવાને બીજા બધા ઉદમ છોડી દઈને પોતાનાં નેત્ર અને કાનને તે તરફ પરોવે છે. મુનિજન પણ વેદોક્ત કર્મના ફલનો પરિત્યાગ કરીને વેદરૂપી વૃક્ષના આશ્રય હેઠળ રહે છે અને શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન થાય એ હેતુથી તહેમની કથાઓ સાંભળે છે. હે સખી ! જીવતાં પ્રાણીઓની આવી દશા થાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? પરંતુ નિર્જીવ નદીઓ પણ શ્રીકૃષ્ણનું ગાયન શ્રવણગોચર થતાંવારને કામવિકારથી સ્તબ્ધ થઈ જાય છે; અર્થાત્ તેમનો પ્રવાહવેગ બંધ થઈ જાય છે. મેઘ પણ કૃષ્ણને પોતાના મિત્ર માને છે, અને જ્યારે તેઓ ગાય રાવતા તડકામાં ફરતા હોય છે, ત્યારે તહેમને માથે પોતાના શરીરનું છત્ર કરે છે; યાને છાયા કરે છે તથા પુષ્પવૃષ્ટિસમો પ્રાણીનો છંટકાવ કરે છે.

ત્રીજી એક બોલી, હે સાહેલીઓ ! અરણ્યમાં રહેનારી બીલડીઓને પણ ધન્ય સમજવી જોઈએ ! કેમકે, શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણકમલનાં કુંકુમ અરણ્યમાં ચાલતી વખતે ધાસને લાગે છે, અને તે જોઈને એ સ્ત્રીઓ તે કુંકુમને લેઈ લેઈને પોતાનાં મુખ તથા સ્તનપર લગાડીને કામપીડાને દૂર કરી

દે છે. પરંતુ આપણને અરણ્યમાં જઈને તે કુંકુમ મેળવીને આપણી પીઠા દૂર કરવાને પ્રસંગ આવતો નથી તેથી આપણે અભાગણી સમજવી. હે સખી ! ગોવર્દન પર્વત તો ભગવદ્ભક્તોમાં શ્રેષ્ઠ સમજવો. કેમકે, તે તો ગાયો સહિત બ્રહ્મરામ કૃષ્ણને ઉદક, તૃણ, કંદમૂળ, ગુહા ઇત્યાદિ સમર્પણ કરીને તેઓને સત્કારે છે. એથી તેની ધન્યતાને તે કાણ વણવી શકે તેમ છે ? જેમની મધુર મુરલીને સાંભળીને શરીરધારી પ્રાણી સ્થાવરસમાન થઈ જાય છે, અને વૃષાદિ સ્થાવર પ્રાણીઓનાં શરીરપર રોમાંચ વગેરે જંગમ પ્રાણીઓના ધર્મ જોવામાં આવે છે. એ કેવું આશ્ચર્ય ? શુકદેવ કહે છે હે રાગ ! આ પ્રકારે એ ગોપીઓ વૃન્દાવનવિહારી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની અનેક લીલા પરસ્પરની આગળ વર્ણવતી હતી અને ત્હેમનાં સ્વરૂપને વિષે વિલીન થઈ જતી હતી.

ભાવાર્થદીપિકા.

‘શરદ ઋતુમાં કમલગંધ યુક્ત વાયુ વહેવા લાગ્યો, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ વૃન્દાવનમાં મુરલી વગાડી વિહરવા લાગ્યા,’ એમ જે કહ્યું છે, તેપરથી એ ભાવ જાણી લેવો કે, જે વખતે યોગીલોક દેહેન્દ્રિયાદિ સમૂહનાં વાયુનું આકર્ષણ કરીને પટ્યક્રનું ભેદન કરે છે અને સુપુન્નાદ્વારા ચલાવીને સહસ્ત્ર-દશ કમલમાં લઈ જાય છે, તે વખતે તેઓને દશપ્રકારના (અનાહત) નાદ સાંભળાય છે, અને એવાજ કાળમાં કાર્ય કારણાતીત આનંદરવરૂપ જે આત્મા છે, તે એ આનંદપ્રદ હૃદય પ્રદેશને વિષે સ્ત્રેષ્ઠાથી વિહાર કરે છે, એટલે સાક્ષાત થાય છે. આ પ્રકારે ખાસ કરીને કૃતયુગના લોક ધ્યાન ધારણાદિક વડે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરી લેતા હતા, એ પ્રમાણે તે યુગના ધર્મ શરદાદિ વર્ણનદ્વારા શ્રી શુકદેવે જ્ઞાસુ રાગન પરીક્ષિતિને કથી દીધા છે. પરમાત્મા નાદ (ધ્વનિ) વડેજ લક્ષ્યીભૂત થાય છે, અને તે નાદ કણુંને વિષેજ સ્થિત છે; તેથી યોગીલોક તેને આ ગો-કુલ (દેહેન્દ્રિયાદિ સમૂહ)ને વિષે શ્રવણ કરીને સદાનંદરૂપ આત્માને પ્રત્યક્ષ કરીને ત્હેના સ્વરૂપને વિષે તદ્દલીન થાય છે અને ગુણાનુવાદ ગાય છે. જે પ્રકારે ગોપીઓ ગોકુલમાં સ્થિત થઈને શ્રીકૃષ્ણનો વેણુધ્વનિ કાનવડે સાંભળીને ત્હેમની લીલા ગાવા લાગી હતી. નાદથી કેવા પ્રકારે ઇશલાભ થાય છે તેનું કાંઈક દિગ્દર્શન કરવામાં આવે છે.

ચિત્ત સ્વાભાવિક રીતેજ સંચળ હોવાથી નિશ્ચયપણે થનારા સુખને

જાણતા નથી. એજ કારણથી ભગવાન શંકરજીએ પાર્વતિને તે સુખના અનુભવને ખાતર મનને સ્થિર કરવા સાર લયયોગ કહ્યો છે. તેના અનેક ભેદ છે, તોપણ તે સઘળામાં નદનુસંધાનજ શ્રેષ્ઠ છે. અર્થાત્ દક્ષિણ કાનમાં સ્થિત અનાહત નાદનું શ્રવણ તે સમસ્ત જગત્માંહેના બાહ્ય પદાર્થોની વિસ્મૃતિનો હેતુ છે. વ્યવહારમાં પણ જોવામાં આવે છે કે, ગાયન વાદ્યાદિ નાદને વિષે લુપ્ત થએલા મનુષ્યને તમામ કાર્યની દેહાદિકની પણ વિસ્મૃતિ થાય છે. ભ્રમર મકરંદનું પાન કર્યા પછી જેવી રીતે તે કમલની બહારની કેસરની સુગંધની આકાંક્ષા રાખતો નથી, તેજ પ્રકારે અનાહત નાદને વિષે આસક્ત થએલું ચિત્ત તેના સિવાય બીજા વિષયોની ઇચ્છા કરતું નથી. મનરૂપી મત્તાદાથી વિપયકધાનમાં સદા દ્રવ્ય રહે છે, તેને વશ કરવાને માટે નાદનું અનુસંધાનજ અંકુશ સમાન છે. એટલા માટેજ, યોગી લોક સ્થિરાસન થઈને પોતાના કાનોને આંગળીઓથી બંધ કરી દે છે, અને કર્ણના અવાજને સાંભળીને નાદાનુસંધાનની ક્રિયા કરે છે. શરૂઆતમાં અનેક પ્રકારના નાદ સાંભળવામાં આવે છે, પરંતુ જેમ જેમ અભ્યાસની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ તેમ સૂક્ષ્મનાદ સાંભળવામાં આવે છે. યથાર્થ અનાહત નાદ જ્યારે શ્રવણગોચર થાય છે, ત્યારે તેના અંતર્ગત ઇશ્વરનાં દર્શન થાય છે અને ત્યાર બાદ પરમાત્માને વિષે મનનો લય થતાં હવે પરમપદને પામે છે. નાદરૂપથી જે કાંઈ શ્રવણ થાય છે, તે મહાશક્તિમાન ઇશ્વર જાણવા, અને શબ્દરહિત જે નિરાકાર સ્થિતિ તેજ પરંબ્રહ્મરૂપ સમજવું. અર્થાત્ નદની અવસ્થામાં સગુણ બ્રહ્મનો અનુભવ અને ત્યાર બાદ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અનુભવ થાય છે. અસ્તુ !

‘પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ વૃન્દાવનમાં અને ગોપીઓ ગોકુળમાં હતી; તહેમની વેણુના નાદને સાંભળીને તહેમનાં પરોક્ષમાં (ગેરહાજરીમાં) તેઓ ગુણગાન કરતી હતી.’ એમાં એ સૂચવ્યું કે, શ્રુતિઓ સુદ્ધાં સચ્ચિદાનંદ પરબ્રહ્મને પરોક્ષતાથીજ વર્ણવે છે. તેમને પણ સદ્વસ્તુ કયાં અપરોક્ષ (પ્રત્યક્ષ) થાય છે ? અને જો સદ્વસ્તુ અપરોક્ષ થાય, તો ત્યાં વર્ણ્ય, વર્ણુન અને વર્ણુનકર્તા ઇત્યાદિ ત્રિપુટીનોજ નાશ થઈ જાય છે. એટલા માટે, એ શ્રુતિઓ સદ્વસ્તુના નાદને લક્ષીભૂત કરીને દૂરથીજ વર્ણુનમાં તત્પર થાય છે, અને સદ્વસ્તુ (બ્રહ્મ, આત્મા)ના ઉપર આરોપણ કરવામાં આવેલા સકલ વિશેષોનું — નામરૂપાત્મક જગતનું નિરસન કરીને, યાને, ‘એ આત્મા નથી,’ ‘એ આત્મા નથી’ એવો બાધ કરીને સર્વાધિષ્ઠાનભૂત સન્માત્ર નિર્વિશેષ આત્માને દેખાડી આપે છે. નહિ કે, ‘આ આત્મા છે’ એવો સાક્ષાત્ નિર્દેશ કરે છે. અસ્તુ !

‘પરમાત્માએ વેણુને હાથમાં ધારણુ કીધી અને વગાડી.’ એમાં ત્હે-
મણે એ ભાવ પ્રકટ કર્યો કે જે મનુષ્ય અંદરથી તેમજ બહારથી સાંભ-
લેય છે, યાને કપૂર અગર સુવર્ણ સમાન એકવર્ણુ થાય છે; નહિ કે અંત-
રમાં એક અને બહાર કાંઈ જૂદોજ એવો વિષમ થાય છે, તથા જે શ્રુતિને
(વેદને) અનુકૂલ એવોજ ધ્વનિ (ભાષણુ) કરે છે, પાખંડીઓની પેઠે નહિ.
તે મ્હને ઘણો પ્રિય થઈ પડે છે. પછી લોકદૃષ્ટિએ ભલે તે જડ-મૂઠ
હોય અને દુર્જન હોય ! દૃષ્ટાંતમાં કહે છે કે, વેણુ (વાંસ) અંદર બહાર
સરલજ હોય છે અને શ્રુતિ (કાન)ને અનુકૂલ-મધુર શબ્દજ કરે છે, તેટલા માટે
પરમાત્માએ તેને હાથમાં ધારણુ કરી છે. લોક તો તેને જડજ માને છે, પરંતુ
પરમાત્માના હાથનો સ્પર્શ થયા બાદ તેનામાં જડતા કેમ કરીને રહી શકે ?
જે વેણુનો ધ્વનિ સાંભળીને ચરાચર વર્ણીભૂત થઈ જાય છે, તેનાં ભાગ્યને
કેણુ વર્ણવી શકે તેમ છે ? અથવા, જેમાં મુક્તો (જીવ-મુક્તો)ની ઉત્પત્તિ
થાય છે, તે વંશ કુલ ગમે તેવો હોય તોપણ તે મ્હને ઘણો માન્ય થઈ
પડે છે; એ આશયથી પરમાત્માએ તેને પોતાના હાથનો આશ્રય આપીને
તેનો ઉદ્ધાર કર્યો એમ સમજવું. વંશ (વેણુ, વાંસ)માં મુક્ત (મોતી) ઉત્પ-
ન્ન થાય છે એ વાત પ્રસિદ્ધજ છે.

‘વેણુને મુખ વતી વગાડી,’ એમાં એ આશય પ્રતીત થાય છે કે,
જેનાથી મુક્ત (મોતી અને જીવ-મુક્ત)નો ઉદય થાય છે, તે કુ-વંશ
(કુત્સિત કુલ, અને કુ-પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થનારી વેણુ) જડ થાય એ ચુકત
નથી, તેથી દીન વત્સલ પ્રભુએ તેનાં મુખને પોતાનાં મુખ સમીપ કરીને,
તેમાં વાયુ પૂરણુનાં નિમિત્તથી પોતાના મુખ્ય (શ્રેષ્ઠ, મુખ સંબધી) મંત્રને
ઉપદેશ્યો અને તેને મ્હોંએથી શ્રુત્યર્થ (વેદાર્થ, ગાયનના સ્વર ગતિ) કઠ-
વીને લોકોનો ભ્રમ દૂર કર્યો કે, એ જડ નથી પરંતુ ચિદ્રૂપ છે. ગુરૂ શિષ્યને
મંત્રનો ઉપદેશ કરીનેજ સદ્રૂપ ચિદ્રૂપ બનાવે છે, અને ત્હેની અવિદ્યાથી
ઉત્પન્ન થએલી જડતા દૂર કરી દે છે, એ વાત જાણીતી છે. પરમાત્મા
અનાદિ હોઈ, ગુરૂ વગેરેઓના પણ ગુરૂ હોવાથી ત્હેમને કુ-વંશ (ભૂમી
માંહેથી ઉત્પન્ન થએલ)ની જડતા દૂર કરવામાં શી કડીણુતા નડવાની હતી ?
ત્હેમની કૃપાથી જડના જ્ઞાની અને જ્ઞાનીના જડ થઈ શકે છે.

પરમાત્માના હાથનો આશ્રય જેને પ્રાપ્ત થાય, તે સર્વદા સર્વત્ર
માહાત્મ્યને મેળવે છે- વેણુ જે પ્રથમ ધરા (પૃથ્વી)ની આશ્રિત હતી,
તે અધરાશ્રિત થઈ; યાને પરમાત્માનાં અધરોષ્ટને વિષે જઈને સ્થિત
થઈ, અને જે રસાંકુમેદક (પૃથ્વીને ભેદનારો, અને રસનો ભંગ કરનારો)

હતો, તે ઇશ મુખ રસનો અનુયોગ કરનારો થયો તથા જેની કૃત્વશ્ચિ (પૃથ્વીમાંથી જન્મ અને કુલિત જન્મ) થઇ હતી, તે ઉત્તમ વંશ (કુળ અને વાંસ) ને વિષે પૂછ્યો, તેનો હેતુ તેને પરમાત્માના હાથનો આશ્રય મળ્યો તેજ. ઘણા પુણ્યવડેજ ભગવાનનો આશ્રય મળે છે. જે વેણુએ અખંડ શીતોણુ, પવન, વૃષ્ટિ ઇત્યાદિ સહન કરીને પોતાનાં શરીરને સૂકવી નાંખ્યું અને ઘણા વખત સુધી તપ કર્યું તથા શસ્ત્રાદિથી તેને કાપીને તેના શરીરની અંદર છિદ્ર કરવામાં આવ્યું તો પણ તેણે તે દુઃખ સહન કર્યું, તે તપ નિતિક્ષા ઇત્યાદિનું તેને ફળ મળ્યું કે પ્રભુએ તેને હાથમાં પકડી અને તેના મુખને વિષે પોતાનાં મુખનો મુખ્ય (ઉપનિષદ વગેરેએ પ્રતિપાદિત કરેલો) રસ પૂરેપૂરો ભરી દીધો. પછી શું તે મધુર ના બોલે? અને અખિત્ર પ્રાણી શું તહેની પાસે હાથ જેડીને ઉભાં ના રહે? તાત્પર્ય, જન્મ જન્મોંતરમાં જ્યારે સુકૃત સંપાદન થાય, ભારેજ એવો ઇશ આશ્રય અને બ્રહ્મરસનાં પાનવડે કૃતાર્થતા પ્રાપ્ત થશે. અસ્તુ !

‘ગોપીઓએ મોરનાં પીછાં વગેરે ઘણાં જેમણે કર્યાં હતાં એવા ભગવાનની ભૂતિને હૃદયને વિષે ધારણ કીધી હતી’ એ ઉપરથી એમ સમગ્રય છે કે, પરમાત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ સત્યજ્ઞાન, આનંદ તેમજ અનંતાત્મક છે, એ પ્રમાણે નિરંતર ચિત્તને વિષે જાણીને ધ્યાનને માટે તો સકલ સૌખ્ય અને પ્રેમના સ્થાનરૂપ એવી જે તહેમની વિશેષ આકૃતિ છે, તેનો સ્વીકાર કરવો; અને કૃતયુગના સમયના લોકો એમજ કરતા હતા.

‘પરમાત્માનાં મુખનું દર્શન એજ નેત્રવારી લોકનાં નેત્રનું ઉત્તમ ફળ’ એમ જે કહ્યું તે યથાર્થજ છે. છાંદોગ્યમાં પિતા આશ્વિણે શ્વેતકેતુને જે જે પૂછ્યું હતું કે, જે એક વસ્તુનાં શ્રવણવડે સંપૂર્ણ અશ્રુન પદાર્થોનું વિજ્ઞાન થાય છે, અને જે એક વસ્તુનાં મનનવડે કરીને સંપૂર્ણ અવિદિત પદાર્થોનું વિજ્ઞાન થઇ જાય છે, એવી વસ્તુ તું જાણે છે? તે એજ વસ્તુ (બ્રહ્મરૂપ શ્રીકૃષ્ણ) હોવાથી, અને તે એકને જોવાથી સંપૂર્ણ અદૃષ્ટ પદાર્થોનું દર્શન થતું હોવાથી, તે પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનાં મુખને જોમનાં ચક્ષુએ જોયું હોય, તો તેનાં કરતાં તેઓને બીજું ઉત્તમ ફળ કયું મળવાનું બાકી રહ્યું હોય? અને તે નેત્રોનાં કરતાં અધિક ધન્ય બીજું કોણ હોઇ શકે? કોઇ પણ નહિ.

‘એ વેણુએ શું પુણ્ય કર્યું હશે.’ એ પ ગોપીઓએ જે કહ્યું તે તહેમને આશ્ચર્ય લાગવાથી. કેમકે, તહેમના મનમાં એમ હતું કે પુણ્યવાનને જાડ (સ્થાવર થોળિને વિષે) જન્મ પ્રાપ્ત થાય નહિ અને પાપીઓને પરમાત્માનો

મુખ્ય (મુખ સંબંધી અને ઉપનીપદે પ્રતિપાદન કરેલો) રસ સુલભ થતો નથી. પરંતુ અંદિઆં તો એ અદ્ભુતજ થાય છે કે, એ વેણુનો જન્મ **જડ** (સ્થાવર યોનિમાં અને મૃદ) હોવા છતાં પણ એ સદ્ગતિરૂપ કૃષ્ણના મુખ્ય રસનો ઉપભોગ કરે છે ! વેણુ વગાડતી વખતે અધરોઠપર રાખવામાં આવે છે, તેના ઉદ્દેશથી એ વાત કહી છે, એમ સમજવું. અને વળી જુઓ! હે સખી ! કોઈ મનુષ્ય આ જગતમાં કોઈના યત્કિંચિત્ પદાર્થને પણ હરી લે, તો ત્હેને પાપી સમજીને કોઈ ત્હેનો સ્વીકાર કરતું નથી. અને આ વેણુ ધરાનાં અધરને વિષે સ્થિત થઈને હમારા અમૃતનું હરણુ કરે છે, તો પણ શ્રીકૃષ્ણે તેને પોતાના હાથનો આશ્રય આપ્યો, તેનું હમને ધણું આશ્ચર્ય ઉપજે છે.

‘વૃંદાવન આ પૃથ્વીની કીર્તિને સ્વર્ગના કરતાંયે અધિક કરી રહ્યું છે.’ એવું ગોપીઓનું કથન સત્યજ સમજવું. જેના ભાલપટલ ઉપર ઉત્તમ અર્થયુક્ત **પદ** (અક્ષર)ની પંક્તિ હોય છે, યાને ઉત્તમ બ્રહ્મલિપિ લખાએલી હોય છે, તે પુર-પને એ ભાલ સ્થલ આ જગતમાં વિપુલ કીર્તિયુક્ત કરી દે છે; યાને ભાગ્યવાનની કીર્તિ સર્વત્ર થાય છે, એ ભાવ. અને આ વૃંદાવન પ્રદેશમાં તો સાક્ષાત્ લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણની ઉત્તમ **પદ** પંક્તિ શોભિત થઈ છે, તો આ પૃથ્વીને વિપુલ કીર્તિનું પાત્ર કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ? જુઓ ! પૃથ્વીરૂપી સ્ત્રીનું વૃંદાવન એ ભાલ-પટલ છે, અને સફલ સાંભાગ્યના સ્થાન સમા શ્રીકૃષ્ણ તેના ઉપર તિલકની પેઠે શોભી રહે છે. ભાલપટલપર સાંભાગ્ય સૂચક કુંકુમનું તિલક થાય છે, તે પ્રસિદ્ધ છે. જેના કપાળપર શ્રીકૃષ્ણરૂપી તિલક વિરાજતું હોય, તેનાં ભાગ્યને તથા તેની કીર્તિને કાણ વર્ણવી શકે તેમ છે ? સ્વર્ગ અને સ્વર્ગીય દેવના કરતાંયે વિશેષ સમજવું.

‘હમારાં કરતાં હરિણીઓના જન્મને ધન્ય.’ એમ કહ્યું તે કેવી રીતે તો જુઓ ! મોટા મોટા મુનિઓને યજ્ઞ કરવા સાર કૃષ્ણસાર (કાળી પીઠ-વાળો હરણુ)થી યુક્ત પ્રદેશ દુર્મિલ થઈ પડે છે, તે કૃષ્ણસાર (હરણુ) પતિઓ સહિત હરિણીઓ કહ્યુંને આનંદપ્રદ એવો શ્રીકૃષ્ણની વેણુનો મધુર ધ્વનિ સાંભળીને તેને (કુણ્ણ)નેજ સારભૂત સમજે છે, તેઓના જેવું બીજા કોનું એવું ભાગ્ય હશે ? એટલુંજ શું ? પરંતુ શ્રીકૃષ્ણનું સુંદર મુખ તેઓ જોતી હોવાથી, હમારાં નેત્રને તેઓનાં નેત્રની જે ઉપમા અપાય છે, તેપણુ સફળ થઈ એવો તેઓનો આશય જાણવો.

‘અપ્સરાઓને મોહ થયો ત્યાં હમારી શી વાત ?’ એમ ગોપીઓએ કહ્યું છે, તે સત્યજ. અપ્સરાઓ નિરંતર સુખમાં સ્થિત થએલી, અર્થાત્

સુ-સ યાને શોભન આકાશને વિષે વિમાનમાં બેસીને વિચરનારી અને સ્વર્ગીય અનેક વિષયોપભોગનું સુખ લેનારી હોવા છતાં તેઓ શ્રીકૃષ્ણને જોઈને વારંવાર મોહિત થઈ ગઈ, ત્યાં બ્રૂમીપર પૈદલ ચાલનારી અને વિષય-સુખવિહીન ગોપીઓ મોહિત થઈ જાય એમાં આશ્ચર્ય સરખું શું છે !

‘ગાયો તથા વાહરડાં વેણુના ધ્વનિને એકાગ્રતાથી સાંભળતા હતા.’ એ ઉપરથી એ ભાવ જાણી લેવો કે, જેઓ નિરંતર ગોવિન્દનું ચિન્તન કરે છે તથા ગીતામૃતને રચિપૂર્વક સેવે છે, તેઓ ભલે સ્ત્રીઓ હોય, આળસ હોય, પશુપક્ષી હોય તોપણ આ જગતને વિષે તેઓનો જ જન્મ સફલ થયો છે, એમ જાણવું.

‘દશરૂપને અવલોકીને ગીતામૃતનું પાન કરનારાં પક્ષીઓ મુનીઓજ હશે’ એમ કહ્યું, તે એ જન્મેની સમાન સ્થિતિ જોઈનેજ. મુની આગમ (વેદ)ની અનેક શાખાઓનો આશ્રય કરીને, નેત્રોને મીચીને આત્મવિષયક (ઉપનિષદરૂપ) વાણીને ઉચ્ચારે છે અને ગીતામૃતનું પાન કરતાં કરતાં ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. તે પ્રમાણે પક્ષી પણ આગમ (વૃક્ષો)ની અનેક શાખા (ગાળી)નો આશ્રય કરી રહ્યા હતા અને શ્રીકૃષ્ણની તરફ પોતાનાં નેત્રોને દર્શનને કાળે તથા કાનોને ત્હેમનાં મુખનાં ગીતરૂપી અમૃતનું પાન કરવા ખાતર લગાડી રહ્યાં હતાં. એથી તેઓ મુનીઓનાં સમાન કેમ ના હોઈ શકે ? પશુપક્ષી ઇત્યાદિકોમાં પણ જ્ઞાન હેય છે; જન્માન્તરનાં કોઈ કર્મને લીધે તેઓને ભલે એવી યોગિ પ્રાપ્ત થઈ હોય, તોપણ શું થયું ? અને વસ્તવિક રીતે કેટલાક મુનીઓ પણ વૃન્દારણ્યને વિષે પક્ષીઓનાં રૂપથી સ્થિત થયા હતા. કેમકે, ત્યાં નિરંતર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનાં દર્શન તથા મધુરગાન શ્રવણ અને અનેક પ્રકારની અલૌકિક લીલા જોવામાં આવે એ હેતુથી. અરતુ !

‘નદીઓ પણ ગાયન સાંભળવાને સ્તબ્ધ થઈ જાય છે’ એમાં એ હેતુ જાણી લેવો કે, જેઓની જહમય (અતિશય મૂઢ) સ્થિતિ છે, વાસ્તવિક જલમય સ્થિતિ (હ અને લ નો અભેદ) છે, તે નદીઓ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના મુખનો ગાયન ધ્વનિ સાંભળીને પ્રવાહિત જલના વેગને બંધ કરીને તટરથ થાય છે, અને પોતાના તરંગરૂપી હાથવતી ત્હેમને આલિંગન આપવાને ઉત્સુક થાય છે. તો જે લોક જડ નથી અર્થાત્ સજીવ છે, તોપણ શ્રીકૃષ્ણ-મુખ નિર્ગત ગીતાદિ અમૃતનું પાન કરવા સાર પોતાના હૃદયને વિષે રહેલા વિષય સંબંધી પ્રવાહને બંધ કરી દઈને શ્રવણ પરાયણ થતા નથી, અને ત્હેમનાં રૂપનું નિરીક્ષણ કરવા સાર નેત્રેન્દ્રિય ઉલ્લાસિત કરતા નથી, તેઓને

શું કહેવું ? 'તે શવાઃ પુરુષા લોકે યેષાં હૃદિ ન કૈશવઃ।' જેમના હૃદયને વિષે કૈશવની સ્થિતિ કોઈ કાળે થતી નથી, પરંતુ નિરંતર વિષયોની થાય છે તે પુરુષને શવતુલ્ય સમજવા. એ વચનાનુસાર શ્રીકૃષ્ણલીલા ગાન, શ્રવણ, વર્ણન કરવાને પરાક્રમ્ય થએલા લોકોને સજીવપ્રેત સમાન સમજવા એ શું અયુક્ત છે ?

‘ગોપીઓએ પોતાના કરતાં ભીંડડીઓનાં ભાગ્યને વિશેષ વર્ણવ્યું છે’ તે મથર્થજ ! વાસ્તવિક અધમ કોટિની જે ભીંડડીઓ, તેઓ ભગવાનના પાદમ્બજને વિષે અનુરાગ રાખવાથી નિસ્સીમ ઉચ્ચ કોટિને પ્રાપ્ત થઈ, ત્હેમનાં ભાગ્ય અને પુણ્યપુંજની ગણતરી કોણ કરી શકશે ? અહ્મદેવ પણ તેમ કરવાને નિપુણ થઈ શકે નહિ, ત્યાં ગોપીઓની શી વાત ? તથાપિ તેઓ એમનું અગણ્ય પુણ્ય છે એમ ડગલે ડગલે બોલતી હતી.

‘મેઘ આત્મસ્વરૂપ (દેહ) તુલ્ય શ્રીકૃષ્ણની ઉપર પોતાના દેહની છાયા કરે છે,’ એમ ગોપીઓએ કહ્યું, તેમાં ત્હેમનો આશય એજ હતો. હમે કૃષ્ણરૂપી ધનને પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ કામાગ્નિના તાપને સહન કરીએ છીએ એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય !! વાસ્તવિક રીતે એ કૃષ્ણ કામના છત્રજ છે. છત્રથી છાયા થઈને તડકાનો ત્રાસ થતો નથી, તેજ પ્રમાણે કૃષ્ણ ધનના આશ્રયથી કામરૂપી તાપની બાધા નહિ થવી જોઈએ અને શીતલતા મળવી જોઈએ, પરંતુ ઉલટું તાપાધિક્ષ થાય છે, તેથી આપણું દુર્ભાગ્યજ સમજવું બીજું શું ? સદેહ મેઘ હોય છે (જેમાં વિશેષ જળ હોતું નથી) તોપણ તેના આશ્રયથી પણ (માથા પર આવવાથી) છાયા થાય છે, પરંતુ આ કૃષ્ણવર્ણ (જેમાં ખૂબ પાણી ભરેલો) મેઘ હોવા છતાંયે તેની છાયા (કૃપા) બીલકુલ હમારા પર પડતી નથી અને કામરૂપી તાપ દૂર થતો નથી એના કરતાં વિશેષ આશ્ચર્ય બીજું શું હોઈ શકે ?

‘ગોવર્દનનેજ હરિદાસવર્ષ એમ કહ્યું’ તે મથર્થજ ! જે હરિદાસ અનન્ય-તાથી નિત્ય પરમાત્મા તથા ત્હેમના બંધનોનો ઉત્તમ અર્ચનાદિ સત્કાર કરે કરે છે, ત્હેનેજ સકલાર્થની પ્રાપ્તિ કરાવી આપનારા પરમાત્માનાં ચરણ કમલનો લાભ થાય છે, એ વાત નિર્ણયિત થઈ. ગોવર્દન પહાડની આ પ્રકારની સ્થિતિ હોવાથી ત્હેને, અહ્મદિદેવ તથા ઋગ્વેદ આદિવેદ જેમના ચરણની ધૂળ શું હમને પ્રાપ્ત થશે કે ? એ પ્રકારે ખચ્છા કરે છે, તે શ્રીકૃષ્ણ ચરણનો લાભ થયો; તેમ છતાં તેણે પોતાનો સત્કારનો નિયમ છોડ્યો નહિ. એવી રીતે જે કોઈ અતિથિ જનોનો અર્ચનાદિથી સત્કાર કરવાને આસક્તચિત્ત થાય, તેજ આ જગતને વિષે હરિદાસોમાં શ્રેષ્ઠ અને પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત થાય. પછી લોકદૃષ્ટિથી બલે

તે જડ પણ ક્યાં ન નહિ હોય ? તોપણ પરમાત્માની કીડાનું સ્થાન તે થાય છેજ. જેવી રીતે ગોવર્દનને લોક જડ સમજતા અને જોતાજ હતા, પરંતુ ઉપરોક્ત ગુણસંપન્ન હોવાથી, તે શ્રીકૃષ્ણના વિહારનું સ્થાન બન્યો હતો તેવી રીતે.

‘વેણુનો ધ્વનિ સાંભળીને ચરાચરના ધર્મ પરસ્પરમાં વિપરીત થઈ ગયા.’ એમ એક ગોપીએ કહીને આશ્ચર્ય બતાવ્યું. ત્યારે એકે કહ્યું, એમાં શું આશ્ચર્ય ? પરંતુ જે ધ્વનિએ અંગ (અંગ રહિત) જે કામ ત્હેને પણ સાંગ અંગ સહિત અને રૂપસહિત કર્યા એ ખરું આશ્ચર્ય ! એ પ્રકારે વેણુગીત નાં વર્ણનથી મહર્ષિ વ્યાસજીએ એ બોધ કર્યો છે કે, ગોપીઓની પેઠે જે અનન્યભાવથી રમાપતિનું ચિન્તન થાય, તો તે પુરૂષને આત્મરૂપની પ્રાપ્તિ દુર્ધટ થઈ પડતી નથી. વેણુગીતસહિત ઇશચિંતન કરનારા પુણ્યવાનની આગળ વેદ બોધિત યજ્ઞનું ફળ પણ આણું જેટલુંજ થાય છે. પરમાત્મા જેનો અંગિકાર કરે છે તે જડ હોય તથા અનેક છિદ્રોવાળો હોય, તોપણ તે એમનાં સ્વરૂપનો દર્શક થાય છે. એને માટે વેણુજ પ્રમાણ છે ! તે અનેક છિદ્રયુક્ત અને જડ હતી, પરંતુ પરમાત્માએ તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો, તેથી તેના ધ્વનિથી ગોપીઓનાં મનને વિષે શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ પ્રકટ થઈ ગઈ. એટલા માટે આપણે નિરંતર શ્રીઇશપદનું ચિન્તન કરતા રહેવું અને વિષય ચિન્તનનો અભ્યાસ છોડી દેવો.

॥ इतिशिवम् ॥

અધ્યાય બાવીસમો.

દ્વાવિંશે ગોપકન્યાનાં વસ્ત્રાહરણલીલયા ।

વરં દત્વા ગતો કૃષ્ણો યજ્ઞશાલામિતીર્યતે ॥

અર્થ:—આ અધ્યાયમાં, શ્રીકૃષ્ણે ગોપ કન્યાઓની વસ્ત્રાહરણરૂપી લીલા કરીને તેમને વરપ્રદાન કર્યું અને ત્યાંથી યજ્ઞશાળાને વિષે મમન કર્યું, એવી કથા વર્ણવેલી છે.

શુકદેવ કહે છે હે રાજા ! હેમંતઋતુના પ્રથમ (માર્ગશીર્ષ) માસમાં નંદના ગોકુળને વિષે રહેનારી ગોપ કુમારીઓએ હવિષ્યાત્ન ભક્ષીને કાત્યાયની દેવીનાં પૂજનરૂપી વ્રતનો પ્રારંભ કર્યો હતો. અરજોદયના સમયે તે કુમારી-કાઓ જમુનામાં સ્નાન કરીને તેને કિનારે રેતીની દેવીની પ્રતિમા કરીને, ગંધ, પુષ્પ, ઘૂપ, દીપ, ફળ વગેરે સર્વોપચારથી ત્હેનું પૂજન કરતી હતી.

તથા હે કાલ્યાણી, ખડામાથે, હે દેવી, નંદરાજના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ મને પતિ મળે એ મંત્રનો પોતાના મનમાં જપ કરીને દેવીની પ્રાર્થના કરતી હતી. એવી રીતે ત્હેમણે એક મહિના સુધી વ્રત કર્યું. તેઓ નિત્ય સ્થવારના પ્હોરમાં વહેલી ઉઠતી હતી અને પરસ્પરના હાથમાં હાથ નાંખીને જમુનાપર જતી વખતે શ્રીકૃષ્ણલીલાનું મ્હોંએથી ગાયન ગાતી હતી. નદીપર આવ્યાબાદ પોતાનાં વસ્ત્ર ત્યાં ઉતારીને મુકતી હતી અને કૃષ્ણલીલા ગાતી ગાતી પાણીને વિષે આનંદભેર વિહાર કરતી હતી.

આ પ્રકારે ચાલી રહેલું ગોપીઓનું વ્રત પોતાની પ્રાપ્તિને કાળજેજ છે એવું જાણીને, લગવાન શ્રીકૃષ્ણ ત્હેમને તેઓનાં કર્મનું ફળ આપવા સાર મિત્રો સહિત ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આવ્યા બાદ, તે ગોપીઓનાં વસ્ત્ર ત્હેમણે ઝટ ઉપાડી લીધાં અને પોતે કદંબના ઝાડપર ચઢી બેઠા. એવું જોઈને ત્હેમના યરોઅરીયા ગોપાળમિત્રો હસવા લાગ્યા અને શ્રીકૃષ્ણએ પણ મોટેથી હાંસી કીધી. ત્યારે એક ગોપીએ તેઓને દીડા અને માંહેમાંથી બધી સખીઓને કહ્યું, હે સખીઓ ! આપણાં બધાંયનાં વસ્ત્ર શ્રીકૃષ્ણ ઉપાડીને લઇ ગયા તે જુઓ ! તે કદંબના ઝાડપર ચઢી બેઠા છે. ત્યારે તો સખીનીજ લજ્જાવાદ ગઇ અને ગળા લગી પાણીમાં ડૂબી રહી તથા વસ્ત્ર માંગવા લાગી.

એક બોલી હે કૃષ્ણ ! સીધા સીધા વસ્ત્ર આપી દો નહિ તો હમે જસોદાને કહી દઇશું અને તે ત્હમને માર મારશે. બીજી બોલી, હે કૃષ્ણ ! ગોકુળમાં ચોરી કરીને સતાવતા હતા તેવીજ રીતે અંહિઆં વનમાં ગાય ચરાવતાં આ વસ્ત્રની ચોરી ત્હમે કીધી, તે ઠીક નથી. વસ્ત્ર નહિ આપશો, તો હમે અંહિઆંથી નીકળીને કદંબપર ચઢીને ત્હમને ખુબ ફટકારીશું. ત્રીજી બોલી, હમે ત્હમને દૂધ દંહી ખુબ આપીશું, પરંતુ આ વખત હમારી લાજ રાખો અને વસ્ત્રદાન કરો. ચોથી બોલી, વસ્ત્ર ત્હમે નહિ આપશો, તો હમે અંહિઆંજ પ્રાણ આપીશું.

આ પ્રકારે સખીનીજ બોલવા લાગી ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તેઓને કહ્યું કે, ત્હમે અંહિ આવીને પોતપોતાનાં વસ્ત્ર લઇ જાઓ; નહિતર ત્હમે ઘેર જાઓ, ત્યાં હું ત્હમારાં વસ્ત્ર આપીશ અને ત્હમારી આવી સ્થિતિ વડીલોને કહી દઇશ. પરમપવિત્ર સૂર્યકન્યા જે યમુના છે તેમાં ત્હમે નમ્ર થઇને કોડા કેમ કરો છો ? અને ત્હમારા પોતાનાં અપરાધ મ્હારાપર નાંખીને દોષ કેમ દો છો ? એ વાત હું સાચી કહું છું. ત્હમે વ્રત કરીને શ્રમિત થઈ ગઈ છો તેથી ઠકા કરવાને આ સમય નથી, એ હું સારી પડેમ જાણું છું. ત્હમે એક પછી એક આવીને વસ્ત્ર લઇ જાઓ, અગર સખીનીજ એકદમ સામટી આવીને લઇ જાઓ.

એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણે વસ્ત્રહરણરૂપી મસ્કરી શરૂ કરેલી જોઈને, તે કુમારિકાઓ પ્રેમરસમાં ડૂબી ગઈ તથા લજ્જવાઈને પરસ્પરના તરફ જોવા લાગી અને હસવા લાગી, પરંતુ જળની બહાર આવી નહિ. ઠંડા પાણીમાં ગળા-લગી ડૂબી રહેવાથી તહેમનાં શરીર ધ્રુજવા લાગ્યાં, ત્યારે તેઓ બોલી, હે શ્રીકૃષ્ણ ! આતું અન્યાયનું કૃત્ય તહમને કરવું શોભતું નથી; તહમે નંદ રાગના પુત્ર છો. ઠંડીથી હમારા શરીર કંપે છે, માટે હમને જલદી વસ્ત્ર આપો. હમે તહમારી દાસી છીએ, તહમે જે કહેશો તે કરવાને તૈયાર છીએ. તહમે ધર્મ સારી પેઠે સમજે છો, તેથી હમારાં વસ્ત્ર હમને આપી દો, નહિતર હમે રાગને કહી દઇશું. ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા, તહમે જે મ્હારી દાસી હો અને હું જે કહું તે કરવાને તૈયાર હો તો અંદિ આવીને સહુ પોતપોતાનાં વસ્ત્ર લઈ ગઓ.

‘કૃષ્ણ પોનાની હડ છોડતા નથી અને શરીર તો ઠંડીનાં માર્યાં ધ્રુજવા લાગ્યા.’ ત્યારે તે સર્વ વ્રજ્યાલિકાઓ અને હાથવતી પોતાના પોનીપ્રદેશને ઢાંકીને જલાશયની બહાર આવી. ત્યાર બાદ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે તેઓને તે સ્થિતિમાં દીડી અને શુદ્ધ ભાવથી સંતુષ્ટ થઈને તથા વસ્ત્રોને ઉંચે વૃક્ષના થડ ઉપર રાખીને હસતાં હસતાં તહેમને કહ્યું કે, હે વ્રજકુમારિકાઓ ! તહમે સર્વ વ્રત કરો છો અને વસ્ત્ર કાઢી નાંખીને પાણીમાં ન્હાઓ છો એ તહમારા હાથે સૂર્યદેવનો ભારે અપરાધ થયો છે. કેમકે, યમુના તહેની કન્યા છે. એ પાપની નિવૃત્તિ થવા સારૂ પ્રથમ તહમારે અને હાથની અંજલિ કરીને સૂર્યને વંદન કરવું અને ત્યાર બાદ પોતપોતાનાં વસ્ત્ર લઈ લેવાં.

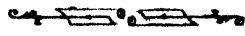
તે સાંભળીને તે કુમારિકાઓને એમજ લાગ્યું કે શ્રીકૃષ્ણે જે વાત કહી તે સત્યજ છે. પોતાને હાથે એ ભારે અપરાધ તથા પાપ થયું કે વસ્ત્રરહિત થઈને જમુનામાં સ્નાન કર્યું; એથી પોતાના વ્રતમાં વૈગુણ્ય થશે. તહેમની ઇચ્છા વ્રત સાંગ (સંપૂર્ણ) થાય એવી હોવાથી તે પાપનાં નિવારણને ખાતર તહેમણે શ્રીકૃષ્ણનાં વચનને અનુસરીને સકલ કર્મોના સાક્ષી-ભૂત એવા જે નારાયણ (સૂર્ય તથા બ્રહ્મરૂપ કૃષ્ણ) તહેમને એક હાથવતીજ નમન કીધું. કેમકે, તહેમને લજ્જા ધણી લાગતી હતી. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણે જ્યારે એક હાથવતી નમન કરવાનો નિર્ધેય કર્યો, ત્યારે તો તહેમણે અન્તેય હાથવતી નમસ્કાર કર્યા. પાપનો નાશ કરનારા તેઓશ્રીજ છે. તેઓની એ પ્રકારની વિલીનતા જોઈને ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને દયા ઉપજી અને તહેમણે તેઓને વસ્ત્ર આપી દીધાં. આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે તેઓને ફસાવી, લજ્જા છોડવાની ફરજ પાડી, ઠકા મસ્કરી કીધી, વસ્ત્રો હરી લીધાં, નેમ છતાં તે વ્રજ્યાલિ-

કાઓએ ત્હેમને માટે મનમાં કાંઈ પણ વૈષમ્ય ભાવ ધારણ કર્યો નહિ. ત્હેમણે પોતાનાં વસ્ત્ર પહેરી લીધાં અને લજ્જમયુક્ત થઈને શ્રીકૃષ્ણની આગળ તેઓ સધળી નિશ્ચલ ઉભી રહી કેમકે, કૃષ્ણના સમાગમથી તેઓ પરાધીન થઈ હતી.

ત્યાર બાદ તેઓનો સંકલ્પ જાણીને, ભકતવત્સલ પરમત્મા ત્હેમને કહેવા લાગ્યા કે, હે સ્ત્રીઓ ! લજ્જાની મારી ત્હેમે જો કે કહી શકતી નથી, તોપણ ત્હમારો મનોરથ મ્હેં જાણ્યો છે અને તેને માફ અનુમેદન છે, તેથી તે પૂર્ણ થશે. અનાજ ભુંજીને અગર પકવીને ખેતરમાં વાવ્યું હોય તો તેને અંકુર કુટતો નથી, તેવીજ રીતે મ્હારા સ્વરૂપને વિષે જેમણે પોતાની બુદ્ધિવૃત્તિ પરીક્ષા કરી, તેઓને ઉપભોગની ઇચ્છાથી નવીન ઉપભોગેચ્છા ઉત્પન્ન થશે નહિ. ત્હેમે કૃતાર્થ થાઓ, હવે ગોકુલમાં જાઓ. આગળ આવનારી શરદ ઋતુની રાત્રીમાં ત્હેમે મ્હારી સંગાથે વિહાર કરશો, અને તેથી ત્હમારા મનોરથ પૂર્ણ થશે. કૃષ્ણે એ પ્રમાણે કહ્યા બાદ તે કુમારિકાઓ ત્હેમનાં ચરણ કમળને વન્દન કરીને તથા ધ્યાન કરતી કરતી ગોકુલને વિષે ચાલી ગઈ. પરંતુ ત્યાં આગળથી દૂર પડવાનું તેઓને ધણું દુઃખદાયી થઈ પડ્યું.

‘હે રાજા ! ત્યાર પછી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગોપાલોની સાથે ત્યાંથી નીકળ્યા અને બલરામ જ્યાં હતા, ત્યાં ગયા. ત્યાં ત્હેમની સાથે ગાયોને ચરાવતા ચરાવતા વૃન્દાવનથી ધણે દૂર બીજા વનમાં જતા રહ્યા. શ્રીભક્તિના જેવાં સૂર્યનાં પ્રખર કિરણો પથરાઈ રહ્યાં હતાં અને વૃક્ષ પોતાની છાયાથી શ્રી કૃષ્ણની ઉપર છત્રી ધરાવતું કામ કરી રહ્યો હતો. એવું જોઈને ભગવાન બોલ્યા, હે મિત્રો ! આ વૃક્ષોનું જીવન પરીપકારને કાળે છે તેથી એઓ ધણા ભાગ્યશાળી છે. એઓ પોતે ટાઢ, તડકો, વરસાદ, પવન વગેરે વેડી લઈને બીજાની પીડા દૂર કરે છે. એમના આશ્રયથી સધળાં પ્રાણીઓનું જીવન ચાલે છે, તેથી એમનાં જન્મને ધન્ય છે. કોઈપણ ચાચક એમની પાસેથી વિમુખ પાછો ફરતો નથી પાંદડાં, ફુલ, ફળ, મૂળ, છાયા, લાકડાં વગેરે પૂરાં પાડીને એ પ્રાણીઓની કામના પૂરી કરે છે. જે લોકો પ્રાણ, દ્રવ્ય, બુદ્ધિ, વાણી વગેરે વડે બીજાનું કલ્યાણ કરે છે તેઓના જન્મનું સાકલ્ય સમજવું. વૃન્દાવનના વૃક્ષોનું એ પ્રકારે વર્ણન કરતા કરતા શ્રીકૃષ્ણજી જમુનાપર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ગોપાલોએ ગાયોને પ્રથમ જળપાન કરાવ્યું અને ત્યાર બાદ ત્હેમણે પણ પીધું. પછી ગાયોને જમનાજીને કિનારે ચરવાને છુટી મુક્તી દીધી અને થોડીવારમાં તેઓ ક્ષુધાકુળ થઈને રામકૃષ્ણની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થદીપિકા.

પૂર્વાધ્યાયમાં, નાદપ્રધાન પરમાત્માનું ધ્યાન કૃતયુગને વિષે આત્મ-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવનારું હતું, એવું કથન કરી દીધું અને હવે આ અધ્યાયમાં દ્વાપર યુગમાં શ્રી ઇશનું અર્ચનજ લોક કરતા હતા, એ કથવામાં આવે છે. શ્રીમદ્ભાગવત એમ સમજો કે દક્ષિણ સમુદ્ર છે અને શ્રીકૃષ્ણ રામેશ્વર મહાદેવને સ્થાને છે. [અન્તેનો અભેદ 'દત્તપ્રભોધ કલ્પદ્રુમના તૃતીય સ્કંધમાં તથા હરિહર ભક્તિ રહસ્યમાં વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવામાં આવ્યો છે, તે ત્યાંજ જોઈ લેવો.] રામેશ્વરની યાત્રાની પેઠે એમની યાત્રાને માટે, ભક્તિરૂપી કાવડ, પ્રેમરૂપી ગંગાજળથી ભરીને ખાંધપર ઉપાડીને લાવવી પડે છે. રામેશ્વરની ઉપર ગંગાદક ચઢાવતી વખતે તે લિંગ જેમ ઉંચું ઉપસેલું જેવું જણાય છે, તેજ પ્રમાણે પ્રેમરૂપી ગંગાજળ સમર્પણ કરતી વખતે એ કૃષ્ણરૂપી મહાદેવ પણ આનંદથી વૃદ્ધિગત થાય છે અને તેનાથી ભાવિક યાત્રાળુ લોક સંસાર સમુદ્રમાંથી નિર્મુક્ત થઈ જાય છે. અરતુ! જે લોક સંસારમાં રહીને નાના પ્રકારના વિષયોપભોગ કરતાં ઋગ્વેદાદિ વેદોક્ત કર્માનુષ્ઠાન ઉત્તમ પ્રકારે કરીને શ્રીપતિનાં ચરણ કમળને પૂજે છે ત્હેમને આ લોકને વિષે ભગવત્પદની પ્રાપ્તિ અથવા ખીજા ઇષ્ટાર્થની સિદ્ધિ પણ દુર્લભ થઈ પડતી નથી, એવી દ્વાપરની પદ્ધતિ આમાં ધ્વનિત કરવામાં આવી છે.

‘ગોપીઓએ હેમંતઋતુમાંજ વ્રત કેમ કર્યું હતું?’ તો વ્રતનો તથા હેમંતનો હેતુ આ પ્રકારનો છે. પોતે કરેલાં અનિષ્ટ આચરણનાં ફળને અંકુર કુટે નહિ અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય એ હેતુથી બુદ્ધિમાન પુરૂષ વ્રત વગેરે કરે છે. હેમંતને વિષે પશ્ચિમી (કમલિની) કરમાઈ જાય છે એવું જોઈને, તે ઋતુમાં અનિષ્ટ ફળનો અંકુર પણ નાશ પામે, અને પોતાને સુખ થાય, એ હેતુથી ગોપીઓએ હેમંતમાંજ વ્રત આરંભ્યું હતું તે યોગ્યજ સમજવું. પુષ્પ વિના ફળ થતું નથી, અને હેમંતમાં અતિશય ઠંડી પડતી હોવાથી પુષ્પ વગેરે સુકાઈ જાય છે, મરી જાય છે એ વાત અનુભવમાં છે. ગોપીઓનું જે વ્રતાચરણ ચાલી રહ્યું હતું, તે લૌકિક દૃષ્ટિથી અનિષ્ટ હતું તેથી તેને અંકુર કુટે નહિ અને દુઃખ થાય નહિ એ ધરાદાથી હેમંતનો આશ્રય કર્યો હતો એ પ્રકારના મુઘ્ધભાવનું રમણીયત્વ કવિએ વર્ણવ્યું છે તે દર્શાવી આપ્યું છે.

‘માર્ગશીપ માસમાં વ્રતનો આરંભ કર્યો હતો,’ તે પણ યુક્તજ હતું. અલંકારોમાં મુકુટ શ્રેઠ્ઠ, નવમહોને વિષે સૂચ, સપેનિ વિષે શૈવ, પક્ષી-

ઓમાં ગરુડ, દેવોમાં ઈન્દ્ર, ધનાઢયમાં કુબેર, કવિઓને વિષે વ્યાસ અને માનવોમાં જેમ રાજા શ્રેષ્ઠ છે તેજ પ્રમાણે સધળા મહિનાઓમાં માર્ગશીર્ષ માસ શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં થોડાં પણ દાનધર્મ, બ્રહ્મણ્ય ભોજન. વગેરે કરવામાં આવે, તો તે અનંત ફલપ્રદ નીવડે છે. ‘માસાનાં માર્ગશીર્ષોઽહં’ એવું ભગવદ્વચન પ્રસિદ્ધ છે. એવા ભગવદ્ વિભૂતિ માસને વિષે વ્રત જો આરંભવામાં આવે તો તે (ભગવાન)ની પ્રાપ્તિ સત્વર થાય એ હેતુથી ગોપીઓએ માર્ગશીર્ષ માસને સ્વીકાર્યો હતો, એમ જાણવું. ઉપરોક્ત વચન ગીતાનું છે અને ગીતા તો કૃષ્ણે મોટી ઉમ્મરે અર્જુનને કહી હતી. તેથી શંકા થશે કે, ગોપીઓને એ વચન કેમ કરીને સમજાયું? તો એનું સમાધાન એ પ્રમાણે સમજી લેવું કે એ વચન જો કે ગીતાનું છે, તોપણ તેની પહેલાં માર્ગશીર્ષ માસ ભગવાનની વિભૂતિ છે, એ વાત શું મોટા મોટા મુની, મહર્ષિ વગેરેને તથા એમનાં મુખેથી લોકોને વિદિત ન હતી? હતીજ. ગીતામાં અનેક વિભૂતિનું કથન કરતાં ત્યાં તેનું નામ આવ્યું એટલુંજ! પુરાણો જોયાથી એ વાતની પ્રતિતિ થઈ શકશે તેથી શંકા નહિ કરવી.

‘ગોપીઓએ રેતીની દેવીની પ્રતિમા કેમ બનાવી હતી?’ શાસ્ત્રમાં પૂજાને મારે આઠ પ્રકારની મૂર્તિ બનાવવાની કહી છે, તેમાં રેતીની પણ કહી છે. જો કે સુવર્ણ વગેરેની પ્રતિમા જગતમાં ઘણા લોકો કરે છે, અને તે ફલપ્રદ પણ થાય છે, તોપણ સિકતા (રેતી)ની ઉત્તમતા વિશેષ કહેલી છે. પંઢરપુર, કોલ્હાપુર વગેરે સ્થાનમાં શ્રી વિકૂલ તથા જગદંબાની મૂર્તિ રેતીની છે. રેતી જડ (જલ) ને વિષે સ્થિત હોવા છતાં પણ ઉત્તમ કાંતિ ધારણ કરે છે એવું ત્હેમના જોવામાં આવેલું હોવાથી ત્હેમને પોતાને પણ જડ (સંસાર)માં શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ કરીને ઉત્તમ કાંતિ પ્રાપ્ત થવા સાર તે રેતીનીજ ભદ્રકાલીની મૂર્તિ બતાવીને તેઓ પૂજન કરતી હતી, એમ જાણવું. દેવ અથવા દેવીની મૂર્તિ બનાવીને પૂજા કરવા છતાં પૂજકને ફળ તો એક સરખુંજ મળે છે; તેમાં કશોય ન્યૂનાધિક ભાવ થતો નથી. પરમાત્માના પાદ (પગ)નો પ્રસાદજ બંનેને થાય છે એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવી. અથવા રેતીની મૂર્તિ બનાવવામાં એ પણ સમજી લેવું કે જડ (જલ) સમૂહને વિષે નિરંતર તે રહેતી હોવા છતાં કાંતિહીન થતી નથી, તેથીજ તેને દેવરૂપતા પ્રાપ્ત થઈ છે; તેજ પ્રમાણે જો કોઈ આ જડરૂપ સંસારમાં રહીને પોતાની સ્થિતિ વિષયનાં વિવેકથી અગર અપ્રાપ્તિથી મ્હાન, શોકાકુલ થવા દેતા નથી, યાને દુઃખ સહેવારૂપી તિતિક્ષા ધારણ કરે છે, તેઓતેજ ભગવદ્ભક્ત મહાનુભાવ પુરુષોદ્ધારા જનો-પદેથ વડે ચિદ્રૂપતા પ્રાપ્ત થાય છે. જે પ્રકારે ભગવદ્ભક્ત ગોપીઓ માર-

ફત જડ રેતીને દિવ્ય દેવી ભાવનો લાભ થયો હતો. અસ્તુ !

હવે 'ગોપીઓએ ભગવતીનું આરાધન તથા સ્તવન કેમ કર્યું ?' તેનો હેતુ આ પ્રમાણે જણાવેલો યુક્ત છે. માયાધીશ પરમાત્માનાં સમાગમને સાર ઉત્સુક થએલી ગોપબાલિકાઓના મનમાં એમ હતું કે આ માયા, ભગવતી, દેવી ધર્શની કાંતા હોવાથી ત્હેની સંમતિ વગર, પ્રસન્નતા વગર ત્હેના પતિ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ છે, ત્હેમનો લાભ થઈ શકે નહિ. એટલા માટેજ ત્હેમણે બીજા ધણા દેવો હોવા છતાં માયાની આરાધના કરીને પોતાનો અભીષ્ટ હેતુ પૂર્ણ કરવા ખાતર ત્હેનીજ પ્રાર્થના કરી. અને આ વાતનો પણ ખ્યાલ કરો ! જગતમાં મનુષ્યનું કલ્યાણ કરનારા આત્મજન જે કે અનેક હોય છે, તેમ છતાં માતાની ગરજ કોઈ સારતું નથી. એ વાત તે કન્યાઓને વિદિત હોવાથીજ ત્હેમણે અન્ય દેવોને છોડીને ઈષ્ટફલપ્રદ એવી જે જગદંબા-લોક-માતા-ત્હેનું અર્ચન કર્યું તે યોગ્યજ જાણવું. અથવા જ્ઞાન કલા વગર સધળી ક્ષા અવકલા નીવડે છે અને તેના વિના શ્રીહરિની પ્રાપ્તિ થતી નથી, એમ કહ્યું છે. તેથી હરિની જ્ઞાનકલા જે કાત્યાયની દેવી ત્હેનું ત્હેમણે આરાધન કર્યું એમ સમજવું. અસ્તુ !

'ગોપકુમારિકા નદીપર આવ્યા બાદ પોતાનાં વસ્ત્રોને કાઢીને દૂર કિનારાપર મુકી દેતી હતી' એનાપર કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે બાહોશ બુદ્ધિશાળી માણસ જ્યાં સ્વેચ્છા વિહાર કરતો હોય ત્યાં કોઈએ પણ આવવું ના જોઈએ અને એ વાત કોઈને પણ કાને પહોંચવી નહિ જોઈએ, એટલા માટે તે જગોએ તેઓ નિષ્કપટ, વિશ્વાસપત્ર, ગુણ વાતનું રક્ષણ કરવામાં કાબેલ એવા માણસો રાખે છે. ગોપીઓની પણ એજ પ્રકારની સ્વેચ્છાનુસાર કીડા ચાલી રહી હતી, અને એ વાતની કોઈને ખબર ન પડે તથા ત્યાં કોઈપણ ન આવી શકે એ હેતુથી ત્હેમણે પણ તે નદી કિનારાપર ગુણરક્ષણપદ્ધતિ એવાં પોતાનાં વસ્ત્રસમૂહને રાખી મૂક્યાં હતાં. વસ્ત્રને સજ્જન મનુષ્ય સમાન સમજવાં, સામાન્ય કોટિના માણસ જેવાં નહિ. કેવી રીતે તે જુઓ! સજ્જન બીજાનું ગુણ રક્ષવામાં કુશળ હોય છે; યાને સકલ ગુપ્ત રાખવા લાયક વિષયના કરતાંયે પરમાત્મા સંબધી જ્ઞાન સહુથી વધારે ગુપ્ત રાખવા જેવું (ગૌપ્ય) છે, તેનું તેઓ રક્ષણ કરે છે; અર્થાત્ અધિકારી સિવાય ગમે તે કોઈ અલક્ષાઉ માણસને પરમ રહસ્ય ખતાવતા નથી. વસ્ત્રપણ બીજાનાં ગુણ (સ્થાન)નું રક્ષણ કરવામાં કુશળ હોય છે. તથા સજ્જન, દયા ક્ષમા સત્ય ઉદારતા ઇત્યાદિ ગુણોથી યુક્ત હોય છે, તેવીજ રીતે વસ્ત્ર પણ ગુણ (તંતુ) યુક્ત હોય છે. અને સજ્જનને જેમ બધા લોક આહે છે, તેજ

પ્રમાણે વસ્ત્રની પણ સમજાને ઇચ્છા થાય છે. વસ્ત્રને વિષે આ પ્રકારનો સમજનભાવ જોઇને, એમ સમજો કે જાણે ત્હેમણે તે વસ્ત્રોને પોતાનું રક્ષણ કરવા ખાતર રક્ષકની જેમ કિનારાપર મૂકી છાંડ્યાં હતાં.

‘વિવસ્ત્ર નદીને વિષે ક્રીડા કરતી હતી,’ તેમ કરીને ત્હેમણે પોતાના અધિકારને પ્રકટ કરી દીધો છે. જે પ્રકારે પરમાત્માનો જન્મ (સંસાર)માં અને જડની બહાર-સંસારાતીત વાસ-સ્થિતિ છે, તેજ પ્રમાણે હમારો પણ જન્મ (જલ)માં અને જડને કિનારે-નદીના તટાકપર વાસ છે. વાસના અર્થ એ છે. એક સ્થિતિ અને બીજો વસ્ત્ર. જળમાં તેઓનો વાસ (સ્થિતિ) અને કિનારાપર વાસ (વસ્ત્ર)ની સ્થિતિ એમ સમજવું; એમાં દ્વિઅર્થક ‘જન્મ અને વાસ’ એ બંને પદ છે. અથવા, આવરણ રહિત થઇને જે મનુષ્ય આ જડ સંસારમાં ક્રીડા કરે છે, યાને સંચરે છે ત્હેને સત્વરજ પરમાત્મ-પ્રાપ્તિ થાય છે; એવું તેઓને જ્ઞાન હતું તેથી તેઓ આવરણ (વસ્ત્ર) રહિત થઇને જન્મ (જલ)ને વિષે ક્રીડા કરી રહી હતી એમ માનવું. માયાની આવરણ અને વિક્ષેપ એવી જ પ્રકારની શક્તિ હોય છે. સ્વરૂપને ઢાંકી દેવું એ આવરણ અને દેહાદિ ભ્રમ ઉત્પન્ન કરવો એ વિક્ષેપ. શૈવાલ (લીલ) જલનાં રૂપને ઢાંકી નાંખે છે તેમ છતાં હાથવતી તેને ખસેડી નાંખ્યાથી જેમ નિર્મલ જલનો લાભ થાય છે, તેજ પ્રમાણે જેણે વિવેકનાં બળવતી માયાનાં આવરણને દૂર કર્યું હોય ત્હેને શુદ્ધ આત્માનો લાભ થઈ શકે.

‘ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાના ગોપાલ મિત્રોની સંગાથે ત્યાં આવ્યા’ એમાં ત્હેમનો આશય શો હતો? તો, જે ભકતશ્રેણીએ સંસારરૂપી સર્પનો તિરસ્કાર કર્યો છે અને સમાધિ વિધિથી બ્રહ્માન્દરસને પ્રથમ અનુભવી લીધો છે, તેઓજ આવરણરહિત અને સર્વ સુખોમાં શ્રેષ્ઠ એવાં પરમહંસ દીક્ષાનાં સુખને અવશોકવાને યોગ્ય નીવડે છે; તેટલા માટે પરમાત્મા ત્હેમને પોતાની સાથે લઇને ત્યાં આવ્યા. ગોપાલોનાં મન સંસારનાં સુખોને વિષે અનાસક્ત હતાં અને ત્હેમણે બ્રહ્મસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણના સંયોગવડે આન્દરસનો અનુભવ પણ લીધો હતો, તેથી પરમહંસ દીક્ષાનાં સુખદર્શનને માટે તેઓની યોગ્યતા હતી એમ સમજવું.

‘તે દિવસે બલરામનો સંયોગ (સંબંધ) કર્યા વગર શ્રીકૃષ્ણ આવ્યા હતા.’ તેમાં ત્હેમણે એમ બોધિત કર્યું કે કૃષ્ણામૃતને વિષે જેમનાં શરીર અને વાણી મગ્ન થયાં છે તથા ચિત્તમાં અનંગ (મોક્ષ)ની ઉત્સુકતા ઉપજી છે, તેમજ જેમણે આવરણનો પરિત્યાગ કરીને લોકોની નિંદા પણ તિરસ્કારી નાંખી છે, અને મ્હારા વિના બીજા કોઇની પણ સ્પૃહા જેમના

ચિત્તમાં નથી, એવા હંસ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થએલા જ્ઞાનીઓને ગદારા દર્શનને કાળે સહજ પશુ સં-યોગ ઉત્તમ યોગાદિની અપેક્ષા નથી. એણે આશય, રામને સાથે લાવ્યા વગર આવવામાં પરમાત્માનો હતો. ઉપરોક્ત સર્વ શુણ્ય ગોપ કુમારિકાઓને વિષે હોવાથી પરમાત્મા તેઓને પ્રત્યક્ષ થયા કેવી રીતે તે જુઓ! તેઓનાં શરીર કૃષ્ણામૃત (જમુનાનાં જલ)ને વિષે રિચત થયાં હતાં અને રસના કૃષ્ણામૃત (શ્રીકૃષ્ણની અમૃત સમી લીલાનાં ગાન)માં આસકત થઈ હતી, આચરણ (વસ્ત્ર)નો પરિભાગ તથા જનનિન્દાનો તિરસ્કાર તહેમણે કર્યો હતો અને તેઓ અનંગ (કામ અને મોક્ષ. કામ શરીરરહિત છે અને મોક્ષમાં અંગનો અભાવ હોય છે, તેથી તે)ની પ્રાપ્તિને સાર પશુ ઉત્તર મધ્ય હતી, અને તેથી એક પરમાત્માનીજ એમને સ્પૃહા હતી. એ પ્રકારે હંસ (જ્ઞાની)ની સ્થિતિને પ્રાપ્ત થએલી ગોપકુમારિકાઓને યોગનું અવલંબન કરવાની શી આવશ્યકતા રહી? એ ભાવ ખુલ્લો કરીને લોકોને દર્શાવી આપવાના હેતુથી બલરામ રહિત તે વખતે એમનું આગમન થયું હતું. નહિ તર હંમેશાં તો તહેમનાં સંયોગથીજ દ્રવતા હતા. અસ્તુ! પરમાત્મા ધેરથી તો બલરામની સાથે નીકળ્યા હતા. પરંતુ ગોપીઓના ઉપર તે દિવસે તહેમને અનુમદ કરવાનો હતો, તેથી ગોપાલો ભેગાં તહેમને ગાયોનું પાલન કરવાનું કહીને, પોતે થોડા મિત્રોને સાથે લઇને, તહેમને ખજર કર્યા વગર ત્યાં આવ્યા હતા એમ સમજવું; નહિ તર કથાભાગની સંગતિ યરાખર એસતી નથી અસ્તુ!

‘વસ્ત્ર હરણુ કર્યાં એમાં શો ભાવ?’ તો, જ્યાં સુધી આવરણ હોય, ત્યાં સુધી મ્હારા પ્રસાદની સુલભતા થતી નથી. એ વાત તહેમના ઉપર અનુમદ કરવા ઇચ્છનારા પરમાત્માએ ચીર હરણુનાં નિમિત્તથી, તેઓનું આવરણ દૂર કરીને લોકોને સ્પષ્ટતાથી સમજાવી. આચરણ (વસ્ત્ર) ગયા પછીજ તહેમને કૃષ્ણનાં દર્શન થયાં.

‘ગોપાલોએ હાસ્ય કેમ કર્યું?’ કારણ એ હતું કે જડજાત (અવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થએલા) સંસારને વિષે ક્રીડા કરવાનું સુખ્ય સાધન આવરણજ છે, એ વાત વેદશાસ્ત્ર તથા લૌકિકમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ આવરણને દૂર કરી દેવા છતાં એ કુમારિકાઓ જડજાત (જલ સમૂહ)માં ક્રીડા કરવાની યુદ્ધિ ઊડતી નથી તેથી તેઓ વિસ્મય પામ્યા અને હસ્યા. આવરણ નષ્ટ થયા બાદ સંસારમાં વિહાર કરવાની કોઇ ઇચ્છા અગર યુદ્ધિ ધારણુ કરે, તો તહેને આખાલવૃદ્ધ કેમ નહિ હસે?

‘પરમાત્માએ તેમની સાથે દ્ઘા મસ્કરીથી બાપણુ કેમ કર્યું? નિયમ એવો છે કે, જે દેકાણે ગૂઢ અર્થનો ઉપદેશ કરવાનો હોય, તે દેકાણે યુદ્ધિમાન

પુરુષે બાહ્ય દૃષ્ટિથી તો લોકોને મનક મસ્કરી જેવું જણાય એવું બોલવું. તેથી પરમાત્માએ તેઓને એ પ્રમાણે કહ્યું. કેમકે, પ્રારબ્ધ કર્મો નિઃશય આવરણ દ્વર થયું હોય, તો પછી લોકોએ તેને માટે આસક્તિ ધરાવવી નહિ એ પ્રકારનો મુખ્ય પક્ષ શ્રુતિમાં કહેલો છે. અને જો કદાપિ તેના (આવરણના) સંગ્રહની વાસના ઉત્પન્ન થાય, તો જટ બુદ્ધિવાન પુરુષે જડ-જાત (અવિદ્યાર્થી ઉત્પન્ન થએલ સંસાર)ની સંગતિ છોડી દેવી; પરમાત્માનું એ પ્રકારનું ભાષણ યથાર્થજ હતું. સાંપ્રત ગોપીઓનાં આવરણ (વસ્ત્રાદિ) દ્વર થયાં હતાં, તોપણ તેઓને તેમનો સંગ્રહ કરવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ હતી, તેથી પરમાત્માએ તેઓને જડજાત (જલ સમૂહ)ની સંગતિ છોડવાનું કહ્યું. એમાં અયુક્ત શું હતું ?

નરસિંહ મહેતા, તુકારામ વગેરે ભક્ત દેવપ્રેમી પોતાનાં આવરણ દ્વર થતાંજ, યાને સ્ત્રી પુત્ર વગેરે મરી જતાંવારને, પહેલાંના કરતાંયે અધિક ઇશ ભક્તિને વિષે તત્પર થયા હતા અને પરમાત્માએ એ ઉપાધિ દ્વર કીધી એમ કહેતા હતા. પરંતુ દ્વર થએલાં આવરણનો ફરી પાછો સંગ્રહ કરવાની વાસના તહેમણે ધારણ કરી નહોતી. જો એવી વાસના ધરાવે છે તેઓની દુર્દશા થાય છે. એ વાત આજકાલના વિષયાસક્ત, પરમાત્મભક્ત શૂન્ય, લોકોને ઠીક નહિ લાગે. પરંતુ સત્ત્વના ઉપદેશને સાર સંત મહાત્મા તથા વેદશાસ્ત્ર, પુરાણ, ઇત્યાદિ ગ્રંથોનાં એવાઓની પરવા કરે છે ? ! અનધિકારીનો એ વિષય છેજ નહિ અસ્તુ ! જતાં રહેતાં આવરણની ફરીથી વાસના થઈ સંગ્રહ કરવાને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય તો પરિણામ કેવું થાય છે, ફજેતી કેવી થાય છે, તેને માટે એક દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે છે.

એક ગૃહસ્થને પોતાનાં સ્ત્રી પુત્રાદિ પરિવાર નષ્ટ થયા બાદ એટલી બધી વિરક્તિ થઈ કે તે સઘળા સંગનો પરિત્યાગ કરીને દિગંબરપણે (નગ્ન સ્થિતિમાં) ચરણને વિષે ભટકવા લાગ્યો. ત્યાં આસપાસ ખેડૂત લોક ખેતરનાં કામ કરતા હતા અને તહેમની સ્ત્રીઓ પણ નિત્ય ત્યાં રહેતી હતી. તહેમણે પોતાના ધરધણીઓને કહ્યું કે અહિ પડોશમાંજ એક સાધુ નગ્ન ફરે છે, તે નહીં પર નહાવાને આવે છે. તહેને જોઇને હમને ઘણીજ શરમ લપને છે. તેથી તે લંગોટી પહેરીને રહે એવી હમારી ઇચ્છા છે. પછી દશ પાંચ આઠમી તહેની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા, મહારાજ ! આપ તો મોટા ઓલીયા છો, અવધૂત છો, પરંતુ અહિ હમારી સ્ત્રી ખેતરમાં રહે છે, તેઓને અપ્પની નગ્ન હાલત શરમ ભરી લાગે છે. તેથી હમારી એક વિનંતિ છે કે, આપ લંગોટી પહેરીને ફરશો તો તેમાં અપનું કાંઈ બગડ-

વાનું નથી. તે સાધુએ તહેમની વાત કબુલ કીધી ત્યારે તેઓએ તહેને બે લંગોટીઓ આપી. ત્યાર પછી તે સાધુ રોજ એક લંગોટી પહેરે અને બીજી એક ત્યાંજ નદી કિનારે ઝાડ પર સૂકવવાને નાંખી દે, તથા બીજે દિવસે સ્નાન કરીને તે પહેરે, એવો તહેનો નિયમ ચાલ્યો હતો.

થોડા દિવસ પછી તહેના મનમાં તે નદીના કિનારાપર એક ઝુંપડી બનાવવાની ઇચ્છા થઈ, અને તેટલા માટે તહેણે તે ખેડૂતોની પાસે લાકડાં, ધાસ વગેરે માંગવાનું શરૂ કર્યું. તે લોકોએ પણ તહેને મોટો સાધુ સમજીને એક ઝાડ હેઠળ એક ઝુંપડી તહેને રહેવા માટે તૈયાર કરી આપી. થોડાંક દિવસ પછી એક દિવસ એવો ચમત્કાર થયો કે, તે સાધુએ જે એક લંગોટીને ઝુંપડી પર સૂકવવાને નાંખી હતી, તેને ઉંદરે કાપી નાંખી. ત્યારે તહેણે વિચાર કર્યો કે, જંગલમાં ઉંદરો હેરાન કરે છે, તો તેનો પ્રતીકાર કરવો જોઈએ; તેથી તહેણે એક ખિલાડીને પાળી. ખિલાડીને દૂધ ધણું વધારું હોય છે, તેથી તે ખિલાડીને માટે તહેણે ખેડૂત લોકોની પાસે દૂધની યાચના કરવા માંડી. તહેમને ત્યાં ગાય બેસ વગેરે ઘણા જનાવર હોવાથી તેઓ તે સાધુને હરહમેશ દૂધ દેવા લાગ્યા. તેમાંથી તહેણે ખીલાડીને પીવડાવતાં બાકી સીલકમાં રહે તે પી જવાનો નિત્યનો નિયમ રાખ્યો હતો. આમ દૂધને માટે રોજ યાચના કરતાં કરતાં તહેને ઘણો ત્રાસ પડવા લાગ્યો; ત્યારે તહેણે વિચાર કીધો કે આપણે એકાદ ગાય પાળીએ, તો ઠીક થઈ પડે. ખિલાડીનું તથા આપણું પોતાનું પોષણ થશે અને યાચના કરવાની ખટપટ પણ દૂર થઈ જશે.

એવો નિશ્ચય કરીને તહેણે એ લોકોની પાસે એક ગાયની માંગણી કીધી. તેઓમાંથી એક જણે તહેને એક ગાય પણ આપી. પરંતુ ગાયને રોજ ધાસ જોઈએ, તે વિના તે કેમ જીવી શકે? તેથી ખેતરમાં જઈને દરેક જણની પાસે રોજ ધાસ માંગવા માંડ્યું. તે લોક પણ અકકેક ધાસની પૂળી તહેને આપવા લાગ્યા. એમ રોજ ધાસનો ભારો માથાપર ઉપાડી લાવીને ગાયને તે ખવડાવતો અને દૂધ કાઢીને ખિલાડીને આપીને પોને પણ પીતો. પછી ધાસની યાચના અને તેને ઉપાડી લાવવાની મહેનત વગેરેનો તહેને ત્રાસ છુટવા લાગ્યો; ત્યારે તો એવી વાસના થઈ કે એકાદ ખેતરજ હોય તો માલકીનું ધાસ થાય અને યાચના બંધ થઈ જાય તથા આપણું ગાય, ખીલાડી વગેરે સઘળાંનું સારી રીતે ગુજરાન ચાલી શકે. એવા વિચારથી તહેણે તે લોકોની આગળ જમીનને માટે યાચના કરવા માંડી. ત્યારે એક જણે તહેને સાધુ સમજીને તે જ્યાં રહેતો હતો, તેની

પડોશમાંજ જમીનનો એકાદ ટુકડો કાઢી આપ્યો. ખેતર તો મળ્યું પરંતુ એક માણસથી ખેતી કેમ કરીને થઈ શકે ? એવો વિચાર તહેના મનમાં આવ્યો અને તેટલા ખાતર લગ્ન કરવાની તહેને ફરી પાછી વાસના થઈ. એટલુંજ નહિ પરંતુ કન્યાની શોધ પણ તે કરવા લાગ્યો.

ત્યારે તો બધાયને નવાઈ ઉપજી કે નાગો ફરતો હતો, જેને લંગોટીનું આવરણ સુધ્ધાં ખપતું નહોતું તહેને ફરીથી લગ્ન કરીને સંસાર માંડવાની વાસના થઈ. આખરે તે લોકો તહેની પાસે આવીને તહેને ધીકકારવા લાગ્યા. મહારાજ ! આપ મોટા સાધુ, વિરક્ત છો એમ સમજીનેજ હમે આપને આશ્રય આપ્યો હતો. નિત્ય દૂધ, ઘાસ વગેરે આપને આપતા હતા. અને આખરે ખેતર સુધ્ધાં આપ્યું. પરંતુ હવે તો આપની ઇચ્છા લગ્ન કરીને સંસાર તથા ખેતીવાડી કરવાની જણાય છે. વાહ વાહ !! એ પ્રકારની આપની વાસના નષ્ટ થઈ ન હતી, તો આપે શું કરવા સંસારનો ત્યાગ કર્યો ? વમન કરેલા અન્નને કાણ ખાય છે ? પદાર્થોની વિરસતા તથા મિથ્યતા જાણીને જેણે તેમને તણ દીધા છે, તે જો ફરી પાછા તેમને વિષે વાસના રાખે અને સંગ્રહ કરે, તો તહેને નર કાણ કહે ? ખર જ જાણવો જોઈએ. આવા ઉપદેશથી તહેનાં નેત્ર ખુલી ગયાં અને તહેણે વિચાર્યું કે મહેને આવી વાસના શાથી થઈ ? શોધ કરતાં કરતાં તેનો હેતુ એના ખ્યાલમાં આવ્યો કે લંગોટીજ એનું ખીજ છે. મહેં લંગોટીનેજ જો સંગ્રહી ના હોત, તો મહેને આ પ્રકારની વધુ અને વધુ પ્રમાણમાં વાસના પરંપરા ઉપજત નહિ. એથી તહેણે તેજ ક્ષણે લંગોટીને ફેંકી દીધી અને આવરણ રહિત થઈને ત્યાંથી ખીજે ઠેકાણે જઈને રહેવા લાગ્યો.

તાત્પર્યમાં, સમજવું યુક્ત છે કે, આવરણ રહિત થવા છતાંય જો પાછી તે આવરણને સંગ્રહવાની ઇચ્છા, વાસના ઉત્પન્ન થાય, તો તે જડ સ્થિતિનો સર્વદા ત્યાગ કરી દેવો. અસ્તુ ! અશુનનાં નિમિત્તથી ભગવાને સકલ જગતનેજ જેમ ગીતા ઉપદેશી છે, તેવીજ રીતે અંહી પણ ગોપીઓનાં નિમિત્તથી, યાને આ પ્રકારની લીલા કરીને, પરમાત્માએ અધિકારી જનોને ગૂઢતાથી (રહસ્યાત્મક રીતે) ઉપરોક્ત અર્થ દર્શાવી દીધો છે, એમ નિશ્ચયપૂર્વક સમજી લેવું. પરમાત્માએ ઉપરોક્ત ભાષણ ગોપીઓની સાથે કર્યું, તે વખતે ગોપાળ પણ ત્યાં હતા; તે ઉપરથી લોકોને એ પણ સૂચવી દીધું કે, એકાંતમાં પરસ્ત્રીઓની સાથે કઠો કાષ્ટએ ભાષણ કરવું નહિ. અન્ય કાષ્ટ સાક્ષીભૂત જેમ અંહિ ગોપાલ હતા, તેમ હોય તો હરકત નહિ. કેમકે, પાછી ત્યાં એકાંતપણુંજ રહી શકતું નથી.

‘જલની બહાર જોપીઓ આવી નહિ’ એનો આશય આવો બાણવો. જાડમાં (સંસારમાં તથા જલમાં) આપણી જે સ્થિતિ છે, તે દૂર કરવા ખાતર દ્યાર્દ્રદષ્ટિ શ્રીકૃષ્ણનું આ સ્થળે આગમન થયું છે, એ પ્રમાણે નિશ્ચયાત્મક રીતે તેઓ બાણવતી હતી તોપણ ઉદકની બહાર આવી નહિ; ત્હેમના મનમાં એવી શંકા ઉપજી કે બહાર આવવાથી વિરસતા પ્રાપ્ત થશે તેટલા માટે ત્યાંજ રસ (જલ)ને વિષે સ્થિત થઈ. રસ શબ્દ સુખ અને ઉદકનો વાચક છે. ત્હેમણે જલમાંથીજ ભાષણ કર્યું કે, તમારી વાણી જે શ્રુતિ છે તે હમેજ છીએ. તેથી ત્હમારૂં ભાષણ ખરૂં મા ખોટું છે તેનો વિચાર કર્યાથી સૌ કાયદો ? ત્હમે તો મન અને વાણીથી પર (પેલેપાર)જ સ્થિત છો, તેથી હાલ જે ત્હમारी વાણી નીકળી તે કૌતુકાવહ છે, એ સિદ્ધ થાય છે. હે કૃષ્ણ ! અંબર (આકાશ)નો આશ્રય કર્યા વિના કૃષ્ણમેધનાં દર્શન થતાં નથી, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. તેજ પ્રમાણે તેને વિષે સદા સ-રસત્વ (ઉદક સહિતત્વ) હોય છે, એ પણ સ્પષ્ટ છે. તેવીજ રીતે માયા રૂપી અંબર (વસ્તુ)નો આશ્રય કર્યા વગર કૃષ્ણરૂપી મેધનાં દર્શન થતાં નથી, એ વાત સ્પષ્ટ થઈ, પરંતુ એવા કૃષ્ણ મેધને વિષે દયા રસનો નિવાસ જણાતો નથી એ મહાન આશ્ચર્ય લાગે છે. મૂઢ બુદ્ધિવાળો માણસ પોતાના સ્વભાવ મુજબ સ્વરસ (રસિક) જનને જેમ વિરસ કરી નાંખે છે તે પ્રમાણે ત્હમારે કુમાર્ગને વિષે ત્હમारी બુદ્ધિને દોડાવવી નહિ અને હમને વિ-રસ (આનંદ રસ સહિત તથા ઉદક સહિત) કરવી નહિ. અર્થાત્ બહાર નગ્ન હાલતમાં આવવાને કહેવું નહિ. દયા લાવીને હમારાં વસ્ત્ર હમને આપી દો. ઠંડા જલથી અને પવનથી શરીરને ધૂનરી છૂટે છે અને હમને ઊવ જવા જેવું દુઃખ થાય છે માટે કૃપા કરો. હમે ત્હમારો ઉપકાર માનીશું; નહિ આપશો તો હમે રાત્રને કહી દઈશું.

તે સાંજળીને ભગવાન બોલ્યા, ત્હમે ત્હમારાં અપ્રૈદપણાનું મ્હારા પર આરોપણ કરો છો. જે પ્રકારે પ્રકૃતિ (માયા)નો વિલાસ શરૂ થાય તો તે

૧. સંસાર જડ-અવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થએલ છે અને જલ પણ જડ છે. જડ મૂઢ જેમ અધોગમન કરે છે નહિ કે ઉચ્ચસ્થાન પર, તેવીજ રીતે જલ પણ ઉંચી ભૂમીના ઉપર ચઢતું નથી, નિમ્નગામી હોવાથી અધો-ભૂમીપર ગમન કરે છે. એટલા માટે જડ શબ્દ વડે સંસાર તથા જલ એવા બે અર્થ ગ્રહણ કરવા. જ તથા જનો ભેદ નથી તેથી જાડ અને જાડ એ બન્નેને એકરૂપ સમજવા. ગૂઢાર્થને ખાતર સ્પષ્ટ અનેક અર્થાત્મક શબ્દ યોજવામાં આવે છે.

જ્યુ પેતાના મુખના મુખેને મ્હારા પર આરોપે છે; પરંતુ વસ્તુતઃ હું નિર્મલ છું. હવે રાજની પાસે જઈને ત્હમે ફરીયાદ કરવાની છે, તો પહેલાં હું ત્હમને પૂછું છું કે, ત્હમારા રાજ દોષ છે? ચંદ્ર, નંદ, કિંવા કંસ? ચંદ્ર જે રાજ હોય (ચંદ્રનું નામ સંસ્કૃતમાં રાજ છે) તો તે મ્હારા વંશનો આવ પુરુષ છે. નંદ જે રાજ હોય તો તે મ્હારો પિતા છે. કંસ જે રાજ હોય, તો તે દુષ્ટ વૈરીનો મ્હને શો ભય? હૈંદર દોષામયાન ચતાં મિલાડીને તેનો શો ભય ઉપજવનો હતો? તે મુજબ ત્હમારા કહેવાથી જે કંસ ચુસ્તે ચયો હશે, તોપણ તે મ્હને શું કરવનો હતો? તે સાંભળીને ફરીથી ગોપીઓએ કહ્યું કે ધર્મના વક્તા તથા રક્ષક ત્હમેજ છે. એમ શ્રુતિને વિષે પ્રસિદ્ધ છે, અને અત્યારે ત્હમે હમને પ્રમુક્ષ આમ ત્રિપરીત કહો છો, તો એમાં ધર્મ યા અધર્મ થાય છે, તે બધું ત્હમેજ જાણો છો. માટે આવું બાપણ કરીને નાહક હમને મોહિત કરશો મા. હમે નિરંતર ત્હમારા મુખને વિષેજ સ્થિત હોવાથી, ત્હમારો ખબાય આશય હમે જાણી ગયાં છીએ, તેથી આવું બાબ બાપણ બસ કરો. (શ્રુતિઓજ ગોપીઓના રૂપથી અવતરી હતી શ્રુતિ એટલેજ ધરાવાણી અને વાણી સદા મુખમાંજ રહે છે. એ ઉશથી ગોપીઓએ કહ્યું છે કે હમે સદા ત્હમારા મુખને વિષે રહીએ છીએ.)

આખરે તે ગોપકુમારિકા ‘હાથવતી યેનિસ્થાનને ઢાંકી હમને બહાર આવી.’ એનો હેતુ આ પ્રમાણે છે. જગતની ઉત્પત્તિનું સ્થાન અવ્યક્ત (અદૃષ્ટ)જ હોય છે. એ અર્થની ઉપર તેઓની દૃષ્ટિ હોવાથી, ત્હમણે યોનિને આચ્છાદિત કરી દીધી તે યુક્તજ હતું. જગતની યોનિ (ઉત્પત્તિ સ્થાન અથવા કારણ) માયાજ છે, અને તે કદી કોઈની દૃષ્ટિને વિષય થતી નથી, તેથી તેને અવ્યક્ત કહેવામાં આવે છે. ‘મમ યોનિર્મહ બ્રહ્મ તાસ્મિન્નગર્ભે દધામ્યહમ્’ એ ગીતાનું વચન પણ એ અર્થને પ્રમાણભૂત અને પ્રસિદ્ધ છે. હે અર્જુન! મ્હારા ધર્મસ્તવના ઉપાધિભૂત શુભ્રત્યની સામ્યાવરણ જે માયા યાને પ્રકૃતિ તે સકલ જૂતોની યોનિ-ઉત્પત્તિ કારણ છે. તેને આપણાં સકલ કાર્યોની અપેક્ષાથી મહત્વ હોવાથી મહત્ત્વ કહે છે અને આપણાં સકલ કાર્યોને તે ખુબ વૃદ્ધિમત કરતી હોવાથી તેને બ્રહ્મ કહે છે. તે જમદગ્નીજ અવ્યક્તમાં સાક્ષાત્ અને પરંપરાથી કાર્યકારણરૂપ પરિણામની સિદ્ધિને માટે હું ઇશ્વર મ્હારો આભાસરૂપ ગર્ભ રાખી મુકું છું. તેનાથી આકાશાદિ સકલજૂત અને તેમનાં કાર્યજૂત ચતુર્વિધ પ્રાણીઓનાં શરીર ઉત્પન્ન થાય છે. સારાંશ, માયાને સકલ જગતની યોની અને

અવ્યક્ત નામથી કહેવામાં આવી છે. તેને કાઈ દેખી શકતું નથી ના શકશે પણ નહિ એવો આશય એમાં ગૂઢ હતો એ જગદ્ગોની (માયા)ને જોવા સાઈ માકડેયે તથા ગાંધી નામના વિષે અને નારદે પણ પરમાત્માની પાસે યાચના કીધી હતી, ત્યારે પરમાત્માએ ત્હેમને સમજાવ્યું હતું કે એનાથી ત્હેમને દુઃખ થશે. તેમ છતાં તેઓએ નહિ માનવાથી ત્હેમને તેનો પ્રભાવ ખતાવ્યો હતો, પરંતુ તે પ્રલક્ષ જોવામાં આવી ન હતી; એવાં અનેક ઉદાહરણ છે. તેથી કાંઈએ એ ગોની (માયા)ને જોવાનો આગ્રહ નહિ કરવો. પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો દુઃખ અને ક્લેશ વિપુલ થશે, પરંતુ તે કદી દૃષ્ટિગોચર થશે નહિ. તેનાં કાર્યપરથી તેનું અનુમાન કરવામાં આવે છે. અસ્તુ !

‘પરમાત્માએ હાથમાહેનાં વસ્ત્રને વૃક્ષના ઉંચા થડ ઉપર મૂકી દીધાં’ એમાં અભિપ્રાય આવો જાણી લેવો. આટલા કાળ સુધી ગોપીઓ સંશયિત મનવાળી હતી, તેથી નહેં પણ ત્હેમનાં વાસ (વસ્ત્ર)ને સં-શય (ઉત્તમ હાથ)ને વિષે ધારણ કર્યાં હતાં. પરંતુ હવે તો સંશય (સંદેહ) રહિત થઈ, મહારાં વચનનો નિશ્ચિત અર્થ જાણી લીધો અને મહારી પાસે આવી, તેથી સં-શય (ઉત્તમ હાથ) વતી તેમને દૂર કરી દીધાં એ સિવાય આ પણ આશય યુક્ત છે. પરમાત્માએ વિચાર કીધો કે, મહારા બંને હાથ સત્ પુરષોને વરદાન તથા અભયપ્રદાન કરે છે, તે બંને હાથની ગોપીઓના ઉપર પ્રસાદ કરતી વખતે આવરણ (વસ્ત્ર) યુક્ત સ્થિતિ નહિ હોવી જોઈએ. તેથી પર-માત્માએ પોતાના હાથને આવરણ રહિત કરવાના હેતુથી તે વસ્ત્રોનો ખાંધ પર તથા વૃક્ષ પર રાખી દીધાં. હાથજ ને વસ્ત્રાદિક વડે આવૃત થઈ જાય, તો વરદાન શી રીતે આપી શકાય ? તત્પર્યમાં સમજવું કે, પરમાત્માના હાથ જો કે અન્ય કાર્યને વિષે આવૃત થયા હશે, તોપણ બકતોના ઉપર અનુગ્રહ કરવા સાથે તેઓકી આવરણ (કાર્ય)ને દૂર કરી જલદી આવીને પ્રસાદ કરે છે.

‘ત્હેમને નગ્ન નહાવાથી પાપ લાગ્યું માટે સૂર્યને નમસ્કાર કરીને તેનો પરિહાર કરો,’ એમ કહ્યું તે સાંભળીને ગોપીઓએ વિચાર કીધો કે ‘કૃષ્ણામૃત’ ને સેવનારી એવી જે હમે છીએ તેઓને હવે પાપની પ્રસક્તિ શાની ? તથાપિ પરમાત્માની વાણી દેવાને પણ વંધ છે, તેથી માનવી જોઈએ. એ વિચારથી ત્હેમણે નમન કર્યું અને પ્રાર્થના કીધી. કૃષ્ણામૃતના એ અર્થ જાણવા. કૃષ્ણા-યમુના તેનું અમૃત યાને જલ એ એક, અને કૃષ્ણ અમૃત, યાને ભગવાનની અમૃત સમ મોક્ષપ્રદ લીલા, એ બીજો અર્થ. યમુનાને વિષે ત્હેમની સ્થિતિ અને મુખવતી કૃષ્ણ લીલા ગાતી હતી. એ પ્રકારને

આચાર ધરવનારા પુણ્ય પુરુષોને પાપ પ્રસક્તિ થતી નથી. તેમ છતાં લોક સંગ્રહને ખાતર હેમણે ઈશ આત્મામાં સદૈવ ચલ, જોઈએ, એ પણ ગૂઢ ધ્વનિ જાણી લેવો.

ગોપીઓએ સૂર્યની પ્રાર્થના કીધી કે, હે નારાયણ, અમારું આ વ્રત [અનંગ સર્વ અંગોથી યુક્ત નથી થયું] તો પણ ત્હમારે કૃપા કરીને પૂર્ણ કરવું. ત્હમે અંબર (આકાશ)નો આશ્રય કર્યો નહિ, એવું જાણીનેજ યાને ત્હમારો હૃદય થતાં પહેલાં હમે પણ અંબર (વસ્ત્ર)નો આશ્રય નહિ કરતા યાને નગ્ન અવસ્થામાં, ત્હમારી કન્યા યમુનાને વિષે સ્નાન કર્યું, એ દોષ થયો હોય, તો તે દૂર કરો. કેમકે, દોષાપાક દોષને દૂર કરનારા ત્હમેજ છો. દોષા-રાત્રિ-તેને દૂર કરીને જગત્તે નિર્મલતા પ્રાપ્ત કરાવી આપનારા તથા દોષ (પાપ)નો નાશ કરનાર ખીજે કાણુ છે? એવા બે અર્થ જાણુવા. **દોષાકર** (દોષની ખાણ) એવો જે ચન્દ્ર, તે પણ ત્હમારા **પાદ** (કિરણ) નાં આશ્રયવડે દિગ્જરાજ (નક્ષત્રશ્રેષ્ઠ, વિષ્ણુશ્રેષ્ઠ) પદ્મીને પામ્યો. તેથી હમે પણ ત્હમારા **પાદ**ને મસ્તકપર ધારણુ કરીએ છીએ, તો હમારાં પાપ દૂર કરો કે જેથી શ્રીહરિની કૃપા હમારાપર થાય. એવી પ્રાર્થના કરીને હેમણે એક હાથવતી જ નમન કર્યું.

ભારે શ્રીકૃષ્ણુ બોલ્યા, એક હાથવતી નમસ્કાર કરવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ કર્યો છે. ત્હમે એક હાથવડે સૂર્યને નમસ્કાર કરો છો અને એક હાથ યોનિ (જગત્ કારણુ માયા-સંસાર)ના ઉપર રાખો છો, તો બે સ્થાનને વિષે ચિત્ત થઈ જવાથી ત્હમારાં પાપ સૂર્યનારાયણુ પ્રસન્ન થઈને દૂર કેમ કરીને કરશે? એટલા માટે કામગૃહ (અનેક વાસનાઓનું સ્થાન સંસાર)ની ઉપરથી હાથ (ચિત્ત) ખસેડી દઈને બન્ને હાથવતી સૂર્યને નમન કરો. એ ઉપરથી લોકોએ બોધ લેવો જોઈએ કે પાપ નિવૃત્ત થઈને પરમાત્માનો લાભ થાય તેટલા માટે બન્ને સ્થાન ઉપર, યાને સંસાર અને પરમાત્મા એ બન્નેના ઉપર, ચિત્તવૃત્તિ ના દોષો જોઈએ. જેઓ રાખશે ત્હમને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થશે નહિ, એમ નિઃસંશય સમજવું. તે સાંભળીને ગોપીઓએ બન્ને હાથવતી સૂર્યને નમન કીધું, અને તેનાથી પરમાત્મા પણ સંતુષ્ટ થયા. આપણે પણ જે દિવસે એવી રીતે લજ્જનો ત્યાગ કરીને નારાયણુનાં વચન (વેદ)ને અનુસરીને એકાગ્ર ચિત્ત થઈને પરમાર્થને માટે પ્રવૃત્ત થઈશું, તે દિવસે પરમાત્મા પ્રસન્ન થઈને આપણાં પણ અભીષ્ટ કામ પૂર્ણ કરશે. ગોપીઓનાં એ પ્રકારનાં વર્તનદ્વારા પરમાત્માએ ખીજું પણ શું પ્રદર્શિત કરી આપ્યું તે જુઓ !

માયાશ્પી આવરણ (વસ્ત્ર)ને ધારણ કરનારા અને સદા અનગમ (વિદ-
શાસ્ત્ર)ને વિષે સુશોભિત રૂપથી રિચત થનારા જે હું, તે આ જગતને વિષે
અંતર્યામીપણાથી રહું છું, અને ગોકુલ (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)માં વિચરનારી
વૃત્તિઓને પ્રતિક્ષણમાં વ્યાપાર કરાવવાને પ્રવૃત્ત કરું છું તથા તેમનાં ઇષ્ટ
કામ પૂરિત કરી દઉં છું. એ આશય, અનગમ (વૃક્ષ) પર સ્થિત થઈને
આવરણ (વસ્ત્ર)ને ધારણ કરીને અને ગોકુલ (મન) નિવાસી ગોપીઓને
પૂર્વેકિત વ્યાપાર કરાવવા મંડાવીને પ્રભુએ રૂપે કરી દીધો. અસ્તુ !

પછી પરમાત્માએ ત્હેમનો હેતુ જાણીને કહ્યું કે, 'અત્રાનુગ્રાપ્યનં-
ગાતિર્મત્પ્રસાદાદ્ ભવિષ્યતિ' મહારા પ્રસાદથી ત્હેમને આ લોક તથા
પરલોકમાં અનંગ (કામ અને મોક્ષ)ની પ્રાપ્તિ થશે; અને વસ્ત્ર પણ આપી
દીધાં તથા ગોકુલને વિષે જવાનું કહ્યું. જે મનુષ્ય દેવયોગથી અનગમ
શિખર ઉપર (વેદ શિરોભાગ ઉપનિપદને વિષે) સ્થિત થયેલા મ્હેને જાણે
છે, અને હું પણ જેને જોઉં છું, તે મહારા સિવાય અન્યત્ર કોઈપણ સ્થળે
ચિત રાખતો નથી. તે મહારી સંમતિથી જે કે અજ્ઞાનોત્પન્ન સંસારમાં
રહ્યા હોય અને ગોકુલ (દેહેન્દ્રિયાદિ સંઘાત)ને વિષે ગમે તેવી ત્હેને
હાથે કીડા થઈ હોય, તોપણ તે જન્માન્તરને માટે કારણીભૂત થતી નથી.
એ સર્વ બાવ, પરમાત્માએ ગોપીઓને ગોકુલમાં રહેવાને જાણે એવું
કહીને વિશદ કર્યો કેમકે, ત્હેમણે અનગમ (વૃક્ષ)નાં શિખરઉપર શ્રીકૃષ્ણને
દીક્ષા હતા અને શ્રીકૃષ્ણે પણ ગોપીઓને જોઈ હતી. તથા જૂંજેલાં અના-
જનાં દૃષ્ટાંતથી કહ્યું પણ હતું કે, મહારા સ્વરૂપને વિષે જેમની ખુદ્દિ થાય
છે, તેઓની કામના પાછી સંસારોત્પત્તિને માટે થતી નથી. વેદાંતવેદ
પરમાત્મા જેની વાણીનો વિષય થાય, યાને જે હંમેશાં ત્હેનું વર્ણન કરે
કિંવા જેની સાથે પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ બોલતા હોય, ત્હેનું શું શું સાંગ
(સંપૂર્ણ) નહિ થાય ? અનંગ (કામ) પણ સાંગ (મૂર્તિમંત) થાય, તો
પછી ખીજની શી વાત ? વસ્તુતઃ અનંગ-વિદેહ મોક્ષની કામના પણ સાંગ
થશે. દૃષ્ટાંત તરીકે, ગોપીઓ પરમાત્માની સાથે પ્રત્યક્ષ બોલતી હતી, તો
ત્હેમની અનંગકામના સાંગ થઈ.

સારાંશ, આ પ્રકારે જે લોક સકલ લોકોની લજ્જા છોડીને અનન્યતાથી
શ્રીકૃષ્ણને ગાતા રહે છે, તેઓની જડ (સંસાર)ની કીડા ઇશ પ્રાપ્તિ કરી
આપનારી નીવડે છે. એ વાત ગોપીઓનાં ઉદાહરણ પરથી જાણી લેવી.
કેમકે, ત્હેમણે લજ્જા છોડીને કૃષ્ણગાયન પૂર્વક જડ (જલ) કીડા ચલાવી
હતી, તો તેઓને ત્હેમની પ્રાપ્તિ થઈ. (આ અધ્યાયમાં કેટલાક

સ્થાપક દિવસમાં કાળક્રીયા યોજના કરેલી છે અને તેના બાબે અર્થ કોષમાં દેખાડી દીધા છે. તે ઉપરથી બાહ્યાર્થ અને ગૂઢાર્થ ધ્યાનમાં આવશે) વ્યવહારમાં પ્રજા આપણે જોઈએ છીએ કે, ખીજને પોતાનો કાંઈ ગૂઢાર્થ, રહસ્યની બાજુ નહિ માય તેટલા ખાતર કેટલાક આદર્શ સાંકેતિક બોલે છે. કરપલ્લવી તથા મિતાક્ષરી ભાષા એવીજ છે. હાલ પણ તારાયંત્રની ભાષા કરપલ્લવી જેવી છે; અર્થાત્ હાથને હલાવવાથી અક્ષરનું જ્ઞાન થાય છે. પાંડવોને વિદુરજીએ કૌરવોની સમક્ષ ગૂઢ બોલવાને માટે બર્મર ભાષા શીખવી હતી. આ કૃષ્ણકીર્તીની ભાષાનું પણ એવુંજ સમજવું.

આ પ્રકારે ગોપીઓને વરપ્રદાન કરીને પરમાત્મા ત્યાંથી નીકળ્યા, અને ભાષને મળીને ત્હેમની સાથે ગાયોને ચરાવતા ચરાવતા દૂર વનમાં ગયા ત્હેમના મનમાં વૃક્ષોના ઉપર અનુગ્રહ કરવાનો વિચાર હતો. કેમકે, આ પૃથ્વીપર જે જે કાંઈ ખીજને આનંદ ફળ દેનારા વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરે છે, ત્હેમના ઉપર પરમાત્મા સન્મુખ થઈને અનુગ્રહ કરે છે. એ નિયમાનુસાર, વૃક્ષ નિરંતર ખીજને આનંદકારક ફળ આપે છે, તેથી તેઓ પણ પ્રસાદ કરવાને યોગ્ય છે, એમ સમજીને ભગવાન ત્યાંથી દૂર અરણ્યમાં આવ્યા અને વૃક્ષનું વર્ણન કરવા લાગ્યા. વૃક્ષનાં વર્ણનથી એ વાત પણ સ્પષ્ટ થઈ કે, જે પુરુષો પોતે જાતિ કલેશ કષ્ટ સહીને પોતાની પાસે આવનારાને પોતાનું સર્વસ્વ આપી દે છે, અને તેઓની રક્ષા કરે છે, ત્હેમનો સંસાર અમૃતની જેમ મધુર નીવડે છે તથા ત્હેમનો જન્મ સફલ થઈને તેઓ પરમાત્માના સ્તુતિપાત્ર થાય છે. જુઓ! જે વૃક્ષ પોતાનાં આમણનાં અંબર બનાવીને લોકોને આપે છે. વલકલ વૃક્ષની ત્વચાનાં થાય છે અને અરણ્ય-વાસીજન પહેરે છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. તથા જેમનાં પદ્મવતી શર્યા થાય છે, પુષ્પો વડે પૂજા થાય છે, છાયાથી છત્રીની પેઠે તાપનું નિવારણ થાય છે અને અમૃત તુલ્ય મિષ્ટ ફળો વડે આહાર થાય છે; એવાં જે વૃક્ષ તે નિત્ય પોતાની પાસે આવનારા અતિથિ, અભ્યાગન અને માર્ગસ્થ વગેરેનો સતકાર કરે છે, તેમની પ્રશંસા પરમાત્માએ જે કીધી કે, ‘એ વણા ભાગ્ય-શાળી છે એમનો જન્મ સફળ છે’ તે યોગ્યજ.

દાનશૂર કણ્ઠે ઈન્દ્રને પોતાનાં શરીરની સાથે ઉત્પન્ન થએલાં એવાં જે કવચકુંડળ તે કાપીને આપી દીધાં; શિખિ રાજાએ પોતાનાં શરીરનું માંસ કપોતની રક્ષાને કાજે કાપી આપ્યું; બલીએ વામનને દેહ સમર્પણ કર્યો; ચંદ્ર પોતાની કક્ષાઓને દેવને પાન કરવા સારું આપે છે; મેઘ, જળ પ્રદાન કરે છે, અને કૃષીથી ઋષિએ તો વજ્ર નૈયાર કરવાના હેતુથી પોતાનાં

હાડકાં મુઠ્ઠાં આપી દીધા હતાં. એ પ્રમાણે દરેકે એક એક વસ્તુ સમર્પણ કરવાથી, આ પૃથ્વીપર મોટા મોટા કવિઓએ 'તેઓ ભાગે દાનદાર છે' એ મુજબ કીર્તિ વર્ણવી છે; તો પછી સર્વને કાળે સર્વરવાર્પણ કરવાને જેઓ નિરંતર તત્પર છે, તે વૃક્ષોનું વર્ણન શ્રીકૃષ્ણે કર્યું એમાં તે શું આશ્ચર્ય ? સારાંશ, અતિથિ સત્કારસમું મહારા સંતોષને સાર અન્ય કોઈ સાધન નથી, એ પ્રકારનો પોતાનાં હૃદયનો આશય સ્પષ્ટ કરવા માટે તે વૃક્ષોનાં સત્કાર કર્મનું પરમાત્માએ વર્ણન કરી દીધું છે એમ જાણવું. નહિ તો અરણ્યમાં અનેક વસ્તુઓ હતી તેમને મુકીને વૃક્ષોનું જ વર્ણન કેમ કર્યું ? તહેમનાં એ પ્રકારનાં વર્ણનવડે પરમાત્માએ પોતાના ભક્ત ગોપાલોને નિઃસ્પૃહ સજ્જનોની રીત પણ બતાવી દીધી છે. કેવી રીતે ? તો જુઓ !

સત્પુરુષ, અતિ દાનનિપુણ પુરુષોને જોઈને તહેમનું વર્ણન કરે છે, તેનો હેતુ પરોપકારને ખાતરજ હોય છે; નહિકે તેઓની પાસેથી કાંઈપણ મેળવવાને માટે. તેજ પ્રમાણે, પરમાત્માએ દાનતત્પર વૃક્ષોનું સ્તવન કર્યું તે પોતાને ખાતર નહિ. પોતાને ખાતર હત, તો વૃક્ષો ફળોથી પૂર્ણ હતા, તેમના ફળ તેઓ લેત. પરંતુ તહેમણે લીધાં નહોતાં. શા ઉપરથી નહિ લીધાં? એમ તહેમે પૂછતા હો, તો આગળજ ગોપાલ તથા કૃષ્ણ બલરામ વગેરેનું ક્ષુધા સંબંધી ભાવણ થયું છે, તે ઉપરથી એ સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે કે, પરમાત્માએ અગર ખીજા કોઈએ પણ ત્યાંનું ફળ લીધું નહોતું તેમજ ખાધું પણ નહોતું. શ્રમિત થઈ ગયા હતા તેથી ગાયોને પાણી પીવડાવીને તહેમણે બધાએ પણ પાણી પીવું અને પછી ચોડીજવારમાં ગોપાળ ક્ષુધાથી પીડિત થયા, ત્યારે રામ કૃષ્ણની પાસે આવીને હમને ભૂખ લાગી છે, એ પ્રમાણે તેઓ એમને કહેવા લાગ્યા. કેમકે, ક્ષુધાએ ગોપાલોના ઉદરમાં પ્રકટ થઈને તહેમને કહ્યું કે, હે ગોપાલો ! આ તહમારા મિત્ર શ્રીકૃષ્ણે સ્ત્રીઓના ઉપર અનુગ્રહ કરવાની દીક્ષા લીધી છે, તો તહેમે તેઓને જઈને કહો, અને મહારી તૃપ્તિને માટે કાંઈક તજવીજ કરો. ક્ષુધાની આ પ્રકારની ધમકીથી તહેમને પીડા થતી હતી, તેથી શ્રીકૃષ્ણની પાસે તેઓ આવ્યા.

યોગી હોય, વ્રતી હોય, તપસ્વી હોય, હરકોઈ હોય પણ ભૂખ અને તરસની બાધા સધજાને એકસરખીજ થાય છે. તે દિવસે ઘેરથી કોઈએ કાંઈપણ ખાવાનું આણ્યું નહોતું, બધાજ ભૂલી ગયા હતા. દરરોજ ગાયોને લઈને કૃષ્ણ બલરામ અને ગોપાલ સધજા સાથેજ વૃન્દાવનમાં જતા હતા. જે દિવસે ગોપાલ બાલકો જલદી ઉડીને કૃષ્ણને બોલાવવાને આવતા હતા,

તે દિવસે પોતાનું ખાવાનું સાથે લઇને ઘેરથી નીકળતા હતા. અને જે દિવસે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જલદી ઉડીને ગોપાલ ખાલકોને બોલાવતા હતા, તે દિવસે ત્વરાના માર્ગ તથા આનંદના જોસમાં ખાવાનું સાથે લેવાનું કાઢને પણ યાદ રહેતું નહોતું. ઘણુંખરું ગોપાલખાળજ દરરોજ શ્રીકૃષ્ણને બોલાવતા હતા, પરંતુ તે દિવસે ગોપીઓના વ્રતનું ઇચ્છિત ફળ આપવાનું કૃષ્ણનાં મનમાં હોવાથી, તેઓ જલદી ઉઠ્યા અને પોતે પણ કશુંખે ખાવાનું લીધા વગર ગાયેને લઇને નીકળી પડ્યા તથા ગોપાલ ખાલકોને ખુબ પાડી. તે ગોપખાળોએ પણ ખાવાનું કશું લીધું નહિ અને ઉતાવળમાં લહેમની સાથે વાછરડાં વગેરે લઇને ઘેરથી નીકળ્યા. એમ હોવાથી કાઠની પાસેથી કશુંખે ખાવાનું નીકળ્યું નહિ અને બધાય કુધાથી પીડાવા લાગ્યા. નહિ તો રોજ બધાયની પાસે પોતપોતાનું ખાવાનું રહેતુંજ હતું. અસ્તુ !

આકાશને વિષે હજારો નક્ષત્ર વાસ કરે છે, તેમ છતાં ચંદ્ર વગર આનંદસામ્ય થતું નથી અને શોભા પણ જણાતી નથી. તેજ પ્રમાણે પૃથ્વીપર અનંત પ્રકારનાં ફળ નિવાસ કરે છે તથા શોભાદાયી હોય છે, પરંતુ તેઓ સત્રાણાં અન્નવિના વ્યર્થ છે. મનુષ્યોએ ગમે તેટલાં ફળ ખાધાં હશે તો પણ તેનાથી તેઓને સંતોષ મુખ્ય થશે નહિ અને લહેમનાં મુખની શોભા પણ સુપ્રસન્ન જણાશે નહિ. એ અનુભવને લીધે, સર્વ ઋતુઓનાં ફલ સમૂહ વડે પૂર્ણ શોભી રહેલા તે વનને વિષે તે ગોપાલોએ કુધાની શાન્તિને કાળે શ્રીકૃષ્ણની પ્રાર્થના કીધી. એમાં એ પણ ભાવ જાણી લેવો કે, પરમાત્માની કૃપા જેના ઉપર થશે તેહનીજ ભૂખ શાંત થશે. નહિતર પૃથ્વીનું રાજ્ય મળવા છતાંય ભૂખ શાંત થતી નથી. એટલા માટે, ગોપાલોની પેડે આપણે પણ ભૂખ જે આપણને દુઃસહ થતી હોય, તો ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી. પરમાત્માની કૃપા હોય તો અલ્પ મળવાથી યા ખાધાથી ભૂખ મટીને પરમ સંતોષાત્મક સુખનો લાભ થાય છે. સારાંશ, ગોપીઓને ઇચ્છિત અર્થનો લાભ અર્ચનથી (દેવી પૂજાથી) થયો, તથા શ્રીકૃષ્ણે વૃક્ષોનાં અતિથિ પૂજનની પ્રશંસા કીધી અને તે વડે દ્વાપરયુગને વિષે અર્ચનવિધિ મુખ્ય છે, એવો બોધ કર્યો.

॥ इति शिवम् ॥

અધ્યાય તેવીસમો.

अयोर्विशे ततो गोपैरन्मयांवापदेशतः ।

तत्पत्न्यनुग्रहात्कृष्णो दीक्षितानन्वतापयत् ॥

અર્થ:—આ અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણે ગોપાલોની પાસે અન્નની ચાચના કરાવી અને તે બ્રહ્માને યજ્ઞ કરનારા દીક્ષિતોની સ્ત્રીઓની ઉપર અનુગ્રહ કરીને ત્હેમને ખજાનાપ કરવાની ફરજ પાડી, એવી કથા વર્ણવેલી છે.

ગોપાળ કહેવા લાગ્યા, હે બલરામ ! હે કૃષ્ણ ! હમને ધણી ભૂખ લાગી છે અને તે દુઃસહ પીડા આપે છે, માટે તેની શાંતિ કરો, ત્હમે સમર્થ છો. શુકદેવ કહે છે, હે રાજા ! તે સમયે એક બ્રાહ્મણની સ્ત્રી શ્રી-કૃષ્ણની અત્યંત બકિત કરતી હતી, ત્હેના ઉપર અનુગ્રહ કરવાનો વિચાર ત્હેમના મનમાં આવ્યો, અને તેઓશ્રી ગોપાલોને કહેવા લાગ્યા; હે ગોપાળા ! અંદીથી થોડાક મજલ પર દેવયજ્ઞન કરવા સાર જે મંડપ સિદ્ધ કર્યો છે, ત્યાં સ્વર્ગ પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી મોટા મોટા વેદપાઠી બ્રાહ્મણ બૃહસ્પતિસત્ર નામનો યજ્ઞ કરે છે, ત્યાં જઇને ત્હમે ત્હેમની પાસે અન્નની ચાચના કરો. ત્હેમને કહેજો કે, ‘બલરામ, કૃષ્ણ અંદી આવ્યા છે અને ત્હેમને ધણી ભૂખ લાગી છે, તેથી અન્ન માંગે છે, માટે આપો; ત્હેમણે હમને મોકલ્યા છે.’ તેમ કાર્યથી ત્હમારી ક્ષુધા શાંત થશે.

ભગવાનની એવી આજ્ઞા ચતાંવારને ગોપાળ ત્યાં ગયા અને બ્રાહ્મણોને દંડવત્ પ્રણામ કરીને હાથ જોડીને ત્હેમની પાસે અન્નની ચાચના કરવા લાગ્યા. તેઓ બોલ્યા, હે બ્રાહ્મણો ! હમે શ્રીકૃષ્ણના સેવક છીએ અને બલરામે મોકલ્યા છે, તેથી અંદી આવ્યા છીએ. તેઓ બન્ને પાડોશમાંજ ગાયોનું રક્ષણ કરે છે અને તેમને ચરાવે છે; એ બન્ને જણાને ધણી ભૂખ લાગી છે, તેથી આપની પાસેથી કાંઇક અન્ન મળે એવી તેઓની ઇચ્છા છે. આપની ત્હેમના ઉપર શ્રદ્ધા હોય, તો આપ તેઓને અન્ન આપો. તે ખરે આપ કહેશો કે, હમે યજ્ઞદીક્ષા લીધી છે, તેથી હમારે ત્યાંનું અન્ન ખાવાથી ત્હમે દોષીત ઋણી, પણ એમ નહિ સમજવું. કેમકે, હમે સાંભળ્યું છે કે, ‘દીક્ષા લીધી હોય તે વખતથીજ અગ્નિ અને સોમના ઉદ્દેશથી પશુવધ થાય ત્યાં સુધીજ દોષ લાગે છે; તેઓજ સૌત્રામણી યાગના સમયનો દોષ છે. પરંતુ તે સિવાય બીજા કોઇ વખતે યજ્ઞના દીક્ષિતનું અન્ન લેવામાં આવે, તો દોષ લાગતો નથી.’ ગોપાળોને મ્હોંએથી એ પ્રકારની ભગવાનની ચાચના સાંભળીને તે તરફ ત્હેમણે લક્ષ સરખું આપ્યું નહિ. કેમકે, વાસ્ત-

વિક રીતે તેઓ મૂઠ હોવા છતાં પોતાને જ્ઞાનવૃદ્ધ સમજતા હતા અને કુદ્ર સ્વર્ગ કામનાથી ત્હેમની ખુદ્ધિ મસિન થઇ હતી.

હે રાજા ! દ્રવ્ય, મંત્ર, તંત્ર, દેશકાળ, યજ્ઞ ઇલાદિ સધળાજ જેમનાં રૂપ છે, તે પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણનું, ‘એ એક સામાન્ય મનુષ્ય છે,’ એમ સમજીને તેઓએ એમનો અનાદર કર્યો. હમે બ્રાહ્મણ હોવાથી અખિસ વર્ણના ગુરુ છીએ, તેથી શ્રેષ્ઠ છીએ, એવો ત્હેમનામાં અહંકાર-અરાધો હતો. તે ગોપાળોને જોઇને બ્રાહ્મણો ધણા કોપાયમાન થયા અને માહોમાંથી કહેવા લાગ્યા કે, ‘જુઓ ! અહીંયા પણ આ બ્રહ્મ લોકો આપણને સત્તાવધાને આવ્યા છે. એમની સાથે સાંભાષણ કર્યાથી આપણને સચ્ચૈશ (વસ્તુસહિત) સ્નાન કરવું પડશે; એમને અન્ન આપવું નહિ એ પ્રકારે ત્હેમનું’ પરસ્પર ભાષણ ચાલ્યું, પરંતુ ગોપાલોને ‘હા અથવા ના’ એવો જવાબ ત્હેમણે ન આપ્યો અને વક્ર બુકુટી કરીને, નેત્ર લાલ કરીને ત્હેમના તરફ જોવા લાગ્યા. ગોપાલોએ ત્હેમનાં મુખ નેત્રના વિકાર પરથી ત્હેમનાં અંતઃકરણનો ભાવ જાણી લીધો અને નિરાશ થઇને તેઓ પાછા ચાલ્યા ગયા- મનુષ્યનાં આચરણ ઉપરથી પૂર્વ જન્મને વિષે સંપાદન કરેલાં પુણ્ય-પાપનું ભાન થાય છે. જેમ દાન ઉપરથી ઉદારતા પ્રતીત થાય છે, પ્રેમ બાદર ઇત્યાદિ પરથી લક્ષ્મીની પરીક્ષા થાય છે, પુત્ર જોવાથી શુભાંશ સમજાય છે, તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોના આકાર ઉપરથી અને ઉત્તર નહિ મળવાથી ત્હેમનાં મનનો ભાવ ગોપાલોએ જાણી લીધો. કેમકે, તેઓ પરમાત્માના નિઃસીમ ઉપાસક હોવાથી, તેઓ એટલા પ્રવીણ તથા જ્ઞાની હતા. દૈવ્યો-મથી કામધેનુ ઘેર આવે, તો તેને લાકડીવતી મારીને કાઢી મૂકવી, અથવા સ્પર્શમણીને પાષાણ સમજીને ફેંકી દેવો, કિંવા જ્યોતિર્લિંગને પમવતી પ્રહાર કરવો, અથવા અમૃત રસને ઉકરડા ઉપર ફેંકી દેવો, એવુંજ બ્રાહ્મણોએ એ કામ કર્યું.

તે ગોપાલોએ એ સધળી હકીકત શ્રીકૃષ્ણ તથા બલરામને કહી દીધી. તે સાંભળીને બગવાન હસવા લાગ્યા કે, મહારી માયાએ આ જ્ઞાની બ્રાહ્મણોને કેવા વિમોહિત કરી દીધા છે તે જુઓ ! પરંતુ યાચક જનોનો લોક કેવો તિરસ્કાર કરે છે, તે એમને દેખાડવા સાર પાછા કહેવા લાગ્યા કે, હે ગોપાળા ! ત્હમરે પાછા ત્યાં જવું અને ત્હેમની સ્ત્રીઓને એમ કહી દેવું કે ‘બલરામ અને કૃષ્ણ અંહી આવ્યા છે અને ત્હેમને ઘણી ભૂખ લાગવાથી તેઓ અન્ન માંગે છે, માટે જલદી આપી દો.’ ત્હેમની ખુદ્ધિ મહારા વિષે પ્રેમયુક્ત હોવાથી ત્હમારી કામના ત્યાં પૂરી થશે. શ્રીકૃષ્ણનું

એવું વચન સાંભળીને ગોપાલ નીકળી પડ્યા અને યજ્ઞ મંડપની પાસે પત્ની શાળામાં આવ્યા. ત્યાં તે બધા બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓ બેઠી હતી, તહેમને જોઈને તેઓએ નમસ્કાર કર્યા, અને કહ્યું કે, હે સાધ્વીઓ ! બલરામ અને શ્રીકૃષ્ણ અંદીશી થોડેજ દૂર ગાયેને ચરાવતા ચરાવતા આવ્યા છે, અને તેઓને ઘણી ભૂખ લાગી છે, તો ત્હમારે અન્નદાન કરવું; તહેમણેજ ત્હમને ત્હમારી તરફ મોકલ્યા છે.

એટલું સાંભળતાવારને તે સર્વ ઋષિ સ્ત્રીઓ તહેમનાં દર્શન કરવાને ઉત્સુક થઈ અતુર્વિધ અન્નપાત્રમાં ભરીને જવાને માટે નીકળી. કેમકે, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની લીલા સાંભળીને તે બધીયનાં મન તહેમના ઉપર પૂર્ણ આસક્ત થઈ રહ્યાં હતાં એ વાતની તહેમના પતિઓને, પુત્રોને, ભાઈઓને ખબર પડી, ત્યારે તેઓ તહેમને જવાનો પ્રતિબંધ કરી રહ્યા; પરંતુ નદીઓ જે પ્રકારે સમુદ્રને મળવાને જતી હોય છે અને માર્ગમાં ગમે તેટલા ખાડા તથા પર્વત પ્રતિબંધક થઈ પડ્યા છતાં, તેઓ તેમની પરવા નહિ કરતાં તેની પાસે જઈ પહોંચે છે, તેજ પ્રકારે ઋષિ પત્નીઓએ સધળાંજ પ્રતિબંધ દૂર કર્યા અને જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ પોતાના મોટાભાઈ તથા ગોપાલો સહિત જમુનાને કિનારે બાગમાં ફરતા હતા, ત્યાં તેઓ બધીય આવી પહોંચી.

તે સ્ત્રીઓમાં એક સ્ત્રીનો પતિ ઘણેજ ક્રોધી હતો, તહેણે પોતાની સ્ત્રી અન્ન લઈને નીકળી એવું જોઈને, તહેને મારપીટ કરીને ગાળ દેવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, ગોવાળીયાની પૂજા કરીને તહેને અન્ન આપવાનું કયા શાસ્ત્રને વિષે કહ્યું છે ? યજ્ઞના બ્રાહ્મણની પૂજા કીધી નથી તથા તહેમને અન્ન ખવડાવ્યું નથી તેના પહેલાં તું બીજાને કેમ આપે છે ? આ રસોઈ બ્રષ્ટ થઈ, હવે બીજી કરવી પડશે. દેવબ્રાહ્મણ અગ્નિની સાક્ષીથી ત્હારા પિતાએ ત્હને મ્હારી સાથે પરણાવી છે એ તું કેમ ભૂલી ગઈ ! મ્હારી ભક્તિ તથા પૂજા કરવાનું મૂકી દઈને, તે ગોવાળીયાની તરફ દોડે છે ને ? જા, જા; કેવી જાણ છે તે હું જોઈ લાઉ છું. એમ કહીને મારપીટ કરીને તહેને એક વૃક્ષની સાથે બાંધી રાખી અને પોતે ચાલ્યો ગયો તહેની બધીજ સખીઓ શ્રીકૃષ્ણને જોવાને તથા અન્ન સમર્પણ કરવાને ગઈ એવું તહેણે જોયું અને તે ઘણું રડવા લાગી. તહેને પરમાત્માની ઉપર ઘણેજ પ્રેમ હોવાથી, તહેણે જેવું તહેમનું રૂપ સાંભળ્યું હતું તેજ પ્રમાણે તહેમનું ધ્યાન કર્યું અને મુખથી હે ગોપાળ, ગોવિન્દ, માધવ એમ બોલીને તેજ ક્ષણે ત્યાંજ પ્રાણાવરોધ કરીને તહેણે પ્રાણ તજી દીધા.

આથી તરફ તહેના પતિએ બીજા સર્વ બ્રાહ્મણોને જોઈને કહ્યું કે,

જુઓ ! તમારી બધાની સ્ત્રીઓ ગઈ, પરંતુ મહેં મારી સ્ત્રીને બાંધી રાખી છે. ત્યારે તેઓ બધા કહેવા લાગ્યા કે, હમે પણ હમારી સ્ત્રીઓને અલગ્યા બાદ શિક્ષા કરીશું. થોડા વખત પછી તે બ્રાહ્મણ પોતાની સ્ત્રીની પાસે આવીને તહેને બેસાવવા લાગ્યો, ત્યારે તહેણે કશોય જવાબ દીધો નહિ. તહેના મનમાં કે રીસાઈ હશે, તેથી બેસતી નથી. એમ ધારીને તહેની પાસે જઈને તહેને હાથાવવા લાગ્યો, પરંતુ શ્વાસેશ્વાસ બંધ થએતો જોઈને રડવા લાગ્યો. ત્યારે બ્રાહ્મણે તહેને શાંત પાડવા લાગ્યા કે, ભાઈ ! તું ઘણો ભાગ્ય-શાળી છે તેથી ત્હારી સ્ત્રીનાં મુડદાંને પણ જુએ છે પરંતુ હમારી સ્ત્રીઓ તો તે ગોવાળીયાની પાસે જે ગઈ છે તે પાછી આવશે અને હમે તેમને જોઈ શકીશું એવું જણાતું નથી. અસ્તુ !

પરમાત્માને ખાતર જે સ્ત્રીએ પોતાનું શરીર છોડ્યું હતું, તહેણે પરમાત્માને જોવાની તથા અન્ન અર્પણ કરવાની ઇચ્છા રહી ગઈ હતી, તેથી તે સૂક્ષ્મ દેહથી ભગવાનની પાસે આવી. ત્યારે પરમાત્માએ તહેની ઇચ્છા સુગ્રામ નવો સ્થૂત દેહ નિર્માણ કર્યો અને તહેના હાથમાં પરસ અન્નનું ભરેલું પાત્ર પણ આપ્યું. એટલામાં આણી તરફથી પેટી બંધી સ્ત્રીઓ આવી, ત્યારે તેઓએ પરમાત્માની પાસે હમી રહેલી તે સ્ત્રીને જોઈ અને કહેવા લાગી કે, એના પતિએ એને રોડી રાખી હતી, છતાં હમારા પહેલાં અંહી કેવી રીતે આવી ? અસ્તુ ! ત્યાં શામસુંદર, પીતાંબરધારી શ્રીકૃષ્ણ તહેમની નજરે પડતાંજ તહેમણે નેત્રોદ્ધાર તહેમને પોતાના હૃદયને વિષે આપ્યા અને ઘણા કાળસુધી આલિંગન દઈને, જે પ્રકારે સુષુપ્તના સાક્ષી પ્રાણ આત્માને અહંકારી જીવ આલિંગન દઈને તેને વિષે વિચીત્ર થઈને તાપ નિર્મુક્ત થઈ જાય છે, તેવીજ રીતે પોતાના સંસારતાપોને શાંત કરી દીધા.

ભગવાન જાણી ગયા કે આ સર્વળી યુવનિયો સાંસારિક આશા વાસનાનો પરિત્યાગ કરીને મહારાં દર્શનો કાળે અંહી આવી છે. ત્યારે મગ્ન કરતા કરતા પ્રભુએ તેઓને કહ્યું કે, હે દ્વિજસ્ત્રીઓ ! ત્હમે અંહી આવી તે સારું થયું, આવો એસો ત્હમણે કયું કાચ હું કહું ? સકલ પ્રાણીઓનો અંતરાત્મા હું હોવાથી મહારાપર બધાયનો પ્રેમ હોય છે, અને વિવેકયુક્ત પુરૂષ મહારી નિષ્કામ ભક્તિ કરે છે. ત્હમને પતિ વગેરે મહારાં દર્શન કરવાને આવવા નહોતા હતા તોપણ તે પ્રતિબંધને દૂર કરીને ત્હમે મહારે વાસ્તે આ અનાજ લઈ આવી, તેથી ત્હમે ઘણી ભાગ્ય-વતી છો ! હવે મહારાં દર્શનથી ત્હમે કૃતાય થઈ છો, માટે યજ્ઞ મંડપને

વિષે જન્મે, તો તમારી સહાયથી ત્હમારા પતિ યજ્ઞ પૂર્ણ કરશે. ત્હમાર વડે તેઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલ્યો છે, તેથી ત્હમના પર અનુગ્રહ કરવા ખાત રજ હું ત્હમને જવાનું કહું છું.

તે સાંભળીને તેઓ બોલી, હે પ્રભો ! આનું કૂર ભાષણ કરશો નહિ અન્તઃસ્થ રથાનપર પહોંચ્યા બાદ ગતિ અંધ થાય છે, તેથી સંસારને પેસે પાર જે ત્હમાર પદ (સ્થાન) છે, તેને હમે પ્રાપ્ત થયા બાદ પછી કય અંત કેમ કરીને જઈએ ? શ્રુતિએ એમ કહ્યું છે કે, ત્હમારા (બ્રહ્મ) પદને પ્રાપ્તિ થયા બાદ સંસારને વિષે ફરી ફેરો આવે પડતો નથી, અંતે હો તો પાછા જવાનું કહો છો, તો એ શું મિથ્યા વચન છે ? પરંતુ શ્રુતિ તે ત્હમારી જ વાણી હોવાનું પ્રસિદ્ધ છે. માટે તે વચન સત્ય કરો. “મ્હારે ભક્ત કદી નાશ પામતો નથી” એ પણ આપનું કથન છે, તો હમારો ત્યાગ ના કરો. હમે સર્વ પરિવારને તથાને ત્હમાર દાસ્ય કરવા ખાતરજ આવી છીએ. હવે હમે પાછી જઈએ, તો હમારા પતિ, માતા પિતા, ભાઈવર્ગ કોઈ પણ હમારો અંગિકાર કરશે નહિ. ત્હમે કામ ક્રોધાદિક શત્રુઓનો નાશ કરો છો, તેથી હમે ત્હમારાં ચરણની સેવા કરવાને આવી છીએ. હમને સ્વર્ગાદિ લોકોની ઇચ્છા નથી, તેથી હમે અંદીથી પાછી જવાની નથી. ત્હમારાં ચરણનો વિયોગ હવે હમારું જીવનજ હરી લેશે. સંસારના સર્વ ભોગો ખદિરના અંગારાની શર્યા સમા છે, તે ઉપર સુખનિદ્રા કેમ કરી આવશે ? વિષવલ્લીના વનને વિષે આરામ કોણ પામી શકે ? કાલ સર્પન સુખમાં કોણ પ્રવેશ કરે ? વીંછીઓથી ભરેલા મકાનમાં સુખપૂર્વક કોણ સ્થિતિ કરી શકશે ? તેજ પ્રમાણે સંસારને વિષે કયું પ્રાણી આનંદ ભોગવ શકે તેમ છે ? એના કરતાં તો બહેતર છે કે, ત્હમેજ ત્હમારા હાવતી હમને જમનામાં ડૂબાડી દો, તો સઘળા દુઃખોમાંથી હમે છુટીએ.

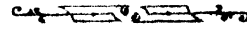
ભગવાન બોલ્યા, હે ઋષિ પત્નીઓ ! મ્હારી કૃપા દષ્ટિ જેમના ઉપર થઈ, તેઓની સામે વક્રદષ્ટિથી જેવાને કાલ પણ સમર્થ ના થઈ શકે, તે ખીજની શી વાત ! ત્હમારા પતિ પુત્ર બાંધવ વગેરે ત્હમને ખીલકુલ દોષ દેશે નહિ, પરંતુ ઉલટા ધન્યવાદ આપશે. તથા દેવતા પણ ત્હમાર સન્માન કરશે. પ્રત્યક્ષ શરીર સમાગમ (સન્નિધિ)થી મનુષ્યોને સુખ મળે છે, ય પ્રેમની વૃદ્ધિ થાય છે, એવો કાંઈ નિયમ નથી. જે બે વ્યક્તિઓનાં મન પરસ્પરને વિષે અતુરાગયુક્ત થાય છે, તેઓનો જો કે વિયોગ થયો હોય તોપણ તે સમાગમજ છે એમ જાણવું. પરંતુ શરીરવડે પાસે હોવા છતાં પણ હૃદયને વિષે પ્રેમ જો હોય નહિ, તો તે સમાગમ વિયોગ સમાનજ

જાણુવો. એટલા માટે ત્હને ગહારાં સ્વરૂપને વિષે ત્હમારાં ચિત્ત ચોંટાડો, અને આ ચરાચર મહાર્ણ સ્વરૂપ છે, એમ સમજીને પ્રપંચ કાર્ય કરો, તો ત્હમે સત્વરજ મહારા પદને પામશો. એટલું સાંભળીને, ત્હમણે જે અન્ન આણ્યું હતું, તે એમને સમર્પણ કીધું, અને તેઓ બધીય પ્રદક્ષિણા કરીને પાંચી યજ્ઞ સ્થાનને વિષે ચાલી ગઈ. જતી વખતે જો કે ત્હમના પતિ પુત્રાદિકોએ તેઓને અટકાવ કર્યો હતો, તોપણ પાછા આવ્યા બાદ ત્હમને કશો દોષ દીધો નહિ, અને ત્હમની સહાયથી ત્હમણે યજ્ઞ સંપૂર્ણ કર્યો. આણી તરફ ત્હમણે આણેલાં અન્ન વગેરે વડે શ્રી કૃણે ગોપાલોને ભોજન આપ્યું તથા ભાઈ સમેત પોને પણ ભોજન કર્યું.

શુકદેવ કહે છે હે રાજ ! આમ મનુષ્યને અનુરૂપ એવી લીલા કરીને પરમાત્મા, ગાય, ગોપાલ અને ગોપી વગેરેને આનંદ પમાડતા હતા. હે રાજ ! તે બ્રહ્મણોએ શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામની અન્નની યાચનાનો ભંગ કીધો, તેથી ત્હમને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, હમારી સ્ત્રીઓએ શ્રીકૃષ્ણની અઘોરિક ભક્તિ કીધી પરંતુ હમે તો ભક્તિ વિનાના રહી ગયા. હમારા જન્મને તથા વ્રત, વિદ્યા, કુલ, કર્મ અને દક્ષતાને ધીકાર છે. કેમકે, હમે ભગવાનની વિમુખ થયા. પરમાત્માની માયા યોગીઓને પણ મોહ પમાડે છે ત્યાં હમારી શી વાત ? પરંતુ એ સ્ત્રીઓનાં તો ઉપનયન સંસ્કાર પણ નહોતા થયા, તથા એમનામાં કાંઈ પણ તપ અને આત્મ-વિચાર નથી, શુદ્ધતા તથા શુદ્ધ કર્મ પણ નથી અને હમારે તો સધળા સંસ્કાર થએલા હોવા છતાંય પરમાત્માને વિષે એમના જેવી હમારી દૃઢ ભક્તિ નથી, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ?

અથવા આમ તો નહિ હોય ? કે હમારું અજ્ઞાન પ્રકટ કરી બતાવવા ખાતરજ શ્રીકૃષ્ણે ગોપાલોને મોકલ્યા અને અન્નની યાચના કીધી ? નહિ તો પૂર્ણકામ પરમાત્માને અન્નની યાચના કરવી સંભવે કેવી રીતે ? દેશ, કાલ, ઋત્વિજ, અગ્નિ, યજ્ઞ, યજ્ઞમાન, ધર્મ દત્યાદિ જેમનું સ્વરૂપ છે, તે ભગવાન વિષ્ણુ યાદવકુલમાં પ્રકટ થયા છે, એવું સાંભળવા છતાંય આવખતે હમને તે વાતની વિસ્મૃતિ થઈ તો પછી હમારા જેવા મૂઢ કોણ ? તો હમેજ. તેમ છતાં, હમે હમારી જ્ઞાતને ધન્ય સમજીએ છીએ કે પરમાત્માની ભક્તિ કરનારી સ્ત્રીઓ હમને મળી છે. તેને લીધેજ હમારી પરમાત્માના પ્રત્યે આટલી શ્રદ્ધા અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ. હે ભગવન ! ત્હમારી માયાવડે હમારી બુદ્ધિ મોહિત થઈ જવાથી, હમે કર્મ માર્ગને વિષે ભ્રમણ કરીએ છીએ. હમારે હાથે જે કાંઈ ત્હમારે! અનાદર થયો હોય, તે ક્ષમા કરો. તે

ઋષિઓને આ પ્રકારે પોતાના અપરાધને માટે પશ્ચાત્તાપ થયો, અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં દર્શન કરવાની તહેગને ઇચ્છા થઇ. પરંતુ કંસના ભયના માર્યાં તેઓનું એણી તરફ જવાનું થયું નહિ.

ભાવાર્થદીપિકા.

આના પહેલાના એ અધ્યાયમાં, કૃતયુગના ધ્યાન ધારણ આદિ ધર્મ અને દ્વાપરયુગનો અર્યનધર્મ કૃતીને, આ અધ્યાયને વિષે ચતુર્થે કલિયુગમાં પરમાત્માનાં નામનું સંકીર્તન એજ ઉત્તમ ધર્મ છે, સત્પથ છે, એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

‘તે સર્વ ગોપાળો બળરામ તથા કૃષ્ણની પાસે આવીને ક્ષુધાની શાંતિને સાર તેઓની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા’ તેમાં લેખેલો એજ આશય હતો. આજ સુધી જે જે દુષ્ટ દાનવો હમને પીડતા હતા, તેઓનો નાશ એમણેજ કર્યો છે; તેથી આ સગપે હમને જે આ ક્ષુધા રાક્ષસી દુઃખ દઇ રહી છે, તેના નાશનો પણ એઓજ જલદી ઉપાય શોધશે અને નાશ કરશે. હમે જે અનશિત (ખાધા વગરના) રહીશું, તો આ (ક્ષુધા) પણ અ-નાશિત (નષ્ટ નહિ એવી) થશે, તેથી કાંઇક તજવીજ કરો એમ કહ્યું. જે ક્ષુધાના નાશને ખાતર સઘળા લોક રાતદિવસ આલસ્ય રહિત થઇને પ્રયત્ન કરે છે, તથા જેને જીતવાને માટે તપસ્વી લોક તૃણ, જલ, પવન, વગેરે ખાદ્યને તપ કરે છે તેમ છતાં તેને પરાભવ પમાડવાને કોઇ સમર્થ થયું નથી, એવી એ દુષ્કર છે. તેથી એ બંને જણ મળીને એના નાશની યુક્તિ ખોળી કાઢશે. એવો પોતાનો હેતુ દર્શાવી આપવા સારજ લેખણે તે બંનેની પ્રાર્થના કરી હોય, એમ લાગે છે.

અથવા એ ક્ષુધા વૈરીરૂપ નથી. કેમકે, એ હમાના ઉદરને વિષેજ નિરંતર વાસ કરે છે; તથા એની તુષ્ટિ થરાથી હમે પુષ્ટ થઇએ છીએ અને એ નિરંતર જગતની વૃત્તિ (વર્તન, જીવન)નો પણ હેતુ છે. એ પ્રમાણે મિત્ર સમી થએલી હોવા છતાં, દ્યારહિત થઇને હમને એ ખુમ પીડા આપે છે, તેનું તત્વ બલરામ અથવા શ્રીકૃષ્ણ જાણતા હશે, તેની હમને શી ખબર? એવા આશયથીજ લેખણે તે બંનેનાં નામ લખને પ્રાર્થના કીધી હશે, એમ જાણવું. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને પણ તે વખતે ક્ષુધા લાગી હતી. તે દિવસે કોઇએ પણ પોતાને ઘેરથી ખાવાનું આણ્યું નહોતું,

એ પ્રમાણે પહેલાં કહી ચુક્યા છીએ એટલા માટે ત્હેમણે પણ એ લોકોની સાથે પોતાની પણ ક્ષુધાને શાંત કરવાનો ઉદ્યમ કરીધો, યાને ‘મ્હને અને બલરામને ભુખ લાગી છે અને અન્ન મંગીએ છીએ’ એવો સંદેશો કહેવાનો કહ્યો. ત્હેમણે વિચાર કર્યો કે, પહેલાં જન્મનાજીને કિનારે પ્રકટલો જે દાવાગિનિ, તથા મુંજરણને વિષે ઉત્પન્ન થએલો જે દાવાગિનિ, તેની શાંતિ તે વખતે તેને ખાવાનું કશુંય નહિ મળવાથી ન્હોતી થઈ; કેમકે, મ્હેંજ તેનું પાન કર્યું હતું. પરંતુ આ સમયે જે જદરાગિનિ પ્રદીપ્ત થયો છે, તે એના કરતાં પણ કૂર દેખાય છે, તેથી એને કાંઈક ખાવાનું આપ્યા વગર એ શાંત થશે નહિ, એમ લાગે છે. એવા આશયથીજ ત્હેમણે તેને શાંત-તૃપ્ત કરી દેવાના હેતુથીજ, તે ગોપાળ બાળકોની સાથે ભોજનનો ઉદ્યમ કર્યો હોય એમ પ્રતીત થાય છે. ક્ષુધા કેવી અનિવાર્ય છે, તે સધળા લોક જાણે છેજ, તથા તેનું દુઃખ કયાં સુધી થાય છે એ પણ કહી શકાય તેમ નથી; જીંદગી ભર અને દરરોજ. મનુષ્યની માતા મરી જાય, તો છ માસ સુધી દુઃખ થાય; પિતા મરી જાય તો એક વરસ સુધી થાય, પત્ની મરી જાય તો તેનું દુઃખ જ્યાં સુધી પાછી બીજી પત્ની નહિ મળે ત્યાં સુધી. આ પ્રમાણે જગતનાં સઘળાં દુઃખોની કાંઈને કાંઈ મર્યાદા છે; પરંતુ ક્ષુધાનું દુઃખ તો દરરોજ થયાંજ કરે છે. અરતુ !

‘અન્ન મંગવાનું કહ્યું અને મોકલ્યા’ એમાં આ ભાવ જાણવો હૃદય-સ્થ વાસનાનો નાશ ભક્તના સમાગમ વડે થાય છે, એ પ્રકારનો પોતાનો આશય સ્પષ્ટ કરવા સાર ભગવાને તેઓને **મક્ત** (અન્ન)નો સમાગમ કરવા માટે મોકલ્યા, એમ જાણવું. કેમકે, તે **મક્ત** (અન્ન)ના સમાગમ વડેજ ત્હેમનાં હૃદય (ઉદર)માં રહેલી ક્ષુધા રૂપી વાસનાનો નાશ થવાનો હતો, અને તે થયોજ. અથવા, ગોપાલોના મનમાં એમ હતું કે, હમે જે નીચ જાતિને વિષે ઉત્પન્ન થએલા ગોવાળીયા છીએ, ત્હેમનાં અંતરમાં ભગવાનના પ્રત્યે આટલી બધી પ્રીતિ છે, તો ઉત્તમ જાતિવાળા આ બ્રાહ્મણોમાં કેટલી બધી હશે, તેની કલ્પના પણ હમને થતી નથી. તેઓની એ પ્રકારની બ્રાન્તિ દૂર કરવા માટેજ તેઓને એમના તરફ મોકલ્યા એમ સમજવું. અને વળી ખ્યાલ કરો ! પરમાત્મા અંતર્યામી હોવાથી ત્હેમને શું એ વાત વિદિત ન હતી? કે એ બ્રાહ્મણોને હાથે એમને અન્ન નહિ મળે ? વિદિત હતુંજ. તો પછી શું કામ તેઓની પાસે પોતાના મિત્ર ગોપાલોને મોકલ્યા ? તો સાંભળો. જગતમાં **બ્રહ્મ** (વેદ)ની વાર્તા-ચર્ચા-કરનારા અને બ્રહ્મની વ્યાખ્યા કરનારા પરંતુ અસત્ સત્ જાણીને તેનો ત્યાગ તથા ગ્રહણ કરવાને વિષે જેમની

મતિ નથી એ પ્રકારના બહિર્મુખ અને યજ્ઞ વગેરે કર્મ કરીને તેનાથી પોતાની કીર્તિ, મંદીરની ધ્વજ્જની પેઠે પોતાના મુખથીજ ફડફડાટ કરી દેખાડનારા જે લોક હોય છે, તેઓના મનમાં કાંઈ પણ શ્રદ્ધા હોતી નથી, અને તેને લીધેજ ત્હેમને કશુંયે ફળ મળતું નથી, તથા મ્હારા પર તો ત્હેમને ખીલકુલ પ્રીતિ હોતીજ નથી. એ બધીય બાબતનું જ્ઞાન લોકોને કરી દેવા માટેજ જાણી બુઝીને કૃષ્ણે ગોપાલોને ત્યાં મોકલી આપ્યા. નહિ તો, જે પ્રભુથી પોતાના ભક્તોનું કોઈ અપમાન કરે તે સહન થતું નથી, તે ગોપાલોને ત્હેમની પાસે અપમાન કરાવવાને મોકલે, એ વાત સંભવિત છે ? નહિજ. તેથી ઉપરોક્ત આશય જાણી લેવો.

‘બન્નેનાં નામ કહી દેવાં એમ કહું હતું.’ તેમાં તેનો આશય આવે પ્રતીત થાય છે કે, જે કદાચ તેઓ **મોગી** (વિપયભોગી) હશે, તો બલરામનાં નામ પર ત્હેમને શ્રદ્ધા ઉપજશે. કેમકે, તેઓ **મોગી** (શેષાવતારી) છે. અને જે **મક્ત** (પ્રેમી) હશે, તો મ્હારું નામ સાંભળીને શ્રદ્ધાળુ થશે અને અન્ન પ્રદાન કરશે. કૃષ્ણની આજ્ઞા થતાંજ તે સર્વ ગોપાલો તેઓ જ્યાં જમુના કિનારે યજ્ઞ કરી રહ્યા હતા, ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. હવે સહુથી પહેલાં તો તે બ્રાહ્મણો ગોકુલથી દૂર અરણ્યને વિષે જઈને કેમ સ્થિત થયા હતા, તે જુઓ !

પરમાત્માએ બાળપણમાં પૂતના, તૃણાવર્ત, શકટાસુર, અધ, બક, વત્સાસુર ઇત્યાદિકોને મારી નાંખ્યા હતા, તથા બાર ગામ મુઘી પ્રસરી રહેલા અગ્નિનું પાન કયું હતું, વાછરડાંનું હરણુ કરીને બ્રહ્મદેવનાં અભિમાનને પણ ખડિત કરી નાંખ્યું હતું. એ પ્રકારનાં અનેક અલૌકિક કર્મ કર્યાં હતાં, તે બધું તે બ્રાહ્મણો જાણતા હોવા છતાંય નિન્દા કરતા હતા. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, આ ગોવાળીયાએ સારાંય ગોકુલને કર્મબ્રષ્ટ કરી દીધું છે. સ્નાન, સંધ્યા, યજ્ઞ, આચાર ઇત્યાદિ સધળું છૂટી ગયું. જ્યાં ત્યાં ગોપાલ બાલકોને સાથે લઈને ચોરીનું કર્મ એ કરે છે, અને પરસ્પ્રીઓની મશ્કરી કરે છે. એવાં ગોકુલમાં રહેવાથી હમારા આચાર શુદ્ધ રહે નહિ. હમે ઉચ્ચ કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા બ્રાહ્મણ, હમને કોઈને પણ સ્પર્શ નહિ થવો જોઈએ, તોજ હમારું વૈદિક કર્મ પરિપૂર્ણ થાય. એવા વિચારથી તે બ્રાહ્મણોએ ગોકુળ છોડીને, કૃષ્ણના ભયના માર્યા દૂર અરણ્યમાં જમુનાને કિનારે નિવાસ કર્યો હતો, અને ત્યાં તેઓ એક વખત બૃહસ્પતિસવ નામનો યજ્ઞ કરતા હતા. પરમાત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ ત્હેમણે નહોતું જાણ્યું અને જ્ઞાતાપણાનું અભિમાન ધારણ કરીને સ્વર્ગાદિ ભોગોની પ્રાપ્તિને કાળે યજ્ઞ

કરી રહ્યા હતા. પરમાત્માને હૃદયમાં જાણ્યા વિનાનો જેટલો આચાર તેટલો અનાચાર, જેટલી કલા તેટલી વિકલા, વેદશાસ્ત્ર પુરાણપદન વગેરે દારૂડીયાનાં ભાષણ સમાનજ સમજવું. એકાદ સ્ત્રી સુંદર, ચતુર, બત્રીસ લક્ષણ સંપન્ન હોવા છતાંય તહેનું મન પતિસેવા-મજનને વિષે પ્રવૃત્ત ન થયું હોય, તો તે સધળા ગુણ શા કામના? અથવા ગર્ધેડાની પીડપર ચંદનનો ભાર, અગર પડુસ અન્નને વિષે દર્વી (કડછી) નો નિવાસ, તેના જેવુંજ એ સધળું નિષ્ફળ જાણવું. કિંવા વિધવાનું યૌવન, ગર્ભાધનાં નેત્ર, ભાટનું તારત્વ, લોભીનું તત્વજ્ઞાન તથા જીર પુરૂષનો આચાર, કૃપણનું ઉચ્ચ મદાન અને કંટક વૃક્ષનું અરણ્ય જેમ વ્યર્થ છે, તેજ પ્રમાણે પરમાત્માની કૃપા સંપાદન કર્યા વગરની અને તેટલા ખાતર હેમની ભકિત કર્યા વિનાની ચૌદેય વિધા ને એસેડેય કલા વ્યર્થજ જાણવી. અસ્તુ !

‘ગોપાળ બાળકોએ ત્યાં આતીને બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કર્યા.’ એ ઉપરથી બ્રાહ્મણ દાતા હોય અથવા શક (કૃપણ) હોય, તોપણ આ લોકમાં તે વન્ધજ ગણાય છે, એમ નમનથી સ્પષ્ટ થયું એ જાણી લેવું. તથા યાચકનું સ્વરૂપ પણ વ્યક્ત કરી દીધું કે, તહેને જીજ્ઞાસે નમસ્કાર કરવા પડે છે અને હાથ જોડીને નમ્ર ભાષણ કરવું પડે છે. સંસારમા સધળાને સમયાનુસાર યાચના કરવાનો પ્રસંગ આવે છે, અને તે વખતે એમ કર્યા વિના ચાલતું નથી, એ વાત અનુભવ સિધ્ધ છે જ; પછી તે ગમે તે હોય.

‘ગોપાળોએ કહ્યું કે જળરામે હમને મોકલ્યા છે.’ વસ્તુઃ કૃષ્ણે મોકલ્યા હતા પરંતુ તહેમનું નામ નહિ કહ્યું અને રામનું કેમ કહ્યું? તો સાંભળો! અગર જો કે પોતાના સ્વામીએ યાચના કાંધી હોય, તોપણ દાતાની આગળ સેવકોએ તહેનું નામ લેવું ન જોઈએ. કેમકે, જો કદાચ તે કાંઈપણ ના આપે, તો તેમાં પોતાના પ્રભુને અત્યંત લઘુતા પ્રાપ્ત થાય છે. એવો વિચાર તેઓના મનમાં આવ્યો, અને તેઓએ તે બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે, હમે જળરામના કહેવાથીજ આવ્યા છીએ, તે યુક્તજ સમજવું. અથવા આ પણ ભાવ જાણી લેવો. રામ શેષનો અવતાર છે, અને જે ભૂમીપર હમે ભૂદેવ નામ ધારણ કરીને સદ્ધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરવાને કાળે રિચત થયા છીએ, તે ભૂમીને તહેમણે પોતાના માથાપર ધારણ કરી છે. તે સકલ અભીષ્ટ દાતા અને સકલના આધારભૂત રામ, અંહીઆ આવ્યા છે, એવું સાંભળીને તે બ્રાહ્મણો જલદી હમને કાંઈકે આપશે, એવા આશયથી તહેમણે રામનું નામ તેઓની આગળ દીધું.

‘ગત્યોની રક્ષા કરે છે, તેઓને ધાસ ચરાવે છે’ इत्यादि કહીને

ગોપાળોએ તેઓને એ વાતનું સૂચન કર્યું કે, જે ગો (ધન્વિર)નાં રક્ષણથી અર્થાત્ નિઃશ્વ કરવાથી આ જગતમાં ત્હમારી વિશેષ પ્રતિષ્ઠા થાય છે, તે પરમાત્મા વડેજ. કેમકે, તેઓ નિત્ય અંતરમાં સ્થિત અધ્ધનેજ તે ગો (ધન્વિરો)નું પ્રતિરક્ષણ પાલન કરે છે. આ પ્રકારના હમારાં વચન ઉપર જે ત્હમને શ્રદ્ધા થતી હોય, તો એમનાં તરફથી આવેલા હમને આપ અન્નપ્રદાન કરો; નહીં તો 'ના' એવો જવાબ દો. અથવા, પ્રાતઃકાળથી ગાયોને ચરાવતા દૂર આવ્યા છે, અને તેને લીધે ઘણા થાકી ગયા છે તથા ક્ષુધાકુળ થયા છે, એવો વિચાર કરીને એમનો સંતોષ કરો. કિંવા, યજ્ઞના સમયે જે ડાર્ઝ અતિથિ આવે ત્હેને અન્નદાન કરવું જોઈએ, એવો જે યજ્ઞનો ગુણ, તે જોઈને પણ આપો તો હીક! જેમ કર્યાથી ત્હમને સુખથાય એવું વિચારપૂર્વક કરો. હે વિપ્રો! ભગવાન પ્રણવ (ઓંકાર) પ્રિય છે. ભગવાનનું નામજ પ્રણવ છે, અને જે જેનું નામ તે ત્હેને પ્રિય હોય છેજ. તેમજ આપ પણ નિરંતર પ્રણવ (ઓંકાર)ની ઉપાસના કરો છો. એવું જોઈનેજ હમે પ્ર-ણવ (પ્ર-નવ, યાને નૂતન. તાઞ્ચ અન્ન)ની પ્રાપ્તિને કાજે આપની પાસે આવ્યા છીએ, તેથી હમારી એ ઇચ્છા પૂરી કરો.

‘દીક્ષિતનું અન્ન ખાવામાં કશો દોષ નથી,’ એ પ્રકારે ગોપાળોએ જે કહ્યું, તેમાં તેઓએ એ બ્રાહ્મણોને પોતાનાં મહાત્મ્યનું ભાન કરાવ્યું, એમ સમજવું. કે હમે જે ગોપાળ છીએ, ત્હેમને જગતના ઇતર ગોપાળ જેવા પ્રાકૃત સમજવા નહિ. તો, ભગવદ્ વચન (વેદ) નો સાર જાણવાવાળા તથા યજ્ઞ સમૂહના અંગભૂત છીએ. અર્થાત્ એ સમ્રાજા દેવ રૂપેજ ગોકુળમાં અવતર્યા હતા. નહિતર સામાન્ય ગોપાળ શું વિધિ નિષેધાત્મક વેદવાણીને જાણી શકે કે. ?

‘શ્રીકૃષ્ણને તેઓ સામાન્ય મનુષ્યજ સમજતા હતા.’ વાસ્તવિક છે. મનુષ્ય પોતાના જેવોજ જીવને સમજે છે. તે બ્રાહ્મણો પોતાને મનુષ્યજ જાણતા હતા, આત્મરૂપથી જોતા ન હતા. વર્ણ, જાતિ, આશ્રમ ઇત્યાદિનો સંબંધ દેહની સાથે છે, નહિ કે આત્માની સાથે. એ જ્ઞાન ત્હેમને નહિ હોવાથી, ત્હેમણે શ્રીકૃષ્ણને પોતાના જેવાજ ગણ્યા એમાં શું આશ્ચર્ય? પોતાની દૃષ્ટિથી પરમાત્માને જેવા એ અજ્ઞાન છે અને ત્હેમની ઇશદૃષ્ટિથી પોતાને દેખવું યાને બ્રહ્મરૂપ સમજવું એ જ્ઞાન કહેવાય છે. તે બ્રાહ્મણોમાં અજ્ઞાન હોવાથી, તેઓએ એમને પોતાની મનુષ્ય દૃષ્ટિથીજ જોયા. સારાંશમાં, જાણી લેવું કે જગતમાં સત્કર્મ કરનારા ઘણા હોય છે, યોગીપણુ પુષ્કળ હોય છે, અને બ્રહ્મવાદી પણ ઘણાંયે છે, પરંતુ પરમાત્માનાં સત્ય સ્વરૂપને જાણનારો

એકપણ હોતો નથી, એ આમાં રૂપજ થયું. અસત્-માયિક જગતને વિષે સદ્વસ્તુ અગર સત્ય બાપણ કાઢને પ્રિય હોતું નથી. અર્જુનને પણ જ્યારે પરમાત્માએ પોતાનું વિરાટ સ્વરૂપ બતાવી દીધું, ત્યારે ત્હને પણ ભય ઉપજ્યો હતો. તેજ પ્રમાણે, પરમાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ પણ જે જેવામાં આવે, તો તે પણ ભય ઉપજાવ્યા વગર રહે નહિ. માયિક સ્વરૂપ ઉપર જેટલો પ્રેમ હોય છે, તેટલો તેનાપર રહે નહિ. લૌકિકમાં, પરમાત્માને સાર અન્નકૂટનો ઉત્સાહ વગેરે કરીને પુષ્કળ રૂપીયા ખર્ચાને લોકો અનેક પકવાન કરે છે, પરંતુ પરમાત્મા જે ગોવર્દનની ખેડે પોતાનું રૂપ પ્રકટ કરીને, સકલ અનાજ 'લોકોએ જે ધણા પ્રેમ, શ્રદ્ધાભક્તિથી અર્પણ કર્યું છે તેજ, બીજું અસમર્પિત નહિ' ખાય તો જીવ્યો કરનારાઓની કેટલી બધી અશ્રદ્ધા થાય તે! જ્યાં લગી પ્રતિમાને આગળ ધરીને પોતાને પ્રસાદ મળે છે, ત્યાં સુધીજ સત્ય પ્રેમ છે. જેને માટે એક ઉઘાડરણ આપવામાં આવે છે.

એક ગૃહસ્થ નાગ પંચમીનું વ્રત કરતો હતો. ત્હણે તે દિવસે-શ્રાવણ શુક્લ પંચમીને દિવસે-માટી વગેરે આણી અને તેની નાગની પ્રતિમા બનાવીને, સકલ પૂજા સામગ્રી પાસે લઈને તે પૂજા કરવાને બેઠો. ધૂપ, દીપ વગેરે ઉપચાર સમર્પણ કર્યા બાદ જ્યારે નૈવેદ્ય દેખાડવા લાગ્યો, ત્યારે પાસેજ એક દર હતું, તેમાંહેથી એક મોટો નાગ નીકળ્યો. એમ સમજે કે જાણે પરમાત્માએ જ ત્હેની ભક્તિનું પારખું જેવાને માટે તેને ત્યાં મોકલ્યો હોય, એમ લાગતું હતું. તેને જેતાંવારને તે ગૃહસ્થની શી સ્થિતિ થઈ હશે, તેની કલ્પનાજ કરવી યુક્ત છે. તે બચબીત થઈને મોટે સાદે પોકારવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, અરે નાસો, નાસો. શું જેઈ રહ્યા છો? કાંઈ લાવો. ધરના માણસોએ પૂછ્યું, શું થયું? શું થયું? ત્હણે કહ્યું અરે, દેખાતું નથી શું ત્હમારાથી? આ જીવ્યો મોટો નાગ, મોટો નાગ. જલદી મારો એને નહિ તો કરડશે. આ પ્રકારે દોડાદોડ અને બોલચાલ થાય છે, એટલામાં તે નાગ ઝટ કરતો પોતાના દરમાં પેસી ગયો, કેમકે, તે જાત ધણી ચપલ હોય છે. લોકોની ભાવનાની સ્થિતિ આ પ્રકારની હોય છે, તો ત્યાં પ્રત્યક્ષની શી શોભા?

વસ્તુતઃ સૃષ્ટિકાના નાગનું યાને મિથ્યા નાગનું તે પૂજન કરતો બેઠો હતો, એ ઉપરથી સત્ય નાગને માટે ત્હેનાં અંતરમાં કેટલી બધી પ્રીતિ હોવી જોઈએ અને આનંદ ઉપજતો હોવો જોઈએ? સત્ય પૂછો તો, ત્હેના પ્રકટ થતાં વારને મિથ્યા નાગને દૂધનું જે નૈવેદ્ય દેખાડતો હતો, તેજ તેની આગળ ધરી દેવાનું હતું. પરંતુ તે તો એક તરફ રહ્યું અને કાંઈ લાવીને

તેને મારવાનું કહેવા લાગ્યો. એ પ્રકારની લોકોની ભાવના પરમાત્મા અંતર્ધામી હોવાથી જાણે છે અને સત્ય સ્વરૂપથી ગુપ્ત રહે છે. નહિ તો તેમને પણ મારવાને કોઈ દોડે. કેમકે, લોકોને વિષે સત્યની રૂચિ નથી હેતી, અસત્યની અને વિપરીતની હેય છે. સત્ય વસ્તુ અગર વચન પ્રકટ થનાં જ લય ઉપજે છે અને લોક તેની નિન્દા પણ કરે છે. પરંતુ જન્માન્તરના સંસ્કારથીજ એકાદ મનુષ્ય વિપરીત અને અસત્ વસ્તુઓથી વિરક્ત મઠને સદ્વસ્તુનાં યથાર્થ રૂપને જાણીને તેને વિષે તત્પર થાય છે. આજ દષ્ટાંતને અનુસરીને તે બ્રહ્મણેએ પરમાત્માનાં તત્વને જાણ્યું નહિ અને નિન્દા કીધી, એમાં શું આશ્ચર્ય? દ્વાપરમાં જે આ પ્રકારની સ્થિતિ હતી, તો પશ્ચિ દ્વાપર તો કલિયુગજ ચાલી રહ્યો છે. એમાં એમજ થાય એ કહેવાની શી આવશ્યકતા ?

‘ગોપાળોને તે બ્રહ્મણે પાસેથી કશો જવાબ નહિ મળવાથી તેઓ સધળા પાછા આવ્યા, અને તેમણે બધા સમાચાર ભગવાનને કહી દીધા, ત્યારે તેઓ હસવા લાગ્યા.’ ભગવાને હસવાનાં નિમિત્તથી એ ધ્વનિત કર્યું કે, જે ક્વત્સિત પુરૂષોને મહારાં નામપર શ્રદ્ધા થતી નથી, તથા અતિથિ જ્ઞેનેને જે સંતુષ્ટ કરતા નથી, અને અન્નદાન કરવામાં જેમની વૃત્તિ થતી નથી, તેમણે અગ્નિને વિષે ઘણા ધીનો હવન કર્યો હોય, મૌન ધારણ કર્યું હોય, વેદની પુષ્કળ ગર્જના કીધી હોય, તોપણ તે કર્મ તેઓને ફલદાયી નીવડતાં નથી. અથવા ભગવાનને આશ્ચર્ય લાગ્યાથી તેઓ હસવા માંડ્યા, એમ જાણવું. શું આશ્ચર્ય? તો જુઓ! મનુષ્યનો જે વચનમાં અર્થાત્ ભાષણને વિષે દૃઢ અભ્યાસ થાય છે, તે વચન અથવા શબ્દ તેને મ્હોંએથી સહજ નીકળે છે; તેને કાંઈ પ્રયત્નની અપેક્ષા રહેતી નથી, એવો સર્વને અનુભવ છે પરંતુ આ બ્રહ્મણોનાં મુખેથી ઓં અથવા નેતિ (હા અથવા ના) એમાંથી એક પણ શબ્દ નીકળ્યો નહિ, તેથી ઓં (પ્રણવ) અને નેતિ નેતિ (સકલ દશ વસ્તુનો નિષેધ કરીને આત્માને દેખાડનારું વેદવચન) એ શબ્દોની સાથે એ લોકોને બીલકુલ પરિચય નહિ હોય, એમજ સમજવું યુક્ત છે. નાહક એઓ દંભ કરી રહેલા હોવાથી વિસ્મય ઉપજ્યો. સારાંશ, કોઈ ચયના કરે, તો ‘આપું છું અગર નહીં’ એમાંથી ગમે તે એક જવાબ તેને તરતજ દઈ દેવો. નહિ તો તે પુરૂષ પરમાત્માના ઉપહાસનો વિષય થાય છે. પરમાત્માએ ઉપહાસ કર્યા બાદ જગત્ કેમ કરીને તેને સન્માને ? અને એજ કારણને લઈને અપકીર્તિ તથા પશ્ચાત્તાપ વેકવાં પડે છે. તે બ્રહ્મણેએ કશોજ જવાબ દીધો નહિ, તેપરથી એ વાત જાણી લેવી. અસ્તુ!

‘પરમાત્માએ તે ગોપાળોને ફરીથી બ્રહ્મણ સ્ત્રીઓની પાસે જવાનું કહ્યું.’ તેમાં તે ગોપાળોને તથા લોપાને એમ દર્શાવી આપવાનો આશય હતો કે, ભાવિકજનોના હૃદયને વિષે જેવી મહારા પ્રત્યે પ્રીતિ હોય છે, તેવી પ્રીતિ યોગજ અને યજ્ઞ તથા બ્રહ્મજ મનુષ્યોનાં અંતરમાં યત ક્રિયિત પણ હોતી નથી. મહારી ભક્તિને વિષેજ જેમનાં ચિત્ત આસક્ત થાય છે, તેઓને ઇતર કર્મનો અધિકાર ન હો, તેપણ તેઓ, મહારા ચરણકમળથી વિમુખ થઇને જેઓ પેતપોતાના અધિકારને અનુરૂપ ખીજનાં કર્મ કરે છે, તેઓના કરતાં શ્રેષ્ઠ છે.

‘બ્રહ્મણ સ્ત્રીઓની પાસે જઈને ગોપાળાઓએ તહેમને પ્રણામ કર્યા,’ જે સ્ત્રીઓ સ્વયમજ વન્ધ, તેમાં પોતાની માતનાં સમાન અને ઉત્તમ યાજ્ઞિક બ્રહ્મણોની પત્નીઓ, તથા જેમનું શ્રીકૃષ્ણે વર્ણન કર્યું હતું, તહેમને તહેમણે પ્રણામ કર્યા તે યુક્તજ. ગોપાળાએ તે બ્રહ્મણોને જે કહ્યું હતું તેજ વચન સ્ત્રીઓને કહ્યું. પરંતુ તહેમણે શ્રીકૃષ્ણનાં સ્વરૂપને જાણ્યું નહિ અને સ્ત્રીઓએ જાણ્યું. કારણ કે તેઓનાં અંતઃકરણ નિર્મલ હોવાથી તહેમનાં અંતરને વિષે ભગવાનના પ્રત્યે ભક્તિ હતાન્ન થઇ હતી. અને તે બ્રહ્મણોમાં રમેણુણી અધિકતાને લીધે મલિનતા હતી, તેથી તેઓ સ્વર્ગના ભોગોની પ્રાપ્તિને કાળે યજ્ઞ કરી રહ્યા હતા; તે પરમાત્માનું સ્વરૂપ તેઓને કેમ કરીને સમજાય, અને ભક્તિ, નિરતિશય પ્રેમ પણ કેમ કરીને ઉપજ થઇ શકે? સ્ત્રીઓએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, યજ્ઞભોક્તા નાનાયણ તે હુધાથી વ્યાકુળ થયા છે, અને આ હમારા પતિ યજ્ઞ કરતા બેઠા છે? એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય! તહેમણે પોતાના પતિઓનું કલ્યાણ થાય એવી ઇચ્છાથી પરમાત્માને સંતોષવા ખાતર મનને વિષે ઉત્સાહ ધારણ કર્યો અને ચતુર્વિધ પુરૂષર્થ દેનારા પરમાત્માને માટે ચતુર્વિધ અન્ન પાત્રમાં ભરીને જવાને માટે તૈયાર થઇ. પતિ બધું આપ્ત વગેરેએ તહેમને પ્રતિબંધ કર્યો હતો, તેમ છતાં પ્રહલાદે જેમ પોતાના પિતાની આજ્ઞાને માન્ય કીધી નહિ, અથવા બલીએ શુક ગુરુનું દાનપ્રતિબંધક વચન માન્યું નહિ, વિભીષણે પોતાના મેઘાલાઇને તજી દીધો, કિંવા ભરતે જેમ માતાનું વચન નહિ માનીને ચૈાદ વર્ષ સુધી નંદીયામને વિષે નિવાસ કીધો, તેજ પ્રમાણે પરમાત્માને સંતુષ્ટ કરવા ખાતર તે બધીય સ્ત્રીઓએ પતિની આજ્ઞાને ઉથાપી અને ચાલી અર્ધ નામરૂપનો લાગ કરનારાને આપ્ત, બધું, ગુરુ, માતા પિતા, ઇલાદિકોનો લાગ કરવો એ શું કહીણ છે?

‘શ્રીકૃષ્ણને જોઇને તેઓનો સંસારતાપ નિમુક્ત થયો’ એમ કહ્યું તે

યથાર્થજ. ઇષ્ટ વસ્તુનાં સ્મરણથી મનુષ્યને સુખ થાય છે, પરંતુ કદાચ તેજ વસ્તુ નજરે પડે, તો અતિશય આનંદ ઉપજે છે. પરમાત્મા સકલ પ્રિય પદાર્થોના કરતાંયે અતીવ પ્રિય અને પરમાનંદને જન્માવનારા છે, તો ત્હેમને જોઇને તે સ્ત્રીઓ સાંસારિક તારોથી છૂટી કેમ નહિ થાય? ત્હેમણે વિચાર કર્યો કે, ભણે હમને વેદનો, પ્રણવ (ઓંકાર)નો અધિકાર નહિ હોય, તથા સકલ લોક હમને હીન કહે. પરંતુ હમે તો વેદાંતર્ગત, પ્રણવાંતર્ગત પદાર્થ (પરમાત્મા)ના દર્શન કર્યો અને નિરૂપાધિક સુખનો લાભ લીધો. ચિત્તને વિષે એક પ્રણવ (ઓંકાર)નું ચિન્તન કરીને મુની લોક પોતાના તાપનો નાશ કરે છે, તો એ સ્ત્રીઓએ જ્યારે અનંત પ્રણવના જપથી અત્યક્ષ થનારા ધરાને જોયા ત્યારે તેઓના તાપની શાંતિ થઇ એમાં શું આશ્ચર્ય? અથવા અનંત (શેષાવતાર બલરામ)ની સાથે પ્રણવઅર્થ (શ્રીકૃષ્ણ)ને જોયા, તો ત્હેમનો સંસારતાપ અનંત એટલે અનૂ-અંત (નાશ થયા વિનાનો) કેમ રહે? નહિજ. તરતજ નાશ પામે એમ સમજવું.

‘સકલ પ્રાણીઓનો આત્મા હું છું,’ એ પ્રકારે સ્ત્રીઓને પરમાત્માએ જે કહ્યું તે તેઓને અવ્યાભિચારણી ભાવિતો ઉપદેશ કરવાના આશયથીજ. તેઓને પરમાત્મા હમારા આત્મા છે, એવું જ્ઞાન થયા વગર અભેદ ભક્તિ કેમ કરીને થાય? એટલા માટે સર્વાન્તર્યામી આત્મા હું છું એવો પોતાનાં યથાર્થ સ્વરૂપનો ત્હેમને યોગ કરી દીધો.

‘એક વિપ્ર સ્ત્રીને ત્હેના પતિએ બાંધી રાખી હતી, જવા ન દીધી, તેથી ત્હેણે પોતાનો સ્થૂંઘ દેહ છોડી દીધો.’ તેમાં તેનો અભિપ્રાય આવો હતો જગતમાં કોઇ પણ પોતાની ઉપર કલંક મૂકે નહિ કે બીજી બ્રાહ્મણ સ્ત્રીઓ જેમ પોતાના પતિની આજ્ઞાને ઓળંગીને **પરપુરુષ** (પરમાત્મા)ની પાસે જતી રહી, તેમ એ પણ ચાલી ગઇ. તેથી ત્હેણે પતિએ જેનું પાણિ-મહણ ક્યું હતું, જેની સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં, તે દેહને પતિની પાસે છોડીને પોતાનાં અંશ (સદમ દેહ)ને લઇને તે પરમાત્માની પાસે આવી પહોંચી.

‘ભગવાને ભોજન ક્યું’ વાસ્તવિક રીતે જેની મુક્તિ (શાંતિ)ને ખાતર આટલો બધો ચત્ન કર્યો, જેને લીધે વિપ્ર સ્ત્રીઓના ઉપર પ્રસાદ થયો, તે ક્ષુધા તો જેવીને તેવીજ રહી હતી એવું જોઇને પરમાત્માએ ભોજન કરીને તેને નિર્વાણ (શાંતિ, મેક્ષ) પદની પ્રાપ્તિ કરાવી દીધી. આ પ્રમાણે વિપ્ર પત્નીઓના ઉપર ઉપકાર કરીને પરમાત્માએ એ ભાવ પ્રદર્શિત કર્યો કે, અનેક મંત્રોની ઉપાસના કરનારા, તત્ત્વોક્ત રીતે આરાધના કરનારા, વેદોક્ત

સત્ર (યજ્ઞ) કરનારાને પણ હું જોટલો સુલભ નથી તેટલો મહારી ભક્તિ કરનારાઓને સુલભ થઇ પડું છું. ઋગ્વાદિ વેદોનો અભ્યાસ કર્યાનું શું ફળ ? કુન્દ ચાન્દ્રાયણાદિ અનેક વ્રતોનું અનુષ્ઠાન કરવાથી પણ શું વળ્યું ? તથા યોગ, જપ, તપ, ત્યાગ-સંન્યાસ અને યજ્ઞ ઇત્યાદિ ખૂબ કરવા છતાંયે પરમાત્મા પ્રત્યે જો મનનો ભાવ નિર્મલ થયો ન હોય, તો તેનું શું ફળ મળી શકે ? કશુંયે નહિ. પરંતુ એક માત્ર મનને વિષે નિર્મલ ભાવ (ભક્તિ, પ્રેમ) ઉત્પન્ન થાય, તો તેનાથી કૃતાર્થતા પ્રાપ્ત થશે. એને માટે પ્રમાણુ વિપ્ર સ્ત્રીઓજ છે. વિપ્રસ્ત્રીઓ, શુદ્ધ ભાવથી એક વખતજ અન્ન સમર્પણુ રૂપી પરમાત્માને સત્કાર કરવાથી કૃતાર્થ થઇ, અને જેમનાં ભાગ્યનું સત્પુરૂષો પણ વર્ણુન કરે, એવી યોગ્યતાએ પહોંચી, તો નિલ પોતાની ઇષ્ટ વસ્તુને પરમાત્માને અર્પણુ કરનારા જે વ્રજવાસી લોકો, તેઓનાં ભાગ્યનું વર્ણુન શેષ પણ નહિ કરી શકે, એમાં શું આશ્ચર્ય ?

‘સ્ત્રીઓને પતિ પુત્રાદિકોએ કાંઇ પણ દોષ દીધો નહિ, પરંતુ તેઓને જોઇને એમને ઉલટો પોતાનાં કર્મને માટે પશ્ચાત્તાપ થયો.’ એ ઉપરથી જાણી લેવું કે, જ્યાં સુધી પરમાત્માની ભક્તિ કરનારા સત્પુરૂષોનાં દર્શન થતાં નથી, ત્યાં સુધી અજ્ઞાન દૂર થઇને પરમાત્માનાં સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી. કેમકે, તે સધળા બ્રાહ્મણો વેદના અર્થને જાણવાવાળા હતા, તોપણ જ્યારે ત્હેમને પરમાત્માનાં દર્શન કરનારી પોતાની સ્ત્રીઓનાં દર્શન થયાં, સારેજ ત્હેમની પહેલાંની દુષ્ટ બુદ્ધિ દૂર થઇને શ્રીકૃષ્ણનાં વાસ્તવિક સ્વરૂપનું ત્હેમને જ્ઞાન થયું. એ ઉપરથી, કેવળ જ્ઞાનવડેજ દુષ્ટ બુદ્ધિ નાશ પામીને ઈશ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, એમ કહેનારા દુરાચારી છે, એમ જાણવું. કેમકે, ઉપનિષદ્ વગેરેના અર્થને જાણનારા બ્રાહ્મણોને પોતાની સ્ત્રીઓ ભક્તિમતી છે એવું જોયા પછીજ અનુતાપ થયો, તથા પોતાની જાતને ત્હેમણે નિન્દી નાંખી, એ ઉપરથી ઉપર કયેલી વાત સિદ્ધ થાય છે. અનુતાપ સમાન સકલ પાપની નિવૃત્તિ કરનારૂં બીજું કાંઈ પણ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્મ નથી. ‘**પચ્ચા-શાપેન શુદ્ધયંતિ**’ મનુષ્યના હાથથી જે પાપ કર્મ થયું હોય, પરંતુ તેને માટે જો ત્હેને પશ્ચાત્તાપ થાય અને તે પાપ કર્મને પોતાનાં મુખેથી ઉચ્ચારીને લોકોને વિષે જો પ્રકટ કરે, તો તેનાથી ત્હેની શુદ્ધિ થાય છે. અર્થાત્ જીર્ણીકરણ (કાંચળી) જેમ સાપનો લાગ કરે છે, તેવીજ રીતે પાપ પણ તે પુરૂષને છોડી દે છે, એમ મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે. એ નિયમને અનુસરીને, યજ્ઞ સમયે અતિથિનાં વિમુખ થવાથી લાગેજું જે પાપ તથા શ્રીકૃષ્ણનાં ચાર્ણ સ્વરૂપને જાણ્યા વગર સામાન્ય મનુષ્ય સમજીને અજ્ઞાન વડે કરેલી

ત્હેમની નિન્દાથી થનાર જે પાપ, તેમજ ખીજાં પણ જે અધાં પાપ ત્હેમને હાથે થયાં હોય, તે અધાંયની નિવૃત્તિ, દૈવયોગથી ત્હેમને પશ્ચાત્તાપ થયો તથા પોતાનાં કર્મની નિન્દા પણ ત્હેમણે કાઢી, અને પરમાત્માનાં યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન પણ તેઓને થયું તેવડે થઈ ગઈ એમ જાણવું.

ત્હેમણે કહ્યું કે, હમારા ત્રણેય જન્મને ધિક્કાર છે. હમારામાં અમર્યાદ અદ્વૈતા, યજ્ઞમાં કુશળતા, અખંડ વ્રતવિધિ, સભ્ય લોકોએ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય એવો હમારો વંશ, ઇત્યાદિ સકલ ગુણસંપન્નતા હતી, પરંતુ એમાંહેના કાઈ પણ સાધને હમારા અંતરને વિષે ઉત્કૃષ્ટ ભાવ ઉપજાવીને પરમાત્માની સન્મુખ હમને પહોંચાડયા નહિ. તેથી એ અધાંયને હમે ધિક્કારી એમ કેમ નહિ કહીશું? સારાંશ, એ અધાંય સાધનોએ હમને જીઓ અને જોવાળીયાના ઉપહાસનો વિષય બનાવ્યા ત્હેમને જે સમજાયું હતું, તે ધર્માધર્મનું નિરૂપણ કરનારા, વેદાંતના વક્તા અને સવળા લોકોએ હમારી પાસેથી જ્ઞાન સંપાદન કરવું એવી જેઓની મહત્તા તેઓને અર્થાત્ હમને આહ્વાણે સમજાયું નહિ, તેથી તેઓ કેમ નહિ હસે? પૂર્વ ઋષિને જોએ એમ કહ્યું છે કે, નિત્ય વેદપઠન, સ્મૃતિનો અભ્યાસ, સદાચાર શુદ્ધિ તથા કર્મ, યજ્ઞનું અનુષ્ઠાન, સત્ તથા અસત્ વસ્તુનાં ગ્રહણ તેમજ ત્યાગની શુદ્ધિ ઇત્યાદિમાંથી પ્રત્યેકને વિષે સંસાર સમુદમાંહેથી તારવાનું સામર્થ્ય છે; પરંતુ એ અધાંય કોણ જાણે રાથી પોતાની મેજેજ એકાએક પ્રમાદથી સિધ્ધને વિષે ટૂંકી ગયાં તેનું હમને આશ્ચર્ય ઉપજે છે. જેમને સંતુષ્ટ કરવા ખાતર મુનીલોક આલસ્યરહિત થઈને યજ્ઞાનુષ્ઠાન કરે છે, જેમની પ્રીતિ સંપાદન કરવાના હેતુથી જપ, તપ, ધ્યાન ઇત્યાદિ કરે છે, તેઓશ્રી હમારા ભાગ્યને લીધેજ યજ્ઞનું ફળ આપવા સાડ અંહી આવ્યા હતા, ત્હેમને હમે તિરસ્કાર્યાં, તેથી હમારા સમાન નરપશુ ખીજા કોણ હશે? જેની કૃપા દૃષ્ટિથી લોક ધનસંપન્ન થઈને નાના પ્રકારના વિપયોપભોગ કરે છે અને ઉત્તમ અન્નપ્રદાનાદિ વડે અતિથિઓને સત્કારે છે, તે લક્ષી જેમનાં ચરણ કમળને વિષે નિરન્તર વસે છે, તેઓશ્રી (પરમાત્મા)નું હમારી પાસે અન્નને સાડ આપના કરવું, તે હમને મોહ પમાડવાને કાજેજ, નહિ તો ખીજું શું? સારાંશ, એ કર્મમાં બે વાત નિઃસીમ થઈ; એક પ્રભુનું વાત્સલ્ય

૧. આહ્વાણના એક દેહને વિષે ત્રણ જન્મ થાય છે. એક માતા પિતાથી થાય છે તે; ખીજો ઉપનયન (જનોષ્ઠ) સંસ્કાર અને ત્રીજો યજ્ઞ દીક્ષા. એવા ત્રણેય જન્મ પરમાત્માને નહિ જાણ્યાથી એમના વિદ્વજ થયા હતા.

અને બીજું હમારૂં મૂર્ખત્વ. કેમકે, સ્ત્રીઓને પરમાર્થની સિદ્ધિ પતિના સયોગથી થાય છે, પૃથક્તાથી નહિ, એમ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ બ્રહ્મદેવકુંઠર્ત્વ કાંઈક વિચિત્રજ છે કે એની વિરહમાંજ હમને પ્રમાણ તરીકે નસિદ્ધ કર્યા. એટલે કે, પુરૂષોને પરમાર્થ લાભ સ્ત્રીઓનાં અનુપંગથી થાય છે, ભિન્નતાથી નહિ, એવું કરી બતાવ્યું. હમારાં પાપ નાશ તથા ધન્યત્વ સ્ત્રીઓનાં સંબંધથી થયાં એવું જે લોક શ્રવણ કરશે, તે તો એમજ કહેશે કે, એના કરતાં તો અ-પરિગ્રહ (સ્ત્રી રહિત) રિથિતિ બહેતર છે. ચાલો, એટલું તો લોકો કહેશે કે, ફલાણા ફલાણાની સ્ત્રીઓ પરમાત્માની ભક્તિને ત્રિષે પરાયણ થઈ ? તેથી પણ શું આપણને ધન્યતા ઝોછી થશે ? સ્ત્રીઓને પ્રમદા જે કહે છે, તે એ નામ આજે સરલ થયું. જે પોતાની મેળેજ પ્રમદા (હર્ષયુક્ત) હોવાથી વિ-પ્રમદ (હર્ષશૂન્ય)ને આનાંદિત કીધા તે યુક્તજ હતું. જેઓ પોતે જાતેજ અસંતુષ્ટ શોકાતુર હોય છે, તેઓ બીજાને સંતુષ્ટ તથા આનાંદિત કેમ કરીને કરી શકશે ? (વિવ્રાટાર્થમાં એમ બળવું કે) જે સ્ત્રીઓ પોતે પ્ર-મદા (અત્યંત મદ્યુક્ત) હોવા છતાંય જેમણે વિપ્ર-મદ (હમારો-બ્રાહ્મણોનો મદ) નષ્ટ કરી નાંખ્યો, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? મદોત્તમત બીજાના મદને કેમ કરીને દૂર કરી શકે ? નહિજ. પરંતુ એમણે કર્યો. તત્પર્યમાં જાણી લેવું કે, એ સર્વ સ્ત્રીઓ પરમાત્મભક્તિના મદથી મુક્ત હતી અને તેમણે ભક્તિશૂન્ય તથા દેહાદિકાનો ગર્વ કરનારા પુરૂષોનો (પોતાના પતિઓનો) ગર્વ દૂર કરી દીધો. તેઓ બધાજ વિ-પ્ર-ચેત (નિર્મલ ચિત્તરહિત), તેથી વિપ્ર-ચેત યાને હમે બ્રાહ્મણ છીએ, એવું અભિમાન તેમનાં ચિત્તમાં હતું, પરંતુ તેમને તે સ્ત્રીઓએ પ્ર-ચેત ક્લેશ (અત્યંત માનસિક ક્લેશ)થી નિર્મુક્ત કીધા, એ પણ વિસ્મય કરવા જેવું થયું. અસ્તુ !

આ પ્રકારે પશ્ચાત્તપ્ય કરીને તેઓ પરમાત્માની પ્રાથના કરીને ક્ષમા ચાચવા લાગ્યા. હે પ્રભો ! હમારે હાથે જે જે કાંઈ સત્કૃત્ય પહેલાં થયું છે, તે હમારી સ્ત્રીઓએ કર્યું છે, એમ સમજો અને તેમણે જે આ હમારો સત્કાર કર્યો, તે હમારા હાથથીજ થયો, એમ સમજીને હમારી રક્ષા કરો. તે વખતે ગોપાલોતે હમોએ ‘નહિ અગર આપીએ છીએ,’ એમાંહેથી કશુંયે કહ્યું નહિ, એ વાત સત્ય છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જુઓ તો આ બધુંય કૃપ્ય હમારૂંજ છે કેમકે, બ્રાહ્મણ હમારૂં મુખજ છે એવું તિમાં કહ્યું છે. અર્થાત્ હમે જેવી રીતે મ્હોડેથી બોલાવ્યા, તેવીજ રીતે તેઓ બોલ્યા. એકાદ વખત ઝિજો (હાંતો)એ રસનાને કરડી હોય, તો તેમના ઉપર કાઈ

કોષ કરતું નથી, અને તેમને પાડી નાંખતું નથી, તે પ્રમાણેજ હમારા ઉપર આપ કોષ કરશો નહિ. કેમકે, હમે પણ આપનાં મુખરૂપ અંગનાં સંબંધી દ્વિજ (આલ્મણ)જ છીએ. હે ભગવન ! આપે જે ઉચ્ચ નીચ, સુંદર અસુંદર એવી અનેક પ્રકારની કીડા કીધી, તેમાં ગોપાલોએ આપનો એકાદ પણ અપરાધ નહિ કર્યો હોય, એવું સંભવતું નથી. તેવીજ રીતે હમારૂં પણ આ કૃત્ય અયુક્ત છે, તથાપિ આપે સહન કરવું. કેમકે, તેઓની અને હમારી કૃતિ એક હોવાથી, આપે તો તેને સમાન જ માનવી યા જેવી જોઈએ. કારણ કે, હમે બન્ને ત્હમારાં અંગવડેજ ઉત્પન્ન થયા છીએ. (આલ્મણ મુખથી અને વૈશ્ય જાંઘ વડે. ગોપાળ વૈશ્ય કોટિમાં ઉત્પન્ન થયા હતા, તેથી બન્નેને પરમાત્માનાં અંગવડે ઉત્પન્ન થએલા કહ્યા છે.)

‘કંસના ભયના માર્યા તેઓ શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શનને કાળે ન ગયા’ ત્હેન મના મનમાં એમ હતું કે, કંસના શત્રુ શ્રીકૃષ્ણ છે અને મુનીશોક ત્હેમનો આશ્રય કરે છે, એ વાત તે જાણે છે; તેથી ભોગજોગે કદાચ તે પોતાને પણ અપકાર કરી બેસશે; એ હેતુ ઉત્પન્ન થયો હતો, તેથી જવા પામ્યા નહિ. પરંતુ એ કેટલું બધું આશ્ચર્યકારક છે ? કેમકે, તેઓ બધાજ જાણતા હતા કે, શ્રીકૃષ્ણ અસુરનો રિપુ છે, બ્રહ્મદેવ વડે સ્તુત છે, તેમ છતાં ક્ષુદ્ર મચ્છરના જેવો જે કંસ, ત્હેની ભીતિથી ઈશિ દર્શનનાં સુખનો લાભ લેવાને ન ગયા; એજ માયાનો વિલાસ સમજવો. આ અધ્યાયના તાત્પર્યમાં બે વાત સિદ્ધ થઈ એમ જાણવું. મનુષ્યોએ નિરંતર અતિથિઓને અન્ન સમર્પણ કરવું અને આનંદભેર પરમાત્માના પદનું ચિન્તન, ગાયન કરવું તેમ કર્યાથી અલભ્ય સુખ (ઈશિ દર્શનાનંદ)નો લાભ થશે.

इति श्रीमत्परमहंस. परिव्राजकाचार्य सहजानंदसरस्वतीशिष्येण
दत्तात्रेयेण विरचित श्रीमद्भागवतदशमस्कंधपूर्वार्धे
श्रीकृष्णलीलाभावार्थदीपिकायां प्रथमोभागः ॥ १ ॥

॥ श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ॥

॥ इतिशिवम् ॥

શ્રી દત્તપ્રબોધકલ્પદ્રુમ—ચતુર્થસ્કંધ.

પ્રથમ ગુચ્છ પુષ્પ (૧) પદ્મસેવનભક્તિનું માહાત્મ્ય—કૌશિક આજ્ઞાણ વ્રત, માલોપનંત દીવનની વાર્તા (૨) શ્રીરામપદનું માહાત્મ્ય, નામપાશબંધન વ્રત, સર્પકૃતનંદાસ, તુકારામની ભક્તિ. (૩) વિષ્ણુપદ સેવનથી કૃતકૃત્યતા—કાન્નિદાસનો સંન્યાસ ગ્રહણ, મૂપકશેક બનિયા. (૪) અર્ચનભક્તિની આવશ્યકતા તથા તેનાપર અર્વાચીન લોકોના આક્ષેપનું નિરસન. (૫) પૃથુરાગ્નની પૂજનભક્તિ—ખાણુમદ્ અને કાન્નિદાસની બેઠ. (૬) અકૂરે કરેલી વંદન ભક્તિ—તુકારામને શિવાજીનું નિમંત્રણ, જોગાપરમાનંદ ભક્તવ્રત. (૭) દાસ્ય-ભક્તિ—એક તમોગુણી મનુષ્ય, સત્વવૃદ્ધિના દસ પદાર્થો. (૮) નિષ્કામ દાસ્યથી સકાર્થ સિદ્ધિ—એક કૃષ્ણ ગૃહસ્થ, હનુમાનની દાસ્યભક્તિ, એક દાંભિક સાધુ. દ્વિતીય ગુચ્છ, પુષ્પ. (૧) પરમાત્માજ સત્યમિત્ર—ગંગદત્તની સર્પ સાથે મૈત્રી, ભગુચરિત્ર. (૨) અણુનની સખ્ય ભક્તિ—જમાઈ એ દશમગ્રહ છે તેની વાર્તા. (૩) આત્મનિવેદન ભક્તિ—અલીરાગ્નનું સર્વસ્વપ્રણવ્રત, સુધન્વા અને વિરોચનપણવ્રત. (૪) સત્સંગતિમાહાત્મ્ય—(મહાત્માશ્રી જ્ઞાનેશ્વરચરિત્ર પ્રારંભ) જ્ઞાનેશ્વરના પિતાનો પૂર્વ વ્રત્તાંત, લગ્ન અને સંન્યાસ ગ્રહણ, ગુરુ આજ્ઞાથી સંન્યાસ છોડી ફરી સ્ત્રી સાથે સંસાર. (૫) લોક નિંદાથી આપણી નિષ્ઠા મજિત થવા દેતી નદિ—જ્ઞાનેશ્વરાદિનો જન્મવ્રત્તાંત, નિવૃત્તિનાથને જૈનીનાગનું દર્શન તથા ઉપદેશ, મત્સ્યેન્દ્રનો પૂર્વજન્મવ્રત્તાંત, ગોરક્ષોત્પત્તિ, રાવણમત્સ્યેન્દ્રના પરસ્પરપ્રત્યે શાપ. (૬) સંપત્તિ અને આપત્તિમાં સંતની એકરૂપતા,—પાડાના મુખેથી વેદ પારાયણ. (૭) યોગસિદ્ધિના અલૌકિક ચમત્કાર—શ્રાદ્ધમાં સ્વર્ગસ્થ પિતરોને લાવવા, વિસોળા ખેચરવ્રત પાડાને મુકિત. (૮) જ્ઞાનેશ્વરાદિના અવતારની સમાપ્તિ—ચાંગદેવવ્રત, સચ્ચિદાનંદ બાવાનું સંજીવન, જ્ઞાનેશ્વરી નિર્માણ. સમાધિવ્રત. કિં. ૨-૦-૦

હરિહરભક્તિરહસ્ય.

(અર્થાત્ મહિમનનું શિવ અને વિષ્ણુપર ગુર્જર ભાષામાં અભેદાત્મક વ્યાખ્યાન.)

આમાં:—પુષ્પદંત ચરિત્ર, કાન્નભૈરવોત્પત્તિ, કેકરીલિંગ હરણ, મદન જન્મ, ત્રિપુરાસુરવ્રત, વિષ્ણુત્રેત્રમત્રાર્પણ, નામદેવની અભેદ ભક્તિ, દક્ષયજ્ઞ જૈગિષ્વયયોગીશવ્રત, તૃતીય નેત્રોત્પત્તિ, વિષ્ણુદ્રોહી નરહરસોની, ઈસાદિ ધણા વ્રત્તાંતની સાથે તાત્વિક અર્થનું દિગ્દર્શન ઠેકઠેકાણે કરેલું છે.

કિં. ૩. ૧-૦-૦ આ બધાનો ટપાલખર્ચ જુદો.

મળવાનું કેદાણું—

શ્રીદત્તપ્રબોધકલ્પદ્રુમાલય—સુરત.

શ્રી નવનાથચરિત્ર-પ્રથમ ભાગના વિષયો.

અધ્યાય ૧ હો—જનકપર કાનીકનાથની ઉત્પત્તિ. ૨. મૈનાવતી ગોપીચંદને ઉપદેશ ૩ જનકપરનું આશ્રમમાં પૂરણ ૪. ગોરખકાનીક સમાગ ચેગસંપ્રદાય કથન અને આશ્રમગો ખેત્ર. ૫. ગોપીચંદન બંધન. ૬. પુતલ એનું ભરમીમૂન થવું અને રાગને અમરત્વ પ્રાપ્તિ. ૭ ગોપીચંદનું રાષ્ટ્રિએ મંદિરમાં બિલ્લાય આગમન. ૮ અંધાવતી બહેનનો પ્રાણત્યાગ અને તે સંજીવન તથા મૈનાવતી સમેત ગોપીચંદનો બદરિકાશ્રમમાં નિવાસ (કિં ૨-૦-

દ્વિતીય ભાગના વિષયો—૧ મત્સ્યેન્દ્રોત્પત્તિ અને દત્તાત્રેય વ પ્રદાન. ૨. ગોન્દ નાથોત્પત્તિ તથા મત્સ્યેન્દ્રનાથને સ્ત્રીરાગ્યમાંથી લાવવું ભર્તૃહરિ અને વિક્રમોત્પત્તિ, અમરકળ બાર્તા, પિંગલા દેહભાગ અને ભર્તૃદ વૈરાગ્ય તથા દુતાત્રેયોપદેશ. ૪. ચૈરંગીનાથ જન્મ તથા મૈના દસ્તપાદ ઉદ- ૫. મત્સ્યેન્દ્રનાથનો પરકાયા પ્રવેશ, અડબંગન થ વૃત્ત, ચૈરંગીનાથને ઉપદેશ ગોરક્ષ સાથે વીરભદ્રનું યુદ્ધ અને મત્સ્યેન્દ્રનું સંજીવન ૬. રવજુનાથ જન્મ અને તેમણે કરેલું વિપ્રપુત્રનું સંજીવન. ૭. નાગનાથ જન્મ અને તેને દત્તાત્રેય પાસેથી રાજેશ્વરી સિદ્ધિ ૮. ચર્પટીનાથનો જન્મ અને દેવો સાથે તેમનું યુદ્ધ, દિગ્વિજયમાં નવનાથેનું યજ્ઞાર્થ આગમન. (કિં. ૨-૪-૦)

મહાસતી અનસૂયા અને સદ્ગુરુ દત્તાત્રેયનું ચરિત્ર.

અનેક સ્ત્રી પુરુષો જો કે ગુરુ દત્તાત્રેય સ્વામીને નામથી જાણે છે, તે પણ એમનું વિશેષ ચરિત્ર તો તેમને અજાતજ હોય છે. એટલા માટે એમનાં અને એમની માતા મહાસતી અનસૂયાનાં ચરિત્રનો સર્વને સુલભ- તાથી બોધ થાય, એ હેતુથી આ પુસ્તક પ્રકટ કરવાની પ્રવૃત્તિ થઈ છે. સદ્ગુરુ દત્તાત્રેયના ચરિત્રને વિષે જન્માદિવૃત્ત વર્ણવીને પ્રસંગોપાત્ત અનેક મહર્ષિઓપર તથા યદુનાજ, અલકંરાજ, કાનવીર્ણ્યન, પ્રહ્લાદ ઇત્યાદિ ઉપર એમની કૃપા કેવી રીતે થઈ, તે દર્શાવ્યું છે. તથા રામદાસ, એકનાથ, જનાર્દન સ્વામીનાં જ્ઞાતાન્ત પણ કાંઈક આલેખ્યાં છે. સતી અનસૂયાના માહાત્મ્યમાં પતિવ્રતા સુમતિનું જ્ઞાતાન્ત વર્ણવેલું છે, તે ઉપરથી વિદિત થશે કે:-

પતિવ્રતાત્પરં નાસ્તિ સ્ત્રીણાં શ્રેયસ્કરં વ્રતમ્ ।

સ્ત્રીઓને માટે પતિવ્રતના કરતાં અધિક ફલાયુક્તરી બીજું કોઈ વ્રત છેજ નહિ એટલા માટે ગુરુ જાનોએ સદ્ગુરુ દત્તાત્રેય અવધૂનનું અને સ્ત્રીઓએ મહાસતી અનસૂયાનું ચરિત્ર વાંચીને તેનાપર નિરતશય પ્રેમ રાખી પોતાનાં અચરણ વિશુદ્ધ રાખ્યાં જોઈએ, તો તેમની કૃપાથી નર- જન્મની સદ્વ્રતા નિઃસંશય સાધી શકાશે. કિં ૦ ૮-૦

મળવાનું દેશાગ્ર—શ્રીદત્તપ્રણેતાકલ્પદ્રુમાલય

આજ્ઞાત મહા—સુરત.

